

ISSN 2226-9355

Табии

ДОНИШКАДАИ
ЗАБОНҲО

4(48)
2022

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ПАЁМИ

ДОНИШҚАДАИ ЗАБОНҲО

(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

2022. № 4(48)

ВЕСТНИК

ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических и исторических наук)

2022. № 4(48)

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES

(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)

2022. № 4(48)

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Миракзода Фаридун Юсуфӣ

номзади илмҳои таърих, дотсент, сардори раёсати
илм ва инноватсияи Донишкадаи давлатии
забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАХРИРИЯ:

10.00.00 – Филология

Мухаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Саломӣён Мухаммадҷон Қайюм	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Чамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Восиева Рухшона Қурбоновна	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Каримов Амонулло Файзуллоевич	номзади илмҳои филологӣ, дотсент
Олимӣ Хосият Ҳоким	номзади илмҳои филологӣ, дотсент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

07.00.00 – Таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Рачабов Саиднеъмун Муллоҷонович	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
тақризишавандаи Комиссияи олии
аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии
«Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
шудааст, ки дар сомонии Китобхонаи миллии
маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
илмро барои ҷоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.01.01,
10.01.03, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20,
10.02.22

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
13.00.08

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
07.00.03, 07.00.09, 07.00.15

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар сомонии
расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
(www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишкадаи забонҳо.
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих.
– 2022. – № 4 (48). ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.
Шаҳодатномаи №189/МҚ-97 аз 19.02.2021 сол.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев,
17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2022

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук

Учредитель журнала:

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:

Гулназарзода Жило Бури

доктор филологических наук, профессор, ректор
Таджикского государственного института
языков имени Сотима Улугзода

Заместитель главного редактора:

Миракзода Фаридун Юсуфи

кандидат исторических наук, доцент, начальник
управления науки и инновации Таджикского
государственного института языков имени
Сотима Улугзода

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – Филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	доктор филологических наук, профессор
Саломийн Мухаммадовуд Каюм	доктор филологических наук, профессор
Джамshedов Парвонахон	доктор филологических наук, профессор
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	доктор филологических наук, профессор
Восиева Рухшона Курбоновна	доктор филологических наук, профессор
Каримов Амонулло Файзуллоевич	кандидат филологических наук, доцент
Олими Хосият Хоким	кандидат филологических наук, доцент

13.00.00 – Педагогика

Шербоев Саидбой	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктор педагогических наук, профессор
Шосайдзода Сафар Хасан	кандидат педагогических наук, доцент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	кандидат педагогических наук, доцент

07.00.00 – История

Хотамов Намоз Басарович	доктор исторических наук, профессор
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	доктор исторических наук, профессор
Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович	кандидат исторических наук, доцент
Икромов Гайбулло Холович	кандидат исторических наук, доцент

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных изданий Высшей
аттестационной комиссии при Президенте
Республики Таджикистан от 30.03.2021.

Журнал включен в «Российский индекс
научного цитирования» (РИНЦ),
размещенный на платформе Национальной
электронной библиотеки (<http://elibrary.ru>).

Журнал принимает научные статьи по
следующим научным областям:

В области филологических наук:

10.01.01, 10.01.03, 10.01.08, 10.02.01,
10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

В области педагогических наук:

13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук: 07.00.02,
07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Журнал печатается на таджикском,
русском и английском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных
материалов размещены на официальном сайте
журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник Института языков.

Серия филологических, педагогических и
исторических наук. – 2022. – № 4 (48).

ISSN 2226-9355.

Журнал зарегистрирован в Министерстве
культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 189/ЖР-97 от 19.02.2021 г.

Адрес журнала: 734019, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТГИЯ им. С. Улугзода, 2022

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences

Founder of the journal:

Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Mirakzoda Faridun Yusufi

Candidate of History, associate Professor, the head of science and innovation Department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Vosieva Rukhshona Qurbonovna	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Karimov Amonullo Fayzulloevich	<i>Candidate of Philology, associate Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Candidate of Philology, associate Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Rajabov Saidnemon Mullojonovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.01.01, 10.01.03, 10.01.08, 10.02.01, 10.02.19, 10.02.20, 10.02.22

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Bulletin of the Institute of languages.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2022. – № 4 (48).

ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate № 189/JR-97 of 19.02.2021 r.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Phone: (+992 37) 232-87-30

© TSIL named after S. Ulughzoda, 2022

ТДУ 809.155.0

ЧӖЙГОӢИ НАВЪӢОИ МАЪНОИ ЛУӢАВӢ ДАР МАЪНОШИНОСӢ

Гулназарзода Жило БурӢ

Донишкадаи давлатии забонӢои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар ташаккулёбии маънои луғавӣ мавқеи асосиро қиёфаи овозӣ, далелу намуна, таносуби маъноӣ байни калимаҳо ва равандҳои равонӣ (ҳисси инсон, хусусияти дарки олами воқеӣ, баҳои ӯ), ки номгузориро раҳнамоӣ менамоянд, ишғол намудаанд. Аз ин рӯ, маънои луғавӣ тавассути ҳам ҷанбаҳои экстралингвистӣ (берунзабонӣ) ва ҳам ҷанбаҳои лингвистӣ (дарунзабонӣ) муайян мегардад ва ин ҳама гуногунрангии маънои луғавиро ба вучуд меорад. Маънои луғавӣ ҳам аз ҷиҳати мундариҷавӣ ва ҳам аз ҷиҳати сохторӣ-функционалӣ тавсиф мешавад. Қисмати мундариҷавӣ хусусияти тафриқавии мафҳуми тааллуқдоштаро нишон медиҳад ва дар ҳамин замина ташаккул меёбад ва ҷиҳати сохторӣ-функционалӣ алоқаи устувори забонӣ байни қиёфаи овозӣ ва мафҳум мебошад. Ҷиҳати мундариҷавӣ, агар симои ҷаҳонро нишон диҳад, ҷиҳати сохторӣ-функционалӣ маълумоти системавии дохилии маъно мебошад. Пас, калима дар забон дар ҷаҳор таносуб:

1) муносибат ба шайъ ва падидаи олами воқеӣ; 2) муносибат ба мафҳум; 3) муносибат ба хоҳишу эҳсоси инсон; 4) муносибат бо дигар калимаҳо қарор дорад. Дар ин замина дар низоми маънои луғавӣ ҷузъҳои он ба вучуд меоянд, ки ҳар яке бо вижагӣ тарз ва мавқеи корбурди худ инъикос меёбад.

Дар мавриди пажӯҳиши вижагиҳои маънои луғавӣ дар илми забоншиносии тоҷик забоншинос Ҳ. Маҷидовро метавон пешоҳанг шуморид. Олими шинохта вижагиҳои маънои луғавиро зина ба зина ҳеле мӯшикофона баррасӣ намудааст. Сараввал, меорад, ки «қиёфаи овозӣ фақат як паҳлуи калима аст, ки дар шакли моддӣ вучуд дорад. Паҳлуи дигари басо муҳимми он маъно, ё дурусташ маҷмуи маъноҳои он мебошад. Маҷмуи маъноҳое, ки ин ё он калима ифода карда метавонад, мазмуни онро ташкил медиҳад» ва баъдан, мегӯяд: «Ҳар як маънои ҷудогонаи системаи маъноии забон ҳодисаҳои ҳаёти воқеиро ҳамчун унсuri тафаккури мантиқӣ ва ё, умуман, шуури инсонӣ акс мекунад» [5, с. 24-25].

Алоқаи калима бо олами воқеӣ дар он аст, ки дар маънои луғавӣ аломатҳои асосӣ ва нисбатан муҳимми ашӣ номбаршуда инъикос ёфтааст. Аломат ё қиёфаи овозӣ метавонад на танҳо шайъи воқеан мавҷудбуда, балки тасаввурӣ, бофта, қолаби ҳаёли бошад ва он ҳам инъикоси худро ҳангоми тафсир дар маънои луғавӣ меёбад.

Мусаллам аст, ки калима на танҳо номи ашӣ, балки ифодаи маъно ва баъзан маҷмуи маъноҳост. Дар як маъно ба тариқи ҷамъбастшуда ва муттаҳид ашӣ, падида, амал ва хусусияти олами воқеӣ ифода мегардад [2, с. 163].

Ҳамин тариқ, дар ин маврид «шайъ» ба маънои васеъ, яъне умуман, воқеият, на танҳо ашӣ моддӣ, балки аломатҳои нишондодашуда, амал ё падидаҳои бавосита фаҳмида мешавад. Аз ин рӯ, «шайъ» дар тасвири луғавӣ ҳам бо истилоҳи денотат (лот. «ифодашаванда»), ки намуна аз синф ё гурӯҳи шайъ мекунад ва ҳам бо истилоҳи «референт» – ифодашавандаи мушаххас дар нутқ, иваз мешавад. Калима ва маъноҳои луғавии он бо олами воқеӣ тавассути шуур ва мафҳум ба ҳам меоянд. Мафҳум симои ҷамъбасти шайъ ё чиз, мазмуне, ки аломатҳои хоси онро нишон медиҳад, махсуб меёбад ва дар ҳамин шакли умумикунонидашуда ё ҷамъбасти мафҳум бо калима ва маънои луғавии он таҷассум мекунад. Баҳамоии калимаро бо мафҳум мувофиқати мафҳумӣ ва ҷузъи муносиб ва мувофиқи маънои луғавиро мафҳуми луғавӣ ё сигнификат, баъзан десигнат ё маънои сигнификативӣ меноманд. Дар ин маврид ҷузъи денотативӣ-сигнификативӣ нишон дода мешавад

Маънои денотативӣ, агар, аз як тараф, симо ё тасаввурот дар бораи шайъи мушаххас бошад, аз тарафи дигар, пулест байни денотат ва ҳамон шайъи мушаххас (референт). Моҳияти калима ё лексема дар он аст, ки дар раванди ташаккули он натиҷаи фаъолияти дарккунии инсон ҳувайдо мегардад.

Агар инъикоси маънои денотативӣ бештар ба ҳақиқати олами воқеӣ алоқаманд бошад, инъикоси маънои сигнификативӣ бо шуури инсон ва мафҳум алоқаманд аст. Яъне, ҳангоми инъикоси маънои денотативӣ дар шуур падидаи олами воқеӣ замина аст ва дар инъикоси маънои сигнификативӣ мафҳум.

Чузӣи сигнификативӣ аломати мафҳумро дорост, аммо на ҳама аломатҳои мафҳуми мавриди назарро инъикос мекунад, балки фақат он хусусият ё аломатеро нишон медиҳад, ки бо ёрии онҳо денотати мавриди назар аз денотати дигар фарқ кунад.

Чузӣи денотативӣ дар маъно масоҳати мафҳумро ва чузӣи сигнификативӣ мундариҷаро инъикос мекунад.

Наво шуд, қисса шуд, афсона шуд назми тапишхоят,

Ғазал шуд ё масал ё достон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с. 204]

Ба чуз ин нишондод дар таркиби маънои денотативӣ сигнификативӣ чузҳои тасвирӣ (далолаткунанда), баҳодиҳӣ ва интенсивӣ мавҷуданд. Масалан, дар маънои чузӣи аввал далолати маънои мафҳумии калима пайдо мешавад, ки он ба назарияи «шакли дохилии забон»-и В. фон Гумболдт ва «шакли дохилии калима»-и А.А. Потенбя мерасад. Маънои мафҳумии калима ба гӯянда нишон медиҳад, ки андешаи худӣ ӯ чӣ гуна баён мешавад. Маънои мафҳумии калима шарҳи махсус, далели номгузории падида аст ва он яке аз хусусияти маънои сигнификативист, ки ба назари гӯянда дар мавриди истифода муҳим менамояд. Дар асоси маънои мафҳумии калима як симо, сахна, мундариҷа ҷойгир аст. Масалан, асоси тимсоли маънои мафҳумии калимаи «ситора» шахси маълуми машҳур аст. Маънои мафҳумии бисёр, бешумор дар шумораҳои сад ва ҳазор ва миллион(милён):

Зи ҳусни сабзи ёре баҳти сабзат буд ҳуш баҳте

Миёни сад баҳору сад ҳазон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с. 204]

Ҷойи дигар:

Агарчи ташна мемирӣ, вале аз табъи дарёят

Ҳазорон даст шуд гулошён, эй дил, ҳалолат бод!

Ба рӯйи бори ту сарбор сад кӯҳи гарон монданд

Кашидӣ бори милён корвон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с. 203]

Мусаллам аст, ки маънои мафҳумии калима на ҳама аломатҳои шайъии воқеиятро, балки яке аз он аломатҳоро инъикос мекунад ва интиҳоби тасвирот ба хусусияти миллий асос ёфтааст.

Аз нуқтаи назари равшании далелу сабаби номгузории калима метавон чунин тақсимбандӣ кард:

Маънои мафҳумии фаъол.

Туро сад пора кардам, то бигӯям пораи шеъре

Ғишурдам аз ту шеъри хунчакон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с. 204]

Дар калимаҳои сад ва ғишурдан маънои мафҳумии дохилии калима фаъол аст. Маънои мафҳумии зиёд дар калимаи сад ва бо заҳмати зиёд ба даст овардан дар феъли ғишурдан фаъол ва зинда аст.

Каши то як даме оҳи сабук аз меҳнати дунё

Бихӯрдию силӣ, мушти гарон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с. 204]

Дар ин байт маънои мафҳумии феъли кашидан фаъол нест, яъне бидуни матн маънои мафҳумии он муайян карда намешавад.

Маънои мафҳумии матрук. Хусусияти ин қисмат дар он аст, ки дар маънои калима чузӣи далолаткунанда, аллакай, ҳатмӣ нест. Феъли хӯрдан ба чузӣи маънои мафҳумии матрук намуна шуда метавонад, зеро симои маънои денотативӣ инъикос намегардад.

Дар асоси тимсол маънои мафҳумии зинда маҳфуз аст. Обуранг падидаест, ки дар услубиносии омӯхта мешавад. Тимсол таъсири эҳсосотӣ-баҳогузори ба гӯянда аст, ки

маъноӣ мафҳумии зиндаи калимаро падида меорад. Обурангӣ ба далелдорӣ маъно мусоидат мекунад.

Бо чузъҳои сигнификативӣ ва тасвирӣ чузъи интенсивӣ алоқамандии зич дорад. Ин чузъ аз рӯйи тартибу қолаби бисёр\хеле ва кам амалӣ мешавад. Чунончи: суп-сурх, харсанг, харгӯш (зиёд); сафедчатоб, нимроғ (кам).

Дар ин дунёи нима нуру нима тираю зулмат

Агарчи нимае мондӣ, бимон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с. 204]

Дар мисраи дуҷум вожаи *нима* аломати маъноӣ мафҳумии камиро ифода кардааст. Бо чузъҳои маъноӣ сигнификативӣ, денотативӣ, тасвирӣ чузъи маъноӣ баҳогузори алоқамандии зич дорад. Ин чузъи маъноӣ дар асоси тартиби хуб\бад роҳандозӣ мегардад.

Баҳогузори натиҷаи таносуби маълумоти денотативӣ-сигнификативӣ, мундариҷаи маъноӣ мафҳумӣ бо қоида ва меъри ин ё он падидаи олами воқеӣ маҳсуб меёбад. Вижагиҳои чузъи баҳогузори маъноӣ денотативӣ-сигнификативӣ вобастааст аз касе, ки баҳогузори мекунад; шайъ ё падидае, ки ба он баҳогузори мешавад, тарзи баҳогузори: дар асоси як падида ё муқоисавӣ, асосноккунии баҳогузори. Баҳо хусусияти духӯрагӣ дорад, яъне объективӣ ва субъективист.

На оҷизнолӣ кардӣ, на зи худ рафтӣ ба имое

Ба тамйизи ҳама суду зиён, эй дил, ҳалолат бод! [4, с. 204]

Баҳогузори тавассути феълҳои *оҷизнолӣ кардан* ва *зи худ рафтан* дар матн хеле муъҷаз инъикос шудааст.

Чузъи дигари маъноӣ луғавӣ **маъноӣ прагматикӣ** аст. Забоншинос Ҳ. Маҷидов меорад, ки «маъноҳои мафҳумии калимаҳо ба унсурҳои мухталифи эҳсосотӣ, обуранги субъективӣ ва тобишҳои услубӣ олудаанд. Бахусус, паҳлуҳои гуногуни олами ботинии инсон – эҳсосоти гуногун, майлҳои иродавӣ, тавсифу баҳодиҳии ҳодисаҳои воқеӣ бисёр вақт дар шаклу тобишҳои маъноҳои мафҳумӣ зоҳир мегарданд. Дар маъноҳои мафҳумии калима, ҳамчунин, мавридҳои истемоли онҳо сабаб мегардад. Вобаста ба он ки чунин маъноҳо дар қадом мавридҳо ба қор бурда мешаванд, ба оҳангу ҷилоҳои маҳсус соҳиб мегарданд, ки дар сабаку услубҳои гуногун тавассути калимаҳои мухталиф ифода мегарданд» [5, с. 26].

Л.А. Новиков хусусияти маъноӣ прагматикиро баррасӣ намуда, онро ҳамчун «субстансияи мундариҷавӣ» меномад. Ҳангоми муқоиса бо маъноӣ сигнификативӣ меорад, ки маъноӣ прагматикӣ сифатан аз маъноӣ сигнификативӣ бо он фарқ мекунад, ки он бо роҳи интиҳоб муносибатро нисбат ба ифодашаванда ифода мекунад, яъне аломати муайяно аз байни аломатҳое, ки дорои як мундариҷаи маъноиянд, истифода мебаранд. Ҳангоми баррасии типҳои аҳбор – семантикӣ ва эстетикӣ, вижагиҳо муайян мегарданд, яъне, агар типӣ аввал сирф хусусияти мантиқии универсалӣ буда, тарҷумашаванда бошад, типӣ дуҷум, ки ҳолати эҳсосотӣ ва ҳаяҷонро ба вучуд меорад ё аз сар мегузаронад, айнан тарҷума намешавад, воқитаҳо бо роҳи дигар танҳо онро иваз мекунанд [ниг.: 7, с. 101].

Чунонки Б. Камолиддинов меғӯяд, забони тоҷикӣ, ки «табиатан забони шеър аст», имконият фароҳам меорад, ки одамон ҳангоми мубодилаи афкор маъниҳоро ба тамоми ҷилою тобишҳои аёнӣ ноаёнӣ саҳеҳ, пурра ва барҷаста ифода карда тавонанд. Ба василаи чунин имкониятҳои грамматикӣ ва услубӣ муносибатҳои гуногуни мутақаллим нисбат ба факти тасдиқ ё радшаванда, баҳои мусбату манфии вай, қаноатмандӣ ё, баръакс, норозигии ӯ воқеъ ва ба тарзи қомил ифода меёбанд [ниг.: 3, с. 25].

Маъноӣ прагматикӣ, пеш аз ҳама, барои муайян ва нишон додани хусусияти экспрессивӣ, эҳсосотӣ, услубии калима ва муассирии он истифода мешавад.

Дар маъноӣ прагматикӣ муносибати мутақобилаи гӯянда, шунаванда ва вазъият ҳатмист. Инчунин, интиҳоби ифода аз байни ифодаҳои дорои як мундариҷаи маъноӣ василаи асосии ифодаи маъноӣ прагматикист. Дар ифодаи маъноӣ прагматикӣ маъноӣ денотативӣ-сигнификативӣ саҳмгузор аст. Дар маъноӣ прагматикӣ қарина ва алоқаи маъноӣ метавонад васеъ ва метавонад маҳдуд гардад.

Маҷмуи маънои прагматикӣ дар навъҳои эҳсосӣ, услубӣ ва коннотативӣ мавқеи муносибати мутақобилаи гӯянда, ифода, шунаванда ва вазъият ё мавридро нишон медиҳад.

Г.В. Токарев мегӯяд, ки ҷанбаи услубии воҳид ба ҷузъҳои маъноҳои денотативӣ-сингификативӣ ва прагматикӣ вобаста аст. Ҷанбаи услубӣ доир ба *бачо* ё *бечо* кор фармудани маънои воҳиди забон маълумот медиҳад, ки ду қисмат дорад: 1) воҳиди мавриди назарро вобаста ба услуби муайяншуда баррасӣ мекунад; 2) тобишҳо ва ҷилоҳои обурани услубӣ ва эҳсосии калимаро ифода мекунад [ниг.:10, с. 31].

М. Саломов ҳангоми баррасии вижагиҳои забони ғазал меорад, ки «калима, аз як тараф, дар алоҳидагӣ ҳамчун воҳиди маъноӣ танҳо он маъноеро ифода менамояд, ки ба худӣ худ дорад ва дар фарҳангу луғатҳо, пеш аз ҳама, ҳамон маъно шарҳ дода шудааст..., аз тарафи дигар, калима ғайр аз маънои луғавии худ барои ифодаи маънои дигаре низ омада метавонад... Калима дар ин маврид ба худӣ худ не, балки дар натиҷаи алоқамандӣ ва ҳамнишинӣ бо дигар вожаҳо дар матн ва нутқ маънои дуюм ё маҷозии худро касб менамояд» [9, с. 171].

Чунончи, В.Г.Токарев мегӯяд: «Ифодаи эҳсос дар забон падидаи эҳсосот аст. Ин падида нишон медиҳад, ки маъноҳои воҳидҳои забон на худӣ эҳсос, балки ифодакунандаи забонии ҳамон эҳсос мебошанд. Ба таври ҷамъбасти эҳсосотро аз рӯи таносуби *писандидан/написандидан* метавон матраҳ кард. Ҷузъи маънои эҳсосотӣ натиҷаи ба ҳам омадани маълумоти денотативӣ-сингификативӣ бо махсусияти тарзи ифода ва маърифати истифодабаранда маҳсуб меёбад» [10, с. 36].

Таҳаммул кардӣ гарму сардро чун санги кӯҳистон

Тапидӣ, хун шудӣ рӯзу шабон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с.203]

Н. Алефиренко доир ба навъҳои маъноҳои коннотативӣ, экспрессивӣ, услубӣ ва эҳсосотӣ тавассути гуфтаҳои Л.Е. Кругликова, А.В. Филиппова, Э.Г. Ризел ва В.И. Шаховский баҳси илмие меорад ва ҳамзамон, мавқеи маънои эҳсосотиرو дар ин ҷода муайян месозад. Андешаҳои мухталифи олимонро доир ба масъалаи ба маънои луғавӣ шомил будан ё набудани ин навъи маъноҳоро баррасӣ мекунад ва гуфтаҳои В.И. Шаховскийро ҷонибдорӣ менамояд [ниг.: 1, с. 140].

Аз он ҷумла, В.И. Шаховский қайд менамояд, ки маъноҳои эҳсосотӣ ва экспрессивӣ ҷузъи ҷанбаи денотативии маъноянд ва онҳо аз маънои экспрессивӣ-услубии фардӣ фарқ доранд.

Ба рӯи бори ту сарбор сад кӯҳи гарон монданд

Кашидӣ бори милён корвон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с. 203]

Аз ин ҷост, ки обурани (экспрессивият) моҳияти денотатсияи калима аст. Маънои эҳсосӣ ҳаяҷони мушаххаси гӯяндаро вобаста ба қабули номи шайъ, ҳолат, вазъият ва амал ифода мекунад. Ин ҳаяҷон метавонад манфӣ ё мусбат – бадбинӣ, нафрат, ҳасад, дағалӣ, истехзо, тафохур, эҳтиром, навозиш, меҳрубонӣ, лутф бошад.

Забоншинос Ҳ. Маҷидов мегӯяд, ки «маъноҳои ҷудогонаи мафҳумӣ боз ҷилоҳои дигари эҳсосотӣ, тобишҳои гуногуни баҳодиҳӣ, аз қабилӣ навозиш, лутф, марҳамат, муҳаббат, шафқат, истехзо, масҳара, таҳқир ва монанди инҳоро дар бар гирифта метавонанд» [5, с. 26].

Тавассути воҳиди забон инсон имкон дорад, эҳсоси худро баён созад ва бо ёрии он бо мақсади муайян ба дигарон таъсир расонад. Вазифаи лексикаи эҳсосӣ дар матни бадеӣ муҳобиротӣ, прагматикӣ, эҳсосотӣ ва экспрессивӣ мебошад. Махсусияти ифодаро дар матни бадеӣ В.И. Шаховский, Л.Г. Бабенко, В.К. Вилюнас, Д.Н. Шмелев, Р. Ғаффоров, Б. Сиёев, М.Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, С. Сабзаев, Б. Шарифов, М. Саломӣён ва дигарон нишон додаанд.

Мавриди зикр аст, ки ҳангоми баррасии маънои эҳсосӣ дар сатҳи калима барои муайян намудани вижагии он матни интихобшуда бояд пурра ба инобат гирифта шавад, зеро як калима вобаста ба маънои худ метавонад чанд навъи эҳсосотро ифода кунад ва ҳамзамон, як эҳсос метавонад тавассути воҳидҳои гуногуни луғавӣ ифода шавад.

Фасурдӣ, сӯхтӣ, афрӯхтӣ, то хуш даме ёбӣ,

Наёсудӣ зи дасти дилбарон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с. 203]

В. И. Шаховский меорад: «Метавон бе баҳс қабул кард, ки эҳсосот – коннотативӣ, экспрессивият денотативист ва ҳар гуна эҳсосот экспрессивист, зеро онҳо ба ҳам алоқаманданд. Воҳидҳои эҳсосӣ дар денотат хатман маъноӣ экспрессивӣ доранд, аммо на ҳама экспрессивият эҳсосотист» [12, с. 32].

Бояд гуфт, ки маъноӣ эҳсосӣ бо маъноӣ баҳодихӣ низ алоқамандии зич дорад ва, аз ин ҷост, ки дар бисёр маврид ин маъноҳо эҳсосӣ-баҳодихӣ зикр мегарданд. Дар мавриди ин вижагӣ чунин андеша аст, ки маъноӣ баҳодихӣ денотативист ва маъноӣ эҳсосӣ дар онҳо хусусияти экспрессивиро нигоҳ медорад ва ин ҳолат на танҳо маъноӣ баҳодихиро аз ҷойгоҳи денотативӣ берун намекунад, балки боиси афзудани маъноҳои прагматикӣ дар заминаи маъноӣ денотативӣ мегардад.

Миёни ин ҳама номехрубонию ситамгорӣ

Фишондӣ чон ба ёри меҳрубон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с. 203]

Ҳамин тариқ, дар ин намунаҳо маъноӣ экспрессивӣ, маъноӣ эҳсосотӣ ва маъноӣ баҳодихӣ дида мешавад. Маъноӣ баҳодихӣ вобаста ба мавқеи ғӯянда бо ороиши обурангӣ дар маъноӣ эҳсосӣ ҷойгоҳи худро пайдо намудааст.

Хусусияти дигари маъноӣ эҳсосӣ ҷой доштани онҳо дар воҳидҳои фразеологист ва ин маъноҳо дар ҷузъҳои воҳидҳои фразеологӣ экспрессивиятро оро медиҳанд, яъне ба обурангии ифода маъноӣ эҳсосӣ зам мегардад, аммо ин категорияҳо ба ҷанбаҳои гуногуни маъно тааллуқ доранд: экспрессивӣ ба денотатсия ва эҳсосотӣ ба коннотатсия.

Сарамро кардӣ қурбони сарат, эй аз сарат гардам

Ба сони ҷумлаи қурбониён, эй дил ҳалолат бод! [4, с. 203]

Т. А. Муллинова ҳангоми баррасии лексикаи эҳсосотӣ ду гурӯҳи вожаҳои эҳсосӣ – эҳсоси муносибат ва ҳолатро зикр кардааст, ки ҳар яке аз онҳо боз ба зергурӯҳҳои тарс, хурсандӣ, ҳаяҷон, ғам, ташвиш, ҳайрат, ранҷ, оромӣ, муҳаббат, майл, рағбат, бадбинӣ, нафрат чудо мешаванд [ниг.: 6, с. 15].

Гурӯҳе чон кананд аз баҳри нон, аммо ту бахшӣ чон

Барои ифтихори тоҷикон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с. 204]

Хусусияти зоҳиршавии маъноҳои эҳсосӣ дар матн занҷираи эҳсосотӣ мебошад. Дар занҷираи эҳсосотӣ наздикшавӣ ва баҳамоии маъноҳои эҳсосии воҳидҳои луғавӣ ё муқобилияти онҳо, ки дар ин раванд маъноҳои тафриқавӣ қавӣ гашта, маъноҳои умумӣ заиф мешаванд, дида мешавад.

Ш. Б. Раҳимова феълҳои эҳсосоти забонҳои русӣ ва тоҷикиро муқоиса намуда, вижагиҳои онҳоро нишон додааст ва аз он ҷумла қайд кардааст, ки феълҳои эҳсосотӣ қабатеро ташкил медиҳанд, ки дар худ чанд гурӯҳи луғавӣ-маъноиро муттаҳид месозанд. Муҳаққиқ ҳангоми омӯзиш феълҳои эҳсосотиро таҳлили омӯрӣ намуда, 509 феълҳои эҳсосоти тоҷикиро нишон додааст ва онҳоро ба 3 гурӯҳ: ҳолат, ташвиш ва муносибат чудо карда, боз ба зергурӯҳҳо таҷзия шудани онҳоро нишон додааст, ки дар ин раванд воҳидҳои фразеологии феълӣ низ ворид шудаанд [ниг.: 8, с.20].

Маъноӣ луғавӣ эҳсосӣ, ки анвои мухталифи ҳаяҷону эҳсосоти инсониро ифода кардааст, метавонад дар шакли ҳолис, бе олоиши унсурӣ мафҳумӣ низ зоҳир шавад. Ин маъноҳо «таассуроти ҳаминаҳзабии соҳиби забонро ифода мекунанд. Бо вучуди он бояд ба инобат гирифт, ки чунин ифодаи маъноҳои эҳсосӣ ва модалӣ изҳори таассуроти ғӯянда набуда, он аз унсурҳои ҳатмии системаи семантикии забон ба шумор меравад» [ниг.: 5, с.26-27].

Бояд гуфт, ки ҳангоми омӯзиши маъноӣ эҳсосӣ вижагиҳои маъноӣ прагматикӣ муайян мегардад. Маъноӣ эҳсосӣ бо дигар маъноҳо, чун обурангӣ ва баҳодихӣ, робитаи ногуфтагӣ дорад. Маъноӣ эҳсосӣ дар заминаи ду маъноӣ асосӣ муносибат ва ҳолат маъноҳои зиёде эҳсосотиро нишон дода, занҷираи маъноӣ эҳсосотиро ба вучуд меорад. Барои возеҳу равшан ва муассир гардидани он воҳидҳои фразеологӣ низ сахмгузоранд.

Вижагиҳои ҷузъи коннотативиро метавон дар се қисмат нишон дод: а) хусусияти илова будан ба маъноӣ денотативӣ; б) дар муносибат ба маъноӣ денотативӣ дуюмдараҷа

будан; в) ифодаи маълумоти эҳсосотӣ, экспрессивӣ ва баҳодихӣ ва, ҳамзамон, мавриди зикр аст, ки ин хусусият наметавонад пурра мавқеи лингвистии ин ҷузъи маъноӣ, ки гӯё, пеш аз ҳама, муайян кардани хусусияти муносибати коннотатсия ба низоми маъноии калима ё фразеологизм вобаста аст, ошкор кунад.

*Гаҳе аз ман, гаҳе аз ҷаври ман **вораста бигзаистӣ***

Зи бархурди касону нокасон, эй дил ҳалолат бод! [4, с. 203]

В. И. Шаховский мегӯяд, ки «коннотатсия ҷанбаи маъноӣ луғавии воҳидҳост, ки бо ёрии он ба таври пӯшида ва рамзӣ ҳолати ҳиссиётии гӯянда ва муносибати дар ҳолат созгромадаи ӯ ба нишонӣ, ашё ва объект дар нутқ ва вазъияте, ки ҳамон нутқро ба вучуд меорад, ифода мешавад» [11, с. 14].

***Намемирӣ** дигар ҳаргиз ба зерӣ селай сад марг*

***Намурдоӣ** гар пас аз Сомониён, эй дил, ҳалолат бод!* [4, с. 204]

Коннотатсия падидаест, муносибати фардии гӯяндаро ба объекти лаҳзаи мавриди назар, маъноӣ ҳиссиётӣ, муссирӣ, услубӣ, рамзӣ, баҳодихӣ ба ифодакунанда ё шароиту вазъияти нутқ нишон медиҳад. Коннотатсия ҳамқадам ва ҳамроҳ бо маъноӣ луғавӣ низоми семантикиро васеъ ва гуногун мекунад.

*Агар сад бор ҳам **бишкастӣ**, **бишкастӣ** ҳароина*

Чу дар оина тасвири ҷаҳон, эй дил, ҳалолат бод! [4, с.203]

Вобаста ба матн таҳлил намудани коннотатсия имкон медиҳад, ки на танҳо хусусияти коннотативӣ, балки махсусияти мавҷудияти онҳоро ба сифати ҷузъи системаи воситаҳои номинативии нутқи инсон нишон диҳад, зеро, махсусан, дар матн алоқамандии семантика, наҳв ва прагматика, пайванди эпидигматикӣ, прагматикӣ ва синтагматикӣ вожаҳо инъикос меёбад.

Омӯзиши забон вобаста ба ҷиҳати динамикӣ имкон фароҳам меорад, ки низоми маъноӣ луғавӣ дар амал татбиқ шавад.

Бояд гуфт, ки ҳар як ҷузъи маъноӣ луғавӣ маъноӣ луғавиро мукамал мекунад ва ҳар яке посухе ба саволеанд. Маъноӣ денотативӣ-сигнификативӣ – «бидон», ҷузъи тасвирӣ «тасаввур кун», баҳодихӣ «ҳисоб кун», эҳсосӣ «биозмӣ», услубӣ «ба назар гир» [ниг.: 10, с.36].

Ҳамин тариқ, маъноӣ луғавӣ бо ҷузъҳои худ дар воҳидҳои забон вижагиҳои худро нишон медиҳад. Агар ҷузъи денотативӣ-сигнификативии маъноӣ луғавӣ дар зинаи аввал истад, ҳангоми корбурд маъноӣ прагматикӣ бо навъҳои коннотативӣ, услубӣ ва эҳсосӣ дар заминаи маъноӣ денотативӣ падида меояд. Ҷузъҳои маъноӣ прагматикӣ ба ҳамдигар ниҳоят алоқамандии зич доранд ва дар ҳар яке тобиши маъноӣ ҷузъи дигар вобаста ба мавриди корбурд падида меояд.

Агар дар ҷузъи маъноӣ луғавии денотативӣ-сигнификативӣ ҷузъи денотативӣ хусусияти сарнишинӣ дошта бошад, дар ҷузъҳои маъноӣ прагматикӣ ҷузъи коннотативӣ ин вижагиро дорост ва вобаста ба ҳамин муқоиса дар низоми маъноӣ луғавӣ дар таносуби денотативӣ ва коннотативӣ сурат мегирад.

Адабиёт

1. Алефиренко, Н. Ф. Спорные проблемы семантики / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Гносиз, 2005. – 326 с.
2. Виноградов, В.В. Основные типы лексических значений слова// Избранные труды. Лексикология и лексикография литературы / В. В. Виноградов. – М., 1977. – С. 162-189
3. Камолиддинов, Б. Ҳусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 120 с.
4. Лоик, Шералӣ. Девони замон / Шералӣ Лоик Душанбе: Адиб, 2011. – С. 202-204.
5. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ.1 /Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. –241 с.
6. Муллинова, Т.А. Эмотивная лексика в художественном тексте: функционально-семантический аспект: На материале романов А.Белого "Котик Летаев" и "Крещенный китаец": автореф. дис. ... канд. фил. наук:10.02.01 / Т.А. Муллинова. – М., 2004. – 25 с.

7. Новиков, Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М., 1982. – 272 с.
8. Рахимова, Ш.Б. Эмотивные глаголы как компонент функционально-семантического поля эмотивности в русском и таджикском языках): автореф. дис. ... канд. фил. наук: 10.02.20 / Ш.Б. Рахимова. – Душанбе, 2010. – 25 с.
9. Саломов, М. Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозӣю фразеологӣю забони шеърӣ тоҷикӣ / М. Саломов. – Душанбе: Пойтахт, 2017. – 266 с.
10. Токарев, В.Г. Современный русский литературный язык. Лексикология / В.Г. Токарев. – Тула, 2008. – 150 с.
11. Шаховский, В.И. Эмотивный компонент значения и методы его описания / В.И. Шаховский. Волгоград, 1983. – С. 13-32.
12. Шаховский, В.И. Лингвистическая теория эмоций: Монография / В.И. Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.

ҶОЙГОҲИ НАВЪҲОИ МАЪНОИ ЛУҒАВӢ ДАР МАЪНОШИНОСӢ

Дар мақола низоми маъноӣ лугавӣ баррасӣ шудааст. Зикр мегардад, ки алоқаи калима бо олами воқеӣ дар он аст, ки дар маъноӣ лугавӣ аломатҳои асосӣ ва нисбатан муҳимми ашъи номбаршуда инъикос меёбад. Аломат ё қиёфаи овозӣ метавонад на танҳо шайъи воқеан мавҷудбуда, балки тасаввурӣ, бофта, қолаби ҳаёли бошад ва он ҳам инъикоси худро ҳангоми тафсир дар маъноӣ лугавӣ меёбад.

Калима ва маъноҳои лугавӣ он бо олами воқеӣ тавассути шуур ва мафҳум ба ҳам меоянд. Мафҳум симои ҷамъбасти шайъ ё чиз, мазмуне, ки аломатҳои ҳоси онро нишон медиҳад, маҳсуб меёбад ва дар ҳамин шакли умумикунандашуда ё ҷамъбасти мафҳум бо калима ва маъноӣ лугавӣ он таҷассум мекунад. Баҳамоии калимаро бо мафҳум мувофиқати мафҳумӣ ва ҷузъи муносиб ва мувофиқи маъноӣ лугавиро мафҳуми лугавӣ ё сигнификат, баъзан десигнат ё маъноӣ сигнификативӣ меноманд. Дар ин маврид ҷузъи денотативӣ-сигнификативӣ нишон дода мешавад. Дар маъноӣ денотативӣ сигнификативӣ ҷузъҳои тасвирӣ (далолаткунанда), баҳодихӣ ва интенсивӣ мавҷуданд.

Маъноӣ мафҳумии калима ба гӯянда нишон медиҳад, ки андешаи ҳуди ӯ чӣ гуна баён мешавад. Маъноӣ мафҳумии калима шарҳи маҳсус, далели номгузори падида аст ва он яке аз хусусиёти маъноӣ сигнификативӣ, ки ба назари гӯянда дар мавриди истифода муҳим менамояд. Дар асоси маъноӣ мафҳумии калима як симо, сахна, мундариҷа ҷойгир аст.

Дар маъноӣ прагматикӣ муносибати мутақобилаи гӯянда, шунаванда ва вазъият ҳатмист. Маҷмуи маъноӣ прагматикӣ дар навъҳои эҳсосӣ, услубӣ ва коннотативӣ мавқеи муносибати мутақобилаи гӯянда, ифода, шунаванда ва вазъият ё мавридро нишон медиҳад. Агар ҷузъи денотативӣ-сигнификативӣ маъноӣ лугавӣ дар зинаи аввал истад, ҳангоми қорбурд маъноӣ прагматикӣ бо навъҳои коннотативӣ, услубӣ ва эҳсосӣ дар заминаи маъноӣ денотативӣ падида меояд. Ҷузъҳои маъноӣ прагматикӣ ба ҳамдигар ниҳоят алоқамандии зиҷ доранд ва дар ҳар яке тобиши маъноӣ ҷузъи дигар вобаста ба мавриди қорбурд падида меояд.

Калидвожаҳо: маъноӣ лугавӣ, мафҳум, маъноӣ денотативӣ-сигнификативӣ, ҷузъи тасвирӣ, ҷузъи баҳогузори, ҷузъи интенсивӣ, маъноӣ прагматикӣ, маъноӣ услубӣ, маъноӣ эҳсосӣ, маъноӣ коннотативӣ.

РАСПОЛОЖЕНИЕ ТИПОВ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ В СЕМАСИОЛОГИИ

В статье рассматривается система лексического значения. Отмечается, что связь слова с реальным миром заключается в том, что в лексическом значении отражаются основные и относительно важные признаки названных предметов. Знак или звуковая оболочка могут быть не только реальным предметом, но и воображаемым, вымышленным, шаблонной ассоциацией, которые также находят свое отражение при интерпретации в лексическом значении.

Слово и его лексические значения объединяются с реальным миром через сознание и понятие. Понятие – это эталонный образ предмета или предмет, содержание, представляющее его отличительные признаки и в такой же обобщенной форме оно воплощается в слове и его лексическом значении.

Объединение слова с понятием называется понятийной совместимостью или подходящим компонентом, а соответствие лексического значения – лексическим содержанием или сигнификатом, иногда десигнатом или сигнификативным значением. В этом случае проявляется денотативно-сигнификативный компонент. В денотативно-сигнификативном значении различают образный (мотивированный), оценочный и интенсивный компоненты.

Понятийное значение слова показывает говорящему, как выражены его собственные мысли. Понятийное значение слова – это особое объяснение, факт называния явления, и это одна из особенностей сигнификативного значения, которое кажется говорящему важным в использовании. В основе понятийного значения заложены один образ, сцена и содержание.

В прагматическом компоненте взаимодействие между говорящим, слушателем и ситуацией имеет важное значение. Совокупность прагматических значений в эмоциональной, стилистической и коннотативной формах указывает на позицию взаимодействия говорящего, выражение, слушателя и ситуацию. Если денотативно-сигнификативный компонент лексического значения стоит на первом месте, то при использовании прагматическое значение проявляется с коннотативным, стилистическим и эмоциональным значениями в контексте денотативного компонента. Компоненты прагматического значения неразрывно связаны между собой, и в каждом оттенке проявляется значение другого компонента в зависимости от применения.

Ключевые слова: лексическое значение, понятие, денотативно-сигнификативное значение, описательный компонент, оценочный компонент, интенсивный компонент, прагматическое значение, стилистическое значение, эмоциональное значение, коннотативное значение.

LOCATION OF LEXICAL MEANING TYPES IN SEMASIOLOGY

The article considers the system of lexical meaning. The connection of the word with the real world lies in the fact that the lexical meaning reflects the main and relatively important features of the named objects. A sign or a sound shell can be not only a real object but also an imaginary, fictitious, template association, which is also reflected in the interpretation of the lexical meaning.

The word and its lexical meanings are combined with the real world through consciousness and concept. The Concept is a reference image of an object or thing, a content representing its distinctive features, and in the same generalized form, it is embodied in a word and its lexical meaning.

The association of a word with a concept is called conceptual compatibility or a suitable component, and the correspondence of lexical meaning is called lexical content or significant, sometimes designate or significative meaning. In this case, the denotative-significative component appears. In the denotative-significative value, descriptive (indicative), evaluative and intensive components are distinguished.

The conceptual meaning of a word shows the speaker how his thoughts are expressed. The conceptual meaning of a word is a special explanation, the fact of naming a phenomenon, and this is one of the features of the significative value that seems important to the speaker. Conceptual meaning is based on some images, scenes and content.

In the pragmatic component, the interaction between the speaker, the listener and the situation is essential. The set of pragmatic meanings in emotional, stylistic and connotative forms indicates the position of the speaker's interaction, expression, listener and situation. If the denotative-significative component of the lexical meaning comes first, then when used, the

pragmatic meaning manifests itself with connotative, stylistic and emotional meanings in the context of the denotative component. The components of pragmatic meaning are inextricably linked, and in each shade, the meaning of the other component appears depending on the application.

Keywords: *lexical meaning, concept, denotative-significative value, descriptive component, evaluative component, intensive component, pragmatic meaning, stylistic meaning, emotional meaning, connotative meaning.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гулназарзода Жило Бурӣ – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори ҷилмҳои филологӣ, профессор, ректор. Нишони:* 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992 37) 2325000; E-mail:ddzt@ddzt.tj

Сведения об авторе: *Гулназарзода Жило Бури - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, доктор филологических наук, профессор, ректор. Адрес:* 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992 37) 2325000; E-mail:ddzt@ddzt.tj

Information about the author: *Gulnazarzoda Zhilo Buri - Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulughzoda, Doctor of Philological Sciences, Professor, Rector. Address:* 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992 37) 2325000; E-mail:ddzt@ddzt.tj

**МАВҚЕИ ПАСВАНДИ -УД// -УТ ДАР ҶОЙНОМҲОИ СУҒДӢ
(МИНТАҚАИ ПАНҶАКЕНТ)**

Муҳаммадҷонзода О.О., Зулфониён Р. Р.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар мақолаи мазкур таърихи пайдоиш ва шарҳи форманти «-уд»// «-ут»-суғдӣ, ки бештар дар ҷойномҳои суғдиасос ба назар мерасад, дар забонҳои хиндуаврупой бо гунаҳои ба ҳам наздик ва ҳамсон истифода мешаванд, тибқи сарчашмаҳо ва таҳқиқоти муҳаққиқони забоншиносии хориҷиву ватанӣ мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода мешавад, дар илми забоншиносии имрӯза муҳим арзёбӣ мегардад.

Ҷойномҳо маҳсули хираду заковати мардум буда, ҳеҷ гоҳ онҳоро тасодуфӣ нагузоштаанд ва таҳқиқи топониму микротопонимҳо ва таҳлили луғавию маъноии онҳо нишон медиҳад, ки аксари ҷойномҳои манотиқи Тоҷикистон дорои маънии хушоянду зебо буда, дар ҳар давраи замон бо дарназардошти шароити ҷуғрофӣ гузошта шудаанд, ки номвожаҳо бо мавқеи ҷойгиршавии худ мувофиқат карда, дорои хусусиятҳои биологӣ, ҷуғрофӣ, геологӣ ва касбу кори мардумон мебошанд.

Чунин аҳамияти бузургро доро будани ҷойномҳо боиси он гардидааст, ки дар забоншиносии умумӣ қисми алоҳидае бо номи ҷойномшиносӣ (топонимика) ҳамчун бахши алоҳидаи забоншиносӣ рӯйи кор ояд, ки ҳадафи он омӯзиши номи мавзёҳои хурду бузурги манотиқи олам аст.

Дар таҳқиқи баррасии ономастикаи Тоҷикистон, бахусус, дар мадди аввал ба омӯзиши топонимикаю микротопонимҳо саҳми олимони варзида А.З. Розенфелд ва А.Л. Хромов хеле бузург аст ва бо эътирофи аҳли таҳқиқ маҳз ҳамин олимони аз ҷумлаи асосгузори мактаби номшиносии ҷуғрофӣ дар Тоҷикистон эътироф гардидаанд.

Дар баррасии ин қисми забоншиносии тоҷик А.Л. Хромов беш аз сӣ мақолаву асари илмӣ ба нашр расонидааст, ки онҳо бевосита ба таҳлил ва омӯзиши номвожаҳои ҷуғрофии водии Зарафшон бахшида шудаанд.

Қобили қайд аст, ки дар ибтидо фақат олимони рус ба омӯзишу таҳқиқи масоили ономастикаи Тоҷикистон тавачҷуҳ намуда, топонимшиносии маъруф номи Э. М. Мурзаев дар ин раванд донишмандони шуравӣ - О.И. Смирнова, А.З. Розенфелд ва А. Л. Хромовро ном мебарад. Дар баробари он, таъкид месозад, ки дар бахши номшиносии ҷуғрофӣ тайёр кардани кадрҳои илмӣ назар ба ҷумҳуриҳои дигар дар Тоҷикистон аҳамияти вижа дода намешавад ва то ба ҳол дар Тоҷикистон ҳатто, луғати комили топонимҳо омода нашудааст[4, с. 38-45].

Аслан, дараҷаи омӯзиши илмӣ ҷойномҳои маҳалҳои ҳудуди марзу буми Тоҷикистон аз солҳои шастуми садаи XX оғоз ёфта, ба ҳукми анъана медарояд. То ин марҳила, муҳаққиқони ховаршиносии рус аз қабili Климчитский С.И., О.И. Смирнова, А.З. Розенфелд, А.А. Фрейман, Лившиц В.А., Малитский Н.Г., М.И. Боголюбов, Д.И. Эделман, Т.Н. Пахалина, М.И. Стеблин-Каменский доир ба масъалаҳои ҷойномҳои Осиёи Марказӣ, бавижа, маҳалҳои алоҳидаи Тоҷикистон асару мақолаҳои зиёди илмӣ навишта буданд.

Асарҳои илмӣ О. Смирнова дар таҳқиқи омӯзиши номвожаҳои унсурӣ забони суғдидошта аҳамияти басо калон дорад, ки онҳо бо ҷанбаҳои решашиносӣ дар таҳқиқи унсурҳои забони суғдӣ заминаи хеле мусоид ҳастанд.

Забоншинос Э.М. Мурзаев дар ҳамаи давраи эрод гирифта буд, ки топонимҳои Осиёи Миёна, бахусус, Тоҷикистон мавриди таҳқиқи пурра бояд қарор гирад, чунки кам асарҳо дар ин ришта навишта шудаанд, ва ин асос дошт, зеро танҳо баъди солҳои 70-уми асри гузашта олимони тоҷик ба риштаи ономастика тавачҷуҳ зоҳир намуданд ва мактаби номшиносии тоҷик аз ҳисоби мутахассисони тоҷик ҳаёти ҳудро пурратар намуд. О. Ғафуров, Р.Х. Додихудоев, Н. Офаридаев, А. Девонакулов, Ф. Абдуллоев, Ш. Ҳайдаров, Ш. Исмоилов, А. Абдунабиев, Ҷ.Х. Алимӣ, О. Маҳмадҷонов, С. Абодуллоева, А. Насриддиншоев, Д. Ҳомидов

ва Р. Шоев аз зумраи мутахассисони соҳаи ономастикаи тоҷик мебошанд, ки баъди солҳои 70-уми асри XX ба омӯзиши масоили номвожаҳои чуғрофию ашхос оғоз карданд. Аз ҷумла, дар таҳлилу баррасии топониму микротопонимҳои Тоҷикистон саҳми профессор Р.Х. Додихудоев хеле назаррас аст. Ӯ якумин забоншиносест, ки роҷеъ ба микротопонимияи гурӯҳе аз забонҳои шарқии эронӣ рисолаи докторӣ дифоъ кардааст. Ин олими шинохта дар асару мақолоти хеш оид ба қабатҳои забонӣ, семантика ва этимологияи топонимҳои алоҳида маълумотҳои ҷолиб додааст.

Ҳудуди ҷумҳурии мо - Тоҷикистон аз номвожаҳои чуғрофӣ басе бой буда, низоми ташаккули он бо мансубияти забонӣ қабатҳои гуногунро фаро мегирад.

Дар таҳқику омӯзиши номҳои объектҳои чуғрофии Тоҷикистон метавон мушоҳида намуд, ки дар ҳар минтақаи он бо дарназардошти сукунати таърихӣ ин ё он қавму халқият ҷойномҳо номгузорӣ шудаанд ва доштани намоёндагони ин ё он забон хусусиятҳои ба худ хосро доро мебошанд. Аз ҷумла, дар номвожасозии номҳои чуғрофии водии Зарафшон дар баробари вожаҳои асили тоҷикӣ, субстартҳои суғдӣ мавқеи муайян ва махсусро ташкил мекунанд.

Дар минтақаи Панҷакент ва дигар манотиқи собиқ суғдзабони Осиёи Марказӣ, дар номвожаҳои чуғрофӣ, баробари пасвандҳои ҷойномсозии тоҷикии “**-обод, -истон, -зор, -гоҳ//гаҳ**” (аз қабилӣ маҳаллаҳои Муъминобод, Кӯҳистон, Зардолузор, Бадгаҳ...) ва чузъҳои маконсозии “**-рӯд, -дара, теппа, -хона**” (аз қабилӣ Панҷрӯд, Падрӯд, Амондара, (номи деҳаҳо), Гӯрдара, Хирсхона, (мавзёҳо), Хамиртеппа (деҳа дар деҳоти Халифа Ҳасан), Яккахона (номи деҳа дар деҳоти Рӯдакӣ), Чашмахона (чашма дар деҳоти Ворӯ) ва ғайраҳо, формантҳои баромади суғдидошта низ, ки дар ҷойномҳо боқӣ мондаанд, чун пасвандҳои ташаккулдиҳандаи топонимӣ шинохта мешаванд, вале дар асл ин формантҳо маънои том доштаву дорои решаи алоҳида будаанд.

Бо дарназардошти таҳқиқоти зиёди илмӣ олимони ҷойномшинос формантҳои хоси топонимсозии забони суғдӣ (-ич, -уч, -ин, -кат (+а), -канд (+а), (баъзан “-қат” низ (дар мисоли ҷойноми “Шашқат, Шашқати Нав” -номи деҳаҳо дар ҷ/д. Рӯдакӣ) вомахӯрад, ки он ҳам аслан **-кат** аст.), **-кон, -дар, андар, -ак, +иф (-ев, -еф...)** ва ғайра.) муайян ва равшан гардидаанд, ба ҳар сурат номвожаҳои зиёди чуғрофии ин минтақа низ чун минтақаҳои дигари суғднишин, ба мардумони имрӯзаи ин маконҳо бештар муаммо ва нофаҳмо мондаву то имрӯз дар бисёр минтақаҳои қаблан суғднишин форманти -уд// -ут низ ба мушоҳида мерасанд.

Мушоҳидаву таҳқиқот собит менамоянд, ки аксари ҷойномҳо дар ин минтақаи замоне суғдзабон то ҳанӯз ҳам дар забони мо ва гуфтори мардумони ин диёр бо маънои аслиашон (суғдӣ) боқӣ мондаанд.

Аслан, мусаллам аст, ки формантҳои хоси топонимсозии забони суғдӣ (-ич, -уч, -ин, -кат (+а), -канд (+а), (баъзан -қат вомахӯрад, ки он ҳам аслан -кат аст.), -кон, -дар, андар, -ак, +иф (-ев, -еф...), -ут// -уд ва ғ.) сараввал маънои алоҳида доштаанду имрӯз чун ванду пасвандҳои номсоз барои ҷойномҳо боқӣ мондаанд, зеро мафҳуми ин гуна топонимҳо ба забони имрӯзаи мо на он қадар фаҳмо боқӣ мемонанд.

Оид ба эҳё ва ҳифзи номҳои чуғрофӣ Сарвари маҳбуби мо, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (04.10.2012) қайд карда буданд, ки “яке аз масъалаҳои муҳим барои таърихи миллат ин гирдоварӣ ва омӯзишу таҳқиқи дақиқи номҳои чуғрофӣ мебошад. Бар асоси таҳқиқоте, ки аз ҷониби донишмандони хориҷӣ ва ватанӣ анҷом гирифтааст, ҳар як номи чуғрофӣ дар асоси манбаъҳои хаттӣ бояд мавриди омӯзиши илмӣ қарор дода шавад. Номҳои чуғрофии минтақа ба таъриху сарнавишти миллат иртибот дошта, таърихи рушду такомули забони моро инъикос менамояд [1, с. 66-68].

Аз ин рӯ, моро лозим аст, ки ба таърихи хеш воқеъбинона назар кунем. Номҳои чуғрофии ҳар мавзё ва ҳар минтақа арзишмандатирн сарвати таърих ва мероси миллии ин сарзамин доништа мешаванд. Ин номҳо таърихи зиндаи миллат буда, бештари онҳо аз

гузаштаи дур маншаъ мегиранд. Аз ин рӯ, ба Академияи илмҳо супориш дода мешавад, ки таҳқиқи илмӣ номҳои таърихию ҷуғрофиро ба роҳ монад.” [1, с. 72-73].

Шарқшиноси маъруф А.Л. Хромов дар умри пурбаракати худ ба омӯзиши ономастикаи тоҷик шуғл варзида, яке аз суғдшиносону яғнобшиноси барҷаста аст, ки оид ба ҷойномҳо ва таъриху ташаккул ва таҳаввулоти онҳо дар кишвари мо ва берун аз он асару мақолаҳои зиёдеро ба мерос гузоштааст. Ин олими намоён бештар ба топонимҳои болооби водии Зарафшон тавачҷуҳ зоҳир намуда, бархе аз маводи илмӣ худро бевосита вобаста ба ҷойномҳои суғдии минтақаи Панҷакент интишор намуда, номвожаҳоро дар муқоиса бо забонҳои ҳинду-аврупоӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст. Хромов А. оид ба номвожаҳои Тоҷикистон андешаи худро чунин баён намуда буд: “Дар ин минтақаи бостонӣ бо ҷойномҳои рангорангу сершуморе дучор омадан мумкин аст, ки бисёрии онҳо бо мурури гузашти вақту замон метавонанд аз байн раванд, ё ин ки гӯшаи фаромӯшӣ афтанд. Ҳол он ки онҳо барои илм дорои арзиши гаронбаҳостанд” [8, с. 27-31].

Умуман, омӯзишу таҳқиқи номвожаҳои ҷуғрофии ҳудуди Тоҷикистон бевосита ва ба таври маҷмӯъ охири солҳои чилуми асри гузашта оғоз ёфта, дар давраи истиқлол равнақи бештар ёфт. Зеро дар ин давра сиёсати забонӣ низ тағйир ёфта, барои омӯзишу ташреҳи ҳаматарафаи номвожаҳои ҷуғрофӣ ва табдили онҳо шароити комил фароҳам оварда шуд.

Номҳои ҷуғрофӣ, ки дар ҳар минтақаву сарзамин сарчашмаи муътамади таърихию забонӣ маҳсуб мешаванд, дар ҳар давра замон ба таъриху забони қавму миллатҳо иртиботи зич доранд. Зеро номҳои боқимонда аз гузаштаи дури мардумон ва мулки онҳоанд.

Дар омӯзиши ҷойномҳои кишвари куҳандиёри мо – Тоҷикистон раванди ташаккулу таҳаввулоти забони тоҷикӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ рушду инкишофи он ба мушоҳида мерасад.

Ҳар як муҳаққиқ ҳангоми таҳқиқи омӯзиши номҳои ҷуғрофии кишварамон дақиқан мушоҳида мекунад, ки дар ҷойномҳои сарзамини мо номвожаҳои қадим ва миёнаи забонҳои эронӣ, аз ҷумла, забонҳои суғдӣ, бохтарӣ, сакоӣ, хоразмӣ ва ғайраҳо, инчунин, забонҳои шарқии эронӣ (забонҳои бадахшонӣ ва яғнобӣ) то имрӯз арзи ҳастӣ мекунанд.

Забоншиносӣ воситаи муҳимтарини омӯзиши номҳои ҷуғрофист ва ҳангоми таҳқиқи ареалҳои муносири ҷойномҳо бе кумаки фонетикаи муқоисавӣ баррасӣ кардан ғайриимкон аст, ки он бо тарзи дуруст андеша рондан ба як қатор воҳиду решаҳои ҷойномсоз мусоидат мекунад [4, с. 38-45]. Чунин андешаро мо дар формантҳо ё решаҳои “-уд // -ут” мушоҳида карда метавонем, ки дар тамоми забонҳои ҳиндуаврупоӣ бавижа, ҳиндуэронӣ маънои “баландӣ, теппачо, ва ё баландии ҳамвориаш пахно”-ро ифода мекунанд.

Номвожаҳои ҷуғрофии минтақаи Панҷакент, бо ифодаи номи деҳаву мавзёҳо ва кӯҳҳову кӯлҳо ва дигар объектҳои ҷуғрофӣ дар шакли ҷойномҳои сохта вомерӯранд, ки бо пасвандҳои ҷойномсоз ва калимасозии забонҳои тоҷикии шарқӣ ва тоҷикӣ сохта шудаанд то имрӯз роиҷ ҳастанд. Ҷойномҳои сохтаи баромад аз решаи суғдидоштаи минтақаи Панҷакент имрӯз низ фаровон истифода гардида, аслан, онҳо бо формантҳои қадимаи суғдии маконсоз сохта шудаанд.

Анҷомаи –ут// -уд низ дар ҷойномҳои аҷдодии мо таърихи деринаву куҳан дошта, дар ҷойномҳои қадимаву ҳозираи ин минтақа мавқеи хоса доранду онҳо низ унсури маъмули ҷойномсоз маҳсуб мешаванд.

Дар минтақаи Панҷакент ҷойномҳои суғдиасоси Зимтуд (деҳа дар деҳоти Ворӯ), Киштуд (номи деҳа, дарё дар деҳоти Ворӯ ва Рӯдакӣ), Таги Ровут (маҳалла дар деҳоти Ёрӣ), Нағнут, Амшут (дарё дар деҳоти Ворӯ) ва ғайраро номбар кардан мумкин аст, ки дар ҳамин радиф дар дигар минтақаҳои водии Зарафшон ва ҳудуди кишвар низ чунин номвожаҳоро воерӯдан мумкин аст. Аз ҷумла, ҷойномҳои **Похут** (деҳа дар деҳоти Парзи н. Айнӣ), **Росровут** (номи деҳа дар Кӯхистони Мастҷох), **Зиндовут** (деҳа дар деҳоти Моғиён), **Пуларовут** (деҳаи матруки деҳоти Анзоби водии Яғноб), Курут (номи деҳа ва рӯд дар н. Айнӣ), Анпешуд (ағба дар н. Айнӣ) ва дигар номи дарёҳо дар ҳудуди ноҳияи Айнӣ, аз қабилӣ

Фатовут, Ғазровут, Унзут//Унзуд; ва номи дарёҳо дар ҳудуди ноҳияи Масчо, аз зумраи Риомут, рабут, Порут, ва ғайраҳо, инчунин, **Зувуд, Зирдбут, Чадуд** (деҳа дар деҳоти Басиди ноҳияи Рӯшон), **Мазенчуд** (хонаи тобистона дар Рушон), **Внукут** (дарё) ва **Виркут** (хароба) дар Ишкошим, **Дарвешдауд** (дарё дар Роштқалъа), **Бешнауд** (мавзё дар Ванч) ва ғайраро низ метавон қайд намуд.

Ба ҳамин ҷойномҳо наздик ва монанду ҳамреша дар дигар манотиқи кишварамон метавон ҷойномҳоеро ба мушоҳида гирифт, ки ҳамин формантҳои ҷойномсоз дар шакли решагиву маъноӣ аслиашон дар аввали решаи ҷойномҳо омадаанд. Аз қабилӣ **Утоғар** (номи дарё дар ноҳияи Айнӣ), ки маъноаш аз забони суғдӣ (**ут** - баландӣ ва **гар** - кӯҳ) нишебии тез ё нишебкӯҳе дар баландисту **Удит** – (деҳа воқеъ дар деҳоти ишкошими ноҳ. Ишкошим) аз т.ш. нишешангоҳе дар баландӣ ё нишешангоҳи боло (аз ФНҚ 2019) ва **Удоб//Удов**, воқеъ дар деҳоти Техарви Ноҳияи Ванч (т.ш. болоб аз ФНҚ - 2019), маънои оби аз баландӣ воқеъ ва шорандаро ифода мекунад ва ғайра...

Дар садсолаҳои охир баъди аз байн рафтани забони суғдӣ, ҷойномҳои суғдӣ ба шакли нав низ сохта шудаву қорбурд шудаанд. Бар ин асос, номвожаҳои Киштудак (мавзё ва дарё дар деҳаи Бадғаҳи д/т. Шинг), Киштудакӣ Боло ва Киштудакӣ Пойин (деҳаҳои деҳоти Ёрӣ) ва Таги Ровут (маҳалла дар деҳоти Ёрӣ) барин номвожаҳои маъмули кунуниро мисол овардан мумкин аст.

Шаклҳои **-ут/-уд** идомаи ҳамон пасванди суғдӣ **-wδ** мебошад. Аз топонимҳои (60 то) зикршуда дар асноди суғдӣ 7 тоаш анҷомаи **-wδ** доранд ва аксари онҳо бо номҳои ҷуғрофӣ имрӯзаи водии Зарафшон мувофиқат мекунад. Тибқи фарзияи О.И. Смирнова ин унсур ё бо **-*āwata** аз эр.б. ҳамреша аст ё бо суғдӣ ***wt(k)** «вилоят». Смирнова О.И. [1960: 12] зикр карда буд, ки ҳамон як номи ҷуғрофӣ мумкин аст бо пасванди **-wδ** ва ё мумкин аст бидуни он ояд [3, с. 126].

Суғдшиноси бузурги даврони шуравӣ А. Хромов дар омӯзишу баррасӣ ва таҳқиқи ҷойномҳои суғдӣ ва пасванди формантҳои топонимсозии онҳо қори зиёде анҷом додааст, вале ба пасванди **-уд// -ут** чандон ишора накардааст. Ҳол он ки бо ин формант номҳои зиёди суғдӣ то замони мо омада расидаанд ва қорбурд мешаванду нишешангоҳи баланд ва дар боло ҷойгирбударо ифода мекунад. Метавон чунин далелро дар ҷойноми **Барзуд** муайян намуд, ки ин номвожа тоҷикии шарқӣ буда, аз барз, яъне боло+уд; макони баланд, баландҷо шакл гирифтааст.

Ба ақидаи мо, фарзияи бостоншинос О. Смирнова, ки пасванди **уд// -уд-ро** ба **-*āwata** аз эр.б. ё бо суғдӣ ***wt(k)** ҳамреша аст мегӯяд, ин фарзия чандон дуруст нест. Чунки дар забони мо имрӯз ҷойномҳои Росровут, Зиндовут, Курговат, Махшеват, Зироватк Ғареват барин номвожаҳоро ба пасванди мазкур (**-*āwata** аз эр.б. , ва суғдӣ ***wt(k)**) метавон наздик хонд ва ҳисобид, зеро пасванди **ват** маънои воҳи марзи киштукор, яъне киштҷои пуробро ифода мекунад, аммо номвожаҳои дар шаклу гунаи Киштуд, Зимтуд , Нағнут, Зувуд, Чадуд, Таги Ровут, Похут, Мазенчуд, Внукут ва Виркут, Дарвешдауд, Бешнауд барин ҷойномҳои сохташударо ба ин фарзияи О. Смирнова баробар кардан номумкин аст.

Зеро мафҳуми **ут//уд-ро** ба фарзияи мо, худ дар алоҳидагӣ ба маънову мафҳуми «баландӣ; теппа; дашту тали ҳамвори дар баландӣ воқеъ» ифодакунанда нисбат мебояд дод. Чунки далели ин андешаи моро номвожаҳо, аз қабилӣ Ров+ут (баландӣ ё теппаи ҳамвори ровзор) ва ё Киштуд (баландии ҳамвори киштҷо) метавонад бозътимод ифода кунад, ки аз ду реша шакл гирифтаву бо пасванди **-ут** сохта шудаанд.

Киштут/Киштуд (Kištūt/d) – номи деҳ, дарё ва дараи паҳновар дар ноҳияи Панҷакент. Деҳи Киштудак дар марзи минтақаи Панҷакент ва Айнӣ ҷойгир аст. Дараи Киштуд ҷамоатҳои деҳоти Рӯдакӣ ва Ворӯро дар бар мегирад. Дар пойинтари ноҳияи Сӯҳ дар қаламрави Қирғизистон ҳам маҳал ва шохобе бо номи Киштуд вучуд дорад.

Ин ном дар миёни аҳолии маҳаллӣ ба шакли Киштудак ҳам маълум аст. Ҷузъи якум Кишт – вожаи умумиэронии кишт ба маънии «киштану коштан» мебошад. Дар забони суғдӣ ҳам ба ҳамин шакл ва ба ҳамин маънӣ ба қор мерафтааст: **ki/əšt** € ***kršt** - «киштан, коштан» [Gharib, 4920]. Қадимӣ ва суғдӣ будани ин ном мусаллам аст, зеро он дар осори суғдӣ

ёфтшуда дар қалъаи Муғ зикр шудааст [СДГМ, II, 172-3. III. 66, 84 = Б7, 1, Б20, 1]. Мутобиқи таҳқиқоти П.Лурйе номи *Kištūd* деҳа дар Ҳисор, дар «Бобурнома»-и Заҳируддин Бобур зикр шудааст [4, с. 130]. Пас маълум мешавад, ки деҳа бо ин ном дар водии Ҳисор ҳам мавҷуд будааст ва ҳоло ин деҳа дар минтақаи Сари Осиёи Ўзбекистон қарор дорад. Деҳи Ҳисора дар ҳамсоғии ин деҳ воқеъ мебошад.

Мураттибони “Фарҳанги номҳои ҷуғрофӣ” номводаи **Киштуд** (+ак)-ро ба маънои “киштгоҳи болои тепаҳо” шарҳ додаанд. Лозим ба ёдоварист, ки номводаи Киштуд барои суғдӣ дошта, дар сарчашмаҳои асри миёнагӣ ин ҷойном ҳамчун яке аз мулкҳои ниммустақили кӯхистонӣ дар водии Зарафшон махсуб ёфтааст, ки он дар таърихномаи “Экспедиция Искандаркул” (апрел-июли соли 1870) сабт гардидааст [2, с. 170].

Бояд зикр кард, ки вобаста ба зангдор ё безанг будани ҳамсадое, ки пеш аз пасванди –ут/-уд меояд, он ё шакли –ут ва ё шакли –уд-ро мегирад.

Мавриди зикр аст, ки баъзе ҷойномҳои қадимаи минтақаи Панҷакент баъзан шакли омофонӣ пайдо кардаанду ба мушоҳида мерасанд, ки мо инро бо назардошти ривояти мардумон дар мисоли номводаи Искандар (маҳалла дар д. Зери Ҳисори ч/д. Рӯдакӣ) ва ё Ғарибак (деҳа дар ч/д. Хурмӣ) мушоҳида намудаву дарҷ карда будем. Ба ҳамин ақида, номводаи Ҳамид (кӯҳ дар деҳоти Ворӯ)-ро метавон мушоҳида кард, ки ба ақидаи мо, ин ҷойном шояд дар гузашта на Ҳамид, балки Хамут//Хамуд будаасту омофон гардидааст. Чунки то имрӯз номи кӯҳу пуштаҳои водии Зарафшон ба пуррагӣ номи қадимаву суғдӣ ва ё тоҷикии нави худро дорост ва эҳтимол ин кӯҳ Хамит ё Хамуд бошад, ки дар ин маврид маънои хамаи баландӣ ва ё баландии ҳамдор (гардишдор)-ро ифода мекунад. Ба ин ҷойном монанд ҷойноми Мотрид//Мотритро низ вохӯрдан мумкин аст, ки ин маҳалла дар шаҳри Самарқанд ҷойгир буда, дар ҳамин радиф сохта шудааст чунин номводаҳои суғдӣ таърихи дурудароз ва куҳан доранд. Мутаассифона, дар сарчашмаҳое, ки мо сарукар гирифтем, номи куҳани чунин ҷойном дар шакли арабӣ (Ҳамид – номи ашхос) ба ҷашм нарасид.

Зимтуд (*Zimtūd*) – деҳа воқеъ дар деҳоти Ворӯи шаҳри Панҷакент аст. Ин ном аз ду ҷузъ таркиб ёфтааст: Зимт+ут. Ҷузъи **зимт**+уд дар қазияи аввал, бо вожаи зимистони форсӣ хамреша аст (зима дар з. русӣ), ба маънои макони зимистонгузаронӣ. Дар решаи аввали он **Зимт** тибқи маълумот Ҳасандӯст мафҳуми гил ва хоки хушро низ меғӯянд.

Дар бобати маъникушоии ҷузъи «зм», ки кӯтоҳшудаи «замӣ //замин» аст, М. Ҳасандӯст [16, 1373] чунин овардааст: «муҳаффафи замин аст, ки ба арабӣ арз хонанд» (Бурҳони қотеъ); сибос мар эзидро, ки офаридгори замӣ ва осмон аст (Ҳидоят-ул-мутаъаллимӣ). Фазл дорад ҷу фалак бар замӣ аз фаҳраш, Санги даргоҳаш бар лаъли Бадахшонӣ (Н. Хусрав). Форсии миёна *zamīk* < эронии бостон: *zam* замин (бо пасванди –ик). *zamīk* аслан сифат аст, ки корбурди исмӣ ёфтааст (ниг.: Eilers VSMO 12 Anm/ 13). Қиёси санскрит: *ksam* «замин», *jma* «замин», муштақанд аз ҳиндуаврупоӣ: *ghem-/ghom-* (дар канор - *ghoem /-ghoom*) «замин»; аз ҳамин калима аст юнонӣ: *Χθvv* замин, бум; латинӣ: *humus* бум, замин, *hominis* «инсон, башар» русӣ: *zemlya* хок, замин, *zmīea zmīya* мор, литвонӣ: *zeme* литуниёӣ: *zeme*, замин, албонӣ: *dhe* замин, *dhemje* ҳазорпо» (Pokorny IEW 414 f?). Низ қиёси авастӣ: *zam* «бум, замин», *zema* >. *zema* (кайд) «дар замин, зеро замин», - (Barthokomaie AiW 58,395,396,1086, 1662, 1665) [16, с. 1373].

Форсии миёнаи турфонӣ ва портӣ: *zmyg* [*zamīg*] замин, хок, ҷаҳон; сарзамин, бум (Boysе MMP104).

Суғдӣ: «замин», қиёси авастӣ: ҳолати фоилӣ (nominative case=) дар шумори муфрад яғнобӣ: *zoу* «замин» (Gershevitch GMS 1218, Bailey DKS 346).

Сакоӣ: *uzama* «замӣ, замин», (<-*zama*) дар *uzama-ssandaa* ҷаҳон, кайҳон ва шояд *uysma* «замин, хок, гил» (< *u-zma* бо пешванди *u-* (Bailey, Studia Orientalia 47/1977 21, M DKS 345f) [16, с. 1373].

Ҳамчунин, метавон фарзия кард, ки вожаи Зимтут (дар н. Панҷекат) пайванди решаи бо ҷойноми Зимчурӯд (дар н. Варзоб) дорад ва маънои “замини боло, воқеъ дар баландӣ”-ро ифода мекунад.

Далелу бурҳони овардаи мо метавонад ба таҳқику омӯзиш ва баррасиву маъниҷӯӣ бар ҷойномҳои суғдиасос, аз қабилҳои Похут, Росровут, Нағнут, Мазенчуд, Внукут ва Виркут, Дарвешдауд, Бешнауд ва Чадуд барин номвожаҳои бостониямон мусоидат намояд, ки ин иқдом аз аҳаммият ҳолӣ нест. Ҳамзамон, зимни таҳқиқот, мо вогузор мешавем, ки боз як пасванди ҷойномсози суғдӣ, аз қабилҳои –уд//–ут, минбаъда мавриди таҳлилу омӯзиши васеъ ва таҳқиқоти ҷойномшиносони ватанӣ қарор дода шавд. Зеро тавсеаи чунин қорбарихо ва таҳқиқот дар илми забоншиносӣ ва ономастика боз як саҳфаи наву таҳлилталабро ба мо боз кардаву моро вазифадор мекунат, то ки дар маънишикофиву маъноҷӯии ҷойномҳои манотиқи кишварамон бо дақиқ намудан ошно бошему онҳоро илман асоснок намудаву аз ҷиҳати маъниву мантиқашон дуруст пешниҳоди мардум ва ҷомеа гардонем.

Адабиёт

1. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати давлатӣ дар бораи забон, наشري 2 бо тағйиру иловаҳо. – Душанбе, 2018. - 232 с.
2. Ғафуров, Б. Тоҷикон. (китоби якум) – Душанбе: Ирфон, 1985.- 425 с.
3. Лурье, П. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. /П. Лурье Дисс. канд. фил. Наукю- СПб., 2004. – 306 с.
4. Мурзаев, Э.М. Топонимика Средней Азии и Казахстана / Э.М. Мурзаев // Ономастика Средней Азии. - М.,1978. - С. 38-45.
5. Фарҳанги номҳои ҷуғрофӣ. – Душанбе, 2019. - 280 с.
6. Харитаи топографии микёси 1:100 000. – М., 1960.
7. Хромов, А.Л. Согдийская топонимия верховьев Зеравшана / А.Л. Хромов //Топонимика Востока. – М., 1969. - С. 57-99.
8. Хромов, А. Л. Топоними диёри Рӯдаки А.Л. Хромов // Ёдбуди устод Рӯдаки. – Душанбе: Дониш, 1978. – С. 27-31.
9. Хромов, А. Л. Еще раз о согдийском топоформанте УВ / А.Л. Хромов // Изв. АН. Тадж. ССР. Отд. общ. наук. 1968. - Вып. 3 (53). - С. 85- 89.
10. Хромов, А.Л. О структурных особенностях иранской топонимии Маверуннахра в IX XIII вв. / А.Л. Хромов // Восточная филология, вып.3.- Душанбе, 1974. - С. 3-25.
11. Хромов, А.Л. Таджикская микротопонимия долины Верхнего Зеравшана и Ягноба / А.Л. Хромов // Ономастика Средней Азии. – М., 1978. – С. 58-62.
12. Хромов А.Л. Тюркские названия в микротопонимии Ягноба / А.Л. Хромов // Изв. АН. Тадж. ССР. Отд. общ. наук. 1967. - Вып. 3. - С. 78-81.
13. Хромов, А.Л. Ягнобский язык / А.Л. Хромов. - М., 1972. - 208 с.
14. Хромов, А.Л. Историко- лингвистическое исследование Ягноба и Верхнего Зерафшана. Топонимия Ягноба и Верхнего Зерафшана: Дисс. докт. фил. наук. / А.Л. Хромов. - Душанбе, 1970 - 478 с.
15. Ҳасандӯст, М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷилди 3. / М. Ҳасандӯст. - Техрон: Осор, 1393. - 2080 с.
16. Ҳасандӯст, М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.2. / М. Ҳасандӯст. Техрон: Осор. - 2956 с.

МАНҶЕИ ПАСВАНДИ -УД//–УТ ДАР ҶОЙНОМҲОИ СУҒДӢ (МИНТАҚАИ ПАНҶАКЕНТ)

Дар мақола таърихи пайдоиш ва шарҳи форманти «-уд»// «-ут»- суғдӣ, ки бештар дар ҷойномҳои суғдиасос ба назар мерасад, дар забонҳои ҳиндуаврупӣ бо гунаҳои ба ҳам наздик ва ҳамсон истифода мешаванд, тибқи сарчашмаҳо ва таҳқиқоти муҳаққиқони забоншиносии хориҷиву ватанӣ мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Муаллифон бо дарназардошти таҳқиқоти илмии забоншиносон андешаҳои худро дар таҳлили ҷойномҳои дар минтақаи Панҷакент мавҷудбуда истифода бурда, баъзе ҷойномхоро, ки бо ин формант, ки сохта шудаву имрӯз дар забони мардум хусусияти омофонимӣ пайдо кардаанд ва ё умуман ғаҳмо нестанд, нишон додаанд. Аз ҷониби муаллифон, инчунин, шакли дурусти маъноии ҷойномҳо бо ин формантҳо (пасвандҳо) дар мақола пешниҳод шудаанд.

Номвожаҳои ҷуғрофии минтақаи Панҷакент, бо ифодаи номи деҳаву мавзеъҳо ва кӯҳҳову кӯлҳо ва дигар объектҳои ҷуғрофӣ дар шакли ҷойномҳои сохта вомехӯранд, ки бо пасвандҳои ҷойномсоз ва калимасози забонҳои тоҷикии шарқӣ ва тоҷикӣ сохта шудаанд то имрӯз роиҷ ҳастанд. Ҷойномҳои сохтаи баромад аз решаи суғдишотҳои минтақаи Панҷакент имрӯз низ фаровон истифода гардида, аслан, онҳо бо формантҳои қадимаи суғдии маконсоз сохта шудаанд.

Анҷомаи –ут//–уд низ дар ҷойномҳои аҷдодии мо таърихи деринаву куҳан дошта, дар ҷойномҳои қадимаву ҳозираи ин минтақа мавқеи хоса доранду онҳо низ унсӯри маъмули ҷойномсоз маҳсуб мешаванд.

Калидвожаҳо: «-уд», «-ут», формантҳои суғдӣ, ҷойном, Киштуд, Зимтуд, Похут, Нагнут, Росровут, водии Зарафишон, объекти ҷуғрофӣ ва ғайра.

РАСПОЛОЖЕНИЕ ЧАСТИЦЫ «-УД»// «-УТ» В СОГДИЙСКИХ ТОПОНИМАХ (НА ТЕРРИТОРИИ ПЕНДЖИКЕНТА)

В данной статье на основе источников и исследований зарубежных и отечественных языковедов рассматривается история происхождения и толкование согдийского форманта «-уд»// «-ут», который чаще всего встречается в согдийской топонимии и используются в индоевропейских языках с похожими формами.

Принимая во внимание научные изыскания лингвистов, авторы, используя свои идеи при анализе топонимов Пенджикентского района, показали некоторые топонимы, которые образованы с этим формантом и сегодня в языке народа имеют омофонические черты, либо вообще неизвестны. В статье авторами представлена правильная семантическая форма топонимов с этими формантами (суффиксами).

Географические названия Паджакентского района, с названиями сел, местностей, гор, озер и других географических объектов, встречаются в виде вымышленных топонимов, составленные с суффиксами, образующими топонимы и словообразовательными суффиксами восточнотаджикского и таджикского языков, и распространены по сей день. Топонимы, образованные от согдийских корней Пенджикентского региона, широко используются и сегодня, по сути, они образованы древними согдийскими формантами, образующими топонимы.

Окончание –ут//–уд также имеет долгую и древнюю историю в наших родовых топонимах, они занимают особое место в древних и современных топонимах этого региона, а также считаются их общим элементом.

Ключевые слова: «-уд»// «-ут», согдийские форманты, топоним, Киштуд, Зимтуд, Похут, Нагнут, Росровут, долина Зарафишон, географический объект и др.

POZITION OF THE SUFFIXES «-UD»// «-UT» IN THE SOGDIAN TOPONYMS (ON THE TERRITORY OF PANJAKENT)

The article discusses the history of the appearance and explanation of the formant of Sogdian particles «-ud»// «-ut» which are mainly used in the basis of the Sogdian toponyms and toponyms of Indo-European languages, similar or analogical and were studied in accordance with the sources and expertise of local and foreign researchers-linguists.

The author of the article considering scientific studies by the linguists and use their his own opinion in the analysis of the existing toponyms of the territory of

Panjakent, and some place names in this formant (suffixes), which appear today in the people's language as homophone? It is unknown generally.

In the toponymic region of Panjakent, in the form of toponyms, there are names of villages and localities, mountains and lakes, and not other geographical objects. With suffixes that have become toponymizers and word – creators of the Eastern Tajik and Tajik languages and are common today. Toponyms formed from the Sogdian root of the Panjakent region are widely used today, in fact, they are formed with the formants of the word Sugdin.

The ending -ut // -ud also has a long and ancient history in our toponyms, and they are considered toponymizers and occur as a toponym of this region common element.

Also the authors in their article propose the correct forms of the meaning of the toponyms in this formant (suffixes).

Keywords: «-ud»// «-ut» Sogdian, formants (suffixes), toponyms, Kishtud, Zimtud, Pokhut, Rosrovut, Zaravshan Valley, Geography object, etc.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон** – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илми филология, профессори кафедраи забони тоҷикӣ. **Нишони:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 918850046

Зулфониён Раҳим Раҷабзода – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, ишғолкунандаи кафедраи забони тоҷикӣ. **Нишони:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 927215346. **E-mail:** Zulfonov64@mail.ru

Сведения об авторах: **Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон** – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 918850046

Зулфониён Раҳим Раҷабзода – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, соискатель кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 927215346. **E-mail:** Zulfonov64@mail.ru

Information about the authors: **Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon** - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Tajik Language Department. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: 918850046

Sulfonyon Rahim Rajabzoda - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, applicant of the Department of the Tajik language. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: 927215346. **E-mail:** Zulfonov64@mail.ru

Зери истилоҳи иртиботи интернетӣ муоширати ду ва ё зиёда нафарон тавассути компютер фаҳмида мешавад, ки ноаён будани ҳамсухбатон, шакли хаттӣ доштани ахбор, имконияти фавран омадани ҷавоб, инчунин ҳамкорӣ ё мубодилаи ахбори электронӣ ва ё мубодилаи ахбор ва ҳукуқи дастрасӣ ба иттилооте, ки дар компютерҳои шарикони иртиботи компютерӣ маҳфуз аст, аз ҷумлаи хусусияти чунин иртиботи байни одамон ба шумор меравад. Ба ғайр аз ин, муоширати маҷозӣ баъзе хусусиятҳои дигар ҳам дорад, ки хоси навҳои дигари мухобири байни одамон мебошанд. Аз нуқтаи назари микёс иртиботи компютерӣ аломатҳои мухобири оммавӣ (муошират бо тамоми ҷаҳон), гуфтори ботинии шахс (муоширати байни истифодабаранда ва компютер) ва мухобири гурӯҳӣ дорад. Бо назардошти омили замон, яъне давомнокии раванди иртибот, муоширати компютерӣ метавонад ҳам кӯтоҳ (масалан, гирифтани почтаи электронӣ) ва ҳам аз ҷиҳати замон бемаҳдуд бошад (масалан, ширкат дар конференсияҳо тавассути интернет). Аз ҷиҳати шакл иртиботи компютерӣ ду навъ мешавад: шифохӣ (дар сурати мавҷудияти модеми овозӣ) ва хаттӣ (дар шакли матн ва шакли тасвир).

Аз рӯи воситаи иртибот мухобири интернетӣ иртиботи бавосита мебошад, зеро тавассути воситаи техникӣ сурат мегирад. Аз рӯи роҳи интиқол ва қабули иттилоот иртиботи компютерӣ ду хел мешавад: муҳим (муошират бо одамони воқеӣ) ва маҷозӣ (муошират бо мусоҳибони ношинос ва тахайюлӣ) [Ниг.: 4]. Сарфи назар аз он ки байни иртиботи компютерӣ ва мухобироти анъанавӣ умумиятҳои зиёде мавҷуданд, муошират тавассути шабакаи интернет бо баъзе хусусиятҳои хоси худ, ки аз махсусиятҳои фазои маҷозӣ ҳамчун муҳити махсуси муошират бармеоянд, фарқ мекунад. Л.И. Холянина қайд мекунад, ки интернет водор менамояд, ки чунин таърифҳои категорияҳои назарияи иртиботот, ба мисли адресант (ирсолкунанда), интиқоли иттилоот ва адресат (гиранда) таҷдиди назар шаванд ва дар асоси ин чор шакли мухобири дар шабакаи умумиро аз ҳам ҷудо кард: 1) иртиботи ноҳамзамони “як бо як”, яъне мухобири байни ду нафар (масалан, почтаи электронӣ); 2) иртиботи ноҳамзамони “бисёриҳо бо бисёриҳо”, яъне мухобироти тарафайни одамони бисёр (масалан, варақаҳои ирсолӣ); 3) иртиботи ҳамзамони “як бо як”, яъне мухобироти байни ду нафар, “як ва якчанд кас”, яъне мухобири як нафар бо якчанд нафар, “як бо якчанд”, яъне мухобири як нафар бо якчанд кас (масалан, ҷатҳои форумҳо); 4) иртиботи ноҳамзамон, ки дар ҷаҳорҷӯби он истифодабаранда одатан солонаро барои ба даст овардани ягон хел маълумот ҷустуҷӯ мекунад. Дар ин маврид сухан дар бораи иртибототи “бисёриҳо бо як нафар”, “як бо як”, “як бо бисёриҳо” (масалан, вебсайтҳо) меравад [12, с.38]. Муаллифи мазкур қайд мекунад, ки дар фазои маҷозӣ метавон се шакли мухобиротро фарқ кард: мухобири бешахс, ки дар шакли ҳамкориҳои истифодабаранда бо компютер зоҳир мегардад, мухобири байни ашхос, ки аз мухобироти як гурӯҳ иштирокчиёни раванди мухобири бо дигарон ва шакли фарошахсӣ (гиперперсоналӣ), ки имкон медиҳад дараҷаи самимияти иштирокчиёни амали мухобири муайян карда шавад.

Муҳаққиқ И.Н. Розина пешниҳод мекунад, ки технологияҳои иртиботии интернетро дар асоси ду параметри физикӣ- ҷойи воқеияти иштирокчиёни мухобири (физикӣ ва ё маҷозӣ) ва замон тақсим бояд кард [10, с. 5]. Дар натиҷаи таркибсозии мухталифи онҳо метавон чор варианти амалисозии иртиботи тавассути компютерро ҷудо кард: як вақт / як ҷойи воқеият (маҷозӣ)- ҷатҳо; як вақт / ҷойҳои мухталифи воқеият-ICQ, телефони интернетӣ, аудиои компютерӣ ва мухобири видеои конференсияҳо; вақтҳои мухталиф / як ҷойи воқеият (маҷозӣ) – форумҳо, блогҳо, китобҳои меҳмонон, шабақаҳои иҷтимоӣ; вақтҳои мухталиф / ҷойҳои мухталифи воқеият - почтаи электронӣ, феҳристи хабарномаҳо, телеконференсияҳо.

Аз ҷумлаи хусусиятҳои асосии иртиботи интернетӣ метавон инҳоро ном бурд:

1. Убуршавии замон ва макони гуногун. Аз байн бурдани маҳдудиятҳои замонӣ ва фазой дар раванди муоширати маҷозӣ барои муошарати бардавом ва барои дар масофаи бештар қарор доштани тарафҳо имконияти бехтарини иртиботу мубодиларо фароҳам меоварад, ки ин яке аз афзалиятҳои беназиру муқоисанашавандаи иртиботи интернетӣ ба шумор меравад.

2. Ҳифзи махфияти мубодила ва муошарат. Пинҳон будани муошират, ки барои озодона иброз намудани нуқтаи назари худ, ҳатто то ҳадди хушунатомез, таҳқиру таъна задани ҳамдигар имконияти бештарро фароҳам меорад, зеро ҳавфи ғош шудан ва арзёбии манфии шахсии атрофиён хеле кам аст. Дар натиҷаи ин кӯшиш ба рафтори ғайриодию ғайримеъёрӣ ба вучуд меояд. Иштирокчиёни муоширати интернетӣ имкон ба даст меоранд, ки сифатҳои муайяни шахсии худро зоҳир намоянд, ба кор бурдани нақшҳоеро озмоянд ва эҳсосоти худро зоҳир намоянд, ки дар муоширати воқеӣ ҷоиш ва қобили қабул нестанд.

3. Матлуб ва ихтиёрӣ будани ширкати тарафҳо. Ихтиёрӣ ва матлуб будани робита, инчунин интихоби ҳамсуҳбат вобаста аз афзалиятҳои худ сифати муҳобироту мубодилаи афқору иттилоотро бехтару басифат мегардонад. Дар баробари ин робитаи ихтиёрии матлуб ва қобили қабул аз нигоҳи забону макон низ барои тарафҳои мубодилаву муҳобирот метавонад мувофиқи имкониятҳои онҳо ва матлуб будани бардавомии муҳобирот бошад ва ҳамчунин имконияти қатъ намудани он низ метавонад саҳлу осон сурат гирад.

4. Умдатан баробар будани мақоми иштирокчиён. Дар фазои маҷозӣ амали ҳар гуна шартҳо ва маҳдудиятҳо қатъ мегардад. Услуби демократии муошират талаб менамояд, ки нисбат ба ҳамаи иштирокчиёни муошират бояд эҳтиромона бархӯрд кард ва соҳиби обрӯю эътибор гардидан танҳо тавассути нутқ имконпазир аст. Новобаста аз сатҳи маълумот, унвон ва мансаб шахсони дар фазои маҷозӣ муошираткунанда барои дифоъ кардани ақидаи худ, ибрази ризоият ва ё розӣ набудан бо ҳамсуҳбат ва ё пешниҳод намудани роҳи дигари ҳалли масъалаи мавриди баррасӣ ҳаққи баробар доранд. Шахсони дағале, ки дар нутқи худ суҳанони қабеху берун аз одобрӣ ба кор мебаранд, инчунин, наметавонанд муъҷазу фаҳмо андешаҳои худро иброз намоянд ва ё ба таҳқири иштирокчиёни дигар роҳ медиҳанд, аз ҷониби ҷомеаи фазои маҷозӣ қабул карда намешаванд. Баръакс, нутқе, ки оӣ аз унсурҳои низоъангез буда, ба ҷустуҷӯи муросо равона гардидааст, ҳамчун гуфтори қобили қабул ва сазовори эътироф арзёбӣ мегардад.

5. Ҷуброни ифодаи эҳсосот ва ифоданокии суҳан. Мушкӣ дар ифодаи унсурҳои эҳсосоти муошират ба сабаби мавҷуд набудани воситаҳои ифодаи эҳсосот яке аз масъалаҳои аст, ки дар марҳилаи таҳқиқу баррасии илмӣ аст. Аз ин рӯ, барои ифодаи ҳиссиёт усулҳои ҷубронкунанда, ба мисли аломатҳои ивазкунандаи воқунишҳои эҳсосоти қисман типикунондашуда, яъне эмодзи ва эмотиконҳо ба кор бурда мешаванд. Истилоҳи “эмодзи” аз вожаи англисии emoji гирифта шудааст, ки дар навбати худ аз вожаҳои ҷопонии e – расм, сурат ва moji – хат таркиб ёфтааст ва аломати идеографияе мебошад, ки ҳиссиётро тасвир мекунад ва дар хабарҳои электронӣ ва веб-саҳифаҳо истифода мешавад. Истилоҳи эмотиконҳо нисбат ба эмодзи ҳамчун воситаҳои тасвири ҳиссиёт тавассути воситаҳои мавҷудаи типографӣ бо ташаббуси истифодабарандагон ба вучуд омадаанд. Барои ҷуброн кардани оҳанг ва таъкиди қисме аз гуфтор манъ кардани амали сабткунандаи болоии клавиатура, яъне навиштани ифода ва ё қисме аз он бо ҳарфҳои калон, инчунин, истифодаи миқдори зиёди аломати хитоб (!!!!!) ва ё бо калимаҳои навиштани эҳсосоти худ (даруни қавс баъд аз матн асосии хабар) ба кор бурда мешавад.

6. Истифодаи форматҳо, қолабу шаклҳои гуногуни иттилоот. Тавассути иртиботи интернетӣ мубодилаи навҳои муҳталифи иттилоот, аз қабili матнҳо, овоз, видео, GIF-аниматсияҳо (англ. Graphics Interchange Format – формати мубодилаи тасовир»), эмодзиҳо, эмотиконҳо ва амсоли ин васоити маҷозии мубодилаи иттилоот ва тасовир имконпазир аст. Баробари рушди технологияҳо бештари инҳо, ба мисли эмодзи, видео ва GIF-аниматсия бахши ҷудонопазири муошират дар фазои маҷозӣ гардиданд.

7. Адами маҳдудият дар интиҳоби воситаҳои забонӣ. Дар нафароне, ки дар фазои маҷозӣ муошират мекунад, тасаввури нодурусти озодии комил ба вучуд меояд ва имконияти тарҳрезии дунёи худ пайдо мешавад, ки ба олами воқеӣ монанд нест, вале ба талаботу таъб ва рағбати иштирокчиёни муошират дар фазои маҷозӣ пурра ҷавобгӯ аст. Гуфтугӯи ҳамсуҳбатон озодона сурат мегирад, ки ин боиси зоҳир гардидани тарзи гуфтори беназири инфиродии ҳар кадоме аз онҳо мегардад. Чунин шароити гуфтор барои интиҳоби ғайриодии таҳаллус ва ё ник (лақаб), ки фарогири маълумоти зиёд дар бораи шахсият ва гуфтори истифодабаранда мебошад, шароитро фароҳам меорад.

8. Якрангӣ ва якнавохтии нутқ. Дар нутқи шахсони дар фазои маҷозӣ гуфтугӯкунанда рамзи махсуси иртиботӣ истифода мешавад, ки танҳо барои одамони “худӣ” фаҳмо аст. Жаргони компютерӣ, ҳазл ва каламбурҳо ҳамчун як хел нишондиҳандаи мансубияти шахс ба ҷомеаи муайяни “худиро” ба шумор меравад. Хусусияти дигари муошират дар гурӯҳи хурди одамон дар фазои маҷозӣ бартарият доштани калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои баҳодихӣ ва ҳислатҳо мебошад. Дар ҷомеаҳои бо ҳам тавассути интернет дар иртибот қарордошта, дар он ҷойе, ки одамон тавассути таҷриба ва шавқу рағбати умумӣ муттаҳид шудаанд, ном бурдани ашӯе, ки дар бораи он сухан меравад, он қадар муҳим нест, балки нишон додани хусусият ва арзёбии он, яъне маълумоти нав, дар бораи он муҳимтар аст [1; 2; 3; 4;5].

Барои муошират дар фазои интернет шакли хаттии забон ба қор бурда мешавад, вале дар шароити иртиботи мутақобилаи хаттӣ (муколама) суръати нутқ ба шакли шифоҳии он наздик мешавад. Муошират дар фазои маҷозӣ хусусиятҳои синтаксисии худро дорад, ки дар байни онҳо муҳимтаринашон инҳо мебошанд: 1) мақоми мобайнӣ доштани муоширати интернетӣ дар байни шаклҳои шифоҳӣ ва хаттии нутқ; 2) истифодаи фароматн (гипертекст) ҳамчун як шакли ташкили гуфтор. Муқобилгузори шаклҳои хаттию шифоҳии нутқ дар робитаи электронӣ ба назар гирифтани на танҳо ба шакли хаттӣ ё овозӣ баён намудани фикр, балки хусусиятҳои мафҳумии гуфторро ҳам талаб менамояд. Аз як тараф, мавҷуд набудани аломатҳои фарозабонӣ, истифодаи ихтисораҳо, ҷойивазкунии қисмҳои гуфтор, вайрон кардани меъёрҳои синтаксисӣ, инчунин, хусусиятҳои, ба мисли худ ба худ, таркибҳои ҳоси забони гуфтугӯӣ ва хусусиятҳои дигар онро ба шакли шифоҳии нутқ наздик мекунад. Ҳамин тавр, матн чун натиҷаи муоширати маҷозӣ, омезиши шаклҳои хаттию шифоҳии нутқ, дурустараш сабти хаттии нутқи шифоҳӣ ба шумор меравад [11].

Ба ҳайси хусусияти ҳоси иртибот дар фазои электронӣ метавон жанрҳои гуногуни онро ном бурд. Ба ҳамагон маълум аст, ки зери истилоҳи жанри нутқ шакли маъмулии нутқе фаҳмида мешавад, ки як услуби функсионлӣ (шакли дискурс) маҳсуб меёбад ва асоси онро аломатҳои муҳталифи созанда ташкил медиҳанд. Дар асоси таҳлили баъзе қорҳои пажӯҳишӣ [4, 11-14] метавон ҳафт жанри муоширати интернетӣ (ва ё навиҳои захираҳои иртиботии интернет)-ро фарқ кард: 1) почтаи электронӣ, ки аз муоширати ҳамзамони як ба як ва ё як кас бо нафарони бисёр, дар сурати тартиб додани рӯйхати почтаи электронӣ, иборат аст; 2) гурӯҳҳои муҳоҳисавӣ ва ё форумҳо (муоширати ғайриҳамзамон аз рӯи нақшаи “бисёриҳо бо бисёриҳо”, ки ба мусоҳибон имконияти таҳияи мавзӯ дар бахшҳои пениҳодшаванда барои баррасиро фароҳам меорад); 3) веб-конференсияҳо (мубодилаи ҳамзамони ахбор доир ба мавзӯи мавриди баррасӣ); чатҳо (мубодилаи ҷавоб, эътироз ва эъроди матнӣ дар ҳолати муоширати ҳамзамони “бисёриҳо бо бисёриҳо”); 5) блогҳо (рӯзномаҳо, ки хонандагонанон метавонанд тавзеҳоти худро нависанд); 6) шабакаҳои иҷтимоӣ, ки муоширати гурӯҳи одамони дорои манфиатҳои якхеларо ташкил мекунад (Twitter, Facebook, ВКонтакте, WhatsApp, Telegram, Instagram ва дигарон) мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст.

АДАБИЁТ

1. Асмус, Н. Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства [Текст]: дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Н. Г. Асмус. – Челябинск: Челябинский ГУ, 2005. – 265 с.

2. Бергельсон, М.Б. Языковые аспекты виртуальной коммуникации [Текст]: / Б. М. Бергельсон // Вестник МГУ [Электронный ресурс]. <http://www.ffl.msu.ru/staff/mbergelson/14.doc>.
3. Виноградова, Т.Ю. Специфика общения в интернете [Текст] // Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект [Электронный ресурс]. http://www.philology.ru/linguistics1/vinogradova_t-04.htm.
4. Галичкина, Е. Н. Характеристики компьютерного дискурса [Текст] / Е. Н. Галичкина // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2004. – № 10. – С. 55-59.
5. Горошко, Е.И. Современная интернет-коммуникация: структура и основные параметры Интернет-коммуникация как новая речевая формация [Текст] / И. Е. Горошко // колл. монография / науч. ред. Т. Н. Колокольцева, О. В. Лутовинова. — М., 2012. — С. 9–52.
6. Лутовинова, О. В. Спам как одна из разновидностей жанра электронного письма [Текст] / О. В. Лутовинова // Вестник Тамбовского университета. – 2008. – № 1 (57). – С. 189-194.
7. Мухторов, З. М. Структура и семантика текста: На материалах таджикского и русского языков [Текст]: / З.М. Мухторов. – Душанбе, 2013. – 242 с.
8. Мухторов З.М. Социальный компьютеринг в исследовании вопросов интернет-толерантности / З. Мухторов // Исследование толерантности в молодежной среде Таджикистана (лингвистические аспекты): коллективная монография. - М. 2016. – 94 с.
9. Мухторов, З. М. Дискурсивный анализ и социальный компьютеринг / З. Мухторов // Вестник Худж. гос. ун.-та имени академик Б. Гафурова. №3(44). - Худжанд, 2015. – 190 с.
10. Розина, И. Н. Теория и практика компьютерно-опосредованной коммуникации в России: состояние и перспективы [Текст] / И. Н. Розина // Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – 2002. – Вып 1. – С. 5 – 17.
11. Смирнов, Ф.О. Национально-культурные особенности электронной коммуникации на английском и русском языках [Текст]: автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.19; Яросл. гос.пед. ун-т.- Ярославль, 2004.
12. Халяпина, Л. П. Интернет-коммуникация и обучение иностранным языкам [Текст] / Л. П. Халяпина // Кемерово, 2005.
13. Штукарева, Е. Б. Языковая специфика интернет-коммуникации // Интернет-коммуникация как новая речевая формация [Текст]: / Е. Б. Штукарева // колл. монография / научн. ред. Т. Н. Колокольцева; О. В. Лутовинова. - М., 2014. - С. 291–302.
14. Щипицина, Л. Ю. Комплексная лингвистическая характеристика компьютерно-опосредованной коммуникации (на материале немецкого языка) [Текст]: дис. докт. филол. наук: 10.02.04. / Л. Ю. Щипицина.- Архангельск, 2010.
15. Шамсов, Б. С., Мухторов З. М. Дискурси компютерӣ ва навъҳои муҳабироти интернетӣ [Матн] / Б. С. Шамсов., З. М. Мухторов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2018. –№ 6. – С.117-121

АЗ ПАЖЌҲИШИ МУХОБИРОТИ ИНТЕРНЕТИ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи мафҳуми муҳабироти интернетӣ ва технологияи интернетӣ дар шароити технологияи муҳабироти ҳозира ва рушди технологияи компютерӣ меравад. Ҷорӣ намудани дастовардҳои риштаи технологияи компютерӣ ва технологияи муҳабиротӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ аз муҳим будани таҳқиқот дар соҳаи робитаи байни технологияи муҳабиротӣ, технологияи компютерӣ ва технологияи интернетии илмҳои дигар риштаҳои иҷтимоию гуманитарӣ, аз ҷумла забоншиносӣ гувоҳӣ медиҳад.

Дар баробари ин, илмҳои равияи иҷтимоӣ-гуманитарӣ, асосан, аз ҷиҳати иҷтимоӣ рушд мекунад, инчунин, барои ин илмҳо як ҷазои ҳосил маҷозии бисёрҷиҳата зарфияти кофӣ муҳтавои иҷтимоию гуманитарӣ дар олами рақамӣ ва маҳз дар шабакаҳои интернет шабакаҳои компютерӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ ташаккул меёбад.

Калидвожа: забон, муошарат, интернет, иттилоот, робита, ҷазои маҷозӣ, замон, сохтор, ҳазинаи иттилоот, лугат, вожагон.

О ВОПРОСАХ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНТЕРНЕТ КОММУНИКАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В данной статье речь идет об исследовании вопросов и концепций интернет-коммуникации в контексте современных коммуникационных технологий и развития компьютерных технологий в современной лингвистике. Внедрение достижений вычислительной техники и коммуникационных технологий во все сферы общественной жизни свидетельствует о важности исследований в области коммуникационных технологий, компьютерных технологий и интернет-технологий как в современной лингвистической науке, так и в других социальных и гуманитарных науках.

При этом социальные и гуманитарные науки в основном развиваются на стыке развития современной информационной и компьютерной технологий, и для этих наук в цифровом мире, конкретно в Интернете, компьютерных сетях, а также в социальных сетях формируется особое виртуальное многоплановое пространство с достаточной емкостью для социального и гуманитарного содержания.

Ключевые слова: язык, общение, интернет, информация, общение, виртуальное пространство, время, структура, информационный фонд, словарный запас, слова.

ABOUT RESEARCH ISSUES OF INTERNET COMMUNICATIONS IN MODERN LINGUISTICS

The article is devoted to the study and research of issues and concepts of Internet communication in the context of modern communication technologies and the development of computer technologies in modern linguistics. It should be noted that the introduction of the achievements of computer technology and communication technologies in all spheres of public life indicates the importance of research in the field of communication technologies, computer technologies and Internet technologies both in modern linguistics, as well as in other social and human sciences.

At the same time, the social and human sciences are mainly developing at the intersection of the development of modern information system and computer technologies, and for these sciences in the digital world, specifically on the Internet, computer networks, as well as in social networks, a special virtual multifaceted space is being formed with sufficient capacity for social and humanitarian content.

Keywords: language, communication, internet, information, communication, virtual space, time, structure, information fund, vocabulary, words.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Мухторов Зайнидин Мухторович** – ректори филиали Донишқадаи рушди менеҷменти Сингапур дар шаҳри Душанбе, доктори илмҳои филологӣ. **Нишонӣ:** 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: 907801822. E-mail: mukhtorov67@gmail.com

Шамсов Бахтовар Салмонович – муаллими калони кафедраи информатика ва фанҳои табиӣ-риёзии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, **Суроға:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. Муҳаммадиева, 17/6 E – mail: shamsovb92@gmail.com Тел.: (+992) 918-27-00-94

Сведения об авторах: **Мухторов Зайнидин Мухторович** – Филиал Сингапурского института развития менеджмента в г. Душанбе, доктор филологических наук, ректор. с: 734025, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33. Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33. Тел.: 907801822. E-mail: mukhtorov67@gmail.com

Шамсов Бахтовар Салмонович – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, старший преподаватель кафедры информатики и естественно-математических наук. **Адрес:** 734019 Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мохаммадиева, 17/6 E-mail: shamsovb92@gmail.com Тел.: (+992) 918-27-00-94

Information about the authors: **Mukhtorov Zaynidin Mukhtorovich** – Branch of the Management Development Institute of Singapore in Dushanbe, Doctor of Philology. Rector. Address: 734025, Dushanbe, 33 Said Nosir str. Phone: 907801822. E-mail: mukhtorov67@gmail.com

Shamsov Bakhtovar Salmonovich - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, senior teacher of the department of informatics and natural-mathematical sciences. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. E-mail: shamsovb92@gmail.com Phone: (+992) 918-27-00-94

**РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАРҶУМАИ ВОСИТАҲОИ ЛУҒАВИИ
ИФОДАИ ЭҲТИРОМ АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ (БАР МАБНОИ
МАТНИ “ҲАМЛЕТ”-И В.ШЕКСПИР)**

Аминов Ф.С., Турсунов Ф.М.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Забон дар ҳама даври замонҳо нишондиҳандаи фарҳангу тамаддуни халқ ва миллат буда метавонад, танҳо забон қодир аст, миллатро шухратдору овозадор гардонад. Инчунин, забон омилест, фарҳангу тамаддун ва суннату анъанаҳои ҳар як қавму қабиларо ба дигарон интиқол медиҳад. Забон унсури бақои миллат буда, оинаи рӯзгори гузаштаву ҳозира ва маҷмуи тафаккури андешаи халқ ба ҳисоб рафта, яке аз арзишмандтарин сарчашмаҳои мероси гузаштагон барои наслҳои оянда арзёбӣ мегардад. Тавассути забон одамон ба ҳамдигар муошират карда, аз ҳоли ҳамдигар хабардор мешаванд ва таассуроташонро баён месозанд. Ҳангоми гуфтугӯӣ ва баёни фикр асолати забон боз ҳам равшантар зоҳир гардида, рукни тавонманд ва сарнавиштсоз будани он ошкор мегардад [3, с. 5].

Мусаллам аст, ки ҳангоми муошират одамон бевосита аз якҷанд унсурҳои забонӣ истифода менамоянд, ки ҳар яке аз ин унсурҳо ба қисмҳои алоҳидаи забон тааллуқ доранд. Ҳар як воҳиди забон бо якдигар вобастагии зич дошта, дар забон вазифаҳои гуногунро адо менамоянд. Масалан, агар ҳарфҳоро мавриди истифода қарор диҳем медонем, ки моли савтиёт (фонетика) аст, калимаҳои омонимиву синонимиву антонимӣ марбут ба луғатшиносӣ (лексикология), исм, ҷонишин, шумора ва дигар ҳиссаҳои нутқ ба илми сарф (морфология) далолат мекунанд, ибора ва ҷумла бошад, дар доираи илми наҳв (синтаксис) омӯхта мешавад.

Хушбахтона, пас аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни илми забоншиносӣ аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик ба роҳ монда шуд, ки яке аз онҳо масъалаи омӯзишу пажӯҳиши ифодаи эҳтиром ва самимият тавассути воситаҳои забонӣ мебошад, ки дар айни замон яке аз масъалаҳои мубрами илми забоншиносӣ ба шумор меравад. Рушду такомули забони тоҷикӣ бо Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон пайвастагии ногусастанӣ дорад. Оид ба ин масъала Пешвои муаззами миллат дар китоби “Забони миллат - ҳастии миллат” хеле андешаи бамаврид овардаанд: “Забони мо бо истиқлоли ватани мо пайванди ногусастанӣ дорад [2, с. 13].

Ҳусни одобу рафтор, тасаввуроти ҷамъият ва шахсро дар бораи некиву бадӣ, адлу беадолатӣ, шарафу бешарафӣ дар бар мегирад, ки тавассути онҳо мазмуни ахлоқии рафтор, кирдор, қоидаҳои муошират муайян мегардад [8, с. 37]. Ҳангоми истифодаи ин унсурҳои забонӣ на танҳо грамматикаву меъёрҳо дар омӯзиши забон нақши муҳимро мебозанд, инчунин бо ин васила мо метавонем аз тасвири забонии ҷаҳони қавму қабिलाҳои гуногун низ огаҳ гардем. Масалан, гарчанде мардуми англис ҳам ба мисли дигар қавму қабिलाҳо аз одоби муошират огаҳ бошанд ҳам, аммо дар истифодаи унсурҳои забонӣ, махсусан, истифодаи ҷонишинҳои ифодакунандаи эҳтиром ва самимият нигаҳашон дигар аст. Ба ақидаи онҳо танҳо ба шахси аз ҳама наздик азиз ва меҳрубоне, ки нисбати он эҳтироми зиёд доранд “ту” гӯён мурочиат кардан мумкин аст. Дар ин маврид намоёндагони забони тоҷикӣ истифодабарии ҷонишини “шумо”-ро раво дониста, мавриди истифода қарор медиҳанд. Калимаву истилоҳоти зиёд аз дороии забон гувоҳӣ медиҳанд. Ҳар як ақвом дороии худро соҳиб мебошад. Дороии халқу миллат, пеш аз ҳама, забон, таърих, тамаддуни он буда метавонад. Тарзи истифодаи калимаву истилоҳот аз соҳибони забон вобастагии калон дорад.

Сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳи онанд, ки мардуми тамаддунофари тоҷик аз гузашта дорои фарҳанги бою ғанӣ ва арзишҳои миллии худ буданд. Тавассути фарҳанги суҳангӯӣ ва суҳаноронишашон ба тамоми ҷаҳон машҳуру маъмул шуда тавонистанд. Осори пурғановату мукаммале, ки гузаштагон ба мо ҳамчун мерос мондаанд, аз он дарак дода метавонад. Мусаллам аст, ки тоҷикон аз қадимулайём аз илмҳои сарф, луғатшиносӣ, сарф ва наҳв ба пуррагӣ вокиф буда, дар доираи дигар масъалаҳо ин масъалаҳои забоншиносиро ҳалу ҷалб

намудаанд. Доир ба ин профессор Д. Хоҷаев ақидаҳои ҷолиберо баррасӣ намудааст:” Таълифоти донишмандони асримиёна гувоҳ бар онанд, ки онҳо аз илми забоншиносӣ огоҳии комил доштанд ва худ барои таҳаввулу равнақи он саҳми боарзише гузоштаанд. Дар китобҳои донишмандони асрҳои миёнаи форсу тоҷик шарҳу тавзеҳи бисёр масъалаҳои забоншиносӣ омадааст ва ҳамчунин таълифотҳои муфиде ҳам анҷом дода шудаанд. Чунончи дар аксари рисолаҳои ба илми сегонаи адабӣ: арӯз, қофия нақди адабӣ ва мусиқӣ бахшидаи муаллифони асримиёна ба масъалаҳои фонетика ба истилоҳи онҳо ”хуруф” эътибори ҷиддӣ дода шудааст [6 ,с. 13].

Агар ба масъалаи омӯзиши ҷонишинҳо назар афканем, ин масъалаҳо барвақт баррасӣ шуда роҳи ҳалли худро ёфтаанд. Ногуфта намонад, ки дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои ифодакунандаи эҳтиром ва самимият аз тарафи забоншиносону муҳаққиқони тоҷик омӯхтаву таҳлил карда шудаанд. Масалан, забоншинос М.Ҷӯраева рисолаеро бо номи “Воситаҳои ифодакунандаи эҳтиром ва фурутанӣ дар забони тоҷикии асри 16” таълиф намуда, ба масъалаи ифодаи эҳтиром тавассути ҷонишинҳо диққати махсус дода тавонистааст.

Мақсад аз навиштани мақолаи мазкур ошкор намудани баъзе хусусияти луғавии ифодаи эҳтиром дар забони англисӣ ва таҳлили роҳу воситаҳои тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ мебошад.

Чунон ки маълум аст, дар ифодаи эҳтиром воситаҳои луғавӣ ва калимаҳои ҷудогона мавқеи хос доранд. Масъалаи тарҷумаи ин гурӯҳи воҳидҳои забон бо мушкилоти луғавии тарҷума робитаи ногуставӣ дорад. Роҷеъ ба ин масъала дар тарҷумашиносии рус ва Ғарб, ҳамчунин, аз ҷониби олимони тоҷик ақидаҳои муфид иброз гардидаанд.

Дар ин бахш махсусиятҳои як қатор вожаҳои ифодакунандаи эҳтиромро бо истифода аз матнҳои бадеӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем.

Пеш аз таҳлили тарҷумаи мисолҳо бояд тазаққур дод, ки вобаста ба сабабҳои маълум ва объективӣ тарҷумаи асарҳои нависандагони англисзабон, умуман, адабиёти Ғарб, тавассути забони миёнҷӣ, яъне забони русӣ, ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Он тегдоди ками тарҷумаи осори адабиёти муосири тоҷик низ ба забонҳои Аврупо, дар навбати худ, ҳамин тавр сурат гирифтааст. Бинобар сабаби он ки ҷойгузин, яъне тарҷумаҳои мустақим вучуд надоранд, ва таҳқиқи муқоисавии забонҳо дар даврони муосир ногузир аст, истифодаи матнҳои мавҷудаи дузабона барои мақсадҳои илмӣ ва таҳқиқи мушкилоти луғавӣ ва дастурии забонҳо аз аҳамият ҳолӣ нест.

Қобили зикр аст, ки тарҷума тавассути забони миёнҷӣ мафҳуми нав нест. Дар замони муосир низ ин гуна таҷриба ба мушоҳида мерасад. Чунончи, фарҳанг, таърих ва ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ва ҷанбаҳои дигари ҳаёти иҷтимоию иқтисодии мардуми Осиё – Чин, Куриё, Ҷопон ва ғайра аз тариқи забони англисӣ ба ҳайси забони миёнҷӣ ва ё, ба истилоҳ, лингва-франка, омӯхта мешаванд [1, с. 59].

Дар ин робита метавон зикр намуд, ки таҳлили тарҷумаҳои мавҷуда, ки дар миёни қарни гузашта анҷом дода шудааст, аз нигоҳи талаботи рӯз хеле ҷолиб буда, ба бисёр масъалаҳои тарҷума ва муқоисаи забонҳои мавриди таҳлил равшанӣ меандозад, зеро дар натиҷаи таҳлили дараҷаҳои мутобиқати воҳидҳои забон дар он давра ошкор карда мешаванд ва арзиши онҳо дар замони муосир арзёбӣ карда мешавад. Дар ин ҷода бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки як гурӯҳи воҳидҳои забон, новобаста ба он ки аз тариқи забонҳои дигар ба забони Бинтиқол меёбанд, устувории худро нигоҳ медоранд ва тарҷумаи ондавраи онҳо аз тарҷумаи имрӯзаи худ фарқи калон надоранд. Воҳидҳои ифодакунандаи эҳтиром дар забон яке аз ҷунин гурӯҳи устувори воҳидҳо маҳсуб ёфта, таҳлили роҳу воситаҳои интиқоли онҳо аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва баръакс, аз нигоҳи забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ хеле ҷолиб аст. Гузашта аз ин, чунонки дар пажӯҳишҳои қаблӣ ишора карда будем, “тарҷума аз тариқи забони миёнҷӣ ҳақ ба арзи ҳастӣ дорад ва метавонад ҳамчун объекти таҳқиқ баррасӣ шавад. Шартӣ муҳим аз ин лиҳоз он аст, ки тарҷума ба забони миёнҷӣ босифат ва ба дараҷаи касбӣ анҷом ёфта бошад” [4, с. 197].

Ба таҳлили мисолҳо рӯ меорем. Дар ин ҷо мисолҳоеро таҳлил хоҳем кард, ки калимаҳои ҷудогона ифодакунандаи эҳтиром мебошанд:

1. Though yet of Hamlet **our dear brother's** death
The memory be green, and that it us befitted (Hamlet, 21).

Гарчи **бародари азири маро** хоки қабраш ҳанӯз нахушидааст... (Ҳамлет, 16).

2. Ay, **sir**. To be honest, as this world goes, is to
be one man picked out of ten thousand (Hamlet, 95).

Бале, **ҷаноб**, дар ин ҷаҳон бошараф будан, яъне аз даҳҳо ҳазор яке будан аст (Ҳамлет, 65).

3. Ay, **sir**, but “While the grass grows”—the
proverb is something musty (Hamlet, 159).

Оре, **саркор**, аммо «намур, намур, бузакам...» -и зарбулмасал андак мағор бастааст (Ҳамлет, 119).

4. God bless you, **sir** (Hamlet, 159).

Худо ба шумо паноҳ диҳад, **саркор** (Ҳамлет, 121).

Дар ҷумлаҳои боло калимаҳои **brother** ва **sir** дар забони тоҷикӣ бо ҳамтоҳои худ **бародар**, **ҷаноб/саркор** ифода ёфтаанд. Бояд гуфт, ки дар умум, калимаҳои мазкур новобаста аз контекст низ маънои эҳтиромро ифода менамоянд. Як нуктаро бояд дар ин ҷо қайд кард, ки ҳарчанд калимаҳои **sir** ва **саркор** аз нигоҳи маънӣ муродиф ва ё ҳаммаъно нестанд, дар ҷумлаҳои 3 ва 4 аз нигоҳи услуб дар як радиф қарор доштаанд. Бо вучуди иваз шудани услуби калима ифодаи эҳтиром коста нагардидааст, зеро калимаи **саркор** дар забони тоҷикӣ, ғайр аз маънои луғавӣ худ – *сардор*, *сардори қор*, *назоратчӣ*, *қорпардоз* [5, с. 207] бо ифодаи эҳтиром низ маъруф аст.

Дар ҷумлаҳои зер калимаҳо, бар истиснои калимаҳо **love** ва **ҷонам** бо ҳамтоҳои луғавӣ худ мувофиқат кардаанд:

1. **Gentlemen**, you are welcome to Elsinore (Hamlet, 105). - **Ҷанобон**, хушем, ки бо
Эльсинор омадед (Ҳамлет, 77).

2. Well be with you, **gentlemen** (Hamlet, 107) - Шод бошед, **ҷанобон**! (Ҳамлет, 78).

3. Follow him, **friends** (Hamlet, 115). - Бо вай биравед, **дӯстон** (Ҳамлет, 86).

4. **Lady**, shall I lie in your lap? (Hamlet, 143). - **Хоним**, иҷозат медиҳед рӯи
зонувонатон дароз кашам? (105)

5. Faith, I must leave thee, **love**, and shortly too (Hamlet, 147). - «Зи ман нерӯи тан
рафтаст, **ҷонам** (Ҳамлет, 110).

Ҷунонки дар боло ишора рафт, воситаҳои ифодаи эҳтиром дар матн, алалхусус, матни бадеӣ мавқеи хос ва муҳим доранд ва дар аксари мавридҳо дар маркази таваҷҷуҳи тарҷумонҳо қарор мегиранд, яъне ба ҳадди зиёд сарфи назар кардан аз тарҷумаи ин гуна вохидҳо аз забони А ба забони Б ба манфиати муаллифи матн нест. Ҷунонки аз таҳлили мисолҳо бармеояд, новобаста ба тарҷума аз забони миёнҷӣ воситаҳои ифодаи эҳтиром ва одоби гуфтор устувории худро ҳифз намуда, ба забони тоҷикӣ ба таври комил ва саҳеҳ интиқол ёфтаанд.

Аз лиҳози таҳлили воситаҳои луғавӣ баррасӣ намудани тарзҳои тарҷумаи вожаи **lord** ба маънои эҳтиром ба забони тоҷикӣ бар маънои матни асари мавриди интиҳоби мо хеле ҷолиб ба назар мерасад, ҷунончи:

Аз ҳама бештар вожаи **шаҳзода** дар шаклҳои **шаҳзодаам**, **шоҳам** ба қор рафтааст:

1. **My lord**, the Queen would speak with you, and presently (Hamlet, 161). - **Шаҳзода**,
малика меҳоханд ҳозир, ҳамин дам бо шумо гуфтугӯ кунанд (Ҳамлет, 121).

2. O, **my lord**, if my duty be too bold, my love is too unmannerly (Hamlet, 159). - Э,
шаҳзодаам, агар садоқати ман аз ҳад зиёд далер бошад, муҳаббатам беодоб аст
(Ҳамлет, 120).

3. **My lord**, he's going to his mother's closet (Hamlet, 165). - **Шоҳам**, ӯ назди модараш
рафт альбон (7, с. 123).

Барои боз ҳам тақвият ёфтани эҳтироми баланд истифодаи шаклҳои **шаҳзодаи азиши ман, шаҳзодаи азизам** низ ба кор рафтаанд, ки хеле ҷолибанд:

1. **Good my lord**, what is your cause of distemper? (Hamlet, 157). - **Шаҳзодаи азизам**, кудурати хотири шуморо сабаб чист? (7, с. 119).
2. Nay, **good my lord**, this courtesy is not of the right breed (Hamlet, 157). - На, **шаҳзодаи азиши ман**, ин илтифоти шумо аз он илтифотхое, ки лозим аст, нест (7, с. 118).

Бояд тавзеҳ дод, ки дар ин ҷо илова гардидани калимаи **good** ба ибораи **my lord** дар забони англисӣ ба истифодаи ҳамин шакли тоҷикӣ боис шудааст. Чунонки мебинем, дарёфти муодилу муродифи калимаҳо тарҷумаро комил ва тарҷумонро муваффақ гардонидаст.

Чунонки ишора кардем, калимаи **lord** ба забони тоҷикӣ бо вожаҳои дигар низ интиқол ёфтааст:

1. Good my **lord** (Hamlet, 77). - Мехрубонӣ кардед, **хоча!** (7, с. 53).

2. No, **my good lord**, but as you did command, I did repel his letters and denied his access to me (Hamlet, 81). - Не, **соҳиб**, аммо бо фармони шумо мактубҳои ӯро рад мекардаму аз худаш ҳам дурӣ мечустам, ин рост (7, с. 55).

3. Aside hough this be madness, yet there is method in t.—Will you walk out of the air, **my lord**? (Hamlet, 96). - Ин агарчи бегонагӣ аз ақлу ҳуш аст, боз суханаш сарунӯге дорад.- Оё шумо аз ин ҳаво дур рафтан наметавонед, **ҷаноб**? (7, с. 67).

4. **My lord**, I have news to tell you... (Hamlet, 107). - “**Волоҳазрат**, ба шумо хабари нав... (7, с. 79).

Чунонки аз ҷумлаҳои боло аён мегардад, калимаҳои **хоча, соҳиб, ҷаноб, волоҳазрат** низ барои ифодаи тобишҳои маъноии калимаи **lord** хидмат кардаанд. Ҳарчанд аз нигоҳи маъноӣ луғавӣ вожаҳои мазкур гуногунанд, онҳоро маҳз тобиши маъноии ифодаи эҳтиром ва одоби сухан муттаҳид кардааст. Дар робита бо ин матлаб нуктаи дигареро бояд зикр намуд, ки дар забони тоҷикӣ вожаҳои мазкур ба тарҷумон чихати ҳалли масъалаҳои муҳимми услубӣ хидмати беандоза кардаанд, зеро ин вожаҳо аз ҷониби персонажҳои гуногун талаффуз гардида, маҳз мақому манзалат ва хусусияти муносибати табақаҳои поёниро бо намоёндогони табақаи болоӣ бахубӣ ифода кардаанд. Дар маҷмӯъ, дар 22 ҳолати истифодаи вожаи **lord** он 18 маротиба бо вожаи **шаҳзода** дар шаклҳои гуногуни он ва якмаротибагӣ бо вожаҳои **хоча, соҳиб, ҷаноб, волоҳазрат** тарҷума шудааст, ки хусусияти услубӣ дорад.

Хулоса, ифодаи эҳтиром дар забони англисӣ хеле гуногунҷанба ва серпахлу буда, бо гурӯҳҳои мухталифи маъноии вожаҳо сурат мегирад ва забони тоҷикӣ низ дар навбати худ, барои ифодаи онҳо аз имконоти васеъ бархӯрддор аст, ки таҳлили мисолҳои ин бахш гувоҳи онанд.

Адабиёт

1. Прошина, З. Г. Межкультурная коммуникация и опосредованный перевод / З. Г. Прошина // Вест. НГУ. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2006. – Том 4. – Вып.1. – С. 59-64.
2. Раҳмон, Э. Забони миллат - ҳастии миллат / Э. Раҳмон. Ҷилди якум.-Душанбе, 2016. - 516с.
3. Раҳмон, Э. Забони миллат - ҳастии миллат. Ҷилди дуюм / Раҳмон Э. - Душанбе, 2020. - 431 с
4. Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков): дисс. док. филол. наук: 10.02.20 / Ф.М. Турсунов. - Душанбе, 2016. - 358 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд / дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 1900 с.
6. Хочаев, Д. Гуфтори наку куҳан нагардад / Д. Хочаев. -Душанбе, 2011. - 197с.
7. Ҳамлет, шохзодаи Дания. Фочиа дар панҷ парда. / Тарҷумаи С.Улуғзода. -Душанбе, Ирфон, 1978.- 222 с.

8. Ҷӯраева, М. Воситаҳои ифодакунандаи эҳтиром ва ғурутанӣ дар забони тоҷикӣ асри VI. / М Ҷӯраева. - Душанбе, 2004. - 118 с.
9. The Tragedy of Hamlet by William Shakespeare, Folger Shakespeare Library. [эл. рес.]. URL: <https://shakespeare.folger.edu/>

РОҶЕЪ БА БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАРҶУМАИ ВОСИТАҲОИ ЛУҒАВИИ ИФОДАИ ЭҲТИРОМ АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (БАР МАБНОИ МАТНИ “ҲАМЛЕТ”-И В.ШЕКСПИР)

Мақолаи мавриди назар роҷеъ ба баъзе хусусиятҳои тарҷумаи воситаҳои луғавии ифодаи эҳтиром аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ (бар мабнои матни “Ҳамлет”-и В.Шекспир) бахшида шудааст. Мақсади муаллиф аз навиштани мақолаи мазкур муайян намудани баъзе хусусияти луғавии ифодаи эҳтиром ва дар забони англисӣ ва таҳлили роҳу воситаҳои тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ мебошад. Дар мақолаи мазкур фикру ақидаҳои олимони соҳа оид ба ифодаи эҳтиром, забон ва забоншиносӣ дарҷ гардидааст.

Инчунин, як қатор вожаҳои ифодакунандаи эҳтиром бо истифода аз матнҳои бадеӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Муаллифон мисолҳоро аз асари Вилиям Шекспир “Ҳамлет” ҷамъоварӣ намуда, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додаанд. Воҳидҳои ифодакунандаи эҳтиром дар забон яке аз чунин гурӯҳи устувори воҳидҳо маҳсуб ёфта, таҳлили роҳу воситаҳои интиқоли онҳо аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ва баръакс, аз нигоҳи забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ ҳеле ҷолиб аст.

Ба андешаи муаллифон, ифодаи эҳтиром дар забони англисӣ ҳеле гуногунҷанба ва серпахлу буда, бо гурӯҳҳои мухталифи маъноии вожаҳо сурат мегирад. Инчунин, дар забони тоҷикӣ низ дар навбати худ, барои ифодаи эҳтиром имконоти васеъ мавҷуд аст, ки инро дар мисолҳои зикргардида мушоҳида намудан мумкин аст.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони англисӣ, ҷонишин, эҳтиром, самимият, тарҷума, забоншиносӣ, фарқият, вожа.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕВОДА ЛЕКСИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ УВАЖЕНИЯ С АНГЛИЙСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК (ПО ТЕКСТУ «ГАМЛЕТ» В. ШЕКСПИРА)

Данная статья посвящена некоторым особенностям перевода лексических средств выражения уважения английского языка на таджикский (на материале текста «Гамлет» В. Шекспира). Целью авторов является определение некоторых лексических особенностей выражения уважения в английском языке и способов анализа их средств перевода на таджикский язык. В данной статье приводится мнение ученых о выражении уважения, в языке и языкознании.

В статье проанализирован ряд слов, выражающих уважение, с использованием перевода художественных текстов с английского на таджикский язык. Примеры собраны и проанализированы авторами из произведения Уильяма Шекспира «Гамлет». Единицы, выражающие уважение в языке, считаются одной из таких устойчивых групп единиц, и анализ способов и средств их перевода с английского языка на таджикский и наоборот представляет большой интерес с точки зрения языкознания и перевода.

По мнению авторов статьи, выражение уважения в английском языке очень многогранно и многосторонне выражено, и передается оно разными смысловыми группами слов. В свою очередь также в таджикском языке, имеются широкие возможности для выражения почтения, это можно наблюдать в приведенных авторами примерах.

Ключевые слова: таджикский язык, английский язык, местоимение, уважение, искренность, перевод, языкознание, отличия, слово.

ABOUT SOME FEATURES OF TRANSLATION OF LEXICAL MEANS OF EXPRESSING RESPECT FROM ENGLISH INTO TAJIK LANGUAGE (ACCORDING TO THE TEXT OF "HAMLET" BY W. SHAKESPEARE)

This article is devoted to some features of the translation of lexical means of expressing respect from English into Tajik languages (according to the text of "Hamlet" by W. Shakespeare). The purpose of the authors is to determine some lexical features of expressing respect in English and to analyze the ways of their means of translating into Tajik languages. The opinions of scientists about the expression of respect, language and linguistics are given in this article.

Also analyzed and discussed some words expressing respect were using literary texts from English into Tajik languages. It should be noted that the authors collected examples from William Shakespeare's Hamlet, reviewed and analyzed them. One of such stable groups of units are units expressing respect in the language, and analysis of the ways and means of their translation from English into Tajik languages. From the point of view of linguistics and translation, this theme is in great interest.

It can be noted that the expression of respect in the English language is very multifaceted and multilateral, and it occurs with different semantic groups of words. Also in the Tajik language, there are broad opportunities for expressing respect, this can be seen in the examples we have given.

Keywords: Tajik language, English language, pronouns, respect, sincerity, language, translation and linguistic, differences, word.

Маълумот дар бораи муаллифон: Аминов Фируз Саидмирзоевич - Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, унвонҷӯи кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 935588723.

Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич, Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишонӣ: 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел. 935772037; почтаи электронӣ: fayzbakhsh@rambler.ru

Сведения об авторах: Аминов Фируз Саидмирзоевич - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, соискатель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 935588723.

Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич, Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, доктор филологических наук, профессор кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел. 935772037; эл. почта: fayzbakhsh@rambler.ru

Information about the authors: Aminov Firuz Saidmirzoevich - Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulughzoda, researcher of the Department of comparative linguistics and translation theory. **Address:** 734019, Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. phone: (+992) 935588723.

Fayozjon M. Tursunov, Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulughzoda, Doctor of Philology, Professor of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: 935772037; e-mail: fayzbakhsh@rambler.ru

РОҲҶОИ ВОРИДШАВИИ КАЛИМАҶОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ЛЕКСИКАИ СОҶАИ ХУНАРМАНДӢ ВА МАИШӢ ДАР ЛАҲҶАҶОИ ВОДИИ ҲИСОР

Абдуллоева Г. А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Забон калимаву истилоҳоти зиёдеро дар бар мегирад, ки ба самте ё соҳае равона карда шудааст. Танҳо ворисони забон метавонанд ганҷи нодирро побарҷову бегазанд ба насли наврас интиқол диҳанд. Забонро баъзе муҳаққиқон ба “ҳазинаи бемисл” монанд менамоянд, ки ин андеша то андозае ба ҳақиқат наздик аст. Дар китоби хеш Пешвои муаззами миллат «Забони миллат – ҳастии миллат» низ забонро «ҳазинаи бемисл» ном бурда, чунин овардаанд: «Мо вазифадор ҳастем, ки ин ҳазинаи бемислро чун гавҳари ҷашм ҳифз намоем ва барои устувор гардидани пояҳои забони давлатиамон ҳарчи бештар заҳмат кашем» [15, с. 5].

Рӯшан аст, ки забон аз унсурҳои зиёде ташаккул ёфтааст, ки ҳар яке аз онҳо дар пешрафти он нақши муайяно мебозанд. Калимаҳои иқтибосӣ низ яке аз унсурҳои забон буда, тавассути он забон бою ғанӣ мегардад. Истифодабарии калимаҳои иқтибосӣ аз гузашта дар забонамон ба назар мерасиданд ва мавҷудияти луғатҳои зиёд аз ин шаҳодат медиҳад. Танҳо тавассути забон ва луғатҳо мо аз калимаҳое, ки дар гузашта мавриди истифода қарор доштанд, воқиф гашта метавонем. Оид ба ин масъала Пешвои муаззами миллат дар китоби «Забони миллат - ҳастии миллат» чунин овардааст: «Танҳо забон аст, ки дар ҳама давру замон таърихи воқеию ростиини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад» [14, с. 3].

Дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои водии Ҳисор, махсусан, дар лексикаи соҳаҳои хунармандӣ ва маишӣ ба мисли дигар лаҳҷаву шеваҳо теъдоди зиёди калимаву истилоҳоти иқтибосӣ мавриди истифода қарор доранд. Калимаҳои иқтибосӣ бо сабабҳои гуногун ба лаҳҷаву шеваҳо ба мисли забони адабӣ ворид шудаанд. Водии Ҳисор, ки дар миёнаҷойи роҳи Абрешим қарор дорад, бевосита ба рушду такомил ва паҳншавии калимаҳои иқтибосӣ дар ин мавзёе поя гузошта тавонистааст. Рушди хунармандӣ ва тиҷорат, инчунин, боис шуданд, ки ба лаҳҷаҳои ин водӣ калимаҳои зиёди иқтибосӣ ворид гардида, таркиби луғавии лаҳҷаҳои мазкурро бою ғанӣ гардонанд.

Ин гурӯҳи калимаҳо дар лексикаи соҳаи хунармандӣ ва маишӣ ба мисли дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ бо ду роҳ инкишоф ёфта истодаанд, бо роҳи бевосита ва бавосита.

Роҳи бевосита ба рушди ҳуди луғати лаҳҷаҳои водии Ҳисор иртиботи ногузастанӣ дорад. Бо роҳи бевосита ворид шуда, баъзе аз калимаҳои иқтибосӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор маъноӣ маҷозӣ гирифтаанд, масалан: *шикатурка кардан* (худро оро додан), *кино кардан* (чанг шудан), бо маънии лаҳҷавӣ қорбасти шудани баъзе аз воҳидҳои луғавӣ *халифа* (омӯзонандаи Қуръон), *қасоба* (токии гирдакӣ, зардӯзӣ), пайдо намудани маъниҳои иловагӣ дар калимаҳо *лаҳм* (гӯшти мулоим), *маърака* (ҷарабаниҳои мотаму азодорӣ ва тӯй), *авҷот* (хӯрок), *ятимак* (ченаки вазн), *ғарибак* (ҷое, ки бо рушди хунармандӣ таъсис ёфтааст). Тобишҳои услубӣ пайдо намудани калимаҳо сабабҳое ба шумор мераванд, ки бевосита рушду такомули дохилии лексикаи лаҳҷаҳои водии Ҳисорро таъмин месозанд: Манзура имрӯз ҳудаша *шакатӯрка* кару, ира шира а (з) хона бурномада рафт (Шунук, Турсунзода); Келини Қърбонбӣ йа офат бдае, дъста дъст ногуфта, дъшмана дъшман ногуфта, да пешу ҳамуқа одамо хъдша кино кад (Тӯда, Ҳисор); Ҳазорон бор шукр, Муҳаммадҷон да пешаки *халифа* сабақ гирифтосод, Қуръона қарив фурувард (Дахбед, Турсунзода); Ачама мегум имрӯз ба гӯштаҳои *лаҳмак* хонумам мепаза (Чиртак, Турсунзода): Ҳами *маърақаҳои* муйсфеда тинчакак гузронем, баъд метуни брай, Комронҷон Россия, бра пули туйякта чамъ ку, то кайа салту сувайт мегардӣ (Тӯда, Ҳисор).

Калимаҳо аз забонҳои дигар бо роҳи бавосита низ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор ба мисли забони адабӣ дохил мешаванд. Ин гурӯҳи калимаҳо дар лексикаи соҳаи хунармандӣ ва маишӣ хеле зиёд ба назар мерасанд. Роҳи бавоситаи иқтибосшавии калимаҳо дар вобастагӣ ба таъсири ҳамешагии забонҳои бегона ба амал меояд. Оид ба ин масъала забоншиносон

ақидаҳои гуногун баён намудаанд: «Иқтибосӣ забонамон хеле зиёданд ва аз забонҳои мухталифи дунё гирифта шудаанд. Чунончи, дар забони муосири тоҷик ба даври бевосита аз забонҳои латинӣ, хитой, англисӣ, фаронсавӣ, итолявӣ, испанӣ ва соири дигар калимаҳо ворид шудаанд» [7, с. 95].

Мусаллам аст, ки қисми зиёди лексикаи соҳаи ҳунармандӣ ва маишии лаҳҷаҳои водии Ҳисорро калимаҳои сирф форсӣ тоҷикӣ ташкил диҳанд ҳам, аммо бо ташаккули фарҳангу тамаддун ва иқтисодиёт дар ин мавзё калимаҳои зиёде аз забонҳои дигар ворид гашта, дар дохили лаҳҷаву шеваҳо чунон ҳазм гаштаанд, ки барои муайян намудани баромади онҳо як тадқиқоти омории забоншиносӣ лозим аст. Оид ба ин масъала В.С. Расторгуева чунин ибрози ақида намудааст: «Дар қатори вожаҳои сирф эронӣ дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ калимаҳои зиёди иқтибосӣ низ ба кор мераванд» [9, с. 151].

Гарчанде дар мадди аввал чунин намояд, ки дар ин мавзё калимаҳои сирф тоҷикӣ дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ корбаст мешаванд, лекин агар жарфтару амиқтар назар афканем, мавқеи калимаҳои аз забонҳои дигар воридгашта, ба мисли *чунгак* (тарзи нишаст), *фарфор* (чинӣ), *чавкандӣ* (токи ангур), *карбос* (матой), *шакар* (ширинӣ) аз забони хиндӣ; *фонус* (навъи чароғ), *номус* (нанг), *пиёла* (зарфи чойнӯшӣ) аз забони юнонӣ дар қатори калимаҳои худӣ намоёнанд. Раванди воридшавии ин гурӯҳи калимаҳоро аз аввал профессор Ҳ. Мачидов мушоҳида намуда, чунин ибрози андеша намудааст: «Қолиби диққат аст, ки ҳар як иқтибоси луғавии забони мушаххас дар сатҳи додугирифти бевоситаи намоёндаи он бо намоёндаи забони бегона анҷом мепазирад, он, одатан, чунин калимаҳоест, ки ин ё он мафҳуми ҳаётан муҳимро ифода карда, бе ягон мушкилӣ қойи холиро дар забони дигар пур мекунад» [7, с. 95].

Дар натиҷаи таҳлил маълум гардид, ки аксарияти ин калимаҳо дар иртибот бо ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ ворид гашта, дар забон нақши ҳалқунандаро бозида тавонистаанд. Масалан, воридшавии калимаҳои хиндӣ ба забони мо як давраи муайянро дар бар мегирад, ки нигоҳи муҳаққиқ В.А.Капронов оид ба ин давра чунин аст: «Ин навъи калимаҳо то замони дар сарзаминамон қорӣ шудани ислом, ё ақалан то асри 8 ба форсии дарӣ бояд ворид шуда бошанд, чунки қисми зиёди онҳо ҳанӯз дар «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ қой дода шудаанд» [6, с. 95].

Дар лексикаи соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор калимаву истилоҳоти иқтибосӣ хеле зиёд ба назар мерасанд, аммо, агар жарфтару амиқтар назар афканем, ба мушоҳида мерасад иқтибосоти туркӣ-узбекӣ ва русӣ-байналмилалӣ аз нигоҳи теъдод зиёдтар буда, ҳатто, номи маҳалҳо, аз қабили Наймано, Қалуқо, Бойбичаҳо, Олтинжилав номгузорӣ шуда, дар ин мавзёҳо қавмҳои мусобозориҳо, наймано, қалуқҳо ва бойбичаҳо истиқомат менамоянд.

Дар луғати соҳаи ҳунармандӣ ва маишии лаҳҷаҳои водии Ҳисор ба меъёрҳои фонетикӣ, лексикӣ ва грамматикӣ мутобиқ гаштани калимаву истилоҳоти иқтибосӣ ба назар мерасанд.

1. Азҳудшавии фонетикӣ. Ҳазмшавии калимаҳои иқтибосӣ дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишии лаҳҷаҳои водии Ҳисор, одатан, зимни ба тағйироти овозӣ рӯ ба рӯ гардидани худӣ калимаву истилоҳот ба зухур меояд. Масалан, калимаву истилоҳоти иқтибосии русӣ *шпроты* (моҳии намакин), *стяжка* (қумшувок қардан), *шкатулка* (сандуқча барои ҷавохирот), *безрукавка* (камзӯли беостин), *невидимки* (сарсӯзанак), *форма* (либоси махсус), *булавка* (сӯзанак), *печенье* (кулчақанд), *брошка* (пешибарсӯзанак), *аливье* (як навъ хӯриш) ва монанди инҳоро мардуми ин мавзё ба гунаҳои *шипрот*, *ситяжка*, *шикикатулка*, *безрукофка*, *ливиденка*, *фурма*, *булафка*, *пичини*, *бирушка*, *аливия* истеъмом мекунанд: А(з) магазин як *шипиротак* биёр, ки Зулайҳо салатака қара монад (Чиртак, Турсунзода). *Ситияшқайя*, ки тамом қаран, пули устоҳақоя дода монетон (Қаратог, Турсунзода). Тилловориҳои келичака а(з) ноинсофо аз дуруни *шикатулкеш* гирифта рафтене (Шунук, Турсунзода). *Берукофкама* ай риштаҳои шерст набофтен, ин риштаҳо тез пат мезанан (Чиртак, Турсунзода), *Ливиндиката* да тоқит бзан, ки нумота қапа (Тӯда, Ҳисор). *Фурмаҳоша* пушиду дафу дору бурмада брафт (Тӯда, Ҳисор), *Йа булафкам* бтк нумолм да

сарум наместа (Қадичўйбор, Шаҳринав). *Пичиниҳакома* пухта тамом карам, аку равам мешад мӣ? (Шунук, Турсунзода). *Бирушката* ай нукра сохтай и(н) заргара коруш ҳалоли бадаёе (Чиртак, Турсунзода). Имрӯз абетӣ хунаи мо биё *аливия* карсем (Чиртак, Турсунзода).

Теъдоди ин гурӯҳи калимаҳо дар лексикаи соҳаи маишӣ низ назаррасанд. Забоншинос Ҳ. Ҳусейнов ҳангоми муайян намудани забон ва услуби повести «Одина» оид ба ин гурӯҳи калимаҳо андешаи худро чунин овардааст: «Онҳо, махсусан, дар байни коргарон истифода карда мешуданд ва дертар ба дараҷаи умумистеъмоли баромада буданд» [13, 38].

Мусаллам аст, ки азхудшавии фонетикӣ на танҳо дар калимаҳои иқтибосии русӣ-аврупоӣ ба назар мерасанд, инчунин, калимаҳои туркӣ низ ин хусусиятро дар лаҳҷаҳои ин водӣ ба мисли забони тоҷикӣ гирифтаанд. Ин хусусият дар лаҳҷаи қаротеғии водии Ҳисор ба мушоҳида мерасад, ки бештар фароғири лексикаи соҳаи маишӣ, аниқтараш соҳаи чорводорӣ мебошанд. Масалан, калимаҳои соҳаи чорводорӣ, аз қабилӣ *бъқа, туръғ, қъшқор, бърдоқӣ, совлъқ, хърга, сьқум*, ки ба тағйироти фонетикӣ гирифтӣ гаштаанд, ки дар асл шаклҳои *буққа, туруғ қучқор суқум совлуқ юргаро* доштанд. Оид ба истифодабарии калимаҳои туркӣ-узбекӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор диду нигоҳи муҳаққиқон гуногун буда, онҳо дар атрофи ин масъала андешаҳои ҷолиб баён намуда тавонистаанд. Забоншиноси варзида Ш. Исмоилов чунин овардааст: «Дар лаҳҷаи кўлобии ҳисорӣ калимаҳои туркӣ миқдоран зиёд нестанд» [15, с.41].

Бар ҳилофи андешаи забоншинос Ш. Исмоилов ҳаминро гуфтаним, ки теъдоди калимаҳои туркӣ дар ин лаҳҷаҳо хеле зиёданд, ки сабаби асосиаш якҷоя зиндагӣ намудани қавмҳои узбек бо мардуми тоҷик мебошад. Аксарияти ин калимаҳо дар лексикаи соҳаи ҳунармандӣ ба назар мерасанд, чунончи *юрма* (навъи гулдӯзӣ), *қасқоқ* (асбобе, ки дар он даравшдӯзӣ менамоянд), *тоқӣ* (калапӯш), *уймоқ* (ангуштмона) дар соҳаи дӯзандагӣ; *темур* (оҳан), *қурғошим* (сурб) *кетман* (каланд), *чоқу* (корди кассагӣ) дар соҳаи оҳангарӣ; *қамчин* (тозиёна), *қайиш* (миёнбан), *тулум* (халтаи чармин барои нигоҳдории дӯғ) дар соҳаи чармгарӣ ва ғайра.

Калимаву истилоҳоти аз забони туркӣ иқтибосшуда дар луғоти лаҳҷаҳои водии Ҳисор ҳазм гардида, аксарияти нишонаҳое, ки дар забони узбекӣ доштаанд, дар ин лаҳҷаҳо қариб, ки аз байн рафтаанд, ки навиштаҷоти зерин тавқиятбахшандаи андешаҳои мо буда метавонад: «Муайян намудани иқтибосҳои туркӣ аз рӯйи муносибаташон ба забонҳои туркӣ басо мушкул аст, чунки дар тўли асрҳои зиёд бархе аз онҳо шакли овозии худро ба таври шинохтанашаванда тағйир додаанд».[4, с.100].

Аслан, сабаби асосии ба вучуд омадани ҳодисаи фонетикӣ дар он аст, ки дар забони адабии тоҷик ва лаҳҷаю шеваҳои он бо ду ҳамсадо оғоз ёфтани калимаву истилоҳот, махсусан, калимаву истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ ба назар намерасад. Аз ин лиҳоз, талаффузи иқтибосҳое, ки ҳиҷои аввали онҳо бо ду ё се ҳамсадо шуруъ мешавад, ба соҳибони лаҳҷаҳои мазкур каме душворӣ пеш меорад. Ана ҳамин ҳодисаи забонӣ тақозо менамояд, ки дар ҳиҷои аввали *шпроты, стяжка, шкатурка, шкатулка* барин вожаҳои русӣ садонокӣ и илова гардад.

Дигар ин ки дар талаффузи аҳолии якҷанд мавзевҳои водии Ҳисор баъзе калимаҳои иқтибосие вомехӯранд, ки ба меъёри забони тоҷикӣ мутобиқ гашта, ҳарфи –ў– ро қабул намудаанд, гарчанде, дар асл, дар таркиби онҳо ин ҳарф вучуд надорад: *очўр* (очередь), *сўтка* (сотовый телефон) *пўшта* (почта) *шўт* (счёт) *расхўд* (расход) ва ғайра. Муҳаққиқи лексикаи лаҳҷаи Қаратеғи водии Ҳисор Г. Абдуллоева овардааст, ки «инҳо калимаҳои гуногунмаъно мебошанд, ки шакли лаҳҷавӣ мегиранд»[1, с.51].

Чи тавре ки дар боло зикр намудем, дар водии Ҳисор омезиши шеваи шимолӣ бо ҷанубӣ ба назар мерасад. Дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор, ба мисли шеваи шимолӣ мавқеи ҳамсадои *х* ҷандон устувор нест. Ин аст, ки гоҳ дар охир ва гоҳ дар мобайни калимаҳо фуруғузар гардидани он ба назар мерасад. Ҳамин ҳолатро дар калимаҳои иқтибосии арабӣ низ дидан мумкин аст, ки дар лексикаи маросимҳои мотам ва азодорӣ корбаст мегарданд. Муҳаққиқи лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Конибодом Р. Сангинова овардааст, ки ин калимаҳо дар лаҳҷаи Конибодом низ ба тағйироти фонетикӣ гирифтӣ шудаанд: **арво** (арвоҳ), **овло**

(оллох), **фотийа** (фотеҳа), **ал** (аҳл), **этимол** (эхтимол) ва ғайра [10, с. 83]. Мушоҳидаҳо собит намуданд, ки дар гӯйиши мардуми ноҳияи Турсунзода калимаи *тасбеҳ* дар шакли *тасбе* дар истифода қарор дорад, гарчанде мафҳумҳои динии ин калима, яъне «Худоро ёд кардан, зикри худо, субҳоналлоҳ - субҳоналлоҳ гуфтан» ва «донаҳои ба ришта кашидашуда, ки дар вақти зикр онро як-як мегардонанд» [11, с. 336] бетағйир мондаанд.

Чи тавре зикр намудем, дар атрофи истифодабарии калимаҳои арабӣ ақидаҳои гуногунро муҳаққиқон пеш овардаанд. Албатта, онҳо дар ин маврид бештар ба вазъ ва замони истифодабарии ин калимаҳо диққат додаанд. Масалан, аксарияти муҳаққиқон чунин андеша доранд, ки калимаҳои арабӣ қариб ки ба ҳамаи тоҷикзабонон дар шакли аслии хеш маъмуланд [14, с. 48]. Ба ақидаи мо, ин андеша бештар ба истифодабарии онҳо дар асарҳои бадеӣ равона карда шудааст, ки аксарияти нависандагон ин калимаҳоро бетағйир истифода намуда тавонистаанд: «Мулло зоки роҳ сухани муйсафедро бурид» [3, 26].

Таҳлилҳо нишон доданд, ки азхудшавии фонетикии калимаву истилоҳоти иқтибосии луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор, феълан дар заминаи тағйирот, ё худ мувофиқати овозии онҳо ба қоидаҳои дохилии ҳуди лаҳҷаҳои мазкур ба вучуд омадаанд.

2. Азхудшавии грамматикӣ. Гурӯҳи зиёди калимаву истилоҳоти иқтибосие, ки аз забонҳои арабӣ ё туркиву русӣ-аврупой ба луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишии лаҳҷаҳои водии Ҳисор ворид шудаанд, на фақат шакли фонетикиашон ба қонунҳои овозии лаҳҷаҳои мазкур мувофиқ шудаанд, инчунин хусусиятҳои дигари грамматикии онҳо низ ба меъёрҳои забонамон мутобиқат гаштаанд. Калимаву истилоҳоте, ки аз забони русӣ дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишии лаҳҷаҳои водии Ҳисор иқтибос шудаанд, дар ин лаҳҷаҳо мисли забони адабӣ ва дигар лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ хусусиятҳои дар забони асл доштаи худ, аз қабилӣ шумора, чинсият, падеж ва тасрифи ҳудро вобаста ба падежҳо аз даст додаанд. Масалан, дар забони русӣ ҳастанд калимаҳое, ки танҳо дар шакли чамъ истифода мешаванд: *шилупка* (шлёпанцы), *бурук* (брюки), *макасин* (мокасины); чинсият, *адёл* (одяло), *варенӣ* (варенье) ва ғайра.

Дар таркиби калимаҳои сохта бо ҷузъи иқтибосӣ якҷоя омадани аффиксҳои забони тоҷикӣ дар ин лаҳҷа як омили дигари ҳазмшавии онҳост. Барои мисол калимаҳои русии *пичинак*, *пирогак*, *тортак*, *хворостак*, *марожниҳак*, *шакалатак*, ки ба лексикаи соҳаи пухтупаз марбутанд, номбар карда метавонем.

Бо калимаҳои иқтибосӣ якҷоя омада, қалимаҳои мураккаб сохтан низ дар гӯйиши мардуми ин мавзё ба назар мерасад: *лоткасосзун*, *мошинсосзун*, *печкасосзун*, *калисососзун*, ки қисми якумашон лодка, мошин, печка, калисо иқтибос аз забони русӣ буда, зимни ҳамин қонун ба вучуд омадаанд.

Илова бар ин, бояд ҳаминро зикр кунем, ки аксарияти исмҳои иқтибосии русӣ дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор бо ёридиҳандаҳои феълии тоҷикӣ якҷо омада, ҷузъи номии феълҳои таркибии номиро ташкил медиҳанд: *шикатурка карран* (хонаро андова кардан), *истяшка қаран* (сафед кардан), *капел мондан* (сӯзандору кардан), *малаток қаран* (бо путки хурд задан), *обой задан* (зардеворӣ часпонидан), *сепаратор кардан* (широ аз қаймоқ чудо кардан) ва амсоли инҳо.

Гарчанде ин тарзи истифодаи калимаҳои иқтибосӣ дар айни замон миёни намояндагони шеваи шимолии ин мавзё дар истифода қарор дошта бошанд ҳам, аммо барои намояндагони шеваи ҷанубӣ низ дарки маънову муҳтавои ин гурӯҳи калимаҳо душворӣ намеорад. Дар ин маврид суханони устод С.Айнӣ хеле бамаврид омадааст: «Агар лаҳҷаеро риоя карда, чизе навишта шавад, агарчи ин лаҳҷа ба лаҳҷаҳои дигар баробар наояд ҳам, дар фаҳмиданаш душворӣ пеш намеояд» [2, с. 107].

3. Азхудшавии лексикӣ. Дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишии лаҳҷаҳои водии Ҳисор калимаву истилоҳоте ба назар мерасанд, ки ба маънои аслии худ корбаст мешаванд. Барои ифодаи номи ашёи гуногун, асбобҳои рӯзгор, аломат, хислат ва рӯйдодҳои олами воқеӣ намояндагони лаҳҷаҳои маҳаллӣ аз забонҳои бегона калимаву истилоҳоти мувофиқро интихобан чудо карда мегиранд, ки аксарияти онҳо аз нигоҳи маънӣ дар таркиби луғавии

лахчаҳо ҳазм мегарданд. Масалан, калимаҳои иқтибосии туркии *келин, қайчӣ, қудо, қайсангул, қаймоқ* ва амсоли инҳо дар забони умумихалқӣ ва лахчаҳои тоҷикӣ дар асоси ҳамин қоидаи маъмул ҳазм шудаанд. Дар лахчаҳои водии Ҳисор ин рӯйдод бештар дар лексикаи соҳаи пухтупаз ба назар мерасад. Масалан, калимаҳои *қайла, кӯмоч, қӯрмоқ, сӯзма, тизма, бурусоқ, қӯйма* калимаҳои мебошанд, ки намояндагони ин лахчаҳо ба мисли калимаҳои худӣ истифода мебаранд, зеро зиндагии ҳаррӯзашон дар истифода қарор доранд. Ин масъала муҳаққиқ С. Ҳалимоваро бетараф нагузошта ва ӯ андешаи хешро оид ба ин масъала чунин баён намудааст: «Калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ, ки номи асбобу анҷом ва ашёҳои рӯзгоранд, дар забони муосири тоҷик низ серистеъмоланд» [12, с.89].

Чи тавре ки маълум мегардад, калимаву истилоҳоти иқтибосӣ дар таркиби луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишии лахчаҳои водии Ҳисор як қабати калонро ташкил дода, дар иртибот ба қонуну қоидаҳои дохилии ҳуди лахчаҳои мазкур амал мекунанд.

Адабиёт

1. Абдуллоева, Г. Лексикаи лахчаи Қаратоғ / Г Абдуллоева.- Душанбе: Ирфон, 2017. - 190 с.
2. Айнӣ, С. Забони тоҷикӣ.- Ахтари инқилоб / Айнӣ С.- Душанбе: Ирфон, 1974. – 262 с. .
3. Айнӣ, С. Одина/ С.Айнӣ.- Сталинобод: Нашр.дав.Л.Тоҷ., 1938. – 155 с.
4. Борунов, О. Баъзе хусусиятҳои ҷудогонаи унсурҳои туркӣ дар лахчаи ваҳӣи қаротегинӣ/ О Борунов. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.-Душанбе, 2018. – №4, – С. 97– 103.
5. Исмоилов, Ш. Лексикаи водии Рашт/ Ш. Исмоилов. – Душанбе: Ирфон, 2018. - 332 с.
6. Капронов, В.А. Фарсиязычная (таджикско персидская лексикографии в Индии 16-19 веков / В.А. Капронов. дис док. фил. наук. – Душанбе, 1973. – 350 с.
7. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик (Луғатшиносӣ) / Ҳ. Мачидов. - Душанбе: Ирфон, 2007. – 241 с. .
8. Маъсумӣ, Н. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX / Н. Маъсумӣ // Шарқи Сурх. – №11– Душанбе, 1954. – 118 с.
9. Расторгуева, В.С. Очерки по таджикской диалектологии, вып.5 (Таджикско-русский диалектный словарь) / В.С. Расторгуева. – М.: Издательство Академии наук, 1963. - 250 с.
10. Сангинова, Р. Лексикаи лахчаи тоҷикони Конибодом / Р. Сангинова. – Душанбе, 2017. – 184 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. - М.: Сов.энциклопедия, 1969. – 947 с.
12. Ҳалимова, С. Вожаи истилоҳоти пешаварӣ дар осори Сайиди Насафӣ / С. Ҳалимова. – Душанбе: Маориф, 2014. – 152 с.
13. Ҳусейнов, Ҳ. Забон ва услуби “ Одина” –и устод Айнӣ / Ҳ. Ҳусайнов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 254 с.
14. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат - ҳастии миллат. Китоби 1 / Э. Раҳмон. – Душанбе: Таъминотчӣ, 2016. – 516 с.
15. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат - ҳастии миллат. Китоби 2 / Э. Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 431 с.

РОҲҲОИ ВОРИДШАВИИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ЛЕКСИКАИ СОҲАИ ҲУНАРМАНДӢ ВА МАИШӢ ДАР ЛАХЧАҲОИ ВОДИИ ҲИСОР

Дар мақола масъалаҳои роҳҳои воридшавии калимаҳои иқтибосӣ дар лексикаи соҳаи маишӣ ва ҳунармандии лахчаҳои водии Ҳисор матраҳ гардидаанд. Муаллиф қайд намудааст, ки ин гурӯҳи калимаҳо дар лахчаҳои водии Ҳисор бо азхудшавии фонетикӣ, лексикӣ ва морфологӣ мавриди истифода қарор доранд.

Ба андешаи муаллифи мақола, аксарияти калимаҳои иқтибосӣ калимаҳои русӣ-аврупоӣ буда, дар дохили ғӯйишҳои мардуми ин водӣ ҳазм гардида, шаклу мазмуни лахчавиро касб намудаанд.

Инчунин, муаллиф овардааст, ки мавқеи калимаҳои арабӣ низ дар луғоти соҳаи ҳунармандӣ ва маишии лахчаҳои водии Ҳисор бағоят калон мебошад. Аксарияти калимаҳои арабӣ дар ғӯйишҳои ин мардум ба тағйироти фонетикӣ гирифта шуда, истифодабарии ҳарфи “х” ба назар намерасад.

Дар мақола масъалаи истифодабарии калимаҳои туркӣ - ӯзбекӣ ва ба меъёрҳои забони тоҷикӣ мутобиқ гардидани онҳо низ баррасӣ гардидааст.

Таҳлилҳои муаллиф собит намуданд, ки калимаву истилоҳоти иқтибосӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаҳои водии Ҳисор як қабати калонро ташкил дода, дар иртибот ба қонуни қоидаҳои дохилии ҳуди лаҳҷаҳои мазкур амал мекунанд.

Калидвожаҳо: *иқтибос, ҳунармандӣ, маишӣ, абон, лаҳҷа, шева, забони адабӣ, водии Ҳисор, калима, русӣ-аврупоӣ, туркӣ-муғулӣ, арабӣ.*

СПОСОБЫ ВНИКНОВЕНИЯ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ В ЛЕКСИКЕ РЕМЁСЕЛ И БЫТА В ГОВОРАХ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с способов возникновения заимствованных слов в лексике ремёсел и промыслов в говорах Гиссарской долины. Автор отмечает, что эта группа слов употребляется в говорах Гиссарской долины с фонетической, лексической и морфологической ассимиляцией.

Автор статьи отмечает, что большинство заимствованных слов являются русско-европейского происхождения и внедрились в диалектах народов этой долины, приобрели диалектную форму и значение.

По мнению автора статьи, позиция арабских слов также очень высока в лексике ремесел и промыслов в диалектах Гиссарской долины. Большинство арабских слов в речи жителей этой долины претерпели фонетические изменения, и употребление буквы “х” не замечается.

В статье рассматривается вопрос использования турецко-узбекских слов и их адаптации к нормам таджикского языка.

Анализы автора статьи, показывают, что заимствованные слова и термины в лексике диалектов Гиссарской долины образуют большой пласт и действуют в связи с внутренними законами и правилами этих диалектов.

Ключевые слова: *цитата, язык, диалект, стиль, литературный язык, Хисарская долина, слово, русско-европейское, тюрко-монгольское, арабское.*

THE WAYS OF ENTERING BORROWING WORDS IN THE LEXICON OF THE CRAFT AND HOUSEHOLD SPHERE IN THE DIALECTS OF THE HISAR VALLEY

In the article are discussed the issues of ways of entering the borrowing words in the lexicon of the household and crafts of the dialects of the Hisar valley. The author noted that this group of words is used in the dialects of Hisar valley with phonetic, lexical and morphological assimilation.

The author of the article stated that most of the derived words are Russian words of European origin and have been digested within the dialects of the people of this valley, and have acquired a dialectal form and content. Also, the author stated that the position of Turkish words is also very high in the vocabulary of handicrafts and the dialects of the Hisar valley.

Most of the Arabic words in the speech of these people have undergone phonetic changes, and the use of letters does not appear. The article discusses the issue of using Turkish-Uzbek words and adapting them to the standards of the Tajik language.

The analyzes proved that the words and terms of quotation in the vocabulary of the dialects of the Hisar Valley form a large layer and act in connection with the internal laws and rules of these dialects.

Keywords: *quote, language, dialect, style, literary language, Hisar valley, word, Russian-European, Turkish-Mongolian, Arabic.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ. Нишонӣ:* 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: 917116426

Сведения об авторе: *Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка. Адрес:* 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 917116426

Information about the author: *Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna – Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Philology, associate Professor of Address:* 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992)917116426

ХУСНИ ТАРЧУМАИ ПЕШОЯНДҲОИ СОДАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ (ДАР МИСОЛИ ПЕШОЯНДҲОИ IN, ON, AT)

Маҳмудзода М. А.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Тарҷума ҳамчун фаъолияти гуфтугӯӣ аз замони пайдоиши қabilaҳо пайдо шуда, ҳамчун илм ё омӯзиш дар бораи он дар асри XX ба вучуд омадааст. Маҳз дар ҳамин давра олимону забоншиносон ба самти мазкур диққати махсус дода, оид ба тарҷума ва тарҷумонӣ фикру ақидаҳои худро ибраз намудаанд.

Тарҷума ва навъҳои мухталифи он, аз ҷумла тарҷумаи бадеӣ муоширати касбӣ ва робитаҳои адабию фарҳангии мардумони гуногуни оламро тақвият мебахшад. Хусусан, тарҷумаи осори шоирону нависандагони англисзабон ба хонандаи тоҷик имкон медиҳад, то бо намунаҳои сарвати маънавии халқҳои дигари олам ошноӣ бештар пайдо кунад. Тарҷумаи бадеӣ дар пешрафти тамаддун мақоми баланд дорад. Маҳз тавассути тарҷумаи бадеӣ хонанда метавонад аз тамаддун, фарҳанг, урфу одат, тарзи ҳаёт ва ғановати маънавии мардуми халқияти дигар бархӯрдору баҳраманд шавад. Аз ин рӯ, таҳқиқи омӯзиши масоили гуногуни тарҷумаи бадеӣ яке аз мавзӯҳои муҳим ба шумор меравад. Ин аст, ки дар мақолаи мазкур тарҷумаи пешояндҳои содаи англисӣ ба забони тоҷикӣ таҳлилу баррасӣ гаштааст.

Пешояндҳои калимаҳои ғридаҳанда буда, бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои исмишудаи нутқ меоянд ва муносибатҳои синтаксисии онҳоро бо дигар калимаҳои ифода менамоянд. Онҳо дар ибораҳои ҷумла муносибатҳои макон, замон, сабаб, мақсад, соҳибият, тарз, муқоисаи монандӣ, объект ва ғайраҳо нишон медиҳанд. Новобаста аз мавҷудияти пешояндҳои ба ҳам мувофиқ дар ҳарду забонҳои мавриди назар роҳҳои гуногуни интиқоли пешояндҳои забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мавҷуд аст.

Дар забони англисӣ саҳми пешояндҳои басо бузург мебошад. Пешояндҳои чун дигар ҳиссаҳои ғридаҳандаи нутқ, танҳо барои алоқии калимаҳо дар ибора ва ҷумла истифода бурда мешаванд ва барои ифодаи тобишҳои гуногуни маданияти субъективӣ хизмат мекунад [1, с. 210].

Аз нуқтаи назари пайдоишашон пешояндҳои забони англисиро ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо мекунад:

Пешояндҳои аслий, ки пешояндҳои қадимаи забони англисӣ ба ҳисоб мераванд, серистеъмол буда, дар сохтани пешояндҳои мураккаб ва таркибӣ саҳми калон доранд. Инчунин, пешояндҳои аслиро ба зергурӯҳҳои зерин ҷудо мекунад:

а) пешояндҳои сода, ки аз як реша иборатанд: **in, on, at, by, to**;

б) пешояндҳои мураккаб, ки аз якчанд реша иборат мебошад: **within (with+in), into (in+to), onto (on+to), throughout (through+out)**;

2) пешояндҳои сохта, ки аз сифати феълӣ ба вучуд омадаанд, ки дар таркиби худ пешванду пасванд доранд: **considering, during, regarding, concerning, including**, ва ғайраҳо.

3) пешояндҳои таркибӣ, ки аз якчанд калима таркиб ёфтаанд: **according to, as far, addition to, in relation to, as a result of, by means of, in case of**. Ба пешояндҳои гурӯҳи мазкур инчунин, миқдори зиёди ибораҳои рехта низ дохил мешаванд, ки муроди пешояндҳои ин гурӯҳ мебошанд. Онҳо аз пайваستшавии ҳиссаҳои нутқ (исм, сифат, зарф) ва пешояндҳои сода таркиб ёфтаанд. Умумияти онҳо дар он аст, ки бо пешояндҳои сода ба охир мерасанд, ба монанди: **by means of, in front of, opposite to, away from** ва ғайраҳо [1, 196].

Пешояндҳои аслий дар муқоиса бо пешояндҳои сохта маънои умумӣ доранд. Онҳо зиёд набуда, муносибати зиёдеро чун макон, замон ва мақсад ифода мекунад.

Дар низоми пешояндҳои забони англисӣ мавқеи асосиро пешояндҳои сода ишғол мекунад, ки аз рӯи пайдоишашон пешояндҳои забони англисии давраи қадим мебошанд.

Пешояндҳои калимаест, ки муносибати як аъзои ҷумларо ба дигараш ифода мекунад [1, с. 183]. Пешояндҳои ба мисли дигар ҳиссаҳои ғридаҳандаи нутқ нишондиҳандаи расмӣ

морфологӣ надоранд; бештар инҳо калимаҳои решагии пайдоиши хеле қадимадошта мебошанд.

Вазифаи асосии пешоянди забони англисӣ таркибист, яъне он ба сифати ҷузъи расмие амал мекунад, ки он дар ташкили сохторҳои дараҷаи мушкилиашон гуногун, ба мисли ибора, ҷумла ва матн истифода мешавад.

Блох М. пешояндро ҳамчун воҳиди дорои ду вазифаи гуногун – грамматикӣ ва семантикӣ муайян мекунад [6, с. 123].

Пешояндҳо муносибатҳои гуногунро ба мисли маконӣ, вақтӣ, сабабӣ ва амсоли инҳо ифода мекунанд.

Дар мақолаи мазкур роҳҳои тарҷумаи пешояндҳои содаи англисии **in**, **on** ва **at** ба забони тоҷикӣ дар асоси асари бадеӣ мавриди таҳқиқ қарор мегиранд.

Пешоянди **at** дар “Фарҳанги забони англисӣ ва тоҷикӣ”- Маҳмадназаров А. дорои чунин тарҷумаҳо мебошад: *дар пеши, дар назди, дар, дар (вақт), бо, ба, ба сӯйи* [2, с. 70].

Пешоянди **at** дар баъзе ҳолатҳои муайян барои ифодаи макон истифода мешавад, ки он ба забони тоҷикӣ бо пешоянди **дар** [7, 124] интиқол меёбад.

He ought now to have been at school; but his mama had taken him home for a month... [5, с. 12]. – Ў бояд ин ҳангом **дар дабистон** мебуд, аммо модарҷонаш *ӯро муддати як моҳ рӯхсат гирифтааст* [5, с. 8].

Масалан, дар ҷумлаи дар болозикр пешоянди **at** бо калимаи *school* омада, зарфи маконро ифода мекунад, ки он ба забони тоҷикӣ ҳамчун **дар дабистон** тарҷума шудааст.

Пешоянди содаи **at** ҳангоми ифодаи макон ба забони тоҷикӣ ҳамчун *дар назди, дар пеши, дар* тарҷума мешавад [2, с. 70]. Аммо таҳлилҳо нишон доданд, ки дар асари Чен Эйр баъзе ҷумлаҳои низ мушоҳида мешаванд, ки пешоянди мазкур **ба** тарҷума шудааст:

But Eliza just put her head in at the door, and said... [5, с. 11]. – Аммо Элиза ҳанӯз **ба** дар дуруст сар андарун нанамуда, ҳамоно эълм кард... [5, с. 11].

Дар ин ҷумла пешоянди **at** бо калимаи *door* омада, дар ҷумла зарфи маконро ифода кардааст ва тарҷумон ин зарфи маконро ҳамчун **ба** тарҷума намудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки ҳангоми интиқоли пешоянди **at** ҳолатҳои низ ба назар мерасанд, ки он ба забони тоҷикӣ тарҷума намешавад:

Me, she had dispensed from joining the group; saying, ‘She regretted to be under the necessity of keeping me at a distance; but that until she heard from Bessie [5, с. 7]. – Ман аз ширкат дар гурӯҳи хонаводагӣ **барканор будам**; тавре *ӯ бароям изҳор намуд, ӯ хеле афсӯс меҳӯрад, аммо маро аз бачагони боқимонда ҷудо кардан зарур аст, лоақал то даме Бесси ба ӯ хабар нарасонад* [5, с. 11].

Дар ҷумлаи ҷавб пешоянди **at** дар ибораи **keeping me at a distance** ба назар мерасад, ки ҳангоми ба забони тоҷикӣ тарҷума шудан, он сарфи назар шудааст. Тарҷумон ҳангоми интиқоли ибораи мазкур дар забони тоҷикӣ ибораи феълии **барканор будан**-ро истифода намудааст, ки дар ин ҳолат истифодаи усули тарҷумаи маъноӣ аз тарафи тарҷумон мушоҳида мегардад.

Инчунин, дар ин ҷо ибораи *to be under the necessity* низ сарфи назар шудааст. Тарҷумон ҳангоми тарҷума аз усули *иловакунӣ* низ истифода бурдааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ калимаи *children*, яъне *бачагон* дида намешавад, аммо тарҷумон барои дуруст шудани муҳтавои матн дар забони тоҷикӣ ин калимаро ба матн илова намудааст.

Мутарҷим дар ҷумлаи зерин низ ҳангоми тарҷумаи ибораи **at least**, ки дар таркиби он пешоянди **at** дида мешавад, усули *сарфиназаркуниро* истифода бурдааст. Новобаста аз сарфи назар намудани ибораи мазкур, тарҷумон тавонистааст муҳтавои ҷумларо дуруст баён намояд:

With Bewick on my knee, I was then happy: happy at least in my way [5, с. 11]. – Ва *инак ман, китоб рӯйи зону нишаста, саодатманд будам; ба таври худ вале саодатманд* [5, с. 7].

Бояд таъкид дод, ки ибораи **at least** дар “Фарҳанги забони англисӣ ва тоҷикӣ” ҳамчун *лоақал, ақаллан, дар ҳар ҳол, ба ҳар ҳол* тарҷума шудааст [2, с. 478]. Новобаста аз он ки бо

истифода аз вожаҳои *лоақал*, *ақалан* ва *ё ҳеч набошад* муҳтавои матнро коҳиш намедиҳанд, мутарҷим аз интиқоли он ба забони тоҷикӣ худдорӣ намудааст.

Ҳамин тавр, аз таҳлилҳо бармеояд, ки пешоянди **at** бештар дар он ҳолатҳое ба забони тоҷикӣ тарҷума намешавад, ки дар таркиби ибораҳои гуногун омада бошад.

Инчунин, пешоянди **at** ҳангоми ифодаи вақт аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума намешавад. Бояд тазакур дод, ки истифода нагардидани пешоянд пеш аз соат, яъне вақт хоси забони тоҷикӣ мебошад, аз ин рӯ, ҳангоми тарҷумаи **at five o'clock** тарҷумон пешоянди **at-ро** ба забони тоҷикӣ интиқол надодааст:

The play-hour in the evening I thought the pleasantest fraction of the day at Lowood: the bit of bread, the draught of coffee swallowed at five o'clock had revived vitality, if it had not satisfied hunger: the long restraint of the day was slackened [5, с. 98-99]. – Қарибиҳои шом навбати бозӣ фаро расид. Охирвақтҳо ин шомгоҳ барои ман хуштарин дами дар Ловут гузаронидаам, метофт. Буридаеки нон ва дӯлчаеки қаҳва, ки **соати панҷи бегоҳ** насиби мо мегардониданд, моро сер накунад ҳам, ба ҳар сурат неруямро таҳким мебахшид [5, с. 52].

Дар ҷумлаи зер низ тарҷумон пешоянди **at-ро** интиқол надода бошад ҳам, мазмун ва муҳтавои ҷумла мукамал тарҷума шудааст:

I left Lowton at four o'clock a.m., and the Millcote town clock is now just striking eight (Jane Eyre, 175). – Ман аз Ловтун **соати чаҳори субҳ** ба **роҳ** баромада будам, дар Милкот бошад, соат акнун ҳашиш рақам мезад [5, с. 90].

Ҳамин тавр, пешоянди **at** ба забони тоҷикӣ ҳамчун *дар пеши*, *дар назди*, *дар*, *дар (вақт)*, *бо*, *ба*, *ба сӯи* тарҷума мешавад, аммо ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки он ба забони тоҷикӣ интиқол намеёбад. Аз ҷумла, ҳангоми истифодаи пешоянди мазкур дар таркиби ибораҳо ва ҳангоми ифодаи вақт пешоянди **at** ба забони тоҷикӣ тарҷума намешавад.

Пешоянди **on** дар фарҳангҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ чунин тарҷума шудааст: *болои*, *дар (рӯз, сана)*, *роҷеъ ба*, *оид ба*, *дар бораи*, *дар мавзуи*, *дар хусуси*, *дар боби*, *пас аз*, *ҳангоми*, *дар асоси ва мувофиқи*. Ёдовар бояд шуд, ки пешоянди **on** дар ҷумла ба ҳайси зарф низ меояд. Мисол, *he read on* – *вай хонданро давом дод* [2, с. 565].

Пешоянди **on** дар як қатор ҷумлаҳои асари “Ҷен Эйр” ҳамчун *рӯи* тарҷума шуда, тарҷумон аз интиқоли пешоянди таркибии *дар рӯи* худдорӣ намудааст. Аз ҷумла, дар ҷумлаи зер ибораи **on a sofa** ҳамчун **рӯи роҳаткат** баргардон шудааст:

She lay reclined on a sofa by the fireside, and with her darling (Jane Eyre, 7)]. – *Ҷ рӯи роҳаткат назди оташидони деворӣ дар ҳалқаи фарзандони худ якпаҳлу ёзидааст* (Ҷен Эйр, с.5).

Инчунин, дар ҷумлаи *With Bewick on my knee, I was then happy: happy at least in my way* (Jane Eyre, 11). – *Ва инак ман, китоб рӯи зону нишаста, саодатманд будам; ба таври худ вале саодатманд* [5, 7] низ тарҷумон аз усули муодилнокӣ истифода намуда, пешоянди **on-ро** ҳамчун **рӯи** тарҷума намудааст, то ин ки сохти содаи пешояндро дар матни тарҷума ҳифз намояд.

Бояд қайд кард, ки ҳангоми интиқоли пешоянди **on** ба забони тоҷикӣ бештар усули *сарфиназаркунӣ* ба назар мерасад, агар пешоянди мазкур вақтро ифода намуда, пеш аз калимаҳои *morning*, *afternoon* ва *evening* истифода шавад:

I never liked long walks, especially on chilly afternoons [5, с. 7] – *Ман дар зимистон муддати тӯлонӣ сайр карданро наметасандидам, хосатан шомҳангом* [5,5]. Дар ҷумлаи болозикр пешоянди **on** пеш аз ибораи **chilly afternoons** истифода шуда, ба вазифаи ҳоли замон омадааст ва тарҷумон аз усули синтаксисии шабоҳат, яъне тарҷумаи таҳтуллафзӣ истифода намуда, дар матни тарҷума мавқеи ҳоли макноро ҳифз намудааст. Чунин усули интиқолро тарҷумашиносон *таҳвили сифрӣ* ном мебаранд.

Мавриди зикр аст, ки ҳангоми ифодаи вақт пеш аз вожаҳои **morning**, **afternoon** ва **evening**, аслан пешоянди **in** истифода мегардад, аммо ҳангоми истифода шудани сифат пеш аз ин вожаҳо дар забони англисӣ на пешоянди **in**, балки пешоянди **on** истифода мешавад, ки он ҳангоми интиқол ёфтан ба забони тоҷикӣ сарфи назар карда мешавад:

Bessie sometimes narrated **on winter evenings**, when she chanced to be in good humour, when she chanced to be in good humour (Jane Eyre, 10). – Бесси баҳри мо **беғохирӯзиҳои фасли даӣ** дар лаҳзаҳои рӯҳияи ҳуш доштаниаш меғуфт [5, с.7].

The words in these introductory pages connected themselves with the succeeding vignettes, and gave significance to the rock standing up alone in a sea of billow and spray; to the broken boat stranded **on** a desolate coast...(Jane Eyre, 10). – Таҳти таъсири ин саҳифаҳои муқаддимаӣ нақишҳои андаруни матн ҷойдошта низ: харсанге, ки миёни амвоҷи пуркафку пурхурӯш танҳо истодааст, заврақи шикастае, ки **ба** соҳили беодам партоб шудааст... [5, с. 6-7].

Дар фарҳангҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ пешоянди **on** ҳамчун болои, дар (рӯз, сана), роҷеъ ба, оид ба, дар бораи, дар мавзӯи, дар хусуси, дар боби, пас аз, ҳангоми, дар асоси ва мувофиқи тарҷума шудааст, аммо таҳлилҳо нишон доданд, ки пешоянди мазкур ҳамчун **ба**, ки ифодагари самт мебошад, низ тарҷума мешавад. Мисол, ҳангоми интиқоли ибораи **on a desolate coast**, ки дар он пешоянди содаи **on** истифода шудааст, тарҷумон аз пешоянди тоҷикии **ба** истифода намуда, онро ҳамчун **ба** соҳили беодам тарҷума намудааст.

The two ships becalmed **on** a torpid sea, I believed to be marine phantoms [5, с.10]. – Ду киштиё, ки **дар** баҳри ором дучори сукунати ҳаво гардидаанд, ба назари ман шабаҳҳои баҳрӣ метофтанд [5, с. 7].

Бояд тазакурр дод, ки пешоянди англисии **on** ҳангоми ифодаи сатҳ истифода мешавад, ки дар забони тоҷикӣ дар ин ҳолат на пешоянди **рӯйи**, балки пешоянди **дар** истифода мешавад. Масалан, дар ҷумлаи мазкур пешоянди **on** бо ибораи *a torpid sea* омадааст ва ҳангоми тарҷума намудан ҳамчун **дар баҳри ором** тарҷума шудааст:

Пешоянди **in** дар фарҳангҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ дорои чунин тарҷумаҳо мебошад: дар (дарун, дохил), дар муддати, дар замони, машғул ба, даст ба коре, пас аз, пас, ба ва бо [2, с. 427]. Инчунин, ин пешоянди сода дар ҷумла ҳамчун зарф низ меояд. Мисол: *She invited us in. Ў моро ба даруни хона даъват кард* [2, с. 427].

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки ҳангоми интиқоли пешоянди **in** аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ таҳвилоти гуногуни грамматикӣ, хусусан усули сарфиназаркунӣ ба назар мерасад. Ҳамзамон, дар ҷумлаи зер тарҷумон аз усули тарҷумаи маъноӣ истифода намуда, ҷумларо мазмунан интиқол додааст, ки дар натиҷа пешоянди **in** сарфи назар гардидааст: *‘Jane, I don’t like cavillers or questioners; besides, there is something truly forbidding in a child taking up her elders in that manner* [5, с. 8]. – Ҷен ман нуктагириву истинтоқро тоқат надорам; комилан нафратовар аст, вақте кӯдак бо калонсолон ин гуна гап мезанад [5, с. 5].

Дар ҷумлаи зерин пешоянди содаи **in** дар таркиби ибораи **in answering** омадааст, ки дар раванди тарҷума ба забони тоҷикӣ сарфи назар шудааст:

‘That is for your impudence in answering mama awhile since,’ said he, ‘and for your sneaking way of getting behind curtains, and for the look you had in your eyes two minutes since, you rat!’ [5, с. 13]. – Ана, барои он ки ба модарам дағалӣ кардӣ- гуфт ӯ,- барои он ки пушти парда баҷо шудӣ ва барои он ки ҳозир сӯйи ман ин хел бад-бад нигаристӣ, ту калламуш! [5, с. 8].

Дар ибораи **in a few years** низ пешоянди содаи **in** истифода шуда, дар раванди тарҷума он бо пешоянди содаи **баъди** интиқол ёфтааст:

Now, I’ll teach you to rummage my bookshelves: for they are mine; all the house belongs to me, or will do in a few years [5, с. 14]. – Ман ба ту нишон медиҳам, ки чӣ тавр китобҳои моро тағурӯ бикунӣ! Инҳо китобҳои мананд! Дар ин ҷо ҳуҷаин ман ҳастам! Ва ё **баъди** якчанд сол ҳуҷаин мешавам [5, с. 89].

Чӣ тавре ки аз таҳлили фарҳангҳои дузабона муайян гашт, пешоянди **in** асосан мавқеъ гирифтани ягон чизро андаруни чизи дигар ифода мекунад, аммо ҳангоми интиқол ба забони тоҷикӣ ҳолатҳое ба назар мерасанд, ки мутарҷимро зарур аст, то онро на айнан интиқол диҳад, балки пешоянди мувофиқро дар забони мақсад ёфта, онро ба матни тарҷума интиқол диҳад. Масалан, дар ибораи **in an arm-chair** пешоянди содаи **in** истифода шудааст, аммо тарҷумон ҳангоми интиқоли он пешоянди мувофиқи **рӯйи**-ро истифода намуда, ибораи

мазкурро ҳамчун *рӯйи роҳаткурсӣ* интиқол додааст. Дар ҷумлаи забони англисӣ феъли модалии бояд истифода нашудааст ва тарҷумон дар раванди барои дуруст шудани мафҳуми ҷумла ин калимаро дар ҷумлаи забони тоҷикӣ илова намудааст:

'I want you to come here;' and seating himself **in an arm-chair**, he intimated by a gesture that I was to approach and stand before him [5, с. 2]. – *Маро писанд аст, ки ту наздам биёӣ,- ва рӯйи роҳаткурсӣ нишаста, бо ишора фаҳмонид, ки ман бояд наздаи рафта, дар бари қарор гирам* [5, с.8].

Дар ҷумлаи мазкур ду пешояди содаи **in** истифода шудааст. Тарҷумон дар чараёни тарҷума ин пешояндҳоро ҳамчун **дар** тарҷума намудааст:

He bullied and punished me; not two or three times in the week, nor once or twice in the day, but continually [5, с.12]. – *Ӯ маро метарсониду ҷазо медод; ва ин на ду-се рӯз дар як ҳафта ва ҳатто на як бору ду бор дар як рӯз, балки бетанаффус идома меёфт* [5,с. 8].

Ҳамин тавр, таҳлило нишон доданд, ки пешояндҳои сода аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бо роҳҳои гуногун тарҷума мешаванд. Ҳангоми ифода ёфтани онҳо дар таркиби ибораҳо пешояндҳои мазкур, дар матни тарҷумашудаи онҳо интиқол наёфтаанд. Дар чунин ҳолатҳо тарҷумон бештар аз усули сарфиназаркунӣ истифода намудааст. Инчунин, ҳангоми истифода шудани пешояндҳои **in, on, at** барои ифодаи вақт ва ё замон онҳо бо назардошти хусусиятҳои хоси забони тоҷикӣ тарҷума мешаванд. Дар забони тоҷикӣ пеш аз зарфҳои замони рӯз, бегоҳ, шаб, сахар, сол ва соат, одатан пешоянд истифода намешавад, аз ин рӯ, ин хусусияти хосро тарҷумон ба назар гирифта, дар бештари мавридҳо ҳангоми интиқоли пешояндҳои англисӣ усули сарфиназаркуниро истифода бурдааст. Ҳангоми интиқоли пешояндҳои мазкур мутарҷим кӯшиш ба ҳарч додааст, то онҳоро мазмунан интиқол дода, мутобиқати дурусти онҳоро дар забони мақсад дарёбад. Дар бештари ҳолатҳо барои нигоҳ доштани маънои пешоянд, сохти он тағйир меёбад.

Хулоса, масъалаи таҳқиқи роҳҳои тарҷумаи пешояндҳо аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ таҳқиқи омӯзиши васеъ ва комилро талаб менамояд ва дар оянда ин масъала пурратар таҳқиқ хоҳад гашт.

Рӯйхати адабиёт

1. Каушанская, В.Л., Конвер, Р. Л., Кожевникова, О.Н. и др. The grammar of English language/В.Л. Каушанская, Р.Л. Конвер, О.Н. Кожевникова и др. – М., 2008. – 384 с.
2. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ/А. Мамадназаров – Душанбе, 2015. – 1016 с.
3. Назарзода, С., Сангинов, А. ва диг. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ, ҷ.1. / С. Назарзода, А. Сангинов, ва диг. – Душанбе, 2008. – 950 с.
4. Рустамов, Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик/ Ш. Рустамов. – Душанбе, 1985. – 202 с.
5. Бронте, Ш. Чен Эйр. Роман. (тарҷ. аз русӣ Салими Зарафшонфар)/ Шарлотта, Бронте. – Душанбе: Истиқбол, 2010. – 412 с.
6. Bloch, M.Y. Course in Theoretical English Grammar/ M.Y. Bloch. – Moscow: Pravda, 2000. – 265 p.
7. Raymond, M. Essential Grammar in Use/M. Raymond. – Cambridge University press, 2000. – 256 p.
8. Bronte, Ch. Jane Eyre/ Ch. Bronte. – Oxford University Press, 1975. – 496 p. M. Foreign language publishing house, 1960. – 865 p.

ҲУСНИ ТАРҶУМАИ ПЕШОЯНДҲОИ СОДАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (ДАР МИСОЛИ ПЕШОЯНДҲОИ **IN, ON, AT**)

Дар мақолаи мазкур муаллиф роҳҳои тарҷума ва интиқоли пешояндҳои содаи забони англисӣ ба забони тоҷикиро дар мисоли пешояндҳои **in, on, at** таҳқиқи баррасӣ намудааст. Ба андешаи муаллифи мақола, тарҷумаи осори шоирону нависандагони англисзабон ба хонандаи тоҷик имкон медиҳад, то бо намунаҳои сарвати маънавии халқҳои дигари олам ошноии бештаре пайдо кунад, аз ин вачҳ, дар замони муосир таҳқиқи масоили гуногуни

тарҷумаи бадеӣ диққати олимону забоншиносони ҷи ватанӣ ва ҷи хориҷиро ба худ ҷалб кардааст.

Тарҷумаи бадеӣ дар пешрафти тамаддун мақоми баланд дорад. Маҳз тавассути тарҷумаи бадеӣ хонанда метавонад аз тамаддун, фарҳанг, урфу одат, тарзи ҳаёт ва ғановати маънавии мардуми халқияти дигар бархӯрдору баҳраманд шавад. Аз ин рӯ, таҳқиқи омӯзиши масоили гуногуни тарҷумаи бадеӣ яке аз мавзӯҳои мубрам ба шумор меравад. Ин аст, ки дар мақолаи мазкур тарҷумаи пешояндҳои содаи англисӣ ба забони тоҷикӣ таҳлилу баррасӣ гаштааст.

Зикр гардидааст, ки пешояндҳои калимаҳои ёридиҳанда буда, дар ибораҳои ҷумла муносибатҳои макон, замон, сабаб, мақсад, соҳибият, тарз, муқоисаи монандӣ ва ғайраро нишон медиҳанд. Роҳҳои интиқоли пешояндҳои сода аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ гуногун мебошанд. Ба андешаи муаллифи мақола, усули асосии тарҷумаи пешояндҳои аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ин ёфтани муодилҳои мебошад. Новобаста аз он ки бештари пешояндҳои содаи забони англисӣ дар забони тоҷикӣ муодили худро доранд, ҳолатҳои низ ба назар мерасанд, ки тарҷумон аз истифодаи муодил худдорӣ менамояд. Ҳолатҳои мазкур дар мақола бо мисолҳои дарҷ гардидаанд.

***Калидвожаҳо:** тарҷума, тарҷумаи бадеӣ, пешоянд, пешояндҳои сода, усулҳои тарҷума, муодил, усули сарфиназаркунӣ, усули иловакунӣ*

ПЕРЕВОД ПРОСТЫХ АНГЛИЙСКИХ ПРЕДЛОГОВ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК (НА НАПРИМЕРЕ ПРЕДЛОГОВ IN, ON, AT)

В данной статье автор исследовал способы перевода и передачи простых английских предлогов на таджикский язык на примере предлогов in, on, at. Поскольку перевод произведений англоязычных поэтов и писателей позволяет таджикскому читателю ближе познакомиться с примерами духовного богатства других народов мира, поэтому в настоящее время исследования различных вопросов художественного перевода привлекали и привлекают внимания как отечественных, так и зарубежных ученых и лингвистов.

Художественный перевод имеет высокий статус в развитии цивилизации. Именно через художественный перевод читатель может познакомиться с цивилизацией, культурой, обычаями, бытом и духовным богатством людей других народов. Поэтому исследование и изучение различных вопросов художественного перевода является одной из важнейших тем. В данной статье анализируется и обсуждается перевод английских простых предлогов на таджикский язык.

Отмечается, что предлоги – это вспомогательные слова, которые показывают отношения места, времени, причины, цели, собственности, способа, сравнения и сходства в словосочетаниях и предложениях. Существуют разные способы перевода простых предлогов с английского языка на таджикский. По мнению автора статьи, основным методом перевода предлогов с английского на таджикский язык является нахождение эквивалентов. Несмотря на то, что большинство простых предлогов английского языка имеют эквивалент в таджикском языке, бывают и случаи, когда переводчик отказывается от использования эквивалента. Эти случаи в статье представлены с примерами.

***Ключевые слова:** перевод, художественный перевод, предлоги, простые предлоги, приемы перевода, эквиваленты, прием вычитания, прием сложения.*

TRANSLATION OF SIMPLE ENGLISH PREPOSITIONS INTO TAJIK (ON THE BASIS OF PREPOSITIONS IN, ON, AT)

In this article, the author researched and discussed the ways of translating simple English prepositions into Tajik using the example of the prepositions in, on, at. Since the translation of the works of English-language poets and writers allows the Tajik reader to get acquainted with examples of the spiritual wealth of other peoples of the world, therefore, in recent times, studies of various issues of literary translation have attracted the attention of scientists and linguists.

Literary translation has a high status in the development of civilization. It is through literary translation that the reader can get acquainted with the civilization, culture, customs, way of life and spiritual wealth of people of other nations. Therefore, the study of various issues of literary translation is one of the important topics. Therefore, this article analyzes and discusses the translation of English simple prepositions into Tajik.

Prepositions are auxiliary words which are used with nouns, pronouns and other substantivised parts of speech and express their syntactic relationship with other words. There are different ways to translate simple prepositions from English into Tajik. According to the author of the article, the main method of translating prepositions from English into Tajik is the search for equivalents. Despite the fact that most simple English prepositions have their equivalent in Tajik, there are also cases when the translator refuses to use the equivalent. These cases are presented with examples in the article.

Keywords: translation, literary translation, prepositions, simple prepositions, translation techniques, equivalents, subtraction technique, addition technique.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмудзода Мичгонаи Абдулваҳоб -Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, доктор (PhD), дотсенти кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: 906026969. E-mail: mahmudzoda.mijgona@mail.ru

Сведения об авторе: Махмудзода Миджгонаи Абдулвахоб - Таджикский государственный институт языков имени Сотим Улughзода, докторант (PhD), доцент кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019 Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ф. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: 906026969. E-mail: mahmudzoda.mijgona@mail.ru

Information about the author: Mahmudzoda Mijgonai Abdulvahob - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD, associate professor of the department of comparative linguistics and the translation theory. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe City, 17/6 Muhammadiev st. Phone: 906026969. E-mail: mahmudzoda.mijgona@mail.ru

УДК: 491.71.3.

**ЧАНБАҲОИ ЛИНГВОФАРҲАНГИИ ЛЕКСИКАИ МЕҲМОННАВОЗӢ ДАР
ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТОР (ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА
ОЛМОӢ)**

Талабов С.Т., Лузина З.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Забон ба самтҳо ва қисмҳои зиёд ҷудо мешавад, ки ҳар яке аз онҳо мавзӯҳои баҳси худро доро мебошанд. Дар замони муосир дар доираи парадигмаи инсон як қатор самтҳои нав дар илми забоншиносӣ, аз ҷумла, забоншиносии маърифатӣ ва фарҳангӣ (забоншиносии когнитивӣ ва лингвокултурология) ба вуҷуд омаданд. Забоншиносии фарҳангӣ бевосита шуури инсон, фарҳанг ва забонро омӯхта, ба таҳқиқи робита ва таъсирпазирии шуур, фарҳанг ва забон равона шудааст, зеро фарҳанги миллии дар шуури ҷамъияти таҷассум гардида, дар забон ифода меёбад ва бо ин васила аз насл ба насли дигар мегузарад. Забони тоҷикӣ низ ҷун ҷузъи фарҳанги миллии дорои манбаъҳои мухталифи ташаккул ва рушди худ буда, муайянсозии раванди ташаккули таркиби вожаҳои он бе омӯзиши фарҳангу тамаддун ва ҷашну маросим имконнопазир аст.

Тавре ки маълум аст, дар охири асри XX омӯзиши забон ва фарҳанг дар якҷоягӣ аниқтару дақиқтар гардида, ба худ номи «лингвокултурология»-ро гирифт, ки ин дар асару мақолаҳои забоншиносони рус В. В. Воробёв [1997, 1999, 2001], С. Г. Воркачев [2001], Л. Г. Саяхова [2006] ва дигарон, баръало, инъикос ёфтааст. Лингвокултурология (илм доир ба робитаи забон ва фарҳанг) ҳамчун як шохаи илми забоншиносӣ, пеш аз ҳама, хусусиятҳо ва робитаи фарҳанг ва забонро, ки дар якҷоягӣ майдони маъноиро ташкил медиҳанд, тасниф менамояд [2, с. 31].

Омӯзиши ҷанбаҳои лингвокултурологӣ ва майдони маъноии забони тоҷикӣ низ дар солҳои охир ба яке аз масъалаҳои мубрам табдил ёфта истодааст. Дар забоншиносии тоҷик ба ин раванд диққати махсус дода, корҳои илмӣ таҳқиқотӣ зиёде ба анҷом расонида истодаанд. Ин раванд аз ташаккулёбии робитаҳои байнизабонӣ ва байнифарҳангии халқи тоҷик бо миллату халқҳои дигар дарак медиҳад. Аз ин рӯ, ҳангоми омӯзиш ва муқоисаи забон аз ҷиҳати лингвокултурологӣ бояд ба тасвири ҷаҳони забони омӯхташаванда ё муқоисашаванда, майдони маъноӣ, хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи ин забонҳо ва он сарчашмаҳои фарҳангӣ, ки ба ташаккул ва пешрафти онҳо асос гузоштаанд, диққати махсус дода шавад.

Яке аз масъалаҳои лингвокултурология ин таҳқиқи забон дар фаъолияти ҳаёти одамон ҳамчун интиқолдиҳандаи фарҳангу тамаддуни муайян ва муқоисаву муқобилгузори он бо намояндагони як гурӯҳи этникии мушаххас, дорандаи шууру тафаккури этникӣ ва бо дигар ҷамъиятҳои лингвокултурӣ ба ҳисоб меравад [5, с. 50].

Чунонки зикр гардид, омӯзиши забони тоҷикӣ аз лиҳози назариявӣ ва лингвокултурологӣ дар солҳои охир масъалаи хеле муҳим ва диққатҷалбкунанда маҳсуб меёбад. Ин аз рушди робитаҳои байнифарҳангӣ, зарурати ба назар гирифтани хусусиятҳои умумӣ, ки хоси рафтор ва муоширати халқҳои гуногун, муҳимияти муайян ва ифодаи дақиқи арзишҳои фарҳангӣ, ки асоси муошират ва иртиботи байни инсонҳоро ташкил медиҳанд, бармеояд. Дар ин раванд ҳар як намояндаи забон ҳамчун предмети омӯзиши забоншиносӣ ва ҳамчун образи ҷамъбасти соҳиби арзишҳои фарҳангии забонӣ ва фаъолияти муошират, донишҳо, урфу одатҳо ва муқаррароти муайяни рафтор ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, дар баробари масъалаҳои мухталифи забоншиносӣ ва лингвокултурологӣ, ки ба ҷустуҷӯи самарабахш ва оқилонаи омӯзиши забони тоҷикӣ равона гардидаанд, бояд ба масъалаи ташаккули салоҳияти лингвокултурологӣ дар шароити дузабонино бисёрзабонӣ, аз ҷумла, дузабонии тоҷикӣ - олмонӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардад. Дар чунин ҳолат зарурати баррасии падидаи забон дар робита бо фаъолияти ҳаётии инсон –

намояндаи фарҳанги муайян ва халқи мушаххас, ки соҳиби шууру тафаккури махсуси милли мебошад ва бо намояндагони ҷамъиятҳои дигари забонӣ дар муносибат қарор дорад, ба миён меояд.

Сарнавишти ориёӣҳо, ки тоҷикон дар қатори чандин намояндагони тамаддуни олам яке аз меросдорони асили он мебошанд, аз ҷумлаи саҳифаҳои басо рангину шигифтангези таърихи башар аст. Ин тамаддун бо ҳама бурду бохташ барои миллати тоҷик як рукни асосии таърихӣ, сарнавишт, арсаи буду бош, пайдоишу ташаккули нахустин оинҳои давлатдорӣ, ҷавлонгоҳи дину оини яктопарастӣ, ташаккули фарҳангу арзишҳои милли, арсаи худшиносию ҷаҳоншиносӣ гардидааст [11, с. 47].

Тоҷикон ҳамчун халқи ориёӣ дар арсаи ҷаҳонӣ бо мероси қадимаи худ шуҳратёр гаштаанд. Бояд зикр кард, ки ҳар як воқеаю рӯйдоде, ки дар ҳаёти инсон ба вуқӯ мепаивандад, нақши худро бевосита ба забон мегузорад. Тавре ки маълум аст, пос доштани расму оин ва гузаронидани ҷашну маросимҳо, аз қабилӣ меҳмондориву меҳмонавозӣ на танҳо фарҳангу маданияти мардуми шуҳратдори тоҷикро дар арсаи ҷаҳонӣ боз маъмултару машхуртар мегардонад, балки таркиби луғавии забони ин миллат низ аз ин ҳисоб ғанӣ мегардад. Бо тарзи гузаронидани расму оини меҳмонавозии қавму миллатҳои гуногун, аз ҷумла, миллати тоҷик ва олмонӣ ошноӣ пайдо карда, мардум аз тасвири забони ҷаҳони онҳо низ огоҳ мегарданд.

Агар амиқтар назар афканем, он суннату анъанаҳое, ки хоси мардуми тоҷик мебошанд, то имрӯз бештар дар деҳот бе ягон тағйирот гузаронида мешаванд. Масалан, таркиби луғавии “бачаи очаат мурад” дар забон тоҷикӣ хеле ғушхарош садо дода, шахси шунаванда бо баробари шунидани он худро хеле нороҳат ҳис менамояд, аммо дар байни мардуми ҳақимии водии Ҳисор шахси ин суҳанро ғӯянда худро бачаи очаи меҳмон, яъне бародар ё хоҳари меҳмон ҳисобида, аз омадани меҳмони наздик, ҳатто ба фидо шудан тайёр буда, ин таркиби луғавиро дар забон меорад, ки маҳз моро бо тасвири забони ҷаҳони намояндагони он маҳал ошно намуда, доираи маънонаш начандон дур рафта метавонад. Ба ғайр аз калимаву ибораҳои “*хоки қадамҳоят сурмаи ҷашмонам*”, “*дар қадамҳоят бимирам*”, “*садқаи рӯи гарми Шумо*” ҳангоми омадани меҳмон садо медиҳад. Тоҷикон одати чизҳои аз ҳама беҳтаринро барои меҳмон дареғ надоштанро доранд, зеро онҳо меҳмонро атои Худо меҳисобанд. Калимаву ибораҳои “*қанди пеши меҳмонмонак*”, “*дастурхони пеши меҳмонпартояк*”, “*пойандози пеши меҳмонмепардофтагӣ*” аз он шаҳодат медиҳанд, ки мардуми тоҷик ба меҳмон ҳамчун ба шахси аз ҳама азиз ва гиромӣ эътиқоду боварии зиёд дошта, меҳмонро ҳамеша интизоранд, зеро ба ақидаи онҳо бо баробари омадани меҳмон ризқу рӯзии хонадони онҳо дучанд шуда, хонадонашон гулафшон мешавад.

Дар ҳақиқат, имконияти захиравии луғати забони тоҷикӣ хеле фаровон буда, тавассути гузаронидани ҷашну маросим ва риоя намудани суннату анъанаҳо ва урфу одатҳо чун ҳар як миллати дигар халқи мо метавонад ба забони худ вожаҳои зиёд ворид намояд. Дар Тоҷикистон, ки ҳоло забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ гирифтааст, чунин вазъ тақозо мекунад, ки вожаҳои забони тоҷикӣ ба таври пурра мавриди омӯзиши амиқ қарор гиранд.

Мусаллам аст, ки дар солҳои охир таҳқиқоти бештари олимони ба муқоиса ва баррасии калимаву истилоҳоти марбут ба урфу одат ва суннату анъанаҳои меҳмондориву меҳмоннавозӣ равона гардидаанд.

Чӣ тавре ки маълум аст, гузаронидани ҷашну маросими оилавӣ назар ба ҷашну маросими дигар миёни мардуми тоҷик ва олмонӣ зиёдтар ба назар мерасанд. Ва ин падидаҳо мо дар афзунгардии луғати ин бахш эҳсос карда метавонем. Агар жарфтар назар афканем, танҳо дар қабули меҳмон, ки миёни мардуми тоҷик ва олмонӣ якҷанд анъанаҳо гузаронида мешаванд, ки шабоҳати зиёд дошта, баъзеашон ба намояндагони дигар қавму қabila бегона буда, боиси пайдо шудани чандин вожаҳою истилоҳот дар забонҳо гардидаанд. Миллати тоҷик аз нуктаи назари таборӣ ва ирсияти забонӣ марбут ба шоҳаи қавмҳои ҳинду олмонӣ (ҳинду герман) ва ё ба истилоҳи дигар марбути ҳиндуаврупоӣ аст [8, с. 26].

Масалан, миёни мардуми тоҷик ва олмонӣ ҳангоми қабули меҳмони қадрдон чунин калимаву ибораҳо дар истифода қарор доранд: *меҳмон* - *der Gast*, *соҳибхонамард* - *der*

Gastgeber, соҳибхоназан - die Gastgeberin, салом додан - grüßen, ба оғӯш гирифтан umarmung, бӯса кардан - küssen, ғиромӣ доштан - respekt, хушзабон будан - flissend sein, нешвозгирӣ - begrüßen, таоморӣ - Spassen bringen, ғуселкунӣ - führen, бо иштиҳо бошед - Guten Appetit ва ғайра. Калимаву ибораҳои *дастобгирӣ, ғӯсфандкушӣ, пойандозпартоӣ, лаъличакашӣ, куртапартоӣ, ордпошӣ* тасвири забони ҷаҳони тоҷиконро нишон медиҳанд. Барои мардуми тоҷик дар мавриди қабули меҳмон одати додани саволи зерин «*Hast du Durst?*» (Нӯшидан мехоҳед?) ғайриодӣ менамояд, зеро тоҷикон нопурсида ба дастурхоне, ки барои меҳмонон густурдаанд, нозу неъматҳои беҳтаринро мегузоранд. Калимаи “меҳмон - der Gast” дар луғати “Олмонӣ-русӣ” айнан дар ҳамин шакл дарҷ гардидааст [7, с. 49].

Калимаву ибораҳои ифодакунандаи мафҳумҳои меҳмоннавозӣ дар осори ниёгонамон низ истифода бурда шудаанд, пас маълум гардид, ки аксарияти урфу одатҳои, ки миёни мардуми тоҷик вучуд доранд, аз ниёгонамон ба мо ба мерос мондаанд:

Ҳар ки меҳмон *ғиромӣ* мекунад,

Кӯшише дар неқномӣ мекунад [6, с. 361].

Инчунин, дар байни мардуми тоҷик боварҳои вучуд доранд, ки бо омадани меҳмон иртиботи зич доранд, ки намунаи онҳоро оварда метавонем:

Агар кӯдак ҷорӯбро гирифта ба хонарӯбиро сар кунад, дар он хона ҳатман меҳмон меояд.

Агар соҳиби хона ҷои гармро резонад, ба он хона меҳмони рӯиш гарм меояд.

Агар соҳиби хона ҷойи хунукро резонад, ба он меҳмони рӯиш хунук меояд.

Агар чашими чапи соҳибхоназан парад, ба он хона ҳатман меҳмон меояд. Тоҷикон тавонистаанд ҳамаи ин боварҳо аз гузашта то ба имрӯз дар забони худ ҳифз намуда, бе ягон тағйирот ба насли наврас интиқол диҳанд. Танҳо забон аст, ки дар ҳама давраи замон таърихи воқеъ ва ростии миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад [9, с. 3].

Мусаллам аст, ки ибораи «салом додан» баромади хеле қадима дошта, то айни замон дар забони тоҷикӣ бетағйир мавриди истифода қарор дорад. Ин калима на танҳо дар забони тоҷикӣ, балки дар дигар забонҳо, ҳам дар ҳамин шакл қорбаст шуда, тарҷума намешавад. Калимаи «салом» аз забони арабӣ ба забони мо иқтибос шуда, шакли «салам» (инчунин, бо вожаи «шалом»-и ивритӣ муқоиса кардан мумкин) муодили ин калима дар забони тоҷикӣ «дуруд» (хвала) ба шумор меравад [11, с. 49]. Албатта, дар айни замон, вучуд доштани калимаи «дуруд»-ро лозим донистем, зеро ин калима сирф тоҷикӣ буда, пеш аз қабули дини мубини Ислом дар забони мо дар ҳамин шакл маъмул буд. Гарчанде ҳангоми салом додан мардуми тоҷик вақтро ба инобат намегиранд, аммо дар олмон саломи пагоҳирӯзӣ - *Guten Morgen*, саломи нисфирӯзӣ - *Guten Tag*, саломи шом - *Guten Abend*, саломи шаб - *Gute Nacht* ба назар мерасад.

Анъанаи дастовезбарӣ ҳам ҳангоми ба меҳмонӣ рафтан то айни замон миёни мардуми тоҷик ҳифз шудааст, ки одат миёни олмониҳо низ вучуд дошта, дар шакли *Gtgenwarting* мавриди муқоиса қарор дорад. Инчунин, муродифоти ин калима дар забони олмонӣ калимаҳои *das Geschenk* *das Mitbringsel* ба ҳисоб мераванд.

Муҳаққиқи дигари тоҷик З. Валиева дар мақолаи хеш «Ҷазои когнитивии «меҳмондорӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷанбаҳои гуногуни ин гурӯҳи калимаҳоро омӯхта, оид ба истилоҳи «дастовез», ки маҳз ба маросими меҳмоннавозӣ марбут аст, чунин овардааст: «Миёни тоҷикон анъанаи ба дастархон гузоштани дастовези меҳмон то ҳол маҳфуз мондааст, дар ин вақт таркиби луғавии «*Аз Шумо буд, аз мо шуд*»-ро вирди забон меоранд» [1, с. 52]. Дар ҳолати бедастовез омадани меҳмон таркиби луғавии «*Ду даст почаки бинӣ омад*»-ро мешунавем, ки майдони маъноияшон танҳо миёни тоҷикзабонон паҳн гардидаанд, зеро дар Олмон дар ягон маврид ҳангоми қабули меҳмон ҷумлаи *War unser, wurde dens* (Аз Шумо буд, аз мо шуд)-ро вирди забон намеоранд: *das Dekorieren der Braut: Anheften von Geldscheinen ans Brautkleid während des Tanzens*, дар баъзе ҳолатҳо меҳмонон пулҳоро ба пешдомони арӯс меандозанд, ки ин амал «*Brautrock*» номгузорӣ шудааст [4, с. 67].

Хулоса, дар мақолаи мазкур бо як назари иҷмолий баъзе ҷанбаҳои лексикаи ҷашну маросимҳои хонаводагиро мавриди баррасӣ қарор додем. Дар оянда кӯшиш менамоем, ки таҳқиқи омӯзиши муфассал ва ҳамаҷонибаи онро дар қиёс бо забонҳои гуногунсохтори дигар низ ба анҷом расонем.

Адабиёт:

1. Валиева, З.А. Ҷазои когнитивии «меҳмондорӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» / З.А. Валиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – №7. – С. 52-57.
2. Воробьёв, В.В. Русский язык в диалоге культур. Учебное пособие / В.В. Воробьёв. Саяхова Л.Г. – М., 2006. – 283 с.
3. Додарбеков, С.А. Традиционный праздник Меҳргон в контексте современной зрелищной культуры Таджикистана / С.А. Додарбеков // Молодой учёный. – М., 2017. – №37. – С.48-53.
4. *Gräfe, Iris Barbara*, Zur Volkskunde der Russlanddeutschen in Argentinien/Veröffentlichungen des Instituts für Volkskunde an der Universität Wien. Bd.4. - Wien: Verlag A.Schendl, 1971. - 146 S
5. Мажидова, Н.Х. Лингвокультурологический аспект обучению русскому языку в условиях формирования таджикско-русского билингвизма: дис... канд. филол. наук / Н.Х. Мажидова. – Душанбе, 2011. – 179 с.
6. Панду ҳикматҳо. – Душанбе, 1963. – 189 с.
7. Pons Standardwoerterbuch. Stuttgart; - Muenchen; Duesseldorf, Leipzig: Klett, 1996. – 397 s.
8. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат / Э. Раҳмон. - Душанбе, 2016. – 516 с.
9. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 128 с.
10. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби сеюм. Аз Ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 228 с.
11. Холиқов Н.А. Приветствие в таджикском языке / Н.А.Холиқов // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2019. - № 5. – С. 49-53.

ҶАНБАҲОИ ЛИНГВОФАРҲАНГИИ ЛЕКСИКАИ МЕҲМОННАВОЗӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТОР (ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОӢ)

Дар мақола дарҷ гардидааст, ки омӯзиши ҷанбаҳои лингвокултурологӣ ва майдони маъноии забони тоҷикӣ дар солҳои охир ба яке аз масъалаҳои мубрам табдил ёфта истодааст ва дар забоншиносии тоҷик ба ин раванд диққати махсус дода, қорҳои илмӣ таҳқиқотӣ зиёде ба анҷом расонида истодаанд.

Муаллифон қайд менамояд, ки ин раванд аз ташаккулёбии робитаҳои байнизабонӣ ва байнифарҳангии халқи тоҷик бо миллати халқҳои дигар дарак медиҳад.

Дар мақола оварда шудааст, ки яке аз масъалаҳои лингвокултурология ин таҳқиқи забон дар ҷаҳолияту ҳаёти одамон ҳамчун интиқолдиҳандаи фарҳангу тамаддуни муайян ва муқоисаву муқобилгузори он бо намояндагони як гурӯҳи этникии мушаххас, дорандаи шууру тафаккури этникӣ ва бо дигар ҷамъиятҳои лингвокултурӣ ба ҳисоб меравад.

Ошкор карда шудааст, ки лексикаи соҳаи меҳмоннавозӣ то айни замон аз лиҳози лингвокултурологӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Дар мақола исбот гардидааст, ки бештари урфу одатҳои меҳмоннавозии ду қавм як буда, аз ин лиҳоз калимаҳои таркибҳои дар ин маврид истифодамешуда маъноӣ мафҳумҳои якхеларо ифода менамоянд. Аммо аз сабаби дигар будани расму оин баъзе урфу одатҳои мавҷуданд, ки барои мардуми олмонзабон бегона мебошанд.

Ҷашну маросимҳои хонаводагӣ ба андозае зиёданд, ки ҳар як муҳаққиқ барои инъикоси тасвири забонии ҷаҳони қавму қabilaҳои гуногун самтҳои гуногун ин мавзӯро мавриди омӯзишу пажӯҳиш қарор додааст.

Калидвожаҳо: ибора, забоншиносии фарҳангӣ, оин, расму оин, меҳмондорӣ, меҳмон, забон, забони тоҷикӣ, забони олмонӣ

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЛЕКСИКИ ГОСТЕПРИИМСТВА В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛАХ ТАДЖИКСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье констатируется, что в последние годы изучение лингвокультурологических аспектов и семантического поля таджикского языка стало одним из важнейших вопросов в таджикской лингвистике и этому процессу уделяется особое внимание, ведется множество научно-исследовательских работ.

Авторы отмечают, что этот процесс свидетельствует о формировании межкультурных связей таджикского народа с другими нациями и народностями.

В статье указывается, что одним из вопросов лингвокультурологии является изучение языка в жизни людей как носителя определенной культуры и цивилизации, его сопоставление с представителями определенного этноса, обладающего этническим сознанием и мышлением, а также с другими языковыми и культурными общностями.

Выявлено, что лексика гостеприимства до сих пор ещё не изучена с лингвокультурологической точки зрения. В статье доказано, что большинство традиций гостеприимства двух народов совпадают, а потому используемые в данном случае слова и словосочетания имеют одинаковые значения и понятия. Однако из-за несоответствия обычаев и традиций существуют некоторые традиции, чуждые немцам. Однако из-за различных обычаев и традиций некоторые обычаи и традиции чужды немецкоязычному населению.

Торжества и семейные обряды настолько многочисленны, что каждый исследователь изучал разные аспекты этой темы, чтобы отразить языковое описание мира разных народов и племен.

Ключевые слова: словосочетание, лингвокультурология, обряд, обычаи, гостеприимство, гость, язык, таджикский язык, немецкий язык.

LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS OF THE LEXICON OF HOSPITALITY IN DIFFERENT LANGUAGES (BASED ON MATERIALS OF TAJIK AND GERMAN LANGUAGES)

The article notes that the study of linguistic and cultural aspects and the semantic field of the Tajik language in recent years has become one of the most pressing issues, and in Tajik linguistics special attention is paid to this process and a lot of research work is being done.

The author notes that this process indicates the formation of interlingual and intercultural ties of the Tajik people with other nations and peoples.

The article states that one of the problems of linguoculturology is the study of language in people's lives as a carrier of a particular culture and civilization and its comparison with representatives of a particular ethnic group, ethnic consciousness and other linguocultural societies.

The author reveals that the lexicon of hospitality has not yet been studied from a linguocultural point of view. The article reveals that most of the hospitality traditions of the two peoples are the same, and therefore the words and phrases used in this case have the same meanings and concepts. However, due to other customs and traditions, there are some customs and traditions that are foreign to the German-speaking people, and therefore there are some words and phrases that are strange to the German-speaking people.

Celebrations and family ceremonies are so numerous that each researcher has studied different aspects of this topic in order to reflect the linguistic description of the world of different peoples and tribes.

Keywords: word, phrase, linguoculturology, rite, customs, hospitable, guest, language, tsaddik language, germahlanguage.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Талабов Тағоймурод Сайфович** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нишонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: 987455855

Лузинаи Зафардухт – Донишдадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, докторанти (Phd) кафедраи забони тоҷикӣ. **Нишонӣ:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.

Сведения об авторах: **Талабов Тағоймурод Сайфович** - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: 987455855

Лузинаи Зафардухт – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, докторант (Phd) кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.

Information about the authors: **Talabov Tagoymurod Sayfovich** - Tajik National University, candidate of philological sciences, associate professor, head of the department of foreign languages. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Phone: 987455855

Luzinai Zafardukht - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, doctorate student (PhD) of the Department of Tajik language. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 90 888 01 33.

ОМУЗИШИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪРИХИИ ЗАРФ ДАР ЛАҲЧАҲОИ ТОЧИКӢ

Қурбонов Содик

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таснифоти мавзуии луғати гӯйишҳо мавқеи асосиро гурӯҳҳои предметӣ ташкил медиҳанд ва дар баробари он омӯзиши гурӯҳҳои ғайрипредметӣ низ муҳим ба шумор меравад. Дар таснифоти мавзуии гӯйишҳои тоҷикӣ ҳангоми баррасии мафҳуми гурӯҳҳои ғайрипредметӣ калимаҳои мансуб ба феъл, сифат ва зарф дар назар дошта мешаванд. Дар гӯйишҳои таҳқиқшаванда қорбасти ин ҳиссаҳои нутқ дар доираи калимаҳои ҳоси шева дорои як қатор хусусиятҳои забонӣ мебошад. Дар мақола ба таври мухтасар хусусиятҳои луғавию грамматикӣ зарфҳоро дар асоси маводи тоҷикони ҳавзаи Сурхондарёи Ўзбекистон ва гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ баррасӣ менамоем.

Зарфҳо дар муқоиса ба дигар ҳиссаҳои нутқ собиқаи дерин надошта, дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ низ раванди гузариши дигар ҳиссаҳои нутқ ба қатори зарфҳо вуҷуд ёфта истодааст. Таҳқиқи зарфҳо дар асоси маводи шеваҳои тоҷикӣ диққати муҳаққиқони зиёдро ба худ ҷалб намудааст [5;7].

Баъзе хусусиятҳои лексикаи зарф дар шеваҳои Қаротегин аз ҷониби профессор Ш. Исмоилов таҳқиқ гардидааст [3, с. 94]. Профессор Ш. Исмоилов зарурати омӯзиши зарфҳоро дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ муҳим арзёбӣ менамояд: «Дар лаҳҷашиносии тоҷик зарф ҳамчун мавзӯи мустиқил мавриди таҳқиқи махсус қарор нагирифтааст. Дар аксарияти асарҳои илмӣ, ки ба омӯзиши лаҳҷаҳои забонамон бахшида шудаанд, танҳо рӯйхати калимаҳои зарфиро пайдо мекунему бас. Ҳол он ки бо ҳама сарвати луғавӣ ва шаклу қолабҳои маъмули грамматикӣ зарф сазовори як таҳқиқоти махсус мебошад» [4, с. 157].

Даҳсолаи охир ин қисми луғати лаҳҷаҳо мавриди омӯзиши забоншиносон қарор гирифта истодааст. Профессор Н. Гадовев қорбасти зарфҳо ва хусусиятҳои забонии онҳоро дар лаҳҷаи Тағнов баррасӣ намудааст [1, с. 20]. Дар қатори илмӣ С.Муминова ифодаи зарф бо калимаҳои ҳоси шева дар шакли алоҳида таҳқиқ гаштааст [6].

Муҳаққиқи лаҳҷаҳои Бойсун Х. Ҳамроқулов ба ҷиҳати ҳоссаи зарфҳои ин минтақа дар асоси муқоисаи онҳо бо забони адабӣ ва маводи лаҳҷаҳои дигари тоҷикӣ дахл намудааст [14, с. 25]. Ҳангоми баррасии зарф ва хусусиятҳои он муҳаққиқи лаҳҷаҳои Бойсун ӯ нуктаи ҷолибе баён кардааст: «Дар забони тоҷикӣ зарф яке аз категорияи тараққинаёфтаи ҳиссаҳои нутқ буда, ҳоло аз ҳисоби ҳиссаҳои дигари нутқ тадриҷан инкишоф ёфта, мукамал шуда истодааст. Аз ин ҷиҳат, ҳақ дар забони адабӣ бошад, ҳақ дар шеваҳои гуногуни он бештар зарфҳо бо ҳиссаҳои дигари нутқ ифода меёбанд» [13, с. 105].

Барои ифодаи зарф дар лаҳҷаҳои мавриди таҳқиқ, бо вучуди умумият бо забони адабӣ, калимаҳои ҳос қорбаст мешаванд. Аз ҷиҳати маъно зарфҳоро ба ин гурӯҳҳо тасниф менамоем:

а) зарфи замон: **угам** (Порвор) баъд; **мучурб** (Бойсун) як лаҳза; **сафил** (Қўрғонча) лаҳза; **ғраст** (Ховалинг) зуд, дарҳол; **тафик:** **йаг тафик** (Ёзғанд) як лаҳза; **ҳампила** (Бойсун) ҳоло, ҳозир; **чош/чошт** (Ваҳеи қаротегинӣ, Қаротегин, Шимоли Қўлоб) хирвор, ғарами ғаллаи кўфташуда; ҳолати боддиҳии ғаллаи кўфташуда; (Қал., Ҳал., Ял.) тўдаи (хирвори) мевачот; (Ғарби Қўлоб, Шимоли Қўлоб, Бадахшон) чошт, чоштгоҳ; **гоного** (Бойсун) баъзан; **лакқе** (Дарбанд) баногоҳ; **рокай** (Бойсун) кайҳо; **ғот** вақт, ҳин, маврид, лаҳза; **зъм** (Кангурт) вақт, замон, асно: *Ай зъме бача-м рафтаӣ, йа руз дами хъи назадам* – Аз вақте ки писарам рафтааст, рӯзи хуширо надидам; **мизон** (Қаротегин) вақт, замон, маврид: *Ҳар мизон бьгардӣ, вахт-ът хъи меша* (Шулмак) – Ҳар вақт баргардӣ, вақтат хуш мешавад; **угам:** вақт, замон, лаҳза: *Ай угаме, ки мън медонъм, ҳич ҷо рафтагӣ нест.* – Аз он замоне, ки ман медонам, ӯ ба ягон ҷой нарафтааст ва ғ.

б) зарфи макон: **паталӣ** (Луғмон, Ҳакимӣ) баландӣ, тепа, фарозӣ; (Анҷироб, Порвор, Саригор, Кишти Поён) содалавҳ, зудбовар; **пач** (Ҷануби Қўлоб) саҳро, дашт; **питов**

(Шимоли Кӯлоб) ноҳамвор, пасту баланд; (Шимоли Кӯлоб) баландӣ, фарози кӯҳ; **торматор** (Сари Хосор, Ховалинг) пушта, паси пушта; Баъзан дар ҷумла хусусияти зарфро соҳибгардидани ҳиссаҳои дигари нутқ низ ҳодисаи маъмулист, ки он бо калимаи ҳоси шева ифода меёбад: **шиғбаст** (Қ.) мавзеи (макони) ниғаҳдории чорво, ки атрофаш бо навдаву шоҳаҳои дарахту буттаҳо ихота бошад ва ғайра.

Вобаста ба матн имкони гузариши ҳиссаҳои нутқ ба қатори зарф бештар мебошад. Ба таври мисол, калимаи мураккаби хелчала дучор меояд, ки калимаи “хел” ба макони муайяни ҳайвонот ва ё парандагон далолат менамояд. Теъдоди ин навъи калимаҳо зиёд буда, бо мурури замон доираи маъноии онҳо васеъ хоҳад гашт. Ин хусусияти зарфҳо дар асоси маводи лаҳҷаҳои тоҷикӣ таҳқиқталаб боқӣ мемонанд. Муҳаққиқи гӯиши Ваҳон С.Муминова ба ин нуктаи муҳим тавачҷуҳ намудааст: “Қайд кардан лозим аст, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон монанди забони адабӣ ва дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба зарф гузаштани ҳиссаҳои дигари нутқ, хусусан, сифат, ҳодисаи маъмул ба ҳисоб меравад. Чунончи, **одами бақар** (сифат) – **бақар гап задан** (зарф), **токини гърдак** (сифат) – **гърдак шиштан** (зарф), **севи мълыйим** (сифат) – **мълыйим рафтан** (зарф; оҳиста), **гандуми чалдак** (сифат) – **чалд омадан** (зарф; зуд омадан) ва ғайра. Дар чунин ҳолатҳо умумияти ин ду ҳиссаи нутқро аломати ашё ва амал то андозае таъмин сохтааст” [6, с. 157].

в) зарфи микдору дараҷа: **гиртак** (Бойсун) камтарак; **банаҷе** (Бойсун) ниҳоят; **погазе// поке// позпке** (Бойсун) қариб, тамоман; **банаҷе** (Дарбанд) бениҳоят; **лак** (Қаротегин) беҳад, бисёр, фаровон; **анде** (Гумбулок, Чанор) ғақат; (Чанор) андаке; (Лангар) ҳис. ниҳоят; (Ёҳсу) акнун; (Хонақо, Ховалинг) майлаш; (Ёҳсу) кошки; (Пп., Шв.) агар; боз; (Оқб.) беҳтараш; (Марғзори Сир, Хумдон, Ховалинг, Ҳоит) набошад; **бадбора** (Шимоли Кӯлоб) охирин, охир; **барчо** (Бойсун) расо; пурра; **бейоргон** (Қўрғонча) беҳисоб, фаровон; **бофир** (Даштиҷум, Муминобод, Ховалинг, Хонақоҳ, Шугнов) фаровон, бисёр, зиёд; **ғижда** (Ҳакимӣ) ниҳоят, беҳад; **буйӣ** (Қўшағба., Бадахшон) микдори муайяни испанд, ки дуд медиҳанд; дайак (Лахш, Майдонтерак) микдори гандуме, ки дар замони пеш аз хирман ба кӯдакони ятим ё гадоён медоданд ва ғ. Бояд қайд намоем, ки муодили адабии ин навъи зарҳо дар гӯишҳои таҳқиқшуда қорбасти ғаёл дошта, дар мавридҳои зарурӣ барои ифодаи тобишҳои нозуки маъноӣ шакли гуфтугӯии онҳо фаровон ба қор бурда мешавад.

г) зарфи сабаб ва мақсад: **астӣ** (Ғарби Кӯлоб) ҳаргиз, асло; **табина** (Майдонтерак, Ёҳсу, Данғараи Боло) // **тавина** (Яхч) эҳтимол, шояд, мумкин; (Данғараи Боло, Ховалинг) ноҳост, ногоҳ; **ғърт** (Шулмак) тамоман, пурра; **маланг** (Ғатҳобод., Кулумбаи Боло) бепарво, ғоригбол, ҳолабеғам; (Учқўл); **нимгӣ** (Ҳичборақ, Ярҳаб) ҳеч, ҳаргиз; **сағат** (Бойсун, Дарбанд) бесоҳиб; **тайгуп** тамоман, ҳаргиз, асло ва ғ. Истифодаи зарфҳои сабабу мақсадро дар муқоиса ба шаклҳои адабӣ маҳдудистеъмол метавон ҳисобид.

ғ) зарфи тарзи иҷрои амал: **чағала** (Қаротегин) ноаён, номаълум; **рушод** ошқоро, рӯйрост; **алапата** (Ҳичборақ.) ҳавотир, парешон; **алас** (Ховалинг, Самсолик) саросема, шитоб; **чаппа** (Бойсун) тамоман; **сурп** (Бойсун) тамоман, пурра; **алахон // алахун** (Ховалинг) парешон, бесаранҷом; **хубдур** (Қўрғонча) тамоман; **сидирға** (Бойсун) оҳиста; **муйумкифо** (Бойсун) муваққатан; **побариш** (Бойсун) ҳобравии маҳсус, ки риши нафаре ба пойи қас рост меояд; сикрени (Дарбанд) пинҳонӣ; **гоҷа-гоҷа** (Шимоли Кӯлоб) қалил-қалил, ноғаммо; **даканг-даканг** (Қх.) зуд-зуд, шитобон; **илқис** (Бойсун) якбора; **қапулунг** (Дарбанд) ноғаммо; **қўлдарон** (Қўрғонча) уреб, нишеб; **майлатун** (Қўрғонча) бемалол; озод; **параҷӣ** (Қаротегин, Шимоли Кӯлоб) паноҳӣ, ноамаён; **пилитас** (Шимоли Кӯлоб) қ. *тасв.* ногоҳ, ноҳост, якбора; **търмуч//търмъч** (Шимоли Кӯлоб) зич, қафс; маҳкам; **чағала** (Қаротегин) ноаён, номаълум;

Дар лаҳҷаҳо қорбасти калимаҳои ҳоси шеваи мансуб ба ҳиссаҳои дигари нутқ, ки ифодаи мафҳумҳои мақону замонро доранд, маъмул мебошад: **адга** (Ғорон) марз, сарҳад; **азур** (Қангурт) ғойиб, панаҳ; **айри** (т.–вах., т.–иШимоли Кӯлоб, Ғор.) мадон, қазноқ, ҳонаҷаи ҳурде дар дохили ҳона барои ниғаҳдории зарфҳо; **буғут** (Кӯлобии Ҳосор) қалф, қамари кӯҳ; **бурмоҳ** (Ваҳии қаротегинӣ, Қаротегин) моҳи қавзо (яке аз моҳҳои шамсӣ, ки аз 21 май то 21 июн рост меояд); **гсрӣ** (Дарии Ниҳон, Сина) дафъа, маротиба; **ғўл** (Сина) қамар; **ғъза**

(Ёзғанд) мавзеъ; минтақа; **дāхурй** (Ҷануби Кӯлоб) фосилаест пеш аз танидани кирмак; **дрижга** (Дараи Ниҳон) тангно, дараи камбар; **калот** (Даштиҷум, Ёхсу) баландие, ки танҳо як роҳи баромад дорад; (Ялдамич) вайрона, харобот, чордеворӣ; **калп//калф** ковоқӣ ва камари кӯх; **кѣмб** (Ховалинг) баландӣ, теппа; **кѣр** (Даҳана Зирақӣ, Ховалинг, Муминобод) шах: харсангҳои бузурги теғадори кӯҳӣ, ки дастнорас аст; (Обигарм) замин, ки дар зераш товасангҳои калону харсанги кабудчатоб дорад; (Бадахшон) ғор, мағора; (Оғ.) як ҳолати акколбозӣ; **лѣк** (Ғорон, тоҷикони Ваҳон) пурра, саросар; яклухт; комилан, ба кулӣ; пур, лаболаб, лабрес; (Бадахшон) ғалакаи дар, кулфи қадимаи ҷӯбӣ; **мѣнкез//мункез** (Кӯлобии Ҳисор) таваккуф, фосила; **мѣнчѣр** (Лахш, Майдонтерақ) беҳаракат; наҷунбида; **нишра** (Сина) сояру, офтобнорас; **нѣш** (Ваҳии қаротегинӣ, Ёзғанд, Лан., Лахш) сояру, соярав, ҷое, ки офтоб намерасад; (Хумдон) барфтӯдае, ки дар натиҷаи шамоли саҳт дар пастхамиҳо ба амал омадааст; нишебҳои барфпӯши кӯх; **овон** (Мискинобод) водӣ, минтақа, мулк; **палла** (Лағмон) самт, ҷониб, тараф; (Кх.) нисф, пораи чизе; **параҷ** (Қаротегин) канора дур; **параҷӣ** (Шимоли Кӯлоб) паноҳӣ, нонамоён; **пач** (Чашмаи Куло) саҳро, дашт; **петов** (Бадахшон) офтобӣ, офтобруя, офтобтеға; **пилитас** (Шимоли Кӯлоб) к. *тасв.* ногоҳ, нохост, якбора; **пѣтик** (Ваҳии қаротегинӣ, Қ.) паҳн; **сокида** (Сина) вақти кам; **сумурт** (Хумдон, Ялдамич, Ҷафр) // **сѣмѣрт** (Лахш, Қӯшағба) саҳт; маҳкам; қоим; **чағул** (Бадахшон) ҷуқур, амиқ; **илакѣк//илекѣк** (Бадахшон) каме, андак, камтарақ, камакақ; **йагѣк** (Шимоли Кӯлоб) беист, пайиҳам ва ғ.

Баъзе хусусиятҳои зарфҳоро дар лаҳҷаҳои тоҷикони Сурхондарё ва ғӯйиши ҷанубии забони тоҷикӣ номбар кардан ба манфиати қор мебошад:

А) Қорбасти калимаҳои асили таърихӣ дар доираи зарф дар лаҳҷаҳои тоҷикони Сурхондарё ва ғӯйишҳои ҷануби забони тоҷикӣ ниёз ба таҳқиқ дошта, ин навъи калимаҳо бо шаклу маънӣ дар минтақаҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунанд, иҷунин, вобаста ба табиати забони зиндаи халқ маъноҳои нави забониро соҳиб мешаванд. Ба андешаи Р.Л.Неменова, “лаҳҷа калимаҳои умумихалқӣ - адабию ба ҳоли худ намегузорад. Балки ин қабил воҳидҳо як ҳиссаи асосии фонди луғавии ин ё он шеvaro ташкил дода, бештаринашон ба тағйироти фонетикӣ ва маъноӣ дучор мешаванд” [9, с. 93].

Қорбасти калимаҳои асили тоҷикӣ бештар дар маҳалҳои кӯҳистонруя ба назар мерасад. Калимаҳои **чошт**, **чоштгайӣ** дар лаҳҷаҳо таҳқиқшаванда, аз ҷумла дар шакли ибораи изофии **чошти арӯс** (баъди 3 рӯз ба арӯс хӯрок мебаранд) дар лаҳҷаи Даштиҷум [2, с. 31] серистеъмол мебошад: *Чоштгайӣ нахӯрда будам* (Қӯрғонча) – Аз дами субҳ то ҳол чизе нахӯрда будам; *Чошти арусира кай гуфтен?* (Даштиҷум) – Маросими чошти арӯсиро кай таъин кардед? ва ғ.

Дар осори Рӯдакӣ ин калима чун ифодагари вақти муайян, «ҳиссаи якум аз чор ҳиссаи рӯз, ки дар он вақт офтоб паҳн мешавад», омадааст:

*То саму сар бароварид аз дашт,
Гашт зангоргун ҳама лаби кашт.
Ҳар яке корде зи хон бардошт,
То пазад аз саму таомаки чошт*

[11, с. 155]

Калимаҳои **анде** (ба маъноҳои танҳо, бигзор, каме, аммо, хеле, коҳи, боз, агар) дар лаҳҷаҳои ҷануб истифодаи васеъ дорад: *Анде найо-йа, ма хъд-ша мебин-ум рузи туй-да* (Ғеш) – Бигзор ӯ наояд, ман рӯзи тӯй ӯро мебинам ва ғ.

Калимаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ҷунин маънидод шудааст: а) бувад ки, бошад ки; б) ҳоса ки, махсусан ки...; в) барои он ки, чаро ки, зеро ки (ниг.: 12, 74). Дар осори шоирони классикӣ ин калима ба ин маъноҳо ба назар мерасад:

Унсурӣ онро ба маънии «бувад ки» меорад:

*Гар гулистон зи боди хазон зард шуд, равост,
Анде ки сурх бошад рӯйи худойгон.*

Дар асоси маводи лаҳҷаҳо ба таври васеъ баррасӣ намудани хусусиятҳои луғавию грамматикӣ зарфҳо муҳим ба шумор рафта, бозгӯии дараҷаи қорбасти зарфҳо дар муқоиса ба муодили адабии худ, дар қолабҳои гуногуни сарфӣ ташаккул ёфтани онҳо, вариантҳои ин қабати луғавӣ, инчунин вобаста ба табиати забони зиндаи халқ маҳфуз мондани зарфҳои чун калимаҳои асили тоҷикӣ рӯшаниандози бисёр масъалаҳои муҳим мебошад.

Адабиёт

1. Гадоев, Н. Баъзе хусусиятҳои лексикаи зарф дар лаҳҷаи Тағнов / Н.Гадоев // Гулзори сухан (маҷмуаи илмӣ). – Душанбе, 2010. – С. 20-27.
2. Замонов, З.И. Лексикаи лаҳҷаи Даштиҷум / З.И. Замонов. (Рисола барои дарёфти дараҷаи номзади илми филология). – Душанбе, 2008. – 139 с.
3. Исмоилов, Ш. Баъзе хусусиятҳои лексикаи зарф дар шеваҳои Қаротегин / Ш.Исмоилов // Масъалаҳои забони тоҷикӣ (Маҷмуаи илмӣ). – Душанбе, 1978. – С. 93-99.
4. Исмоилов Ш. Лексикаи лаҳҷаи водии Рапш / Ш.Исмоилов. – Душанбе, 2018. – 335 с.
5. Махмудов, М. Говори таджиков Китабского района / М.Махмудов. АКД. – Душанбе: Дониш, 1971.
6. Муминова, С.Б. Лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонии водии Вахон (рисолаи илмӣ) / С.Б. Муминова.–Душанбе, 2020. –217 с.
7. Мурватов, Ҷ. Шеваҳои тоҷикони атрофии Андиҷон / Ҷ. Мурватов. – Душанбе: Дониш, 1974. –187 с.
8. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ Ҷ. I / Муҳаммадхусайни Бурҳон. –Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
9. Неменова, Р.Л., Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ / Р.Л.Неменова, Ғ.Ҷӯраев. – Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1983. – С. 93.
10. Оссовецкий, И.А. Словарь говора деревни Деулино Рязанского района Рязанской области /И.А.Оссовецкий // Вопросы диалектологии восточносаянских языков. – М., 1964.
11. Осори Рӯдакӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. –543 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ (Ҷилди як ва ду). – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 952 с.
13. Ҳамроқулов, Х. Шеваҳои тоҷикони райони Бойсун / Х. Ҳамроқулов. – Душанбе: Дониш, 1961. –274 с.
14. Ҳамроқулов, Х. Зарфҳо дар лаҳҷаи Бойсун / Х. Ҳамроқулов // Маҷмуаи илмӣ, ҷ. 2. серияи филологӣ. Институти давл. педагогии ш. Душанбе. – Душанбе, 1963. – С. 25-40.
15. Ҳофизи Убаҳӣ. Тухфат-ул-аҳбоб. –Душанбе: Ирфон, 1992. – 130 с.
16. Хромов, А.Л. Говори таджиков Матчинского района / А.Л.Хромов // Тр.Ан Тадж. ССР. 1962.–Т.107.– 216 с.

ОМУЗИШИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАЪРИХИИ ЗАРФ ДАР ЛАҲҶАҲОИ ТОҶИКӢ

Дар мақола ба таври мухтасар хусусиятҳои луғавию грамматикӣ зарфҳоро дар асоси маводи тоҷикони ҳавзаи Сурхондарёи Ўзбекистон ва гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ баррасӣ шудаанд. Зикр гардидааст, ки таснифоти мавзуии қабати луғавии лаҳҷаҳо ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор дошт. Дар қорҳои таҳқиқотии муҳаққиқон ба калимаҳои ҳоси шева дар таркиби луғати мавзуии лаҳҷаҳо диққати махсус дода шудааст, ки ин равию ҷанбаи амалӣ ва илмӣ онҳоро бештар мегардонад. Вобаста ба тарзи зиндагиву урфу одат, вазъи иҷтимоиву маданӣ ва муҳити ҷуғрофӣ таркиби луғавии лаҳҷаҳо аз ҳамдигар фарқ доранд. Барои муайян намудани хусусиятҳои мавзуии калимаҳои ҳоси шева дар асоси мазмуну мундариҷа дар гурӯҳ: предметӣ ва ғайрипредметӣ тасниф намудани онҳо мувофиқи матлаб мебошад.

Ба андешаи муаллифи мақола, зеро мафҳуми лексикаи ғайрипредметӣ калимаҳои мансуб ба феъл, сифат ва зарф дар назар дошта мешаванд. Дар гӯишҳои таҳқиқшаванда қорбасти ин ҳиссаҳои нутқ дар доираи калимаҳои ҳоси шева дорои як қатор хусусиятҳои

забонӣ мебошад. Вобаста ба табиати забони зиндаи халқ дар шаклҳои гуногуни сарфӣ омадани зарфҳо диққатҷалбкунанда буда, дар ин қабати луғавӣ калимаҳои асили тоҷикӣ зиёд маҳфуз мондаанд. Аз таҳқиқи ин қабати луғавӣ бармеояд, ки бо калимаҳои ҳоси шева ифода ёфтани зарфҳо дар ғуйишҳои таҳқиқшаванда нисбат ба феълӣ сифат маҳдуд ба назар расида, ин омил ба хусусияти зарфҳо чун ҳиссаи мустақили дар ҷараёни ташаккул қарордошта алоқамандии зиёд дорад. Бо калимаҳои ҳоси шева ифода ёфтани зарфҳои замон, микдору дараҷа ва тарзи иҷрои амал зиёдтар мушоҳида мегардад.

Омӯзиши хусусиятҳои луғавию грамматикӣ зарфҳо муҳим ба шумор рафта, бозгӯии дараҷаи қарбастии зарфҳо дар муқоиса ба муодили адабии худ, дар қолабҳои гуногуни сарфӣ ташаккул ёфтани онҳо рӯшаниандозӣ бисёр масъалаҳои муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: зарф, зарфи макон, зарфи замон, лаҳҷа, забон, луғат, маъно, серистемол, шакли калима, вариантҳои калима, морфология.

ИЗУЧЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ИСТОРИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ НАРЕЧИЯ В ТАДЖИКСКИХ ГОВОРАХ

В статье кратко рассматриваются лексико-грамматические особенности наречий на материалах таджиков Сурхандарьинского бассейна Узбекистана и южных диалектов таджикского языка. Отмечается, что тематическая классификация лексического пласта диалектов всегда была предметом внимания лингвистов. В своих научных работах исследователи уделяют особое внимание диалектным словам языка в тематическом плане, что увеличивает их практический и научный аспект. В зависимости от образа жизни и обычаев, социальной и культурной ситуации и географической среды лексика диалектов отличается друг от друга. Для того, чтобы определить тематические характеристики диалектных слов целесообразно классифицировать их по содержанию в группе: предметное и непердметное.

По мнению автора статьи, под понятием непердметной лексики подразумеваются слова, относящиеся к глаголам, прилагательным и наречиям. В исследуемых диалектах употребление этих частей речи в контексте диалектных слов имеет ряд языковых особенностей. В зависимости от характера живого языка народа интересно появление наречий в различных формах употребления, и в этом словарном пласте сохранилось много слов таджикского происхождения. Исходя из анализа этого лексического пласта следует, что выражение наречий в исследуемых диалектах представляется ограниченным по сравнению с глаголами и прилагательными. Диалектными словами, выражено больше наречий времени, количества, степени и способа совершения действия.

Важно изучить лексико-грамматические характеристики наречий, а также объяснить степени употребления наречий в сравнении с их литературными эквивалентами, и их образовании в разных формах употребления, проливающих свет на многие актуальные вопросы.

Ключевые слова: наречие, наречие места, наречие времени, диалект, язык, словарь, значение, продуктивный, словоформа, вариантность слова, морфология.

STUDYING SOME FEATURES OF THE ADVERB IN THE TAJIK DIALECTS

The study of the formation of dialect vocabulary is of paramount importance, and in this context the historical process of the language and its novelty are determined. Thematic classification of the lexical layer of dialects has always been the subject of attention of linguists. In their work, the researchers paid attention to the vocabulary of dialects and their thematic classification, which increases the importance of the practical and scientific part of their work. It should be noted that depending on the way of life and customs, socio-cultural position and geographical location, the vocabulary of dialects differs from each other. To determine the thematic features of specific words, it is advisable to classify them according to the content in the group: subject and non-subjective.

The concept of non-objective vocabulary refers to words related to verbs, adjectives and adverbs. The article briefly examines the lexical and grammatical features of adverbs on the materials of the Tajiks of the Surkhandarya basin of Uzbekistan and the southern dialects of the Tajik language. In these dialects, the use of these parts of speech has a number of linguistic features.

According to the author of the article, a comparative study of Tajik dialects with the literary language serves to determine the history, culture and self-consciousness of Tajiks, as well as to determine the purity of the oral folk language. In all modern Tajik dialects, the history of antiquity sparkles, the Tajik people, translating this history from generation to generation, kept it like the apple of their eye.

From the study of this problem, it can be seen that the use of adverbs in dialects is limited compared to verbs and adjectives, and this factor is closely connected to the linguistic features of adverbs as an independent part of speech.

The keywords: *adverb, adverb of place, adverb of time, dialect, language, vocabulary, meaning, polysemous, word form, word variant, phonetics, morphology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қурбонов Содик Ҳамроқулович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷикӣ факултети филология. Нишони: Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: kurbonzoda64@mail.ru*

Сведения об авторе: *Курбонов Содик Ҳамроқулович – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и методики обучения таджикскому языку и литературе филологического факультета. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: kurbonzoda64@mail.ru*

Information about the author: *Kurbonov Sodiq Hamroqulovich – Tajik national university, candidate of philological sciences, Associate professor Department of Tajik Language, literature and methodology, Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. E-mail: kurbonzoda64@mail.ru*

ВАЗИФАИ КОННОТАТИВИИ ЗООНИМҲО-ЗООМОРФИЗМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Тағоева Таҳмина Муродқуловна

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Зоонимҳо – номи ҳайвонот, дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ қисм Дар мақола ба таври мухтасар хусусиятҳои луғавию грамматикӣ зарфҳоро дар асоси маводи тоҷикони ҳавзаи Сурхондарёи Узбекистон ва ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ баррасӣ менамоем.и муҳимми лексикаро ташкил намуда, тавассути онҳо маъноҳои гуногуни лексикӣ-семантикӣ ва хусусиятҳои гуногуни услубӣ ифода мегарданд. Дар маънои лексикӣ зооморфизмҳои ду забони омӯхташаванда мафҳуми коннотатсия мавқеи махсусро ишғол намуда, ба воситаи он ҷанбаҳои эмотсионалӣ ва баҳодихӣ ба олами воқеӣ ба роҳ монда мешаванд, ки вижагиҳои миллию фарҳангии забонҳои омӯхташавандаро инъикос менамоянд. Дар баробари ин, тариқи хусусиятҳои коннотативӣ зооморфизмҳо маъноҳои рамзӣ ва маҷозӣ, ҳувияти миллий, муттасилии забон ва фарҳангӣ инъикос мегардад.

Таҳқиқи хусусиятҳои коннотативии зооморфизмҳо моҳияти функционалии ин гурӯҳи лексикиро муайян месозад. Дар асоси муайян сохтани хусусиятҳои коннотативии зооморфизмҳо ҷанбаҳои миллию фарҳангӣ, сарчашмаи асосии шарҳи ин номвожаҳо, раванди ассосиативӣ-эксперименталӣ ва миллии номвожаҳо тариқи муқоиса ба роҳ монда мешаванд. Дар асоси таҳлили коннотативии зооморфизмҳо алоқамандии вожаҳои забонӣ бо ҳувияти мардум, коннотатсияи миллию фарҳангии ин номвожаҳо, шарҳи асосноки маънои денотативӣ ва образнокии лексикаи коннотативии зооморфизмҳо ба роҳ монда мешавад.

Маълум аст, ки зоонимҳо дар баробари ифодаи маънои аслиашон ба маънои маҷозӣ низ истифода шуда, онҳо барои ифодаи характеристикаи эмотсионалӣ-баҳодихӣ одамон дар забони ғуфтуғӯии забонҳои гуногун хизмат мекунанд. Зооморфизмҳо дар баробари маҷозан ифода намудани ҳислату характери одамон, инчунин ҳосияти «биоморфизатсионӣ» низ доранд, яъне ба воситаи онҳо хусусиятҳои ашёҳои бечон хусусиятҳои ашёҳои ҷондорро касб намуда, дар баъзе мавридҳо хусусияти объектҳои ҷондор ба воситаи хусусиятҳои ашёҳои бечон низ ифода мегарданд, ки ин зухуротро дар илм «дебиологизатсия» ном мебаранд.

Тавассути зооморфизмҳои ду забони омӯхташуда мафҳумҳои миллию фарҳангӣ, хусусияти расму анъанаҳои миллии халқҳои тоҷик ва англис инъикос гардида, онҳо барои муаррифӣ кардани васоити умумӣ, универсалӣ ва ҳосаи қавмӣ хизмат мекунанд. Муқоисаи маводи зооморфизмии ду забон барои муайян сохтани сарчашмаҳои этимологии забон ва таҳлили сабабҳои этнолингвистии ҷудошавии афкор дар самти арзишҳои миллий муҳим доништа шудааст.

Хусусиятҳои миллию фарҳангии зоонимҳо бештар ба таҷрибаҳои инсоние, ки дар лексикаи ҳар як забон дарҷ гардидаанд, таъя намуда, онҳо дар шакли образҳо ва рамзҳои махсус дар матнҳо ифода мегарданд.

Барои пеш бурдани таҳқиқи системаи коннотатсионӣ, ассосиатсионӣ, ки алоқамандии маъноии зооморфизмҳои ду забони омӯхташавандаро дар асоси ҳислатҳои одам нишон медиҳанд, маводи лексикографӣ: фарҳангномаҳои ибораҳои фразеологӣ хизмат мекунанд. Омӯзиши самти коннотатсионии зооморфизмҳо имконият медиҳад, ки тавассути онҳо хусусиятҳои миллий, фарҳангӣ ва арзишҳои миллий низ инъикос гарданд.

Маълум аст, ки номвожаҳои зоонимӣ дар ҳар ду забони омӯхташаванда таассуроти гуногунро инъикос менамоянд, ки ин ба ҳосиятҳои бевоситаи зооним, ташаккули таърихӣ забони мухталиф вобастагии зиҷ дорад.

Дар даврони пешин, дар фарҳангҳои гуногун ба олами ҳайвонот мавқеи махсус ҷудо гардида, бо онҳо хусусияти ҳуруфотии гуногун мебахшиданд. Баъзе халқиятҳо ҳайвонотро сачда мекарданд, баъзеҳо ба онҳо сифоти инсонӣ бахшида, бо онҳо зухуроти гуногуни табииро вобаста мекарданд. Ҳамаи ин ба фарҳангу маданияти халқиятҳои гуногун таъсири худро расонида, забон низ аз таъсирот дар канор намонд. Дар ин аснод дар забоншиносӣ вожаи нави

лингвистӣ пайдо шуд, ки он ба инсон бахшидани сифатҳои ҳайвонотро нишон дода, бо истилоҳи “зооморфизм” ёдрас мешавад.

Аз рӯи нишондоди илмӣ зооморфизмҳо се сатҳи маъноиро ифода мекунанд: якум, маъноӣ асли – номи бевоситаи ҳайвонот; дувум, сатҳи мифологӣ, ки фарҳанги халқ ва матнҳои фолклорӣ ба воситаи он инъикос мегарданд ва сеюм, сатҳи коннотативӣ-стереотипии зоонимҳо, ки барои пеш бурдани хусусиятҳои зооморфии инсон хизмат мекунанд.

Зооморфизмҳо ҳамчун вожаҳои махсуси забонӣ неруи махсуси пешниҳоди хусусиятҳои инсонӣ дар ҷаҳорҷӯбаи ҷамъиятӣ ва психологиро доро мебошанд. Барои мисол ҷиҳати нишон додани ҷасорату матонати шахс дар забони тоҷикӣ бештар зооними *шер* дар таркибҳои: *шербаҷа*, *шерри жаён*, *шерри нар* истифода шуда, дар забони англисӣ *lion* – *шер* низ маҷозан ҳислатҳои инсонӣ, аз қабилӣ «зӯроварӣ» ва «ҷасорат»-ро ифода менамояд. Таркиби англисии «king of animals» – шохӣ ҳайвонот (шох ҳар кас шудан наметавонад, зеро ҳислати шохӣ тавоноии ҷисмонӣ ва маънавият) ишора ба зооними «шер» буда, коннотатсияи «тавноӣ» ва «иктидор»-ро дорост. Қобили қабул аст, ки дар ҳар як забон зооморфизмҳо таассуроти гуногунро ба контексти матн мебахшанд, зеро ҳар як халқ бо ин номвожаҳои таассурот фаҳмишҳои мухталифро нишон медиҳад.

Тибқи маълумоти олим И.В. Куражов: «...зооморфизмҳо дар забонҳои гуногун хосиятҳо ва характеристикаи гуногунро нишон дода, зухуроти фардӣ будани фаҳмиши халқияти мушаххас ҷараёни мушкили таассуротӣ-равонӣ ва фарқият дар арзишҳои гуногуни этникӣ доништа шудааст» [9, с. 15].

Тибқи маълумоти Н.М.Каширин, «коннотатсия компонентест, ки маъноӣ лексикиро пурра сохта, ба он вазифаи экспрессивиро дар заминаи фаҳмишҳои эмпирикӣ, маданӣ, таърихӣ ва ҷаҳонбинии намоёндагони ин ё он забон мебахшад» [5, с. 3].

Коннотатсия хосияти субъективӣ дошта, он дар муқобил ба маъноӣ реалӣ, ба матн хосияти экспрессивӣ мебахшад. Аз ин лиҳоз, коннотатсияи зооморфизмҳои забони англисӣ ва тоҷикиро муқоиса намуда, умумият ва фарқияти байни онҳо дар хусусиятҳои лексикӣ-семантикӣ ба назар мерасад. Самтҳои асосии коннотатсияи зооморфизмҳо дар забонҳои муқоисашаванда чунинанд:

- 1) инъикоси ҳолати ҷисмонӣ, имкониятҳои ҷисмонӣ: зӯр, тавоно, ҷасур чун шер, тарсонҷак чун харгӯш, чун моҳӣ шиновар, ҳиссиёташ чун сағ;
- 2) намуди зоҳирӣ: фарбеҳ чун хук, сияҳ чун зоғ, бахил чун мор;
- 3) сифатҳои психологӣ: яқрав чун марқаб, булфузул чун паша, маншаталаб чун мурғ;
- 4) ҷанбаи интеллектуалӣ: хомӯш чун моҳӣ, серғап чун тутӣ, зирак чун рӯбоҳ.

Тибқи кластер зооморфизмҳо ба гурӯҳҳои: номи ҳайвонот, номи паррандагон, ном ҳазандагон, номи ҳашарот ҷудо мешаванд, ки ҷар як кластер се намуди маъноӣ коннотативиро дорост:

- 1) зооморфизмҳои ифодакунандаи ҳислатҳои мусбӣ;
- 2) зооморфизмҳои ифодакунандаи ҳислатҳои манфӣ;
- 3) зооморфизмҳои дорои ҳислатҳои духӯра.

Ҳангоми таҳлил қардани системаи коннотатсионии зооморфизмҳои забони тоҷикӣ маълум мегардад, ки дар бештари мавридҳо мардум хусусиятҳои манфиро ба зоонимҳо вобаст қарда, бештари ҳислати манфии одамон ба ҳайвонот нисбат дода мешуданд. Дар баробари ин, баъзе зоонимҳо дар баробари ифодаи хосияти манфӣ, хосияти мусбии инсониро низ ифода мекарданд, ки дар ин маврид ҳислати духӯраи онҳо инъикос мегардид.

Хосияти коннотативии зооморфизмҳои забони тоҷикиро метавон аз рӯи якҷанд мисол нишон дод.

Сағ – ҳайвони аҳлии маълум [14, с. 172], номи ҳайвони хонагист, ки ба муҳофизат қардани хонаву соҳибонаш аз бегонагон хизмат мекунад. Хосияти мусбии ин ҳайвон дар муҳофиз будану вафодории он нисбати соҳибаш зоҳир мегардад. Дар урфият баъзан мегӯянд, ки «дар вафодорӣ сағ аз зан беҳтар аст». Аммо дар баъзе мавридҳо барои нишон додани ҳислати бади инсонӣ – тез қаҳр қардану, аллос задан зооними сағ дар таркиби ибораи «сағ барин аллос задан», нисбат ба шахси бадқаҳр, пурҳашм истифода мешавад. Инчунин, зооними «сағ»

дар таркиби калимаҳо ва ибораҳо аз ҷониби шоирони классикии тоҷик зиёд корбаст шуда, маъноҳои коннотативии гуногунро ифода менамояд. Чунончи:

саги аблақ–шабу рӯз, гардиши рӯзгор [14, с. 172-173].

Натарсӣ з-ин **саги аблақ**, ки даррандаст пеши ту,

Басе шерони дандонхой пай кардаст дандонаш. Ҳоконӣ

саги остон –хизматгори содиқ, мухлис, вафодор [14, с. 172].

Эй ман **саги остони** Чомӣ,

Хоки дари Хусраву Низомӣ. Ҳилолӣ

саги ҳарзамарз – шахсе, ки аз дунболи кори беҳуда ва ношуданӣ меравад [14, с. 172].

Орзу чанд ҳар сӯй кашонад моро,

Ин **саги ҳарзамарз** чанд давонад моро? Соиб.

сагдил – сахтдил, бераҳм, озордиҳанда [14, с. 172].

Гар озарм хоҳем аз ин сагдилон,

Нахонандамон оқилон оқилон. Низомӣ.

сагзан –тири майда, ки пайконашон бисёр борик аст [14, с. 172].

Бас дӯхта сагзанат чу сӯзан,

Дар заҳра чигар мубаттаронро. Ҳоконӣ

сагсор – сагмонанд, ҳарис, ҳариси дунёву мол, *сагҷон* – сахтҷон, тоқатовар ба сахтиҳо [14, с. 172-173].

Даруни ту чу яке душман аст пинҳонӣ,

Ба ҷуз ҷафо набувад ҳеч дафъи он **сагсор**. Шамси Табрешӣ

Гурба – ҷонвари хонагии ширхор аз гурӯҳи паланг, шер ва дигарҳо, пишак [13,273].

Зооними номбурда дар таркиби калимаҳо ва ибораҳои зерин истифода шуда, хусусиятҳои коннотативии зеринро ифода менамояд:

гурбагун, гурбасон, гурбалиқо, гурбачашм – гурбамонанд, шахси дорои чашмони ба гурба монанд [13, с. 294]; яъне, бадчашм ва ғайра.

Аз ин **гурбалиқое**, ки аз маҳобати ӯ,

Ҳаюни дев ба шабҳои тор бигрезад. Шодӣ

гурба шондан – фирефта шудан [13, с. 294].

Ба ҳасрат ҷавонӣ ба ту боз н-ояд,

Чаро жож хоҳӣ, чаро **гурба шонӣ** ? Носири Хусрав

гурба аз бағал афкандан –ҳилаву макр кардан [13, с. 293].

Гарчи палангонро гулӯ бифшурд чархи шерхӯ,

Пеши саги даргоҳи ӯ **гурба бияфканд** аз бағал. Фалакӣ

гурба дар зиндон кардан – ҳасисӣ кардан [13, с. 293].

гурба дар анбон –макру ҳилла кардан [13, с. 293].

Бед ар на сари хилоф дорад дар боғ,

Аз баҳри чӣ **гурба дар бағал** медорад. Камоли Исмоил

Зооними *гурба* бештар бо зооними *муш* дар забони тоҷикӣ дар якҷоягӣ корбаст шуда, барои ифодаи маънои «зиддият» дар шакли «мушу гурба барин будан» ифода мегардад.

Гов – ҳайвони хонагии маъруф [13, с. 271] буда, истифодаи зооними гов дар забони тоҷикӣ дар таркиби калимаҳо ва ибораҳои гуногун ба назар мерасад ва тавассути онҳо хусусиятҳои коннотативии зерин ифода гардидаанд:

гови заррин – офтоб [13, с. 272].

Оҳуи шерафгани мо **гови заррин** зери даст,

Аз лаби говаш луоби лаълсон ангеҳта. Ҳоконӣ

гови сипеҳр – бурчи Савр, зарфи шаробест, ки ба шакли гов сохта шудааст [13, с. 272].

Рав, **Гови сипеҳр** зуд дарбанд,

В-аз Сунбула ҷумла дона бистон. Ҳоконӣ

гови симин – паҳлавон, бузург, калон, нодон, аблаҳ, аҳмак [13, с. 272].

Биёмад ба майдон яке гов Гӯр,

Ки афзун буд ўро зи сад гов зӯр. Фирдавсӣ

говгун – вақти торикшавӣ [13, с. 272].

Рост чу шаб **говгун** шавад, бигурезам,
Гӯям то дар ниғаҳ кунанд ба суммор. Фаридун

говдил – беҳирад, аблаҳ [13, с. 272].

Машав ба забунафганон **говдил**,
Ки монӣ дар андӯҳ чун хар ба гил. Низомӣ

говзӯр – пурзӯр, пурқувват:

Диловар ба сарпанҷаи **говзӯр**,
Зи ҳавлаш ба шерон дарафтода шӯр. Саъдӣ

говпайкар – ба шакли гов, говшакл [13, с. 273].

Ҳама каждумвашу харчангкирдор,
Гавазни шерчеҳру **говпайкар**. Носири Хусрав.

говтоз – шахси лофзан, зӯрмандӣ кардан [13, с. 273].

Ба гурдонш гуфто, чу шуд разм танг,
Ба ин **говтозон** намоянд ҷанг. Асадӣ

говчаши – чашмқалон [13, с. 273]:

Говчашме чу шерри ошуфта,
Шаб наёсуда, рӯз нохуфта. Низомӣ

Гург – ҳайвони дарранда аз ҷинси сағ [13, с. 294]. Аз рӯйи характеристикаи биологии ҳайвони номбурда, зооними *гург* ҳамчун компоненти таркибии калимаҳои мураккаби дигар хизмат намуда, барои ифодаи хусусияти коннотативӣ хизмат мекунад: *гурғбанд* – асир, гирифтдор; *гургдав* – тездав, *гурғмаст* – озордиҳанда, ҷафокор; *гурғошноӣ* – ошноӣ аз макру ҳилла; *гурғрабӯӣ* – ғоратгарӣ, зулму таъдид [13, с. 294].

Мор – хазандаи маъруф, ки навъҳои гуногун дорад ва ба заҳрдор ва беазаҳр ҷудо мешавад [13, с. 701]. Дар забони тоҷикӣ ҳуди калимаи «мор»-ро дар нисбати касе истифода намоянд, он ишора ба ҳосияти коннотативии манфии ин зооним – «нешзан, кушанда, маккор ишора» мекунад. Дар адабиётшиносӣ зооморфизми мор бештар дар таркибҳои бадеӣ истифода шуда, хусусияти кинояомезро ифода менамояд: *мори зарандӯд* – киноя аз қалам, *мори сиёҳ* – киноя аз кокул, гесӯ, мила [13, с. 701].

Шер – ҳайвони қавиҷусса ва даранда аст, ки рангаш зард, дорои бозу ва ҷанголи қавӣ буда, нари он ёл дорад, дар бешаҳо ва найзорҳои Африқо ва Осиё зиндагӣ ба сар мебарад [14, 580]. Ҳосияти коннотативии зооморфизми шер: часорат, қавиҷусса барои ифодаи ҳислатҳои инсонӣ, аз қабилӣ: «далерӣ, шучоат, тавоноӣ, паҳлавонӣ» истифода шуда, шаклҳои зерини коннотативиро ба вуҷуд овардааст: *шерзӯр*, *шертан*, *шермард*, *шергир*, *шербозу*, *шерафган*, *шердил* [13, с. 581].

Хар – *маркаб*, чорпои боркаш, ғимор [13, с. 462]. Зооними номбурда бештар барои ифодаи ҳосияти коннотативии «якравӣ кардани шахс», «якрав будани одам» истифода карда шуда, дар баробари ин бисёр меҳнат кардани шахс низ ба зооними «хар» нисбат дода мешавад.

Фил – шакли арабишудаи *тил* буда, номи ҳайвони азимҷуссаи хартумдор [14, с. 60], ки ҷиҳати азимҷусса будани ин ҳайвон, ҳосияти коннотатсионии он ба одами азимҷусса, бузбала, паҳлавон нисбат дода мешавад. Ҷунонҷӣ: *фили жаён*, *филмард* [14, с. 432].

Рӯбоҳ – ҳайвони ширхор аз ҷинси сағ, пӯсти ӯ бештар зард ва сурх буда, думи калони паҳмоқ дорад [14, с. 56]. Коннотатсияи ҳислати маккорӣ ва ҳиллабозии зооними *рӯбоҳ* ба шахси маккору ҳиллагар нисбат дода мешавад: *рӯбаҳбозӣ кардан* – ҳиллагарӣ кардан, *рӯбаҳӣ* – маккорӣ.

Оҳу – ҳайвони гиёҳхӯри подарози тездав, ки бо зебоии ҷашм ва хушрафторӣ машҳур аст [13, с. 950]. Ҳосияти коннотатсионии зооморфизми *оҳу* дар калима ва ибораҳои гуногун ба назар мерасад: *оҳучаши* – шахси дорои ҷашми зебо, *оҳуи мардумшикор* – маъшуқа, *оҳуи заррин* – офтоб, *оҳу гузаши* – фурсат аз даст рафт, *оҳуи ланг гирифтани* – забунгирӣ кардан, *оҳуманд* – айбдор, нуксондор, *оҳудил* – тарсонҷак, буздил, *оҳунарастӣ* – дӯстдошта [13, с. 951].

Асп – номи чорпои ҳонагии сумдори саворӣ ва боркаш [13, с. 93], ки тавассути он маъноҳои коннотатсионии зерин ифода мегардад: *аспи гомзан* – *аспи оташнаъл* – тездав, тезкор.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки хосияти коннотативии зооморфизмҳо дар забони тоҷикӣ ба таври гуногун ифода гардида, баъзе омилҳои коннотативӣ дар зооморфизмҳои забони англисӣ ба назар мерасанд.

Дар забони англисӣ хусусияти коннотативии зооморфизмҳо ба таври зерин зоҳир мешавад. Зооними *sheep\гӯсфанд* – номи ҳайвони хонагист, ки дар забони англисӣ маънои коннотативии духӯра дорад: ҳам манфӣ ва ҳам мусбӣ:

You should not follow them like sheep. – Шумо набояд онҳоро ранги *гӯсфанд* думболагирӣ кунед (тарҷума). *Гӯсфанд* ҳамчун ҳайвони хонагӣ хосияте дорад, ки ҳар чое, ки онро сар диҳанд, ҳамон тараф равон мешавад. Аз ин лиҳоз, хосияти фармонбардорӣ, итоат қардан ба соҳибашро ба назар гирифта, хусусияти коннотатсионии номвожаи *sheep\гӯсфанд* барои ифодаи хосияти одами беирода дар матн бо истифодаи пайвандакҳои монандии «*like, as*» зиёд истифода мешавад, ки дар ин маврид зооними *sheep\гӯсфанд* ба маънои манфӣ ифода мегардад. Дар контексти баъзе матнҳои динӣ рамзи фармонбардорӣ ва хомӯшии *sheep\гӯсфанд* маънои коннотатсионии мусбиро ифода намудааст: *This person regarded as a protected follower of God.* – *Ин шахс ҳамчун пайравии маъмуни Худо дониста шудааст* (тарҷума). Барои нишон додани хосияти рамзии зооморфизмҳо бештари вақт феълҳо истифода мешаванд, ки хосияти маҷозии онро пурқувват мекунад: *In this case you should pull a rabbit out of the hat otherwise you can not to persuade him.* – Дар ин маврид ту бояд харгӯшро аз сарпӯш берун оӣ (ҳамаашро ошкор соӣ) дар сурати ақс ту ўро бовар кунонидан наметавонӣ (тарҷумаи тахтуллафз).

Таҳқиқи зооморфизмҳои забони англисӣ нишон медиҳанд, ки бештари онҳо хосияти манфии коннотатсионӣ дошта, барои пурзӯр қардани семантикаи манфии зоонимҳо хизмат мекунанд, ки асоси пурқувват сохтани семантикаи номбурда сифатҳо ва зарфҳо шуда метавонанд:

When he saw his wife's dance in the wedding he shouted: "Silly goose" I don't like your dance. Вақте ки ў рақси занашро дар тӯй медид, ў дод зада гуфт: эй «қози бефаҳм» ин рақси ту ба ман маъқул нест (тарҷумаи тахтуллафз).

Everyone was surprised how it is possible that "the old goat is having brain changes". – *Ҳамагон ҳайрон шуда монданд, чӣ хел «дар майнаи модабузи пир андешаҳои нав» пайдо шудаанд* (тарҷумаи тахтуллафз).

Мисолҳои дигари ифодаи хосияти коннотативии зооморфизмҳо дар забони англисӣ чунинанд:

As blind as a bat [17] (тахтуллафз «кӯр ҳамчун кӯрмуш»): *He did not see nothing around he was as blind as a bat.* – Вай ҳамчун кӯрмуш дар гирду атрофашон ягон чизро намедид (тарҷума).

As gentle as a lamb [17] (тахтулл: мулоим, ором ҳамчун баррача): *Everyone said that he is as gentle as a lamb.* – Ҳамагон мегуфтанд, ки вай ба монанди баррача мулоим аст (тарҷума).

As stubborn as a mule [17] (тахтулл. якрав чун маркаб): *He behaved himself as stubborn as a mule.* – Вай ранги маркаб (хар) якравӣ мекард (тарҷума).

As hungry as a bear [17] (тахтулл. гушна чун хирс) : *After this tour all of us were as hungry as a bear.* – Баъди ин саёҳат мо монанди хирс гушна мондем (тарҷума).

As quiet as a mouse [17] (тахтулл. ором ҳамчун муш) : *Rose was as quiet as a mouse.* – Роза мисли муш хомӯш (ором) буд (тарҷума).

To roar like a lion [17] (тахтулл. ранги шер наъра задан) – *He was too angry that he roared like a lion.* – Ў чунон дар ғазаб буд, ки ранги шер наъра мезад (тарҷума).

Curiosity killed the cat [17] (тахтулл. кунҷковӣ гурбаро кушт): *You shouldn't find out everything because curiosity killed the cat.* – Ту набояд дар бораи ҳама чиз пурсон шавӣ, кунҷковӣ гурбаро кушт (тарҷума).

A copy cat [17] (тахтулл. гурбаи тақлидгар): *Why do you always wearing the similar dress to mine? Are you a copy cat* Барои чӣ ту куртаи ба куртаи ман монандро доимо мепӯшӣ? Ту чӣ гурбаи тақлидгарӣ (тарҷума) .

The black sheep [17] (тахтулл. «гӯсфанди сиёҳ»): *Because of his physical differences they called him the black sheep.* – Бо сабаби норасоии ҷисмонии вай онҳо вайро «гӯсфанди сиёҳ меномиданд».

Monkey tricks [17] (таҳмул. «киликҳои маймунона»): *With his monkey tricks nobody liked and respected him.* – Бо ин қилиқҳои маймунона ҳеҷ кас вайро дӯст наредошт ва ҳурмат ҳам наредкард (тарҷума).

“Lion’s on the path» [17] (таҳмул. «шер дар раҳ хобидаст», монесае дар раҳ доштан) : *Why don’t you act, like you have Lion’s you’re the path.* Барои чӣ амал наредкунӣ, гуёе шер дар раҳат хобидагист (тарҷума).

“See the elephant” [17] (таҳмул. «филро дидан», таҷрибаи зиндагӣ доштан): *He sees the elephant in this business.* – Ё дар ин кор «филро дидааст» таҷрибаи зиёд дорад (тарҷума).

«Monkey business» [17] (таҳмул. «кори маймун», кори беҳудда): *Their efforts were as monkey business.* – Ҳамаи кӯшишҳои онҳо кори маймун (беҳудда) буданд (тарҷума).

«Pigs might fly» [17] (таҳмул. «хуғон ҳам парвоз кардан метавонистаанд», ҳар чӣ шуданашон мумкин): *After observing their work everyone said: «Pigs might fly».* – Баъди дидани амали онҳо ҳамагон гуфтанд: «хуғон ҳам парвоз кардан метавонистаанд».

«Let the cat out of the bag» [17] (таҳмул. «гурбаро аз линча сар додан», сирро фош кардан): *They were over the body they could «Let the cat out of the bag».* Онҳо чунон безор шуданд, ки метавонистанд тамоми сирҳоро фош кунанд (тарҷума).

«Kiss the hare’s foot» [17] (таҳмул. «кафи пойи харгӯшро бӯсидан»), бисёр шитоб кардан: *He ran with all his might, it seemed that he “kisses the hare’s foot»* (тарҷума).

Дар баробари ин, дар забони англисӣ бисёр ибораҳои во ҳурдан мумкин аст, ки бо истифодаи зооморфизмҳо дар таркибашон маъноҳои гуногуни маҷозӣ ифода мегарданд. Чунончи: *a dark horse* – аспии сиёҳ (таҳмул.), шахсе, ки аз дигарон бо ягон ҳислаташон фарқ мекунад; *work like a horse* – асп (ҳар) барин меҳнат кардан; *fight like cats and dogs* – сагу пишак барин зиндагӣ кардан, *as timid as a hare* – тарсончак ва бечуръат ҳамчун харгӯш; *as fierce as a tiger* – ваҳшӣ, бераҳм чун паланг; *lion’s share* – саҳм, қисмати шерӣ доштан; *like a bull in a china shop* – ранги барзагов (фил) дар дӯкони зарффурӯшӣ будан, танбал будан; *buy a pig in a poke* – хуғ дар линча харидан, фирефта шудан; *put a cat among the pigeons* – гурба (рӯбоҳ)-ро пеши мурғон сар додан, дар бало мондан; *smell a rat* – бӯи каламуш омадан; *fish for compliments* – ба таъриф ниёз доштан; *sleep like a dog* – ранги сағ хоб кардан; *cat nap* – ғанаб кардан, ғанаби гурба барин кардан; *from the horse’s mouth* – аз гуфтаҳои аввала; *as patient as an ox* – монанди барзагов батоқат будан; *have rats in the attic* – калламуш дар бом доштан, аз ақл бегона будан ва ғайра.

Таҳқиқи қисми муайяни зооморфизмҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки байни ин ду забони омӯхташаванда дар ифодаи маънои коннотативӣ умумияти зиёде ба назар расида, дар забон номвожаҳои зиёди зооморфизмӣ корбаст гардидаанд ва ин гурӯҳи вожаҳо барои пуробуранг нишон додани хусусиятҳои олами воқеӣ хизмат мекунанд. Дар рафти омӯзиш маълум гардид, ки зооморфизмҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ маъноҳои мусбӣ, манфӣ ва духӯраро ифода намуда, яке аз қисмҳои аҷоиби лексикаи ин ду забон ба шумор мераванд. Омилҳои асосии дар забон зиёд корбаст гардидани зооморфизмҳо ин, якум, инсон бо олами наботот ва маҳсусан, ҳайвонот дар наздикӣ зиндагӣ намуда, хусусиятҳои зоонимҳо ба инсон монанд карда мешаванд. Дувум, зооморфизмҳо авзои инсониро хуб тавсиф намуда, ба воситаи онҳо нутқ ба дараҷаи муайяни прагматикӣ мерасад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Галимова, О.В. Этнокультурная специфика зоонимической лексики, характеризующей человека (на материале русского и немецкого языков): дисс. кан. филол.наук. / О.В. Галимова. – Уфа, 2004. – 24 с..
2. Гафарова, К.Т. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с зоонимами и фитонимами в таджикском, немецком и русском языках. Дис кан. филол. наук. / К.Т. Гафарова. – Душанбе, 2007. – 164 с.
3. Говердовский, В.И. Диалектика коннотации и денотации (взаимодействие эмоционального и рационального в лексике) / В. И Говердовский // Вопросы языкознания.- 1985. – № 2. – С. 71-79.

4. Гутман, Е.А., Черёмисина М. И. Зооморфизмы в современном английском языке в сопоставлении с русским / Е.А.Гутман, М.И. Черёмисина // В помощь преподавателям иностр. языков. Вып. 3. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1972. – С. 42-59.
5. Каширина, Н. М. Коннотация как сопутствующее значение языковой единицы [Электронный ресурс]. URL: <http://www.pglu.ru> (дата обращения: 06.02.2018).
6. Клушин, Н. А. Зоо и фитоморфные характеристики человека в английской разговорной речи: дисс. канд. филол. наук (10.02.04). / Н. А. Клушин. – Н. Новгород, 1991. – 157 с.
7. Константинова, Т.А. Опыт ономастического анализа единиц лексической номинации в лексико-семантических группах (наименование животных в современном английском языке): автореф. дис...канд. филол. наук (10.02.04). / Т. А. Константинова. – М., 1979. – 26 с.
8. Кунин, А.В. Устойчивые адъективные сравнения в русском и английском языках (опыт сопоставительного анализа) / А. В. Кунин // Русский язык за рубежом. – 1969. – № 3. – С. 80-86.
9. Куражова, И.В. Имена животных как отражение ценностной картины мира в английской лингвокультурологии: автореферат дис кан. филол.наук., - Иваново, 2007. – 22 с.
10. Огдонова, Ц.Ц. Зооморфная лексика как фрагмент русской языковой картины мира: автореф. дисс. канд. филол. наук (10.02.01). / Ц. Ц. Огдонова. – Иркутск, 2000. – 21 с.
11. Прищепчик, А.М. Принципы подачи зооморфизмов в словаре / А. М. Прищепчик // Словарные категории. - М.: Наука, 1988. – С. 210-213.
12. Рыжкина, О.А. Системное исследование зооморфизмов в русском языке (в сопоставлении с английским): автореф. дисс. канд. филол. наук (10.02.20). / О. А. Рыжкина. – М., 1980. – 20 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 941 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 946 с.
15. Шаховский, В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. / В.И. Шаховский. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1987. – 191 с.
16. Яковлева, Е.С. Коннотативные особенности зоонимов / Е.С. Яковлева // Научные ведомости, серия гуманитарных наук. – 2016. - №21 (242), Вып.31. – С. 240-244.
17. The Oxford Dictionary of Proverbs Edited by Jenifer Speake, Previously co-edited with John Simpson, Oxford University Press Inc. Jennifer Speake, 2008. – 625p.
18. Oxford Dictionaries. Language Matters. URL:

ВАЗИФАИ КОННОТАТИВИИ ЗООНИМҲО-ЗООМОРФИЗМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола ба омӯзиши хусусиятҳои коннотативии зооморфизмҳо бахшида шуда, тавассути ин хусусияти зооморфизмҳо ҷанбаҳои эмотсионалӣ ва баҳодихӣ дар матнҳои ду забони омӯхташаванда: забони англисӣ ва тоҷикӣ муайян карда шудаанд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки хусусиятҳои миллию фарҳангии зоонимҳо бештар ба таҷрибаҳои инсоние, ки дар лексикаи ҳар як забон дарҷ гардидаанд, таъя намуда, онҳо дар шакли образҳо ва рамзҳои махсус дар матнҳо ифода мегарданд.

Дар мақола барои пеш бурдани таҳқиқи системаи коннотатсионӣ, ассотсиатсионӣ, ки алоқамандии маъноии зооморфизмҳои ду забони омӯхташавандаро дар асоси ҳислатҳои одам нишон медиҳанд, маводи лексикографӣ: фарҳангномаҳои ибораҳои фразеологӣ хизмат мекунанд.

Аз рӯйи нишондоди илмии мақола бошад, зооморфизмҳо се сатҳи маъноӣ: маънои аслӣ – номи бевоситаи ҳайвонот, маънои мифологӣ, ки фарҳанги халқ ва матнҳои фолклорӣ ба воситаи он инъикос мегарданд ва маънои коннотативӣ-стереотипии зоонимҳо, ки барои пеш бурдани хусусиятҳои зооморфии инсон хизмат мекунанд, ифода намудаанд.

Дар баробари ин, зооморфизмҳо дар доираи хусусиятҳои коннотатсионии худ хусусиятҳои миллию фарҳангиро инъикос намуда, асоси он ифодаи маъноҳои рамзӣ, моҳияти функционалӣ, муттасилии забон ва фарҳанг доништа шудааст. Дар мақолаи мазкур шарҳи

раванди ассотсиативӣ-эксперименталӣ ва миллии зооморфизмҳо тариқи муқоиса ба роҳ монда шуда, умумияту фарқияти онҳо бо мисолҳо нишон дода шудааст.

Калимаҳои калидӣ: зооморфизмҳо, хусусияти коннотативӣ, рамзҳои махсус, маънои аслӣ, маънои мифологӣ, маънои коннотативӣ-стереотипӣ, ҷанбаҳои эмотсионалӣ ва баҳодихӣ, хусусиятҳои миллию фарҳангӣ, маъноҳои рамзӣ, муттасилии забон, раванди ассотсиативӣ-эксперименталӣ.

КОННОТАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ЗООМОРФИЗМОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена изучению коннотативной характеристики зооморфизмов, и через эту характеристику зооморфизмов определяется эмоционально-оценочный аспект в текстах двух изучаемых языков: английского и таджикского.

Анализы показали, что национально-культурные особенности зоонимов в большей степени опираются на человеческий опыт, который входит в лексикон каждого языка, и они выражаются в виде специальных образов и символов в текстах.

Словари фразеологических выражений служат для проведения исследования коннотационно-ассоциативной системы, показывающей содержательную связь зооморфизмов двух изучаемых языков на основе человеческих особенностей.

Согласно научному обоснованию статьи, зооморфизмы имеют три уровня значения: исходное значение - прямое название животных, мифологическое значение, через которое отражаются тексты народной культуры и фольклора, и коннотативно-стереотипное значение зоонимов, которые способствуют развитию зооморфных характеристик человека.

В то же время зооморфизмы в рамках своих коннотативных характеристик отражают национально-культурные особенности, в основе которых лежит выражение символических значений, функциональной сущности, преемственности языка и культуры. Объяснение ассоциативно-экспериментального и национального процесса зооморфизмов в данной статье осуществлено путем сравнения, на примерах показаны их общие и отличительные черты.

Ключевые слова: зооморфизмы, коннотативные особенности, специальные символы, прямое значение, мифологическое значения, коннотативно-стереотипное значение, эмоциональные и оценочные категории, национально-культурные особенности, символические значения, непрерывная связь культуры и языка, ассоциативно-экспериментальный процесс.

THE CONNOTATIVE ASPECT OF THE ZOONYMS –ZOOMORPHISMS VOCABULARY IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The presented article is devoted to the connotative aspects of the semantics of zoomorphism vocabulary of English and Tajik languages. Based on connotative features of zoomorphism vocabulary there were identified the emotional and valuable aspects in researched concepts of studied languages.

The study of zoonyms has shown that the cultural and national features of zoonyms are based most of all on human experience reflected in each language through figurative expression and special symbols.

In the article for study of the connotation and associative system that determine the meaningful zoomorphic connection of two languages on the basis of human projection, lexicographic materials served as phrase logical dictionaries.

Based on the scientific component of the article, zoomorphism define three meaningful stages: direct meanings-direct names of animals, mythological meanings that reflect the cultural and ethnic features of the people and connotative stereotypical meanings zoonyms, that serve for the zoomorphic characteristics of a persons.

In additional, the studied zoomorphism reflected the symbolical, national and cultural meanings, functional essence and constant interaction between language and culture. This article is reflected the associative and experimental development process of zoomorphism in comparative ways which showed distinguish and the similarity between this unit in English and Tajik languages.

Keywords: zoomorphism, connotative aspects, special symbols, direct meanings, mythological meanings, connotative stereotypical meanings, emotional and valuable aspects, national and cultural meanings, symbolical, national and cultural meanings, constant interaction, associative and experimental development process.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тагоева Таҳмина Муродкуловна - Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улughзода, ассистенти кафедраи филологияи англис. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 935075727. E-mail: taghievatahmina@mail.ru

Сведения об авторе: Тагоева Таҳмина Муродкуловна – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улughзода, ассистент кафедры английской филологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 935075727. E-mail: taghievatahmina@mail.ru

Information about author: Taghiev Tahmina Murodkulovna – Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, assistant of the Department of English Philology. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 935075727. E-mail: taghievatahmina@mail.ru

ТДУ 8.81.

ВОЖАҲОИ МУТАЗОД (АНТОНИМ) ДАР ОСОРИ ХОҶОНИИ ШЕРВОНӢ *Шафоати С.*

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Вожаҳои мутазод (антоним) ду ва ё зиёда калимаҳои мебошанд, ки онҳо маъно, ҳолат, ҳислат ва амали он акси якдигар гардидаанд ва онҳо яке аз зухуроти инкишофёфтаи забон махсуб меёбад ва ҳамчун воситаи муассири баён барои равшан ифода кардани фикр ва таъмини балоғату фасоҳати сухан нақши калон доранд. Бо истифода аз калимаҳои антонимӣ эҷодкор аломату ҳосият ва ҳаракати инкоршавандаро баён карда, муносибати худро нисбат ба он нишон медиҳад. Барои равшан баён намудани фикр антонимҳо мақоми махсус доранд. Онҳо аломат, ҳосият, амал ва ҳолатҳои мухталифи объекти мавриди муҳокимаро нишон дода, дар шаклҳои зиёде истифода мешаванд ва бештар дар як матни алоқаманд дучор мегарданд [5, с. 125]. Дар ин маврид забоншинос Ш. Ҳайтова қайд мекунад, ки «антонимҳо ё худ калимаҳои зидмаъно дар ҳама ҳолатҳо чун натиҷаи муқоиса одӣ нест ва он муқоиса дар заминаи муқобилгузори дар худ ҳосият, аломатҳо ва амалу ҳаракатҳои зидмаъноро таҷассум мекунад» [9, с. 100]. Забоншинос Ҳ.Талбакова менависад: «Антонимҳои луғавӣ аз ҷумлаи категорияҳои муҳими забон ба шумор рафта, дар аниқ намудани мафҳумҳо, тасвири ҳодисаву воқеаҳои мухталифи ҳаёти воқеӣ, зиддиятҳои мардум мақоми муҳим доранд. Маҳз ҳамин зиддиятҳо аксар ба воситаи калимаҳои антонимӣ ифода мегарданд, қисми таркибӣ диалектиҳои табиат ва ҷамъиятро ташкил медиҳанд. Дар фалсафа мафҳумҳои, ки ин категорияҳои луғавиро ифода мекунад, ба ҳам зидҳо номида шудаанд. Аз рӯи ақидаҳои фалсафӣ, агар дар табиату ҷамъият, дар ҳаёт, зиндагӣ муқобили ба ҳам зидҳо набояд, ҳаёт пеш намеравад, ҷамъият тараққӣ намекунад» [6, с. 8].

Антонимҳо ё худ калимаҳои зидмаъно дар ҳама ҳолатҳо чун натиҷаи муқоиса истифода шудаанд, ки ин муқоиса одӣ нест ва ин муқоиса дар заминаи муқобилгузори сурат мегирад. Чунин муқобилгузори дар худ ҳосияти аломатҳо ва амалу ҳаракатҳои зидмаъноро таҷассум мекунад [1, с. 100].

Антонимҳо дар назм ниҳоят зиёд истифода гардида, боиси таъсирбахш ва пуробурангу ҷолиб ифода ёфтани фикр мешавад. Тасвири ҳамин тазодҳо нависандаро водор мекунад, ки аз калимаҳои зидмаъно фаровон истифода барад [6, с. 8].

Маъноҳои бо ҳам зиди калимаҳои гуногун ва ё маъноҳои ба ҳам зиди ҳуди як калимаи ҷудогона мутазод ё антонимҳо номида мешаванд. Антонимҳо ба ду гуруҳ ҷудо мекунанд:

- а) антонимҳои луғавӣ;
- б) антонимҳои маъноӣ;

Антонимҳои луғавӣ. Чунин калимаҳо бо маъноӣ асосии луғавӣ ва бо аксарияти маъноҳои иловагӣ ба ҳам антоним мешаванд. Антонимҳои луғавӣ дар забони тоҷикӣ зиёданд. Чунончи, калимаҳои ифодагари ҳаҷм: хурд-калон; масоҳат: дур-наздиқ; ҳодисаҳои табиат: гармӣ-сардӣ ва ғайра. Антонимҳои маъноӣ. Дар ин навъи антонимияи луғавӣ одатан маъноҳои ҷудогонаӣ ҳамон як калимаи алоҳида ба ҳам зид ҳастанд. Чунончи, кашанг-зебо; дурушт – дағал [6, с. 8].

Калимаҳои зидмаъно дар ашъори Ҳоҷонии Шервонӣ бо ҷилваю мазмуни барҷаста ва обуранги ҷаззоби шоирона қорбаст гардида, барои хонанда хонданибоб гардонидааст.

Калимаҳои зидмаъноӣ зайл дар ашъори шоир бо қамоли фасоҳату раванӣ фаровон қорбаст шудаанд: шаб-рӯз, сард-гарм, об-оташ, хушк-тар, аввал-охир, бурун-дарун, боло-поён, мард- зан, сиёҳ-сафед, дӯст- душман, нек-бад, ҷуфт-тоқ ва ғайраҳо. Чунончи дар ин байт омада:

Дар зери обнӯси **шабу рӯз** ҳеч дил,

Шамшодвор тозаву хуррам падида нест [11, с. 363].

Дар байтҳои боло шаб ва рӯз ба ҳам муқобил гузошта шуда, маҳз тавассути ҳукми мамдуҳ, яъне шартан, онҳо ба ҳам пайванд доништа мешаванд, агарчи одатан онҳо таркибҳои ҷуфти антонимиянд ва маъноӣ “тому яклухт”-ро ифода мекунанд.

Дар фарҳанг калимаи «шаб» ба чунин маъно омадааст: шаб-муддати муайян аз ғуру рафтани офтоб то баромадани он, ки ҳаво торик мешавад; муқобили рӯз [8, с. 552].

Рӯз 1. фосилаи байни баромадан ва нишастани Офтоб, ки ҳаво равшан аст, аз дами субҳ то шом; муқобили шаб. 2. шабонарӯз, ки иборат аз шабу рӯз аст. 3. маҷ. қисмат, насиб. 4. офтоб, хуршед. 5. равшан, ошкор, аён. 6. ҳолат, вазъият. 7. умр, муддати умр, рӯзгор. 8. хангом; вақт, айём [8, с. 157]. Дар байти дувум вожаи шаб ба маънои маҷозии шикастани умр, рӯ ба завол овардани умр, яъне расидани шаб омадааст ва дар ибораи рӯзи умед калимаи рӯз маҷозан давоми умр дар назар аст, ё умри дубора. Дар байти чоруми шеър бошад, рӯз ба маънои маҷозии пардаи роз омадааст.

Чун чароғед ҳама дарситаду доди ҳаёт,

К-он чи дар **шом** ситонед, **сахар** боз диҳед [11, с. 326].

Шомгаҳ 3-ин сар на ошиқ, к-остонбӯсе шудам,

Субҳдам 3-он сар на Хоқонӣ, ки хоқон омадам [11, с. 418].

Калимаи «субҳ» арабӣ буда, дар фарҳанг ба маънои бомдод, сапедадам, вақти сафед шудани рӯз, ки баъд аз сахар воқеъ мешавад, омадааст [8, с. 268].

Вожаи «шом» аслан тоҷикӣ буда, дар фарҳанг ба маънои: 1. вақти ғуруб, хангоми ғуру рафтани офтоб, аввали сар шудани торикии шаб. 2. хӯроки бегоҳӣ, таъоми аввали шаб. 3. номи мамлакати Сурия ва пойтахти он Димишқ [8, с. 596]

Вожаи «сахар» арабӣ буда, дар фарҳанг чунин шарҳ ёфтааст: 1. сапедадам, субҳидам, бомдод. 2. беҳобӣ, бедорӣ; касалии беҳобӣ [8, с. 224].

Дар байти дувум вожаҳои шомгаҳ ва субҳдам ба маънои маҷозии шомгаҳ - ишора ба ғуруби офтоб асту субҳдам - ишора ба тулуъ кардани офтоб ва дори дунёро равшан кардан омадааст.

Антоними чуфти шому сахар маҷозан ҳамчун муҳосиб қабул шудаанд.

Дар ин байт калимаҳои «нек», «бад» ва «наку», «зишт» низ бо ҳамдигар маъноҳои зидро ифода кардаанд, ки инро мазмуни байт тақозо мекунад.

Хоби **бад** дидаму аз бӯи хатарнокии хоб,

Нек бадранг шудам, банди хатар бикшоед [11, с. 321].

Дар маслаки ишқ чуз **накуро** накушанд,

Лоғарсифатони **зиштхӯро** накушанд [11, с. 461].

Вожаи «нек» хоси забони тоҷикӣ ва дар фарҳанг чунин омадааст: I. хуб, нағз, хуш; бахайр, бафоида, басалоҳ; муқобили бад; II. одами хуб. III. ба хубӣ, ба дурустӣ, нағз. IV. некӣ, хубӣ, нағзӣ. V. бисёр, хеле, сахт, зиёд [7, с. 848].

«Бад» дар фарҳанг ба маънои ганда, зишт, зараровар; муқобили нек I, хуб; II. бадӣ, шар(р), лсеб, газанд. III. одами бад омадааст [18, с. 126]. Антоними ин вожаҳо зишт низ тоҷикӣ ва дар фарҳанг ба маънои бад, қабех, бадафт, бадшакл, баднамо; муқобили зебо(ӣ) итеъмол гардидааст [7, с. 454].

Шоир вожаҳои антонимии неку бадро ба маънии аслӣ ва наку - зиштро ба маънои маҷозӣ, яъне ошиқ ва булҳавас овардааст.

Кори Хоқонӣ ҳама **беҳбаттар** аст,

Кори гетӣ **беҳ** аз ин боястӣ [11, с. 449].

Беҳтарин дӯсте, ки буд маро,

Бадтарин душманӣ ба ман бинмуд [11, с. 458].

Дӯстон ҳамчу меҳр намонанд,

Душманон ҳамчу моҳ маҳрам дон [11, с. 425].

«Беҳтар» калимаи аслан тоҷикӣ буда, маънои беҳтар-хубтар ва нағзтарро маънидод мекунад.

«Бад» низ калимаи тоҷикӣ буда, дар фарҳанг ба маънои: ганда, зишт, зараровар; омадааст [7, с. 126]. Дар байт ба маънои маҷозии сафед шудани мӯи сиёҳ омадааст. Ин ду вожаи антонимӣ дар байт маҷозан сафед шудани мӯи сиёхро ифода кардааст.

Дар ин байт вожаҳои дигари антонимии дӯст ва душман низ зидмаъноанд. Вожаи «дӯст» аслан тоҷикӣ буда, дар фарҳанг ба чунин маънӣ истифода шудааст: 1. рафиқи шафиқ, меҳрубон, ёр, ошно; муқобили душман 2. маҳбуба, маъшуқа; ошиқ [7, с. 409].

Калимаи «душман» низ тоҷикӣ ва дар луғат чунин маъниро ифода мекунад: 1. ҳасм, аду, бадхоҳ; муқолиф; муқобили дӯст. 2. маҷ. рақиб; рақобаткунанда [7, с. 407]. Шоир ҳамаи ин вожаҳои антонимӣ: беҳтарин – бадтарин ва дӯст – душманро моҳирона ба маънои аслиашон истифода кардааст.

Беш меҳостам, замона надод,

Кам ҳамедод, ман напазруфтам [11, с. 457].

«Беш» дар фарҳанг чунин омадааст: 1. бисёртар, зиёдтар, афзун, зиёда. 2. бисёр: муқобили кам [7, с. 179].

Вожаи «кам» низ дар фарҳанг якчанд маъноҳоро ифода мекунад: I.1 андак; муқобили беш. 2. ба нудрат. 3. нуқсон, айб, камбудӣ. II. кам арабӣ буда, маънои чанд, чӣ қадар, чӣ миқдор, чӣ андозаро ифода кардааст [7, 531- 32]. Шоир ин ду вожаҳои антонимиро ба маънои аслиашон истифода намудааст.

Муъҷизи ҳусн **ошкоро** кардию **пинҳон** шудӣ,

Хуш нишастӣ, чун қиёмат дар ҷаҳон ангехтӣ [11, с. 454].

Зоҳидонро **ошкоро** май бидех,

Шоҳидонро бўса **пинҳонӣ** бихоҳ [11, с. 444].

Калимаи «ошкор» аслан тоҷикӣ буда, дар байт ба маънои 1. зоҳир, падидор, намоён; кушода, аён. 2. маълум ва машҳур омадааст [7, с. 943].

Антоними ин вожа пинҳон буда, дар фарҳанг ба маънои пӯшида, махфӣ ва мастур ифода ёфтааст [19, с. 62]. Вожаҳои антонимии ошкор ва пинҳон низ дар байт ба маънои аслиашон истифода шудаанд.

Куштиям, пас, ҳештан **нодон** кунӣ,

Ин ҳама **доно** макуш, **нодон** машав [11, с. 438].

Вожаи «нодон» аслан тоҷикӣ ва маънои одами бедониш, одами ҷоҳил; беақл, аҳмакро мефаҳмонад [11, с. 863].

«Дона» бошад, маънои донишманд; оқил ва хирадмандро дорост [7, 389]. Шоир ин ду вожаи антонимиро низ ба маънои аслиашон овардааст.

Субҳи **охир** дидаи баҳтам чунон шуд пардадар,

Субҳи **аввал** дидаи умрам чунон шуд камбако [11, с. 306].

Калимаи «аввал» ҳоси забони арабӣ буда, чунин маъноро дорост: 1. якум, нахустин; нахуст, пеш, пеш аз ҳама. 2. оғоз, саршавӣ, ибтидо; муқобили охир [7, с. 33].

Вожаи арабии дигар ин «охир» мебошад ва дар фарҳанг ба маънои зайл омадааст: 1. оқибат, фарҷом, поён, анҷоми кор, ниҳоят; хотима; муқобили аввал. 2. дар мавриди савол, тасдиқ, амр, таъкид ва пурқувват кардани сухан ба ҷумла илова мешавад [7, с. 940]. Ва дар байт низ ин ду вожа ба маънои аслиашон омадаанд.

Бо лаъли нимзарраи **хандон** чу офтоб

Соянишини дидаи **гирёни** кистӣ? [11, с. 451].

Ман талх **гирям** чун қадах, ў хуш **бихандад** ҳамчу май,

Ин **гиряи** носоз бин, он **хандаи** мавзун нигар [11, с. 382].

Вожаи «гиря» мансуби забони тоҷикӣ буда, ҳолатест дар инсон, ки аз ғаму андуҳ ва таассуроти саҳт бо реҳтани оби дида ва баровардани овози гирифтаю сактадор воқеъ мешавад [7, с. 271].

«Ханда» дар фарҳанг садои маҳсус дар аснои изҳори хурсандӣ ва хушҳолии одамро фаҳмонидааст [8, с. 461]. Дар байт низ ҳаммаъно ба фарҳанг омадааст.

Ман пеши ту бар **замин** ниҳам сар,

К-эӣ пой бар **осмон** ниҳода [11, с. 445].

«Замин» дар фарҳанг чунин корбаст гардидааст: 1. хок; сатҳи хок. 2. кишвар, мамлакат. Замин II а. барҷомонда, касе, ки ба сабаби касалӣ аз ҷой ҷунбида наметавонад. Замин III а. гарав, қавл, зомин [3, с. 434].

«Осмон» мансуб ба забони тоҷикӣ буда, дар фарҳанг якчанд маъноҳоро мефаҳмонад: 1. фазои бениҳояти атрофи замин, ки ба назар кабудранги гунбазшакл менамояд, сипехр, фалак. 2. маҷ. сақф, шифт. 3. д. олами боло, ки гӯё макони худо ва малоика будааст. 4. маҷ. тақдир, сарнавишт [7, с. 926]. Ин ду вожа дар байт маҷозан яке замин - фурӯтанӣ ва дигаре осмон - ғурӯр истифода гардидааст.

Чандон хабарам бувад, ки ӯ киштӣ хост,
Дар **об** нишасту **оташ** аз ман бархост [12, с. 40].

Аз пайи он, к-оташи ҳаҷри ту дорам ёдгор,
Назди ман **оби** ҳаёт аст **оташи** ҳичрони ту [11, с. 440].

Вожаи «об» дар фарҳанг маъноҳои зиёдеро ифода кардааст: 1. моеи шаффофи беранг, ки дар ҳолати софӣ аз омезиши химиявии ҳидроген ва оксиген иборат аст. 2. киноя аз дарё, рӯд (фақат дар таркибҳои изофӣ, ки номи дарё низ зикр мешавад). 3. киноя аз ашк, сиришк, оби дида (бо калимаҳои чашм ва дида меояд). 4. бавл, шоша, пешоб. 5. нутфа, манӣ. 6. маҷ. чило, тобиш. 7. маҷ. тароват, тозагӣ; равнак [7, с. 883].

Антоними ин вожа оташ низ дар фарҳанг маъноҳои бисёреро маънидод кардааст: 1. он чи дар вақти сӯхтани чӯб, ангишт ва ғ. ба вучуд меояд ва дорои равшанию гармист, алав. 2. маҷ. тундӣ, тезӣ; ғазаб. 3. маҷ. сӯзу гудоз, ғаму андух, дард. 4. киноя аз шароб, бода. 5. д. дӯзах [7, с. 931]. Дар байт низ шоир ин вожаҳоро маҷозан истифода карда, яке чабру чафои маҳбуба ба ошиқ, дигаре бо ёди ёр зинда буданашро зикр намудааст.

Тоқпазир аст ишқ, **чуфт** нахоҳад ҳариф,
Бар намати ишқ агар пой ниҳӣ, **тоқ** неҳ [11, с. 441].

Вожаи «тоқ» аслан тоҷикӣ буда, дар фарҳанг чунин маъноҳоро дорост: I 1. сақфи камоншакли қуббадор (дар қасрҳо, купрукҳо ва ғайраҳо). 2. равоқ, айвон. 3. маҷ. ҳар чизи камоншакл, монанди абру, камон, меҳроб ва ғ. 4. тоқча, раф. 5. маҷ. баландӣ, иртифоъ. Тоқ II. 1. фард, танҳо. 2. маҷ. танҳо, якка. Тоқ III. ҷомаи рӯпӯш, ҷомае, ки аз болои дигар либосҳо мепошанд [8, с. 375].

«Чуфт» низ калимаи тоҷикӣ буда, дар фарҳанг маънии: 1. ҳар чиз, ки дугона аст, ду дона аз як чиз. 2. ҳамсар, ҳамболин (зан ё шӯй). 3. чуфти гови заминрон. 4. ҳамроҳ, шарик. 5. монанд, баробар, назир, ҳамто [4, с. 795-96]. Шоир ин ду вожаро моҳирона ба маънои аслиашон истифода кардааст.

Дар аҳди ту **зебой** чизест, ки хос аст ин,
Дар ишқи ту **расвой** корест, ки ом аст он [11, с. 433].

«Зебой» калимаи аслан тоҷикӣ буда, маънои зебо будан ва соҳибчамолро дорост [3, с. 448].

Вожаи «расво»//«русво» мансуби забони тоҷикӣ буда, дар фарҳанг маънои 1. беобрӯ, беҳурмат, маломатзада, шарманда, шармсор. 2. ошкор шудан, маълум гаштан, фош шудан ва маълум гардиданро тасдиқ мекунад [8, с. 123]. Зебой ва расвой дар байт ба маънои аслиашон истифода шудаанд.

Гуфтам, ки ба сабр аз ту ҳам **пухта** шавад қорам,
Имрӯз якинам шуд, андешаи **хом** аст он [11, с. 433].

Пухтаи ғамҳои ишқам, лочарам
Дам зи **хомони** ҷаҳон дарбастаам [11, с. 412].

Дар фарҳанг вожаи антонимии «хом» тоҷикӣ буда, дорои чунин маъност: 1. чизе, ки пухта нашудааст, норасида. 2. дар ҳоли табиӣ, ҳанӯз ба таври сунӣ кор карданашуда, мас. пӯсти даббоғӣ нашуда ва ғ. 3. маҷ. беҳуда, абас, ношуданӣ. 4. маҷ. бетачриба, камфаҳму камтачриба. Дар байти аввал калимаи хом ба маънии раҳгумон ва байти дуюм ба маънии ҳаёли хато истифода шудааст [8, с. 488].

Калимаи «пухта» низ хоси забони тоҷикӣ ва дар фарҳанг чунин маъноҳоро дорост: 1. сифати феълии замони гузаштаи пухтан; пухта қардан, пазондан. 2. расидаи қобили ҳурдан (дар бораи мева). 3. ҷӯшидаи расида (дар бораи май). 4. маҷ. таҷрибанок, ботачриба, қорозмуда, оқил, доно. 5. бекаму кост; бенуқсон; писандида, дуруст. пухтаву хоми касе

нахӯрдан, нону намаки касе начашидан, аз касе баҳра набудан. Ин калима дар байти аввал ба маънои варзида, дар байти дуум ба маънои орзу кардани висол ба кор рафтааст.

Бухтии мастам нахӯрда **пухтаву хоми** шумо,
К-аз шумо хомон на акнун аст истиғнои ман [8, с. 100].

Вожаҳои антонимии «хом» ва «пухта» дар байт маҷозан кори бобарор, андешаи хом ба маънои орзуи аз ақл дурро маънидод кардааст.

Имрӯз гар аз султон ринде талабад тӯша,
Фардо зи дари ринде тӯша талабад султон [11, с. 319].

«Имрӯз» вожаи тоҷикӣ буда, дар байт ба маънои ҳамин рӯз, ин рӯз, рӯзе, ки дар он вучуд дорем, рӯзи қорӣ омадааст.

Имшаб – ин шаб, ҳамин шаб [7, с. 479].

Антоними ин вожа фардо буда, дар фарҳанг чунин шарҳ ёфтааст: 1. рӯзи баъд аз имрӯз, рӯзи оянда. 2. д. охират [8, с. 412].

Обу сангам дод бар **бод оташи** савдои ман,
Аз парирӯе мусалсал шуд дили шайдои ман [11, с. 430].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи «бод» чунин омадааст: 1. қараёни ҳаво, вазиши ҳаво, шамол. 2. маҷ. оҳ. 3. нафх; боди шикам. 4. маҷ. ҳеч. 5. маҷ. нахват, ғурур, кибр, бодигӣ. 6. номи пардае дар мусиқӣ [7, с. 190].

Калимаи «оташ» низ аслан тоҷикӣ буда, дар фарҳанг маъноҳои зиёдеро ифода кардааст: 1. он чи дар вақти сӯхтани чӯб, ангишт ва ғ. ба вучуд меояд ва дорои равшанию гармист, алав. 2. маҷ. тундӣ, тезӣ; ғазаб. 3. маҷ. сӯзу гудоз, ғаму андух, дард. 4. киноя аз шароб, бода. 5. д. дӯзах [7, с. 931]. Дар байт вожаҳои боду оташ ба маънои нестӣ ишора шудааст.

Агар бо ғамат **гарм** дар кор н-оям,
Зи дамҳои **сардам** гирах дар бар афкан [11, с. 429].

«Гарм» калимаи тоҷикӣ буда, дар фарҳанг дорои чунин маъност: 1. гарм - дорои дами бештар аз дами бадани инсон ё дами муҳити атроф; боҳарорат, ҳароратдор; муқобили сард, хунук. 2. маҷ. тунд, тез. 3. маҷ. бо рағбат, бо майлу ҳаваси тамои. 4. маҷ. ғазабнок, хашмнок, оташнок. 5. маҷ. роиҷ, қорӣ [7, с. 258].

«Сард» низ калимаи тоҷикӣ буда, дар фарҳанг ба маънои: сард-хунук; муқобили гарм, омадааст [8, с. 204].

Эй Хоқонӣ, **дароз** шуд қисса,
Қон хоҳад ёр, қисса **кӯтах** кун [11, с. 427].

Вожаи тоҷикии «дароз» дар фарҳанг чунин маъноро дорад: 1. тавил; муқобили кӯтоҳ. 2. дур, дуру дароз, дурдаст. 3. тӯлонӣ, давомнок, бардавом [7, с. 333].

Антоними дигари ин вожа кӯтоҳ//кӯтах буда, дар фарҳанг чунин маъноро дорост: 1. он чӣ дарозиаш кам аст, қасир (оид ба замон ва масофа); муқобили дароз. 2. қадпаст. 3. мухтасар, ғайримуфассал [7, с. 582].

Мағӯ**шоҳу** султон, агар марди дарӣ,
Зи риндони вақтошно талаб кун [11, с. 426].

Калиди ҳама дори мулки салотин
Ба зери гилеми **гадое** талаб кун [11, с. 426].

Калимаи «шоҳ» аслан тоҷикӣ буда, дар фарҳанг чунин шарҳ ёфтааст: шоҳ//шаҳ 1. подшоҳ, султон, соҳиби тоҷу тахт. 2. муҳра (дона)-е аз донаҳои шатранҷ (шоҳмот) [10, с. 599].

Гадо бошад дар фарҳанг ба маънои 1. касе, ки барои рӯзгузаронии худ аз дигарон чизе металабад, соил. 2. киноя аз ошиқ. 3. фақир, камина, банда (аз рӯи ҳоксорӣ дар ҳаққи худ гуфта мешавад) [7, с. 249]. Дар байти охир вожаи гадо маҷозан дар дил ишқи Исфакхонро варзидан омадааст.

Баъзан, барои пурра ва пуртаъсир намудани фикр муаллиф якҷанд антонимҳоро пайи ҳам овардааст. Ин гурӯҳи антонимҳоро антонимҳои ҷуфтистеъмол меноманд. Ин антонимҳо ба воситаи садонокӣ пайвастандани –у (ю) ва пайвандаки ва васл мешавад [10, с. 112]
Чунончи:

Чй оташ сӯхт бўстони вафоро,
Ки аз **хушку таре** бўе намондаст [11, с. 361].

«Тар» дар фарҳанг маъноҳои зиёдеро дар бар гирифтааст: 1. нам, рутубатнок; муқобили хушк; 2. тоза, обдор, ширадор, сабзу хуррам, ботароват; 3. маҷ. нозук, латиф; 4. маҷ. холис, соф, покиза [4, 326]. Дар байти охир «чигари хушк» ба сӯзиши чигар ва «сухани тар зодан» ба наву тоза гуфтан аст.

Ваҳшате дорам тамои, аз ҳар кӣ **ҳаст**,
Рӯшанам шуд, к-ошное монда **нест** [11, с. 360].

Вожаи «ҳаст» тоҷикӣ буда, маънои вучуд, мавҷуд; ба вучуд омадан; будан ва вучуд доштанро маънидод кардааст.

Антоними ин вожа нест низ аслан тоҷикӣ буда, дар фарҳанг чунин шарҳ дода шудааст: 1. шакли кӯтоҳшудаи на аст; 2. нобуд, нопадид, маъдум. 3. нестӣ, адам, номавҷудӣ [7, с. 849].

Аз **кас** **нокас** бибур Хоқониосо, к-аз ҷаҳон
Ҳеҷ соҳибдардро соҳибдавоне барнаҳаст [7, с. 359].

«Кас» дар фарҳанг чунин маъноро дорост: 1. шахс, одам; нафар. 2. одами хуб, некукор. 3. ҳеҷ кас, ҳеҷ кӣ (бо шакли манфии феълҳо) [3, с. 542].

«Нокас» низ вожаи тоҷикӣ ва дар байт маънои фурӯмоӣ, разил, номард, нолоиқ, пастро дорост [7, с. 866].

Дар ашъори шоир антонимҳои матнӣ низ дида мешавад:

Пеш к-он тунги **шакар** дар лаҳади танг ниҳанд,
Бӯсаи **талх** видой ба **шакар** боздихед [11, с. 329].

маҷ. ғами ишқу муҳаббат:

Чун **талх** суҳан ронӣ, тунги **шакарат** хонам,
Чун кор ба ҷон оро, ҷони дигарат хонам [11, с. 410].

Антонимҳои матнии «намак» ва «шакар» устодона истеъмол гардида, намак маҷозан ишора ба ғия аз ғам аст ва шакар - ишора аз шодӣ гиристан омадааст:

Рух намакзор шуд аз ашқу бибаст, аз тафи ох,
Ба дигар ашқ **намакро** чу **шакар** бикшоед [11, с. 320].

Калимаи «шакар» дар луғат чунин шарҳ ёфтааст: 1. шираи фишурдаи реза, ки аз лаблабуи қанд ва ё найшакар ҳосил мешавад. 2. маҷ. ширинӣ. 3. киноя аз дандони маҳбуба [8, 559].

«Талх» вожаи тоҷикӣ ва дар фарҳанг маънои 1. ногувор, тунду тези ногувор; 2. маҷ. бад, дурушт, тунду тезро дорост [8, с. 313].

На, на, бемор ба ҳолест, на уммеи **беҳист**,
Бад **батар** шуд, ҳама асбоби ҳазар боздихед [8, с. 327].

Вожаи «беҳист» (беҳтар) дар байт ба маънои мусбат, яъне хубтар, нағзтар омадааст.

Батар I. шакли кӯтоҳшудаи бадтар.

Батар II а. 1. такаббур, худбинӣ, худнамоӣ. 2. носипосӣ, фармоннобардорӣ; 3. шодӣ, хушҳолӣ, хурсандии ғайримунтазир [9, с. 158].

Бас дер ҳамезояд обистани хок, оре,
Душвор бувад зодан, нутфа ситадан **осон** [11, с. 319].

Душвор//душвор дар фарҳанг ба чунин маъно омадааст: 1. мушқил, сабб; муқобили осон. 2. нохуш, ногувор; сахт, дағал. 3. ба шакли ҷамъ душворҳо, мушқилот, сахтиҳо [7, с. 407].

Антоними ин вожа осон низ ҳоси забони тоҷикӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин маъноро дорост: 1. сахл; муқобили душвор. 2. беранҷ, муфт [7, с. 928].

Чандин тани ҷабборон, к-ин хок фуру хӯрдаст,
Ин **гурусначашм** охир ҳам **сер** нашуд з-эшон [11, с. 319].

Вожаҳои гурусначашм // гурусначашм // гурусначашм аслан тоҷикӣ буда, дар фарҳанг ба чунин маъно корбаст гардидааст: 1. тамаъкор, ҳарис. 2. маҷ. мушқот, шавқманд; гурусначашмони Канъон киноя аз бародарони Юсуфи Канъонӣ [11, с. 297]. Ин гурусначашм киноя аз дунёро маънидод кардааст.

Антоними ин вожа сер мансуб ба забони тоҷикӣ буда, дар фарҳанг ба шарҳи зер омадааст: 1. мустағнӣ аз хӯрок, касе, ки нав хӯрок хӯрдааст ва дигар майли хӯрдан надорад; муқобили гурусна. 2. бисёр, фаровон; кофӣ, ба дараҷаи қаноатбахш [8, с. 230].

Санги **сиёҳи** Каъбаро бўса зада, пас он гаҳе,

Дасти **сафеди** сифлагон бўса занам, дареғи ман [11, с. 427].

Дар фарҳанг вожаи антонимии «сиёҳ» I // сияҳ аслан тоҷикӣ буда, ба маънои 1. ба ранги ангишт; 2. торик, тира; 3. сиёҳпӯст, ҳабашӣ; 4. номи аспи сиёҳи Исфандиёр дар «Шоҳнома». Сиёҳ II. 1. бонг, чеғ, фарёд, овози баланд; 2. бонги хурӯс маънидод гардидааст [8, с. 234].

Вожаи «сафед» бошад, аслан, тоҷикӣ буда, дар фарҳанг ба чунин маъно омадааст: сапед // сафед яке аз рангҳои асосӣ, ранги барф ва шир; сапед шудани чашм (ё дида) кӯр шудан; киноя аз хира шудани нури чашм [10, с. 192]. Дар байти якум вожаҳои сапедабру ва сияҳпистон маҷозан ишора ба гардиши шабу рӯз омадааст. Дар байти дувум ин ду вожа: сапед ва сиёҳ маҷозан ба қиёмат бегуноҳ ҳашр нашудан ва вожаи сияҳ ба маънои ғайбат тафсир ёфтааст. Дар охирин байт ин ду вожа маҷозан ба маънои биной ва ибораи “ҳиндуи сафед” бошад, маънои пардаи сафед дар чашмро ифода кардааст.

Дилам қасри мушаббак дошт ҳамчун хони занбӯрон,

Бурун сода дару бому **дарун** неъмат фаровонаш [11, с. 343].

Калимаи тоҷикии «дарун» дар фарҳанг чунин маъноро дорост: 1. дохил, қисми дохилии чизе; муқобили берун. 2. маҷ. ботин, замир, дил. 3. ҳамчун пасоянди макон ба ҷойи пасоянди “дар” меояд [7, с. 336].

Берун//бирун//бурун низ аслан тоҷикӣ буда, дар фарҳанг чунин маънидод гардидааст: 1. хориҷ аз ҳудуди чизе; муқобили дарун. 2. он ҷӣ дар хориҷи чизе воқеъ аст [7, с. 176]. Дар байт бошад ин ду вожаи антонимӣ маҷозан ба маънои зоҳиру ботин омадааст.

Он гаҳ ки ӯ буд, **нохушиҳо** хуш буд,

В-имрӯз к-ӯ нест, **хушиҳо** хуш нест [12, с. 36].

Хушӣ // ҳашӣ мансуб ба забони тоҷикӣ буда, дар фарҳанг ба маънои 1. шодӣ, хурсандӣ, суррур, лаззат, кайф. 2. меҳрубонӣ, нармӣ, муомилат ва хушмуомилағӣ омадааст [8, с. 516].

Калимаи «нохушӣ»//ноҳашӣ низ аслан тоҷикӣ буда, дар фарҳанг маънои беморӣ, бадҳолӣ; дилтангӣ; 2. бадӣ ва нофорамиро доро мебошад [7, с. 874]. Дар байт вожаи нохушӣ маънои бадмеҳрии маҳбуба, нозу истиғнои аз ҳад зиёдро ифода карда, дар мисраи дуюм калимаи хушӣ бошад, маҷозан маънои дастрасии висол, комгорӣ ва ғайраро ифода кардааст, ки аслан, ҳоси аҳди пирӣ нестанд.

Ба моҳи тир, к-он гаҳ буд найсон,

Ба нахли **пир**, к-онҷо гашт **барно** [11, с. 340].

Дар фарҳанг вожаи «пир» чунин маънидод гардидааст: 1. солхӯрда, куҳансол, умридида; муқобили ҷавон. 2. дар тасаввуф – муршид ва роҳнамои тариқат [8, с. 62].

Вожаи барно низ мансуби забони тоҷикӣ буда, дар фарҳанг ба маънои ҷавон, навҷавон; барнову пир, хурду калон, ҷавону пир; маҷ. ҳама истеъмол гардидааст [7, с. 148]. Ин ду вожа дар байт маънои аслиро тақозо мекунад.

Дар **хоб** шавам рӯйи ту тасвир кунам,

Бедор шавам васли ту таъбир кунам [12, с. 79].

Вожаи тоҷикии «хоб» ин: 1. ҳолати осоиш, ки ҳангоми он ҳисҳои зоҳирӣ аз кор мемонад; муқобили бедорӣ. 2. он ҷӣ хобкунанда дар вақти хоб мебинад, рӯё; хоби бемисл (ё парешон) хоби ҳавлноқ, хоби дарҳаму барҳамро ифода мекунад [8, с. 483].

Антоними ин вожа бедор низ тоҷикӣ ва чунин маъниро дорост: 1. он ки дар ҳолати хоб нест; муқобили хуфта. 2. хушёр, зирақ, огоҳ, ғайри ғофил [9, с. 170]. Шоир вожаҳои хоб ва бедорро ба маънои аслиашон истифода бурдааст.

Хешони куҳанаҳд чу **бегона** шуданд,

Бегонаи наврасида **хешӣ** накунад [12, с. 58].

Шоир калимаи **хешро** ба маънои дуҷусти дар фарҳангбуда: табор, ақрабо, наздикон ва яке аз наздикон овардааст [8, с. 474].

Бегона: ғайр, касе, ки хеш ва ё ошно нест, ноошно; муқобили шинос, ошно [7, с. 168].

Дар ин байт вожаҳои хешу бегона ба маъни асли ба кор бурда шудаанд.

Гар бар сари хасмон, на **марданду** на **зан**,

Сарпӯши **занон** барнакашам, **мард** наям [12, с. 72].

Вожаи «зан» ин чинси муқобили мардро ифода мекунад.

Антоними калимаи зан – мард буда, дар фарҳанг ба чунин маънӣ шарҳ ёфтааст: 1. чинси муқобили зан; марди дахгӯр одами паҳлавоне, ки якбора дах гӯро сайд мекунад. 2. маҷ. (одами) далер, шучоъ, мубориз. 3. маҷ. (одами) росткор, содиқ ба аҳду паймон ва қавли худ устувор. 4. ҳариф, ҳамчанг, чанговари муқобил [7, с. 641]. Дар байти дуюм, дар мисраи аввал антонимҳои марду зан ба маънои яклухт омада, маҷозан маънои калимаи муҳаннасро ифода кардаанд. Дар мисраи дуюми ҳамин байт вожаи занон асли ва калимаи мард маҷозан ҷавонмардиро ифода кардааст.

Хулоса, чунон ки забониносо А. А. Реформатский менависад: «Антонимҳо воситаи пурқуввати маъноии забонианд ва онҳо барои гузориши зиддият, барои ба вучуд овардани тарзи муқобилгузори дар забони шеърӣ роли бузург мебозанд» [9, с. 105]. Дар ашъори Ҳоконии Шервонӣ маҳз ҳамин гуна нақши муҳимми забонӣ доштани калимаҳои зидмаъно баръало мушоҳида мешаванд. Калимаҳои антонимӣ дар барбари дигар воҳидҳои луғавӣ хусусиятҳои назаррас доранд, оммафаҳм ва хушӯҳанганд. Антонимҳо мавқеъ ва нақши худро соҳибанд ва барои ҷаззобу дилнишинии суҳан басо бамаврид ва моҳирона истифода шудаанд.

Адабиёт

1. Каримов, Ш. Семантикаи воҳидҳои луғавӣ ғазалиёти Ҳофиз / Ш. Каримов. - Душанбе, 1983. - 146 с.
2. Мачидов, Ҳ. Забони адабии ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. Қисми 1. - Душанбе, 1973. - 458 с.
3. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Мачидов. - Ҷилди 1. - Луғатшиносӣ. - Душанбе, 2007. - 243 с.
4. Саъдуллоев, У.Қ. Хусусиятҳои луғавӣ ва маъноии “Футувватномаи султони”-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ / У.Қ. Саъдуллоев. - Душанбе, 2013. - 140 с.
5. Талбакова, Ҳ. Луғати антонимҳои забони адабии тоҷик / Ҳ. Талбакова. - Душанбе, 2008. - 110 с.
6. Тоҷиев, Д.Т. Забони ҳозираи тоҷик. Лексика / Д.Т. Тоҷиев. - Душанбе, 1981. - 102 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. - М., 1969. - 951 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. - М., 1969. - 951 с.
9. Шарифова, Ф.Х. Хусусиятҳои вожагонии “Кашф-ул-маҳҷуб”-и Ҳуҷвирӣ / Ф.Х. Шарифова. - Душанбе: Ирфон, 2011. - 140 с.
10. Ширинбонуи, И. Дафтари ишқ. (Баъзе хусусиятҳои лексикӣ-семантикии ғазалиёти Камоли Ҳуҷандӣ). - Душанбе: Ирфон, 2007. - 144 с.

Манбаъ:

11. Хони маънӣ (Мунтахаби ашъори Анварии Абевардӣ, Адиб Собирӣ Тирмизӣ ва Ҳоконии Шервонӣ). - Душанбе: Адиб, 2011. - 480 с.
12. Ҳоконии Шервонӣ. Рубоӣёт. - Душанбе, 1999.

ВОЖАҲОИ МУТАЗОД (АНТОНИМ) ДАР ОСОРИ ҲОҚОНИИ ШЕРВОНӢ

Мақола ба баррасии вожаҳои ифодагари мутазод (антоним) дар осори Ҳоконии Шервонӣ бахшида шудааст.

Муаллиф бо истифода аз калимаҳои антонимӣ аломату хосият ва ҳаракати вожаҳои мутазод дар осори Ҳокониро таҳлил намудааст.

Калимаҳои зидмаъно дар ашъори Ҳоконии Шервонӣ бо ҷилваю мазмуни барҷаста ва обуранги ҷаззоби шоирона қорбаст гардида, барои хонанда хонданибоб гардонидааст.

Дар ашъори Ҳоконии Шервонӣ нақши муҳимми забонӣ доштани калимаҳои зидмаъно баръало мушоҳида мешаванд. Калимаҳои антонимӣ дар барбари дигар воҳидҳои луғавӣ хусусиятҳои назаррас доранд, оммафаҳм ва хушӯҳанганд. Антонимҳо мавқеъ ва нақши худро

соҳиббанд ва барои ҷаззобу дилнишинии суҳан басо бамаврид ва моҳирона истифода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: калима, эҷод, ҳосият, аломат, антоним, зиддият, таркиб, лугат, маъно, мафҳум.

СЛОВА АНТОНИМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХАКАНИ ШЕРВАНИ

Статья посвящена обзору слов, выражающих противоположные отношения (антонимы) в произведениях Хакани Шервани.

Используя антонимы, автор проанализировал признаки и характеристики и движение противопоставленных слов в произведениях Хакани.

В стихотворениях Хакани Шервани используются противоположные слова с ярким и привлекательным поэтическим содержанием, что делает их удобными для читателя.

В поэзии Хакани Шервани отчетливо прослеживается важная языковая роль слов с противоположным значением. Слова-антонимы, в отличие от других словарных единиц, обладают значимыми характеристиками, популярны и приятны. Антонимы имеют свое положение и роль и используются очень уместно и умело, чтобы сделать речь привлекательной.

Ключевые слова: слово, произведения, признак, антоним, противопоставленные, состав, лексика, значение, понятие.

THE WORDS ANTONYMS IN THE WORKS OF KHAQANI SHERVANI

The article is devoted to the review of words expressing opposite relations (antonyms) in the works of Khaqani Shervani.

Using antonyms, the author analyzed the signs and characteristics and movement of opposing words in the works of Khaqani.

Khaqani Shervani's poems use opposite words with vivid and appealing poetic content, making them reader-friendly.

In the poetry of Khaqani Sharvani, the important linguistic role of words with opposite meanings is clearly traced. Words-antonyms, unlike other vocabulary units, have significant characteristics, are popular and pleasant. Antonyms have their position and role and are used very appropriately and skillfully to make speech attractive.

Keywords: word, works, sign, antonym, opposed, composition, vocabulary, meaning, concept.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Шафоати Сангихмад** – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, омӯзгори кафедраи забони тоҷикӣ. Нишони: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. тел.: 988 70 04 70

Сведения об авторе: **Шафоати Сангихмад** - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзада, преподаватель кафедры таджикского языка. Адрес: 734019, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Мухаммадиев, 17/6. Тел.: 988 70 04 70

Information about the author: **Shafaoati Sangihmad** – The Tajik state institute of language named after Sotim Ulugzoda, teacher of Tajik language department. Address: 734019, Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: 988 70 04 70.

ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ УЗВҲОИ БАДАН ДАР СОХТОРИ ИДИОМАҲОИ ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТ (ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ)

Наҷмиддинов А.Ф., Муродов Ф.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ ба шумор рафта, яке аз забонҳои ғановатманди ҷаҳон ба ҳисоб мераванд. Онҳо аз бобати сохтор, системаи маъноӣ ва категорияҳои грамматикӣ бо ҳам шабоҳати зиёд доранд. Аз ин рӯ, ин забонҳо низ чун аксари дигар забонҳои дунё аз чор қисми бунёдӣ ё фундаменталӣ: фонетика, лексикология, морфология ва синтаксис таркиб ёфта, ҳар яке аз ин қисмҳои таркибӣ мавзӯи баҳси худро дошта, яке аз паҳлуҳои муҳими ин забонро дар алоҳидагӣ меомӯзад. Чунончи, фонетика системаи овозӣ, лексикология системаи воҳидҳои мустақилмаъно ё луғавӣ, морфология системаи ҳиссаи нутқӣ ва синтаксис сохтори грамматикӣ забонро ҳаматарафа таҳқиқ намуда, ҳар яки онҳо боз аз баҳшу зербаҳшҳои гуногун таркиб ёфтаанд. Яке аз ин қисмҳои забоншиносӣ, ки баҳшу зербаҳшҳои гуногунро дар бар мегирад, баҳши лексикология ба шумор меравад, ки баъзе аз қисмҳои таркибии он то ба ҳадди баҳши мустақили илм рафта расидаанд. Яке аз ин баҳшҳои мустақилгаштаи лексикология фразеология ба шумор рафта, он маҷмуи таркибу ибора ва ҷумлаҳои рехтаи устувори забонро меомӯзад [12, с. 18-26]. Ин воҳидҳои рехтаи устувор дар забони тоҷикӣ бо истилоҳоти «**фразеологизмҳо**», «**таъбири фразеологӣ**», «**воҳидҳои фразеологӣ**» ва дар забони англисӣ бо истилоҳоти «**phraseology**», «**phraseological units**», «**idiom**» ва амсоли онҳо ном бурда мешаванд. [8, с. 12-14] Истилоҳи нисбатан маъмул барои ифодаи ин гурӯҳи воҳидҳои рехтаи устувор дар забонҳои мазкур истилоҳи **воҳиди фразеологӣ – phraseological unity** ба шумор меравад. Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун маҷмуи воҳидҳои рехтаи устувор аз беҳтарин воситаи ифодаи нутқи муассиру образнок дар забон ба ҳисоб рафта, бо обу ранги махсус ва бо табиати нотакрори худ таровату нишонрасии нутқро ифода намуда, ҳамчун масолеҳи тайёр мавриди истифода қарор мегиранд. Воҳидҳои фразеологӣ аз ду ва зиёда калимаҳо иборат буда, сохту таркиби устувор ва семантикаи ягона доранд ва ҷузъҳои таркибии онҳо аз якдигар ҷудонопазир мебошанд. Инро аз мундариҷаи яклухти фразеологизмҳои **гул-гул шукуфтани, ҷавоби пухта, байни обу оташ мондан**, ва мавқеи қорбасти онҳо дар ҷумлаҳои зайл ба хубӣ мушоҳида кардан мумкин аст:

Ҷавон аз шодии дидани ин гулистон **гул-гул мешукуфт** ва ба дили худ мегуфт ... [1, с. 106]. Агар нотарсӣ, далерӣ карда, **ҷавобҳои пухта**, диҳед, ҳеч қор карда наметавонанд [5, с. 100]. Вай ин ниятро мефаҳмид ва бо андешаҳои мухталифаш **байни обу оташ монда** буд [9, с. 263].

Ҳамин гуна ифоданокию ҷаззобиятро дар фразеологизмҳои забони англисӣ **to open old wounds** (айн. захмҳои қуҳнаро қушодан), **to speak ill of sth, God knows, to take heed of, to let bygones be bygones** ва мавқеи истифодаи онҳо дар ҷумлаҳои зерин мушоҳида кардан мумкин аст:

I think she said that so I'd offer to send her money for the flight or something, but I wasn't about to do that. It would just **open old wounds** [23, с. 132]. *Ба фикрам, вай гуфт, ки ман бояд барои парвоз ё чизе дигаре ба ӯ пул фиристоданро пешниҳод мекардам, аммо қасди ин қорро накардам. Ин фақат қоҳи қуҳнаро бод кардан мешуд.* One shouldn't **speak ill of** the dead, I know, but what that man did to your grandmother [22, с. 35]. *Аммо он мард он чи ки ба модаркалони ту қард, медонам, ки набояд шахс ба раҳматӣ суҳанҳои бад гӯяд.* **God knows** I am not one to speak about other people's business or to break a confidence [22, с. 42]. *Худо шояд, ман он нафаре нестам, ки оид ба қорҳои дигарон гап занам, ё эътимодро вайрон кунам.* We should **take heed of** his example [19, с. 12]. *Мо бояд аз рӯи намунаи ӯ амал кунем.* Give an opportunity to make peace, **to let bygones be bygones**, you sir..... [22, с. 137]. *Барои оштии додан имконият диҳед, ба гузашта салавот, ҷаноб.*

Чуноне ки аз мушоҳидаи таркиби лексикии мисолҳои дар боло овардашуда низ маълум аст, таркиби лексикии воҳидҳои фразеологӣ ниҳоят гуногун буда, дар шаклгирии онҳо гурӯҳҳои гуногуни воҳидҳои лексикӣ иштирок менамоянд. Мушоҳидаҳои пешакӣ нишон медиҳанд, дар баробари дигар гурӯҳи калимаҳои калимаҳои ифодакунандаи номи узвҳои бадани инсон дар созмони воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фаъол буда, зиёд ба мушоҳида мерасанд. Чунончи, аз мавқеи калимаҳои **дил, даст, даҳон, пой** дар ташаккули фразеологизмҳои забони тоҷикӣ ва англисии **nose, neck, eye** ва нақши онҳо дар ҷумлаҳои зайл маълум аст:

Оқибат ҳуди модарам ба пеши вай рафта, ба воситаи модаркалонам **хафагириро базӯр аз дилаш бароварда**, оштӣ кард [17, с. 38]. Шитоб мекардам, **аз шодӣ дасту по гум мекардам** [17, с. 205]. Доим **аз даҳонат шакар борад**, писари барноям! [17, с. 40]. But you have **to stick your nose into** everything that's going on in school? I don't like it [22, с. 164]. *Аммо ҳар чизе ки дар мактаб шуда истодааст, ту бояд бинӣ, фалонӣ? Ба ман ин писанд нест.* Concerned by his behaviour, detectives found he **was up to his neck in** debt and uncovered evidence of three fraudulent mortgage applications totaling more than 1million [19, с. 29]. *Аз рӯйи таъвиши рафториаш, муфаттишон ошкор намуданд, ки ӯ ба қарз ғўтидааст ва далели се тақозои қаллобии гаравпулии ба адозаи як миллион доларро ошкор намуданд.* While Inca was taking me on a walk, a robin darted low across the path into a hedge. As robins often do, he turned his back while **keeping an eye on me** [19, с. 14]. *Ҳангоме ки Инка маро ба сайру гаши мебард, норуе пайраҳро убур намуда, ба тавора (шиғ) шитофт. Одатан, норуҳо ҳамин хел мекунад, ҳангоме ки ба ман ҷашм медӯхт, ӯ пушташро гардонд.*

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аз гурӯҳи калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадан калимаҳое, ки аз ҳама бештар дар созмони фразеологизмҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ нақши фаъол доранд, калимаҳои **ҷашм, сар, гӯш, даҳон, забон, дандон, рӯй, даст, пой, дил, хун**, монанди инҳо ба шумор рафта, бештар ба назар мерасанд. Яке аз он калимаҳое, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ бо сабаби серистеъмол ва сермаъно буданаш дар ташаккули фразеологизмҳо нақши фаъол дорад, калимаи **даст** – **hand** мебошад. Мисол: **дасти касе боло шудан, даст ба гиребон шудан, дасти касеро ҳалол кардан, дасту по гум кардан; fall into sb' hand** (айн. Ба дасти касе афтодан) «ба дасти касе афтодан», **hand in glove with** (айн. даст дар дастпӯшак бо) «робитаи наздик доштан», **to go hand in hand** (айн. даст бо даст рафтан) «омехта будан».

Агар вай ин дафъа ҳам маншур ва хилъати амирро «кўрнамакона» мегардонд, бешубҳа, **дасти душманонаш боло мешуд!** [2, с. 178]. Вай як умр **бо тақдири худ даст ба гиребон шудан** меҳаҳад [2, с. 233]. Ана ҳамон **дасти писари ҷияни қудои ҳудро ҳалол карда** истодааст [18, с. 125]. Чанд рӯзи охир, ҳар гоҳ ки духтарак бо куртаи чити сурхи гулдораи дар гандумпая пайдо мегардад, ҷавон **дасту по гум мекунад...** [16, с. 47]. He claimed that the bank's in-house advisory team was pressured by the defendants to drum up “some brilliant solution that made it easy and straightforward” to pay the Qataris a higher commission so the bank could avoid **falling into the hands of** the Government. [20, с. 39]. *Ӯ иддао намуд, ки гурӯҳи машваратии дохилаи бонкро айбдоршавандагон барои ёфтани ягон қарори олий фишор оварданд, ки ин барои пардохт намудан ба қатариҳо бо камиссияи баланд ба таври осон ва сода имконият дод ва бонк метавонист ба дасти ҳукумат наафтад.* John is really **hand in glove with** Sally [21, с. 279]. *Воқеан, Чон бо Силли робитаи наздик дорад.* Cookies and milk seem to **go hand in hand** [21, с. 279]. *Кулчақандҳо ва шир омехта ба назар менамоянд.*

Калимаи дигаре, ки дар сохтани воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикию англисӣ зиёд ба мушоҳида мерасад, калимаи **дил** – **heart** мебошад. Ин калима аксаран фразеологизмҳоеро ба вучуд меорад, ки дар баробари ифодаи маънои яклухт ва ҷаззобу ифоданок ин гурӯҳ фразеологизмҳо муносибатҳои ҳиссию экспрессивии одамонро низ дар шаклҳои гуногун ифода менамоянд. Мисол: **дили касе сўхт, дили касеро ба даст гирифтан, дили касе об шуд, дили касеро ёфтан; to break one's heart** (айн. дили касеро шикастан) «дили касеро шикастан», **not have the heart to do smth** (айн. барои иҷрои чизе дил надоштан) «чуръат накардан, дил надоштан», **heart and soul** (айн. дил ва рӯх) «моҳият, замир», **to win**

one's heart (айн. дили касеро ноил шудан) «касеро ошики худ кардан», **to wear one's heart on one's sleeve** (айн. дили худро дар остини худ пушондан) «кушодадил будан, покдил будан», **in one's heart** (айн. дар дили касе) «дар замири дили касе».

Вай худашро медонаду халос, на ба бибиаш **дилаш месӯзад**, на ба дадош [17, с. 40]. Ба ман ҳамин тавр менамуд, ки **дили вай ба падарам ҳеч намесӯзад** [17, с. 115]. Бо ҳеҷ роҳ **дили вайро ба даст гирифта** натавонист [13, с. 146]. Чаро «Во ғарибо» гӯён нола мекардед, ки **дили ман об шуд**? [5, с. 122]. **Дили духтарро ёфтан** кори мушкил аст [15, с. 50]. It **broke my heart** to see Zahida so humiliated. [22, с. 35]. *Ҳангоме ки Заҳидаро хору зор дидам дилам шикаст. She didn't have the heart* to go into detail about it, [23, с. 23]. *ӯ ҷуръат накард, ки оид ба ин муфассал баён кунад. Now we are getting to the heart and soul of the matter.* [21, с. 279]. *Акнун мо ба моҳияти масъала бармегардем. I hope to win her heart* and make her my bride [21, с. 758]. *Умедворам, ман духтарро ба худ ошиқ намуда, арӯси худ мекунам. He... is not suffering from compassion fatigue, yet neither does he wear his heart on his sleeve* [24, с. 140]. *ӯ аз ҳастагии ғамхорӣ ранҷ намебарад, аммо ӯ одами кушодадил нест. In my heart I know that Emiliano is a fighter and I know he is still alive* [25, с. 12]. *Ман дар замири дил медонам, ки Эмилиано ҷанговар аст ва ҳанӯз зинда аст.*

Калимаи «рӯй», ки худ хусусияти серистеъмоли ва сермаъноӣ дорад, яке аз унсурҳои фаъоли лексикӣ таркиби фразеологизмҳоро ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забонҳои дигар, аз ҷумла забони англисӣ ташкил намуда, бо мавқеи нотақрор ва иштироки фаъоли худ аз дигар гурӯҳи калимаҳои ҳаммаъноӣ худ фарқ менамояд. Мисол: **ба рӯи касе давидан, ба касе рӯй овардан, ҳақиқатро ба рӯи об баровардан, бахт ба рӯи касе хандид; face-to-face** (айн. рӯ ба рӯ) «рӯ ба рӯ», **to feed one's face** (айн. рӯи худро ғизо додан) «хӯроки зиёд хӯрдан», **to have an egg on one's face** (айн. дар рӯи худ тухм доштан) «шарманда шудан, хичил шудан», **to tell one to one's face** (айн. касеро дар рӯяш гуфтан) «чизеро ба касе рӯйрост гуфтан».

Ҳатто, Аҳмадҷони машқоб қариб даъвогар шуда, **ба рӯи ман давид** [4, с. 165]. Баъзеҳо, ҳатто **ба рӯи Маҳсум давиданд...** [6, с. 152]. Шавҳари зан, ки то ин дам хомӯш буд, **ба падарам рӯй оварда**, суханро якта-якта чида гуфт [17, с. 118]. Албатта, **ҳақиқатро ба рӯи об мебарорад** [7, с. 32]. Ин дафъа ҳам **бахт ба рӯи ӯ хандид** [18, с. 86]. Plans are afoot for a follow-up meeting to the leaders' first **face-to-face** talks in Singapore last June, [20, с. 13]. *Дар моҳи июни соли гузашта аз рӯи натиҷаи аввалин гуфтушуниди рӯбарӯи роҳбарон дар Сингапур нақшаҳо барои гузаронидани вохӯрии минбаъда омода аст. You're always feeding your face. You're going to get fat* [21, с. 205]. *Ту ҳамеша хӯроки зиёд мехӯрӣ. Фарбеҳтар шуданӣ ҳастӣ. I was completely wrong, and now I have egg on my face* [21, с. 288]. *Ман комилан ноҳақ будам ва акнун шармандаам. I won't tell Tom that you're mad at him. You should tell him to his face* [21, с. 686]. *Ман ба Том намегӯям, ки ту барои ӯ ба ғазаб омадаӣ. Ту бояд дар рӯяш рӯйрост гӯӣ.*

Маълум аст, ки воҳидҳои фразеологӣ маҳсули фикрии одамон ва забони зиндаи халқ буда, дар асоси таҷрибаю мушоҳидаҳо ва урфу одати одамон дар забони зиндаи халқ ба вучуд меоянд. Таркиби лексикӣ онҳоро аксаран он гурӯҳи калимаҳои ташкил менамоянд, ки дар забони зиндаи халқ хусусияти серистеъмоли дошта, мунтазам ба кор бурда мешаванд. Ин аст, ки калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадан ҳамчун гурӯҳи калимаҳои фаъоли забони зиндаи халқ дар созмони воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фаъол ба назар мерасанд. Дар баробари фразеологизмҳои гуногунсохту гуногунмаъно як гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ ба воситаи калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадан сохтасудакеро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки сохтор ва таркиби лексикӣ ба ҳам монанд, ё наздик дошта, ба як маъно далolat менамоянд. Мисол: **ба даст афтода – to fall into sb's hand, рӯ ба рӯ – face to face**, **дил бой додан – to lose one's heart**, **дар пеши чашми касе – before sb's eye**, **дили касеро шикастан – to break sb's heart**, **дили касеро дуздидан – to steal sb's heart**, **дар нӯги забон** (дар гӯшаи хотира) – **on the tip of sb's tongue**.

Чуноне ки таҳлилу муоинаи мисолҳои дар боло овардашуда низ шаҳодат медиҳанд, фразеологизмҳои дорои сохту маъноӣ якхела дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ зиёд бошанд

хам, дар мисоли фразеологизмҳои ба воситаи калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадан аксари онҳоро он гурӯҳ воҳидҳои фразеологие ташкил медиҳанд, ки дар созмони онҳо калимаи «дил» иштирок менамояд. Дар баробари фразеологизмҳои таркиби лексикии якхела ва маъноӣ ягонадошта дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як гурӯҳ воҳидҳои фразеологиеро дар ин забонҳо мушоҳида кардан мумкин аст, ки таркиби лексикии ба ҳам наздик дошта, бо яке аз ҷузъҳои он аз якдигар фарқ менамоянд ва аксаран маъноӣ якхела доранд. Масалан, фразеологизми тоҷикӣ **хуни касе ба гардани касе будан**, дар забони англисӣ дар шакли **to have sb's blood on your hand**, (айн. *хуни касеро дар даст доштан*) ба маъноӣ «дар ҷони касе ҷавобгар будан» истифода шуда, танҳо калимаи гардан дар таркиби фразеологизми англисӣ ба калимаи даст иваз шудааст, ё дар фразеологизми **хуни касеро ба ҷӯш овардан** дар забони англисӣ дар шакли **to make sb's blood boil**, (айн. *хуни касеро барои ҷӯш омадан маҷбур кардан*) ба маъноӣ «*касеро ба ғазаб овардан*» истифода шуда, дар варианти англисии фразеология фарқият хунизм феъли маҷбур кардан ба мушоҳида мерасад. Ин гуна фарқиятҳои ҷузъиро дар таркиби лексикии воҳидҳои фразеологизми **майнаи худро об кардан** – **to beat your brain out** (айн. *мағзи сари худро зада баровардан*) «*сахт фикр кардан*» мушоҳида кардан мумкин аст.

Бобочон **хуни маро ба гарданатон нагиред!** [9, с. 286]. **Хуни Султон ҷӯшида гуфт...** [11, с. 73]. Ва шумо инсонӣ саодатманд ҳар рӯзи худо маҷбур намешудаед, ки **дилатонро хун ва майнаатонро об карда** нишинед [14, с. 8]. **Хуб майна об карда**, ҷойи мувофиқ наёфтам [3, с. 207]. **The teenager's blood was on the policeman's hands** [21, с. 292]. *Ба ҷони наврас полис ҷавобгар буд.* **The king's blood was on the hands of the murderer who killed him** [21, с. 292]. *Қотиле, ки шохро кушт, ба ҷони ӯ ҷавобгар буд.* **It just makes my blood boil to think of the amount of food that gets wasted around here** [21, с. 428]. *Ман одатан дар бораи фикр кардани миқдори хӯрокхӯе, ки дар ин ҷо сарф мешавад, оташин мешавам.* **Whenever I think of that dishonest mess, it makes my blood boil** [21, с. 428]. *Ҳар гоҳ ки ман оид ба он бенизозии бешарафона фикр мекунам, оташин мешавам.* **I beat my brains out all day to clean this house, and you come in and get dirt on the carpet!** [21, с. 38]. *Ман тамоми рӯз барои тоза кардани ин хони майна об мекунам ва ту меоӣ ва қолинро ифлос мекуни.* **Don't beat your brains out.** *Just give it a good try.* [21, с. 38]. *Майнаатро об накун. Танҳо як кӯшиши хуб кун.*

Ҳамин тариқ, воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун воҳидҳои рехтаю устувор ва ҷаззобу яклухтамаъно дар ҳама забонҳои дунё воҳидҳои забонии таърихан ташакулёфта ба шумор рафта, заминаи пайдоиши ягона доранд ва ба хусусиятҳои якхела соҳибанд. Таркиби лексикии онҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ гуногун буда, аксари калимаҳои забон дар шаклгирии онҳо имкони иштирок кардан доранд. Яке аз он гурӯҳ калимаҳое, ки дар созмони воҳидҳои фразеологӣ иштироки фаъол доранд, калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадан маҳсуб шуда, хеле фаъол ба назар мерасанд. Ин гурӯҳ калимаҳо дар доираи ин забонҳо дар баробари сохтани фразеологизмҳои аз ҷиҳати лексикӣ гуногунтаркибу гуногунмаъно боз фразеологизмҳоро ба вучуд меоранд, ки дорои таркиби лексикӣ бо ҳам монанд ё наздик дошта, ба як маъно далолат мекунанд.

Адабиёт:

1. Айнӣ, С. Дохунда. / С. Айнӣ – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
2. Ақобиров, Ю. Дунё ба умед. / Ю. Ақобиров. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 334 с.
3. Ақобир, Ҷ. Пазмонӣ. / Ҷ. Ақобир – Душанбе: Адиб, 1991. – 320 с.
4. Иқромӣ, Ҷ. Духтари оташ. / Ҷ. Иқромӣ – Душанбе: Ирфон, 1983. – 528 с.
5. Иқромӣ, Ҷ. Сафар-Махсум дар Бухоро. / Ҷ. Иқромӣ – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
6. Иқромӣ, Ҷ. Тахти вожгун / Ҷ. Иқромӣ – Душанбе: Ирфон, 1974. – 340 с.
7. Иқромӣ, Ҷ. Хатлон / Ҷ. Иқромӣ – Душанбе: Ирфон, 1985. – 272 с.
8. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В.Кунин. – М.: Феникс, 1996. – 381 с.
9. Кӯҳзод, У. Роҳи паси ағба. / У. Кӯҳзод – Душанбе: Ирфон, 1987. – 62 с.
10. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского

- литературного языка. / Х. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
11. Мамадов, К. Кофтукови чинояткор / К. Мамадов. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 192 с.
 12. Мачидов, Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Х. Мачидов. – Душанбе: 1982. – 104 с.
 13. Мирзоев, К. Нишони зиндагӣ. / К. Мирзоев – Душанбе: Адиб, 1993. – 496 с.
 14. Муҳаммадиев, Ф. Одамони куҳна. / Ф. Муҳаммадиев – 1963.
 15. Наимӣ, Қ. Фочиа дар чашмасор. / Қ. Наимӣ – Душанбе: Адиб, 1994. – 256 с.
 16. Улуғзода, С. Восеъ. / С. Улуғзода – Душанбе: Ирфон, 1969. – 630 с.
 17. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо. / С. Улуғзода – Сталинобод, Таджикгосиздат, 1956. – 362 с.
 18. Ҳошимов, У. Нур ва соя. / У. Ҳошимов – Душанбе: Маориф, 1982. – 160 с.
 19. Daily Express, Friday 25 January. – 64 p.
 20. Daily Telegraph, Friday 25 January. – 60 p.
 21. Dictionary of American Idioms. – The United States of America: The McGraw-Hill Companies, 2005. – 1080 p.
 22. Nafisa Haji. The writing on my forehead. / Nafisa Haji – New York, USA: Arrow Books, 2010 – 308 pages
 23. Nicholas Spark, The guardian./ Nicholas Spark London: Sphere, 2003. – 434 p.
 24. Oxford Dictionary of Idioms. – The United States, New York: Oxford University Press, 2004. – 340 p.
 25. The Guardian, Friday 25 January. – 68 p.

ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ УЗВҲОИ БАДАН ДАР СОХТОРИ ИДИОМАҲОИ ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТ (ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ)

Дар мақола нақши баъзе калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадан дар ташаккули идиомаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Воҳидҳои фразеологӣ (ВФ) ҳамчун воҳидҳои рехтаву устувор ва ҷаззобу яклухтмаъно муҳимтарин воситаи ба вуҷуд овардани нутқи муассиру образнок дар ҳама забонҳои дунё ба ҳисоб рафта, ҳамчун масолеҳи тайёри забон ба таври васеъ мавриди истифода қарор мегиранд. ВФ аз ду ва зиёда калимаҳо иборат буда, сохту таркиби устувор ва семантикаи ягона доранд. Ҷузъҳои таркибии онҳо аз якдигар ҷудонопазир мебошанд.

Таркиби лексии ВФ гуногун буда, дар шаклиҳои онҳо гурӯҳҳои гуногуни воҳидҳои лексикӣ иштирок менамоянд. Дар баробари дигар гурӯҳи воҳидҳои лексикӣ калимаҳои ифодакунандаи номи узвҳои бадани инсон дар созмони воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нақши фаъол доранд. Ба гурӯҳи калимаҳое, ки дар забони зиндаи халқ хусусияти серистемолӣ ва сермаъноӣ дошта, дар созмони ВФ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ фаъолона иштирок менамоянд, ин калимаҳои «даст» – **hand**, «дил» – **heart**, «рӯй» – **face**, «хун» – **blood** ва амсоли инҳо мебошанд. Дар доираи ин ду забон як гурӯҳ ВФ-ҳои ба воситаи калимаҳои ифодагари номи узвҳои бадан сохташудаеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки аз ҷиҳати сохт ва таркиби лексикӣ ба ҳам монанд буда, дар ҳарду забон як маъноро ифода менамоянд. Гурӯҳи дигари фразеологизмҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фразеологизмҳое ташкил менамоянд, ки таркиби лексии ба ҳам наздик дошта, бо яке аз ҷузъҳои онҳо аз якдигар фарқ менамоянд ва аксаран маънои якхела доранд.

Ин хусусиятҳои ВФ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ имкон медиҳад, ки ҳангоми тарҷумаи матн муодилҳои ВФ забони англисӣ дар забони тоҷикӣ ва муодилҳои ВФ забони тоҷикӣ дар забони англисӣ ба осонӣ ва беғалат пайдо карда шаванд.

Калидоҷаҳо: забон, идиома, муқоиса, мақол, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, тафсир, вожа, узви бадан.

СЛОВА, ВЫРАЖАЮЩИЕ ЧАСТИ ТЕЛА ЧЕЛОВЕКА, В ИДИОМАХ РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКОВ (НА ПРИМЕРЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье рассматривается роль некоторых слов, выражающих названия частей тела, в образовании идиом таджикского и английского языков.

Фразеологизмы являются важнейшим средством создания эффектной и образной речи во всех языках мира и широко используются в качестве готовых языковых материалов. Фразеологические единицы состоят из двух и более слов и имеют устойчивую структуру, семантику, их компоненты неотделимы друг от друга.

Лексический состав фразеологических единиц различен, и в их формировании участвуют разные группы лексических единиц. Наряду с другими группами лексических единиц слова, представляющие названия частей тела человека, играют активную роль в организации фразеологических единиц в таджикском и английском языках. К группе слов, имеющих продуктивный и многозначный характер в живом языке народа и активно участвующим в образовании фразеологических единиц в английском и таджикском языках, относятся слова «даст» – hand, «дил» – heart, «рӯй» – face, «хун» – blood и тому подобное. В рамках этих двух языков можно наблюдать группу фразеологизмов, созданных при помощи слов, обозначающих названия частей тела, сходных по строению и лексическому составу и выражающих одинаковое значение в обоих языках. Другую группу фразеологизмов в таджикском и английском языках составляют фразеологизмы, имеющие схожую лексическую структуру, отличающиеся друг от друга одним из своих компонентов и часто имеющие одинаковое значение.

Эти особенности фразеологизмов в английском и таджикском языках позволяют легко и без ошибок находить эквиваленты английских фразеологизмов в таджикском языке и, наоборот, эквиваленты таджикских фразеологизмов в английском языке при переводе текста.

Ключевые слова: язык, идиома, сравнение, пословица, английский язык, таджикский язык, интерпретация, слово, часть тела.

WORDS EXPRESSING BODY PARTS IN THE FORMATION OF IDIOMS IN DIFFERENT STRUCTURED LANGUAGES ON EXAMPLES OF (TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES)

The article deals with the role of some words expressing the name of organs in the formation of idioms in modern Tajik and English languages.

Phraseological units being as a fixed, stable, attractive and integral part of any language in the world are considered as an important way to create an effective and figurative speech and they are widely used as a ready-made unit.

Phraseological units consist of two or more words that they are stable structurally and united semantically and their components are inseparable from each other. The lexical component of the phraseological units is very diverse and various lexical units take part actively in their formation.

Along with other lexical units, the words expressing the name of organs of the human body play an active role in the formation of the phraseological units in Tajik and English languages. To the group of words possessing productive and polysemous character take part actively in the formation of phraseological units in Tajik and English languages and these words can be **даст – hand, дил – heart, рӯй – face, хун – blood**, etc.

One of the groups of the phraseological units through the words expressing the name of organs can be seen within these two languages and they are similar structurally and lexically and express the same meaning in both languages. But another group of phraseological units can be different lexically and often similar semantically. These peculiarities of the phraseological units may give a chance to translate the phraseological equivalents easily and unerringly into Tajik or vice versa.

Keywords: language, idiom, comparison, proverb, English, interpretation, word, body part.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Наҷмиддинов Акбаршох Файзуллоевич** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., дотсенти кафедраи мутолиоти Аврупо. Нишонӣ: Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: 918-50-63-82, E-mail: akbar.n@mail.ru

Муродов Файзалӣ - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи мутолиоти Аврупо. Нишонӣ: Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: 988009195, E-mail: faiz_eng@mail.ru

Сведения об авторах: **Наджмиддинов Акбаршох Файзуллоев** - Таджикский национальный университет, к.ф.н., доцент кафедры европейских исследований. **Адрес:** Таджикистан, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: 918-50-63-82, E-mail: akbar.n@mail.ru

Муродов Файзали - Таджикский национальный университет, ст. преподаватель кафедры европейских исследований. **Адрес:** Таджикистан, 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: 988009195, E-mail: faiz_eng@mail.ru

Information about the author: **Najmiddinov Akbarshoh Faizulloevich** - Tajik National University, c.ph.s., docent of the department of European studies. **Address.** 734025, Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki ave. Phone: 918-50-63-82, E-mail: akbar.n@mail.ru

Information about the author: **Murodov Faizali** - Tajik National University, senior teacher of the department of European studies. **Address.** 734025, Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki ave. Phone: 988009195, E-mail: faiz_eng@mail.ru

ШАРҲИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОИИ ВОЖАИ «ОБ» (WATER) ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ
ВА АНГЛИСӢ

Турсунов Ф.М., Каримов Х.Ш.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар забоншиносии муосир тамоюли омӯхтани забон ҳамчун усули самаранокии тафсири фарҳанги инсонӣ ба назар мерасад. Инро тавре шарҳ додан мумкин аст, ки забон калиди системаи тафаккури инсонӣ, табиати равонии инсон аст, ки барои тавсифи миллат хидмат мекунад. Ба гуфтаи Л.Елмслев, «забон метавонад ҳам барои дарки услуби шахсият ва ҳам ба рӯйдодҳои зиндагии наслҳои гузашта роҳ кушояд» [6, с. 131].

В. фон Гумболдт забонро эҷодкунандаи ҳақиқат зикр карда, таъкид менамояд, ки дар шуури инсон ташаккул ёфта, инъикоскунандаи рӯҳи халқ мебошад. Ӯ ба ин восита нақши асосии забонро дар шуури инсон баён намуда, алоқаи ногусастани байни забон ва ҳаёти рӯҳонӣ, фарҳангӣ ва ақлии инсонро нишон додааст. В. Фон Гумболдт аввалин забоншиносест, ки ақидаи «забонҳои гуногун узвҳои аслии тафаккур ва шуури инсон мебошанд»-ро пешниҳод намуда, қайд мекунад, ки тасаввуроти як инсон аз тасаввуроти инсонии дигар доир ба ягон ашё ба кулӣ фарқ мекунад. Бинобар ақидаи ин олими забоншинос забон падидаи ягонаест, ки хусусиятҳои хостарини рафтор ва рӯҳияи ахлоқро ифода менамояд ва ҳамчун воситаи асосӣ барои ворид шудан ба дунёи онҳо ба шумор меравад [4, с. 324].

Ҳамин тавр, В. Фон Гумболдт таъкид менамояд, ки омӯзиши забон бояд дар ҳамбастагӣ бо дастовардҳои тафаккур ва шуури инсон ва инчунин омӯзиши хусусиятҳои ҳаёти фарҳангӣ ва рӯҳонӣ гузаронида шавад.

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур таҳлили луғавию маъноии вожаи «об» /water бо истифода аз луғатҳои нисбатан машҳури забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Муайян кардани ин маъноӣ концептуалӣ далели аҳамияти тасвирҳои луғатӣ дар омӯзиши мафҳумҳо дар маъхазҳои лексикографӣ мебошад. Барои ноил гаштан ба ин мақсад шарҳи вожаи «ОБ» (WATER)-ро дар луғатномаҳои нисбатан муътабартари забонҳои муқоисашаванда дида мебароем.

Дар китоби «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. ҷилди II. (О– Я)» дар зайли моддаи луғавии ОБ ёздаҳ (11) маъноӣ луғавии обро нишон додаанд, ки албатта ин маъноҳои серистеъмоли концепти «об» дар забони тоҷикӣ мебошад:

ОБ 1. моеи шаффофи беранг, ки дар ҳолати софӣ ва беолоишӣ аз омезиши химиявии як унсури оксиген ва ду унсури ҳидроген иборат аст; **оби маъдан** обе, ки дар таркиби худ маъдан дорад; **оби гарм** муқоб. **оби сард**; **оби равон** оби чорӣ: муқоб. **оби истода**; **оби хом** оби ночӯш, обе, ки онро наҷӯшондаанд; **оби ширгарм** оби нимгарм; **оби ширин** оби софи нӯшокӣ; **оби шифо** оби шифобахш, оби табобатӣ; **оби ях** яхи обшуда, оби хеле сард; **оби чӯш** обе, ки дар ҳоли наздик ба чӯшидан аст; оби чӯшонда, обе, ки чӯшонда шудааст; **оби ғӯра** усорае, ки аз ғӯраи ангур тайёр мекунанд; **ба об мондан (чорпоро)** ба обхӯрӣ сар додани чорпо, об додан, об хӯрондан; **об андохтан (ба зарфе)** об пур кардан, об рехтан (*аз зарфе ба зарфе*); **об додан** а) об нӯшондан; б) обёрӣ кардан; **об задан** об пошидан, об афшондан (*ба замин*), обпошӣ кардан; **об зер кардан** *чоеро* туғён карда замин ё киштеро пахш кардани оби дарё; **об кардан** а) ба моеъ гардондан, ба об табдил кардан, гудохтан (филизотро); б) чизеро махфиёна фурӯхта пулашро ба кеса задан; в) касеро мафтун кардан; **об кашидан** а) об баровардан аз чоҳ; б) обро ҷаббида ба худ гирифтани чизе; **об кашондан** аз чое ба чое бурдани об бо чалак, машк *ва ғ.*; **об пошидан** *ниг.* **об задан**; **об рехтан (ба дасти касе)** барои дастшӯии касе аз офтоба ё зарфи дигаре об равон кардан; **обро буридан** а) чараёни обро қатъ кардан, пеши обро гирифтани чизе; б) ба бар ва ба муқобили чараёни об шино карда гузаштан; **об сар додан ба чое** об кушодан, об чорӣ сохтан ба чое, обёрӣ кардан заминеро; **об хӯрдан** а) об нӯшидан (*одам*); б) сероб шудан (*замин*); **аз давлати шолӣ кирмак ҳам об мехӯрад (зарб.)**. 2. дарё, рӯд; **оби шӯх** дарёе, ки бо шӯру ғалаён равон аст. 3.

сиришк, ашк; **оби чашм, оби дида; оби чашм кардан (рехтан)** гиристан, ба гирия омадан; **об чарх задан (дар чашм)** ашк пайдо шудан дар чашм, ҳолати гирия рӯй додан. 4. нутфа, манӣ, оби пушт. 5. *кит.* бавл, шоша, пешоб. 6. мустароҳ, мабраз, обхона. 7. *мач.* тароват, тозагӣ; равнақ. 8. обрӯ, эътибор, чоҳу манзалат. 9. тоб, тавон. 10. симоб, чева, зайбак. 11. шарму ҳаё: **оби ангур** шираи ангур, шароб; **оби бинӣ** луобе, ки аз димоғи кас мебарояд; **оби дандон** як нав ширавор, чақ-чақи дандон: **оби дарё** обе, ки дар дарё чорист, обе, ки аз дарё гирифта шудааст; **оби даҳон** моеи луобдоре, ки аз ғуддаҳои даҳон мебарояд; **оби зерӣ коҳ киноя аз** касе ки худро дар зоҳир сода, некӯкор нишон медиҳаду дар ботин фитнаангез ва маккор аст; **оби зиндагӣ** а) мувофиқи ривоёт чашмае, ки нӯшандаи оби он гӯё зиндагии абадӣ меёфтааст; б) оби дарёе, ки ба заминҳо таровату ободӣ мебахшад; **оби набот** а) қиёме, ки баъд аз шӯша бастанӣ набот дар деги наботпазӣ таҳнишин мешавад; б) навъе аз ҳалво, ки аз орду шакар мепазанд; **оби никоҳ** д. обе, ки вақти хондани хутбаи никоҳ дар зарфе пешӣ мулло мегуздоранд ва баъд онро ҷавонон бо нияти нек меошоманд; **оби явғон** хӯроки обакии бегӯшт; **оби Хизр** *кит., ниг.* **оби зиндагӣ; оби ҳаёт//оби ҳайвон** *ниг.* **оби зиндагӣ; оби чав** пиво; **обу оташ** ду чизи саҳт ба ҳамдигар зид, ду чизи оштинопазир; **обу ранг** зебой, ҳусн, латофат; **обу ранги сухан** бадеият дар сухан, ҷозиба ва асари сухан; **обу таом** хӯрок, хӯрданӣ; **обу тоб** ҷило, сафо, дурахшонӣ, тароват; **обу тоб ёфтан** нашъу намо кардан, пухта шудан, обдида шудан (*мас., нӯлод*); **обу ҳаво** маҷмуи ҳодисаҳои атмосферӣ (*хунукӣ, гармӣ, фишори ҳаво ва ғ.*); шароити иқлими ҷое; **об аз сар гузашт** аз ҳадди ҷораю тадбир гузаштани кор; **об, ки аз сар гузашт, чи як вачаб, чи сад вачаб (зарб.)**; **об аз сар лой будан** а) гилолуд ва тира будани об аз сарғаҳи он; б) *киноя аз* ноқису нодуруст будани коре аз ибтидо ва оғози он; **обашон ба як ҷӯй намеравад** бо ҳамдигар созиш надоштани ду чиз ё ду кас, бо ҳам созгорӣ надоштани ду чиз ё ду кас; **об ба лаби ҷӯй баробар шудан** ба ҳоли пештарааш даромадани коре; **об баровардан (ба ҷое)** ҷорӣ сохтани об ба ҷои собиқан беоб; **об аз ҷигар бахшидан** чизе ато кардан, чизе бахшидан ба касе; **об дар ҷигар надоштан** саҳт мӯҳтоҷу фақир будан; **об аз даст наҷакидан касеро** саҳт ҳасису мумсик будан; **об бар оташи касе рехтан** ҳашми касеро фуру нишондан; **об ба ҳован кӯфтан** кори беҳуда ва абас кардан; **об гирифтан** обдору ширадор шудан (*дар бораи мева*); **об гузаштан (аз либос ба тан, аз пойафзор ба по)** тар шудан; **оби чизе гурехтан (аз чизе, мевае ё гуле)** таровати худро гум кардан, тару тозагии худро аз даст додан, хушк ва фарсуда шудан; **об давидан ба устухони касе** нашуънамо ёфтан, калонҷуссаву тануманд шудан; **об карда хӯрдан** чизеро нағз доништан, чизеро пурра аз худ кардан; **об шудан** а) ба об мубаддал шудани ягон ҷисми саҳт (*ях, филиз*); б) лоғар ва хароб шудан, аз ғӯшт фуромадан; в) мафтун, мутаҳаййир шудан дар асари чизе; **оби даҳан рафтан** *ниг.* **даҳан об кушодан; оби рафта ба ҷӯй боз омадан** боз ба даст даромадани давлат, ба баҳту иқбол аз нав расидан; **оби таҳорат додан** а) ба касе барои таҳорат об додан; б) дар мавриди ба меҳмонӣ даъват кардан аз рӯи хоксорӣ гуфта мешавад; **об рехтан ба сари чизе (касе)** сарф кардан, нобуд кардан, сабаби нобудшавии чизе ё касе гардидан; **обро лой кардан** а) оби зулолу софро тира сохтан; б) миёни мардум шӯру фитна ангехтан; в) кореро қасдан чигилу сарбаста кардан (*барои пинҳон доштани сирри худ*); **обро надида мӯза кашидан** а) нафаҳмидаву насанҷида ба коре сар кардан, бемулоҳиза коре кардан; б) дар иҷрои коре шитоб кардан; **обро пуф карда хӯрдан** хеле боэҳтиёт рафтор кардан, эҳтиёткор будан; **обу адо шудан** а) азоб кашидан; б) дар ғам ва ҳасрати касе сӯхтан ва лоғару нотавон шудан; **обу лой кардан (чизеро)** чизеро (*мас., моли дуздиро*) ҷобачо ва пинҳон кардан ё пинҳонӣ фурухта пул кардан; **обу равған кардан (ошро)** зирбаки ошро тайёр кардан; **обу такфин кардан** мурдари шустан ва ба кафан печондан; **ба дасти касе об рехта натавоништан** а) лаёқати хизмати касеро надоштан; б) дар коре ба касе баробар шуда натавоништан, дар ҳунар, кор ва ҳоказо аз замин то осмон фарқ доштани ду кас; **ба рӯйи об баровардан чизеро** фош кардан, равшану бармало намудан; **ба даҳон об гирифтан** хомӯш истодан, гап назадан, сукут кардан; **дар обу арақ ғӯтидан** а) саҳт арақ кардан, арақшор шудан; б) саҳт дар ҳичолат мондан, шармсор шудан; **даст ба об (хок) кардан** қазои ҳочат кардан; **даҳон об кушодан** ҳавас рафтан ба чизе, рағбат ва иштиёқи аз ҳад зиёд пайдо шудан дар кас ба чизе, дил гум задан ба чизе; **дили (ҷигари) касеро об кардан** а) саҳт мутаассир

кардан; б) ғамгин ва маҳзун гардонидан; **дил об хӯрдан ба касе** эътимод доштан ба касе, мавриди боварӣ қарор гирифтан ба касе; **думчаи касе об гирифтан касеро**; а) қувватнок шудан, чон гирифтан; б) ҳавобаланд шудан; **зери обу арақ мондан** а) арақ кардан; б) аз ҳичолат ва шарм саҳт арақрез шудан; **майна об кардан** (*дар бораи чизе*) фикри амиқ кардан, саҳт фикр кардан; **худро ба обу оташ задан** барои расидан ба мақсаде аз ҳеҷ кори душвору хатарнок сар напечидан; **оби дари хона қадр надорад** (*зарб.*) чизи дастрас беқадр аст [10, с. 5-6].

Доир ба ин маъноҳо метавон чунин хулоса кард: 1. моеи шаффофи беранг, ки дар ҳолати софӣ ва беолоишӣ аз омезиши химиявии як унсури оксиген ва ду унсури ҳидроген иборат аст; 2. дарё, рӯд; 3. сиришк, ашк; 4. нутфа, манӣ, оби пушт. 5. *ким.* бавл, шоша, пешоб. 6. мустароҳ, мабраз, обхона. 7. *маҷ.* тароват, тозагӣ; раванак. 8. обрӯ, эътибор, чоҳуманзалат. 9. тоб, тавон. 10. симоб, чева, зайбақ. 11. шарму ҳаё.

Консепти «**об**» дар тасвири забонии ҷаҳони англисзабонон бо лексемаи **water** ифодаи забонии худро меёбад, ки он калидвожаи консепти мазкур дар низоми луғавии забони англисӣ ба шумор меравад. Таҳлили тафсирии лексемаи мазкур дар асоси фарҳангҳои тафсирии забони англисӣ имкон фароҳам меорад, то таркибу сохти консепти «**об**» дар шуури англисзабонон амиқтару комилтар муайян ва омӯхта шавад. Лексемаи **water** дар фарҳанги «The Oxford Dictionary of the English Language» дорои маъноҳои зерин мебошад:

1. a liquid without colour, smell or taste that falls as rain, is in lakes, rivers and seas, and is used for drinking, washing, etc. (*маҳмул.* моеи бе ранг, бӯй ва мазза, ки дар шакли борон меборад, дар кӯлҳо, дарёҳо, баҳрҳо мавҷуд аст ва барои нӯшидан, шустан ва ғайра истифода мешавад);

2. drinking water (оби нӯшокӣ);

3. The refugees are desperate for food, clean water and medical supplies. (*маҳмул.* Гурезагон ба ғизо, оби тоза ва лавозимоти тиббӣ ниёз доранд);

4. All chickens need a continuous supply of fresh water to drink. (*маҳмул.* Ҳама мурғҳо барои нӯшидан ба оби тозаи доимӣ ниёз доранд);

5. a glass of water (як стакон об); [1515, с. 1721]

Воҳидҳои фразеологӣ пеш аз ҳама мероси фарҳангии халқ буда, дар онҳо анъана, урфу одат, расму оин, нигоҳи инсон ба зиндагӣ ва ҳатто арзишҳои миллӣ инъикос меёбанд.

Воҳидҳои фразеологӣ дар панду ҳикматҳои мухтасар инъикос ёфта, аз насли гузашта ба насли оянда мерос мондаанд. Дар воҳидҳои фразеологӣ иттилои фарҳангӣ доир ба дунёи ихтоташуда ё халқияти муайяне ифода меёбад.

Таҳқиқи консепти «**об**» дар воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имкон фароҳам меорад, то ки урфу одат, анъана ва фарҳанги ин халқҳо амиқтару пурратар фаҳмида шавад.

Дар умум тафсир як раванди амалиёти равонӣ оид ба дониш аст. Шарҳи воҳидҳои фразеологӣ аз ҷониби забонҳои муқоисашаванда бештар ба дарки маънои аслии ифодашудаи калима-таркибҳои воҳидҳои фразеологӣ вобаста аст. Дар адабиёти забоншиносӣ қайд карда мешавад, ки таҳлили концептуалии воҳидҳои фразеологӣ бояд аз хондани айнан оғоз ёбад. Барои аз байн рафтани маънои аслии воҳидҳои фразеологӣ забонҳои муқоисашаванда дар натиҷаи архаизатсия ё нобудшавӣ ҳатто як калима метавонад нофаҳмо бошад [55, с. 71-93].

Аз ин рӯ, мо воҳидҳои фразеологиро муайян кардем, ки омӯзиши онҳоро аз таркиби луғавии онҳо шуруъ намудан лозим аст.

Дар доираи шакли дохилии воҳидҳои фразеологӣ, ки мо мавриди баррасӣ қарор додем, якчанд воҳиди луғавие мавҷуданд, ки мафҳуми «об»-ро дар забони англисӣ объективӣ мекунанд, масалан:

- «current – ҷорӣ, ҷараён» (Stem the current – *маҳмул.* ҷараёнро қатъ кардан, яъне муқобилият нишон додан);

- «rain – борон, боронгарӣ» (Come in when it rains – *маҳмул.* вақте ки борон меборад, хона дароед, яъне гурехтан душвор);

- «dive – ғўта, чаҳиш ба об» (He who would search for pearls must dive below – **тахтмул.** касе, ки марворид мечўяд, бояд ғарқи об шавад, яъне бе меҳнат мева нест);
- «river – дарё» (All rivers run into the sea – **тахтмул.** ҳамаи дарёҳо ба баҳр мерезанд, яъне нуктаи ниҳоии ҳаракат, анҷоми табиӣ, шакли ишкишоф ва анҷом додани ҳама гуна раванд);
- «sea – баҳр» (Between the devil and the blue sea – **тахтмул.** байни шайтон ва баҳр, яъне дар бунбаст (в безвыходном положении);
- «sink – сўроҳ, раҳна» (A small leak will sink a great ship – **тахтмул.** чараёни хурд метавонад кихтиро ба қаър кашад, яъне ихроҷи хурд имкон медиҳад, ки кихтии калон ба қаър ғарқ шавад);
- «swim – шино, шиноварӣ» (It is easy to swim if another holds up your chin – **тахтмул.** шиновари кардан осон аст, агар каси дигаре манаҳи шуморо дошта бошад, яъне вақте ки шуморо дастгири кунанд, шино кардан осон аст);
- «water – об» (Much water has flowed under the bridge since – **тахтмул.** аз он замон, об бисёре аз зери купрук об ҷорӣ шуд), (Believe that water can flow uphill – **тахтмул.** ба чизи ачибе исрор кунед, ба ақл бовар кунед), (As weak as water – **тахтмул.** заиф, нотавон, ба қадри кофӣ қавӣ нест, иродаи заиф, тарсончак, ҳислати нотавон), «wet» (Be all wet – **тахтмул.** дар мулоҳизаҳои худ банд шавед: инкор, суханони беҳуда) ва ғ.

Дар луғатномаи «Longman Dictionary of English Language and Culture» лексемаи об тафсири зеринро дорад:

Water – n.

1. The most common liquid, without colour, taste, or smell, which falls from the sky as rain, forms rivers, lakes, and seas, and is drunk by people and animals. Пас, лексемаи «water /об» дар маънои якуми номинативии худ ҳамчун «моеи машҳур, беранг, бемазза, бебӯй, ки дар шакли борон афтода, дарёҳо, кӯлҳо, баҳрҳоро ташкил медиҳад, ки барои нӯшидани одамон ва ҳайвонот истифода мешаванд» муайян карда мешавад. Хусусиятҳои зерин фарқ карда мешаванд: 1) «пахншавӣ», 2) «ранг», 3) «мазза», 4) «бӯй», 5) «ба шакли борон афтидан», 6) «ташаккулёбии об», 7) «Барои нӯшидани одамон ва ҳайвонот мувофиқат мекунад» [13, с. 1505].

Тавре ки дар боло қайд кардем, тасвирҳои лингвистии калимаи асосӣ, ки дар маъхазҳои лексикографӣ оварда шудаанд, барои омӯзиши концептҳо муҳиманд. Масалан, маънои баррасишудаи концепти мавриди назарро бо мисолҳои зерин нишон медиҳанд:

1. The prisoner was given only bread and water («муносиб барои нӯшокии ҳадди ақали ибтидоии барои ҳаёт зарурӣ» - об ҳамчун чизи ба осонӣ дастрас фаҳмида мешавад);
2. The hotel has hot and cold running water in each room (ҳарорат, моеъ, шароит);
3. A glass of water (миқдор);
4. This reservoir supplies the whole city with water (чизи зарурӣ, аввалиндараҷа);
5. Sea water (оби сифаташ муайян, таркиб);
6. Bathwater (барои оббозӣ истифода мешавад).

Биёед ба таҳлили маънои дуҷуми номинативии лексемаи «water /об»-пардозем, ки дар луғатномаҳо ҳамчун шохиди луғавӣ оварда шудааст: A mass or area of water, such as a lake, ocean, or river. Аз ин таъриф бармеояд, ки лексемаи «water /об» ба маънои дуввумаш 1) миқдори муайян ё масоҳати минтақаи обӣ, 2) шаклҳои чамъ шудани об, 3) кӯл, укёнус ё дарё.

Қисми тасвирии тафсири ин маънои лексемаро ба назар мегирем:

1. Help! He's fallen in the water - барои одамон хатарнок - об ҳамчун чизи хатарнок фаҳмида мешавад;
2. She dived into the water and swam towards him - муҳите, ки инсон ба он даромада метавонад ва дар он ҳаракат карда метавонад;
3. After the flood most of the town was under water - муносибати манфӣ изҳор карда мешавад - қобилияти пур кардан, ғарқ кардан);
4. The goods came by water, not by air - хусусияти функционалӣ, қобилияти ҳаракат кардани нақлиёт;

5. A wide stretch of open water - аломати вусъат;
 6. The level of the sea (or of some rivers), at a particular time - сатҳи баҳр (ё баъзе дарёҳо) дар вақти муайян;
 7. The boat left at high/low water - аломати баландӣ/пастӣ;
 8. Above water - ибораи рехта ё устувор мебошад ба маънои «баромадан аз мушкилот», алахусус дар робита бо вазъи молиявӣ; масалан: The company has not had a very successful year but has managed to keep its head above water.
 9. Like water off a duck's back - воҳиди фразеологӣ ба маънои «чизе, ки таъсир надорад, ба қасе таъсир намекунад». Масалан: I must have told him a hundred times, and he always forgets - it's like water off a duck's back.
 10. Water on the brain/knee/etc. - моеъ дар мағзи сар, зону ва ғайраҳо, ки дар натиҷаи беморӣ ба вучуд омадаанд;
 11. Water under the bridge - ҳодисаҳои дерина ва фаромӯшшуда. Дар ин воҳиди фразеологӣ идеяи маҷозии «чараёни вақт» ҳамчун чараёни ҳаракаткунандаи об ифода карда мешавад. Ҳодисаҳои гузаштаро баргардонидан мумкин нест.
 12. Water, water everywhere, but not a drop to drink - дар ин мисол лексемаи «water /об» маънои «оби баҳр»-ро дорад, бинобар ин оби шӯри баҳрҳо аз сабаби корношоям буданаш баҳои манфӣ гирифтааст.
 13. Blow something out of the water - хароб кардани корхона, ширкат ё ташкилот; мисол: I could name a number of Australian wines that could blow the French vineyards out of the water [13, с. 1505].
- Дар шумораи чаҳи ин лексема маънои зерин дорад.
Waters – n.

1. Sea near or belonging to the stated country- баҳре, ки дар наздикии он ҷойгир аст ё мансуб ба кишвари муайян аст. Масалан: fishing in Icelandic waters.
 2. The water of the stated river, lake etc. - об дар дарё, кӯл ва обанбори и муайян. Масалан: This is where the waters of the Amazon flow out into the sea.
 3. Water containing minerals supposed to be good for health, which comes up out of the ground from a spring and is drunk at a particular place. Дар ин маъно концепти «water /об» ҳамчун «оби чашмаҳои минералӣ» таъриф шудааст. Масалан: He's taking the waters at Bath. Ибораи рехтаи «take the waters» ба маънои «нӯшидани обҳои шифобахш» истифода мешавад.
 4. Still waters run deep - шахси ором ва аксар вақт оне, ки дониш ва ҳиссиёти амиқ дорад. Об ҳамчун як чизи нофаҳмо, таҳқиқнашуда, махфӣ дарк карда мешавад [13, с. 1507].
- Ҳамин тариқ, маъноҳои зерини концепти «water /об»-ро фарқ кардан мумкин аст:
- 1) моеъе, ки дар шакли борон афтода, дарёҳо, кӯлҳо, баҳрҳоро ташаккул медиҳад, ки барои нӯшидани одамон ва ҳайвонот истифода мешаванд; 2) обанбор; 3) массаи об; 4) обанбор; 5) сатҳи об; 6) чараёни об; 7) моеъе, ки дар бадани организмҳои зинда ҳосил мешавад; 8) баҳр, ки дар наздикии он ҷойгир аст ё ба давлати муайян тааллуқ дорад; 9) оби минералӣ.

Инчунин, маъноҳои маҷозии концепти «water /об»-ро чунин дар назар гирифтани мумкин аст: 1) чизе, ки ба осонӣ дастрас аст; 2) чизи хатарнок; 3) чараёни об бо гузашти вақт алоқаманд аст.

Барои муаррифии мукамалтари хусусиятҳои концептуалӣ, маҷозӣ ва арзишии концепти «water /об»-ро дар сарчашмаҳои дигари лексикографӣ дида мебароем.

Дар луғати «Collins English Dictionary» (CED 2000: 1721) таърифи зерини лексемаи «water» дода шудааст:

1. A clear colourless tasteless odourless liquid that is essential for plant and animal life and constitutes, in impure form, rain, oceans, rivers, lakes, etc. It is a neutral substance, an effective solvent for many compounds, and is used as a standard for many physical properties. Formula - H₂O. Дар маънои якуми номинативии лексемаи «water /об» чунин хусусиятҳо фарқ карда мешаванд: 1) «шаффофият», 2) «набудани ранг», 3) «лаззат», 4) «набудани бӯй», 5) «барои

олами набототу хайвонот зарур », 6) «дар ташкили борон, укёнусҳо, дарёҳо, кӯлҳо ва ғ.», 7) «барқароршавандагӣ дар табиат», 8) «ҳамчун меъёри хосиятҳои физикӣ амал мекунад».

2. Any body or area of this liquid, such as a sea, lake, river, etc. - ҳама гуна масса ё масоҳати об, масалан баҳр, кӯл, дарё ва ғайра;

3. The surface of such a body or area - сатҳи баъзе кӯлу дарёҳо ё обанборҳо: Fish swam below the water;

4. Any form or variety of this liquid, such as rain - ҳар гуна шакл ё навъи об, ба монанди борон ва амсоли он;

5. High water, low water (ибораи ҷаҳа) оби баланд, оби зиёд: «the moment when the water in a river is at its highest point because of the tide», ибораи «low water» ҳамчун антоними он муайян карда мешавад. Ибораҳои «high water» ва «low water» мутаносибан «авҷи муваффақияти баланд» ва «сатҳи пасттарини рукуд» мебошанд.

6. Any of various solutions of chemical substances in water - ҳама гуна маҳлулҳои гуногуни кимиёвӣ дар об. Масалан: lithia water, ammonia water.

7. a) Any fluid secreted from the body, such as sweat, urine, or tears - ҳар гуна моеъ, ки организм истеҳсол мекунад, аз қабилӣ арак, пешоб ё ашк;

7. b) The amniotic fluid surrounding a fetus in the womb - моеъи амниотикӣ, ки дар бачадони занони ҳомил пайдо мешавад;

8. A wavy lustrous finish on some fabrics, esp. silk. – тобиш ё шикасти ну рӯи чилӯи баъзе матоҳо, алаҳусус абрешим;

9. The degree of brilliance in a diamond - тозагӣ, шаффофияти сангҳои қиматбаҳо. Масалан: «diamond of the first water» - инсонӣ наҷиб ё ҳунарманд (рус. бриллиант чистой воды);

10. Excellence, quality, or degree – аъло, босифат;

11. Мафҳуми иқтисодӣ (finance) a. Capital stock issued without a corresponding increase in up capital, so that the book value of the company's capital is not fully represented by assets or earning power; b. The fictitious or unrealistic asset entries that reflect such inflated book value of capital - барориши саҳмияҳои сохта, ки капитали асосиро беқурб мекунад;

12. Astrology. Of or relating to the three signs of the zodiac Cancer, Scorpio, and Pisces, ба ин маъно, ки «water /об» дар луғат бо се унсури дигари «air – бод», «earth – хок», «fire – оташ» муқоиса карда шудааст. Дар ин ҳолат, об яке аз чаҳор унсури муайянкардаи файласуфони қадим ҳисобида мешавад [1212, с. 1721].

Пас, дар ин луғат маъноҳои зерини лексемаи «water» таъкид шудаанд: 1) моеъи шаффоф, беранг, бебӯй, ки барои олами наботот ва ҳайвонот муҳим аст, борон, укёнусҳо, дарёҳо, кӯлҳо ва ғайраҳо ба вуҷуд меорад; 2) обанбор; обанбор; 3) сатҳи об; 4) борон; 5) сатҳи об; 6) маҳлулҳои кимиёвӣ дар об; 7) моеъ, ки организм ба вуҷуд меорад, аз қабилӣ арак, пешоб ё ашк; 8) тобиши дурахшон дар матоъ; 9) тозагӣ, шаффофии сангҳои қиматбаҳо; 10) аъло, сифати баланд; 11) воситаҳои асосие, ки бо барориши иловагии саҳмияҳо беқурб шудаанд; барориши саҳмияҳои сохта, ки капитали асосиро беқурб мекунад; 12) яке аз чор унсури муайянкардаи файласуфони қадим.

Ҳамин тариқ, тибқи маълумоти лексикографӣ маъноҳои зиёди номинативӣ ба сохтори семантикии лексемаи полисемантикии «water /об» дар замони ҳозира дохил карда шудаанд. Гузашта аз ин, ҳар як маъно мустақиман ё ғайримустақим ба маънои асосии номинативии концепти додашуда ишора мекунад, ки натиҷаи бознигарию он мебошад. Ҳамаи ин маъноҳои интихобшуда дар омӯзиши мафҳум муҳиманд, зеро онҳо хусусиятҳои асосии концептуалии онро дар бар мегиранд.

Адабиёт

1. Алефиренко, Н.Ф. Культура и языковое сознание / Н.Ф. Алефиренко // Языки и транснациональные проблемы: Мат-лы I междунар. науч. конф., Тамбов, 22-24 апреля 2004. - Т.2, - М.-Тамбов, 2004. - С. 56-62.
2. Верещагин, Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. - М.: Русский язык, 1983. - 186 с.

3. Вилгелм, фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. / В. фон Гумбольдт – М., 2000. – 400 с.
4. Вилгелм, фон Гумбольдт. Язык и философия культуры. /В. фон Гумбольдт. – М., 1985. – 452 с.
5. Добровольский, Д.О. Образная составляющая в семантике идиом / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания. - 1996. - №1. - С. 71-93.
6. Ельмслев, Л. Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев // Зарубежная лингвистика. I. -М.: Прогресс, 1999. - С. 131-256.
7. Колшанский, Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. - Паука, 1990. - 103 с.
8. Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. - М.: Прогресс, 1993. - 656 с.
9. Тер-Минасова, С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. - М.: Слово, 2000. - 264 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. ҷилди II. (О-Я). Душанбе, 2008.- 945 с.
11. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / Dr. E. Klein. - Amsterdam, London, N.Y. - Vol. I, II, 1967.
12. Collins English Dictionary. - Glasgow. Great Britain. Harper Collins Publishers, 2000.-1785 p.
13. Longman Dictionary of English Language and Culture. - Harlow: Longman, 2000. - 1568 p. (LDELС).
14. Oxford Illustrated Encyclopedia: в 9 т. - Т.2. Мир природы / Под ред. М. Ко. - М.: Инфра-М. Весь мир, 1999. - 397 с.
15. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/water>

ШАРҲИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОИИ ВОЖАИ «ОБ» (WATER) ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола аз луғатҳои нисбатан машҳури забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баҳрабардорӣ карда шудааст. Вобаста ба маълумоти дар луғатномаҳо зикр гардида, лексемаи «об» /«water» ба қатори калимаҳои аслии забонҳо дохил мешаванд. Дар доираи лексикаи аслӣ, ин мафҳум ба гурӯҳи генетикии вожаҳои қадимтарини ҳиндуаврупоӣ дохил мешавад. Он калимаҳое ҳиндуаврупоӣ номида мешаванд, ки ҳанӯз дар даврони ташаккули қабоиلى ҳиндуаврупоӣ ҳамчун халқият пайдо шудаанд ва баъди ба шохаҳо тақсим шудани он ба забонҳои қадимаи ҳамин оилаи забонҳо ворид гардидаанд. Яке аз қисмҳои муҳими тавсифи забоншиносию фарҳангии концепт ин таҳлили лексикӣи воҳиди мавриди назар мебошад. Таҳлилу баррасии маънои калимае, ки ин ё он концептро ифода мекунад, барои муайян кардани хусусиятҳои мазмун ва мундариҷаи он аҳамияти калон дорад.

Ба андешаи муаллифони мақола, сохтори дохилӣ ё худ аломатҳои лексикӣи маъноии калимаро танҳо мутахассисон дарк намекунанд. Барои одамони истифодабарандаи ин ё он забон ин қабати маъноии концепт аҳамияти калон дорад.

Воситаи асосии ифодакунандаи концепти «об» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калимаҳои номинативии «об» /«water» мебошанд. Нишонаҳои ин лексема мутааллиқ ба калимаҳои аслии забонҳо будан, дар таркиби маркази шуури забонӣ қарор гирифтани сохтори маъноии хеле васеъ доштан, алоқаҳои фаровони синтагматикӣ, парадигматикӣ, калимасозӣ ва фразеологӣ доштани он мебошад.

Калидвожаҳо: забониносии, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, воҳидҳои забонӣ, таҳлили муқоисавӣ, концепт, об, лексика, семантика, маъно.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЛОВА «ОБ» (ВОДА) / WATER В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье использованы наиболее авторитетные словари таджикского и английского языков. Согласно данным словарей, лексема «об» (вода)/water входит в состав исконной лексики. В фонде исконной лексики она относится к самой древней генетической группе слов - индоевропейской. Индоевропейскими называют слова, возникшие в эпоху существования индоевропейской этнической общности и перешедшие после ее распада (конец эпохи неолита) в древние языки этой языковой семьи. Внутренняя форма, или лексико-семантический признак, раскрывается лишь исследователями. Для людей, пользующихся данным языком, этот слой содержания концепта в целом имеет огромное значение.

Необходимым аспектом лингвокультурологического описания концепта выступает лексический анализ данной единицы. Изучение значений слов, объективирующих тот или иной концепт, имеет огромное значение для выявления динамики их содержательных характеристик.

По мнению авторов статьи, ключевым (базовым) средством объективации концепта «об» (вода) в таджикском и английском языках является номинативная лексема «об/» «water». Показателями данной лексемы служат: принадлежность к исконной лексике языка; включенность в состав ядра языкового сознания; широкая семантическая структура; обширные синтагматические и парадигматические связи на уровне семантики, словообразования и фразеологии.

Ключевые слова: языкознание, таджикский язык, английский язык, языковые единицы, сравнительный анализ, концепт, вода, лексика, семантика, значение.

LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS OF THE WORD “ОБ”/WATER IN THE TAJIKI AND ENGLISH LANGUAGES

As necessary part of the linguoculturological description of a concept is the lexical analysis of the given unit. Studying the word meaning, objecting this or that concept is of great importance for identification of dynamics of its substantial characteristics.

The internal form or lexico-semantic sign is revealed only by researchers. For the people using this language this layer of maintenance of a concept in general has a huge value.

In the article, we used the most authoritative dictionaries of the Tajiki and English languages. According to data of dictionaries, lexeme об/water is a part of primordial lexicon. In fund of primordial lexicon it treats to the most ancient genetic group of words - Indo-European. The Indo-European words are the words which arose during the existence of Indo-European ethnic community and passed after its disintegration into classic languages of this language family.

“Об”/“water” in the Tajiki and English languages is key (basic) means of objectification of the concept of nominative lexeme об / “water”. The indicators of this lexeme are: belonging to primordial lexicon of language; inclusiveness in structure of a kernel of language consciousness; wide semantic structure; extensive syntagmatic and paradigmatic communications at the level of semantics, word formation and phraseology.

Keywords: linguistics, Tajik, English, language units, comparative analysis, concept, water, lexicon, semantics, value.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич*, Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотима Улугзода, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забониҳиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. **Нишони:** 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел.: 935772037; почтаи электронӣ: fayzbakhsh@rambler.ru

Каримов Хушруз Шомирзоевич – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотима Улугзода, докторант аз рӯйи ихтисос (PhD) кафедраи забониҳиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. **Нишони:** 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 937179491. E-mail: khush-9491@mail.ru

Сведения об авторах: *Турсунов Фаёзджон Мелибоевич*, Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, доктор филологических наук, профессор кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: 935772037; эл. почта: fayzbakhsh@rambler.ru

Каримов Хушруз Шомирзоевич – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, докторант кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 937179491. E-mail: khush-9491@mail.ru

Information about the authors: *Fayozjon M. Tursunov*, Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulughzoda, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory. Address: 734019, 17/6, Muhammadiev Str., Dushanbe, Tajikistan. Tel.: 935772037; e-mail: fayzbakhsh@rambler.ru

Karimov Khushruz Shomirzoevich – Tajik State Institute of Languages named after Sotima Ulughzoda, doctoral student (PhD) of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 937179491. E-mail: khush-9491@mail.ru

“Мачмаъ-ул-фурс”-и Сурурӣ мутобик ба меъёр ва талаботи фарҳангшиносии асрҳои миёна тасниф карда шудааст. Ин фарҳанг аз муқаддима ва 28 боб ва қисми истиороти киноёт иборат аст. Дебӯчаи нахустин дар таҳрири аввали китоб нигошта шуда, дар он ҳадафи муаллиф аз таълифи асар, сохти фарҳанг, сарчашмаҳои он ва қасидае дар мадҳи шоҳ Абдулмузаффар Аббосшоҳ Баҳодурхон оварда шудааст. Дар дебӯчаи дуввумини китоб, ки баъд аз таҳрири дуюм иншо шудааст, сабаби таҳрири сонӣ ва сарчашмаҳои нави фарҳанг маълумот дода шудааст.

Аз ибтидои асри XV принсипи нави ҷобачогузории калимаҳо маъмул гашт, ки он принсип бо “Фарҳанги Фаҳри Қаввос”-и Муборақшоҳи Ғазнавӣ алоқаманд аст. Соҳиби ин фарҳанг калимаҳоро аз рӯи ҳарфҳои аввал ва охир ба силки низом дароварда, алоқамандона ба ин ҳарфи охирро фасл меномад. Падидор аст, ки баробари низоми нави луғатсозӣ ҳамоно усулҳои лексикографии фарҳангномаҳои пешина то дараҷае ғайраравона карда шудаанд. Акнун мумкин буд аз рӯи ҳарфи аввал калимаи матлуб ва аз рӯи ҳарфи охир қофияи зарурӣ дарёфт карда шаванд. Ба ҳамин тартиб луғатҳои “Адот-ул-фузало”, “Уммон-ул-маонӣ”, “Мачмаъ-ул-аҷам”, “Тухфат-ус-саодат”, “Муаййид-ул-фузало”, “Тухфат-ул-аҳбоб”, “Мадор-ул-афозил”, “Мачмаъ-ул-фурс”, “Кашф-ул-луғот”, “Латоиф-ул-луғот” ва ғайра танзим ёфтанд [5, с. 10].

Сурурӣ низ дар таснифи фарҳанги хеш аз ин усул истифода намуда, калимаҳоро аз рӯи ҳарфи аввал ба бобҳо ҷудо кард, чунончи, “боб-ул-алиф”, “боб-ул-бои тозӣ”, “боб-ул-бои форсӣ”, “боб-ул-то”, “боб-ул-ҷими тозӣ”, “боб-ул-ҷими форсӣ” ва аз рӯи ҳуруфи охири вожа ҳар як бобро ба фаслҳо ҷудо кард, чунончи, боби алифро “маъ-ал-алиф”, “маъ-ал-бо”... “маъ-ал-дол”, “маъ-ал-зол”, “маъ-ал-ро”, “маъ-ал-зо”, “маъ-ал-син”, “маъ-ал-шин” ва ғайра. Ҳамин гуна, Сурурӣ аз 28 ҳарфи алифбои арабӣ 8 ҳуруфи ҳоси арабиҳо дар муқаддимааш зикр мекунад, ки дар фарҳангаш дохил накардааст [6, с.3]. Дар ҳақиқат, калимаҳое, ки бо ҳуруфи “со”, “зод”, “айн”, “тои итқи” оғоз мешаванд, ба фарҳанг роҳ надодааст, аммо 4 ҳарфи арабии “ҳо”, “сод”, “то”, “ғайн”-ро, ки ба забони форсӣ дар шакли калимаҳои мураккабот ва баъзе муфрадот дохил шудаанд, дар бобҳои алоҳида овардааст, аммо теъдоди ин калимаҳо хеле кам аст. Баъдан, 4 ҳарфи ҳоси форсиро ҳамроҳ карда, шумори бобҳоро ба 28 расонидааст. Дар қисми хотимаӣ бошад, киноёту истиороте, ки дар осори шоирони адабиёти классик дучор мешаванд, шарҳу тавзеҳ додааст.

Забони фарҳанг сода буда, ба ҳамаи табақаи мардум фаҳмо мебошад.

Вижагии ҳоси ин фарҳанг тафсири калимаҳои аслии форсӣ-тоҷикӣ аст. “Мачмаъ-ул-фурс”, асосан, вожаву таркиботи форсӣ-тоҷикиро фаро мегирад ва ғайр аз калимоту ибороти арабиву туркӣ аст. Чуноне ки ҳуди муаллиф зикр мекунад, ҳадаф аз тадвини ин фарҳанг гирд овардани калимаҳои форсӣ будааст: «Ва чун аз мутолиаи кутуби мазкур баҳраманд шуда, ҳеҷ кадом аз ин бобат набуд, ки мутутаббеъро аз фурс мустағнӣ гардонад, балки ба дигаре низ эҳтиёҷ меафтад, чӣ баъзе аз он чӣ дар ин бувад дар он набувад ва бар акси ғараз, ки ҳеҷ як аз муаллифони мазкура чунин ҷамъе накарда буданд, ки ҳар кӣ онро ба даст орад, аз дигар кутуб мустағнӣ шуда... Баъзе аз муаллифон хостаанд, ки силки тартиби ҳуруф дар китоби эшон аз ҳам напояд, луғоти арабӣ дар миёни фурс даровардаанд ва фурсро ба арабӣ маҳлут сохтаанд ва зоҳир аст, ки кутуби мабсӯт дар луғати араб бисёр навиштаанд ва бар эҳтиёҷ ба ин чанд луғат, ки дар миёни фурс даровардаанд нест, бинобар ин, муқаддамот ба хотири фотир... расид, ки агарчи имрӯз матои ҳунари дар ниҳоят касодист, балки ҳунари беҳунарист, луғоти муътабаран фурс ин 16 нусхоро билтамом ҷамъ карда, муқаррарату луғати арабӣ ва луғати машҳураи саҳро, ки дар навиштани онҳо нафъе набошад, ҳазф кунад ва аз рӯи татаббуъ бисёр он чи ба сӯҳат расида, ба тартиби ҳуруф дарҷ намояд ва баъзе аз ихтилофоте, ки дар нусах воқеъ шуда, ба қадри эҳтиёҷ қайд кунад ва бар аксар луғот мустаҳадад аз

ашъори акобир, ки дар расоили фурс ба назар расида ва он чи дар татаббуи ашъори эшон дида, бинвисад, то боиси эътимод бошад» [6, с. 2-3]

Аз гуфтаҳои Сурури маълум мешавад, ки ӯ дар аввал 16 кутуби луғатро чамъ оварда, аммо аз ҳеҷ яки он қонеъ нашуда, баъдан, бо истифодаи онҳо луғати тозае таълиф намудааст, ки он оӣ аз калимоти араӣ, тақрору маъмул аст.

Дар фарҳанг бештар калимаҳои аслии форсӣ, ки имрӯз ҳамчун воҳидҳои куҳнашуда аз истеъмол баромадаанд ва танҳо дар ашъори шуарои мутақаддим зинда мондаанд, тафсир карда шудаанд. Чунончи

Дажбарӯ – (ба фатҳи “дол” ва сукуни “зо”-и форсӣ ва замми “бо”-ву “ро”) яъне хашмгину гирех бар абру зада. Мисолаш Абушакур фармояд:

Яке *дажбаруест* пархошхар,

К-аз ӯ ҳаст шери жаёнро ҳазар [6, с. 563]

Сеғ - (ба вазни теғ) ба маънии нағз ва хуб бошад. Мисолаш Ҳаким Унсурӣ гӯяд:

Барфикан бурқаъ аз он рухсори *сеғ*,

То барояд офтоб аз зери меғ [6, с. 760].

Шокор ва **шоҳкор** – кори бемузд бошад, ки мардумро ба зӯр бар он доранд. Мисолаш Устод Кисой гӯяд:

Накунӣ тоату он гаҳ, ки кунӣ сусту заиф,

Рост гӯӣ, ки ҳаме суҳраву *шокор* кунӣ [6, с.348]

Шафак – (ба фатҳи “шин” ва “фо”) беҳунару нодон бошад. Мисолаш Устод Рӯдакӣ гӯяд:

Пиндошт ҳаме ҳосид к-ӯ боз наёяд,

Боз омад то ҳар *шафаке* жож нахояд [6, с. 867]

Аз ин ҷиҳат, мавриди ҳалли луғоти ашъори шоирони асрҳои X-XII хидмати “Мачмаъ-ул-фурс”-и Сурури хеле назаррас аст.

Шарҳи шакли калима, яъне эъробгузорӣ низ аз вижагиҳои ҳоси ин фарҳанг ба шумор меравад. Чун дигар фарҳангҳои муосираш дар “Фарҳанги Сурури” низ анъанаи ба тарзи шарҳдиҳӣ муайян намудани шакли сохти калима, таркибу ибораҳои тафсиршаванда идома ёфтааст. Муаллиф аз усули шарҳи муфасссали шакли фонетикии воҳидҳои луғавӣ истифода бурда, на танҳо ҳаракатҳоро дар калимаҳо муфасссалан шарҳ медиҳад, балки номи ҳарфҳои алифбои арабии таркиби калимаро низ қайд карда мегузарад. Ин усули шарҳи шакли калимаҳо роҳи иштибоҳу ғалатхониро пеш мегирад ва агар аз ҷониби котиб хатое гузашта, ба ҷойи як ҳарф дигараш афтода бошад, барои ислоҳи он ба хонанда кумак мерасонад. Дар давраи расмияти алифбои араӣ дар хатти тоҷикӣ ин усул дар ниғаҳдошти шакли аслии калимаҳои форсӣ-тоҷикӣ хидмати муҳимро адо кардааст. Дар фарҳанги мазкур низ ин усул рисолати худро ба анҷом расонида, чунончи

Абаркоғиё (ابرکاکيا) (ба фатҳи ҳамза ва “бо”-и муваҳхада ва сукуни “ро”-и муҳмала ва касри “коф”-и тозии дувум бо “йо”и ҳуттӣ) танидаи анкабутро гӯянд. Мисолаш Латифӣ фармояд:

Далели ту абрест пӯшои халқ

Ба сустист ҳамчун *абаркоғиё*. [6, с. 11]

Суспанд – (“син”-и дувум низ муҳмала ва “бо”-и форсӣ. Ба вазни гӯспанд) ба маънии алаф казо фӣ “Шарафнома” ва дар “Фарҳанг” ба маънии гиёҳест, ки чун онро бишкананд, шираи сафед ҳосил шавад, монанди шир [6, с. 727].

Сапреғ – (ба фатҳи “син” ва сукуни “бо”-и форсӣ ва касри “ро”) хӯшаи ангури пурдона бошад. Мисолаш, Шамси Фаҳрӣ гӯяд:

Нестам ҳамчу ток пушт дуто,

Аз пайи чанд хӯшаи *сапреғ* [6, с. 758].

Муаллиф ҳангми тафсир ба решашиносии калимаҳо таваҷҷуҳи ҳоса зоҳир намудааст. Чун ҳадафи муаллиф гирд овардани калимаҳои аслии форсӣ-тоҷикӣ буд, ба масъалаи решашиносии калимаҳо низ даст мезанад ва бисёр калимаҳоро аз рӯи этимология шарҳу

тавзеҳ медиҳад. Муаллифи фарҳанг ҳар тағйироте, ки дар сохт ва маънии калима мушоҳида кардааст, ба он қайду ишораҳои махсус мегузорад. Ин гуна қайду ишораҳои соҳиби фарҳанг барои донишмандони инкишофи таърихӣ ва таҳаввули маъноии калимаҳо аҳамияти хосе дорад. Соҳиби фарҳанг ба сохт ва маъноии нисбатан ибтидоии онҳо аҳамияти махсус зоҳир намудааст. Аммо ҳамаи таҳлилҳои Суруриро сирф илмӣ гуфтан нашояд, чунки баъзе аз ин маълумот аз ҷиҳати инъикоси ҳодисаҳои забонӣ ба этимологияи халқӣ мансуб ҳастанд. Бо вучуди ин, чанде аз онҳо ҳақиқати ҳоли таҳаввулотии таърихӣ калимаҳои форсӣ-тоҷикиро ифода менамояд. Ин гуна ишораҳо дар фарҳанг тартибу танзими муайяно надоранд ва танҳо ҳангоми муайян намудани маъноии воҳидҳои луғавӣ чун таҳлили сарфӣ қайд карда шудаанд. Масалан:

Афдасто - (ба фатҳи ҳамза ва “дол”-и муҳмала ва сукуни “фо” ва “син”-и муҳмала) ҳамди Худои азза ва чалл ва ситоишу шигифту неку, ҷӣ ин калима мураккаб аст, аз “афд”, ки ба маънии “шигифт” аст ва “сито”, ки “ситоиш” бошад. Мисолаш, устод Дақиқӣ гӯяд:

Ќуз зи Эзад туам Худовандӣ,

3-он кунам бар ту аз дил **афдасто** [6, с. 8].

Устурлоб – маъруф ва маънии он тарозуи офтоб бошад, ҷӣ “устур” ба забони юнонӣ тарозу бошад ва “лоб” ба забони румӣ офтоб. Амир Хусрави Деҳлавӣ фармояд:

Ба юнонӣ “устур” тарозу бувад,

Ки дар сиккаи адлсоз ӯ бувад.

Ва гар маъниям бозпурсӣ зи “лоб”

Бувад ҳам ба гуфтори рум офтоб.

Пас он к-ӯ мурод аз **сутурлоб** ҷуст,

Тарозуи хуршед бошад дуруст.

Ва баъзе гуфтаанд “Лоб” номи ҳақимест, ки он сохта ва возеҳ он аст ва баъзе гуфтаанд Лоб номи писари Идрис (а) аст ва онро Устурлоб ва Сулоб низ гӯянд [6, с. 15]

Иброҳом –(ба каср) ва дар “Фарҳанг” номе аст, порсии бостонӣ ва Пароҳом низ гӯянд ва муарраби он Иброҳим аст. [6, с. 68].

Дайҷур – шаби бағоят торик бошад. Мисолаш, Масъуди Саъд гӯяд:

Охир, эй офтоби рӯзафзун,

Кай дамад субҳи ин шаби **дайҷур**.

Ин луғат дар ҷамъе муаллифот ба фурс овардаанд, аммо охир баъд аз татаббуъ зоҳир шуд, ки арабист ба маънии торику ториқӣ ҳар ду омада [6, с. 522].

Даҳок - номи Заҳҳок аст. Ҷӣ “ок” айб аст ва офат ва чун ӯ соҳиби даҳ айб буд, ӯро Даҳок гуфта ва Заҳҳок муарраби он аст ва уюби даҳгона ин аст... [6, с. 539].

Дар шарҳу тавзеҳи калимоту ибороти тасрифшаванда фарҳангшиногон аз усулҳои гуногун истифода бурдаанд. Яке аз он усулҳо шарҳи синонимӣ мебошад. Соҳиби “Маҷмаъ-ул-фурс” низ аз ин усул фаровон истифода бурдааст. Ӯ баъзан, ҳаммаъноии калимаро бо шакли муаррабаш меорад ва баъзан бо шаклҳои дигари форсӣ.

Ҳарчанд дар фарҳанг калимаву ибороти арабӣ шарҳу тавзеҳ наёфтаанд, аммо ҳангоми тафсири вожаҳои форсӣ-тоҷикӣ шаклҳои арабии онҳо, ки дар байни мардум маъмул гаштаанд, оварда шудааст ва ин барои боз ҳам возеҳ гардонидани шарҳи калима мусоидат намудааст. Чунончи

Андарзо –(ба “нун”-у “дол”-у “ро”-и муҳмалатайн ба вазни аждарҳо) дар “Фарҳанг” ба маънии говзаҳра бошад ва он санге бувад, ки дар миёни заҳраи гов маткун шавад ва дар миёни широни ӯ низ гуфтаанд ва ба тозӣ **“ҳаҷаралбақар”** гӯянд [6, с. 9]

Ошкоро – яъне, зоҳиру ҳувайдо, ки ба арабӣ **“ҷаҳру аълония”** гӯянд. Мисолаш, халлоқулмаонӣ гӯяд:

Аё садре, ки шуд пеши замират

Ҳама асрори гардун **ошкоро**. [6, с. 10].

Испарамоб – (ба касри ҳамза ва фатҳи “бо”-ю “ро”-и муҳмала) хилте чанд бошад, ки дар об ҷӯшонанд ва бадани беморро бадон бишӯянд ва онро “бахтгов” низ гӯянд ва ба арабӣ **натул** гӯянд (ба “нун”-у “то”-и ҳуттӣ ба вазни малул) [6, с.14].

Осеб – амале бошад, ки аз паҳлу задан ба ҳам расад ва ба тозӣ онро “садама” хонанд [6, с. 15]

Дар дигар маврид ҳаммаъноӣ калимаи форсӣ-тоҷикиро дар шакли дигараш низ нишон додааст. Чунончи,

Андархӯрд – лоиқу зебову онро **аздар** ва **хӯро** ва **дархӯр** ва **шоён** ва **дархӯрд** ва **шоиставу фарохӯр** низ гӯянд [6, с. 26]

Панд - насихат бошад ва дигар ғалевочро гӯянд, яъне, **гӯштрабо** ва **ӯро** **чӯзалаво** ва **чӯчалаво** ва **чӯзалаво** ва **чанғалоҳӣ** ва **ходу заған** ва **гӯштрабо** низ гӯянд [6, с. 221].

Хурӯҳа – (ба замми “хо” ва “ро”-и муҳмала ва фатҳи “ҳо”) мурғеро гӯянд, ки сайёд бар дом бандад, ба воситаи сайд кардан ва онро **пойдом** низ гӯянд ва ба арабӣ **милвоҳ** хонанд (ба “мим”-у “вов”-у “ҳо”-и муҳмала, ба вазни мисбоҳ) [6, с. 494].

Закоса ва **закоша** (аввал ба “син”-и муҳмала ва дувум ба муъчама. Ҳар ду ба вазни гушода) Хорпуште, ки хорҳои худро ҳамчу тир андозад ва **ӯро** **ташӣ** ва **рӯбоҳи туркӣ** ва **сайхул** ва **сакоса** низ гӯянд ва ба тозӣ **даълач** гӯянд (ба фатҳи “дол”-у “лом”-у сукуни “айн”-и муҳмала ва охираш “чим”) [6, с. 696].

Дигар навъи шарҳдиҳӣ дар фарҳангшиносии тоҷик ин бо зикри калимаи зидмаъноӣ он аст, ки шарҳи антонимӣ меноманд. Сурурӣ низ аз ин усул фаровон истифода мебарад. Чунончи,

Бад – (ба фатҳ) зидди нек... [6, с. 134]

Зандовар – яъне ҳалол, зидди ҳаром [6, с. 666].

Шеб - чанд маънӣ дорад, аввал зидди фароз, яъне нишеб низ гӯянд [6, с. 831].

Муаллиф дар интиҳоб ва ҷобачогузории воҳидҳои луғавӣ вожаву ибораҳоро ба мавзӯҳо тасниф накардааст. Дар танзими ин фарҳанг нақши асосиро ҳарфҳои аввал ва охири калимаҳо мебозад. Вобаста ба ҳуруфи аввалу охири вожаҳо калимаҳои форсӣ-тоҷикӣ тафсир карда шудаанд. Ва барои исботи маънигузорӣ аз ашъори шуаро шавоҳиди шеърӣ оварда шудаанд. Моддаҳои луғвӣ фарҳангро чун дигар фарҳангҳои асри миёнагӣ ба амсоли “Луғати фурс”, “Фарҳанги Қаввос”, “Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ”, “Фарҳанги Рашидӣ”, “Шамс-ул-луғот” ба гурӯҳҳо қисмат кардан мумкин аст:

А) Калимаҳое, ки номҳои Худо, ғариштаҳо, ашхоси таърихӣ ба монанди подшоҳону вазирон, паҳлавонону ҳунармандон ва дигар номҳои қаҳрамонҳои асарҳои бадеӣ ба амсоли Урмийё, Устукило, Ҷуриё [6, с. 21], Иғрирс, Урмузд [6, с. 29], Эзад [6, с. 29], Аёз [6, с. 45], Андарус, Алқӯс [6, с. 47], Усруш [6, с. 48], Адӯнӯш [6, с. 49], Озарм [6, с. 67], Барзӯило [6, с. 118], Бебарасб [6, с. 119], Буштар [6, с. 135], Суфаро [6, с. 711], Синдбод [6, с. 732], Солесун [6, с. 790] ва ғайраҳо оварда шудаанд. Чунончи,

Эзадгушасб – номи яке аз умарои Баҳроми Ҷӯбин. Мисолаш, Ҳаким Фирдавсӣ фармояд дар сифати сафи сипоҳи Баҳром:

Ба як даст ба раҳ буд **Эзадгушасб**,

Ки бигзошӣ оби дарё ба асб [6, 14].

Тахвор – (ба “ҳо”-и муъчама. Ба вазни ҳаммор) номи подшоҳи деҳистон, ки мубориз муборизи лашкари Кайхусрав буд. (6.294)

Бомшод – номи мутриби машҳур чун Борбад. Мисолаш, Манучехрӣ гӯяд:

Булбул боғе ба боғ дӯш навое бизад,

Хубтар аз Борбад некутар аз **Бомшод**. [6, с. 130]

Зодшом – номи ҷадди Афросиёб бошад. [6, с. 679]

Сакӯбо – номи марде, ки дайре сохта буд ва дайраш маъруф аст. Мисолаш, Ҳаким Хоқонӣ фармояд:

Чӣ фармой, ки аз зулми яҳудӣ,

Гурезам то дари дайри Сакӯбо [6, с. 712]

Б) Калимаҳое, ки номи мавзӯҳои гуногун, аз ҷумла кишварҳо, вилоят, шаҳр, ноҳия, деҳ, қария, кӯҳ, дарё, рӯд ва ғайраҳоро ифода мекунад. Аз ҷумла номи шаҳрҳои Астрово (6, 11), Асфичоб (6, 16), Аҳсекат (6, 18), Сиёвахшкард (6, 25), Узганд (6, 25), Абебард (6, 26), Асбонбур (6, 41), Оз (6, 44), Аҳвоз (6, 45), Андалус (6, 47), Афсӯс (6, 48), Ҷш (6, 49), Аҳсисак

(6, 57), Ардабил (6, 65), Олав (6, 91), Берганд (6, 126), Ҳисор (6, 416), Даскара (6, 558), Самарканд (6, 728), Самангон (6, 786), Кашмир (6, 1055), вилоятҳои Абхаз (6, 45), Имлок (6, 53), Алмолак (6, 54), Алон (6, 83), Бадахшон (6, 181), Хазар (6, 434), Хатлон (6, 456), Ҳуз (6, 440), Хазрон (6.466), Саркӯб (6.715), Сақлоб (6.715), Шовғар (6.834), номи кӯҳҳо Истиё (6, 12), Испарӯз (6, 43), Сино (6, 712), Сиём (6, 778), Саволон (6, 791), номи рӯду дарёҳо ба мисли Авранд (6, 296), Отил (6, 64), Омун (6, 84) ва дигар мавзӯҳои ҷуғрофӣ шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Чунончи

Андароб - (ба фатҳи ҳамза) шаҳрест ба сарҳади Хуросон аз ҷониби Ҳинд наздики Ғазнин. Мисолаш, Ҳаким Фирдавсӣ фармояд:

Зи Ғазна сӯйи **Андароб** омадам,

Зи осоиш андар шитоб омадам.

Ба дар “Муъҷам-ул-булдон” шаҳрест миёни Балху Ғазнин ва **Андароба** низ гӯянд.
(6.14)

Узганд – (ба “зо”-и муъҷама, ба вазни гӯспанд) номи шаҳрест аз Туркистон. Мисолаш, Амир Муиззӣ фармояд:

Кошону **Узганду** Самарканд пеш аз ин,

Будаг ганҷхонаи чандин тагину хон[6, с. 25].

Омун - (ба вазни ҳомун) рӯде, ки бар канори Хоразм гузарад ва онро **Омӯй** низ гӯянд. Мисолаш шоир гӯянд:

Он рӯд, ки хуштар аст аз **Омун**,

Бешубҳа, ки ҳаст рӯди Сайхун[6, с.84].

Башбақ – (ба “шин”-и муъҷама ва “бо”-и муваҳҳада) қарияест аз қароеи Марв ва гоҳ аст, ки Башбақ низ гӯянд[6, с. 156].

Порс – номи вилояти маъруф ва форс муарраби он аст. Мисолаш, Шайх Саъдӣ гӯянд:

Иқлими **Порсро** ғам аз осеби даҳр нест,

То бар сараш бувад чу тӯе сояи Худо [6, с. 232].

Талош – (ба вазни ҳарос) шаҳрест дар Туркистон [6, с.300].

Ҷоландар – номи вилояти аз Суманот казо ғй-л-Тухфат. Мисолаш, Масъуди Саъд гӯянд:

Бас шигифтӣ набошад, ар бошад,

Модҳат қаҳрамони **Ҷоландар** [6, с. 350].

Ҷоч - номи шаҳре дар Туркистон, ки камони ҷочӣ ба он мансуб аст. Мисолаш, Шохнома:

Сутун кард чапу ҳам овард рост,

Ғиғон аз дили ҷархи **ҷочӣ** бихост.

Ҷарх –ин ҷо ба маънии камон аст[6, с. 372].

В) Калимаҳое, ки номи ҷонварон, ҳайвоноту парандагонро ифода мекунад. Аз ҷумла, номи ҷонвароне чун ангиҷво (6, 12), аҳмар (6, 39), ашпаш (6, 51), уштургов (6, 91), арвона (6, 91), ишпиша (6, 94), аздамӣ (6, 113), бесаро (6, 118), залла (6, 693), саманд (6, 727), самандар (6, 740), сузмор (6, 746), сумансолор (6, 746), сус (6, 752), соғ (6, 770), сусг (6.769), шутурговпаланг (6.871), калта (6.1132), гай (6.1249), ҳамчунин номи парандаҳое ба мисоли арҷ (6, 24), устухонринд (6, 29), аҳр (6, 40), аллӯх (6, 93), бўтимор (6, 137), туршак (6, 308), ҷарз (6, 380), ҷук (6, 387), ҳузон (6, 467), хӯша (6, 495), жӯла (6, 706), садохро (6, 710), сурҳоб (6, 714), сосор (6, 743), ғалевоч (6, 923) ва ғайра ташреҳу тавзеҳ ёфтаанд. Чунончи:

Арғун – (ба “ро”-и муҳмала ва “ғайн”-и муъҷама ба вазни маҷнун) ба маънии асби тунд бошад. Мисолаш, Ҳаким Асадӣ гӯянд:

Ҳазор асби дигар ба заррин ситом

Зи **арғуну** аз тозии тезгом [6, с. 86].

Арвона ду маънӣ дорад, дар фарҳанг аввал навъе аз шутур бошад. Амир Мухторӣ фармояд:

Ман банда, ки рӯй сӯйи раҳ дорам,

Бебахтеву бесароку *арвона*

Дувум, номи гуле, ки хайрии саҳрой гӯянд ва чун онро бухур кунанд бӯйи гандае, ки бошад зоил гардонад. [6, с. 91].

Бедмуш – яъне, гурбаи бед. Казо фӣ-л-муаййид ва онро бедмушк низ гӯянд. Мисолаш, Хоҷа гӯяд:

Чу берун дамад гурбаи *бедмуш*,

Чаман бишкуфад лола аз чорсӯш [6, с. 154].

Буф – (ба замми “бо”) номи мурғе бошад, ки куф ва бум низ гӯянд. Мисолаш, Ибни Ямин гӯяд:

Ту бози садранишинӣ, фалак нишемани туст,

Чаро чу *буф* кунӣ ошён ба вайрона? [6, с. 156].

Тох – номи дарахте аст, ки араб онро ғизо гӯянд (ба вазни ризо). Мисолаш, Сӯзанӣ гӯяд:

Пур аз кӯху беша чазираи фарох,

Дарахташ ҳама уду бодому *тох*. [6, с. 287].

Туршак – (ба замми “то” ва сукуни “ро”-и муҳмала ва фатҳи “шин”) номи парандаест сабзфом. Казо фӣ-л-Одот ва номи гиёҳе низ бошад. Ва номи ду қисм аз мева низ бошад. (с.308)

Чук - мурғест, ки худро сарнагун биёвезад аз дарахту чандон бонг кунад, ки хун аз ҳалқи ӯ равон шавад. Мисолаш, Манучехрӣ гӯяд:

Чук зи шохи дарахт хештан овехта,

Дар даҳани лола бод рехтаю бехта [6, с. 387].

Шутурговпаланг – яъне, заррофа [6, с. 871].

Г) Дигар вожаҳое, ки номи растаниҳо, дарахту гулу гиёҳхоро ифода мекунад. Ин гуна калимаҳо дар фарҳанг зиёда аз сад ададро фаро мегирад. Чанде аз онҳоро барои мисол аз назар мегузаронем:

Испарғам - (ба касри ҳамза ва сукуни “син” ва “ро”-и муҳмалатайн ва фатҳи “бо”-и форсӣ ва ғайни муъчама) райҳон бошад ва онро шоспарм, шоҳиспарғам низ гӯянд. Мисолаш шоир гӯяд:

Бар рухаш он турраи пурхам нигар,

Дар риёзи хулду *испарғам* нигар.

Озарюн – гулхайре бошад ва дар рисолаи Ҳусайн Вафой омада, ки Озаргун ва озарюн гулест зардранг, ки дар Хуросон ҳамешабаҳораш гӯянд ва шерозиён хайрӣ, говчашм хонанд. Ва озаргун ба маънии оташранг низ бошад. Мисоли маънии аввал Заҳириддини Форёбӣ гӯяд.

Ҳавои тоати туст он насими ҷонпарвар,

Ки аз миёнаи озар ба сар орад *озарюн*.

Баҳрак - (ба “хо” ва “ро”-и муҳмал, ба вазни мардак) бодому кӯҳӣ бошад дар нусхаи Мирзо. (Ба замми “ро” низ омада) [6, с. 159].

Панирак – номи наботест, ки ба арабӣ ўро мулукия хонанд ва панирак аз он гӯянд, ки меваи он шабеҳ бошад, ба панир ва онро офтобгирдак низ гӯянд, зеро ки ба ҳар самт, ки офтоб гардад ӯ майл ба он самт кунад [6, с. 237].

Канак – (ба фатҳи “коф”-у “нун”) гиёҳест, ки ресмон аз он кунанд ва дигар гирдаконе бошад, ки мағз аз он ба душворӣ барояд. Мисолаш, Буисҳоки Атъима фармояд:

Бо нону панири худ қаноат мекун,

То боз раҳӣ зи ҷаври гирдуи канак [6, с. 1084].

Ғ) Боз калимоте дучор мешаванд, ки ифодакунандаи ашёву олооти рӯзгордорӣ, расму оин ва бозиҳои мардумӣ мебошад. Ин гуна воҳидҳои луғавӣ барои омӯзиши таърихи тамаддуни мардуми форсу тоҷик, расму оин ва рӯзгордории онҳо дар асрҳои миёна мусоидат хоҳад кард. Якчанд воҳидҳои луғавиеро, ки ба ин қисмат тааллуқ дорад, мисол меорем:

Ангуз – (ба фатҳи ҳамза ва замми кофи форсӣ) дар нусхаи Мирзо беле бувад, ки заминро бо он ҳамвор кунанд. Ва дар “Муаййид” олате аст, ки бад он пилро ром кунанд. Шоир гӯяд дар таърифи пил:

Ту гӯй, ки Тӯр асту Мӯсо муҳобот,

Ба ҷойи асо **ангузи** морпайкар.

Муҳобот ба ҳиндӣ пилбонро гӯянд.

Аёғ – (ба фатҳи ҳамза) пиёла бошад. Мисолаш, Ҳофизи Шероз гӯяд:

Ба ҷаман хирому бингар бари тахти гул, ки лола,

Ба надими шоҳ монад, ки ба каф **аёғ** дорад.

Аҳрон – (ба “ро”-и муҳмала ба вазни мардон) ба маънии теша бошад казо фӣ-л-Фарҳанг. Мисолаш, Низорӣ гӯяд:

Ба гоҳ ар кӯҳ кандан даст дорӣ,

На аҳрон боядӣ на устодӣ.

Анбира – (ба “нун”-у “бо”-и муваҳхада, ба вазни наҷида) хошоке, ки баъд аз пӯшиши хона бар бом андозанд ва гилу коҳил бар он андоянд. [6, с. 103].

Буб – (ба вазни хуб) бисоту фарши гаронмоя бошад, ки хонаро бад он ороянд. Мисолаш, Устод Рӯдакӣ фармояд:

Шоҳ дигар рӯз боғ орош хуб,

Тахт бинҳоду бигустурд **буб** [6, с. 119].

Батук – (ба “то”-и қарашат ба вазни қабул) дар нусхаи Ҳусайн Вафой табақа ҷӯбин бар мисоли даф, ки баққолон доранд ва аҷнос дар он кунанд. Мисолаш, Устод Мунҷик фармояд:

Ман фаромӯш накардастаму кай хоҳам кард,

Он **батуки** ҷаву он тобаи ушнони туро [6, с. 157].

Потула, потила - ҳарду деги ҳалвоиён бошад дар нусхаи Ҳусайн Вафой. Абулаббос гӯяд:

Дӣ чу ба оканда шудам ёфтам,

Охир чун **потилаи** сифлагон.

Аммо аз ин байт мутлақ дег мафҳум мешавад [6, с. 267].

Таҷар – (ба фатҳи “то” ва “ҷим”) хонаи зимистонӣ бошад, ки бухорӣ дошта бошад. Мисолаш, Низории Қўҳистонӣ гӯяд:

Миёни ин **таҷару** гунбади фалак фарқ аст,

Ки ҳаст ин ба субот, он надорад оромиш [6, с. 295].

Д) Дар фарҳанг дигар калимаву ибораҳое дучор мешаванд, ки онҳо ба соҳаҳои мутафарриқа тааллуқ доранд, ки инҳоянд:

- **Калимаҳои ифодакунандаи замон:**

Аштуд – (ба вазни аҳнузи мазкур) рӯзи дувум аз Фурдҷони мазкур бошад [6, с. 33].)

Исфандмуд - рӯзи сеюм аз Фурдҷон [6, с. 33].

Аштод – (ба “шин”-и муъҷама ва “то”-и қарашат, ба вазни Бағдод) бисту шашум рӯз аз моҳро гӯянд. Мисолаш, Масъуди Саъди Салмон гӯяд:

Аштод рӯзу тоза зи гули бўстон,

Эй дӯст меситон зи кафи дӯстон [6, с. 30].

Озор – номи моҳи аввали баҳор бошад аз соли румиён [6, с. 36].

Аёр – номи моҳи сувуми баҳор аз соли румиён. Мисоли ҳарду луғатро Шайх Саъдӣ гӯяд:

Ин ҳанӯз аввали **Озори** ҷаҳонафрӯз аст,

Бош то хайма занад давлати найсону **Аёр**.

Ва дар “Сомӣ фӣ-л-сомӣ” ин ҳарду луғат ба забони суриёнист [6, с. 36].

- **Дигар калимаҳое, ки ба илмҳои тиббу нучум алоқаманданд:**

Ардаҷон – (ба “ро” ва “дол”-и муҳмалатайн ва ҷими тозӣ. Ба вазни бандагон) навъе аст аз ашқолу асрори илми нучум. Казо фӣ “Адот-ул-фузало”...

Испарамоб – (ба касри ҳамза ва фатҳи “бо”-ю “ро”-и муҳмала) хилте чанд бошад, ки дар об ҷӯшонанд ва бадани беморро бадон бишӯянд ва онро “бахтгов” низ гӯянд ва ба арабӣ **натул** гӯянд, ба “нун”-у “то”-и ҳуттӣ ба вазни малул [6, с. 14].

Ардашерон – номи доруе аст, ки ба арабӣ марв гӯянд [6, с. 70].

- **Калимаҳое, ки анвои таому хӯрданиҳоро ифода мекунад.** Масалан:

Улба – (ба замми “ҳамза”) таомест турконро ва ба фатҳи ҳамза низ ба назар расида. Мисолаш, Буисҳоқ гӯяд:

Дӯш туркона маро **алба** дилором афтод,

Меъдаи сӯхтаам дар тамаи хом афтод [6, с. 98].

Ангушту – (ба фатҳи ҳамза ва замми “коф”-и форсӣ ва “то”-и қарашат) чангол бошад. Яъне, ноне, ки реза кунанд ва бо равшан ва бо ширинӣ бимоланд ва **молида** низ гӯянд. (6.90)

Офирӯша – (ба мадди “алиф” ва касри “фо” ва замми “ро” ва фатҳи “шин”) номи ҳалвост, ки аз орд созанд ва он чунон бошад, ки аввал орду равшан бирезанд ва пас онро дар зарфе кунанд ва дар потила бипазанд, то саҳт шавад. Мисолаш, шоҳ Носири Хусрав фармояд:

Ин **офирӯшаест**, ки зоғ аст холигараш,

Ҳарду қарини якдигару неқ дархӯранд [6, с. 102].

Озодмева – яъне пиставу бодому нахӯди қандӣ. Мисолаш Бӯисҳоқи Аъйима гӯяд:

Каъб-ул-ғизол дорад аз бӯйи мушқ саҳме,

Озодмева дорад аз қанд суда қардӣ [6, с. 107].

Вожаҳое, ки мутааллиқ ба касбу қор ҳастанд:

Паноғ – (баъд аз “бо” “нун” ба вазни қароғ) дабир бошад, яъне нависанда. Мисолаш, Мансури Шерозӣ фармояд:

Замири ту бувад он булбуле, ки гоҳи баён,

Ба пеши ӯ бувад абқам забони тези **паноғ**. [6, с. 237].

Пакмол – (ба “коф”-у “мим”. Ба вазни бадҳол) яке аз афзори қашшгарон, ки бад он хат кашанд ва ба тозӣ “маҳт” гӯянд [6, с. 244].

Ҳамин тариқ, фарҳанги “Маҷмаъ-ул-фурс” бо фарогирии зиёда аз 16 ҳазор калимоту таркиботи форсӣ-тоҷикӣ дар замони худ ва баъд аз он низ ниёзмандони ин луғатро бо шарҳу тавзеҳи осонбаён то қадри имкон қонё гардониди тавонистааст.

Аз баррасии мавзӯи мазкур чунин хулосабарорӣ қардан мумкин аст:

1. Дар фарҳанги “Маҷмаъ-ул-фурс” калимаҳо аз рӯйи ҳарфи аввал ба бобҳо ва аз рӯйи ҳарфи охир ба фаслҳо ҷудо қарда шуда, принсипи ҷобачоғузорӣ аз рӯйи алифбои арабиасоси форсӣ сураҷ гирифтааст;

2. Дар фарҳанг бештар калимаҳои аслии форсӣ, ки имрӯз ҳамчун воҳидҳои қушнашуда аз истемол баромадаанд ва танҳо дар ашъори шуарои мутақаддим зинда мондаанд, тафсир қарда шудаанд.

3. Муаллиф аз усули шарҳи муфасссали шакли фонетикии воҳидҳои луғавӣ истифода бурда, ҳаракатҳоро дар калимаҳо муфасссалан шарҳ медиҳад ва номи ҳарфҳои алифбои арабии таркиби калимаро қайд менамояд, ки ин аз афзалияти фарҳанг нисбат ба дигар луғатҳои асримиёнагӣ дарак медиҳад.

4. Сурурӣ дар фарҳанги ҳеш ба масъалаи решашиносӣ низ тавачҷуҳи ҳоса зоҳир намуда, баъзе калимаҳоро аз ҷиҳати этимологӣ шарҳ медиҳад.

5. Дар фарҳанг на танҳо калимаҳое, ки ин ё он номро ифодакунанда интиҳоб қарда шудаанд, балки вожаҳое, ки амалу ҳаракат, ҳислату сифат ва ҳиссиёти инсонро ифода мекунанд, ҷо дода шудааст.

6. Дар “Маҷмаъ-ул-фурс” номҳои ашҳоси таърихӣ, қашрамонҳои асарҳои бадеӣ, номи мавзевҳои қуғрофӣ, номи ҳайвоноту наботот, номгӯйи хӯрданиву таомҳо, асбобу ашъи рӯзгордорӣ, вожаҳои мутааллиқ ба касбу қори қуноғун, истилоҳоти қуми қудоғона, шаклҳои феълӣ, сифату калимаҳои ёридохандаи нутқ ва қиноёту истиороти шоирона тафсиру таҷреҳ қарда шудаанд.

Адабиёт

1. Баевский, С.И. Описание персидских рукописей Института народов Азии. (Выпуск 4). Персидские толковые словари (фарҳанги). – М., 1962. – 85 с.
2. Баевский, С.И. Ранняя персидская лексикография XI-XV в.в / С.И.Баевский.- монография - М.: Наука, 1989. – 164 с.

3. Рауфов, Ҳ. Тафсири образҳои бадеӣ дар луғат // Садои Шарқ. - 1964. - №6. - С. 144-145.
4. Капранов, В.А. Таджикско-персидская лексикография в Индии XVI-XIX вв. монография / В.А.Капранов.- Душанбе: Дониш, 1987. - 224с.
5. Насриддинов, А. Маърифат ва шарҳи адабиёт. - Душанбе: Ирфон, 1991. - 188 с.
6. Сурури, Муҳаммадқосим ибни Ҳочӣ Муҳаммади Кошонӣ. Фарҳанги Маҷмаъ-ул-фурс, дар се мучаллад - Ба кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. - Техрон -1341ш. - 1657с.
7. Феҳрасти маҷмуаи Фурут Виллиём Колич (Калкутта) дар китобхонаи Оршеви миллии Ҳинд-Деҳлии нав. Тавфиқ Ҳошим пури Субҳонӣ, Муҳаммад Ризо Насирӣ. - Техрон: Фарҳангистони забон ва адабиёти форсӣ, 1379. - 188 с.
8. Феҳрасти нусхаҳои хатии форсии Институти ховаршиносӣ (милали Осиёӣ), Фарҳангистони улуми Русия./ Ба эҳтимоми У.Ф. Акимов, В.В. Кушф, Н.Д. Микалуҳув, А.М. Муғинов, М.А. Салоҳиддинов. - Техрон: Созмони мадорики фарҳангии инқилоби исломӣ, 1374. - 492 с.
9. Феҳрасти нусхаҳои хатии форсии китобхонаҳои Туркия (22 китобхона). / Таълифи Тавфиқ Ҳошим пури Субҳонӣ. Маркази наشري донишгоҳии Техрон. 1337. - 643 с.
10. Феҳрасти нусхаҳои хатии форсии китобхонаи Донишгоҳи Истамбул. / Гирдоварандагон: Тавфиқ Ҳошим пури Субҳонӣ, Ҳисомиддини Оксу. - Техрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1374. - 757 с.
11. Феҳрасти нусхаҳои хатии форсии музейи миллии Покистон дар Карочӣ. / Нигоштаи Саид Орифи Навшоҳӣ. - Исломобод, 1983. - 1079 с.

ФАРҲАНГИ “МАҶМАЪ-УЛ-ФУРС” ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЛЕКСИКОГРАФИИ ОН

Мақолаи мазкур дар бораи сохту хусусиятҳои лексикографии “Маҷмаъ-ул-фурс”-и Сурурии Кошонӣ баҳс менамояд. Дар он дар бораи забони таълиф, сохти фарҳанг, шарҳи шакли калима, яъне эъробгузорӣ, решашиносӣ, усулҳои ташреҳи калима, интиҳоб ва ҷобачогузории вожаҳо таркибҳои фарҳанг бо мисолҳо таҳлил карда шудааст.

Фарҳанги “Маҷмаъ-ул-фурс”-и Сурури бо номҳои “Луғати Сурури”, “Фарҳанги Сурурии Кошӣ” маъмул буда, дар давраи авҷи фарҳангшиносии тоҷик аз тарафи Муҳаммадқосим бини Муҳаммади Кошонӣ мутахаллис ба Сурури таҳия гардидааст. Ин фарҳанг ҳамчун сарчашмаи адабӣ дар адабиёти форсу тоҷик мавқеи хоси ҳудуддор дорад.

Фарҳанги “Маҷмаъ-ул-фурс”-и Сурури аз ҷиҳати интиҳоб ва ҷобачогузории моддаҳои луғавӣ ба мавзӯҳо тасниф карда нашудааст. Аммо муаллифи мақолаи мазкур воҳидҳои луғавии фарҳангро тақрибан ба як чанд гурӯҳҳо тақсим намуда, ба ҳар яке он мисолҳо аз фарҳанг сабт намудааст.

Дар мақола аҳамияти фарҳанг аз ҷиҳати лексикографӣ ва ҳамчун сарчашмаи адабӣ махсус ёфтани он қайд карда шудааст. Аз баррасии мақолаи мазкур чунин дарёфтани мумкин аст, ки “Фарҳанги Сурури” фарогири калимаҳои аслии тоҷикӣ буда, мутобиқи меъёри қоидаҳои фарҳангшиносии асрҳои миёна таълиф гардидааст. Аз осори шоирони асрҳои X-XVI абёти шохид овардааст.

Аҳамияти фарҳанг дар эъробгузорӣ ва шарҳи шакли дурусти калимаҳо низ зоҳир мегардад, ки барои дарёфти шакли дурусти вожаҳо мусоидат менамояд. Муаллиф сохт ва вижаҳои фарҳанги мазкурро бо овардани мисолҳо таҳлилу баррасӣ намуда, дар охир доир ва мавзӯи баррасишаванда ҳулосаҳои муайян бароварда шудааст.

Калидвожаҳо: *низми луғатсозӣ, калимаҳои аслии тоҷикӣ, эъробгузорӣ, шарҳи синонимӣ, шарҳи антонимӣ, решашиносӣ, интиҳоби калима.*

СЛОВАРЬ «МАДЖМА-УЛ-ФУРС» И ЕГО ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Словарь «Маджма-ул-фурс» Сурури известен под названиями «Словарь Сурури», «Словарь Сурури Коши» и была разработана в период расцвета таджикской культуры Мухаммадом Кашани, под псевдонимом Сурури. Этот словарь имеет свое уникальное положение как литературный источник в персидско-таджикской литературе.

В данной статье рассматриваются структура и лексикографические особенности «Маджма-ул-фурс» Сурури Кашани. В ней на примерах рассматриваются язык композиции,

структура словаря, объяснение форм слов, т.е. проводится анализ корней, приемы толкования слов, выделение и размещение лексики и культурологических компонентов.

Словарь Сурура «Маджма-уль-Фурс» не классифицируется с точки зрения выбора и размещения словарных единиц по темам. Однако автор данной статьи разделил лексические единицы словаря на несколько групп и для каждого из них он зафиксировал примеры из словаря.

В статье подчеркивается важность словаря с точки зрения лексикографии и рассмотрения ее как литературного источника. Из обзора данной статьи можно узнать, что «Словарь Сурури», включает в себя исконные таджикские слова и написана в соответствии с нормами и правилами составления словарей Средневековья. Из произведений поэтов X-XVI веков он приводит стихи в качестве свидетельства.

Важность словаря также отражается в интерпретации и объяснении правильной формы слов, что помогает выбрать правильную форму слов. Автор проанализировал и рассмотрел на примерах структуру и особенности этого словаря и, наконец, сделал определенные выводы по рассматриваемому предмету.

Ключевые слова: принципы составления словарей, оригинальные таджикские слова, формулировка, объяснение синонимов, объяснение антонимов, этимология, выбор слова.

DICTIONARY "MAJMA-UL-FURS" AND ITS LEXICOGRAPHICAL FEATURES

Dictionary "Majma-ul-Furs" Sururi is known under the names "Dictionary of Sururi", "Dictionary of Sururi Koshi" and was developed during the heyday of Tajik culture by Muhammad Koshoni, by the pseudonym of Sururi. This dictionary has its unique position as a literary source in Persian-Tajik literature.

This article discusses the structure and lexicographic features of "Majma-ul-Furs" by Sururi Koshoni. It discusses the language of composition, the structure of the dictionary, the explanation of the forms of words, i.e., using examples. the analysis of the roots, methods of interpreting words, the selection and placement of vocabulary and cultural components are carried out.

The Sururi Dictionary "Majma-ul-Furs" is not classified in terms of the selection and placement of vocabulary units by topic. However, the author of this article divided the lexical units of the dictionary into several groups, and for each of them he recorded examples from the dictionary.

The article emphasizes the importance of the dictionary in terms of lexicography and its consideration as a literary source. From the review of this article, you can find out that the "Sururi Dictionary" includes original Tajik words and is written in accordance with the norms and rules for compiling dictionaries of the Middle Ages. From the works of poets of the 10th-16th centuries, he cites verses as evidence.

The importance of vocabulary is also reflected in the interpretation and explanation of the correct form of words, which helps in choosing the correct form of words. The author analyzed and examined the structure and features of this dictionary with examples and, finally, drew certain conclusions on the subject under consideration.

Keywords: principles of compiling dictionaries, original Tajik words, wording, explanation of synonyms, explanation of antonyms, etymology, word choice.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султонова Гулбаҳор Абдувайитовна - Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, унвонҷӯи кафедраи адабиёти классикии тоҷик. Нишони: ш. Хуҷанд, маҳаллаи 27. Телефон: (+992) 7171324; E-mail: sultonova9090@mail.ru

Сведения об авторе: Султонова Гулбаҳор Абдувайитовна - Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова, соискатель кафедры таджикской классической литературы. Адрес: г. Худжанд, 27 микрорайон. Тел.: (+992) 7171324; Электронная почта: sultonova9090@mail.ru

Information about the author: Sultonova Gulbahor Abduvayitovna - Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov, applicant of the Department of Tajik Classical Literature. Address: Khujand, microdistrict 27. Phone: (+992) 7171324; E-mail: sultonova9090@mail.ru

МУЛОҲИЗАЕ ЧАНД РОҶЕЪ БА МАХСУСИЯТҲОИ КОНСЕПТИ «ГУЛ» / THE FLOWER ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МАЪРИФАТӢ

Арабзода Ф. Ҳ.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Забоншиносӣ омӯзиши илмии забони инсон аст. Он таҳлили ҳаматарафа, мунтазам, объективӣ ва дақиқи тамоми ҷиҳатҳои забон, хусусан табиат ва сохтори онро дорад. Азбаски забоншиносӣ ҳам ба ҷанбаҳои маърифатӣ ва ҳам иҷтимоии забон дахл дорад, он ҳам як соҳаи илмӣ ва ҳам як фанни таълимӣ ҳисобида мешавад, он ҳамчун илми маърифатӣ ё як қисми илмҳои гуманитарӣ тасниф шудааст.

Забоншиносӣ бахшҳо ва зерсоҳаҳои зиёдеро дар бар мегирад, ки ҳам татбиқи назариявӣ ва ҳам амалиро фаро мегиранд. Забоншиносии назариявӣ (аз ҷумла забоншиносии анъанавии тавсифӣ) ба фаҳмидани моҳияти асосии забон ва таҳияи ҷаҳорҷӯби умумии назариявии тавсифи он машғул аст. Забоншиносии амалӣ кӯшиш мекунад, ки бозёфтҳои илмии омӯзиши забонро барои мақсадҳои амалӣ, аз қабili таҳияи усулҳои тақмили таълими забон ва саводнокӣ истифода барад.

Забоншиносӣ бо фалсафаи забон, услубшиносӣ ва риторика, семиотика, лексикография ва тарҷума алоқаманд аст. Забоншиносии ҳозира серсоҳа буда, бо дигар соҳаҳои умумии гуманитарӣ алоқаманд аст. Забоншиносии умумӣ умумияти қонуниятҳои инкишоф ва мавҷудияти забонҳоро таҳқиқ мекунад. Забоншиносии хусусӣ забонҳои алоҳида ё гурӯҳи забонҳоро мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Забоншиносӣ аз рӯи усули таҳқиқ ба муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ, структурӣ тақсим мешавад. Дар бобати забоншиносии назариявӣ ва амалӣ метавон чунин зикр кард, ки ба таърихӣ ва тасвирӣ ҷудо кардани забоншиносӣ вобаста аст, алаҳусус вобаста ба маводе, ки таҳқиқ карда мешавад.

Услубшиносӣ, сотсиолингвистика, таърихи забони адабӣ низ аз соҳаҳои мустақили забоншиносии имрӯзаанд. “Забоншиносӣ соҳаҳои низ дарбар мегирад, ки ҷиҳатҳои гуногуни забонро таҳқиқ мекунад: фонетика ва фонология - системаи овозҳо, грамматика (морфология ва синтаксис)- сохти калима ва ҷумларо, лексикалогия ва лексикография - таркиби луғавӣ, фразеология- ибораҳои калимаҳои рехта, этимология, ономастика (антропонимика ва топонимика), палеография” ва ғайра [2, с. 151].

Мақсад аз нигориши мақолаи мазкур таҳлили баъзе хусусиятҳои концепти гул-flower дар забоншиносии маърифатӣ ва ҳаёти инсон мебошад.

Бояд таъкид кард, ки мушкilotи муносибатҳои байни фарҳанг ва шахсият дар ҷаҳони муосир яке аз масъалаҳои мубрамтарин ба ҳисоб меравад. Анъанаҳо, фарҳанг, ҳислатҳои миллӣ ва урфу одатҳо дар забони мардум ҳифз карда мешаванд.

Истилоҳи “концепт” робита ба ҳамкории забон, шуур ва фарҳангро инъикос мекунад. Истилоҳи «концепт»-ро аввалин бор дар илми рус С.А.Асколдов соли 1928 истифода бурда буд. Олим концептро ҳамчун ташаккули раванӣ муайян кардааст, ки дар ҷараёни тафаккур маҷмуи номуайянии предметҳо, амалҳо, функцияҳои равонии як навъ (мафҳумҳои растанӣ, адолат; мафҳумҳои математикӣ) иваз мешавад [1. с. 269].

Истилоҳи «концепт» дар адабиёти илмии англис дар миёнаҳои солҳои 70-асри гузашта маъруф гардид [8. с. 88].

Дар забоншиносии муосир концепт ҳамчун ифодаи яке аз шаклҳои муаррифии дониш дар бораи ҷаҳон аз нигоҳи семантикаи маърифатӣ истифода мешавад. Дар асари худ «Таҳлили семантикӣ-когнитивии забон» З.Д. Попова ва И.А.Стернин қайд мекунад, ки дар забоншиносӣ тафсирҳои гуногуни истилоҳи ифодакунандаи дониш дар бораи ҷаҳон мавҷуданд. Дар ин бора Н.Д.Арутюнова, С.А.Асколдов, Д.С.Лихачев, Ю.С.Степанов ва дигарон таҳқиқот бурдаанд [7. с. 315].

Ба андешаи З.Д.Попова, «маъмултарин истилоҳ «концепт» мебошад, ки дар забоншиносии когнитивӣ мафҳуми калидӣ гардидааст» [7, с. 24].

Бисёре аз забоншиносон консептро маҷмуи таносуби «берунӣ», категориалӣ ва сохтори дохилӣ, семантикии он мешуморанд, ки сохтори қатъии мантиқӣ дорад. Мо метавонем дар бораи минтақаҳои марказӣ ва ҳошиявии консепт андеша ронем. Ба ақидаи Н.Д.Арутюнова, «консептҳо вазифаи як навъ миёнаравро байни инсон ва воқеият иҷро мекунад, ки ӯ дар он зиндагӣ мекунад» [2, с. 11].

Дар шуури забоншиносии коллективи консептҳо мавқеи муҳимро ишғол мекунад ва аз ин рӯ, омӯзиши онҳо яке аз масъалаҳои ниҳоят маҳсуб меёбад. Истилоҳи «Консепт» вақтҳои охир дар забоншиносӣ васеъ истифода мешавад.

Дар забоншиносии тоҷик ба таҳқиқи консептҳо ва соҳаи консепт, тасвири забоншиносии миллии ҷаҳон, майдони ассотсиативӣ, менталитет, метафоризатсияи консептҳо ва ғайра асарҳои зиёде бахшида шудаанд [6, с. 160].

Дар ин бобат хизмати шоистаи олимони забоншиносии тоҷик Ҷамшедов П., Мирзоев Ҳ., Ҷоматов С., Қосимов О. Искандарова Д.М, Матробиён С. ва ғайра назарраст аст.

Оид ба омӯзиши консептҳои гуногун рисолаҳо навишта мешаванд, чунончи, «Таҳқиқи муқоисавии консепти «Зебой» дар забонҳои чинӣ ва русӣ» (Гулова, 2015); «Консепти «Ақл» дар тасвирҳои забонҳои чинӣ ва русии ҷаҳон (дар асоси воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасал)», Объективизатсияи консепти «Оила» дар системаҳои лексикӣ-фразеологӣ ва паремиологии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ» (Имомзода, 2017);

«Универсалӣ ва этносексиалистӣ дар ифодаи забонии макроконсепсияи «Тақдир» (дар асоси гурӯҳи забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва шугнонӣ-рушонӣ)» (Давлатмирова, 2019); Консепт "Красота" в таджикской и английской лингвокультурах Искандарова Д. М ва ғайра.

Консепти «Гул» аз ҷиҳати амалияи забон падидаи луғавӣ буда, ба мафҳумҳои мушаххас дахл дорад, зеро воқеияти объективии мушаххасро ифода мекунад, аммо дар айни замон дорои семантикаи умумишуда мебошад ва тамоми маҷмуи навъҳои махсуси гулҳоро фаро мегирад. Мавҷудияти ҷузъи арзишӣ дар консепт ба мо имкон медиҳад, ки мафҳуми таҳқиқшавандаро ба консептҳои лингвофарҳангӣ нисбат диҳем. Шояд «Гул» - ро низ метавон мафҳуми бадеӣ шумурд, зеро ин образ дар назм яке аз мавзӯҳои калидӣ ба ҳисоб меравад [5, с. 430].

Тавре маълум аст, шеър як муҳити махсуси лафзӣ буда, ба рушди афзояндаи маъноии калимаҳо мусоидат мекунад ва як навъ тамаркузи маъноҳои рамзӣ ба консепт аст. Таҳти дасти ҳунарманд калимаҳо тағйир меёбанд, тобишҳои маъноии иловагӣ пайдо мекунад, дар матни бадеӣ ҳамчун воҳидҳои сифатан нав пайдо шуда, имкониятҳои эстетикӣ баёнгарии худро дарк мекунад. Таҳлили консепти «гул» бар маънои кори назм ҷолиб ба назар мерасад.

Чунон ки дар боло зикр гардид, масъалаи муносибати фарҳанг ва шахсият дар ҷаҳони муосир яке аз масъалаҳои мубрами рӯз аст. Дар забони халқ расму оин, маданият, ҳислату расму оинҳои миллии маҳфузанд.

Чунон ки аз сарчашмаҳо бармеояд, гул аз замонҳои қадим «зебоӣ»-ро таҷассум кардааст. Бояд қайд намуд, ки гул калимаи полисемантикӣ буда, бисёр калимаҳои якрешаро ташкил медиҳад. Чунон ки қайд гардид калимаи «гул» дар адабиёт васеъ истифода мешавад.

Ҳамчунин бояд гуфт, ки гулҳо дар афсонаҳо, ривоятҳо, сурудҳо мавқеи хосро касб кардаанд.

Муҳаққиқон ду мафҳуми асосии консептро чудо мекунад: забони умумӣ. Дар кори худ мо як ҷузъи умумиро баррасӣ мекунем. 2. Дар бораи этимологияи калимаи «гул»

Гулҳо, ҳамчун зеботарин офаридаҳои олами наботот кодиранд, ки таъби идонаи баҳорӣ эҷод кунанд. Онҳо кӯмак мекунад, ки эҳсосот ва таҷрибаҳо бидуни калимаҳо, танҳо бо забони гулҳо баён гарданд. Аммо ин забон хеле мураккаб аст ва онро барои ҳамаи халқҳо ва маданиятҳои ҷаҳон универсал номидан мумкин нест. Масалан, бунафш дар аксари кишварҳои аврупоӣ рамзи бегуноҳӣ ва ҳоксорӣ маҳсуб мешавад ва дар Юнони қадим он рамзи андӯх ва марг буд, ин гулҳо бистари марг ва қабри духтарони ҷавонро оро медоданд [10, с.432].

Нависанда Вортли Монаг (1689-1762) ҳангоми дар шарқ буданаш ба омӯзиши аломатҳои гул, рамзҳо, мукотиба таваҷҷуҳ пайдо карда, ба хона баргашта, дар байни оммаи васеъ таваҷҷуҳ ба гулро бедор мекунад. Бояд бигӯем, ки ороишгарони ҳама давраи замон кӯшиш мекарданд, ки маҳорати худро дар эҷоди композитсияҳо аз гулҳои бурида такмил диҳанд. Дар воқеъ калимаи "букет" аз забони фаронсавӣ буда, дар ибтидо маънои "банд"-ро дошт. Аммо ин вожа маънои дигар дорад, яъне бӯй, бӯи чизе. Қаблан гулдастаҳо барои бӯй сохта мешуданд ва барои ин асосан гулҳои хушбӯйро истифода мебарданд.

Қобили зикр аст, ки ҳар як гул танҳо як ҷузъи растанӣ нест. Ин як навъ ҷуғрофиёт ва таърихи на танҳо ҳуди гул, балки халқу миллат аст. Дар замонҳои қадим гулдастаҳо умуман сохта намешуданд ва гулчанбар шакли дӯстдоштаи ороиши гул буд. Дар Ҳиндустон ва дигар кишварҳои шарқӣ ин анъана то имрӯз боқӣ мондааст - ба меҳмонони фахрӣ гулчанбарҳои аз гулҳои тару тоза гузошта мешавад.

Анъанайи гулсупорӣ ба замонҳои пеш аз таърих бармегардад, ки гулҳо аксар вақт хосиятҳои шифобахш ва гиёҳӣ доштанд. Археологҳо дар чанд қабр боқимондаҳои баргҳои гулро ёфтаанд. Гулҳо аввал ҳамчун ашёи қурбонӣ ва дафн истифода мешуданд. Мисриёни қадим ва баъдтар юниёниҳо румиёни аз гул истифода мекарданд. Дар Миср ашёи дафн аз соли 1540 пеш аз милод ёфт шуд, ки дар онҳо кӯкнори сурх, арауни зард, ҷуворимакка ва савсанҳо тасвир шудаанд [4.с, 459- 460].

Сабтҳои гул додан дар навиштаҷоти чинӣ ва иероглифҳои мисрӣ, инчунин, дар мифологияи юнонӣ ва румӣ мавҷуданд. Амалияи додани гул дар асрҳои миёна, вақте ки ҷуфти ҳамсарон тавассути гулҳо муҳаббат зоҳир мекарданд, ривож ёфт. Анъанайи гулдӯзӣ дар шаклҳои гуногун вучуд дорад. Он қисми муҳими фарҳанг ва фолклори рус аст. Ба муаллимони худ гулдастаҳо додани талабагон маъмул аст. Дар Россия додани гулҳои зард дар муносибатҳои ошиқона маънои ҷудошавӣ дорад. Дар айни замон, аксар вақт гулҳоро дар шакли як гулдаста медиҳанд.

Аз сабаби намуди зоҳирии гуногун ва рангоранг доштан гулҳо дер боз мавзӯи дӯстдоштаи рассомони визуалӣ буданд. Баъзе аз расмҳои машҳури рассомони маъруф аз гулҳо мебошанд, ба монанди силсилаи офтобпарастҳои Ван Гог ё савсанҳои обии Моне.

Гул табиб аст. Вай дар табobati бемориҳои гуногун ёрдамчиӣ ивазнашаванда аст. Забони гулҳо ҷолиб аст. Онҳо ба хун кумак мерасонанд, ки эҳсосот ва таҷрибаи худро ба калима, танҳо бо забони гул баён кунанд. Бо вучуди ин, на ҳама метавонанд гулдастаи зебо созанд. Толеъномаи гул барои донишмандони худ кумак мекунад. Дар он гулҳо бо шумораи таваллуди шумо алоқаманданд. Пас аз хондани он шумо албатта дар бораи хислати худ, инчунин хислати оила ва дӯстони худ чизе нави меомӯсед. Шумо мефаҳмед, ки бо ин ё он шахс чӣ гуна рафтор кунед, чӣ гуна эҳтиром ва муҳаббати худро зоҳир намоед.

Ҳамин тариқ, пас аз таҳлили маводи маъхазҳои гуногун чунин хулоса баровардан мумкин аст:

Гул дар фарҳанги мардумони соҳибзабони тоҷик ва англис мавқеи хоса дорад ва ҷунон, ки маълум аст, аз қадимулайём дар ҳаёти башарият мавқеи назаррас пайдо кардааст [9. с, 484].

Шоирону нависандагони мо низ дар бораи гул сатрҳои зиёде рӯйи ҷоп овардаанд, ки дар таҳқиқоти минбаъдаи худ роҷеъ ба онҳо маълумоти муфасссал хоҳем дод.

Хулоса, таҳқиқи муфасссал ва махсуси концепти "гул" дар муқоиса бо забони англисӣ бо таваҷҷуҳ аз ҷанбаҳои маърифатӣ аз аҳамият ҳолӣ нест.

АДАБИЁТ

1. Аскольдов-Алексеев, Ю. С. А. Эволюция понятия «концепт» в трудах ученых. – М., 1928. – 269 с.
2. Бозидов, Н. Муқаддимаи забоншиносӣ. - Душанбе, 1977. – 151 с.
3. Бойматова, Н. К. Семантическое поле концепта «Красота» в таджикской и английской лингвокультурах. – Душанбе, 2019. – 174 с.
4. Большая советская энциклопедия / А. М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1978. – 460 с.

5. Жизнь растений. В 6-ти т. / гл. ред. Ал. А. Федоров. Т. 5. Ч. 1. Цветковые растения / под ред. А. Л. Тахтаджяна. — М.: Просвещение, 1980. — 430 с.
6. Норматов, М. Забоншиносии умумӣ: Васоити таълим барои донишҷӯёни мактабҳои олий. — Душанбе: Маориф, 1991. — 160 с.
7. Попова, З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Монография. — М., 2007. — 314 с.
8. Фрумкина, Р.М. Психоллингвистика: что мы делаем, когда говорим и думаем. Препринт WP6/2004/04. — М.: ГУ ВШЭ, 2004. — 24 с.
9. Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. - СПб., 1890-1907. — 484 с/
10. Этимологический словарь русского языка / М. Дрофа, Н.М. Шанский. - СПб.: ООО «Полиграфуслуги», 2005. — 432 с.

МУЛОҲИЗАЕ ЧАНД РОҶЕЪ БА МАХСУСИЯТҲОИ КОНСЕПТИ «ГУЛ» / THE FLOWER ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МАЪРИФАТӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили мавқеи концепти “гул”/“flower” дар забоншиносии маърифатӣ бахшида шудааст. Муаллиф дар он оид ба забон ва забоншиносӣ баҳс орошта, маълумоти назариявии марбут ба забоншиносии маърифатиро мавриди омӯзиш ва таҳқиқи баррасӣ қарор медиҳад. Дар мақола ҳамчунин оид ба ақидаҳои олимони ҷудогона дар таҳқиқи концептҳои гуногун дар мисоли забон тоҷикӣ ва забонҳои хориҷӣ маълумот дода мешавад. Муаллиф аҳамияти мафҳуми “гул”-ро дар ҳаёти мардумони гуногун, алалхусус англисзабонон ва соҳибзабонони тоҷик мавриди баррасӣ қарор дода, қайд менамояд, ки калимаи “гул” аз ҷониби забондонони муосир ба таври васеъ истифода мешавад. Он дар зехни мардум бо маънои мусбат акс ёфтааст ва барои ифодаи маъноҳои гуногун ба таври рамзӣ истифода мегардад. Дар мақола гул танҳо як ҷузъи растанӣ баррасӣ нагардида, таъкид карда мешавад, ки он як навъ ҷуғрофиёт ва таърихи на танҳо ҳуди гул, балки халқу миллат аст.

Барои ҷамъоварӣ ва таҳлили мавод муаллифи мақола аз маълумоти луғатҳои тафсирий, фразеологӣ, энциклопедӣ, лингвокультурологӣ, тарҷумонии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода бурдааст.

Дар мақолаи мазкур таъкид ба амал оварда шудааст, ки концепти “гул” дар ҳаёти инсон мавқеи назаррас дошта, қарнҳои зиёд воситаи муассири ифодаи таъбу эҳсосот, муносибатҳои гуногуни миёни одамон гаштааст ва таҳқиқи махсуси тобишҳои маъноии концепти “гул”/ “flower” дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аҳамияти калони илмӣ дорад, зеро соҳибзабонони тоҷику англис нисбат ба мафҳуми «гул» ҳамчун воситаи ифодаи маъноҳои гуногуни ҳаётӣ дар тӯли таърихи худ бетафовут набудаанд.

***Калидвожаҳо:** забоншиносӣ, забоншиносии фарҳангӣ, забоншиносии маърифатӣ, забоншиносии иҷтимоӣ, концепт, гул/flower, таҳлил, муқоиса.*

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ ОБ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА “ЦВЕТOK” / “FLOWER” В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Данная статья посвящена анализу места концепта «цветок» в когнитивной лингвистике. В ней автор рассматривает язык и лингвистику, теоретические сведения, связанные с когнитивной лингвистикой. В статье также рассматриваются мнения разных ученых в исследовании различных понятий, на примере таджикского и других иностранных языков. Автор рассуждает о значении понятия «цветок» в жизни разных людей, особенно носителей английского и таджикского языков, и отмечает, что слово «цветок» широко используется современными лингвистами. Он отражается в сознании людей как совокупность хороших качеств и используется как символ для выражения различных взглядов. В статье цветок не рассматривается только как часть растения, подчеркивается, что это своего рода география и история не только самого цветка, но и народа и нации.

Для сбора и анализа материала автор статьи использовал информацию из толковых, фразеологических, энциклопедических, лингвострановедческих, переводных словарей таджикского и английского языков.

В данной статье подчеркивается, что понятие «цветок» занимает значимое место в жизни человека, и на протяжении многих веков оно стало действенным средством выражения эмоций и различных отношений между людьми. Специальное изучение семантических нюансов концепта «цветок» на примере таджикского и английского языков имеет большое научное значение, поскольку таджикско-англоязычные носители не были равнодушны к понятию «цветок» как к средству выражения разнообразной жизни.

Ключевые слова: языкознание, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, социолингвистика, концепт, цветок/flower, анализ, сравнение.

SOME THE NOTE ON FEATURE OF A CONCEPT OF FLOWER / ГУЛ IN COGNITIVE LINGUISTICS

This article is devoted to the analysis of the position of the concept "flower" in cognitive linguistics. In it, the author discusses language and linguistics, studies, researches and discusses theoretical information related to cognitive linguistics. The article also provides information on the opinions of different scientists in the study of various concepts, for example Tajik language and foreign languages. The author discusses the importance of the concept of "flower" in the lives of different people, especially English speakers and native Tajik speakers, and notes that the word "flower" is widely used by modern linguists. It is reflected in people's minds with a positive meaning and is used as a symbol to express different meanings. In the article, the flower is not considered only a part of the plant, it is emphasized that it is a kind of geography and history of not only the flower itself, but also the people and the nation.

In order to collect and analyze the material, the author of the article used information from explanatory, phraseological, encyclopedic, linguistic and cultural dictionaries, translators of the Tajik and English languages.

In this article, it is emphasized that the concept of "flower" has a significant place in human life, and for many centuries it has become an effective means of expressing feelings and emotions, various relationships between people, and a special study of the meaning of the concept of "flower" in the example of languages Tajik and English is of great scientific importance, because Tajik and English speakers were not indifferent to the concept of flower as a means of expressing different life meanings throughout their history.

Keywords: linguistics, cultural linguistics, cognitive linguistics, social linguistics, concept, flower, analysis, comparison.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Арабзода Фирӯзҷон Ҳамроҳонович* – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нишони: ш. Душанбе, к.Саид Носир 33. Телефон: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

Сведения об авторе: *Арабзода Фирузжон Хамроҳонович* – Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, старший преподаватель кафедры иностранных языков. Адрес: г.Душанбе, ул. Саид Носира 33. Тел.: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

Information about the author: *Arabzoda Firuzjon Khamrokhonovich* – Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, Senior Lecturer Department of Foreign Languages. Address: Dushanbe, 33 Said Nosir str. Phone: 985331163; E-mail: f_hamrokhon@list.ru

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВВОДНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В РОМАНЕ
«ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ» Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО И СРЕДСТВА ИХ
ВЫРАЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ**

Ходжатов Б.Д., Турсунов Ф.М.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Разные учёные в своё время по-своему трактовали проблему вводных и вставных конструкций. Исходя из научных трудов лингвистов XIX и начала XX вв. понятия вводности и вставочности смешиваются, только со второй половины XX столетия начинают рассматривать их как самостоятельные языковые явления. Рассмотрим мнения некоторых учёных.

Так, Н.И. Греч в своей работе «Практическая русская грамматика» (1827 г.) отмечает: «В грамматическом отношении предложения бывают: главными, придаточными и вводными. ... 3. Вводное предложение или пареноеза есть совершенно постороннее предложение, не имеющее никакой грамматической связи с главным [3, с. 247-248].

Учёные А.Х. Востоков, И.И. Давыдов в первом издании «Начертаний русского синтаксиса» П. М. Перевлесского 1843 года выделяют два типа вводных предложений: одни из них выражают модальные значения, другие являются средством сообщения добавочного замечания.

Со второй половины XIX века учёные начали рассматривать вводные слова и предложения, при этом к вводным конструкциям относятся как собственно вводные конструкции, так и вставные. Впервые А.Х. Востоков делает попытку для разграничения вышеперечисленных понятий, употребляя при этом понятие «вводное предложение»: «Между частями главного предложения может быть вставлено особое предложение, называемое вводным, которое не привязывается местоимениями или союзами к главному предложению, и может быть опущено без нарушения смысла» [2, с. 174].

По мнению Ф.И. Буслаева (Историческая грамматика русского языка), вводные слова это разновидность одного из сложных или слитных предложений, которые должны быть соединены по способу подчинения, но вставлены в предложение без всякой видимой грамматической связи [1, с. 64].

Таким образом, в традиционном языкознании вводные слова называли словами, грамматически не связанными с предложением, так как вводные слова и сочетания слов не вступают ни в сочинительную, ни в подчинительную связь с членами предложения.

Известно, что Ф.М. Достоевский в своих произведениях, как и многие известные писатели часто прибегал к использованию вводных конструкций для раскрытия внутреннего мира своих героев. И в этом вопросе роман «Преступление и наказание» - не исключение.

В русском языке вводные конструкции по структуре могут быть представлены словами, словосочетаниями и предложениями.

Следует констатировать, что наиболее продуктивными вводными единицами в романе «Преступление и наказание» Ф.М. Достоевского являются вводные слова, Так, нами выявлено 1822 (83%) примера с вводными словами, 277 (13,2%) примеров с вводными словосочетаниями и 102 (4,9%) – с вводными предложениями.

В данной статье более подробно остановимся на структуре вводных словосочетаний, которые занимают второе место по продуктивности и составляют 13,2% от общего количества вводных единиц.

Рассмотрим примеры из текста романа «Преступление и наказание» и его перевода (переводчик Шамси Собир) на таджикский язык «Чиноят ва ҷазо».

I. Большое количество вводных словосочетаний в романе составляют, именные вводные словосочетания, которых в романе насчитывается 180 примеров (68%). Например:

Одним словом, милый Родя, письмо это так благородно и трогательно написано, что я рыдала, читая его, и до сих пор не могу его читать без слез (с.33). Мое мнение, что

многое, очень многое, тут было лишнее; но Марфа Петровна уже такого характера (с. 33). *Хулласи калом, Родяҷони ширин, ин мактуб чунон риккатовар ва чунон олиҳимматона навишта шудааст, ки ман вақти онро хондаам дунгос зада гиристам ва то ин дам онро бе оби дида хонда наметавонам* (41). *Ба фикри ман, дар ҳамаи ин корҳои вай бисёр аз ҳад гузарондааст; аммо, феълӣ атвори Марфа Петровна ҳамин дел аст* (42). В этих предложениях для передачи выделенных вводных конструкций **одним словом и мое мнение** переводчиком использованы сочетания существительное + существительное и сочетания существительное + местоимение (с предлогом) **хулласи калом и ба фикри ман**.

В следующем примере для передачи фразеологической вводной конструкции «**главным образом**» переводчик выбрал сочетание глагол + Глагол «**метавон гуфт**». Здесь наблюдается грамматическая трансформация, так как при буквальном переводе данная конструкция выглядела бы как «можно сказать»: *Всё это способствовало, **главным образом**, и тому неожиданному случаю, через который теперь меняется, можно сказать, вся судьба наша* (с. 34). *Ҳамаи ин асосан боиси он воқеаи ногаҳонӣ гардид, ки ба туфайли он акнун, метавон гуфт, ҳамаи тақдири мо дигаргун мешавад* (42).

Для передачи фразеологических вводных слов, переводчиком использованы также фразеологизмы таджикского языка. Следует отметить, что фразеологизм «**ба ҳар ҳол**» как раз и является эквивалентом фразеологической единицы «**во всяком случае**»

*Уже наверно решено, что я и Дуня выезжаем в Петербург, когда именно, не знаю, но, **во всяком случае**, очень, очень скоро, даже, может быть, через неделю* (с. 37-38). *Акнун аниқ шудагӣ барин, ки ману Дуня ба Петербург меравем, аммо кай рафтамонро наметавонам, **ба ҳар ҳол**, ба зудӣ, бисёр ба зудӣ меравем, ҳатто эҳтимол, баъди як ҳафта ба роҳ бароем* (47).

II. Реже встречаются глагольные словосочетания, выявлено 72 примера (27%). Например: *Но скоро он впал как бы в глубокую задумчивость, даже, **вернее сказать**, как бы в какое-то забытие, и пошел, уже не замечая окружающего, да и не желая его замечать* (с. 4). *Аммо дере нагузашта ӯ гӯё ба андешаҳои чуқуре фуру рафт, **аниқтараи**, ҳатто гуё ба як навъ ҳолати мадҳушӣ афтод ва ба давру пеши худ нимнигоҳе накарда, ҳатто ба давру пешаш нигоҳ кардан ҳам нахоста, ба роҳаш давом кард* (5 - 6). В данных примерах снова встречается элемент грамматической трансформации; использована форма сравнительной степени прилагательного «**аниқтараи**» в переводе сочетания наречие + инфинитив «**вернее сказать**».

Использование простых предложений также не редкость среди способов передачи переводчиком исследуемых единиц: *Но какая-то рассеянность, как будто даже задумчивость, стала понемногу овладевать им: минутами он как будто забывался или, **лучше сказать**, забывал о главном и прилеплялся к мелочам* (с. 78). *Аммо ҳастии ӯро як навъ парешонхотирӣ, гӯё ҳатто як навъ андешамандӣ тадриҷан фаро мегирифт: баъзан мешуд, ки ӯ гӯё тамоми оламо фаромӯш мекард ё худ, **агар дигархелтар карда гӯем**, чизи асосиро фаромӯш мекарду ба майда-сӯйдаҳо мечаспид* (97). Подразделения тут, разумеется, бесконечные, но отличительные черты обоих разрядов довольно резкие: первый разряд, то есть материал, **говоря вообще**, люди по натуре своей консервативные, чинные, живут в послушании и любят быть послушными (с. 247). *Ин ҷо, албатта, гуна-гуна одамон шуданишон мумкин, аммо хусусиятҳои асосии одамони ин ду тоифа хеле возеҳу равшананд: тоифаи аввал, яъне масолеҳ, **агар умуман гӯем**, одамонеанд, ки табиатан паскашу кӯҳнапараст, боинтизоманд, итоаткору фармонбардоранд ва онҳо ҳамин итоаткориро фармонбардориро мепастанд* (305).

А вот в следующем примере использован предыдущий способ, но с использованием лексической трансформации. Подобрено предложение «**Ба ман нигаред**», в котором произведена замена частей речи фразеологического оборота «**Сделайте же одолжение**»: — **Сделайте же одолжение**, — раздражительно продолжал Раскольников, — *позвольте вас просить поскорее объясниться и сообщить мне, почему вы удостоили меня чести вашего посещения... и... и... я тороплюсь, мне некогда, я хочу со двора идти...* (с. 274)

— **Ба ман нигаред**, — оташин шуда суханаширо давом дод Раскольников, — бо чӣ мақсад ба даргоҳи ман қадам ранча фармуда ва бо ҳамин маро шарафёб гардондед? Илтимос, ба ман ҳар чи зудтар инро фаҳмонда диҳед... набошад... набошад... ман саросема, ман вақт надорам, ман ба берун як кор дорам... (340)

Встречаются также случаи использования союза «ки» в присоединении вводного предложения к основному предложению, что свойственно таджикскому языку. Например: — Ну, хорошо-с. **Позвольте спросить**, вы скоро в путешествие отправитесь? — В какое путешествие? (с. 278) — Хуб, майлаш. **Гӯед, ки** шумо кай ба саёҳат мебароед? — Ба кадом саёҳат? (344)

Следующее предложение образец передачи вводной конструкции подборкой эквивалента: *Вот каков этот человек, если хотите знать* (с. 282). Ана хамин хел одам аст вай, **азар донистан хоҳед** (349).

Следует отметить, что среди глагольных словосочетаний очень часто встречается фразеологическая вводная конструкция «так сказать». Важно отметить, что в переводе текста романа названная конструкция очень редко переведена. Из всех выявленных на данное время примеров с вводной конструкцией «так сказать» лишь в двух предложениях нами выявлены случаи перевода во вводных оборотах «**яъне ки барои шарҳу баёни табиати ман**» и «**ман ба шумо гӯям**» посредством лексической трансформации: — Я вам одну вещь, батюшка Родион Романович, скажу про себя, так сказать в объяснение характеристики, — продолжал, суетясь по комнате, Порфирий Петрович и по-прежнему как бы избегая встретиться глазами с своим гостем (с. 320). — Ман ба шумо, азизам Родион Романович, дар ҳаққи худам як гап мегӯям, **яъне ки барои шарҳу баёни табиати ман**, — ба суханаши давом мекард Порфирий Петрович, ҳамчунон дар хона пасу пеш қадам зада ва мисли пештара нигоҳаширо аз чашими медмон гурезонда (394). Формой нельзя на всяком шагу стеснять следователя. Дело следователя ведь это, **так сказать**, свободное художество, в своем роде-с или вроде того... хе-хе-хе!.. (с.321) Кори муфаттиширо сари ҳар қадам бо расму қоида маҳдуд кардан мумкин нест. Кори муфаттиши, **ман ба шумо гӯям**, ин як санъати озоди бадеист ё худ ба ҳамин монанд чизест... ҳе! ҳе! ҳе!.. (396)

III. И, наконец, меньше всего использовано наречных словосочетаний, количество которых ограничено всего 14 примерами, 10 из которых представлены фразеологическим оборотом «как нарочно» (5%). В передаче наречных вводных словосочетаний также переводчиком использована грамматическая трансформация. Например: **Мало того**, свою собственную казуистику выдумаем, у иезуитов научимся и на время, пожалуй, и себя самих успокоим, убедим себя, что так надо, действительно надо для доброй цели. Таковы-то мы и есть, и всё ясно как день (с. 43). **Ба болокориҳои ҳамаи ин**, мо ҳар хел гапхоро бофта мебарорем, баъзе чизхоро аз иезуитҳо меомӯзем ва, муваққатан бошад ҳам, худамон худамонро ором карда мегардем, худро бовар мекунонем, ки ҳамин хел кардан даркор, алҳақ дар роҳи кори хайр воҷиб аст ин. Мо ана ҳамин гуна маклуқем ва ҳамааш рӯз барин равишан аст (54). ... **мало того**: и дела-то своего, пропагандного, может, не знает порядочно, потому что-то уж слишком сбивается, и что уж куда ему быть обличителем! (с. 347) ... **гайр аз ин**: вай кори худро, ки аз ташивиқоту таргибот иборагг аст, эҳтимол, дуруст намедонад, чунки аксар вақт гапаширо гум мекунад, ин хел одам магар дигаронро фош карда метавонад! (428)

В следующем примере использован способ подборки эквивалента: ...сам же преступник, и почти всякий, в момент преступления подвергается какому-то упадку воли и рассудка, сменяемых, **напротив того**, детским феноменальным легкомыслием, и именно в тот момент, когда наиболее необходимы рассудок и осторожность (с. 69). ... худи ҷинойткор ва умуман ҳар як шахе, дар сари ҷинойт азму иродааш суст шуда, ақлу ҳуши худро аз даст медиҳад, аз он баъд, **баракси ин ҳол**, маҳз дар лаҳзаи бениҳоят зарур будани ақлу ҳуш ва эҳтиёткорӣ, мисли кӯдак бемулоҳизагӣ беандешагӣ фавқулоддае зохир мекунад (86).

Способ передачи вводной фразеологической единицы фразеологизмом в примерах

данной группы не исключение. Например: *Но сердце не переставало. Напротив, как нарочно*, стучало сильнее, сильнее, сильнее... (с. 72-73) Аммо тапиши дилаш бознамомонд. *Баръакс, худи қасд кардагӣ барин, сахттар, сахттар, сахттар метанид* (90). Которые же из них постарше и посolidнее, те все, *как нарочно*, будто сговорившись, манкировали (с. 363). *Калонсолонтар ва муътабартари ҳамсояҳо, ки бояд ба маърака меомаданд, гӯё қасдан, гӯё маслиҳат кардагӣ барин, наомаданд* (447). *Как нарочно*, кто-то переслал с другого конца стола Соне тарелку, с вылепленными на ней, из черного хлеба, двумя сердцами, пронзенными стрелой (с. 369). *Худи қасдан кардагӣ барин*, як кас аз сари дигари миз ба Соня як табақча фиристод, ки дар он аз нони сиёҳ шакли ду дилро сохта гузошта буданд ва ба ин дилҳо найзае халонда шуда буд (454).

Исходя из вышеизложенного, можно прийти к выводу, что:

1. Вводные словосочетания в соответствии с их морфолого-синтаксическими особенностями в романе «Преступление и наказание» использованы в следующем порядке продуктивности:

- именные вводные словосочетания - 180 примеров (68%);
- глагольные вводные словосочетания - 72 примера (27%);
- наречные вводные словосочетания - 14 примеров (5%).

2. Для передачи вводных словосочетаний переводчиком использованы следующие способы: лексические трансформации; грамматические трансформации; подбор эквивалента; передача фразеологическим оборотом.

Список использованной литературы

1. Бабайцева В.В. Русский язык. Теория: учебник для 5 – 9 классов образовательных учебных заведений / В.В. Бабайцева, Л.Д. Чеснокова. – М.: Просвещение, 1992. - 203 с.
2. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык: Синтаксис. Пунктуация: Учебник для вузов. М., 1981. 142 с.
3. Богородицкий В.А. Общий курс русской грамматики. М., 1935 240 с.
4. Буслаев, Ф.И. Историческая грамматика русского языка / Ф.И. Буслаев. - М.: Учпедгиз, 1959. - 624 с.
5. Востоков, А.Х. Русская грамматика 12-е изд./ А.Х. Востоков. - СПб, 1831. -216с.
6. Греч, Н.И. Практическая русская грамматика / Н.И. Греч. - СПб., 1834. 320 с.
7. Достоевский Ф.М. Д 70 Преступление и наказание: Роман в шести частях с эпилогом/Вступит. ст. К. Тюнькина; Рис. Д. Шмаринова. – 3-е изд.. М.: Дет. лит., 1981. – 400 с.
8. Достоевский, Ф.М. Д 78 Чиноят ва чазо; Роман, Иборат аз шаш қисм бо хотимааш (Тарҷ. Шамсӣ Собир). - Душанбе: Ирфон, 1984. - 656 с.
9. Зикриёев Ф., Исмаилов М., Каримов Х. и др. Современный таджикский литературный язык. Ч. 2./ Под ред. Ш. Рустомова, Б.Камоллидинова.- Душанбе: Маориф, 1984. - 324 с.
10. Разумовская М.М. Русский язык. 8 класс: учебник для общеобразовательных учреждений / М.М. Разумовская и др. - М.: Дрофа, 2008. - 124 с.
11. Селезнева Л.Б. Русский язык. Орфография и пунктуация. Обобщающие алгоритмы и упражнения: учебное пособие / Л.Б. Селезнева. - М.: Дрофа, 2006. – 279 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВВОДНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В РОМАНЕ «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ» Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО И СРЕДСТВА ИХ ВЫРАЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена структурному анализу вводных словосочетаний в русском языке и средствам их выражения в таджикском языке. Вначале автор приводит краткую информацию о лингвистической природе и истории изучения исследуемых единиц. Рассматриваются определения известных учёных-языковедов касательно вводных слов, в которых прослеживается их разнообразный подход к данному понятию.

Автором проведён анализ примеров вводных словосочетаний из текста романа «Преступление и наказание» и его перевода на таджикский язык «Чиноят ва чазо».

Отмечается, что значительную часть вводных словосочетаний в романе составляют, именные вводные словосочетания, глагольные на втором месте, а наречных словосочетаний выявлено всего 14 примеров, 10 из которых представлены фразеологическим оборотом «как нарочно».

Далее, используя примеры из романа «Преступление и наказание» и его перевода на таджикский язык «Ҷиноят ва ҷазо» автор проводит анализ способов передачи вводных словосочетаний на таджикский язык. На основе проведённого анализа он приходит к мнению, что для передачи вводных словосочетаний в основном переводчиком использованы лексические и грамматические трансформации, подбор эквивалента и передача фразеологическим оборотом.

Ключевые слова: наиболее продуктивный, вводные слова, именные словосочетания, глагольные словосочетания, наречные словосочетания, замена части речи, лексическая трансформация, грамматическая трансформация, подбор эквивалента, передача фразеологическим оборотом.

ИСТИФОДАИ ИБОРАҶОИ ТУФАЙЛӢ ДАР РОМАНИ «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ»-И Ф.М. ДОСТОЕВСКИЙ ВА РОҶҶОИ ИФОДАИ ОНҶО ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ.

Мақола ба таҳлили сохтори ибораҳои туфайлӣ дар забони русӣ ва воситаҳои ифодаи онҳо дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Аввалан, муаллифон дар бораи ҷиҳатҳои забонӣ ва таърихи омӯзиши воҳидҳои мавриди омӯзиш маълумоти мухтасар медиҳанд. Таърифи забоншиносони маъруф нисбат ба вожаҳои туфайлӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар онҳо муносибати гуногуни онҳо ба ин мафҳум мушоҳида мешавад.

Муаллифон намунаҳои ибораҳои туфайлиро дар матни романи «Преступление и наказание» ва тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ «Ҷиноят ва ҷазо» таҳлил кардаанд. Гуфта мешавад, ки қисми муҳими ибораҳои туфайлии роман ибораҳои номӣ, феълҳо дар ҷои дуом буда, танҳо 14 мисоли ибораҳои зарфӣ муайян карда шудааст, ки 10-тои онҳо бо ибораи фразеологии «как нарочно» ифода ёфтааст.

Муаллифон минбаъд бо истифода аз мисолҳо аз романи «Преступление и наказание» ва тарҷумаи он ба забони тоҷикӣ «Ҷиноят ва ҷазо» роҳҳои интиқоли ибораҳои туфайлӣ ба забони тоҷикиро таҳлил кардаанд. Дар асоси таҳлил онҳо ба хулосае меоянд, ки барои баргардони ибораҳои туфайлӣ тарҷумон асосан аз таҳвили луғавию грамматикӣ, интиҳоби муодил ва интиқоли воҳидҳои фразеологӣ истифода кардааст.

Калидвожаҳо: сермахсултарин, калимаҳои туфайлӣ, ибораҳои номӣ, ибораҳои феълӣ, ибораҳои зарфӣ, ҷойивазкунии ҷиссаҳои нутқ, таҳвили лексикӣ, таҳвили грамматикӣ, интиҳоби муодил, интиқол бо ибораи фразеологӣ.

REPRESENTATION OF INTRODUCTORY PHRASES IN THE NOVEL "CRIME AND PUNISHMENT" F.M. DOSTOYEVSKY AND THE MEANS OF THEIR EXPRESSION IN THE TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to the structural analysis of introductory phrases in the Russian language and the means of their expression in the Tajik language. First, the author gives brief information about the linguistic nature and history of the study of the units under study. The definitions of well-known linguists regarding introductory words are considered, in which their diverse approach to this concept is traced.

The author analyzed examples of introductory phrases from the text of the novel "Crime and Punishment" and its translation into Tajik "Jinoyat va jazo". It is noted that a significant part of the introductory phrases in the novel are nominal introductory phrases, verbs in the second place, and only 14 examples of adverbial phrases were identified, 10 of which are represented by the phraseological phrase "as on purpose".

Further, using examples from the novel "Crime and Punishment" and its translation into the Tajik language "Jinoyat va jazo", the author analyzes the ways of transferring introductory phrases into the Tajik language. Based on the analysis, he comes to the conclusion that in order to convey

introductory phrases, the translator mainly used lexical and grammatical transformations, the selection of an equivalent and the transfer of phraseological units.

Keywords: the most productive, introductory words, nominal phrases, verb phrases, adverbial phrases, replacement of parts of speech, lexical transformation, grammatical transformation, selection of an equivalent, transfer by phraseological turn.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳоҷатов Бахтиёр Давлатҷонович** – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, муаллими калони кафедраи забониносии умумӣ. **Нишонӣ:** 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6, тел.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич, Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. **Нишонӣ:** 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел.: 935772037; почтаи электронӣ: fayzbakhsh@rambler.ru

Сведения об авторах: **Ходжатов Бахтиёр Давлатҷонович** - Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, старший преподаватель кафедры общего языкознания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич, Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, доктор филологических наук, профессор кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: 935772037; эл. почта: fayzbakhsh@rambler.ru

Information about the authors: **Hojatov Bakhtiyor Davlatjonovich** – The Sotim Ulughzoda Tajik International University of Foreign Languages, Senior Lecturer of the Department of General Linguistics. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 907424287. E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com

Fayozjon M. Tursunov, The Sotim Ulughzoda Tajik International University of Foreign Languages, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory. Address: 734019, 17/6, Muhammadiev Str., Dushanbe, Tajikistan. Tel.: 935772037; e-mail: fayzbakhsh@rambler.ru

ЧОЙГОҲИ МАЪНО ДАР МАЪНОШИНОСИИ ЛИНГВИСТӢ

Азимова С. Н.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Илми *маъношиносӣ* яке аз қисмҳои асосӣ ва муҳимми илми забоншиносӣ буда, ҳанӯз камтар бо таҳқиқ фаро гирифта шудааст. Илми мазкур ҷиҳатҳои семантикӣ, яъне маъноии воҳидҳои забониро мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Маъно дар забоншиносӣ воҳиди маъмултарин аст, ки зимни шунидан, хондан ва дарк кардани калима ҳосил мешавад. Гуногунии забонҳо собит месозад, ки як маънӣ ё мазмун тавассути калимаҳои гуногун ифода мегардад. Тавассути *мафҳумҳо* бошад, дар бораи ашёҳои ҳарф задан мумкин аст, ки ҳосиятҳои монанд доранд. Пас мафҳум – ин фаҳмиши умумиест, ки барои андешаронӣ ва суҳанронӣ дар бораи ашёи алоҳида лозим аст.

Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар илми забоншиносии тоҷик омӯхта мешавад, *айнияти маъниҳо* мебошад. Ин масъала бо фалсафа қаробат дошта, ба андеша рондан дар он хусус водор месозад, ки ду ашё ё ҳодиса ҳосиятҳои айнан якхела доранд ва ба онҳо ҳамчун ашё ва ҳодисаву воқеаҳои воҳид бояд баҳо дод. Мавзӯи аинияти маъно бо хабаррасонии иттилоотӣ марбут аст ва ба ҳодисаи муродифшавии вожаҳо мувофиқ меояд. Масалан, дар забони тоҷикӣ вожаҳои ба назар мерасанд, ки аз давраи классикӣ инҷониб роиҷ ҳастанд. Ба қатори ин қабил калимаҳо вожаҳои *мабдаъ*, *ҷавҳар*, *моя*, *сарчаиша*, *манбаъро* шомил кардан мумкин аст, ки дар онҳо аинияти маъно дида мешавад.

Доир ба аҳамият ва чойгоҳи илми маъношиносӣ олимони муосир дидгоҳи амиқ доранд. Масалан, забоншинос М.Саломов дар ин хусус чунин мегӯяд: “Пеш аз ҳама, дар аънаи илмҳои филологии мардуми тоҷику форс улуми маонӣ, баён, балоғат, фасоҳату суҳанварӣ ва шарҳнигорию луғатнигорӣ маъно ба ҳайси воҳиди лексикӣ семантикӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шуда, паҳлуҳои муҳталифи он мавриди баҳсҳои гуногуни аҳли илм қарор гирифтааст” [16, с. 3].

Доир ба масъалаи низомии забон ва чойгоҳи он дар илми маъношиносӣ муҳаққиқони тоҷик фикру ақидаҳои бикре доранд. Масалан, маъношинос Ж.Гулназарова дар монографияи худ таъкид месозад, ки забон низомест, ки ҳамчун раванд сурат мегирад ва вобаста аз ин вай дорои ҷиҳатҳои иҷтимоӣ ва инфиродӣ аст. Дар низомии забон аломатҳои мушоҳида мешаванд, ки аз рӯи қонуну қоидаҳои мушаххас истифода бурда мешаванд. Дар илми забоншиносӣ омӯхтани сохтори низомии аломатҳо тавассути истифода бурдани аломатҳои як низом дар низомҳои дигар муҳим аст, ки ин барои фаҳмидани сохтори матн ва воҳидҳои забонии он имконият медиҳад [6, с.14].

Инак, забон маҷмуи аломатҳо буда, онҳоро меомӯзад ва ин илмро дар забоншиносӣ *семиотика* меноманд. Аслан вожаи семиотика аз забони юнонӣ гирифта шуда, маъноаш илм дар бораи аломатшиносӣ аст. Дар қорҳои олими забоншиносии рус М.А.Кронгауз ишора шудааст, ки илми семиотика аз се самт иборат аст: ифодашавӣ тавассути овоз (аломат); ифодашавии маъно ё мафҳум (маънои аломат); ифодашавии мафъул (шахси истифодабарандаи аломат) [8, с. 260].

Мазмуну моҳият ва шакли аломат аз забон аён мегарданд. *Аҳамиятнокӣ* маъно гуфта иттилооте фаҳмида мешавад, ки дар бораи робитаи аломатҳо бо тафсири аниқу амиқи онҳо нисбат ба воҳидҳои забонӣ дар шуури гӯянда тасаввурот медиҳад.

Мазмун маънои забониест, ки дар як самти мушаххас қор фармуда мешавад ва ин мубраиҳои онро тасдиқ месозад. Олимон бар он ақидаанд, ки маъно ҳамчун мафҳум дар инъикоси воқеият зоҳир мегардад, зеро дар асоси калима ва мафҳум мо метавонем ҳулосабарорӣ кунем, яъне умумияти ҳодисаву воқеаҳоро дарк созем. Дар қорҳои муҳаққиқони рус, ки оид ба мафҳуми маъношиносӣ басо мӯшиқофӣ кардаанд, ин мафҳум хеле муфасссал тафсир ёфтааст. Инҳо Н.Ф.Алефиренко, Ю.Д.Апресян, О.С.Ахманова, В.В.Богданов, В.Т.Булигина, В.В.Виноградов, В.И.Говердовский, М.А.Кронгауз, Л.А.Новиков ва дигарон мебошанд.

Маъношиноси рус Л.А. Новиков оид ба маъношиносӣ ба чунин хулосае омадааст, ки «воқеияти ихотақунандаи инсон “заминаи” низоми луғавию маъноӣ мебошад. Гурӯҳҳои мавзӯӣ ва луғавию мавзӯӣ ягонагии воқеӣ ва гуногунрангии ашӯҳо, моддаҳои инъикос мекунад; муродифот ва мутазод – монандию фарқияти кулли ашӯ, мафҳумҳои ҳамнисбатро мефаҳмонанд; *ҳамнишинии луғавӣ* намуди муҳимтарини воқеият буда, дар сатҳи забон (тафаккур) ҳамчун тавсифи сифатӣ ва ғайра зоҳир мегардад» [13, с. 113]. Бояд тазақкур дод, ки дар қорҳои илмӣ ин забоншиноси рус *маъноӣ* луғавӣ ва *грамматикӣ* калимаҳо дар шакли қатори амудӣ ва уфуқӣ нишон дода шудааст. Муҳаққиқ фарқияти ин ду маъноро таъкид карда мегӯяд, ки дар қатори амудӣ маъноӣ луғавӣ, ҷиҳати маъноӣ калима аз дидгоҳи ифодаи шайъӣ он ба назар гирифта мешавад. Аммо дар қатори уфуқӣ ҷиҳати маъноӣ калима бо қолаби сохтори он умумият пайдо мекунад [13, с. 115].

Дар забоншиносии даврони шӯравӣ ин гуна таснифот таҳти истилоҳҳои *парадигматика* ва *синтагматика* шинохта мешуд. Ҳоло дар илми маъношиносӣ *морфемаҳо*, *калимаҳо*, *ибораҳо*, *фразеологизмҳо*, *ҷумлаҳо* ҳамчун объекти омӯзиш қарор дода шудаанд. Фарқи асосии маъноӣ луғавӣ аз грамматикӣ дар он аст, ки маъноӣ луғавӣ бевосита ба ашӯ ва ҳодисаҳои воқеӣ алоқаманд буда, тасаввуршаванда аст, вале маъноӣ грамматикӣ хусусияти барҷастаи аз ҳам ҷудокунии ҳодисаҳо дар бар мегирад.

Калимаҳои ин ё он забон дар маҷмӯъ, ягонагии ташаккулёфта мебошанд, ба мисли он ки воқеияти объективӣ дар аломатҳои забонӣ инъикосёфта низоми дақиқан ташкилшуда аст. Аз ин ҷиҳат таркиби луғавии забон низомест, ки мустакилона ташаккул меёбад, танзим мешавад ва бо нишонаҳои фарҳангии гуногун тавсиф дода мешавад.

Боз як забоншиноси рус Н.В. Артёмова бар он ақида аст, ки «Сохтори дониш ба сохтори забон аз берун ворид нашуда, балки “болопӯшӣ” асосии онро ташкил дода, дар болои он тамоми шабакаи мураккаби муносибатҳои маъноӣ созон дода мешавад. Ин “болопӯш” худ ифодаи мафҳумҳо, ашӯ ва ҳодисаҳои ҳақиқати воқеӣ мебошад, яъне метавонад ҳамчун сохтори идеографӣ муайян карда шавад» [2, с. 15].

Воқеан, калима барои ҳар як инсон ҳамчун унсури асосии забон воқеиятро инъикос менамояд. Гарчанд одамон бо ибораву ифодаҳо сухан меронанд, онҳо маҳз тавассути калимаҳо забонро аз худ мекунад, зеро калима воситаест, ки дониши андӯхтаи одамонро аз насл ба насл интиқол медиҳад. Дар забон калима ба чор навъи асосии муносибатҳо ворид мегардад: яқум, муносибат ба ашӯ ва ҳодисаҳои олами берунӣ; дуюм, муносибат нисбат ба мафҳумҳо; сеюм, муносибат ба эҳсосот ва хоҳишҳои инсон ва ниҳоят, чорум, муносибат ба калимаҳои дигари забон.

Аз забоншиносии рус ба мавзӯи маъноӣ луғавии калима инчунин М.Х. Шхапатсва ва Л. М. Пазова эътибор дода, дар бораи фарқияти маъноӣ луғавӣ аз маъноӣ грамматикӣ ва шакли грамматикӣ калима фикрҳои ҷолиб баён кардаанд. Онҳо дар асоси омӯзиши афкори олимони маъношинос моҳияти маъноӣ грамматикӣ ва шакли грамматикӣ калимаро то як андоза равшан сохтанд. Ин муҳаққиқон дар қорҳои илмиашон таъкид мекунад, ки маъноӣ грамматикӣ маъноӣ забонӣ умумӣ ва ғайривоқеӣ аст. Ин маъно бештар барои калимаҳо, ибораҳо ва таркибҳои синтаксисӣ хос мебошад. Нишонаҳои асосии маъноӣ грамматикӣ инҳоянд: умумият додашудани маъно, ҳатмӣ будани он, ба гурӯҳи муайяни калимаҳо тааллуқ доштани маъно, типӣ кунонидани он, ки ба таври муайян ва қатъӣ ифода меёбад. Ин олимони маъноӣ луғавии калимаро маъноӣ асосӣ ва муҳимми он доништа, маъноӣ грамматикиро маъноӣ умумии калима гуфтаанд [21, с. 1].

Дар забоншиносии ниёгонамон аз давраҳои қадим ба масъалаҳои маъно ва маъношиносӣ тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир карда шудааст. Олимони он давра бо мақсади дарк кардани ғасоҳату балоғат ва нозукии забони осори адабии назму наср, барои фаҳмидани пояҳои илми маъношиносӣ, ки яке аз ҷузъҳои муҳимми илми балоғат аст, кӯшишҳои зиёд ба харҷ медоданд. Аз ин сабаб ниёгонамон таҳлили назму насри бадеиро маҳз аз шинохти маъно оғоз мекарданд ва ҳама вақт саъй мекарданд, ки ба илми маъношиносӣ така кунанд.

Дар ин раванд Абунасири Форобӣ, Абуалии Сино, Насриддини Тӯсӣ, Шамс Қайси Розӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва олимони дигари асримиёнагӣ дар осори гаронбаҳои худ доир ба ин мавзӯ нуктаҳои пурбаҳое доранд.

Олими шинохтаи тоҷик Д. Хоҷаев бахшида ба таҳқиқоти олимони қарнҳои гузашта як қатор асару мақолаҳои ҷолибе ба таъби расонидааст, ки дар онҳо тафсири маъно аз ҷониби ин олимони баррасӣ шудааст. Аз ҷумла, донишманди асри Х Абунасири Форобӣ илми забонро ба ду қисм ҷудо карда, чунин мешуморад, ки қисми якум фарогири алфозест, ки дорои маънӣ аст ва шинохтани ҳудуди далолати он алфоз мебошад; дигар – шинохтани қавонини ин алфоз. Яъне маънии вожаҳо ва ҳудуди далолати онҳо дар натиҷаи мутолиаи асарҳо муяссар гардида, шинохти асосҳои қонунҳои ба воситаи грамматика муайян мешавад [18, с. 20-33].

Дар қорҳои илмии нобигаи улуми маъонӣ *Абуалии Сино* низ ба забоншиносӣ таваҷҷуҳи зиёд дода шудааст. Аз ҷумла, олим дар муқаддимаи рисолаи “Донишнома” чунин ибрози ақида дорад, ки лафз ду гуна аст: *лафзи муфрад* ва *лафзи мураккаб*. Дар ин ҷо муфрад гуфта, олим калимаҳои алоҳидаро дар назар дорад, ки онҳо барои ифодаи мафҳумҳо заруранд. Ҳангоме ки ин калимаҳо аз ҷиҳати маъно ё наҳвшон байни ҳамдигар робита пайдо мекунанд, онҳо ба ифодаҳои мураккаб мубаддал мегарданд, яъне ибора ва ҷумла месозанд. Инчунин Сино таъкид мекунад, ки то маънии калима муайян нагардад, маънии ибораву ҷумлаҳо равшан намешавад [1, с.30].

Дар осори илмии *Носири Ҳусрав* низ доир ба маъно чунин нуктаи ҷолиб дида мешавад. Ӯ дар асари “Қомеъ-ул-ҳикматайн” доир ба мафҳумҳои “чинс” ва “навъ” (ҷузъ ва кулл) ақидадорӣ карда, собит месозад ки ном ифодаи шартӣ буда, шаклан калима аст [18, с.44].

Лозим ба ёдоварист, ки яке аз симоҳои шоистаи илми маъношиносии асри XIII Насриддини Тӯсӣ дар асари худ “Асос-ул-иктибос” доир ба маънои калима чунин мефармояд: “Воизони луғат лафз барои маънӣ вазъ кардаанд, то уқало ба тавассути он бар маънӣ далолат созанд” [12, с.11]. Яъне Тӯсӣ мегӯяд, ки калима барои ифодаи мафҳум офарида мешавад. Дар мавриди дигар Д.Хоҷаев афкори Насриддини Тӯсиро доир ба навъҳои маъно чунин шарҳ медиҳад: “Гоҳ бошад, ки як лафз ба як маънӣ беш далолат накунад ва гоҳ бувад, ки як лафз (яъне калима) бар маънии бисёр далолат кунад. Ва ҳамчунин гоҳ бувад, ки алфози бисёр бар як маънӣ ё зиёда аз як маънии муттақориб (ба ҳам наздик) ё ғайримуттақориб далолат кунад” [18, с.44].

Шамс Қайси Розӣ гарчанд дар илмҳои сегона ишораҳои зиёде дошта бошад ҳам, дар асараш “Алмуъҷам” ба “ҳамнишинии калимаю таркиб ва ибораҳо” махсус таваҷҷуҳ дода, таъкид кардааст, ки маънои шеър ва дарки он ба калима ва маънои он, интиҳоби дурусти калимаҳо вобастагӣ дорад [18, с.59].

Дар афкори илмии ниёгонамон доир ба маъно ва илмҳои фарогири он андешаҳои хеле ҷолиб ба назар мерасанд, ки дар замони мо дар таҳқиқоти доманадор ва амиқи забоншиносони тоҷик таҳлил гардидаанд.

Доир ба маъно ва забони асарҳои бадеии ниёгонамон олими забоншинос С. Ҳалимиён (С. Ҳалимов) низ таваҷҷуҳ карда, дар яке аз қорҳои илмиаш чунин мегӯяд: “Барои ҳар давраи инкишофи забони тоҷикӣ, аз он ҷумла забони осори манзум, тадқиқи масъалаҳои қабатҳои луғавии он, хусусиятҳои грамматикӣю услубии он сарчашмаҳои пайдоиши онҳо, тағйироти таносуби гурӯҳҳои лексикӣ, протсессҳои таъсири байниҳамдигарии онҳо яке аз масъалаҳои муҳим мебошад” [19, с. 23].

Яке аз олимоне, ки ба илми маъношиносӣ таваҷҷуҳ намудааст, М. Н. Қосимова мебошад, ки дар асари машҳур ва муҳими худ “Таърихи забони адабии тоҷик” (2011) доир ба маъно ва маъношиносӣ фикрҳои хеле ҷолиб баён кардааст. Забоншинос Ж. Гулназарова оид ба саҳми М.Н. Қосимова дар маъношиносии ватанӣ чунин ибрози ақида дорад: “Дар забоншиносии муосири тоҷикӣ метавон забоншинос М.Н. Қосимоваро дар баррасӣ намудани гурӯҳҳои маъноӣю мавзӯии калимаҳо пешоҳанг шуморид, зеро ҳангоми омӯзиши вижаҳои луғавӣю маъноӣю осори адибону шоирони классик гурӯҳҳои маъноӣю зиёди калимаҳоро ҷудо намуда, луғати тарҷумавӣю мавзӯии феълҳои забони тоҷикӣ-русиро мураттаб сохтааст [5, с.10].

Б. Камолиддинов низ яке аз саромадони илми маъношиносии тоҷик аст. Дар корҳои илмӣ ин олим доир ба навъҳои маъно ва тобишҳои он афкори ҷолиби диққат ба назар мерасад. Аз ҷумла, дар китоби олим таҳти унвони “Сухан аз баҳри дигарон гӯянд” (2001) муаллиф доир ба истеъмоли калима ва истилоҳот андешаронӣ намуда, зимни он аз хусуси равшан ифода кардани фикр ва ҷасоҳати калом, ки ба интиҳоби калима вобастагӣ дорад, афкори ҷолиб манзур сохтааст. Аз ҷумла, зарурати дақиқ ифода гардидани мафҳумҳои ашъу аломат ва амалу ҳолат ба воситаи калимаву таркиб ва дар мавқеи худ кор фармудани ҳар як унсури луғавии забон, ки ба саҳеҳ ифода ёфтани матлаби гӯянда ё нигоранда мусоидат менамояд, махсус таъкид мегардад [7, с. 54].

Забоншиноси варзида профессор Ҳ. Маҷидов таърифи пурраи илмӣ *маъно* ва *намудҳои маъноӣ* калимаро анҷом додааст. Мавсуф ба маъноҳои луғавии калимаҳо ҳамчун инъикоси бевоситаи шайъҳо, ҳодисаҳо, воқеаҳои ҳаёти объективӣ ва муносибатҳои гуногуни байни онҳо баҳо медиҳад: «Онҳо (маъноҳои луғавии калимаҳо – С. А.) дар навбати аввал шайъҳо, ҳосиятҳо ва амалу равандҳои дигари он шайъҳоро акс мекунанд, ифодаи бевоситаи ин шайъҳо, ҳодисаҳо ва муносибатҳои гуногуни байни онҳо дар шуури соҳибони забон мебошанд» [11, с. 20]. Мавсуф маънои луғавии калимаро тасниф намуда, онро ба маъноҳои *озод* ва *устувор* ҷудо намудааст. Дар навбати худ, ӯ маънои озоди калимаро ба намудҳои маънои *мафҳумӣ*, *эҳсосотӣ*, *модалӣ* ва *ишоратӣ* тасниф намудааст. Муҳаққиқ маънои грамматикиро ба намудҳои *сарфӣ*, *калимасоз* ва *наҳвӣ* ҷудо мекунад. Ӯ таъкид месозад, ки ҳар яке аз ин намудҳо гурӯҳҳои махсуси маъноҳои хурдро, ки на танҳо ҳамчун маъноҳои абстрактӣ, балки ҳамчун категорияҳои ҷудогона ва муносибат баррасӣ мешаванд, фаро мегирад [10, с.109].

Доир ба хусусиятҳои маъноии калимаҳои забонҳои гуногунсохтор инчунин асарҳои илмӣ олимони **аврупоӣ ва рус**, ба монанди З. Вендлер, У. Чейф, Л.В. Шерба, Т.В. Булигина, Л.М. Василев, О.Н. Селиверстова, Л.А. Новиков, Д. Н. Шмелёв, Т.Д. Шабанова, М.А. Кронгауз, И.М. Кобозева; **эроншиносон** Р.С. Расторгуева, А.А. Керимова, А.З. Розенфелд ва **муҳаққиқони тоҷик** Н. Маъсумӣ, М. Н. Қосимова, Ш. Рустамов, Ҳ. Шарипов, Р. Гаффоров, С. Ҳалимиён, Б. Сиёев, Д. Саймиддинов, Ҳ.Маҷидов, Д. Хоҷаев, П. Чамшедов, Д. Искандарова, М. Нағзибекова, Ж. Гулназарова, М. Саломов, Р. Шодиев ва дигарон рӯйи ҷоп омадаанд.

Дар асару мақолаҳои олимону муҳаққиқони тоҷик *маънои забонӣ* ва намудҳои он хеле аниқ ва саҳеҳ тадқиқ карда шудаанд. Муҳаққиқон барои муайян кардани маъно ва мундариҷаи он кӯшишҳои зиёд ба харҷ додаанд.

Мувофиқи ақидаи олими варзидаи тоҷик Ҳ.Шарифов дар забоншиносӣ илми калом ҳамчун воситаи дарки қонуни қоидаҳои грамматика бо роҳи эътироф намудани дурустӣ ва ё нодурустии мувофиқат ба ҳолат дониста мешавад [20, с.32].

Дар ҳақиқат, грамматика низоми қонунҳои сарфию наҳвии забон аст, яъне дар он барои ба ҳақиқат расидан сухан оид ба воқеияти забонӣ аз лиҳози савтиёт, луғат, таркиби сарфию наҳвӣ меравад. Он дарксозии ғоил, ҳолати мафъул ва мавзӯро дарбар мегирад.

Муҳаққиқ зимни шарҳ додани маъно дар низоми муайян аз ҷиҳати забоншиносӣ зикр мекунад, ки бевосита ё бавосита нишон додани ҳодисаҳои воқеият дар тафаккури инсон, ки тавассути муҳити овозии калима ифода меёбад, маъно номида мешавад. Дар рафти таҳқиқоти худ олим аввалан ба мафҳуми маънӣ равшанӣ андохта, баъдан вазифаҳои онро эзоҳ медиҳад.

Забоншиноси машҳури тоҷик Д. Хоҷаев зимни баррасӣ намудани таърихи афкори забоншиносӣ, дар баробари дигар қисматҳо ва категорияҳои забон асарҳои олимони давраи классиқиро дар бораи омӯзиши маънова қисмҳои таркибии он ба риштаи тадқиқи ҳаматарафа кашидааст.

Ж. Гулназарова аз зумраи муҳаққиқонест, ки бо масъалаҳо ва мушкилоти илми маъношиносӣ пайваста сарукар дорад. Ӯ дар яке аз мақолаҳои ба ин мавзӯ бахшидаш чунин ибрози ақида намудааст: “Калимаҳо дар заминаи дорои кадом маъно буданашон ба ҳамдигар мувофиқат мекунанд ва ба таври умумӣ ва ҳулосавӣ ашъу ва падидаи ҳақиқатро

инъикос менамоянд. Аз ин рӯ, омӯзишу таҳқиқ нишон медиҳад, ки маъноӣ калима ва таносуб дар ҳолати мутеъ будан қарор доранд. Як калима, пеш аз он, ки бо калимаи дигар дар равобити маъноӣ бошад, бояд худ дорои маъноӣ муайяне бошад» [4, с. 296]. Яъне робита нишондиҳандаи маъноӣ буда, худ маъно шуда наметавонад. Калимаҳои ба ҳам мувофиқаткарда дар ифодаи маъноҳои худ бояд ақалан як маъноӣ умумӣ дошта бошанд.

Ин фикри Ж. Гулназароваро тақвият дода, маъношиносӣ шинохтаи тоҷик М.Саломов низ гуфтааст: «Калима, пеш аз ҳама, дар шакли луғавӣ (аслӣ) ҳамчун воҳиди маънодори забон қарор дорад ва то расидан ба маъноӣ маҷозӣ як протсессии муайяни лексикӣ грамматикӣ тай мекунад, ки мо инро чарағи *кӯчидани маъно* номидем ва дар ин зина на ҳамаи калимаҳо фаъолият карда метавонанд, балки он гурӯҳи калимаҳое ширкат мекунанд, ки онҳо дар асоси маънии аслии худ маъноӣ маҷозиро ифода карда тавонанд. Вақте ки калима ба ин зина расид, тобишҳои тоза ва иловагӣ гирифта, ифодакунандаи маъноӣ маҷозӣ мегардад» [14, с. 23].

Дар доираи таҳқиқи омӯзиши ин категорияи забоншиносӣ олим ба умқи таърихи илми маъношиносӣ назар афканда, маъноро аз лиҳози вазоифу хусусиятҳои шарҳ додааст. Бо таъба ба дастовардҳои олимони варзидаи ҷаҳонӣ ва тоҷик муҳаққиқ се вазифаи семантикии маъно, яъне тавассути овоз ифода шудани маъно, тавассути аломат ифода шудани он ва тавассути мафъул (субъект) ифода гардидани маъноро эътироф кардааст. Аз ҷумла, М. Саломов робитаи байни *шакли овозӣ, ашъи воқеӣ* ва *мафҳумро* мавриди таҳқиқ қарор додааст. Зимни таҳқиқи хусусиятҳои маъноӣ назм *ӯ духӯра* будани унсурҳои маъноӣ калима, ҷойи онҳо ва имкониятҳои зиёди маъношиносиро дар забони назм таъкид месозад. Бо таъба ба ин таҳлилҳо олим хеле саҳт марбут будани илмҳои забону адабиётро собит сохта, барои тақвияти фикраш аз ашъори шоирон ва гуфтаҳои олимони мисолҳо овардааст. Олим чунин ақида дорад, ки маъно яке аз унсурҳои муҳими илми забоншиносӣ буда, дорои категорияҳои муайяне, ки дар маҷмӯи ин мафҳумро дар низомии илми маонӣ муаррифӣ мекунанд» [15, с.106].

Инак, маъно ба ҳамаи қисматҳои забоншиносӣ мутааллиқ буда, ҳангоми таҳқиқи он муайян мегардад, ки маъноӣ луғавӣ ва хусусиятҳои он илми нав – маъношиносии забонро ба миён овардааст.

Дар байни мазмуну маъно алоқаи хеле нозук ва мураккабе мавҷуд аст ва он тавассути қонуни қоидаҳои махсуси забон амалӣ гашта, роҳҳои калимасозиро муайян мекунад. Дар ин ҳолат калимасозӣ метавонад аз маъноӣ маҷозӣ ва дигар шаклҳои маъноӣ истифода барад.

Маъношиносии лингвистӣ бояд дар пайдо кардани мазмунҳои нав аз роҳ, тарзу усул ва қоидаҳои худ истифода барад. Дар ин хусус муҳаққиқи тоҷик Ж. Гулназарова чунин овардааст: «Байни мундариҷа ва маъно алоқаи мураккабу печдарпеч мавҷуд аст, ки тавассути қонуни қоидаҳои махсус ва муайян, чун қонуни дериватсияи (калимасозӣ) маъноӣ, истифодаи навҳои маъно сурат мегирад» [6, с.21].

Дар илми маъношиносии лингвистӣ монандӣ ва тафовутҳои шаклу маъно аниқ нишон дода шудаанд, ки муносибати вазифаҳо ва ифодаҳои забонро, ки маъносоз мебошанд, инъикос менамоянд.

Маъношиносии лингвистӣ, вазифаҳои аломатҳоро, мазмуну маъниро, ки ҳамчун намудҳои иттилоот хизмат мекунанд, баррасӣ менамояд. Дар ин робита дар намудҳои иттилоот зарурати маҳдуд сохтану ҷудо кардани маъноӣ лингвистӣ аз навҳои дигари иттилоот пеш меояд, зеро муайян кардани доираи имконоти ин иттилоот лозим мешавад, ки дар натиҷа аз рӯйи таснифоти пурраи шаклу маъноӣ калимаҳо, категорияҳои грамматикӣ маъно ва шакл, маъноҳо ва вазифаҳои грамматикӣ анҷом дода мешавад.

Забоншиносии рус Ю.В. Фоменко чунин мепиндорад, ки ягонагии маъноӣ луғавӣ-грамматикӣ хусусияти асосии фарқкунандаи калима мебошад: аломати забонӣ ба мисли лаппиши ҷаво дорои маъноӣ забонӣ нест, яъне шакли тоза, на ягонагии маъно ва тарзи ифодаи он мебошад. Ба ибораи дигар, ягонагии шаклу мазмунӣ воҳиди забонӣ (калима ва морфема) дар сатҳи забон (дар шури инсон) ҷой дорад, вале дар сатҳи нутқ (нутқи берунӣ) роиҷ нест. Дар сатҳи нутқи берунӣ шакли воҳиди забонӣ аз мазмунӣ худ ҷудо мешавад, ки ин мустаклияти шаклу мазмунӣ забонро боз як бор собит месозад [17, с.26].

Забоншиноси рус О.С. Ахманова бар он ақида аст, ки ягонагии маъноӣ луғавӣ ва грамматикӣ хусусияти асосии фарқунандаи калима мебошад [3, с.68].

Олими машҳури тоҷик Ҳ. Маҷидов таъкид мекунад, ки оғози муттаҳидшавии калимаҳо дар маъноӣ луғавӣ онҳо аст. Ташаккул ёфтани ду навъи маъноӣ калимаҳо бо маъноӣ луғавӣ онҳо марбут буда ҳамчун дараҷаи баландтарии онҳо ифода мегардад [11, с. 24].

Аз таҳқиқоти анҷомдодаи М. Саломӣён аён мегардад, ки адиб ва мутафаккири бузурги асри XV Абдурахмони Ҷомӣ доир ба маъношиносӣ нукоти ҷолиб ва арзандаеро пешкаш сохтааст. Аз ҷумла, ӯ маъноро дар асоси воҳиди марказии забон, яъне калима таҳлил намуда, бартарӣ доштани калимаро бар аломатҳои маънодор зикр кардааст. Инчунин Ҷомӣ робитаи қавӣ доштани муқоисаи ашро бо ашҳои дигар таъкид намуда, собит месозад, ки маъно даъвои далел шуданро дорад, далел барои ифода намудани маъно муқоиса карда мешавад ва ин муқоиса ба далел ва шайъ асос меёбад, калима бошад – ба маъно [15, с.24].

Ҳамин тариқ, баррасии анҷомдодаи мо аз асарҳои ба илми маъношиносӣ бахшидашудаи олимони забоншиносии асрҳои миёнаи тоҷик, забоншиносони муосири рус ва тоҷик нишон дод, ки доир ба маъноӣ луғавӣ ва ҷойгоҳи он дар доираи илми маъношиносӣ таҳқиқоти пурвусъате анҷом дода шудааст. Дар ин мақола мо кӯшидем, ки бо овардани нуктаҳои назари олимони давраҳои гуногун инро собит созем. Маълум шуд, ки воқеан дар илми маъношиносӣ мавқеи калима хеле бориз буда, он дар низомии маъноии забони тоҷикӣ ҷойи арзанда ва мақоми баланд дорад. Ин ба мо имконият медиҳад, ки ягонагии инизомии забонро бо зернизомҳояш дарк созем. Аз нуктаҳои иброддоштаи олимони қуруни вусто ва забоншиносони муосир тафовуту монандии воҳидҳои низомии луғавӣ, нақши маъно дар ташаккул ва инкишофи ҷанбаҳои гуногуни забоншиносӣ, инчунин таъсири мутақобилаи онҳо дар муайянсозии хусусиятҳои маъноӣ аён мегардад, ки дорои аҳамияти басо калони илмӣ аст ва дар қорҳои минбаъдаи илмиамон мавриди таҳлили алоҳида қарор дода мешавад.

Рӯйхати адабиёт

1. Абуалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб / Сино А./ Ҷ.1. – Душанбе, 1980. – 478 с.
2. Артемова Н. В. Полевая организация глагольной лексики в современном русском языке. – М., 2003. – С. 15.
3. Ахманова О.С. Очерки по общей русской лексикологии. – Москва, 1957. – 213 с.
4. Гулназарова Ж. Равобити мафҳумии вожагони забон. // Масъалаҳои мубрами забони адабии тоҷик. – Душанбе: Пойтахт, 2017. – С. 295-307.
5. Гулназарова Ж. Маъноӣ денотативӣ-сигнификативӣ феъл дар «Хирадномаи Искандарӣ»-и Абдуррахмони Ҷомӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, 2019, №1. – С.8-13.
6. Гулназарова Ж. Низомии маъноии феъл дар забони адабии тоҷикӣ (бар маъноӣ осори бадии Абдуррахмони Ҷомӣ), 2022. – 334 с.
7. Камолиддинов, Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд (Нуксонҳои забони аҳли матбуоти тоҷик) / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Дунёи дониш, 2015. – 400 с.
8. Кронгауз М. А. Семантика / М. А. Кронгауз. - М., 2005. - 352 с.
9. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди 1 / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2011. – 568 с.
10. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. ” 406 с.
11. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 242 с.
12. Насируддини Тусӣ. Асос-ул-иктибос. – Техрон, 1323х. – 40 с.
13. Новиков Л.А. Семантика русского языка. - М., 1982. – С. 113.
14. Саломов М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ. / М. Саломов. – Душанбе, 2001. – 138 с.
15. Саломов М. Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозии фразеологии забони шеърӣ тоҷикӣ /М. Саломӣён. – Душанбе: Пойтахт, 2017. – 266 с.
16. Саломов М. Маъноӣ калима дар низомии улуми филологии классикӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2015. №4/4 (171), С. 3-5.
17. Фоменко. Грамматические значения, формы и категории в русском языке. – Новосибирск: изд. НГПУ, 1996. – 60 с.
18. Хочаев Д. Гуфтори нақӯ қухан нагардад / Д. Хочаев. – Душанбе: Шӯҷоӣён, 2011. – 230 с.

19. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XII) / С.Ҳалимов. – Душанбе, 2002. – 96 с.
20. Шарифов Х. Назарияи наср / Х. Шарифов. – Душанбе, 2004. – 318 с.
21. Шхапацева М.Х., Пазова Л. М. Грамматическая форма и грамматическое значение слова / М.Х. Шхапацева, Л.М. Пазова // Концепт, 2014. – С. 1-6.

ҶОЙГОҲИ МАӢНО ДАР МАӢНОШИНОСИИ ЛИНГВИСТӢ

Дар мақола ҷойгоҳи маӢно дар маӢношиносии лингвистӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар асоси назарияҳои донишмандони классикӣ ва олимону муҳаққиқони муосири тоҷикӣ хориҷӣ вазифа ва мавқеи маӢно дар маӢношиносии лингвистӣ нишон дода шудааст.

Ҳамзамон, мавқеи дигар истилоҳҳо ва падидаҳои илми маӢношиносӣ чун мафҳум, калима, ҳамнишинии маӢноӣ, навъҳои маӢно чун луғавӣ ва грамматикӣ низ барои мушаххас нишон додани маӢно дар маӢношиносии лингвистӣ ташреҳ ёфтааст. Вобаста ба хусусияти маӢно ва алоқамандии он ба аломати ифодаи он – калима баррасӣ дар асоси алоқамандии маӢношиносии лингвистӣ бо бахши семантика дар семиотика ба роҳ монда шудааст.

Калидвожаҳо: *маӢноӣ лингвистӣ, маӢно, мафҳум, айнияти маӢноҳо, семиотика, ҳамнишинии луғавӣ, маӢноӣ луғавӣ, маӢноӣ грамматикӣ.*

МЕСТО ЗНАЧЕНИЯ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКЕ

В статье рассматривается место значения в лингвистической семантике. На основе теорий ученых-классиков и современных таджикских и зарубежных ученых и исследователей показаны роль и место значения в языковой семантике.

В то же время разъяснено положение других терминов и явлений науки семантики, таких как понятие, слово, смысловое сочетание, виды значения, такие как лексические и грамматические, для того, чтобы наглядно показать значение в лингвистической семантике. Исходя из характера значения и его связи с признаком его выражения - словом, обзор проводится на основе связи языковой семантики с областью семантики в семиотике.

Ключевые слова: *лингвистическое значение, значение, концепт, специфика значений, семиотика, лексическая ассоциация, лексическое значение, грамматическое значение.*

THE PLACE OF MEANING IN LINGUISTIC SEMANTICS

The place of meaning in linguistic semantics is considered in this article. The role and place of meaning in linguistic semantics are shown based on the theories of classical scholars, Modern-Tajik and foreign scholars and researchers.

At the same time, the position of other terms and phenomena of the science of semantics, such as: concept, word, semantic combination, and types of meaning, such as: lexical and grammatical, are explained in order to clearly show the meaning in linguistic semantics. Proceeding from the nature of the meaning and its connection with the sign of its expression - the word, the review is carried out on the basis of the connection of linguistic semantics with the field of semantics in semiotics.

Keywords: *linguistic meaning, meaning, concept, meaning specificity, semiotics, lexical association, lexical meaning, grammatical meaning.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азимова Сайёра Назриевна – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ. Нишони: ш. Душанбе, к.Саид Носир 33. Телефон: (+992) 987884042; E-mail: sayora.a@mail.ru*

Сведения об авторе: *Азимова Сайёра Назриевна – Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, соискатель кафедры таджикского языка и делопроизводства. Адрес: г.Душанбе, ул. Саид Носира 33. Тел.: (+992) 987884042; E-mail: sayora.a@mail.ru*

Information about the author: *Azimova Sayora Nazrievna – Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, applicant of the Department of tajik language and Offik work. Address: Dushanbe, 33 Said Nosir str. Phone : (+992) 987884042; E-mail: sayora.a@mail.ru*

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ТДУ 891.550

ЧИЛВАҲОИ АДАБИИ СУЛҲУ БАШАРДӢСТӢ ДАР АШӢОРИ САӢДИИ ШЕРОЗӢ ВА ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

Суфизода Ш.З.

Китобхонаи илмӣи АМИТ ба номи Индира Ганди

Шарипов Ш.Р.

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Дар ашӢори адибони форсу тоҷик, бавежа Зухурии Туршезӣ, ҷаҳонбинии густардаву фаромарз аз миллату наҷод, кишрнигарӣ ва таассуб ба ҷашм мерасад. Аз нигоҳи дигар, оромӣ ва субот омили муҳимми рушди ҳар ҷомеа буда, масъалаҳои сулҳу оштии яке аз мавзӯҳои муҳим дар ашӢори шоир ба шумор мераванд.

Зухурии Туршезӣ дар девони ғазалиёти худ 212 маротиба тавассути вожаи «меҳр» ва «меҳрубонӣ», 190 маротиба тавассути калимаи «вафо», 41 маротиба тавассути вожаи «дӯстӣ» тасвир офарида, мазмуни тоза эҷод кардааст.

Таффи хуршед дӯстӣ барҷид

Нами буду набуд аз гили мо[3, с. 3].

Ва:

Аз майи дӯстӣ Зухуриро,

Медихад тавба шайхи оқили мо[3, с. 9].

Дархӯри ҷавру ҷафо меҳру вафо бояд кард,

Бод афзунтар аз ин сабӣи ту дар кинаи мо[3, с. 12].

Завқ дорам хуш тамошоест ҷанги сабру дил,

Ҳар кучо омад маломат ақли сулҳандеш рафт[3, с. 78].

Дар замони гузашта мегӯянд:

Ҷангҳо сулҳ дар қафо медошт[3, с. 107].

Агар қорбурди вожагони марбути сулҳу башардӯстиро дар девони ғазалиёти Зухурӣ ба риштаи омор кашем, ҷадвали зерин падидаи меояд:

Вожа	Басомад
Меҳру меҳрубонӣ	212
Вафо	190
Муҳаббат	117
Муддао	50
Сулҳ	46
Мурод	44
Дӯстӣ	41
Паймон	41
Осуда	33
Таҳаммул	25
Ошноӣ	18
Мадоро	14
Оштии	5
Дурустаҳд	2
Эҳсон	1
Роҳатрасон	1

Аз чадвали боло бармеояд, ки аз 1302 ғазали девони шоир дар 806 маврид (байт) тавассути вожагони сулҳу рафоқат мазмун офарида шудааст. Зухурии Туршезӣ ҳатто, ғазале дар радифи «бахшанд» эҷод кардааст, ки матлааш ин аст:

Ба ҳар кӣ дард надорад, бутон даво бахшанд,
Чӣ хуштар аст зи бахшиш, агар ба ҷо бахшанд[3, с. 9].

Мабонии фикрӣ ва авомили таваҷҷуҳи Зухурии Туршезӣ ба сулҳу башардӯстӣ ба мисли Саъдии Шерозӣ аз иҷтимоъ ва ҳунари адабӣ обишхӯр дорад.

Саъдии Шерозӣ:

Нагӯям зи ҷанги бадандеш тарс,
Дар овозаи сулҳ аз ӯ беш тарс[5].

Зухурии Туршезӣ:

Ба ҳирзи дӯстӣ аз худ ҷу савсан гаштаам фориғ,
Барои теғи ҳасме занг месозад наём ин ҷо[3, с. 30].

Саъдии Шерозӣ:

Рой рои туст, хоҳӣ, ҷангу хоҳӣ, оштӣ,
Мо қалам бар сар кашидем ихтиёри хешро[7, с. 7].

Зухурии Туршезӣ:

Бо ту, Зухурӣ, ин ҳама ҷавру ҷафрову душманӣ,
Ҳаст тамои дӯстӣ, фаш макун рамузро[3, с. 42].

Саъдии Шерозӣ:

Лекин, агар даври висоле бувад,
Сулҳ фаромӯш кунад мочаро[7, с. 10].

Зухурии Туршезӣ:

Ҳар лаҳза муддаӣ кунад изҳори дӯстӣ,
Ғофил, ки дӯстӣ ҳама аз душмани ман аст[3, с. 55].

Саъдии Шерозӣ:

Чун бахти неканҷомро бо мо ба кулли сулҳ шуд,
Бигзор, то ҷон медиҳад бадгӯи бадфарҷомро[7, с. 7].

Зухурии Туршезӣ:

Дар қимори дӯстӣ душман ба ин каммоёгӣ
Кай тавонад тарфе аз риндони ҳастибоз баст? [3, с. 165].

Таваҷҷуҳи Зухурӣ ба масоили сулҳу оштӣ ба дараҷаест, ки ду ғазал дар радифи сулҳ навиштааст, ки матлаашон чунинанд:

Дигар омад нигоҳ бар сари сулҳ,
Ба сарангушти ноз зад дари сулҳ[3, с. 186].

Ва:

Шуд аён аз руҳаш нишонаи сулҳ,
Зад итобаш дари баҳонаи сулҳ[3, с. 186].

Агар ба замина ва омилҳои таваҷҷуҳи Зухурии Туршезӣ ба масоили сулҳу башардӯстӣ, суботу амн ва мадорову оштӣ назар афканем, ногузир ба шинохти нахваи рӯзгори шоир дар ҷомеа (Табрез, Дакан) мепардозем ва дар ин маврид, пиндори Нилуфар Муҳаммадӣ ва Абулқосим Саррӣ ба ёд мерасад, ки ҷараёни ғарибқушии қарнҳои XV-XVI дар Ҳиндустонро сабаби қатли як зумра адибон дониста, гуфтааст, ки «ҷараёни қатли оми ғарибон дар Дакан бояд баъд аз қатли Маҳмуди Говон (813-886х.қ.-1410-1481м) руҳ дода бошад. Пеш аз ин вазири эронӣ мусулмон будани шоҳони баҳманӣ боис шуда буд, ки шоирон, олимон ва соҳибони фазл ва ҳатто, сиёсатмадорон дар дарбори онҳо ҷамъ шуданд. Бисёре аз сардамдорони силсилаи баҳманӣ, гелонӣ, хуросонӣ, шерозӣ ба таври кулӣ эронӣ буданд. Баррасии таърихи Дакан нишон медиҳад, ки эронӣён нақши фаъоле дар эҷоди тамаддуни исломӣ дар ин бахши Ҳиндустон доштаанд. Таваҷҷуҳи ҳоси Аҳмадшоҳи Баҳманӣ ба муҳочирони хориҷӣ ва нуфузе, ки инон дар дастгоҳи ҳукумати ӯ ҳосил карда буданд, моёи ҳасодати сокинони бумии Дакан ва ҳабашиҳо (муҳочирони суннимазҳабе, ки аз Африқо, бавижа аз Сумоӣ ба Дакан омада буданд ва мавозуи муштарак бо даканиҳо дар муқобили

офоқиҳо доштанд) шуд ва ба мунозаоте хунин анҷомид» [4, с. 277]. Абдулқодири Бадоунӣ бар он аст, ки Зухурии Туршезӣ ва Малики Қумиро дар ҳамин ғарибқушиҳо ба қатл расидаанд [1, с. 304], вале ин пиндорро Нилуфар Муҳаммадӣ ва Абулқосим Саррӣ рад намудаанд [4, 284].

Дар ҳамин замина, тарғиби сулҳу оштӣ яке аз мавзуоти калидии ашъори Зухурӣ буда, вожагони марбути ин мавзӯро ба маъниҳои асли ва маҷозӣ қорбасти намудааст:

Чанг бархост аз муқобили чанг,
Сулҳ биншаст дар баробари сулҳ.
Бар лаби хушк рехт ғусса фурӯ,
Ашки шодӣ зи дидаи тари сулҳ [3, с. 186].

Ва:

Рафт берун ғубори ғам аз мағз,
Айши саршор дод соғари сулҳ.
Занги ранҷиш ғубори оина нест,
Чашми уммед дид ҷавҳари сулҳ [3, с. 186].

Омили дигаре, ки иллати гароиши Зухурии Туршезӣ ба сулҳу оштӣ, ҷаҳониандешии ўст ва як навъе аз ҷомеаи ормонӣ дар пиндорҳои шоир равшан таҷаллӣ намудааст. Яке аз унсурҳои устувори ин ҷомеаро Зухурӣ дар оромиш, суботи дӯстӣ ва сулҳу салоҳ мебинад. Агар аз ҳамин дид ба мабони фикирии Зухурӣ назар афканем, навъе ҷамоҳангии ғоявӣ ва ормонандешии ўро дар шеваи баёни Саъдии Шерозӣ мебинем, ки ин нукта илқои Саъдӣ бар Зухуриро дар меҳвари андеша ва отифа таҷассум менамояд.

Масалан, Саъдии Шерозӣ сурудааст:

Бо ман ҳазор навбат агар душманӣ кунӣ,
Эй дӯст, ҳамчунон дили ман меҳробони туст [7, с. 25].

Зухурии Туршезӣ ба ин гуна мавзӯро баён кардааст:

Дархӯри ҷавру ҷафо меҳру вафо бояд қард,
Бод афзунтар аз ин саъйи ту дар кинаи мо [3, с. 2].

Саъдии Шерозӣ:

Муҳри меҳр аз даруни мо наравад,
Эй бародар, ки нақш бар ҳаҷар аст [7, с. 64].

Зухурии Туршезӣ:

Ҳеч касро пояи мо нест дар меҳру вафо,
Кибру ноzi хоҷагӣ қач мениҳад дастори мо [3, с. 12].

Саъдии Шерозӣ:

Ин бӯйи абири ошноӣ
Аз соҳати ёри меҳробон аст [7, с. 80].

Зухурии Туршезӣ:

Тавонам он қадр дар меҳробонӣ ҳамраҳӣ қардан,
Ки баҳри хоҳири ў дӯст дорам душмани худро [3, с. 25].

Анғезаи аслии таваҷҷуҳи Зухурӣ ба сулҳу оштӣ ва башардӯстӣ аз ақоид ва афкори инсонсолории ў обишхӯр дошта, навъе барнома ва ё дурнамои мабони фикирии ўро бозгӯ намудааст. Боризтарин нигоҳи шоир ба ин нукта дар байти зер таҷассум ёфта, маҳаки концепсияи тафаккури Зухуриро роҷеъ ба фарҳанги дӯстӣ ифода кардааст:

Душманӣ фикри қасон, дӯстӣ андешаи мо,
Айб шуғли дигарон аст, ҳунар пешаи мо [3, с. 3].

Шохиси пиндори Зухурӣ дар мавриди мақулаи дӯстӣ дар байти боло дар муқобилгузории душманӣ бо дӯстӣ буда, шоир душманиро мояи айб ва дӯстиро ҳунар – қамолоти инсон медонад.

Дар абёти зерини Саъдӣ, ки аз намудортарин нигоҳи ў ба масъалаи инсонгароист, асоси андешаи ўро роҷеъ ба сарчашмаи офариниш тасвири ваҳдати узвҳои инсон ташкил додааст:

Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як ҷавҳаранд.

Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвхоро намонад қарор [7, с. 180].

Дар байти зерини Ҳофизӣ Шерозӣ унсурҳои техникаи андеша ба мувозинати масту хушёр ва масҷиду куништ кӯч баста, садои Ҳамоҳангии башариятро новобаста аз халқу миллат ва дину оин дар талаби мақсуд ифода кардааст:

Ҳама ҷо толиби ёранд, ҷӣ хушёр, ҷӣ маст,
Ҳама ҷо хонаи ишқ аст, ҷӣ масҷид, ҷӣ куништ [5].

Шеваи баёни Ҷалолиддини Балхӣ дар ҳар мавзӯ, аз ҷумла сулҳу ошӣ ва башардӯстӣ бештар ба ҳолати руҳонии инсон равона шудааст:

Хайр кун бо халқ баҳри Эзидат,
Ё барои роҳати ҷони худат.

То ҳамора дӯст бинӣ дар назар,

Дар дилат н-ояд зи кин нохуш сувар [2, с. 121].

Хулоса, бунёниҳои фикрӣ ва омилҳои таваҷҷуҳи Зухурии Туршезӣ ба сулҳу башардӯстӣ ба мисли Саъдии Шерозӣ ва Ҳофизӣ Шерозӣ аз иҷтимоӣ ва ҳунари адабӣ сарчашма мегирад. Авомили таваҷҷуҳи Зухурии Туршезӣ ба масоили сулҳу башардӯстӣ ба ҷараёни ғарибқушии қарнҳои XVI-XVII дар Ҳиндустон низ рабт дорад. Андешаҳои Зухурии Туршезӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ ва Ҷалолиддини Балхӣ дар мавриди сулҳу ошӣ ва башардӯстӣ аз ҷиҳати баёни шоиронагӣ аз ҳам фарқ кунад ҳам, аз нигоҳи меҳвари андеша ва отифа умумият доранд.

Адабиёт

1. Бадоунӣ, Абдулқодир. Мунтахаб-ут-тавоҳих. Ҷилди 3. - Техрон: Анҷумани осор ва мафҳири фарҳангӣ, 1379.- 304 с.
2. Балхӣ, Ҷалолиддин. Маснавии маснавӣ. Ҷилди 2. -Душанбе: Адиб, 2017. – 446 с.
3. Зухурӣ, Туршезӣ. Девони ғазалиёт. / Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор/ Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1622 с.
4. Муҳаммадӣ, Нилуфар ва Саррӣ, Абулқосим. Малики Қумӣ ва воқеаи ғарибқушӣ дар Дақан//Виҷанонаи номаи фарҳангистони Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолеоти фарҳангӣ. - С.277-298.
5. Сулаймонӣ, Фаронак. Ҷилваҳои сулҳу башардӯстӣ дар ашъори Мавлоно, Ҳофиз ва Саъдӣ. Дидитолӣ.
6. Шарипов, Ш.Р. Мизони таъсирпазирии Зухурии Туршезӣ аз Ҳофиз дар эҷоди ғазал // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. - Душанбе: ДДОТ. 2021. - № 1(90).- С.162-169.
7. Шерозӣ, Саъдӣ. Ғазалиёт. – Душанбе: Адиб, 2014. – 480 с.

ҶИЛВАҲОИ АДАБИИ СУЛҲУ БАШАРДӮСТӢ ДАР АШЪОРИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ ВА ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

Дар мақолаи мазкур муайян шудааст, ки дар девони ғазалиёти Зухурии Туршезӣ, ки аз 1302 ғазал иборат аст, дар 806 маврид (байт) тавассути вожаҳои «сулҳ»-у «ошӣ» мазмун офарида шудааст. Иброз шудааст, ки Зухурии Туршезӣ ғазале дар радифи «бахшанд» ва ду ғазал дар радифи «сулҳ» навиштааст.

Муайян гардидааст, ки решаҳои фикрӣ ва омилҳои диққати Зухурии Туршезӣ ба сулҳу башардӯстӣ ба мисли Саъдии Шерозӣ аз иҷтимоӣ ва ҳунари адабӣ сарчашма мегиранд.

Муаллифон бар он пиндоранд, ки сабаби асосии диққати шоир ба мавзӯи сулҳу башардӯстӣ ба ҷараёни қатли мусофирони қарнҳои XVI-XVII дар Ҳиндустон алоқаманд аст.

Ошкор гардидааст, ки омили дигаре, ки сабаби рӯ овардани ғароиши Зухурии Туршезӣ ба сулҳу ошӣ шудааст, ҷаҳониандешии ӯст.

Муаллифон бар он ақидаанд, ки дар мавзӯи сулҳу башардӯстӣ Ҳамоҳангии ғоявӣ дар шеваи баёни Зухурӣ ва Саъдии Шерозӣ ба ҷашм мерасад.

Шохиси техникаи пиндори Зухурӣ дар мавриди дӯстӣ дар байти боло дар муқобилгузори душманӣ бо дӯстӣ буда, шоир душманиро мояи айб ва дӯстиро хунаро – камолоти инсон медонад.

Муаллифон бар он пиндоранд, ки техникаи андешаҳои Зухурии Туршезӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ ва Ҷалолиддини Балхӣ дар мавриди сулҳу оштии ва башардӯстӣ аз ҳам фарқ кунад ҳам, аз нигоҳи меҳвари андеша ва отифа умумият доранд.

Калидвожаҳо: *Зухурии Туршезӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, газал, шеър, адабиёт, сулҳ, оштии, дӯстӣ, мадуро, муруват, меҳр, муҳаббат, бахшиши, башардӯстӣ, мусофиркушӣ.*

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ОТТЕНКИ МИРА И ЧЕЛОВЕЧЕСТВА В ГАЗЕЛЯХ СААДИ ШЕРОЗИ И ЗУХУРИ ТУРШЕЗИ

В данной статье установлено, что в 806 случаях (бейтах) в диван газелей Зухури Туршези, состоящем из 1302 газелей, содержание создается словами «мира» и «примирения». Сообщается, что Зухури Туршези написал газель в редифе «прощение» и две газели в редифе «мир».

Определено, что интеллектуальные корни и факторы внимания Зухури Туршези к миру и человечности, как и Саади Ширози, берут свое начало в обществе и литературном искусстве.

Авторы считают, что основная причина внимания поэта к теме мира и человечества связана с процессом убийства путешественников в Индии в XVI-XVII веках.

Выявлено, что еще одним фактором, обусловившим склонность Зухури Туршези к миру и примирению, является его мировоззрение.

Авторы придерживаются мнения, что в отношении темы мира и человечества существует единое мировоззрение в способе выражения Зухури и Саади Ширози.

Авторами придерживается мнение, что, хотя техники мысли Зухури Туршези, Саади Ширози, Хафиза Ширози и Джалалуддина Балхи отличаются друг от друга с точки зрения мира, примирения и человечности, они имеют общие черты с точки зрения оси мысли и мироощущения.

Ключевые слова: *Зухури Туршези, Саади Ширози, Хафиз Ширози, Джалалуддин Балхи, газель, поэзия, литература, мир, примирение, дружба, терпимость, доброта, любовь, прощение, гуманизм, убийство путешественников.*

LITERARY SHADES OF THE WORLD AND HUMANITY IN THE GAZELLES OF SAADI SHIROZI AND ZUKHURI TURSHEZI

This article found that in 806 cases (baytah) in the divan of ghazals by Zukhuri Turshezi, consisting of 1302 ghazals, the content is created by the words of peace and reconciliation. It is reported that Zukhuri Turshezi wrote a ghazal in redif "forgiveness" and two ghazals in redif "peace".

It is determined that the intellectual roots and factors of Zukhuri Turshezi's attention to peace and humanity, like Saadi Shirozi, originate in society and literary art.

The author believes that the main reason for the poet's attention to the theme of peace and humanity is connected with the process of killing travelers in India in the XVI-XVII centuries.

It was revealed that another factor that determined Zukhuri Turshezi's inclination towards peace and reconciliation is his worldview.

The author is of the opinion that with regard to the theme of peace and humanity, there is a single worldview in the way Zukhuri and Saadi Shirozi express it.

The author is of the opinion that although the thought techniques of Zukhuri Turshezi, Saadi Shirozi, Hafiz Shirozi and Jalaluddin Balkhi differ from each other in terms of peace, reconciliation and humanity, they have common features in terms of the axis of thought and attitude. .

Keywords: Zukhuri Turshezi, Saadi Shirozi, Hafiz Shirozi, Jalaluddin Balkhi, ghazal, poetry, literature, peace, reconciliation, friendship, tolerance, kindness, love, forgiveness, humanity.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Сӯфизода Шодимуҳаммад Зикриёнур** – Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии АМИТ, директор, доктори илмҳои филологӣ, профессор. Нишонӣ: Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992) 907701111; E-mail: sufizadeh@gmail.com

Шарипов Шариф Раҳмонович – Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, унвонҷӯи шӯъбаи Шарқи Миёна ва Наздик. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: (+992) 92 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

Сведения об авторах: **Суфизода Шодимуҳаммад Зикриёнур** – Центральная научная библиотека имени Индиры Ганди НАНТ, директор, доктор филологических наук, профессор. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. Тел.: (+992) 907701111; E-mail: sufizadeh@gmail.com

Шарипов Шариф Раҳмонович - Институт Азиатских и Европейских исследований Национальной академии наук Таджикистана, соискатель отдела Среднего и Ближнего Востока. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. Тел.: (+992)92 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

Information about the authors: **Sufizoda Shodimuhammad Zikriyopur** - Director of the Scientific Library named after Indira Gandhi NAST, Doctor of Philology, Professor. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. Phone: (+992) 907701111; E-mail: sufizadeh@gmail.com

Sharipov Sharif Rahmonovich - Institute of Asian and European Studies of the National Academy of Sciences of Tajikistan, applicant of the Department of the Middle and Near East. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave. Phone: (+992)92 757 32 28; E-mail: ssssharif@mail.ru

**МУРУРЕ БА НАМУНАҲОИ АВВАЛИНИ ТАРЧУМАҲОИ БАДЕЙ
(ДАР МИСОЛИ МАҶАЛЛАИ «САДОИ ШАРҚ»)**

Бобоалиева З. П.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Оғози фаъолияти тарҷумаи бадеии тоҷикро муҳаққиқон асри сеюми пеш аз милод мешуморанд, ки дар ҳамин давра китоби муқаддаси Зардушт - Авесто тарҷумаю тафсир шуд ва «Занд» ном гирифт. Дар миёнаҳои асри VIII донишманди Бағдод Маъмун коргоҳи махсусро бо номи «Дор-ут-тарҷума» таъсис медиҳад, ки дар он осори илмиву бадеиро тарҷумаю баргардон менамояд. Баъдан, китобхонаи «Байт-ул-ҳикмат»-ро месозад, ки дар олами ислом аз миқдори китобҳо ва шахомат беназир будааст.

Дар замони Ҳорун-ар-Рашид коргоҳи тарҷумонӣ ва ин китобхона ба ҳам як шуда, хидмати арзишмандеро ба ҷо оварданд, яъне осори илмӣ, адабӣ, таърихӣ, фалсафӣ, тиббӣ зиёдеро тарҷума намуданд. Бештари осори тарҷумашуда аз таълифоти донишмандоне чун Афлотун, Арасту, Букрот, Ҷолинус ба забони арабӣ таҳия шуд, ки ба шарофати онҳо истилоҳоти илмиву фалсафӣ ба вучуд омад. Ин раванд ба ривочи тарҷума дар аҳди Сомониён замина гузошта, дар рушди он мусоидат намуд [16, с. 176].

Дар оғози садаи XIX бошад, тарҷумаи бадеӣ дар Эрон бештар рушд мекунад. Сабаби ин таъҷул ба андешаи мо дар он буд, ки соли 1851 дар Техрон муассисае бо номи «Дорулфунун» таъсис ёфт. Дар ин муассиса ба тарҷумаи асарҳои бадеӣ, махсусан, аз осори адибони аврупоӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда шуд ва ибтикороти мазкур ба он овард, ки дар муддати кӯтоҳ 162 адад китоб нашр гардид, ки аксарияти онҳоро асарҳои бадеӣ дар бар гирифтанд.

Дар ҳамон давра ба забони форсӣ осори адибони шинохтаи Аврупо Даниел Дефо «Робинзон Крузо», А. Лесаж «Жгал Блаз», Бернарден де Сан Пер «Кулбаи ҳиндувон», Ф. Фенелон «Телемак», пиесаҳои Молер, Александр Дюма «Граф Монте Кристо» ва «Се мушкетдор», чанд ҳикояи Л. Н. Толстой, масалҳои И. А. Крылов ва дигарон баргардонида шуданд [16, с. 176].

Ҳамин ташаббуси тарҷумонҳои эронӣ ба адибону мутарҷимони тоҷик таъсири мондагоре доштааст. Дар ин самт соли 1909 А. Шакурӣ барои синфҳои дуюм «Ҷомеъ-ул-ҳикоят» ном китоби қироат тариб дод, ки дар он бори аввал тарҷумаи чанд ҳикояи Л. Толстой («Алтар ва айнак», «Зоғ ва рӯбоҳ» ва ғайра) оварда шудааст. Сипас, соли 1912 дар рӯзномаи «Бухорои шариф» боз чанд тарҷумаи ҳикояҳои Л. Толстой ба таърифи расид: «Илос», «Яздонро ё шайтонро?», «Худо ҳақро мебинад, вале зуд кашф намекунад», «Инсонро замини зироат бисёр лозим аст?» ва ғайра [16, с. 176].

Аҳди шуравӣ дар таърихи тарҷумаи осори бадеӣ ва ташаккули илми тарҷумашиносии тоҷик аз давраҳои махсус маҳсуб мешавад. Маҳз дар ҳамин давра соҳаи тарҷума дар адабиёти тоҷик ба як маҷрои мустақил табдил ёфта, осори адибону шоирони қавму миллатҳои гуногун ба забони тоҷикӣ тарҷума мешавад. Дар солҳои аввали барқароршавии Ҳукумати Шуравӣ ҷиҳати ташаккули тарҷумаи бадеии тоҷик, ба андешаи мо, чараёну падидаҳо ва омилҳои зерин: шомил шудани тоҷикон ба узвияти Ҳукумати Шуравӣ ва ё худ таъсири Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон, ки яке аз заминаҳои асосии тарҷумаи бадеии тоҷик мебошад; мақоми давлатӣ гирифтани забони русӣ ва таъсири забону адабиёти рус ба осори бадеии тоҷик; таъсири нахустин рӯзномаҳои маҷаллаҳо, махсусан, адабию соҳавӣ, ба монанди «Бухорои шариф», «Самарқанд», «Ойина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Садои Шарқ» ва ғайра; таъсис ёфтани нашриёти давлатии Тоҷикистон дар соли 1925; нахустин Анҷумани нависандагону шоирони узви Ҳукумати Шуравӣ; даҳаи адабиёт, солгарду солҷашнҳои халқҳои узви Ҳокимияти Шуравӣ ва ғайра сабаб гардидаанд.

Дар ин миён, дар баробари роҳи воситаҳои гуногуни интишори ин навъи осор, нақши рӯзномаю маҷалла ва ҳафтаномаҳои рӯзномаҳои тоҷик, аз қабилӣ «Бухорои шариф», «Самарқанд», «Ойина», «Шуълаи инқилоб», «Овози тоҷик», «Садои Шарқ», «Адабиёт ва

санъат», «Адаб» ва ғайра бисёр назаррас ва муҳим арзёбӣ мегардад. Ин тамоюл имконияти бисёр хуберо барои хонандаи тоҷик фароҳам овард, ки асарҳои ҳаҷман хурду бузурги осори адабиёти ҷаҳонро аз саҳифаи рӯзномаю маҷаллаҳо ва нашрияҳо дар тарҷумаи тоҷикӣ ва наشري саривақтӣ мутолиа намоянд. Дар ин самт хидмати бузурги устодони шинохтаи адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ, Сотим Улуғзода, Ҷалол Иқромӣ, Ҳабиб Аҳрорӣ, Эммануил Муллоқандов, Шариф Шараф, Фазлиддин Мухаммадиев ва дигарон арзишманд аст.

Ҳамзамон, наметавон заҳмати тарҷумонҳои он солҳо: Асадуллоҳи Ранҷбар, Ҷаъфарзода, Замонӣ, Зеҳнӣ, Биктош, Обид Астатӣ, Н. Юсуфӣ ва Ҷ. Ҳомидро, ки фаъолияти пурсамар дошта, осори илмӣ, адабӣ ва фанниро ба тоҷикӣ баргардон намудаанд, ёд накард.

Дар ин маҳдуда меҳоҳем, рӯзи кӯтоҳе ба таърихи тарҷумаи осори бадеӣ ва намунаҳои нахустини он дар шумораҳои аввалини «Садои Шарқ» намоем, ки дар оғоз бо номҳои «Дониш-биниш», «Роҳбари дониш», «Октябр», «Шарқи сурх» ва ахиран бо номи «Садои Шарқ» нашр мешавад.

Ҳадафи асосӣ аз навиштани мақолаи мазкур таҳлили нақши маҷаллаи «Садои Шарқ» дар ташаккул ва рушди жанрҳои гуногуни тарҷумаи бадеӣ дар Тоҷикистон мебошад. Шарҳи таҳлил ва баррасии сабку услуби матни тарҷума, маҳорати тарҷумон ва мазоӣи дигари матни тарҷумаҳо дар нигоштаҳои баъдиямон мавриди таҳқиқи васеътар қарор хоҳад гирифт.

Лозим ба зикр аст, ки оид ба назарияи тарҷумаи бадеӣ тоҷик ва марҳилаҳои рушди он мақолаву рисолаҳои илмӣ нигошта шуда, мизҳои мудаввару конференсияҳои зиёди сатҳи гуногун баргузор гардидааст, ки дар онҳо услубҳо ва принципҳои тарҷумаи бадеӣ тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, устод Садриддин Айнӣ, Ҳабиб Аҳрорӣ, Р. Ҳошим, Ҳ. Ирфон, Эммануил Муллоқандов, Мухаммадҷон Шакурӣ, Б. Тилавов, Саймиддинов Д., А. Афсаҳзод, Салоҳат Айнӣ, Камол Айнӣ, Ҷалол Иқромӣ, М. Бачаев, Шокир Мухтор, Матлубаи Мирзоюнус, Нағзибекова Меҳриниссо, Муллоҷонова Закия, Давронов Абдувалӣ, Турсунов Файёзҷон, Зайниддинзода Муртазо, Рустами Ваҳҳобзода, Самадов Абдурашид ва дигарон мақолаю фаслу бобе аз китоби худро ба ин масъала бахшидаанд. Мутаассифона, оид ба нақши матбуоти даврӣ ва маҷаллаҳои махсуси соҳавӣ дар рушду таҳаввули тарҷумаи бадеӣ тоҷик то кунун кори мондагоре ба назар нарасид. Бинобар ин, мо дар раванди пажӯҳиш ва таҳияи мақола ба ҳулосае омадем, ки дар таълифоти минбаъда ба ин самт таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоем.

Барои ноил шудан ба ҳадафи худ аз нигоҳи маводи таърихӣ ва адабӣ мо аз имконоти Китобхонаи миллии Тоҷикистон, шӯбаи дастхатҳои Шарқ ва китобҳои нодири он истифода кардем. Маълум гардид, ки як шумораи маҷалла дар ду нусха зери унвони «Дониш-биниш» №1 (№53-54) моҳи августи соли 1927, бо хатти форсӣ ба таъъ расидааст, дар ин шӯба маҳфуз аст [1]. Як бахши қобили мулоҳизаи ин маҷалла «Адабиёт» унвонгузорӣ шуда, дар ин қисм мо шеъреро бо номи «Ҳой, душмани Шуро! (аз забони меҳнаткашон)» мушоҳида мекунем, ки аз ҷониби ноширон тарҷума будани шеър зикр шудааст, вале, мутаассифона, аз кадом забон ва аз ҷониби кӣ тарҷума шудани он қайд нагардидааст. Бо вуҷуди ин, пораи манзумро метавон нахустин намунаи тарҷумаи бадеӣ тоҷик дар саҳифаи маҷаллаи мазкур унвон кард [1, с. 39].

Сипас, дар ҳамин сол номи маҷалла ба «Роҳбари дониш» табдил меёбад ва дар муқоваи он ҳадафҳои асосии интишори маҷалла чунин баён мегардад: «Маҷаллаи иҷтимоӣ, тарбиявӣ, фаннӣ ва адабӣ буда, ҳар моҳ як бор нашр мегардад» [1].

Нуктаи қобили таваҷҷуҳ дар ин маврид ин аст, ки нахустин намунаи тарҷумаи осори нависандаи Ҳинд Робиндронат Таҳаккурро (رابندات تاکور) мо дар саҳифаи ин маҷалла мушоҳида мекунем. Дар шумораи №1-2 (5) январ-феврари соли 1928, ҳикояи адиб бо номи «Як шаби босаодат» (намуна аз адабиёти муосири Ҳинд, Робиндот Токур, асли матн – Б. З.) ҷой дода шудааст [4, с. 36].

Дар саҳифаҳои маҷаллаи мазкур бештар тарҷумаи маводи сиёсӣ, фаннӣ, мақолаҳои илмӣ, бавижа, илми педагогика ба назар мерасад. Аз ҷумла, дар ин давра намунаҳои зерини тарҷумаро метавон қайд намуд, ки ба воситаи маҷаллаи мавриди таҳлиламон оммавӣ

гаштаанд: мақолаҳои Замонӣ ном муаллиф таҳти унвони «Кай ва чӣ тавр бояд ба тарбияи баданӣ машғул шуд?» дар тарҷумаи Ҷаъфарзода [6, с. 54-57]; «Маълумоти асосӣ дар бораи педогокиё (кӯдакиносии)» муаллиф Орбузӯф, тарҷумон Асадуллоҳи Ранҷбар [7, с. 20-27]; «Дар мактабҳои дараҷаи якум ташкилоти худидоракунии кӯдакон» муаллиф Сарбуф, тарҷумон Ранҷбар [8, с. 49-55]; «Маълумоти асосӣ дар бораи педагогика», муаллиф Иванов дар тарҷумаи Ранҷбар [9, с. 16-20]; «Таҷрибаи баданӣ ё парвариши ҷисмонӣ», муаллиф Иванов, дар тарҷумаи А. [10, с. 12-16] ва «Кӯдакиносии», муаллиф А. О. Ифский дар тарҷумаи А. Ранҷбар [11, с. 10-16].

Чунин икдоми маҷалла, ки бештар ба ҷопи тарҷумаи маводи сиёсӣ, ғанӣ, мақолаҳои илмӣ, махсусан, аз илми педагогика таваҷҷуҳ намудааст, маҳз ба сиёсати давр ва сохтани давлати Шуравӣ алоқамандии зиҷ дорад, зеро он солҳо ҷаҳонбии қулли мардуми тоҷик иваз меёфт, тадрис дар мактабҳо таҷдид мегардид ва барои тарбияи ахлоқӣ ин гуна мавод бисёр зарур буданд. Яъне, тарҷумонҳо маҳз ҳикояву мақолаҳои интиҳоб кардаанд, ки аз чунин хусусиятҳо бархӯрдор буданд.

Маҷаллаи мавриди назари мо дар аввал, бинобар сабабе ки дар замони интишори он расмӯхатти роиҷ алифбои форсӣ буд, бо ҳуруфи форсӣ ба таъ мерасид ва шуруъ аз охири соли 1929 хатти форсӣ ба лотинӣ иваз мешавад ва минбаъд маҷалла қисман форсӣ лотинӣ рӯи ҷопро мебинад. Аз оғози соли 1930, вақте ки алифбои мутадовил комилан лотинӣ мешавад, маҷалла низ бо ин ҳуруф интишор меёбад.

Тамоюли дигаре, ки таваҷҷуҳи моро ба худ ҷалб кард, ин наشري мавод аз тарҷумаи забони русӣ дар саҳифаи маҷалла буд. Ин раванд ба андешаи мо ду сабаб дошт: омили аввал - мақоми давлатӣ гирифтани забони русӣ. Пас аз пазируфта шудани ин забон ба ҳайси забони давлатӣ раванди тарҷумаи осори бадеӣ аз ин забон ба забонҳои дигар, аз ҷумла тоҷикӣ рушду тараққӣ намуда, беҳтарин асарҳо аз забони русӣ тарҷумаю тадвин мегардиданд. Омили дуюм, ки ба аввали пайвастигии ногӯсастанӣ дорад, ин муҳтавои осори бадеӣ мебошад. Ҳамин далел буд, ки бо таваҷҷуҳ бо вазъи сиёсати рӯзгор дар маҷалла матни тарҷумаҳо бештар аз адабиёти рус ва Ҳинд интиҳоб шудаанд. Махсусан, дар ин солҳо бештар маводи бадеӣ аз осори адибони машҳури рус, аз ҷумла Максим Горкий, Лев Николаевич Толстой ва аз адабиёти Ҳинд Робиндронат Тҳакур дида шуд. Агар муҳтавои осори тарҷумашудаи ин адибонро таҳлил намоем, ҳамагӣ мавзӯи озодихоҳиро дар бар гирифтаанд. Дар ин солҳо мутарҷимони зерин фаъолияти пурсамар дошта, осори озодихоҳии адибони ғавқузикрро ба тоҷикӣ баргардон намудаанд: Асадуллоҳи Ранҷбар, Ҷаъфарзода, Замонӣ, Зеҳнӣ, Биктош, Обид Астатӣ, Н. Юсуфӣ ва Ҷ. Ҳомид.

Хонандаи тоҷик ба воситаи тарҷумонҳо ба бисёр асарҳои адабиёти ҷаҳон, бавижа адабиёти классикии рус шинос шуд ва ин омил сабаби рушди тарҷумаи бадеии тоҷик гардида, ба он овард, ки миллати тоҷик ба фарҳангу тамаддун, адабиёт, тарзи зисту зиндагонӣ ва забони русӣ ошноии бештар ва комил пайдо намояд.

Дигар вижагӣ, ки дар робита ба масъалаи тарҷума таваҷҷуҳи моро дар шумораҳои нахустини ин маҷалла ҷалб мекунад, маълум набудани тарҷумон ё ба сурати ихтисор бо сарҳадҳои ному насаб ишора гардидани ӯ мебошад. Масалан, дар шумораи №8-9 (11-12), август-сентябри соли 1928 мақолаеро таҳти унвони «Як шудан зарур аст» («Единое на потребу») мебинем, ки тарҷумакунанда бо ҳуруфи «Р. М.» ишора шудааст [13, с. 26-28].

Ба андешаи мо, чунонки зикр кардем, ин ду ҳарф сарҳадҳои ному насаби мутарҷимин мебошанд, ҳарчанд, ин амр, боиси номуайян мондани шахсияти мутарҷим мегардад. Дигар ин ки дар он солҳо тарҷума ва ё фаъолияти тарҷумонӣ дуҷумдараҷа ба ҳисоб рафта, ному насаби тарҷумонҳо дар аксарияти маводу китоби тарҷумашуда зикр нагардидааст.

Аз соли 1935 маҷалла унвони худро ба «Октябр» («Октябрь») иваз мекунад ва нахустин матни тарҷумое, ки дар саҳифаҳои он ба таъ мерасад, «Ашурмат» («ASURMAT») ном пораи шеър аз забони узбекӣ бо ишораи тарҷумакунандагон Сарвар ва Сухайлӣ мебошад [14, с. 10-16]. Дар ин маврид кӣ будани тарҷумон зикр мегардад, вале муаллифи манти пораи манзум номуайян боқӣ мондааст.

Аҳаммият ва омӯзиши таърихи тарҷума ва осори тарҷумашуда дар давраи муосир дар он зоҳир мегардад, ки бо таҳқиқи мероси тарҷумашудаи ин давр, яъне сад соли охир таърихи таҳаввул ва ташаккули забони тоҷикиро тасаввур кардан имконпазир мегардад. Зеро теъдоди бузурге аз мероси хаттии жанрҳои гуногун дар даврони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва баъд аз соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз забонҳои гуногуни дунё ба тӯфайли тарҷума ба забони русӣ, сипас ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд ва ба ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳангу адаби тоҷик табдил ёфтаанд.

Таваҷҷуҳи рӯзафзуни тадвинкунандагони маҷалларо дар ин солҳо рӯзгору фаъолияти шоири шаҳри рус Александр Сергеевич Пушкин ба худ ҷалб мекунад. Ҳамин аст, ки дар шумораи №1, соли 1937 (саҳ. 5-7) дар бораи шоир мақолае таҳти унвони «Шоири бузурги халқ» ба ҷоп расида [14, 10-16], дар шумораи №6 «Соли сиёҳтар» («Soli siyoh tar») [14, с. 7] ва дар шумораи №7 (19) июли соли 1937 «Деҳистон» («Dehiston») ном осори адиб дар тарҷумаи Ҳ. Масъуд (H. MASUD) [14, 11, 16] пешкаши хонандагони тоҷик гардидааст.

Ҳамчунин, дар ҳамин шумора метавон аз эҷодиёти Ҳ. Риклин (H. Riklin) ном муаллиф ҳикояи «Ҳамом ва тумма» («Hamom va tumma») -ро дар тарҷумаи Ғафурзода мутолиа намуд [15, с. 17].

Пас аз баррасии шумораҳои маҷаллаи мазкур шуруъ аз соли 1927 то соли 1935 метавон чунин хулоса намуд, ки дар он аксар маводи бадеӣ, фанӣ ва публиситию илмӣ рӯи ҷоп меомаданд, аммо ё муаллиф, ё забон ва ё тарҷумони он ишора карда намешуд.

Барои нашру тадвин шудани осори бадеӣ аз адабиёти ҷаҳон аз рӯзҳои нахустини фаъолияти худ маҷаллаи «Садои Шарқ» саҳми назаррас дошта, на танҳо асарҳои бадеии нависандагону шоирон дар саҳифаҳои он тарҷума ва нашр гардидаанд, балки дигар анвои осори адибони хориҷӣ, аз ҷумла мақолаҳои публитсистӣ, очерк ва пиесаҳо тарҷума шудаанд, ки мо дар ин маҳдуда кушидем, то маълумоти обзори ва муқаддамоти роиҷи перомони онҳо пешниҳод намоем.

Адабиёт:

1. Дониш-биниш, №1 (№53-54), августи соли 1927.
2. Зоҳидов, Н., Ҳамробоев, Н. Наҳзати тарҷума дар аҳди Сомониён/ Донишномаи Сомониён. Ҷ.2. - Хучанд: Нури маърифат, 2009. - С.66-73.
3. Роҳбари дониш.- 1927.- №2.- октябр. – С. 28-30.
4. Роҳбари дониш.- 1928.- №1-2 (5) январ-феврал. – С. 34-36.
5. Роҳбари дониш.- 1928.- №3 (6).- март.– С. 42-43.
6. Роҳбари дониш.- 1928.- №4-5 (8).- апрел-май. – С. 54-57.
7. Роҳбари дониш.- 1928.- №6 (9).- июн.- С. 20-27.
8. Роҳбари дониш.- 1928.- №11-12 (14-15).- ноябр-декабр.- С.49-55
9. Роҳбари дониш.- 1929.- №1 (16).- январ. – С. 16-20.
10. Роҳбари дониш.- 1929.- №2-3 (18).. – С.21-24.
11. Роҳбари дониш.- 1929.- №4 (19). – С. 12-16.
12. Роҳбари дониш.- 1929.- №8 (23).- август. – С. 10-16.
13. Роҳбари дониш.- 1928.-№8-9 (11-12).- август-сентябр. – С. 26-28.
14. Октабр (“Oktabr”).- 1937.- №1.- С. 5-7.
15. Октабр.- 1937.- №7(19).- июл. - С.11.
16. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.3. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ва энциклопедияи миллии тоҷик, 2004. – 524 с.

МУРУРЕ БА НАМУНАҲОИ АВВАЛИНИ ТАРҶУМАҲОИ БАДЕӢ (ДАР МИСОЛИ МАҶАЛЛАИ «САДОИ ШАРҚ»)

Дар мақола муаллиф оид ба нахустин маводи тарҷумавӣ дар шумораҳои аввалини маҷаллаи «Садои Шарқ» пажӯҳиш анҷом дода, ба ин натиҷа расидааст, ки нақши рӯзномаю маҷалла ва ҳафтаномаҳои тоҷик дар таҳаввули тарҷумаи бадеии тоҷик бисёр назаррас будааст. Бавижа, яке аз маҷаллаҳои адабии машҳури имрӯз - «Садои Шарқ», ки нахуст бо

номи «Дониш-биниш», сипас, таҳти унвони «Роҳбари дониш», баъдан «Октябр»-у «Шарқи сурх» ва ахиран бо номи «Садои Шарқ» нашр мешавад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки дар шумораи №1 (№53-54) моҳи августи соли 1927 маҷаллаи «Дониш-биниш», ки бо хатти форсӣ нашр мешудааст, шеър бо номи «Ҳой, душмани Шӯро! (аз забони меҳнаткашон)» ба ҷоп расидааст, ки ин пораи назмро метавон нахустин намунаи тарҷумаи бадеии тоҷик дар саҳифаи маҷаллаи мазкур ҳисобид.

Маҷалла нахуст бо ҳуруфи форсӣ ба таъб расида, сипас, аз охири соли 1929 хатти форсӣ ба лотинӣ иваз ёфта, қисман форсию лотинӣ рӯи ҷопро дидааст. Аз соли 1930 хат комилан лотинӣ шуда, минбаъд маҷалла бо ин ҳуруф интишор гардидааст. Ҳамин тариқ, дар маҷалла аз адабиёти рус ва Ҳинд зиёд осор тарҷумаю интишор мегардидааст. Махсусан, дар ин солҳо бештар маводи бадеӣ аз осори адибони машҳури рус Максим Горкий, Лев Николаевич Толстой ва аз адабиёти Ҳинд Робиндронат Тхакур ба мушоҳида расид ва мутарҷимон Асадуллоҳи Ранҷбар, Ҷаффарзода, Замонӣ, Зеҳнӣ, Бектош, Обид Астатӣ, Н. Юсуфӣ ва Ҷ. Ҳомид ғайрияти пурсамар доштаанд.

Калидвожаҳо: маҷалла, тарҷума, «Дониш-биниш», «Роҳбари дониш», «Садои Шарқ», тарҷумон, осори бадеӣ, тарҷумаи бадеӣ.

О ПЕРВЫХ ПРИМЕРАХ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА (НА ПРИМЕРЕ ЖУРНАЛА «САДОИ ШАРҚ»)

В статье автор провел исследование первых переводческих материалов в первых номерах журнала «Садои шарқ» и пришел к выводу, что роль таджикских газет, журналов и еженедельников в развитии таджикского художественного перевода была очень велика. Особенно важна роль одного из самых известных на сегодняшний день литературных журналов - «Садои Шарқ» («Голос Востока»), который выходил сначала под названиями «Роҳбари дониш», «Октябр», «Шарқи сурх» а, в конце «Садои Шарқ».

Исследования показали, что в №1 (№ 53-54) номере журнала «Дониш-биниш» за август 1927 года, издававшегося на персидском шрифте, было опубликовано стихотворение «О враг Совета! (с языка рабочих)» («Ҳой душмани Шӯро! (аз забони меҳнаткашон)»). Это стихотворение можно считать первым произведением таджикского художественного перевода на странице этого журнала.

Журнал сначала издавался персидским шрифтом, затем, с конца 1929 г., персидский шрифт был изменен на латиницу, и он частично печатался на персидском и латинском языках. С 1930 года шрифт полностью стал латинским, и журнал издавался этим шрифтом. Так, в журнале переведены и опубликованы многие произведения русской и индийской литературы. В частности, в эти годы было замечено больше художественного материала из произведений известных русских писателей Максима Горького, Льва Николаевича Толстого, из индийской литературы Робиндраната Тагора и такие переводчики как Асадуллахи Ранҷбар, Джаффарзода, Замони, Зеҳни, Биктош, Обид Астати, Х. Юсуфи и Дж. Хамид вели плодотворную деятельность.

Ключевые слова: журнал, перевод, «Дониш-биниш», «Роҳбари дониш», «Садои Шарқ», переводчик, художественные произведения, художественный перевод..

ON THE TAJIK LITERARY TRANSLATIONS IN THE FIRST ISSUES OF "SADOI SHARQ" MAGAZINE

In the article the author conducted a study based on literary translations in the first issues of the magazine "Sadoi Sharq". According to the author, the role of Tajik newspapers, magazines and weeklies, is very important. Especially one of the most famous literary magazines today is "Sadoi Sharq", which was published first under the name "Rohbari donish" ("Leader of Wisdom"), then under the name "Octabr" ("October"), "Sharqi surkh" ("The Red East") and, finally, under the name "Sadoi Shaq" ("Oriental Voice").

Studies have shown that in issue No1 (No 53-54) of the "Donish-binish" magazine of august 1927, published in Persian, the poem "O enemy of the Sovit! (from the language of the workers)

(«Ҳой душмани Шӯро! (аз забони меҳнаткашон)» was published. This poem can be considered the first work of Tajik literary translation on the page of this magazine.

As a result of the study, the author came to the conclusion that the journal was first published in Persian, then at the end of 1929 the font was changed to Latin, and henceforth the journal was partially printed in Persian and Latin. Since 1930, the font has been completely Latin, and the magazine is published in this font.

So, in the magazine, translations were made mainly from Russian and Indian literature. In particular, during these years more artistic material was noticed from the works of famous Russian and Indian writers: Maxim Gorkiy, Leo Nikolaevich Tolstoy and Robindronath Thakur. At the same time, the following translators were productive in this area: Asadullahi Ranjbar, Jafarzoda, Zamoni, Zehni, Biktosh, Obid Astati, H. Yusufi and J. Hamid.

Keywords: magazine, translation, "Donish-binish", "Rohbari donish", "Sadoi Sharq", translator, works of art, language, writing, literary translations.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна** – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забониносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. Нишони: 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: zebosh@list.ru, тел.: (+992) 931038191.

Сведения об авторе: **Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна** – Таджикский государственный институт языков имени Сотим Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. Адрес: Таджикистан, 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6. E-mail: zebosh@list.ru, тел.: (+992) 931038191.

Information about the author: **Boboaliev Zebonisso Pirmurodovna** - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda, candidate of philology, associate professor of the department of comparative Linguistics and translation theory. Address: Tajikistan, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. E-mail: zebosh@list.ru, phone: (+992) 931038191.

Агар ба масири таърихӣ масъалаи пайранг (суҷа ва ё суҷет, ки аз фаронсавӣ *sujet* — мазмун, тавсеаи воқеот дар замону фазо дар асарҳои ҳамосиву драмавӣ, баъзан ғиноӣ) таваҷҷуҳ кунем, дармеёбем, ки аввалин мулоҳизоти назарӣ вобаста ба ин мавзӯ дар «Фанни шеър»-и Арасту дарҷ шудаанд. Бо ин ки Арасту ҳуди истилоҳи «суҷа»-ро ба қор намебарад, вале дар мулоҳизаҳои худ ба ҳамон масоиле мутаваҷҷеҳ мешавад, ки дар адабиётшиносии имрӯза маҳз ба аносири пайранг марбут ҳастанд.

Дар ин замина як қатор мушоҳидаҳо ва мулоҳизоти Арасту пураарзиш мебошанд. Ё, бе он ки аз истилоҳоте, ба монанди «суҷа» ва «фабула» огоҳӣ дошта бошад, як истилоҳи ба мафҳуми «мочаро» наздикро истифода мебарад. Дар тарҷумаи тоҷикӣ ин асари Арасту истилоҳи истифодабурдаи файласуф «ҳодиса» тарҷума шудааст, ки манзури нависандаро дақиқ баён карда наметавонад. Зери ин мафҳум ӯ пайванди воқеиятҳоро дар муносибаташон бо баёни бадеӣ, ки ба таври зинда пеши назар намоиш дода мешавад, тафсир мекунад [1, с. 52-57].

Истилоҳи «суҷа»-ро дар қорбурди адабиётшиносӣ намояндагони клатситсизми фаронсавӣ вориди гардиши илмӣ карданд. Дар «Ҳунари шоирӣ»-и Буало омадааст: «Бе кашолқорӣ шумо моро бояд вориди суҷа кунед. // Ваҳдати ҷойгоҳро дар он риоя намоед, // Ҳар қадар дoston беохирӯ бемаънӣ бошад // Ғӯшҳои мо ҳаставу ақли мо нокора хоҳад шуд» [2, с. 77-78]. Ҳамчунин, дар мақолаҳои танқидии Корнейл дар бораи театр истилоҳи «пайранг» (*sujet*) низ вомахӯрад.

Нақди адабии тоҷик, бо пайравӣ аз адабиётшиносии русӣ, бо назардошти анъанаи фаронсавӣ истилоҳи пайрангро ба ҳамин маъно истифода мебарад. В.Г. Белинский дар мақолаи «Дар бораи повести русӣ ва ҳикояҳои Н.В. Гогол» (1835) менависад: «Сарчашмаи илҳомӣ ӯ (шоири ғиноӣ муосир) андеша аст. Чунон ки дар опера барои мусиқӣ калимот навиштаву пайранг сохта мешавад, ӯ низ бо амри тахайюли худ шакле барои андеша меофарад» [3, с. 202].

Раҳим Мусулмонӣён пайрангро бад-ин қарор тафсир кардааст: «Робита ва ҳамбастагии бахшҳо ва лаҳзаҳои як воқеаи том ё силсилаи воқеаҳо, ки дар асари бадеӣ инъикос меёбанд, суҷа номида мешавад» [5, с. 301].

Муфасссалтарин қоркарди ин мафҳумҳо ва истилоҳро намояндагони мактаби формалистии рус анҷом додаанд. Маҳз дар осори намояндагони ин мактаб нақду баррасии фарогири пайранг анҷом шуда, ҳамчунин истилоҳоти пайранг ва фабула бори аввал равшан аз ҳам ҷудо карда шудаанд. Б. Томашевский дар «Назари адабиёт» менависад: «Аммо занҷираи ҷолиби ҳодисаҳоро офаридан, онҳоро бо ибтидо ва интиҳо маҳдуд сохтан кифоя нест, ин ҳодисотро тақсим кардан, онҳоро бо тартиби муайян тавсеа додан, баён сохтан, аз маводи фабула таркиби адабӣ офаридан лозим аст. Тақсими ҳодисоти ба таври бадеӣ офаридашудаи асарро пайранг меноманд» [7, с. 181-182].

Ҳамин тариқ, пайранг дар ин ҷо ҳамчун унсури пешакӣ муайяншуда, ба монанди як навъ мочаро, ҳодиса, воқеае, ки аз ҳаёт ё асарҳои дигар муаллифон гирифта шудааст, фаҳмида мешавад.

Дар тамоми мароҳили инкишофи адабиёт пайранг дар ҷараёни эҷоди асари бадеӣ мавқеи асосиро ишғол мекард. Аммо дар миёнаҳои асри XIX, ки пайранг дар романҳои Чарлз Диккенс, Оноре де Балзак, Фредерик Стендал, Федор Достоевский ва дигарон рушди дурахшон дошт, ба назар чунин менамуд, ки баъзе аз романаписон зерин таъсири билқувваи он қарор гирифтаанд. «Чизе, ки ба назари ман зебо менамояд ва офаридани онро мехостам, — менависад сабқшиноси бузурги фаронсавӣ Гюстав Флобер (ки романҳои ӯ аз назари

пайрангсозӣ бисёр қолибанд), - китобест, ки тақрибан ягон пайранг надошта бошад, ё дастикам китобе, ки дар он пайранг тақрибан ноаён бошад. Зеботарин осор ҳамонҳое ба шумор меоянд, ки матлаби камтарин доранд... Ба андешаи ман, ояндадории ҳунар дар ҳамин дидгоҳ нухуфтааст» [4, с. 243].

Дар ин хоҳиши аз пайранг озод будани Флобер кӯшиши расидан ба шакли озоди пайрангсозӣ ба назар мерасад. Воқеан, дар бисёре аз романҳои асри XX пайранг, ончунон ки дар осори Ч. Диккенс, Л. Толстой, И. Тургенев тасаллут дошт, дигар аҳаммияти аввалдараҷа надорад. Жанри эътирофи ғиноӣ, ёддоштҳое, ки таҳлилҳои амиқ доштанд, рӯйи қор омаданд. Аммо яке аз маъмултарин жанрҳои адабии имрӯза – жанри романи мочароҷӯӣ пайранги тунду шадиди ғайримуқаррариро пояи асосӣ ва ягона бунёди вучуди худ қарор додааст.

Пайранг марҳилаҳои раванди кашмакаши асосиро пайгирӣ мекунад. Ин мароҳил дар адабиётшиносӣ таърифи худро доранд ва бо ин мафҳим ифода мешаванд:

- «дебоча» (ки аз амали даромади асар ҷудост);
- «муқаддимачинӣ» (тасвири ҳаёте, ки бевосита пеш аз гиреҳбандӣ қараён доштааст);
- «гиреҳбандӣ» (оғози амал, пайдоиши низоъ ё кашмакаш);
- «инкишофи амал», «авҷ» (нуқтаи баландтарини конфликт дар қараён гирифтани мочароҷо);

– «гиреҳкушӣ» (лаҳзаи анҷоми амал);

- «муаххара» (анҷом, ки ҷудо аз амалиёти қисми асосии матн меояд).

Аммо намешавад пайранги ҳамаи осори адабро сарсарӣ ба ин аносир тақсимбандӣ кард. Бо ин муқаддимаи кӯтоҳ метавонем ба баррасии пайранг дар ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев бипардозем.

Аввалин ҳикояи Ф. Муҳаммадиев «Порчаи остин» дар сабки дostonҳои мочароҷӯӣ навишта шудааст ва интиҳоби ҳамин сабк нависандаро водор сохтааст, ки пайранги пӯё (динамики) ва пуршӯроеро биёфаринад ва дар ҳамин робита ба вижагиҳои пайрангсозии ин сабк пойбанд бошад.

Ҳамчунон ки ба дostonҳои мочароҷӯӣ хос аст, «Порчаи остин» аз унсури гиреҳбандӣ оғоз меёбад. Нависанда бе он ки хонандаро ба муҳити воқеа ошно созад, ба таъбири воқеияти садамаи мошин мепардозад. Дар ҳикояи «Порчаи остин» гиреҳбандии мочаро дар ҷанд сатҳ сурат мегирад. Дар сатҳи аввал нависанда ба воситаи натиҷагириву пешфарзҳои муфаттишон аз ҳолати ба вуқӯ омадани садама гиреҳи муаммо ба латтапорае мепайвандад, ки ба назари муфаттишон вучуди он шубҳаангез аст. Дар сатҳи дувум рафторҳои ғайримуқаррарии Довуд ва пирамарди посбон рафти мочароро тезонида, гиреҳи масъаларо ҷиратар мекунад. Дар сатҳи сеум воқеаи ғойб шудани Насим ва ҳодисоти ба ин воқеият марбут гиреҳбандии пайранги ҳикояро ба унсури авҷ наздик месозад. Аммо сатҳи ҷаҳоруми гиреҳбандӣ, ки дар он хонанда ба Тӯронов, ки гӯё устои соатсоз бошад, шинос мешавад, якбора ҳатти маъмулии пайрангро раҳна мекунад ва нависанда танҳо дар ду сарҳатти охир онро як навъ ба қори Насим пайванд медиҳад. Албатта, дар ин ҷо заъфи пайрангсозии нависанда эҳсос мешавад, ки ҳуди Ф. Муҳаммадиев шояд ҳамин ҷиҳатҳои ҳикояро ба назар гирифта, минбаъд онро дар ягон маҷмуаи худ ҷой надодааст [6, с. 381].

Унсури муқаддимачинӣ дар «Порчаи остин» тамоман истифода нашудааст. Муаллиф тавонистааст, ки дар баъзе аз қисмҳои ҳикоя, бевосита дар ҳатти гиреҳбандии пайранг баъзе аз хусусиятҳои муқаддимачиниро, ба монанди таъвири тавсифи муҳити атроф ва шахсияти қаҳрамонон истифода барад. Масалан, дар оғози қисми ҷаҳоруми ҳикоя нависанда ба таъбири ҳолати Сафаров диққат медиҳад ва дар ин замина баъзе характерҳои ўро ба хонанда баён месозад.

Пайванди гиреҳбандӣ ва авҷ дар «Порчаи остин» бисёр ҳамвор ва ба таври мутаволи сурат гирифтааст. Дар робита ба унсури гиреҳкушоии пайранги ин ҳикоя метавон гуфт, ки бо вучуди пурмочаро ва пуробуранг будани унсури гиреҳбандӣ гиреҳкушӣ ҷизи қолибе надорад. Нависанда тавонистааст, ки бо шиддат бахшидан ба мочаро қунҷковӣ ва андешаи хонандаро ба худ ҷазб кунад, аммо равиши авҷ додани мочаро ва қушодани асрори он бисёр мубтазил ва ё ҳеле поёнтар аз сатҳи интизор аст.

Ба ҳар ҳол, «Порчаи остин» на танҳо аввалин ҳикояи Ф. Муҳаммадиев доништа мешавад, балки ин аввалин кӯшиши нависанда дар офаридани жанри қиссаи мочарочӯист. Ҳамин аст, ки адиб дар анҷом бахшидани он ҳунари кофии офаринандагӣ наёфтааст.

Дар ҳикояи «Савдои умр» аввал муқаддимачинӣ истифода мешавад, вале бисёр кӯтоҳ давом мекунад. Гиреҳбандии мочаро охишта сурат мегирад ва ин ба нависанда имкон медиҳад, ки ба дунёи дарунии қаҳрамонон диққат диҳад, ҳиссу ҳоли онҳоро дар рафти шиддат ёфтани ҳодиса ҳунармандона баён созад ва ба ин тариқ гиреҳкушоӣ ва ё ҳалли мочароро на, балки шахсияти қаҳрамонон ва рафтору бархӯрдҳои онҳоро муҳимтарин ҷаззобияти асари худ қарор диҳад. Дар унсури гиреҳбандии пайранги «Савдои умр» Ф. Муҳаммадиев эпизоди мушаххаси ривоятиро бо эпизоди равшаносона ҳунармандона омезиш медиҳад. Масалан, ба ин порча аз бардоштҳои Любов Константиновна диққат диҳед:

«Ман сурати ўро дида ва як-ду маротиба накли Сайёро шунида, тахмин карда будам, ки ин як духтари баландқомати тануманде асту мизочи тунд ва оташине дорад. Ҳоло дар назди ман духтараки миёнақадӣ газгӯште менишаст, ки ҳаракатҳоиаш вазнин ва пуртамкин буданд. Ман аз чеҳраи сафед, лабони маҳини гулгун, аз абрӯвони дарози ба ду тараф хамхӯрдаи ӯ чашм нақанда менишастам. Нигоҳи чашмони шахло ва лабҳанди нафиси духтарак гӯё аз нури меҳр ва самимият мунаввар гашта буд» [6, с. 62-63].

Нависанда дар ин порча на танҳо чеҳраи Зӯҳро ба тасвир қашидааст, балки бо ин роҳ як бӯди шахсияти Любов Константиновнаро ҳам ба хонанда шинос кардааст. Ҳамин як порча дар мисоли андешаи ин зан нишон медиҳад, ки бисёр авқот бардоштҳои пешакӣ ва тасаввури аввалияи инсонҳо бино бар ҷой доштани баъзе «қолабҳои фикрӣ»-и нодуруст иштибоҳ воқеъ мешаванд. Ф. Муҳаммадиев дар ҳар эпизоди мушаххаси тасвири ҷанбаҳои эпизоди равшаносонаро ҳам ҷой дода, бо ин роҳ маҳз шахсият ва дунёи ботинии қаҳрамононашро дар тамоми тӯли ин ҳикоя мавриди тасвири адабӣ қарор додааст.

Ҳамин таваҷҷуҳи нависанда ба равшаносонии қаҳрамононаш сабаб шудааст, ки унсури авҷи пайранг як навъ шиддати ҳудро аз даст диҳад. Ба иборати дигар, хонанда даргири шахсияти қаҳрамонон шуда, инкишоф ёфтани мочаро пай намебарад ва ҳамин тавр, вақте ба авҷи ҳикоя мерасад, гиреҳкушоии мочаро ҳам ҳамин тавр охишта сурат мегирад.

Дар ҳикояи «Савдои умр» нависанда дунболои мочаро намегардад, низоъ ба маънои воқеии ҳақиқат дар ин ҳикоя ҷой надорад. Балки баръакс, Ф. Муҳаммадиев кӯшидааст, ки бо пайранг сохтан аз як ҳодисаи ҳаёт масоили ахлоқӣ ва маънавии инсонро ба риштаи таҳқиқи адабӣ кашад.

Ҳамин тавр, агарчи аносири авҷ ва гиреҳкушоӣ дар ин ҳикоя ба вузӯҳ қобили таҳлиланд, аммо аз назари сифат наметавон онҳоро ба гиреҳкушоӣ ва авҷи осори бузургӣ ҳамосӣ ва драмавӣ муқоиса кард.

Ҳикояи дигари Ф. Муҳаммадиев «Мактуби дӯст» ном дорад. Агарчи ин ҳикоя ҳам аз назари равшаносонӣ бисёр ҷолиб аст, аммо аз назари пайранг кашол ёфтани унсури гиреҳкушоӣ яке аз асоситарин вилҳағҳои жанри ҳикоя – эҷозро сарфи назар кардааст. Ҳикоя аз накли шахси сеюм, дӯсти яке аз ду қаҳрамони асосии асар – Ҳайдарҷон дар бобати ошиқ шудани дувумӣ оғоз мешавад. Дӯсти Ҳайдарҷон дар мактуб ба Сороҳон, ки бо рафторҳои ҳадафмандонаи худ Ҳайдарҷонро ба худ ошиқи шайдо карда буд, аз тамоми рафти ин мочаро қисса карда, дар охир ин кирдори духтарро маҳкум ва аз ӯ талаб мекунад, ки дӯсташро осуда гузорад.

Дӯсти Ҳайдарҷон ҳар лаҳза ва ҳар мочарои марбут ба муносибати ду қаҳрамонро нақл мекунад ва бо ҳамин роҳ гиреҳбандии мочаро бисёр кашол меёбад. Албатта, нависанда ин навъ тӯл додани ҳикояро ба ҳадафи зина ба зина кушода додани ҳолати рӯҳии Ҳайдарҷон ва ҳамчуни хислати ҳуи Сороҳон пеш гирифтааст. Накли ҳар як мочарои алоҳидаи байни онҳо, ки ҳунармандона сурат гирифтааст, имкон медиҳад, ки хонанда ҷараёни шефта шудани Ҳайдарҷони ошиқро ба Сороҳон нукта ба нукта пайгирӣ кунад. Аз тарафи дигар, накли ҳар як воқеаи оянда хислат ва шахсияти Сороҳонро ҳам ба хонанда кушода медиҳад. Масалан, ба ин ду порча диққат диҳед:

«Оқибати ин мулоқотҳоро худатон бешак, медонистед ва ҳис мекардед, ки суҳбатҳои гарми дуятон ҳарчанд дар мавзуи навъҳои чигити тухмӣ ё таркиби химиявии хокистар бошад ҳам, рафта-рафта чӣ натиҷае хоҳанд бахшид. Шумо пай мебардед, ки табассумҳои дилфиреб, дурахши чашмони оташборатон дар дили ҷавони ҳариси ишқ чӣ шӯре бармеангезанд» [7, с. 90].

«Ҳайдарҷон шефтаву шайдои шумо, шумо бошед, аз он масруру саодатманд, ки боз як ҷавонро аз хоби ширин, аз оромӣ ва роҳати одии зиндагонӣ маҳрум сохта, ба дарёи фикру андешот, ба кӯчаи сарбастаи рашк, ба роҳи умед ва пайроҳаи ноумедӣ, орзу ва ҳаёлҳои талху ширин андохтед...» [6, с. 91].

Тағйир ёфтани ҳолату вазъияти Ҳайдарҷон аз порчаи аввал то дувум бисёр равшан аст ва ин ҳолат то поёни ҳикоя давом меёбад. Хонанда аз ин сатр ба он сатр гӯё сайри таҳаввули дунёи дарунии як ошиқӣ нокомро анҷом медиҳад. Ба иборати дигар, ҳикояи «Мактуби дӯст» комилан аз маҷмуи эпизодҳои равшанӣ-норавшан таркиб ёфтааст, ки ҳар як тасвир, ҳар як нақли мочаро фақат ва фақат ба хоҳири ифшо сохтани аҳволи рӯҳии қаҳрамонан омадааст.

Аммо аз тарафи дигар, ба назар мерасад, ки тамоми ҳикоя фақат аз унсури гиреҳбандӣ таркиб ёфтааст. Аслан, барои хонанда равшан намешавад, ки оё ин мочаро ба чӣ хоҳад анҷомид. Чун тамоми ҳикоя аз мактуби дӯсти Ҳайдарҷон иборат аст ва ӯ ҳам дар охир фақат хоҳиш кардааст, ки Сороҳон рафиқаи ба ҳоли ҳудаш монад. Вале оё ҳудӣ қаҳрамонан асар чӣ тасмиме хоҳанд гирифт, барои хонанда норавшан боқӣ хоҳад монд. Метавон гуфт, ин ҳикоя унсури авҷ ва ҳамин тавр гиреҳкушоӣ надорад. Аммо, ҳамаҷунон ки ба сабки Ф. Муҳаммадиев хос аст, ӯ аслан думболаи чӣ гуна анҷом ёфтани ин мочаро нест, ӯ мехоҳад аз рафтори инсонҳо суҳбат кунад, мехоҳад барои хонанда равшан ва возеҳ шавад, ки ба ҳаёт ва воқеият, эҳсоси андеша ва шахсияти инсонҳо бозӣ кардан, инҳоро дастхӯши хостаҳои худ сохтан комилан маҳкум аст.

Яке аз ҷолибтарин ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев аз назари эпизодсозӣ шояд ҳикояи «Арзамас» бошад. Ҳикоя аз назари офариниш ва инкишофи пайранг бисёр маъмулист: муқаддима, гиреҳбандӣ, авҷ ва гиреҳкушоӣ пайиҳам меоянд. Аммо эпизодҳое, ки дар ин ҳикоя ҷобачогузорӣ шудаанд, аз як тараф, паёму муҳтавои комилан мустақил доранд, аз тарафи дигар, бо ҳам ҳунаромандона пайванд дода шудаанд. Масалан, эпизоде, ки дар муқаддимачинӣ, ҳангоми дар шӯбаи таъминоти иҷтимоӣ интизор нишастани Зокир Муҳаббатов омадааст, бисёр ҷолиб аст. Агарчи мочарои дар ин замон воқеъшуда ба хатти асосии пайранги ҳикоя рабти маъноӣ надорад, аммо нависанда бо истифода аз пайванди замони он комилан як масъалаи алоҳидаро ба тасвир кашидааст.

Ҷаҳиддин Муҳаммадиев бо тасвири рафтори як фарди маълули бепой, ки бисёр дағалона ба пирамарде бархӯрд мекунад, як паҳлуи мушаххаси масъалаи ахлоқ дар ҷомеа, дақиқан эҳтироми инсонро дар ҳамин як эпизод баррасӣ ва ҷамъбаст мекунад. Ин ҷамъбасти нависанда ба ин қарор ба қалам омадааст:

«Инвалиди бепой «ох, сабил, насиҳат сар шуд...»-гӯён истеҳзоомез хандае карду папиросашро оташ гиронда, бо ҳамин баҳона оҳиста ғоиб шуд.

Дар навбат нишастагон чанд дақиқаи дигар ғур-ғуркунон кирдори он одамро мазаммат мекарданд:

- Одами беҳуд будааст.
- Мардумозор...
- Дар дунёи равшан дағалӣ ҳам биноӣ салтанат шуд-ку...
- Ба ҳудаш ҷабр, - мегуфт мӯйсафед, - барака намеёбад...» [6, с. 100-101].

Ҳамин тавр, эҳтироми қалонсолон дар чанд эпизодҳои дигар ин ҳикоя баррасӣ мешаванд. Нависанда бо офаридани образи Шафъамак, аз як тараф, масъалаи бархӯрди номуносиби ҷомеа ба пиронсолонро нишон медиҳад, аз тарафи дигар, дасткӯтоҳии ҷомеаи солдиаро дар баробари рафторҳои ғайриахлоқии ҷомеа тасвир кардааст.

Ҳикояи дигари Ф. Муҳаммадиев - «Роҳ» дар сабку равиши наздик ба «Мактуби дӯст» офарида шудааст. Дар ҳикояи мазкур кӯшиши пайванд додани тасвири табиат бо рӯҳияи қаҳрамон ба чашм меҳӯрад. Ҳанӯз дар муқаддимачинӣ нависанда бо тасвири анҷоми рӯз як

навъ «хузни ташвишомез»-и Фотимаро бозгӯ мекунад. Тамоми ин тасвирҳо, албатта, аз диди Фотима ба қалам дода мешаванд. Дар натиҷа ҳуди ҳикоя аз ҷамъи эпизодҳои равшаносона ташкил ёфтааст. Дар ин гуна эпизодҳо нависанда таҷоруби ботинӣ, ҷараёнҳои равонии қаҳрамони асосии он - Фотима ва ҳолу эҳсоси ӯ ва масоили марбут ба дунёи дарунии инсонро тасвир мекунад.

Албатта, маълум аст, ки андеша ва ғояи ҳар як ҳикоя дар интиҳоби шахси ноқил (шахси якум ё сеюм), ки мочаро аз забони ӯ гуфта мешавад, нақши калидӣ дорад. Дар ҳикояи «Роҳ», мисли аксари дигар ҳикояи нависанда, шахси сеюм истифода шудааст. Имконияти даҳлати муаллиф ба олами ботинии шахсиятҳо, ҳамроҳӣ ва шарҳу тафсири афкор, эҳсосот ва ҳолатҳои қаҳрамон аз бартариҳои ин равиш аст. Чунончи, дар ин ҳикоя таҳлили ноқил ва ҳештаннигарии Фотима дар як қарина бо тавсифи андешаҳои ӯ, бо ҳамроҳӣ ва ё барангехтани равандҳои муайяни раванӣ зухур ёфтаанд. Ин омезиши таҳлили муаллиф, ки аз забони ноқил сурат мегирад ва тафаккури мустақими қаҳрамони ҳикояи «Роҳ» асосан дар ҳолатҳои ба вучуд омадаанд, ки муаллиф ҳолат ва ё эҳсоси мураккаб, гуногунҷабҳа ва пӯёи Фотимаро тасвир карданӣ мешавад.

Нақл аз забони шахси сеюм ба муаллиф имкон додааст, ки аз тамоми тавонмандии шакливу сабкии бозшиносии ҷаҳони ботинии қаҳрамон истифода кунад. Аз ҷумла монолог (ки дар шакли ҳештаннигарии равшаносонаи Фотима ва таҳлили ҳамин ҳештаннигарии ӯ аз ҷониби ноқил) эътирофоти қаҳрамон муассир воқеъ шудаанд. Аммо бояд гуфт, ки Ф. Муҳаммадиев дар тасвири олами ботинии ҳамаи шахсиятҳои ҳикояҳои танҳо аз шахси сеюм ба унвони ноқил истифода намекунад. Жанри ҳикоя ваҳдати қаҳрамон ва пайрангро тақозо мекунад, ки дар марказ мочаро ва рӯҳу равони як шахс ва ё гурӯҳи ашхос меистад. Ҳар як шахсияти дигар, новобаста аз он ки вазифаи ӯ дар рушди пайранг ва кашмакаш, инчунин ғояи ҳикоя то чӣ андоза муҳим аст, танҳо объекти мушоҳидаи қаҳрамони асосӣ мебошад.

Ҳикояи «Суди рафиқон» аз назари сохтор ва пайранг аз он ҷиҳат ҷолиби диққат аст, ки агар нақли Собирро, ки он ҳам дар миёни гуфтугӯҳо воқеъ шудааст, ба назар нагирем, ҳикоя комилан аз гуфтугӯи қаҳрамонон таркиб ёфтааст. Ин ҳолат сабаб шудааст, ки дар чунин порчаҳои ҳикоя нависанда аз эпизодҳои маъмулии пайранг – эпизодҳои мушаххаси ривоятӣ, ҷамъбасти-ривоятӣ, эпизодҳои тавсифӣ ва равшаносона умуман мустафид нашавад. Аммо бо ин вучуд, нақли Собир, ки муфасссал аст, нишон медиҳад, ки нависанда барои шинос кардани шахсияти қаҳрамони манфии ҳикоя – Зоҳирҷонов аз эпизодҳои ҷамъбасти-ривоятӣ ва тавсифӣ истифода кунад.

Ҳикоя бевосита аз унсури авҷ оғоз мешавад. Муқаддимачинӣ надорад. Дар қиёс ба ҳаҷми ҳуди ҳикоя гиреҳбандӣ муфасссал омадааст. Вале ҳамчунон ки ба жанри ҳикоя хос аст, гиреҳкушоӣ бисёр кӯтоҳ воқеъ шудааст.

Гуфтугӯҳои қаҳрамонон мочароро ба хонанда равшан месозанд. Аммо нависанда дар бозшиносонидани қаҳрамони асосӣ нақли ҳуди ӯро истифода мекунад. Агарчи Собир фақат дар мавриди рафтори ғайриахлоқии Зоҳирҷонов нақл мекунад, вале ошкор будани мавзёгирии ҳуди ӯ дар робита бо қору кирдори дувумӣ имкон медиҳад, ки симои маънавии Собир барои хонанда равшан шавад.

Дар нақди адабӣ ҳикояи «Сози Мунаввар»-ро аз бехтарин офаридаҳои Ф. Муҳаммадиев донистаанд. Ин ҳикоя ҳам аз назари пайрангсозӣ баъзе нуктаҳои қобили таваҷҷуҳ дорад. Аз ҷумла, нависанда се давра аз ҳаёти яке аз ду қаҳрамони асосии он - Мунавваршоҳро дар як пайранги асосӣ пайванд дода, бо ин роҳ ду пайранги алоҳидаро ҳам ба ҳикоя ворид кардааст.

Дар ҳикоя аз унсури муқаддимачинӣ дар ҷанд маврид истифода шудааст. Муқаддимаи асосӣ ҳолу вазъи Саид Амон оғоз мешавад. Муқаддимачинии дувумӣ ба рӯзгори бори аввал хонадор шудани Мунавваршоҳ ва мочароҳои атрофи он бармегардад. Дар мавриди савум хонадоршавии дубораи ӯ хеле кӯтоҳ пайгирӣ мешавад.

Дар ҳикояи «Сози Мунаввар» эпизодҳои равшаносона хеле муассир офарида шудаанд. Нависанда дар тасвири муҳити атроф, оҳанге, ки Мунавваршоҳ менавозад, эҳсос ва андешаҳои, ки аз сари Саид Амон мегузаранд, симои деҳотиёне, ки бо ӯ ҳамсухбат

мешаванд, шахсият ва симои худи Мунавваршоҳ, расму ойини мардуми деҳ асосан ба ҷанбаҳои ба рӯҳу равони инсон муассир таваҷҷуҳ кардааст. Масалан, ин порча ҷолиби таваҷҷуҳ аст:

«Мунавваршоҳ ба навохтан даромад. Боз садои тор аз шӯриши эҳсосоти одам ба ривоят оғоз намуд. Боз ғаввораи савтҳои махмуркунанда ба сари сомон фурӯ мерехт. Меҳмон акнун аз қиссаи ғамангези мутриб, аз ишқи ноком, вале хомӯшнашавандаи ӯ воқиф буд ва лаҳзае ба назару ӯ ҷунон намуд, ки маъшуқайи ӯ – Мунавварбегимро низ хуб медонад ва мешиносад» [6, с.156].

Вижагиҳои ҷаҳонбинӣ, ҳолати равонии шахсиятҳои ин ҳикояро нависанда бо истифода аз таҳлили равонковии бавосита, ки намуди зоҳирӣ (симои қаҳрамон), муҳити атроф, авзои табиат, рафтор, ифодаи чеҳра, гуфтор ва мисли инҳоро тавсиф мекунад, тасвир кардааст. Дар ин гуна тасвири нависанда ҷузъиёте, ки бори тасвири равоншиносонаро ба худ мекашанд, аҳамият пайдо кардаанд. Масалан, дар ҷумлаи зер, ки фақат дар тасвири симои Мунавваршоҳ омадааст, нависанда ҷузъиёти бисёреро ба ҳам овардааст ва дар хидмати ифшо сохтани ҳолати равонии қаҳрамон қарор додааст:

«Оре, ӯ бо кори ҳаррӯзаи худ банд буд, суккони муқаррарии кемаи муқаррарино идора менамуд, аммо нигоҳаш ба як тарзи пуртакин ҷунбонидани сари мӯйсафедаш шаҳодат медод, ки фикру зикре, ки ҳоло ӯро машғул медорад, ба ҳаёлу андешаи дигарон ба ҳар ҳол монанд нест, ӯ ба соҳил, ба мусофири ягонааш Саид Амон ба маҷрои наҳр, ба кема, ба осмону замин якҷайл бо як нигоҳи андаке маҳзуни хайрхоҳона, бо ҳамин гуна нимтабассуми ба зӯр аёни ҳам маҳзунона ва ҳам хайрхоҳона менигарист» [6, с. 148].

Ҷузъиёти намуди зоҳирӣ ва ё рафторӣ, ки бори равонковӣ мекашанд, на аз тарафи қаҳрамон, на аз тарафи муаллиф таҳлилу тафсир намешаванд. Умуман, зарфияти ҷузъиёти равоншиносонаи тасвир яке аз муҳимтарин вижагиҳои ҳикоят ва умуман осори Ф. Муҳаммадиев ба ҳисоб меравад. Адаби тафсири ин гуна ҷузъиёт хонандаро водор месозад, ки мустақилона ҳолигоҳи ҷойдошта дар тасвири равоншиносонаи қаҳрамонро пурра созад.

Яке аз дигар ҳикояҳои шуҳратёр ва хондани Ф. Муҳаммадиев ҳикояи «Даъво» аст. Ин ҳикоя бо овардани як муқаддимачинии дароз оғоз мешавад. Ҷунин сабки оғози асар дар дигар ҳикояҳои нависанда ба ҷашм намерӯяд. Агар ӯ дар ҳикояи дигараш ҳамеша шахсияти қаҳрамонро дар давоми гиреҳ хӯрдани мочароҳи асосии ҳикоя ба хонанда шинос карда бошад, дар ин ҳикоя шахсияти Аҳмадбек бо истифода аз эпизоди тавсифӣ дар муқаддимачинӣ ба таври кофӣ ба хонанда ошно карда мешавад. Ҳикояро худи нависанда тариқи шуморагузорӣ ба ҳафт бахши алоҳида қисмат кардааст. Қисмати аввал, ки аз нигоҳи пайранг муқаддимачинӣ ба шумор меояд, пурра ба тасвири симои Аҳмадбек бахшида мешавад.

Аммо ба назар мерасад, ки пайранги ҳикоя ҳам ду хат дорад. Нависанда дар қисми панҷуми ҳикоя бо овардани хотироти Аҳмадбек аз аввалин вохӯрӣ ва гӯштигириаш бо паҳлавони номдор Наврӯз як хатти иловагӣ ба сохтори ҳикоя ворид кардааст. Ин эпизоди ҳаёти Аҳмадбек, албатта, бо хатти асосии пайранг, ки нақли рафтори номуносиби Муҳаммадмурод дар баробари ӯст, алоқайи мустақим надорад. Вале аз назари равонковии шахсияти Аҳмадбек бисёр муҳим буда, бо овардани ин эпизоди ҳаёти ӯ Ф. Муҳаммадиев дунёи маънавии қаҳрамонро иловатан мавриди таҳқиқи адабӣ қарор додааст. Аз ҳамин ҷост, ки ин пайранги изофӣ дар сурати хотироти Аҳмадбек оварда шудааст.

Ҳамчунин, гиреҳбандии воқеа ҳам аз назари тасвирсозӣ бисёр ҳунармандона офарида шудааст. Нависанда бо истифода аз таҳлилҳои ҷомеашиносонаи шахсияти ноқил ба бархе аз масоили рӯзгор аҳамият додааст.

Авҷ дар ҳикояи «Даъво», ки аз як эпизоди мушаххаси ривоятӣ таркиб ёфтааст, тасвири бисёр зебоз аз бархӯрди ду шахсияти асосии асар дорад. Ҷузъиёте, ки дар ин тасвир ба назар мерасанд, ҷанбаҳои ҳақиқатнигории ҳикояро қувват бахшидаанд ва дар сахнасозӣ нақши мусбат ва ҳалкунанда доранд. Масалан, ба ин порча диққат медиҳем:

«Муҳаммадмурод дуруст ҷойгир шуда, як-ду сулфа карда, гулӯяшро афшонида монд ва фақат баъди ин дасти худро ба Аҳмадбек дароз кард. Аҳмадбек, ки дар ин асно худнамоии имрӯз дар тангкӯчаи қишлоқ кардаи ўро бо тамасхур ба ёд меовард, дасти вайро маҳкам фишурда, қасдан оҳиста-оҳиста, андак-андак пеш кашида, тани ўро аз замин ва танаи сада ҷудо карда, ба по хезонид» [6, с. 179].

Дида мешавад, ки ин лаҳза аз амали қаҳрамонон бо дохил кардани ҷузъиёт бисёр табиӣ тасвир шудаанд. Ҳамин тавр, ин ҳикояи Ф. Муҳаммадиев ҳам аз назари пайрангсозӣ ва эпизодофаринӣ ҷолиби диққат омадааст ва гиреҳкушоии он ки бо унсури авҷ пайванди ҳамворе пайдо карда, анҷоми зебо ва мантиқии ҳикояро таъмин намудааст.

Дар ҳикояи «Рӯзи дафни усто Оқил» ба фарқ аз ҳикояи гузашта аз ҳамон оғоз кашмакаши ду шахси алоҳида не, балки кашмакаши шахсият бо ҷомеа мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қаҳрамони асосии ҳикоя – усто Оқил аллакай мурдаасту Абдурауф-амак маросими ҷанозаи ўро сарварӣ мекунад. Нависанда рафтор ва симои усто Оқилро маҳз тавассути андешаҳои таҳлили Абдурауф-амак дар мавриди марҳум ба тасвир кашида, бархӯрди ҷомеаро ба рафтори нодурусти ў нишон додааст. Аз ҳамин ҷост, ки эпизодҳои тасвири тавсифӣ тамоми хатти пайранги ин ҳикояро дар бар гирифтаанд.

Яке аз вижагиҳои пайрангсозии ин ҳикоя дар он аст, ки нависанда унсурҳои маъмулии пайрангро танҳо ҳамчун ҳаракати берунии воқеаҳои рӯйдода, ҳамчун занҷираҳои пайвастандан, ҳамчун усулҳои занҷирбандии воқеаҳо истифода набурдааст. Балки онҳо аз ҷиҳати ғоявӣ бадеӣ ҳам нақши калидӣ доранд: нависанда бо истифода аз бардоштҳои Абдурауф-амак мушаххасот, мантиқи муносибатҳои одамонро нишон медиҳад, ки барои фаҳмидани кашмакаши ҳоси давраи тасвиршуда замина фароҳам овардааст.

Ба назар мерасад, ки дар ин ҳикоя сохтори намунавии пайранг бо овардани муқаддимачинӣ, гиреҳбандӣ, авҷ ва гиреҳкушоӣ риоя нашудааст. Дар ҳамон оғози ҳикоя ҳонанда оғоҳ мешавад, ки ташвишу ғами Абдурауф-амак гузаронидани маросими дафни ҳамсояш аст, аммо ҳамдеҳагон ба омадани маросими ҷанозаи усто Оқил чандон рағбат нишон намедиҳанд. Фақат ҳамин бахши ҳикоя ба замони нақли он мувофиқат дорад. Аммо дарунмояи асосии ҳикоя, ки фақат андешаҳои Абдурауф-амак аст, маҷмуи хотирот ва баррасиҳои ў аз зиндагии усто Оқилу ҳамдеҳагонаш аст.

Ҳамин аст, ки бо марғи усто, ки аллакай воқеъ шудааст, ҷӣ гуна анҷом пазируфтани мочароҳои ин хотирот чизи муҳимме ба назар намерасад. Пас, аносири асосии пайранг дар ин ҳикоя дида намешавад. Балки кашмакаш (конфликтность), ки яке аз дигар ҷузъиёти муҳими пайранг аст, дар тасвири бархӯрди ҷомеа ба рафтори ғайриқобили қабули усто Оқил дар тамоми тӯли ин ҳикоя тасаллут дорад.

Ҳикояи «Шаби саввум» аз назари пайрангсозӣ қомилан бо ҳикояи «Рӯзи дафни усто Оқил» тафовут дорад. Дар ин ҳикоя пайранг дар якҷанд хатҳои алоҳида инкишоф ёфта, дар охир ба ҳам мепайванданд. Қаҳрамони асосии ин ҳикоя духтури асабшинос Наққош аст. Ў айнаи замон ба табобати як зане машғул аст, ки қасди худкушӣ кардааст. Ин ҳолат пешзаминае барои дохил кардани як хатти дигар ба пайранг мегардад. Яъне нависанда бо баррасии муносибатҳои Шоҳида ва ҳамсараш Вақил як масъалаи дигари маънавиёт дар ҷомеаро ба пайранги ҳикоя ворид месозад.

Дар ин ҳолат ҳарду хатти пайранг аз аносири алоҳидаи муқаддимачинӣ, гиреҳбандӣ, авҷ ва гиреҳкушоӣ бархӯрдор гаштаанд.

Дар ин ҳикоя эпизодҳои ҷамъбасти-ривоятӣ истифода мешаванд. Яъне нависанда аз ҳодисоте, ки ба таври умумӣ дар замони ҳозира рӯй медиҳанд, ҳамчунин, бо канорагириҳои бузург аз ҳодисоте, ки дар замони гузашта дар рӯзгори Наққошу ҳамсараш, Шоҳидаву Вақил рӯй додаанд, ҳамроҳ бо дидгоҳҳои қаҳрамонони асосӣ, мушаххасоти дахлдори тасвири раваншиносона сухан мекунад. Интиҳоби ин навъи эпизод аз интиҳоби сабки инкишоф додани пайранги ҳикоя вобастагӣ дорад. Нависанда дар ҳикояи «Шаби саввум» бевосита дидгоҳҳои қаҳрамони асосиро вобаста ба масоили матраҳшуда дар шакли хулосаҳои ҳуди Наққош нақл мекунад. Ҳамин шева сабаб мешавад, ки нақли воқеот ва мочароҳо ҳам як навъ ҷанбаи ҷамъбасти ва натиҷагирӣ доранд. Масалан, ба ин порча назар меандозем:

«Бо вучуди он Накқош акида дорад, ки мудире шуъба будани ӯ барои беморон хуб аст, монед, ки роҳбарӣ карда, савори мошини ёрии тиббӣ ин сӯ – он сӯ шитобида, дар маҷлисҳо гап фурухта гардад. Агар вазифаи мудирӣ намешуд ва ӯ фақат ба табобат машғул мегардид, миқдори беморони камтолеъ, ки ба дасти ӯ меафтоданд, сечанд меафзуд» [6, с. 211].

Дида мешавад, ки нависанда манзураш тасвири қору зиндагии мудир нест, балки меҳодад бардошти Накқошро аз чунин равиши зиндагонӣ нишон диҳад. Чунон ки гуфта шуд, ин ҳикоя маҳз аз чунин эпизодҳои ҷамъбасти-ривоятӣ таркиб ёфтааст. Аз ин назар, пайрангсозии ин ҳикоя қомилан мутафовит аз пайрангсозии ҳикоеҳои дигари нависанда буда, агарчи фақат дар ин ҳикоя дида шавад ҳам, вале муваффақона сурат гирифтааст.

Ҳикояи «Ҳиёбони Нодир» ҳам ба ҷумлаи машҳуртарин ҳикоеҳои Ф. Муҳаммадиев шомил аст. Дар мавриди ин ҳикоя моро зарур аст, ки ба масъалаи аҳамияти кашмакаш ё низоъ (конфликтность) сухан кунем.

Кашмакаш (низоъ) дар адабиёт мафҳуми хеле васеъ аст. Фаҳмиши анъанавии кашмакаш ҳамчун мочаро ҳам метавонад дар нақди адабӣ мавриди истифода қарор гирад. Дар ин маврид он ҳамчун бархӯрди неку бад, оӣ ва паст, руҳӣ ва нафсонӣ дарк мешавад. Ин падидаҳо ва вазифаҳо характерҳои асар, ё «сухани муаллиф», яъне мулоҳизаҳои муаллифи ҳамабинро, ки берун аз сюжет воқеъ буда, вале барои шарҳи ғояи асар заруранд, дар худ таҷассум мекунанд.

Инчунин, кашмакашҳои мураккабтаре вучуд доранд, масалан, кашмакаши байни шахсияти муаллиф ва олами воқеии берунӣ, ки ба ҳар навъ ба ӯ мувофиқат намекунад. Чунин асарҳоро берун аз ин кашмакаш баррасӣ кардан мумкин нест, зеро онҳо дар ин ҳолат маъноӣ худро гум мекунанд. Кашмакаш барои асари адабӣ ҳамчун далели вучуди худӣ он ва мағзи ғоявии он лозим аст.

Ҳикояи «Ҳиёбони Нодир» аз як назар ҳамин кашмакашро надорад. Яъне қаҳрамони асосии ҳикоя Абдувоҳид-ака ба касе ё чизе мубориза намебарад, ҳеҷ қувваи бадӣ ҳам дар пайи анҷоми қори нописанде нест, ҳатто нишонаҳои кашмакаши дарунӣ, даруннигарии интиқодии қаҳрамон, ки меҳодад ба қувваҳои бадии вучуди худаш мубориза барад, дар ҳикоя дида намешавад. Танҳо чизе, ки Абдувоҳид-ака бо он норозист, ба номи ӯ гузоштани ҳиёбонест, ки ду тарафи онро сафедорони шинонидаи Нодир зеб медиҳанд. Аммо тасвири ин норозӣ ҳам на ба мақсади ба миён овардани кашмакаш оварда шудаанд, балки баҳри огоҳии бештаре беҳтари хонанда аз дунёи дарунии қаҳрамони асосӣ хидмат мекунанд.

Оре, тасвири натиҷаҳои харобиовари ҷанг дар ин ҳикоя ҳам аз забони ноқил, ҳам аз забони қаҳрамонони он садо медиҳад. Яъне метавон гуфт, ки тамоми қаҳрамонони ин ҳикоят ҷангро маҳкум мекунанд. Аммо аз он ҷо, ки дар ҳикоя шахсияти тарафдори ин ҷанг вучуд надорад, ба миён омадани кашмакаш боз ҳам номумкин шудааст. Аз ин нуқтаи назар, пайранги ин ҳикоя як падидаи нодир ба ҳисоб меравад.

Ҷазлидин Муҳаммадиев муваффақ шудааст, ки бе унсури кашмакаш ҳикояи хонданӣ ва ҷолиберо офарад. Албатта, паёми ғоявии ин асар ҳам ҷолиби диққат аст, аммо мавзӯи баррасии ин баҳши қори мо нест.

Бо баррасии ин ҳикоеҳои Ф. Муҳаммадиев дар робита ба пайранг ва аносири он дар ин жанри адабӣ метавон натиҷаҳои ин баҳши қорро ироа кард. Албатта, ҳикоеҳои дигари нависанда, ба монанди «Тамашо», «1:0», «Ҷага», «Эй санам», «Простум Қолдичево» ва 18 ҳикояи ҳаҷвии ӯ баррасиношуда боқӣ мондаанд. Аммо аз назари пайрангсозӣ онҳо ба ҳикоеҳои таҳлилшуда ҳамранг буда, нуқтаҳои мушаххаси истисноии барои натиҷагирӣ муҳим надоранд.

Ҷамин тавр, маълум мешавад, ки дар ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев пайранг қониби мавзӯиву тасвирии сохтор ба ҳисоб меравад, зеро симои шахсиятҳо, ки аз ҷузъиёти гуногун ба мисли амал, гуфтор, тасвири ҷеҳра ва ғайра иборат аст ва худ пайдарпайии замони ин амалҳо, ин ё он алоқамандии ҳодисаҳо ифодаи фардии ҳислатҳои умумии ҳаёт дар дарк ва баҳо додани муаллифи онҳо мебошад. Пайранг аз рӯи пайдарҳамии инкишофи худ мушаххасот, масоил ва арзишдоварии ғоявӣ ҳиссии воқеоти асарро қушода медиҳад. Робитаи пайранг ва мазмун вижагии муайяне дорад, ки беҳтар аст онро вижагии амалқардӣ

тавсиф кунем, зеро пайранг нисбат ба мазмуни ифодакардааш вазифаҳои гуногуни бадеиро иҷро мекунад.

Ҳар дафъа пайдарпайии беназир ва инфиродии рӯйдодҳо ва кирдорҳои шахсиятҳо натиҷаи эҷодии намунасосии характерҳо дар ҳолатҳои зиндагӣ ва муносибатҳои онҳост. Дар намунасосии характеру вазъиятҳо, агарчи инкишофи эҷодӣ қариб ҳамеша мушоҳида мешавад, аммо муҳолиға дар ҳикоеҳои Ф. Муҳаммадиев фақат дар як-ду ҳолати алоҳида истифода шудааст. Маҳз пайранг дар ҳикояҳои нависанда моҳияти шахсиятҳои тасвиршударо ифшо мекунад, барои равшанӣ андохтан, мустаҳкам кардан, инкишоф додани он ҷиҳатҳои ҳаёт, ки барои нависанда аҳаммият дорад, хидмат мекунад.

Дар вақти офаридани пайранг дар ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев ифоданокии эҷодиву эҳсосии тасвир нақши фаъол мебозад. Ба қаҳрамон лозим меояд, ки худро дар ҳодисаҳое, ки муаллиф ёфта ва ихтироъ кардааст, қатъан ва қомилан ифода намоянд. Вобаста ба ин ҳодисаҳо таҷрибот, мулоҳизот, кирдорҳо ва худшиносии қаҳрамонҳо ба миён меоянд, ки барои ошкор ва таҷассуми характерҳои онон хидмат мекунанд. Ҳамин тавр, пайранг бо таҳайюли эҷодии нависанда барои ифодаи мазмуни асосии ғоявӣ офарида шуда, аз ҷиҳати вазифа ба он алоқаманд аст.

Яке аз вижагиҳои пайрангсозии Ф. Муҳаммадиев дар он дида мешавад, ки ошкор кардани ҳислату характерҳо танҳо дар амал, дар рафтору мочароҳо, дар пайдарҳамии ин мочароҳо ва ё дар пайранг ба амал бароварда мешавад. Инкишофи муносибатҳои байни шахсиятҳо, ангеаҳои инфиродӣ, шарҳиҳоли, ҳикояҳои ишқӣ, таҷрибаҳо, ба ибораи дигар, тамоми силсилаи пӯёи инфиродӣ пайранги асар мебошад.

Одатан, нависанда дар чараёни таҳияи пайранг ҳамон ҷиҳатҳои характери шахсияташро тасвир мекунад, ки ба назараш аз ҳама муҳимтар ба назар мерасанд, ғояи асарро то ҳадди имкон пурратар мекушоянд ва танҳо дар баъзе ҳодисаҳо ва пайдарпайии онҳо зухур меёбанд. Муаллиф дар ошкор кардани пайранги худ наметавонад ва аслан мақсад надорад, ки ҳамаи пайвандҳои пайранг, эпизодҳо, муносибатҳо ва ғайраро баробар фаро гирад. Нависанда таваҷҷуҳи худро ба лаҳзаҳои марказӣ ва муҳимми воқеа ҷалб намуда, баъзеи онҳоро барои тасвири муфассал интихоб намуда, дигаронро қурбонӣ карда, метавонад чараён гирифтани пайрангро бо роҳҳои гуногун таъмин созад. Ва ин интихоби мақсаднок, пайдарҳамии ҳодисаву муносибатҳо, ки қисме дар маркази ривояти пайрангӣ ҷойгир шуда, дигаре ҳамчун пайвандак ё гузариши ночиз хидмат мекунад, барои бунёди пайранг аҳаммияти қобили таваҷҷуҳ дорад.

Пайранг дар ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев аз бахш ва ё ҳамон эпизодҳое таркиб меёбад, ки ба таври сохторӣ ва бо равишҳои гуногун мурабтаб карда мешаванд. Ин эпизодҳои пайранг дар омодагии авҷи он бо роҳҳои гуногун иштирок мекунанд ва аз ин рӯ, дараҷаҳои гуногуни «аҳаммиятноки» ва ё шиддат доранд.

Эпизодҳои мушаххаси ривоятӣ нақл дар бораи рӯйдодҳои мушаххас, амалу кирдори персонажҳо ва ғайра мебошанд. Чунин эпизодҳо дар ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев асосан чизеро тасвир мекунанд, ки дар замони ҳозира пеши чашми хонанда воқеъ мешаванд. Дар эпизодҳои ҷамъбасти-ривоятӣ аз ҳодисоте, ки ба таври умумӣ дар замони ҳозира рӯй медиҳанд, ҳамчунин, бо канорагириҳои бузург аз ҳодисоте, ки дар замони гузашта рӯй додаанд, ҳамроҳ бо тафсилоти муаллиф, мушаххасоти дахлдор ва ғайра сухан меравад.

Эпизодҳои тавсифӣ тақрибан пурра аз анвои тавсифоти мутафовит – тасвири манзара, муҳити дохила, замон, макон ва шароити амал ва дигар ҳолатҳои мӯйян иборатанд.

Эпизодҳои равшаншиносона таҷоруби ботинӣ, чараёнҳои равонии шахсиятҳо ва ҳолу эҳсоси онҳо ва масоили марбут ба дунёи дарунии онҳоро тасвир мекунанд.

Гунаҳои мутафовити сохтани эпизодҳо ва истифодаи ҷузъҳои гуногуни ривоятӣ дар онҳо мавҷуданд, аммо онҳо, чун қоида, аз ҷониби ҳар як муаллиф тақрор меёбанд. Ин нуктаро ҳам бояд ёдовар шуд, ки худӣ ҷузъҳои эпизоди пайранг дар эҷоди нависандагони гуногун дараҷаҳои мутафовити ифоданокӣ ва шиддатнокӣ доранд. Масалан, дар романи Ф.М. Достоевский «Бародарон Карамазовҳо» ҷузъҳое, ки дар сохтани эпизодҳои дорои хусусияти гуногун истифода шудаду бо тартиби муайян бо ҳам иваз мешаванд, нисбатан

каманд. Дар ин асар чунин чузъиёт пешзаминаҳо, суҳбатҳои ду қаҳрамон (бо шохид ё бе шохид), муколамаҳо, триологҳо ва сахнаҳои чамъомади серодам мебошанд. Дар ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев бошад, асосан таркиби эпизодҳои тавсифӣ ва равшаншинона тасаллут доранд.

Дар як маврид, дар ҳикояи «Шаби савум» нависанда бештар аз ҳама аз эпизодҳои чамъбасти-ривоятӣ баҳрааманд шудааст. Ҳамчунин, эпизодҳои мушаххаси ривоятӣ ҳам дар пайрангсозии ҳикояи нависанда ҷойгоҳи назаррас доранд.

АДАБИЁТ

1. Арасту. Андар хунари шеърӯ шоирӣ (Поэтика) [Матн] / Тарҷума ва пешгуфтори Истад Қосимзода. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 170 с.
2. Буало. Поэтическое искусство [Текст] / Пер. Э.Л. Линецкого. – М.: Худ. литература, 1957. – 231 с.
3. Вершинина, Н.Л., Волкова, Е.В. Введение в литературоведение: Учебник [Текст] / Вершинина Н.Л., Волкова Е.В. и др. / Под общ. ред. Л.М. Крупчанова. – М.: Оникс, 2005. – 416 с.
4. Моруа, А. Литературные портреты: В поисках прекрасного [Текст] / А. Моруа. – М.: Колибри, 2021. – 603 с.
5. Мусулмонӣён, Р. Назарияи адабиёт [Матн] / Р. Мусулмонӣён. – Душанбе: Маориф, 2014. – 335 с.
6. Муҳаммадиев, Ф. Куллийёт. Иборат аз панҷ чилд. Чилди якум. Ҳикояҳо [Матн] / Мураттибон: М. Муҳаммадиева, А. Набиев. – Душанбе: Адиб, 1990. – 384 с.
7. Томашевский, Б.В. Теория литературы. Поэтика: Учеб. пособие [Текст] / Вступ. статья Н.Д. Тмарченко; комментарии С.Н. Бройтмана при участии Н.Д. Тмарченко. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 334 с.

ПОЭТИКАИ ПАЙРАНГ ВА АНОСИРИ ПУРКОРБУРДИ ОН ДАР НАСРИ МУОСИР (ДАР МИСОЛИ ҲИКОӢТИ ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ)

Мақола ба масъалаи пайрангсозӣ дар насри муосири тоҷик дар мисоли ҳикӯти яке аз нависандагони овозадор ва соҳибқареҳаи нимаи дувуми асри ХХ Фазлиддин Муҳаммадиев ихтисос пайдо кардааст.

Ба андешаи муаллифи мақола, ҷиҳати муҳимми пайрангсозии ин нависанда дар ҳикӯташ ҳамин аст, ки хулқу атвор ва характери шахсиятҳо дар равиши амал, дар кирдор ва саргузаштҳои қаҳрамонон ва идомаи замони онҳо нишон дода мешавад.

Инкишофи муносиботи миёни шахсиятҳо, мотивҳои алоҳида, тафсири воқеот, лаҳзоти муҳаббат, ҳаяҷони одамон, ба таъбири дигар, ҳама аносири мавриди тасвир идомаи асар ба шумор мераванд. Одатан, дар раванди сохтани пайранг нависанда ба тасвири ҳамон ҷиҳатҳои рафтору андешаи қаҳрамонон таваҷҷуҳ мекунад, ки барои ӯ муҳим ҳастанд ва ғояи асарро барҷаста ошкор месозанд, инчунин дар идомаи ҳаводиси асар ширкат доранд.

Муаллиф ният надорад, ки ҳама аносири марбут ба пайранг – лавҳаҳо, ҳассосияти муносибот ва дигар лаҳзаҳои ҳаёти қаҳрамононашро ба пуррагӣ ба намоиш гузорад. Ӯ ба он ҳодисаву рафторҳое диққат мекунад, ки барои ошкор намудани дунёи ботинии одамон аҳамият доранд ва онро аз ин ё он ҷиҳат комил мекунад.

Дар мақола роҳу усулҳои пайрангсозии нависанда бо мисолҳои фаровон аз ҳикӯти Ф. Муҳаммадиев ва маҳорати ӯ дар ин хусус ба таври хеле густарда иттилоъ медиҳад.

Андешаҳои назарии муаллиф баъди баррасии муфассали ҳикӯти нависанда, аз ҷумла “Роҳ”, “Сози Мунаввар”, “Ҳиёбони Нодир”, “Ҷага”, “Суди рафиқон”, “Тамашо”, “Рӯзи дафни усто Оқил”, “Шаби саввум” ва ғайра ҳосил шудаанд.

Муаллиф ба хулосае омадааст, ки пайрангҳои сохтаи Ф. Муҳаммадиев аз нигоҳи хунари нависандагӣ беназираанд ва то кунун аз таҷрибаи ӯ дигар нависандагон баҳра мебардоранд.

Калидвожаҳо: Фазлиддин Муҳаммадиев, пайранг, аносири пайранг, муқадимачинӣ, гиреҳбандӣ, гиреҳкушӣ, лавҳа, банду баст, воқеа, бадеият, ҷаҳрамон, асар, муаллиф, ҷамъият, шахсият, муносибат, алоқа.

ПОЭТИКА СЮЖЕТА И ЧАСТО ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ СЮЖЕТОСЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ПРОЗЕ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗОВ Ф. МУХАММАДИЕВА)

Данная статья посвящена проблеме сюжетосложения в таджикской прозе на примере рассказов одного из талантливых и известных писателей второй половины XX века Фазлиддина Мухаммадиева.

По мнению автора статьи, важная особенность сюжетосложения в рассказах Ф. Мухаммадиева заключается в том, что черты характера персонажей раскрываются только в действиях, в поведении и приключениях героев, в последовательности этих приключений.

Развитие отношений между личностями, отдельные мотивы, объяснения, любовные истории, переживания — иными словами, весь ряд отдельных историй является продолжением произведения. Обычно в процессе создания сюжета писатель описывает те существенные характеристики героев, которые ему кажутся наиболее важными, максимально полно раскрывают идею произведения и проявляются лишь в некоторых событиях и в их последовательности.

Автор не может и не намерен освещать все нижеследующие ссылки, эпизоды, отношения и т.д. в равной степени в раскрытии своих последователей. Писатель обращает внимание на центральные и важные моменты события, выбирает одни из них для подробного описания и жертвует другими, он может по-разному обеспечивать течение сюжета.

В статье автор приводит очень обширную информацию о способах и приёмах построения сюжета с большим количеством примеров из рассказов Ф. Мухаммадиева и его таланте в этом вопросе.

Теоретические взгляды автора базируются на такие известные и имеющие художественные ценности рассказы, как «Путь», «Музыка Мунаввара», «Аллея Надира», «Джага», «Товарищеский суд», «День похороны усто Акила», «Зрелище», «Третья ночь» и ряд др.

Автор приходит к выводу, что в плане построения высокохудожественных сюжетов опыт Ф. Мухаммадиева до сих пор остаётся непревзойдённым.

***Ключевые слова:** Фазлиддин Мухаммадиев, сюжет, элементы сюжета, пролог, завязка, развязка, эпизод, композиция, событие, художественность, герой, произведение, автор, общество, личность, отношение, связь.*

PLOT POETICS AND FREQUENTLY USED PLOT ELEMENTS IN MODERN PROSE (ON THE MATERIALS OF THE STORIES OF F. MUHAMMADIEV)

This article is devoted to the problem of plot formation in Tajik prose on the example of the stories of one of the talented and famous writers of the second half of the 20th century, Fazliddin Muhammadiev.

One of the peculiarities of the plot structure in the stories of F. Muhammadiev can be seen in the fact that the character traits of the characters can be revealed only in their actions, in the behavior and adventures of the heroes, in the sequence of these adventures or in sequence. The development of relationships between personalities, individual motives, explanations, love stories, experiences - in other words, the whole series of individual stories is a continuation of the work. Usually, in the process of creating a plot, the writer describes those essential characteristics of the characters that seem to him the most important, reveal the idea of the work as fully as possible and appear only in some events and their sequence.

The author cannot and does not intend to cover all the following links, episodes, relationships, etc. equally in revealing their followers. The writer draws attention to the central and important moments of the event, chooses some of them for detailed description and sacrifices others, he can

provide the plot flow in different ways. And this purposeful choice, the sequence of events and relationships, one part of which is in the center of the narration of the follower, and the other serves as a link or a secondary transition, is of no small importance for building the plot of works.

The theoretical calculations of the author are based on such well-known and artistically valuable stories as “The Way”, “Music of Munavvar”, “Nadir's Alley”, “Jaga”, “Comrades' Court”, “Master Akil's Funeral Day”, “Spectacle”, “Third night” and a few others. The author concludes that in terms of constructing highly artistic plots, the experience of F. Muhammadiev still remains unsurpassed.

Keywords: plot, plot elements, prologue, plot, denouement, episode, composition, event, artistry, hero, work, author, society, personality, attitude, connection.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Ҳ.А. - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ факултети филология. Нисшонӣ: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 900-900-429. E-mail: hafizrahmon@mail.ru

Сведения об авторе: Рахмонов Х.А. – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы филологического факультета. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе Душанбе, пр. Рудакӣ, 17. Телефон: (+992) 900-900-429. E-mail – hafizrahmon@mail.ru.

Information about the author: Rahmonov Kh.A. - Tajik National University, the senior lecturer of the department of the theory of the newest Tajik-Persian literature Faculty of Tajik Filology. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel: +992 900-900-429. E-mail: hafizrahmon@mail.ru.

В языкознании термин «эквивалент» трактуется весьма расплывчато и не всегда однозначно. В «Словаре лингвистических терминов» [1, с. 49] слову «эквивалент» даётся такое определение: «Единица речи, совпадающая по функции с другой, способная выполнять ту же функцию, что другая единица речи». А.В. Кунин выделяет фразеологические эквиваленты двух видов: моноэквиваленты и выборочные фразеологические эквиваленты. К первым относятся единственно возможные соответствия русских фразеологизмов. Под выборочными фразеологическими эквивалентами понимается перевод одним из фразеологических синонимов.

Среди моноэквивалентов различаются полные и частичные фразеологические эквиваленты. Первые характеризующиеся совпадением значений, лексических составов, образности, стилистической направленности, грамматических структур. Вторые совпадают семантически и стилистически, но имеют расхождения в лексическом составе, грамматической структуре, образности. На основе лексико-грамматических расхождений частичных эквивалентов выделяются частичные лексические и частичные грамматические эквиваленты [3, с. 123].

В.Г. Гак и Я.И. Рецкер также делят эквиваленты на две группы: полные и частичные, абсолютные и относительные.

Критерием отнесения ФЕ к первой группе является возможность передачи всех значений многозначных фразеологических единиц. При совпадении смысловых и стилистических характеристик выделяется полный эквивалент, при несовпадении - неполный, относительный эквивалент.

Полными (абсолютными) эквивалентами могут быть ФЕ, различающиеся по образной характеристике, но совпадающие в экспрессивном отношении. Полные эквиваленты соответствуют моноэквивалентам [2, с. 3].

Большинство исследователей характеризуют межъязыковую эквивалентность как совпадение фразеологических единиц на лексико-семантическом и грамматическом уровнях.

Нам близка точка зрения А.В. Кунина по поводу эквивалентности фразеологических единиц: фразеологизмы, имеющие сходные содержания и формы; фразеологизмы, имеющие только сходное содержание, следует считать основным показателем межъязыковой фразеологической эквивалентности сходство семантики соотносимых единиц. При совпадении стилистических и грамматических значений возникают полные эквиваленты.

Фразеологические соответствия, семантически и стилистически сходные, но различающиеся по грамматической организации компонентов, считаются неполными эквивалентами.

Таким образом, фразеологические эквиваленты обладают общим семантико-стилистическим значением и характеризуются совпадением лексического состава (при возможных частичных расхождениях) или соотносительностью образной структуры, с необязательно тождественной грамматической оформленностью.

Типологическое сходство многих фразеологических оборотов основано на общности жизненного опыта, однотипности логических процессов мышления русского и таджикского народов, близкими фактами объективной действительности, а также на заимствованиях, обусловленных культурно-историческими связями, процессами взаимовлияния и взаимодействия языков.

Так, большинство русско-таджикских межъязыковых фразеологических эквивалентов связаны с общностью мыслительных процессов двух народов: бок о бок «пахлу ба пахлу» -

рядом, вместе, заодно; мастер на все руки «ба ҳар кор усто» - человек, умеющий всё делать, мастерить.

Заимствования из русского языка в основном характерны для выражений – терминов: ҳамроҳи сунъии замин «искусственный спутник земли»; киштии фалакпаймо «космический корабль» и др.

В каждом из сопоставляемых языков устойчивые фразеологические словосочетания изучены в достаточной степени.

Исследования по таджикской фразеологии воплотились в двухтомном фразеологическом словаре М. Фазылова «Фарҳанги ибораҳои забони ҳозираи тоҷик» на основе которого возможны сравнения в обоих языках идентичных фразеологизмов и использования единого для обоих языков терминологического аппарата.

Практика сопоставительно-типологических исследований фразеологических оборотов подтверждает мысль о сопоставимости фразеологических систем.

По мнению Н.М. Шанского, «...при определении специфики русского языка как неродного необходимо изучение не только дифференцированных черт, сторонних тому или иному родному языку, но и в не меньшей степени черт сходства, в которых проявляются языковые контакты или родственные узы русского и родного языков, а также наличие в языке как орудия познания и форме существования знания так называемых лингвистических универсалий» [7, с. 200].

В фразеологических системах русского и таджикского языков имеются полные фразеологические эквиваленты - единицы, совпадающие по значению и стилистической окраске, соотносимые по компонентному составу и грамматической организации. Например: с головы до ног «аз сар то по» - целиком, полностью; руки не доходят «даст намерасад» - нет времени, возможности заняться чем-либо; ни мало ни много «на каму на зиёд» - ровно столько, сколько указано; как сквозь землю провалиться «гӯё ки замин кафиду даромад» - неожиданно пропал, скрылся.

К межъязыковым фразеологическим эквивалентам относятся и те обороты, в которых не все лексические единицы или грамматические формы компонентов у многочленных соответствуют. Например: ни слуху ни духу «на хату на хабар» (ни письма ни известий) – никаких известий; под одной крышей «дар як хона» - в одном доме жить; с лёгким сердцем «бо дили сафед» (с белым сердцем) – без опасений и тревог; смотреть в оба «чор чашма нигоҳ кардан» (смотреть четырьмя глазами) – быть внимательным, бдительным.

Довольно часто фразеологизмы, отражая национальную специфику языка, в то же время показывают схожесть образного мышления русского и таджикского народов. Люди, живущие в постоянных ссорах, сравниваются с кошкой и собакой: как кошка с собакой «сагу гурба барин»; если кого-то или что-то заботливо оберегать, то говорят «как зеницу ока» - ҳамчун гавҳараки чашм, если кто-то сидит прямо, напряжённо, говорят «как аршин проглотил» - хода хурдагӣ барин (как шест проглотил).

Сопоставительный структурно-типологический анализ фразеологических соответствий обнаруживает отсутствие для некоторых устойчивых единиц полного эквивалента в одном из языков: как две капли воды «як себи ду кафон барин» (как две половины расколовшегося яблока) - очень похожи; капля в море «донае аз хирман» (зёрнышко из кучи зерна) – ничтожно мало по сравнению с тем, что нужно; кто в лес, кто по дрова «яке аз боғу дигаре аз роҳ» (один из сада, другой с дороги). И всё же такие фразеологические единицы, как нам представляется, типологически похожи.

Сравнение фразеологизмов русского и таджикского языков позволяет определить процесс формирования целостного переносного значения фразеологической единицы, имеющего как образную, так и логическую мотивированность: молоко на губах не обсохло «аз даҳонаш бӯи шир меояд» (у него изо рта идёт запах молока) – молодой, неопытный человек; гроша ломаного не стоит «ба як пули пучак ҳам намеарзад» (не стоит монеты, стёршейся от долгого употребления); старый (матерый) волк «гурги борондида» (волк,

вымокший под дождём); выносить сор из избы «гапи хона ба бозор баровардан» (домашний разговор выносить на базар).

Однотипность соотношения семантики фразеологических единиц русского и таджикского языков свидетельствует о типологической общности их семантической структуры, о наличии общих для фразеологизмов моделей. В некоторых случаях совпадение может быть только в логико-семантическом смысле, фразеологизм при этом может характеризоваться образно-национальным своеобразием: пускать козла в огород «гӯспандро ба гург супурдан» (баранов отдать волку); как лунь седой «пахта барин сафед» (белый как хлопок); засучив рукава «дев барин кор кардан» (работать как див); кожа да кости «хамчун савачӯб хароб» (худой как связка прутьев, которыми перебивают вату).

Следует отметить, что в русском и таджикском языках есть большая группа фразеологизмов, имеющих в своём составе одинаковые компоненты. Например, группа соматических фразеологизмов: рука об руку «даст ба даст»; чужими руками «ба дасти ғайр»; брать себя в руки «худро ба даст гирифтан».

В рассматриваемых языках имеются и межъязыковые омонимы, создающие интерференцию при изучении русской фразеологии: «остаться с носом» - терпеть неудачу, остаться без того, на что рассчитывал, соответствует таджикскому «ду даст дар (ба) бинӣ»; который имеет значения: 1) терпеть неудачу. 2) вернуться с пустыми руками, 3) не достичь цели;

- фразеологизм «лёгкая рука» - удачливый, приносящий успех, имеет в таджикском языке эквивалент «дасти сабук», выступающий со значениями: 1) умелый, искусный, 2) удачливый в торговле;

- фразеологизм «ставить (поднимать) на ноги», имеющий значения: 1) вылечить, избавлять от болезни, 2) воспитывать, доводить до самостоятельности, 3) заставить активно действовать, принимать деятельное участие в чём-либо, 4) будоражить, волновать, создавать суматоху, в таджикском языке имеет идеографический эквивалент «ба по монда» - будоражить, волновать [6, с. 98].

Во фразеологии образность, конкретность тесно связаны с конкретными предметами и вещами, с явлениями и событиями действительности. Этим можно объяснить то, что в таджикской фразеологии отсутствует понятие, выражаемое исконно русским фразеологизмом, и наоборот. Воспроизведение понятия и образности фразеологизмов изучаемого языка наилучшим образом происходит при сопоставлении, обнаруживая при этом национально-культурную специфику.

Литература:

1. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
2. Бархударов, Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. - М.: Международные отношения, 1975. - 240 с.
3. Гак, В.Г. Русский язык в сопоставлении с французским : учебное пособие.- М., 1985.
4. Кунин, А.В. Перевод образных фразеологических единиц в англо-русском фразеологическом словаре. – Методический сборник переводческого факультета МГПИЯ им. М.Тореза. - М., 1969.
5. Рецкер, Я. И. Теория перевода и переводческая практика. - М.: Р.Валент, 2009. — 240 с.
6. Самокрутова, Л.В., Мирсалимов П.К. Изучение русской фразеологии как средство обогащения русской речи учащихся-таджиков. В кн.: Совершенствование методов обучения русскому языку в таджикской школе. - Душанбе, 1983.
7. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка. - М., 1972. – 368 с.

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье приводятся сведения, касающиеся понятия «эквивалент». Большинство исследователей характеризуют межъязыковую эквивалентность как совпадение фразеологических единиц на лексико-семантическом и грамматическом уровнях.

Автор придерживается точки зрения А.В. Кунина по поводу эквивалентности фразеологических единиц: фразеологизмы, имеющие сходные содержания и формы; фразеологизмы, имеющие только сходное содержание, следует считать основным показателем межъязыковой фразеологической эквивалентности сходство семантики соотносимых единиц. При совпадении стилистических и грамматических значений возникают полные эквиваленты.

По мнению автора статьи, фразеологические соответствия, семантически и стилистически сходные, но различающиеся по грамматической организации компонентов, считаются неполными эквивалентами.

Таким образом, фразеологические эквиваленты обладают общим семантико-стилистическим значением и характеризуются совпадением лексического состава (при возможных частичных расхождениях) или соотносительностью образной структуры, с необязательно тождественной грамматической оформленностью.

Воспроизведение понятия и образности фразеологизмов изучаемого языка наилучшим образом происходит при сопоставлении, обнаруживая при этом национально-культурную специфику.

Ключевые слова: эквивалентность, безэквивалентность, образность, национально-культурная специфика, межъязыковые фразеологические эквиваленты.

ХУСУСИЯТИ МИЛЛИЮ ФАРҲАНГИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОҒИ ДАР АДАБИЁТИ РУС

Дар мақола оид ба мафҳуми «эквивалент» маълумот дода мешавад. Аксари муҳаққиқон муодили байнизабониро ҳамчун мувофиқати воҳидҳои фразеологӣ дар сатҳи луғавӣ-семантикӣ ва грамматикӣ тавсиф мекунанд.

Муаллиф ба нуқтаи назари А.В. Кунин дар бораи баробар будани воҳидҳои фразеологӣ: воҳидҳои фразеологӣ дорой мазмуну шаклҳои якхела; воҳидҳои фразеологӣ, ки танҳо мазмуну якхела доранд, бояд нишондиҳандаи асосии баробарии фразеологӣ байнизабонӣ, шабоҳати семантикаи воҳидҳои ба ҳам алоқаманд доништа шаванд. Ҳангоми ба ҳам омадани маънои услубӣ ва грамматикӣ муодилҳои пурра ба вучуд меоянд.

Ба андешаи муаллифи мақола, мутобиқати фразеологӣ, ки аз ҷиҳати маъно ва услубӣ ба ҳам монанд, вале аз ҷиҳати ташкили грамматикӣ ҷузъҳо фарқ мекунанд, муодили нопурра ҳисобида мешаванд.

Ҳамин тариқ, муодили фразеологӣ маънои умумии семантикиро услубӣ дошта, бо мувофиқати таркиби луғавӣ (бо ихтилофоти эҳтимолии қисман) ё таносуби сохтори маҷозӣ, бо тартиби интиҳобан якхелаи грамматикӣ ҳос аст.

Таҷдиди мафҳум ва образнокии воҳидҳои фразеологӣ забони омӯхташаванда ҳангоми муқоиса ва ошкор намудани хусусиятҳои миллию фарҳангӣ беҳтар ба амал меояд.

Калидвожаҳо: муодилнокӣ, бемуодил, образнокӣ, хусусияти миллию фарҳангӣ, муодилҳои байнизабонии фразеологӣ.

NATIONAL AND CULTURAL SPECIFICITY OF PHRASEOLOGICAL UNITS

The article provides information on the concept of "equivalent". Most researchers characterize interlingual equivalence as the coincidence of phraseological units at the lexical-semantic and grammatical levels.

The author adheres to the point of view of A.V. Kunin about the equivalence of phraseological units: phraseological units with similar content and forms; phraseological units that have only similar content should be considered the main indicator of interlingual phraseological

equivalence, the similarity of the semantics of the related units. When stylistic and grammatical meanings coincide, full equivalents arise.

Phraseological correspondences, semantically and stylistically similar, but differing in the grammatical organization of the components, are considered incomplete equivalents.

Thus, phraseological equivalents have a common semantic. The article provides information regarding the concept of “equivalent”, Phraseological equivalents have a common semantic and stylistic meaning and are characterized by the coincidence of the lexical composition (with possible partial discrepancies) or the relativity of the figurative structure, with not necessarily identical grammatical structure. The reproduction of the concept and imagery of phraseological units of the studied language occurs in the best way when compared, revealing the national-cultural specificity.

Keywords: *equivalence, nonequivalence, imagery, national-cultural specificity, interlanguage phraseological equivalents.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хамидова Т.М. – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 933454466*

Сведения об авторе: *Хамидова Т.М. - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой теории и истории русской литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 933454466*

Information about the author: *Khamidova T.M. - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, PhD in philology, Head of the Department of Theory and History of Russian Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 933454466*

**ИНЪИКОСИ ВОҚЕИЯТИ ТАЪРИХӢ ДАР РОМАНИ “ОТАШ ДАР ХОНАИ
ҚАДИМ”-И МИРЗО НАСРИДДИН**

Акрамов Фазлиддин Ҳукматуллоевич

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мо дар оғози садсолаи ҷадид ва дар вазъияте қарор дорем, ки як қарни рушди адабиёти навини тоҷикро пушти сар намудем. Асре ҳаст, ки арзишҳои маънавӣ ва эстетикӣ асри гузашта тағйир ёфта истодааст. Пас, моро водор месозад, ки пеш аз ҳама, бозшинохту бознигари адабиёти як қарн, қарне, ки пуртазоду пурфочеа, тағйири афқору андеша, инқилобҳои сиёсӣ мафкуравино бо таҳқиқи ҷиддӣ назар андозем. Ин яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа дар назди муҳаққиқон ва суҳаншиносони дохилӣ ва хориҷӣ аст, ки ба осори аҳди шуравӣ аз нигоҳи арзишҳои адабӣ эстетикӣ сар ғуру бурда, мавриди баҳс қарор диҳанд [11, с. 13; 6, с. 28].

Аз ин лиҳоз, зарурате пеш омадааст, ки ҳақиқати воқеаҳои таърихи гузашта аз нигоҳи донишу ҷаҳонбинии имрӯза дар тасаввуроти аҳли адаб низ амиқ дарк шавад. Ин раванд вобаста бо тақозои замон санҷидан, баҳо додан ва дарк намудани воқеоти гузашта ва асолати маълумоту тасаввуроти пешин ба худшиносии ҷомеа роҳ мекушояд.

Дар адабиёти муосири тоҷик маърифат ва баҳрабардорӣ аз ин таърих ба тарзи мухталиф сурат гирифтааст. Аз ин рӯ, маърифати бадеии таърих ва баҳрабардорӣ аз сабақҳои он барои равшан гардидани роҳи ояндаи халқ, ташаккули ҳувияти миллий, ифтихори миллий, худшиносии миллий, ҳудӯҳои миллий нақши муҳим мегузоранд. Аксари қаламкашони тоҷик новобаста ба синну сол ва таҷрибаи эҷодӣ ба омӯзиши таърих ва инъикос намудани воқеаҳои таърихӣ дар тӯли асрҳо дар ҳаёти халқ руҳ дода, мушоҳида ва ҳулосабарорӣ ба гузаштаву имрӯза, тавачҷуҳ намуда, кӯшиш ба ҳарч доданд, ки саҳифаҳои рангини онро дар осори худ бо истифода аз санадҳои таърихӣ зинат бахшанд. Ба ибораи дигар, рӯ овардан ба мавзӯҳои таърихӣ ва инъикоси воқеаҳои таърихӣ, на ба ҳар кас даст медиҳад, зеро тавбаъ ба он дониш, истеъдод, маҳорат, қобилият, қареҳи эҷодӣ, инчунин, тафаккури баланд, андешаи қавӣ, ҷустуҷӯву пажӯҳиш, кӯшишу қиёсо тақозо менамояд. Бо ин ҳама инъикос гардидани воқеаҳои таърихӣ сад сол қабл, яъне, воқеаҳои инқилоби Бухоро, ки нуфузаш дар осори бадеӣ, ҷӣ дар адабиёти шуравӣ ва ҷӣ дар адабиёти замони истиқлол афзудааст, ҳанӯз мавриди таҳқиқи махсус қарор наёфтааст ва ба тафсири муназзаму мураббаъи илмӣ ниёзманд аст.

Махсусан, баъд аз истиқлоли давлатӣ, дар натиҷаи пош ҳӯрдани империяи абарқудрати Иттиҳоди шуравӣ, усули омӯзиши таърихи халқи тоҷик, илм, адабиёт ва фарҳанги миллий ба кулӣ тағйир ёфт. Аз таъсири идеологияи коммунистӣ илму адабиёт озод шуд. Мероси илмӣ адабӣ ва фарҳангӣ аз доираи муносибати синфӣ озод гардид, ҷойи муносибати синфиро ба таърих ва мероси миллий, муносибати солиму воқеъбинона ишғол намуд, озодии суҳан ва озодии таълифот ба вучуд омад. Таърихи халқи тоҷик ва адабиёту фарҳанги он ҷудо аз ҳар гуна мафкураҳои синфӣ ва ҳизбӣ таҳқиқ мешавад. Дар асарҳои бадеӣ, инъикоси воқеаҳои таърихӣ ва образи шахсиятҳои таърихӣ бидуни таъсири ғояҳои маҳдуда, инъикос меёбанд. Як сабаби рӯчу ба ин мавзӯ он аст, ки кӯшиши шинохтани моҳияти воқеаҳои таърихӣ, муносибати ба афзудани сарватҳои маънавӣ беш аз пеш қувват гирифта, ҳақиқати он донишу тасаввуроте, ки дар ҳусуси ин воқеаҳо ба вучуд омадааст, амиқ дарк шавад.

Аз ин рӯ, мавриди таҳқиқ қарор додани масъалаи мазкур барои дарки масъалаҳои маърифати таърихӣ, иртиботи воқеияти таърихӣ ва таҳайюли бадеӣ дар офариниши воқеаҳои таърихӣ дар як давраи муайяни таърихӣ муҳим мебошад.

Барҷастатарин хидмати аҳли адаб дар адабиёти кунунӣ иборат аз он аст, ки онҳо тавонанд бо истеъдоду нубӯи худ, бо офаридани осори дархӯри асри ҳеш, роҳро барои насли баъдӣ ҳамвор намојанд. Дар ин мақола қарор аст, ки паҳлуҳои мухталифи масоили иҷтимоӣ, инъикоси воқеаҳои таърихӣ дар осори яке аз нависандагони адабиёти муосири

точик, романнависи соҳибистеъдод Мирзо Саидзода ва романи ӯ “Оташ дар хонаи қадим” мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирад.

Тайи ин солҳо таърихияти насри тоҷик низ сифатан таҳаввул пазируфта, мундариҷаи ғоявии он амиқу пурвусъат гардид. Бо ин ҳама таърихнигорӣ, ки нуфузаш дар осори бадеӣ ва аҳамияташ дар ҳаёти ҷомеа беш аз пеш меафзояд, мавриди тадқиқи муҳаққиқони соҳа қарор гирифтааст. Таҳқиқи ҷиддии таърихияти насри муосир, ки дар ибтидои солҳои ҳафтод дар асарҳои М. Шукуров “Ҳофизаи таърихӣ ва таърихият” оғоз ёфт ва баъд аз ҷониби муаллифи мазкур ва муҳаққиқони дигар давом дода шуд [5, с. 88].

Дар мавриди жанри романи тоҷикӣ, шинохту инъикоси воқеаҳои таърихӣ ва ташаккулу тақомули он дар адабиёти шуравии тоҷик то андозае мавриди таваҷҷуҳи донишмандон қарор гирифтааст [8, с. 8-9]. Аммо аз даврони истиқлол то ҳанӯз дар ин маврид ба таври дақиқ аз ҷониби муҳаққиқон чунин масъалаҳо ба таври муфассал ба ришати таҳқиқ кашида нашудааст. Ин аст, ки бисёре аз мунаққидон ва адабиётшиносон ба умқи адабиёти истиқлоли миллӣ ворид нашудаанд, фикру андешаҳои тоза тадриҷан бо душворӣ ба даст меояд, вале танҳо онҳо нависандагонро ба навназарӣ ба таърихи халқи худ талқин менамоянд. Чуноне ки аз ақидаҳои академик М. Шакурӣ бармеояд: “Ҳоло тафаккури тозае шакл мегирад ва анқариб бисёре аз мақулаҳои зехнии садаи бист чизе номафҳум хоҳад шуд. Алҳақ, қарни бист акнун таърих аст, таърихи гузаштаест. Бо шикасти ғояи коммунизм, бо фаро расидани истиқлоли миллӣ ва тағйири куллии бунёди зиндагии иҷтимоӣ давраи тозаи таърих оғоз гардид, қарни бист ба қатори давраҳои гузаштаи таърих даромад... робитаи ногусастани қарни бисту як бо қарни бист ва асрҳои дигар ҳеҷ гоҳ қатъ нахоҳад шуд ва имрӯзу фардо идомаи дирӯзу парер рӯз хоҳад буд, вале ба ҳар ҳоле садаи бист дар таърихи халқҳои шуравии собиқ давраест, ки ба охир расидааст. Ҳудуди садаи бист ва бисту як худуди ду давраи бузурги таърихист. Фақат сада дигар нашуд, замон дигар шуд, таърих аз беш дигар шудан дорад” [11, с. 22]. Аз ин бояд андеша кард, ки М. Шукуров ба нависандагон дастур медиҳад, аз таърихи гузаштаи худ асар офаранд ва таърихро ба хидмати давраи нав гузошта, инчунин, хиради аҷдодон ва арзишҳои башари ро дастури амал қарор диҳанд.

Бавижа, дар охири ин қарн, соли 1991 Тоҷикистон ба истиқлол ноил шуд, нависандагон ва аз ҷумла дар баробари онҳо аҳли адабро низ зарурате пеш омад, ки ба таърихнигорӣ ва ҷамъбасти он бо назари тоза ва биниши нави имрӯз чашм давонанд. Ҳамин буд, ки як хусусияти барҷастаи насри ин давра, ручуъ ба таърихи қадиму навини халқамон гардид. Чунон ки Пешвои миллат мефармояд, «як сарчашмаи воқеии худшиносии миллӣ, қабл аз ҳама, бунёди давлати соҳибистиклол, ваҳдати миллӣ, рӯ овардан ба гузаштаи пурифтихор, ҳифзи тамаддуну мероси фарҳангии ниёгон ва поси хотири шахсиятҳои тавонову фарзандони бузурги миллат мебошад» [1, с. 11-12]. Носирон гӯё дақиқан тибқи ҳамин гуфтаҳои воқеию амиқ як силсила асарҳое офариданд, ки зимни ручуъ ба таърихи пурифтихорамон ба инъикоси воқеаҳои дар ҳаёти халқи тоҷик рухдода ва саргузашти фарзандони номдори онро бозгӯ карда, дар мисоли рӯзгору пайкори онҳо ғояҳои бузурги ваҳдату иттиҳоди миллиро бадеию дилрас васфу талқин намудаанд.

Мирзо Насриддин аз ҷумлаи нависандагонест, ки истиқлоли кишвар ва озодии суҳан барояш илҳами тоза ва ҷасорати беандоза бахшид. Бо неруи эҷодӣ ва омӯзишу пажӯҳиши осори таърихӣ романи “Оташ дар хонаи қадим”-ро таълиф кард ва дар ин роҳ кори бузургонро идома дод, ки дар раванди худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ ва шинохти ҳофизаи таърихӣ ҳиссагузор буданд. Нависанда ба таърихи начандон дури садсола бо диди тоза ва озод аз банду қайди идеологияи коммунистӣ нигариста, ҳақиқати воқеотеро, ки дар гузашта гуфтаниш ҷои набуд, бо далелҳои муътамад ва истифодаи ҳуҷҷатҳои таърихӣ собит кард ва ба унвони як романи таърихӣ асари мондагореро тақдими адабиёт кард.

Рӯй овардан ба таърих, касро ба гузаштаи дури худ мешиносонад ва ҳисси худшиносиву ҳудогоҳии миллии ӯро дучанд мегардонад. Ба қавли Мирзо Насриддин “илми таърих инсонро ба фикр кардан водор мекунад. Гузаштаро мисли дарахти бузурге, ки меваҳои талху ширин дорад, пеши назар намоиш медиҳад” [2, с. 349].

Романи “Оташ дар хонаи қадим” аз нигоҳи муҳтаво асари пурбор аст. Гузаштае, ки дар романи “Оташ дар хонаи қадим” тасвир шудааст, шомили таърихи беш аз сад сол мебошад. Дар ҳар як фасли он ба таври мустақим ва ғайримустақим ба масъалаҳои зиёде ба мисли тақдири таърихии инсон, арзишҳои одамият ва талоши ба даст овардани ҳақиқату инсоф, ки аз ҷумлаи пайгардҳои асли ҳастанд, тавачҷуҳ шудааст. Ҷоҷаи бонкҳои Николай ва оқибати пулчамъкунии мардум, таҷдиди назар ба моҳияти инқилоб, ҳамоқати амиру амлоқдору беку дигар атрофиёнаш, сиёсати рӯбоҳонаи сарварони фронти Туркистон, фаъолияти одамони КХКД (НКВД), идорае, ки ба сари мардум бадбахтиҳои зиёдеро овардааст, масъалаи марз ва тариқи табартақсими қудратҳо дар давраи ҳассоси таърихӣ, ишора ба сиёсати маълуми “тафриқа андозу ҳукумат кун”, бегуноҳонро бо тамғаи «бой» бадарға кардан, таъсири фарҳангу тамаддунҳо, муборизаҳои қавмӣ, ихтилофи қабилавӣ, саҳнаҳои қатли одамон, аҳволи нофарҷоми гурезаҳо, низому тартиби интернат, нафрини хурوفоту бозмондагӣ ва рӯй овардан ба мактабу дониш, вазъи бади гурезаҳо дар Афғонистон ва кӯдакони оворагард дар он диёр, ихтилофи миёни волидайнӯ фарзандон ва ғайра, ки ҳама дар заминаи ҳақиқати воқеаҳои бавучудомда, ба риштаи тасвир гирифта шудаанд, ҷанбаи таърихии асарро мустаҳкам мегардонанд. Инчунин, дар асари мазкур дигар кардани андешаи мардум ва аз таассуби динӣ раҳонидани мафкураи онҳо ҳам ба сурати ғайримустақим пайгирӣ мешавад, ки масъалаи хеле душвор буда, “ҳаллаш аз гузоришаш ҳам душвортар аст” [3, с. 6].

Нависанда нахуст аз ҷуғрофиёи таърихӣ, ки бештари хонандагон аз он огоҳ нестанд, вукуфи комил дорад. Корбурди истилоҳоти фаровони ҷуғрофӣ ва ҷобачогузори (локализатсия)-и дурусти онҳо хонандаро огоҳӣ ва тасаввури рангин мебахшад. Ба ғайр аз ин, дар романи «Оташ дар хонаи қадим» номи гузару маҳаллоти баъзе манотиқи аморати Бухоро хеле дақиқ ва рӯшан баён ёфтааст, ки манзараи умумии он рӯзгорро дар назари хонанда муҷассам месозад.

Сабабҳои сар задани инқилоб ва натиҷаҳои он, ки то имрӯз миёни донишмадони дар атрофи он баҳсҳо идома дорад, нависандаро бетараф нагузошта, назари худро оид ба масъалаҳои бавучудомада, дар ҷо-ҷойи асар ба таври муқоламави миёни персонажҳои асар баён доштааст:

“Агар дар мисоли Бухоро гирем, кор чунин сурат гирифта буд: халқ талаб кард, ки аскарӣ сурх ёрӣ диҳад (ҳар чанд фақат талаби ҷавонбухориён буд), дигар ин ки амир Олимхон бо давлати навтаъсиси болшевикҳо муносибати душманона пеш гирифт. Ба аксулинкилобӣ, ки аз Россия ба Осиёи Миёна ба Бухоро омада буданд, паноҳ дод. Баъзеҳоро ба кор гирифт. Пас ба аскарғундорӣ шуруъ кард, ки ин маънои тайёри ба ҷангро дошт. Шояд бар болои ин ҳама андешаи ба даст даровардани хазина низ ҳамроҳ шуд” [3, с. 227].

Бо аэропланҳо шаҳри таърихии Бухоро гулӯлаборон кардани инқолибиён ва хароб кардани биноҳои таърихӣ, ки чанд рӯз тӯл кашидааст, то кунун дар радиои фоҷиаҳои қомилан махфӣ қарор дошт. Нависанда аз натиҷаи маводи омӯхтааш дар ҳалли ин масъалаҳо суд чуста, бо факту далелҳои муқаммал аз рафти ин фоҷеаҳо сухан ба миён оварда, чунин нигоштааст:

“Бомбаборони Бухоро тавассути нӯҳ аэроплан ҷони ҳазорон одамон ва маҳзани китобҳои гаронбаҳо, ки ёдгори гузаштагон буд, ба қоми худ фуру бурд. Баъзе китобҳои боқимондари болшевикон дар пеши ҷашми мардум ба қоми оташ афканданд, ки барои миллати тоҷик фоҷиаи бузург буд. “Хирмани китоб месӯхт. Бӯйи пуста латта ва дуди ғализ атрофро пур кардааст. Як гурӯҳ сарбозҳо дар атрофи хирман посбон истодаанд. Китобҳои қуҳнаю нав, хурду бузург, баъзе ҷилд аз пуста, баъзе ба рӯймол печонда шуда, баъзе ордолуд, баъзе дарози ним метр, ҳатто, зиёдтар аз он, баъзе сандуқча барин ғафс. Дар байни оташ ҷо-ҷо сандуку хурчинҳои пуркитоб ҳам ҳастанд” [3, с. 343].

Онҳо ҳеҷ эътимоде ба мазмуну мундариҷаи ин китобҳо надоштанд, қолли ин китобҳоро ба қоми оташ андохтанд. Зинда нигоҳ доштани ҳофизаи таърихии миллат, дар

ҳама ҳолат, пеш аз ҳама, таъя ба қувва ва тавоноии худ кардани мардум матолиби махсус ва муҳимме ҳастанд, ки нависанда ба онҳо таъкид меварзад.

Ҳифзи Ватан, орзуи зиндагӣ дар зодгоҳ, хонаводаи сарчамъ аз ҷумлаи муҳимтарин ормонҳои ҳастанд, ки шахсияти асосии роман – Мансури Самарқандӣ дар қалби худ мепарварад ва то охирин лаҳзаи ҳаёт баҳри ба даст овардани мубориза мебарду танҳо бо ёди онҳо мезияд:

“Умуман, қисмати Ватан ҳам мисли қисмати одамонаш будааст. Фалокат аз таги по меҳезаду ту чӣ кор карданатро намедонӣ?” [3, с. 441].

Манзили ўро бегонагон соҳиб шудаанду ҳудаш дар ба дар мегардад, ҳатто, наздик шудан ба он ҳам душвор шудааст. Дар лаҳзаи зерин ин лаҳзаи моламоли ҳузну андуху ҳасрат ҷунин тасвир шудааст:

“Рӯзи дигар ҳам Мансур дил накард, ки сӯйи ҳавлиаш равад... Аз дур ба дару девору кунгураҳои пештоқи айвон нигариста, аз ҳасрату ҳаяҷони зиёд лаҳзае шах шуда истода. Ба ҷойи дарвозаи дутабакаи кандакорӣ, ки ҳалқаҳои зард дошту ҳангоми дарро кушодан садоаш то ҳона мерафт, дарвозаи оҳанин шинондаанд... Хотираҳои ҳудаш, хотираҳои падару бобою бобокалонҳои ин ҷо манзил доранд. Тӯйҳои овозадор гузаронданд. Мешавад, ки аз ҳамаи ин ҷудо шавӣ? Инсон аввал ба ҳонааш, баъд ба шахр, ба кишвар, ба мардум, ҳатто, ба ҳукумат пайвастагӣ мегирад ва ҳамаи инро ном ватан аст. Беҳро, ки буридӣ, чӣ мемонад? На хотира мемонад, на худат ва на қурб дорӣ. Як ҳолати беқарорӣ вучудаширо фаро гирифт” [4, с. 45].

Ҳолати мазкур танҳо ба як Мансур мутааллиқ нест, дар он замон ба зиндагии қулли инсонҳои, ки набзи муқаррарии ҳаёт ба ҳастии онҳо алоқаманд буд, ба истилоҳ, ашрофзодагон ва нафарони андаке сармоядор ҷунин ҳалал ворид гардида буд. Аммо на ҳамаи онҳо ба монанди Мансур то вопасин лаҳзаи умр талош карданд. Хонаводаҳои зиёде ғурбатро ихтиёр карданд, оилаҳо парешон шуданд. Баъзеҳо, асосан сармоядорони он сӯйи Ому ва дигар кишварҳо, ҳешовандони худро пайдо карданд, вале боз ҳам раҳгумзадагонӣ ҳамоно солҳои парешонӣ ҳастанд, ки ҳанӯз дар ҳасрати дидори ватани аҷдодиашон ҳаёт ба сар мебаранд.

Дарвоқеъ, инқилоби соли 1920, ки дар Бухоро ба вуқӯъ пайваст, “мисли санги бузурге, ки аз қӯҳ ғелида, ба қӯли об зада, онро ба ҳар тараф пош медиҳад, мардумро аз диёрашон берун кардаю ба ҳар сӯй парешон намуд” [4, с. 14]

Ҳолати саргардонӣ, ки дар нақши Мансур намудор мегардад, бо мақсади муайян: ба таври фарогир инъикос кардани вазъи бухронии ҳамоно солҳо ва ҳолати равонии мардум ба риштаи тасвир кашида шудааст. Роҳбалади Мансур дар саргардонӣ фақат тақдир аст. Сарнавишт вайро ба ҳар қӯю барзан, ободию ноободӣ мебарад, бо дӯсту душман рӯ ба рӯ мекунад, хорию зори мардумро ба ҷашмонаш менамоёнад, бо одамони мухталиф ҳамсуҳбат мегардонад.

Дар образи Мансур ҳақталошии тоҷикон ҳам инъикос ёфтааст. Мансур дар оғози фитнаи инқилоб эҳсос мекунад, ки саҳми тоҷиконро аксар нодида мегиранд. Дар мансабҳои ҳукумати ҷадид тоҷикон ҷандон нақши қавӣ надоранд, аксар аз табори турку тотор ба мақомот баргузида мешаванд. Ба истиснои Файзуллоҳ Ҳоча ва Фитрат, ки онҳо ҳам фирефта ва фурухташуда ҳастанд, тоҷиконро, асосан, муздурони собиқ, дар ҷеҳраи намояндаи халқ аз миёни табакаи коргару деҳқон, намояндагӣ мекунанд. Барпо кардани Ҷумҳурии халқии шуравии Бухоро фиреби назаре беш набуд, ҳамчунон ки нишонаҳои таърихии Бухорои таърихию саросар нобуд карданд. Дар тамоми мактабҳои нав таълимо ба забони туркӣ ба роҳ монданд.

Монанд ба манзараи дарболанақлшуда лаҳзаҳои зиёде дар роман тасвир шудаанд, ки онҳоро наметавон бе эҳсос хонд: марги ҷавонмардони ноком ва дар ҳасрати онҳо ғавтидани модарон, бесаробон мондани хонаводаҳо, парешонии қӯдакони ноболиғ дар ғурбат, ба ёди ватан ҷон додани афроди баномус...

Нависанда дар мисоли рӯзгори парешоншудаи чанд хонавода фочиаи ба сари мардуми озода омадаро, ки сабабгораи саркардагони инқилоби болшевикӣ, бахусус, пойлучҳои ба ҳукми тақдир дар маҳаллот ба мансабҳо расида буданд, таъсирбахш ба қалам овардааст.

Чехраи дигаре, ки дар роман мавриди таҳқиқи бадеӣ қарор гирифтааст, ҷадид (ҷадидҳо) мебошад, ки аз оғоз то анҷом, асосан, дар мисоли афқору андеша, ҳаракат ва пайроҳаи ҳаётии як шахсият – Низоммахдум пайгирӣ шудааст. Маҷмуи амалиёти ин шахсият ба сурати типӣ ба тасвир омада, дар баррасӣ ва муҳокимаҳои шахсиятҳои дигар, аз ҷумла ҳамсари худаш, ки ҳамаи бадбахтиҳои ба сари оилашон омадаро натиҷаи фаъолияти ҷадидҳо медонад, мардуми одӣ, ки онҳо қудрати зехнии андешидан перомунӣ хувияти инсонӣ ва тақдири таърихӣ милатро надоранд, тақмил мешавад. Ҷадидҳо, дар ҳақиқат, дар дигаргуниҳои вазъи сиёсии оғози садаи гузашта дар Бухоро то дараҷае нақши калидӣ ҳам доштанд. Орзуи нияти ҷадидҳоро захири боварӣ ба коми худ фурӯ кашид: боварӣ ба ислоҳоти ваъдагии амири Бухоро, аз як тараф, таъя ба намоёндагону гумоштагону аскарони ҳукумати русӣ, аз тарафи дигар, онҳоро дилмонда менамуд. Афсӯсу надомате, ки дар порчаи зерин аз забони Низоммахдум таҳрир шудааст, вазъи равонии ҷадидҳоро баъд аз вуқӯи ҳодисаҳои, ки ҷашмдор набуданд, ба намоиш мегузорад:

“Аламот мекунад, ки ту ноогоҳона дар ин корҳо шарикӣ. Мардум рост меғӯянд, ки ҷадидҳо пеш даромада, ин вайронӣҳо карданд. Моя русҳо чунин аҳмақ карданд. Моя пеш андохтаю инқилобу ҷангу сӯхтору дуздия худашон афрӯхтанд. Чунон вонамуд карданд, ки ин кор бо талаби мо шуд. Ба мо ёрӣ карданд, вассалом. Дар он шӯриши аввала ҳам, ки Колесова ҳамроҳӣ кардем, аҳмақамон карда буданд. Азоба мо кашидем, бадномия мо гирифтему ҳама шахду товони ҷанг аз онҳо шуд” [4, с. 152].

Раванди амалиёт дар ниҳояти кор чунон ба вуқӯи пайваست, ки ҳеҷ намоёндае аз ҷадидия ворида ҳукумати ҷадид нагардид, ҷамъияти онҳо пароканда, худашон овораву саргардону хонавайрон шуданд. Ба монанди аҳли оилаи Низоммахдум сарҷамъии хонаводагии кулли ҷадидҳо табоҳ гардида, тақдири ҳамгун насиби хонаводаи ҷадидҳои дигар ҳам гардид. Ҳамин тавр, ҷадидҳо аз кулли ҷиҳот бой дода буданд ва бо гузашти андак замоне нишоне аз онҳо боқӣ намонда буд.

Аммо вазъият дар он рӯзгор чунон тарҳрезӣ шуда буд, ки на танҳо таҷаддудхоҳон, балки ҷонибдорони амир ҳам бой дода буданд. Тарс аз таъсири Британия гумоштагони русро, ҷӣ пеш аз инқилоб ва ҷӣ баъд аз он, дар тасмимгирӣ ва оғози ҳама гуна ҳаракату амалиёт таҳрик мебахшид. Барои саркардагони рус дар он замон ислоҳоте, ки ҷадидҳо дар назар доштанд, муҳим набуд. Балки онҳо, ки барои ба даст овардани қудрати сиёсӣ мубориза мебуданд, аз ҳастии ҷадидҳо сӯйистифода карданд. Ҷадидҳо ягона қувваи озодандеше буданд, ки оид ба ояндаи мардуми Бухоро бо диди нав меандешиданд ва кӯшишашон ба он равона шуда буд, то низоми зиндагии мардум ва сохти ҷомеаҳо бо роҳи тағйири тафаккури мардум ва ислоҳот тағйир бидиҳанд.

Дар романи «Оташ дар хонаи қадим» вобаста ба вусъати жанрии он Мирзо Насриддин як қатор чехраҳои муҳимро тасвир мекунад, ки ҳамаи онҳо сарфи назар аз мусбату манфӣ буданашон дар сохтори бадеии асар, дар ифодаи консепсияи адабию бадеии муаллиф нақши муҳим мебозанд. Чехраи бадеии Мансур нисбат ба Мирзоумед фаъолтару муборизтар мебошад, ки ин ба муҳити камолоти шахсияти ӯ иртиботи қавӣ дорад. Аз тарафи дигар, дар романи «Оташ дар хонаи қадим» манзараҳои ҳаёти иҷтимоии мардум, зиндагии халқи тоҷик ба таври пурвусъат нишон дода шудааст. Нависанда воқеаҳои ҳаёти ва тағйири афқору андешаи мардумро на ҳамчун воқеанигори муқаррарӣ, балки ҳамчун санъаткор ва адиби тавоно бо образҳои чехраҳои равшани инсонӣ ва нақшу ҳодисаи воқеаҳои дорои арзиши адабию эстетикӣ тасвир намуда, дар паҳнои воқеаҳои бузурги сиёсӣ тағйир ёфтани симои маънавии инсонро нишон додааст. Дар ин асар, чехраҳои табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ аз қабилӣ бойҳо, арбобони дин, ходимони давлатӣ, сипоҳиёну сарбозон, дуздҳо, босмачиҳо ва аз тарафи дигар, симоҳои деҳқонон, чоряккорҳо, инқилобчиҳо, зиёӣён ва ходимони давлати Шуравӣ ва ғайраро фаро мегирад. Ин чехраҳо дар тасвири Мирзо Насриддин ифодакунандаи ҳислату характер ва афқору андешаи табақаҳои гуногуни иҷтимоии замон ҳастанд.

Нависанда дар тасвири симои ботинии мавриди назараш аз фактҳои таърихӣ истифода мекунад. Умуман, вусъати назари таърихӣ Мирзо Насриддин дар тасвири симоҳои бадеии офаридаи ӯ, кушодани моҳияти шахсиятҳо ва ҳодисаҳо нақши калон мебозад.

Як рукаи муҳимми раванди эҷодии адабии Мирзо Сайидзода, суннати таърихшиносии гузаштаи миллати тоҷик, аз ҷумла мактаби эҷодии устод Айнӣ ва шогирдону пайравони ӯ ба мисли Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, Р. Ҷалил, П. Толис, Ф. Муҳаммадиев, У. Кӯҳзод, С. Турсун ва дигарон идома ёфта, раванди таърихшиносии дар насри замони истиқлол инкишоф додааст.

Хонандаи тезхуш аз тасвирҳои Мирзо Сайидзода манзараи ибтидои асри гузаштаре тасаввур намуда, мочарои солҳои аввали инқилобро ба хубӣ пеши назар меоварад. Аз ин рӯ, дар нигоштани аъмоли мардони номдори таърих ва тасвири таърихи халқ ба зикру накуҳиши доғномаҳо пардохта, хонанда ва наслҳои ояндаро аз такрори ин фоҷиа барҳазар медоранд. Ба таъбири дигар, нависанда бар он аст, ки бо диди нав нигаристан ба воқеаҳои алоқаманд ба инқилоб, натиҷаҳои он ва таҳқиқи бадеии онҳо сабақи дуруст бардоштан аз гузаштаре ба хонандагон талқин ва ба ҷомеа пешниҳод намояд.

Пас аз мутолиаи романи ибратбахши «Оташ дар хонаи қадим» итминонам бар ин бовар афзуд, ки устод Мирзо Сайидзода як рӯшанфигри воқеист ва ҳамвора набзи ҷомеаро бо ҳушмандӣ ламс намуда, мушкilotи умдаи онро дар миён мегузорад. Ба таъбири дигар, бо дард ошноӣ ва танҳо аз дардҳо менависад.

АДАБИЁТ

1. Қосим, Н. Нақши адабиёти бадеӣ дар таҳкими ваҳдати миллӣ // Садои Шарқ. – Душанбе, 2013. – №7, 203. – С. 11-12.
2. Мирзо, Н. Шаби душвор. - Душанбе: Деваштич, 2004. 256 с.
3. Саидзода, М. (Мирзо Насриддин). Оташ дар хонаи қадим. Ҷ. 1. – Душанбе: Бухоро, 2018. - 544 с.
4. Саидзода, М. (Мирзо Насриддин). Оташ дар хонаи қадим. Ҷ. 2. – Душанбе: Бухоро, 2018. - 448 с.
5. Салимов, Н. Маърифати бадеии таърих / Н. Салимов. – Хучанд, 1997. – 220 с.
6. Солеҳов, Ш. Адабиёт ва шинохти он (Маҷмӯаи мақолот) / Ш.Солеҳов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 240 с.
7. Солеҳов, Ш. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни XX (Масъалаи ташаккули жанр) / Ш.Солеҳов. – Душанбе: Дониш, 2011. – 331 с.
8. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1978. – 308 с.
9. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷ.2. – Душанбе: Дониш, 1980. – 353 с.
10. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷ.4. – Душанбе: Дониш, 1984. – 378 с.
11. Шукуров, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шукуров. - Душанбе, 2006. – 455 с.

ИНЪИКОСИ ВОҚЕИЯТИ ТАЪРИХӢ ДАР РОМАНИ “ОТАШ ДАР ХОНАИ ҚАДИМ”-И МИРЗО НАСРИДДИН

Дар ин мақола раванди таҳаввули инъикоси воқеаҳои таърихӣ дар эҷоди Мирзо Сайидзода ба таври умумӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Зарурате пеш омадааст, ки ҳақиқати воқеаҳои таърихӣ гузашта аз нигоҳи донишу ҷаҳонбинии имрӯза дар тасаввуроти аҳли адаб низ амиқ дарк шавад. Ин раванд вобаста бо тақозои замон санҷидан, баҳо додан ва дарк намудани воқеоти гузашта ва асолати маълумоту тасаввуроти пешин ба худшиносии ҷомеа роҳ мекушояд.

Паёми аслии мақола нишон додани ҳунари нависандагии М. Сайидзода, диди таърихӣ адибон дар ҳар давраи замон, ҳам ба таври кулӣ ва ҳам ба таври ҷузъӣ нишон додани андешаи ин нависандаро пайваст бо бахсҳои таърихӣ баррасӣ намуда, ҳамчунин, нишон додани идомаи суннати деринсолаи адабӣ, ба талаботи ҷомеаи мо мувофиқ будани он, маҳкаму побарҷо будани бунёди адабию ҳунарии он, бо мақсади боз кардани дариҷаи муҳофизае, тарҳрезӣ гардидааст. Хонандаи тезхуш аз тасвирҳои Мирзо Сайидзода манзараи ибтидои асри гузаштаре тасаввур намуда, мочарои солҳои аввали инқилобро ба хубӣ пеши

назар меоварад. Аз ин рӯ, дар нигоштани аъмоли мардони номдори таърих ва тасвири таърихи халқ ба зикру накухиши доғномаҳо пардохта, хонанда ва наслҳои ояндаро аз такрори ин фочиа барҳазар медоранд. Ба таъбири дигар нависанда бар он аст, ки бо диди нав нигаристан ба воқеаҳои алоқаманд ба инқилоб, натиҷаҳои он ва таҳқиқи бадеии онҳо сабақи дуруст бардоштан аз гузаштаро ба хонандагон талқин ва ба ҷомеа пешниҳод намояд.

Муаллиф зикр намудааст, ки «пас аз мутолиаи романи ибратбахши «Оташ дар хонаи қадим» итминонам бар ин бовар афзуд, ки устод Мирзо Сайидзода як рӯшанфигри воқеист ва ҳамвора набзи ҷомеаро бо хушмандӣ ламс намуда, мушкилоти умдаи онро дар миён мегузорад. Ба таъбири дигар, бо дард ошноӣ ва танҳо аз дардҳо менависад».

Калидвожаҳо: *воқеоти таърихӣ, табақаҳои гуногуни иҷтимоии замон, таърихнигорӣ, романи «Оташ дар хонаи қадим», Мирзо Сайидзода, инқилоби Бухоро, ҳаёти воқеии замон.*

ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ В РОМАНЕ "ПОЖАР В СТАРИННОМ ДОМЕ" МИРЗО НАСРИДДИНА

В данной статье в целом рассматривается процесс развития отражения исторических событий в творчестве Мирзо Саидзода.

Необходимо глубоко осмыслить истину событий прошлой истории с точки зрения сегодняшних знаний и мировоззрения в воображении литераторов. Этот процесс проверки, оценки и понимания прошлых событий и оригинальности предыдущей информации и идей прокладывает путь к самосознанию общества.

Основной посыл статьи – показать писательское мастерство М. Сайидзода в историческом воззрении писателей каждой эпохи, как в целом, так и в деталях, показывать мнение этого писателя в связи с историческими дискуссиями. Он также призван показать продолжение давней литературной традиции, ее соответствие потребностям нашего общества, прочность ее литературной и художественной основы, чтобы открыть дверь для дискуссии. По картинам Мирзо Сайидзода внимательный читатель представляет себе сцену начала прошлого века и вспоминает события первых лет революции. Вот почему, описывая деяния известных исторических деятелей и изображая историю народа, они обращают внимание на легенды и предостерегают читателя и будущие поколения от повторения этой трагедии. Иными словами, писатель намерен по-новому взглянуть на события, связанные с революцией, ее итоги и их художественное исследование, вынести правильный урок из прошлого до читателей и представить его обществу.

Автор отмечает, что «прочитав поучительный роман «Пожар в старинном доме», я еще больше убеждаюсь в том, что Мастер Мирзо Саидзода является настоящим просветленным человеком и всегда разумом чувствует пульс общества и поднимает его основные проблемы.

Ключевые слова: *исторические события, разные сословия того времени, роман «Пожар в старом доме», Мирзо Саидзода, Бухарская революция, время реальной жизни.*

REFLECTION OF HISTORICAL REALITY IN THE NOVEL "FIRE IN THE OLD HOUSE" BY MIRZO NASRIDDIN

It is necessary to deeply comprehend the truth of the events of past history from the point of view of today's knowledge and worldview in the imagination of writers. This process of checking, evaluating and understanding past events and the originality of previous information and ideas paves the way for a society's self-awareness.

In this article, as a whole, the process of development of the reflection of historical events in the work of Mirzo Saidzoda is considered. The main message of the article is to show writing skills M.

Sayidzoda, the historical vision of the writers of each era, both in general and in detail, showing the opinion of this writer in connection with historical disputes, as well as showing the continuation of a long literary tradition, its correspondence to the needs of our society, its integrity,

its literary and artistic construction designed to open the door to discussion. The attentive reader imagines the scene of the beginning of the last century from the paintings of Mirzo Sayidzoda and recalls the adventures of the first years of the revolution. That is why, describing the deeds of famous historical figures and depicting the history of the people, they pay attention to the legends and warn the reader and future generations against repeating this tragedy. In other words, the writer intends to take a fresh look at the events associated with the revolution, its results and their artistic research, bring the right lesson from the past to readers and present it to society.

After reading the instructive novel "A Fire in an Old House", I am even more convinced that Master Mirzo Saidzoda is a real enlightened person and always touches the pulse of society with his mind and raises its main problems. In other words, he is familiar with pain and only writes about pain.

Keywords: *historical events, different classes of that time, novel "Fire in an old house", Mirzo Saidzoda, Bukhara revolution, real life of that time.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Акрамов Фазлиддин Хукматуллоевич - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, аспиранти кафедраи назария ва таърихи адабиёти муосир. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 005550733, E-mail: Fazliddin@mail.ru*

Сведения об авторе: *Акрамов Фазлиддин Хукматуллоевич - Таджикский национальный университет, аспирант кафедры теории и истории современной литературы. Адрес: Таджикистан, 734025, г. Душанбе, пр. Рудакӣ 17. Тел.: (+992)005550733, E-mail: Fazliddin@mail.ru*

Information about the author: *Akramov Fazliddin Khukmatulloevich - Tajik National University, post-graduate student of the Department of Theory and History of Modern Literature. Address. Tajikistan, 734025, c. Dushanbe, Rudaki avenue 17, Phone: (+992) 005550733, E-mail: Fazliddin@mail.ru*

Гурӯҳи махсуси орояҳои адабиро санъатҳои лафзӣ ташкил додаанд. Онҳо бештар ба ороиши паҳлуҳои лафзии сухани бадеӣ ба кор бурда мешаванд. Санъатҳои лафзӣ бо санъатҳои маънавӣ иртиботи ҷудонопазир доранд ва онҳо дар якҷоягӣ сухани бадеиро ба вучуд меоранд ва бадеъишиносон дар замони нав бар таснифоти ҷадиду илмӣ он кӯшиш намуданд [12, с. 294]. Ин вижагии осори бадеиро «... ҳиллатҳои саноеоро, ки мутааллиқ ба лафз ё ба маънӣ ва ё ба ҳар ду бувад, санъат хонанд» [16, с. 106].

Соибӣ Табрӣзӣ дар ин маврид дуруст фармудааст:

Лафзу маъниро ба теғ аз якдигар натвон бурид,

Кист, Соиб, то кунад ҷонону ҷон аз ҳам ҷудо [7, с. 79].

Санъатҳое, ки дар робита ба маънӣ ҷиҳатҳои лафзии достони «Ром ва Сито»-ро зеб додаанд, чун санъатҳои маънавӣ зиёданд, вале серистифодатарини инҳо таҷнис, тарсеъ, тақдор, иштиқоқ, зуқофиятайн мебошанд.

Таҷнис дар луғат ба маънии «ба чизе монанд будан, гуна-гуна гардонидан, ҷамъ кардани ду чизи ҳамҷинс буда» [8, с. 20] мушобеҳ сохтан ва ҳамгуна кардан омадааст. Дар истилоҳ санъати лафзист, ки дар доираи калимаву иборау таркиботи шаклан яку мазмунан дигар ташаккул меёбад. Арзиши адабӣ ва ҳунарии таҷнисот дар он зоҳир мегардад, ки адиб бо овардани воҳидҳои якхелаи забонӣ ҷанд маъниро дар осори худ дарҷ месозад ва бадеияти каломашро таъмин менамояд. Аз тарафи дигар, таҷнис барои эҷодкору ҳунарманд дар тангии қофия кумак мекунад ва дар ташкили қавофии бадеию санъатҳои ҷудогонаи суханофаринӣ мусоидат менамояд. Навъҳои зиёди таҷнис маълум карда шудааст [1, с.137-141; 8, с.22-26; 13, с. 119-121; 11, с. 230-237], ки аз онҳо таҷниси том, мураккаб, зоиҷ бо маъмуливу серистеъмолии худ дар достони «Ром ва Сито» ба кор рафтааст.

Таҷниси том калима ва ифодаҳое, ки матни бадеӣ аз ҷиҳати таркиби ҳарфӣ ва овозӣ ба ҳамдигар мувофиқати пурра дошта бошад. Бинобар ин, назариядонҳо ҷунин таҷнисро «таҷниси тарсеҳ» гуфтаанд [10, с. 16]. Ҷунончи, дар байти зерини достони «Ром ва Сито»-и Масеҳии Понипатӣ мебинем, вожаи «салоҳ» ҷор маротиба як ҳел тақдор шудааст. Агар «салоҳ»-и садру ибтидо маънии муштараки ҳубию ҳайрияту нафъро дар худ дошта бошанд, «салоҳ»-и аруз ва зарб шакли ягона дошта бошанд ҳам, маънии мухталифро соҳибанд. Аз ҷумла, «салоҳ»-и нисбат ба зоҳид овардашуда ибодат аст ва «салоҳ»-и нисбат ба подшоҳ иброзгардида, таъмини сулҳу адлу осоиш мебошад:

Салоҳи зоҳидон зухду салоҳ аст,

Салоҳи подшоҳон аз салоҳ аст [6, с. 313].

Дар ин байт санъати тақдор ва мураддаф низ ба кор рафтааст, ки барои ба вучуд омадани маънии ҷолиби байти намуна хизмат кардаанд. Дар байти дигар, шоир калимаи «Ром»-ро ду маротиба ба кор буда, ки аввали мансуб ба образи марказии достонаш аст ва дигарӣ ҳолати ба марғ мувоҷеҳ гаштанро ифода кардааст. Манзури шоир аз ин, Ром ҷунон бо маҳорати баланд аз камингоҳи хеш ба ҷониби ҳадафи худ - Бол ном ҷанговар тир андохта, ки ба ҷусту ҷолоқӣ ва «тундӣ»-аш нигоҳ накарда, ба «дасти марғ ром» шудааст. Ҷунончи:

Ба ногаҳ аз камин зад новаки Ром,

Бад-он тундӣ ба дасти марғ шуд ром [6, с. 160].

Ин ҷо санъати тазод низ истифода шудааст, ки ҳолати муҳолифатомези баамаломадаро дар худ таҷассум кардааст. Дар идома шоир, манзараи зебоеро ба риштаи тасвир қашида, ки дар он фаъолияти инсон ва гул дар шустани рӯй бисёр муносиб афтодаанд. Масалан, рӯйи гулро ашқи шабнамаи саҳаргоҳ мешӯяд ва инсон ба об ва гоҳ бо шабнам дар лутфи шоир:

Ҷу гул шуста зи шабнам оби рӯро,

Ба рӯйи об афзуд оби рӯро [6, с. 80].

Манзури шоир аз ин «ёр мисли гул бо чехраи зебояш аз шабнам рӯи худро шуста», аз қатраҳои он обро мушкбору атрогину рангоранг сохта эътиборашро ба ин васила зиёд кардааст. Ибораи таҷниси «оби рӯ» яке ба маънии аслии ҳудаш воқеъ гашта, дигаре ба маънии иззату икрому эътибор омада, дар ташаккули муҳтавои байти намуна нақши босазо гузоштаанд. Дар идома низ шоир, аз таҷниси том кор гирифта, чунин фармудааст:

Зи кӯху дашт омад бар лаби чӯй,

Зи нилуфар ба обаш шуд нишон чӯй [6, с. 130].

Дар ин байт шоир, лаҳзаи ба ҷустуҷӯи об равона шудани яке аз образҳои достонашро нақл карда, таъкид фармуда, ки вай «аз кӯху дашт тавассути гули нилуфар роҳи обро ҷуста, билохира, чӯйи онро пайдо кардааст» ва шодоб гаштааст. «Чӯй»-и аввал ба маънои обгоҳ ва «чӯй»-и сонӣ ба маънои кофтукоб воқеъ шудааст. Дар байти баъдӣ, шоир бо истифода аз калимаи «намак» ифода ва ибораҳои зебои рехтаи тоҷикиро бо шакли хуби ҳунарий манзур карда, мазмуни ҳолиберо ба тариқи зайл кашф кардааст:

Намак бар захми ман сой ба ду даст,

Зи ман ҳаққи намак хоҳӣ намак ҳаст [6, с. 318].

Бо ин, соҳибсухан аз забони персонажи лирикии худ ба ёраш гуфтанист, ки «бо амалу рафтору ишваву нози хеш аламҳои маро зиёда мекунӣ ва агар ҷавоби инкорро аз ман хоҳӣ, имкони посухаш ҳаст». «Намак»-е, ки ин ҷо се бор дар шакл гирифтани ибора ва ифодаву мазмуни умумии байт такрор шудааст, ба маънии афзудани дард, ба маънии сипоси хотири амал ва ба маънии сазои рафторе ба кор рафтааст. Тавре ки мебинем, шоир аз навъи таҷниси том бо маҳорати олии суханофаринӣ ва огоҳона кор гирифта, каломашро бадеъ сохтааст.

Таҷниси мураккаб аз навъи дигари санъати мазкур маҳсуб меёбад, ки дар баёни фасеҳу бадеи андешаҳои шоир таъсири амиқ гузоштааст. Худуди ташаккули таҷниси мураккаб дар ду воҳиди луғавӣ: як калима, як ибора ва ё як таркиб, ки аз рӯи талаффуз ба ҳам монанданд, муайян гардидааст. Дар байти зерин шоир лаҳзаи дидори Рованро бо Сито рӯи коғаз оварда, самимият ва муҳаббату шефтагии вайро пурмуҳокот ва ҳолиб манзур сохтааст. Чунончи:

Кунам сад сар фидои пой Сито,

Чи якто сар, чи дахто сар, чи сито [6, с. 192].

Дар ин ҷо мусалламан, вожаи «Сито» номи образи марказист ва «сито», ки ба шакли таркиб даромадааст, адади «сӣ»-ро мушаххас намудааст. Дар идома, шоир аз забони Маймун лашкаркашии Ромро истикбол карда, чунин фармудааст:

Кунун бори ғам аз дил пок баргир,

Ададро гушта ҷононро ба бар гир [6, с. 226].

Ин ҷо вожаи «баргир» вобаста ба мазмуни мисраъ ба маънии ба пуррагӣ нест кардан, рафъ намудан, бартараф сохтан омадааст ва таркиби он «бар гир» маънии ба оғӯш гирифтаниро доро гаштааст. Дар қорбурди таҷниси мураккаб низ шоир маҳорати волое нишон дода, каломашро аз ин орояи хуби бадеӣ зинат бахшидааст.

Таҷниси зоид ҳам дар баёни афкори бадеии шоир нақши муайяне бозидааст. Ин навъи таҷнис аз анвои дигараш бо он фарқ кардааст, ки «ҳар ду калимаи мутаҷонис бо ҳуруфу ҳаракот мухталиф бошанд» [4, 85]. Чунонки дар байти зайл мебинем, шоир «шатранҷ ва шати ранҷ»-ро дар меъёри ташаккули таҷниси зои манзур кардааст:

Басо Маймун, ки бозиданд шатранҷ,

Ба доной гузашта аз шати ранҷ [6, с. 138].

Маъмулан, «шатранҷ» бозии шохмот аст, вале «шати ранҷ» соҳили дарёи азобу мушкилист. Манзури шоир аз ин байт он аст, ки инсон тавассути доной метавонад аз ҳамаи мушкилот раҳо ёбад. Дар идома шоир таъкид фармуда, ки агар «аз зулфи бутон зуд оромиш ёбӣ, сайди ту пайваста дар ихтиёри Ром» нахоҳад монд.

Чу аз зулфи бутон зуд ёбӣ ором,

Намонад сайди ту пайваста дар Ром [6, с. 201].

Ин ҷо вожаи «ором ва ром» таҷниси зои мебошад. Дар зимни он, санъати ихом низ ба кор рафтааст, ки имкон дорад аз байти мазкур маъниҳои дигар ҳам берун оварда шавад. Дар

ин намунаи навбатӣ шоир аз набарди танбатани пури Рован ва Ҳанунат забон кушода, майдондориву муҳорибаи ононро ба таври зайл васф кардааст. Чунончи:

Ду рӯйитан зи бас майдоннавардӣ,
Дар он пархош дода, доди мардӣ [6, с. 201].

Вожаҳои «дода»-ю «дод» таҷниси зоида мебошад, яке амал ва дигаре ба ҳадди камол расонидани он маҳсуб меёбад. Дар мисоли навбатӣ, шоир ҳолати хузновари Ромро, ки аз бадгумонии вай нисбат ба Сито сар задааст, чунин тасвир кардааст:

Ба ҳайрат буд кораш субҳ то шом,
Даҳону дида баст аз хобу ошом [6, с. 300].

Ин ҷо вожаи «шому ошом» таҷниси зоида мебошад, ки яке анҷоми рӯзро мефаҳмонад ва дигаре хӯрдану нӯшиданро ифода менамояд. Тавре ки аён мегардад, адиб бо ба кор андохтани таҷниси зоида ва умуман, навъҳои дар боло мазкури он муносибати огоҳона ва ҳунарий анҷом дода, афкори ҳудро бо ғояҳои ҷолибаш дар либоси бадеъ манзури хонанда намудааст.

Тарсеъ дар луғат ба маънии «ҷавохир дарнишондан» ва дар истилоҳ «калимотро мусаччаъ гардонидан ва алфозро дар вазну ҳуруфи хавотим мутасовӣ доштан» [7, с. 269-270] омадааст. Ҳамқофия будан, ҳамвазнӣ ва ҳарфҳои камобеш баробар доштани таркибу ибороту калимоти шеър шартӣ асосии ба вучуд омадани тарсеъ будааст [14, с. 328; 11, с.227; 16, с. 173; 5, с. 214]. Тарсеи аз тақаллуф берун ҳусни суханро меафзояд ва хушоҳангии онро таъмин месозад. Ба таъкиди бадеъшинос Т. Зеҳнӣ: «Дар шеъри шоирони бузург тарсеъ чун интиҳоби сунъӣ ва зӯрбазӯракии калимаҳо не, балки чун маҳсули таъби равон намоён гардида, самимияти шеърро хеле қувват медиҳад» [2, с. 136]. Масеҳои Понипатӣ ба қадри тавони эҷодии худ тавониста, ки тарсеъро ба таври матбуъ, маҳсусан, барои ифода қардани маонии дилкашу рангину бадеъ ба кор барад ва шеърашро аз тақаллуфоту сохтакории хушқу ҳолӣ эмин доштааст. Чунончи, дар байти зайл мебинем, шоир бо истифода аз санъати тарсеъ разми Рому Лачҳманро бо девон ба риштаи тасвир қашида, аз сеҳру ҷодуи онҳо ба беҳушӣ гирифторм шудани ҷанговаронро нақл кардааст:

Бурун садпора чун ҷайби ятимон,
Дарун овора чун ҷайби қаримон [6, с. 251].

Ҳамаи калимаҳои ин намуна, ба меъёр ва шартӣ эҷод гардидани тарсеъ мувофиқат доранд. Аз ҷумла, ҳамқофия қардани вожаҳо, ҳамвазн сохтани калимаҳо ва ҳатто, мураддаф намудани таркиботи дохили байт, далели хуби тарсеофаринии адиб мебошад. Ҳамчунин, пас аз ҳичрону ҷудой ба висоли ҳам расидани Рому Сито дар байти зайл тавассути санъати тарсеъ рӯйи коғаз омадааст, ки ғайритақаллуфӣ буда, қулминатсияи дostonро бармало кардааст:

Ба ҳам биншаста ду зону ба зону,
Ба ҳам пайваста ду абрӯ ба абрӯ [6, с. 297].

Ин ҷо низ меъёри дар таърифи тарсеъ аз ҷониби бадеъшиносон таъин гардида, риоя шудааст. Дар намунаи мазкур санъатҳои мураддаф ва ҳоҷиб ҳам ба кор рафтааст, ки онҳо ба санъати тарсеъ тобеъ қарда шудаанд. Дар намунаи дигар, соҳибсӯхан ҳамоно аз ҷанги Рому Лачҳман бо девон ёд қарда, дар баёни андешаҳои аз санъати тарсеъ истифода намудааст. Чунончи:

Ғаҳе чун ғӯши ҳар дар сар ҳазида,
Ғаҳе чун мӯйи сар барзад зи дида [6, с. 247].

Дар ин ҷо ҳам адиб огоҳона ва ҳунармандона калимаҳоро паси ҳам ҷида, байти зебои мусарраеро манзури хонанда сохтааст. Дар ҳилоли ин, шоир санъатҳои ташбеҳ ва тазод ба кор рафта, маънии балеғи каломии ҳунарии соҳибсӯханро таъмин намудааст. Дар маҷмӯъ, таҳлили абёти намуна нишон медиҳад, ки шоир дар қорбурди тарсеъ ва эҷоди абёти мусарраъ маҳорати олиашро бармало намудааст.

Такрор дар луғат қореро ҷандин бор қардан ва дар истилоҳ санъатест, ки адиб барои возеҳтару равшантар гардидани фикраш калимаву ибораву таркиботеро гаштаю баргашта зикр менамояд. Меъёри истифодаи санъати мазкур талаб мекунад, ки такрор бояд аз ҳад

нагузарад, бамаврид бошад, ба таъкиди фикре равона шавад, дилгиркунанда воқеъ нашавад ва ғайра. Масалан, дар байти зерин шоир калимаи «кишвар»-ро се маротиба барои мушаххас гардидани маънӣ ва матлаби худ истифода бурдааст:

Ҳаме шуд аспаш аз кишвар ба кишвар,
Бад-ин сон ҳафт кишвар шуд мусаххар [6, с. 315].

Дар мисраи аввал ҳаракати аспро нишон дода бошад, дар мисраи баъдӣ нуктаи охири ин ҳаракатро муайян намудааст. Ин ҷо санъати ихом низ мушоҳида мешавад, зеро манзури шоир аз ин байт, ба кишваркушой ҳам иртибот пайдо мекунад. Дар байти навбатӣ, шоир чудо шудани Ромро аз Сито амали нодуруст ва хато ҳисобида, онро як навъ ҷафои ошиқ нисбат ба маъшуқа муаррифӣ намудааст:

Хато карду хато карду хато кард,
Ки бар маъшуқи худ ошиқ ҷафо кард [6, с. 312].

Чунонки мебинем, соҳибсухан бо такрор кардани ҷумлаи «хато кард» ҳама гуна ҷафои норавои инсонҳоро, махсусан, дилдодаҳоро маҳкум кардааст. Дар шакли ҷумла интиҳоб шудани такрор дар каломии мавзун аз суханвар маҳорат ва огоҳии хуби амалӣ меҳӯҳад, соҳибсухан мунтаҳо аз уҳдаи он ба дараҷае олӣ баромадааст. Дар байти дигар вожаи «кӯҳ» мукаррар шуда, дар ташаккули каломии ҳунарии шоир нақши бориз гузоштааст. Ин ҷо вожаи мазкур барои дақиқияти фикрро нишон додан ва ҳадафи адибро нишонрас кардан хизмат карда, танаввуи маъноии байтро таъмин сохтааст. Чунончи:

Санамро дид нолон зоҳиди кӯҳ,
Ба зери кӯҳ бар дил кӯҳи андӯх [6, с. 308].

Масалан, “кӯҳ”-и аввал макони зисти зоҳидро нишон додааст ва такрори дуҷумла сеюми он ҳалати бади Ситоро ҳангоми ҳамли тифл мушаххас маълум намудааст. Дар байти дигар, адиб ба ҷаҳони маънавӣ ва фикрии инсон дохил шуда, тавассути санъати такрор ба натоиҷи ҷолибе даст ёфтааст. Вай калимаҳои мукаррарро чунон ба кор бурдааст, ки онҳо якдигарро ҳам шарҳ додаанд ва ҳам бар таъкиди ҳам воқеъ гаштаанд. Чунончи:

Ки дилро зикри кулфат кулфат орад,
Хирадро фикри ваҳшат ваҳшат орад [6, с. 229].

Моҳияти афкори шоир ба он далолат мекунад, ки одам «зикри кулфат»-ро бар «дил» ва «фикри ваҳшат»-ро дар мизони «хирад»-аш ҳеҷ гоҳ роҳ надихад, вагарна вуруди онҳо ба олами маънавии бани башар ба таъкиди соҳибсухан паёмадҳои ногувор хоҳад дошт. Тавре ки мебинем, шоир санъати такрорро ба вачҳи аҳсан истифода бурда, афкорашро музайяну рангорангу мушаххасу нишонрас намудааст.

Иштиқоқ дар луғат ба маънии шикафтан воқеъ гаштааст. Дар истилоҳ санъатест, ки аз як реша сохта шудани калимаҳоро дар шеър тақвият мебахшад. Ҳамчунин, калимоти гуногунрешаи мушобехталаффуз низ мансуб ба ин санъат доништа шудааст [15, с. 533].

Ба ифодаи дигар, иштиқоқ ҳамон калимасозист. Аҳамияти забонӣ ва адабии иштиқоқ дар он зоҳир мешавад, ки адиб тавассути санъати мазкур мусалсалии баёнашро таъмин месозад, таркиби луғавии шеърро бой менамояд ва вусъати андешаро тақвият медиҳад ва дар заминаи ҳамаи ин, вожаҳои ҷадид эҷод мекунад. Санъати иштиқоқ дар достони «Ром ва Сито» зиёд ба кор рафтааст ва ин муаллифи онро чун суханвари огоҳ аз имконоти луғавию дастурии забони тоҷикӣ муаррифӣ менамояд. Ба намунаи зайл мутаваҷҷеҳ мешавем ва санъати иштиқоқро ҷӣ тарз истифода кардани шоир маълум мегардад. Чунончи:

Аз он абрукамон гуфт, эй камондор,
Кашида ду камон хуш-хуш ба як бор [6, с. 63].

Дар ин байти шоир аз калимаи «камон», ки зикраш рафтааст, калимаҳои дигарро аз ин реша, мисли «абрукамон ва камондон» ба вучуд оварда, маънии ҷолиберо манзур сохтааст. Дар байти зер шоир дар «хоку хун» оғӯшта шудани Ромро нақл карда, ки Сито аз дидани ин ҳолат мутаассир гашта, сабрро аз даст дода, «зор нолидааст». Чунончи:

Чу Сито Ромро дар хоку хун дид,
Зи тоқат тоқ гашту зор нолид [6, с. 253].

Иштиқоқи ин байт «тоқату тоқ» мебошад, ки анҷоми сабри Ситоро дар худ таҷассум кардааст. Дар намунаи навбатӣ, шоир аз мардонагиву майдондорӣ ҳарф зада, вожаҳои «марду мардӣ»-ро иштиқоқ намудааст:

Ба майдон ояд он к-ӯ мард бошад,
Вагарна лофи мардӣ сард бошад [6, с. 211].

Манзури шоир аз ин «мард» ба маънои васеаш бояд дар ҳама ҷо пешсаф бошад ва шарафу номуси худро, аз ҷумла дар набарду майдондорӣ ҳифз карда тавонад. Тавре ки маълум мегардад, иштиқоқ низ дар каломи ҳунарии шоир дуруст истифода шудааст ва он дар таҳкиму тавсияи мазомину шакли ашъораш нақши ҳалқунанда ва созгор гузоштааст.

Зуқофиятайн аз санъатҳои бадеиест, ки дар ду-се қофия фароҳам меояд. Маъноӣ луғавиаш дуқофия мебошад. Масеҳи Понипатӣ аз ин навъи ороӣ бадеӣ огоҳона кор гирифта, хушоҳангии каломашро таъмин сохтааст. Дар ин навъи санъат низ меъёр муайян шудааст, ки риояи он арзиши адабию ҳунарии суҳанро боло мебарад. Ин меъёр, пеш аз ҳама, дар ғайримаснуъ воқеъ гаштани қофияҳо маънидод ва таъин шудааст. Шоирӣ мавриди назари мо зулқофияро ба тариқи зайл истифода кардааст:

Дами рухсат ба ҷамъи зоҳидон гуфт,
Забонаш гавҳари рози нӯҳон суфт [6, с. 101].

Қофияи асосии ин байт дар ҷузвӣ «-уфт»-и калимаҳои «гуфту суфт» ҷой дода шудааст ва дар зимни ин, соҳибсуҳан қофияи дигареро илова кардааст, ки дар ҷузвӣ «-он»-и калимоти «зоҳидону нӯҳон» ҷойгир мебошад ва ҳардуи онҳо бинобар бо ҳарфи рави тамом шуданашон қофияҳои навъи муқайяд маҳсуб меёбанд. Ҳамчунин, дар мисоли дигар низ шоир дар баёни андешааш ба як қофия иктифо накарда, қофияи иловагиро бар он ҳамроҳ намудааст:

Дар он шаб бедилу бо бахт дар ҷанг,
Чу мори ҳаста сар мекуфт бар санг [6, с. 170].

Ин ҷо соҳибсуҳан шаби ҳиҷронӣ Рому Ситоро дар назар дорад ва қавофиро дар охири байт ҷуфт кардааст. Қофияи асосӣ дар таркиби калимоти «ҷангу санг» бо ҷузвӣ «-анг» ва қофияи ҳунарий бошад, дар таркиби вожаҳои «дару бар» бо ҷузвӣ «-ар» ҷой дода шудааст.

Дар намунаи зерин шоир ҳамоно дар ибрази афкори бадеияш аз санъати зулқофиятайн истифода кардааст. Ҷунончи:

Ҳама тан руҳ гашт он ҷавҳари пок,
Ба нақли руҳ шуд дар пайкари хок [6, с. 323].

Шоир ин ҷо аз анҷоми рӯзгори Сито ва Ром ёдовар шуда, ки он ба анҷоми зиндагии ҳамаи инсонҳо иртибот пайдо кардааст. Қофияи аслии байти мазкур дар вожаҳои «поку хок» дар ҷузвӣ «-ок»-и онҳо ҷой гирифтааст ва қофияи иловагии он дар калимоти «ҷавҳару пайкар» дар ҷузвӣ «-ар» ҷойгир мебошад, ки аз рӯи моҳият ва таркиби ҳуруфи решагии қавофӣ навъи муқайяд маҳсуб меёбад. Ҷунонки мебинем, шоир дар истифодаи санъати зулқофия ҳадди миёнаро интиҳоб намуда, ба ин васила соҳибмаҳорат будани худро дар қофияофаринӣ собит кардааст.

Хулоса, аз таҳлилу баррасӣ ва пажӯҳиши масъалаи мавриди назар метавон ба натиҷаи зайл расид:

1. Дар достони «Ром ва Сито» санъатҳои лафзӣ низ мисли санъатҳои маънаӣ мавқеи назаррас дошта, дар баёни андешаҳои бадеии шоир аз ҳар ҷиҳат мусоидат кардаанд. Муҳимтарин вijaгии қорбурди санъатҳои мазкур ғайритақаллуфӣ будани онҳост, ки ба ҷуз зебоии лафз ба маънӣ ҳам таъсири хуб гузоштаанд. Ҳамчунин, шоир ҳеҷ як санъати лафзӣ ба қорбурдашро бе мавриду ноҷо дар каломи ҳунариаш ҷойгир накардааст.

2. Агарчи дар достони мавриди назар санъатҳои лафзӣ зиёде ба қор рафтааст, аммо дар миёни онҳо нақши санъатҳои таҷнис, тарсеъ, тақрор, иштиқоқ, зуқофиятайн хеле назаррас мебошад.

3. Санъати таҷнисро шоир бо маъмултарин анвоаш, мисли том, мураккаб, зойд ба қор бурда, бадеияти суҳанашро ҷи аз ҷиҳати лафз ва ҷи аз ҷиҳати маънӣ таъмин кардааст.

4. Санъатҳои дигари лафзӣ ҳам ки ин ҷо тазаккур ёфтанд, бо вижагиҳои бадеии худ шакл ва мазмуни дostonро зинат дода, хушоҳангию ғановат ва дилнишинии онро таъмин намудаанд.

Адабиёт

1. Бобоев, Ю. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1987. – 320 с.
2. Зехнӣ, Т. Санъати сухан. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
3. Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. Бадоеъ-ул-афкор. Ҳозиркунандаи ҷоп Урватуллои Тоир. – Душанбе: Ҳумо, 2006. – 232 с.
4. Мунтахаби «Тарҷумон-ул-балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сехр». /Дар таҳияи Ҳудой Шарифов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 144 с.
5. Мусулмонкулов, Р. Суханшиноси беназир / Раҳим Мусулмонкулов. Фурӯғи шеърӣ ҷонпарвар. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 224 с.
6. Понипатӣ, Мулло Саъдуллоҳи Масеҳо. Ромояни манзуми Масеҳо. – Лакхнав: Нувел Кишур, 1899. – 329 с.
7. Розӣ, Шамси Қайс. Ал-муъҷам. /муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп У. Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
8. Сатторзода, А. Такмили бадеи форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ) / А.Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2011. – 380 с.
9. Соиб, Мирзо Муҳаммадӣ. Мунтахабот /мураттибон: Аҳрорӣ З., Лоик, Ш. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 704 с.
10. Ҳусайнӣ, Атоллоҳ Маҳмуди. Бадоеъ-ус-саноеъ. Ҳозиркунандаи ҷоп Раҳим Мусулмонкулов. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 205 с.
11. Чалисова, Н.Ю. Рашид ад-Дин Ватват и его трактат «Сады волшебства в тонкостях поэзии» / Н.Ю. Чалисова // Ватват, Рашид ад-Дин. Сады волшебства в тонкостях поэзии (Хада'ик ас-сихр фи да'ик аш-ше'р) / пер. с персид., исслед. и коммент. Н.Ю.Чалисовой. – М.: Наука, 1985. – С. 9-82.
12. Шафеи Кадканӣ, Муҳаммадризо. Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ. – Техрон, 1385. – 732 с.
13. Шарифов, Х. Каломи бадеъ. – Душанбе: Маориф, 1991. – 160 с.
14. Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайси Аррозӣ. Алмуъҷам фӣ маойири ашъорил Аҷам. / ба тасҳеҳи аллома Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ ва тасҳеҳи муҷаддади мударрисӣ Разаӣ ва тасҳеҳи муҷаддади дуктур Сирӯси Шамисо. – Техрон: Илм, 1388. – 640 с.
15. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 1. – Душанбе, 1988. – 544 с.
16. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.3. – Душанбе, 2004. – 518 с.

САНЪАТҲОИ ЛАФЗӢ ДАР ДОСТОНИ «РОМ ВА СИТО»

Муаллиф дар мақола ба яке аз масъалаҳои мубрами адабиётшиносӣ, ки дар таълимоти адабии классикӣ баррасӣ шуда буд, тавачҷуҳ намуда, ибраз мекӯрад, ки шинохти санъати лафзӣ дар дostonҳо ва махсусан, дар дostonи «Ром ва Сито» заминаест барои рушди маърифатпазирӣ муҳаққиқони имрӯза.

Асос ва моҳияти аслии ҳар матни адабиро ҳунари офаринандагии муаллиф ташкил медиҳад. Ин ҳунар ҳамоно вақт зоҳир мегардад ва ҳамоно вақт сухани одӣ ба каломи ҳунари табдил меёбад, ки адиб дар баробари мавзӯ, вазн, қофияву радиф, тарзи тасвир, баёни ҳадафмандонаи андеша, ғояи олии созанда, ягонагии шакл ва муҳтаво ва монанди инҳо аз санъатҳои бадеӣ огоҳона истифода барад ва каломи худро зебову дилпазиру хонданӣ ва мондагор созад.

Дар мақолаи баррасишуда муаллиф ибраз мекӯрад, ки санъатҳои бадеӣ дар каломи ҳунари нақши калидӣ дошта, онҳо ҳам ба лафзу ҳам ба маънии каломи бадеъ таъсири амиқ мерасонанд.

Санъатҳои лафзӣ ҷиҳатҳои лафзии дostonи «Ром ва Сито»-ро зеб додаанд, ки ороستاني матни дoston дар баробари саъатҳои маънаӣ мавқеи муайян ва хос доранд.

Ҳулоса, дар дoston орояҳои бадеӣ лафзии таҷнис, тарсеъ, такрор, иштиқоқ бештар истифода шудаанд, ки таҳлилу баррасии онҳо барои мушаххас намудани маҳорати бадеӣ шоир ёрӣ мерасонанд.

Важҳҳои калидӣ: дoston, том, мураккаб, Ром, Сито, санъатҳои бадеӣ, санъатҳои лафзӣ, таҷнис, тарсеъ, такрор, иштиқоқ.

ВЕРБАЛЬНОЕ ИСКУССТВО В ПОВЕСТИ «РАМ И СИТА»

В статье автор обращает внимание на один из острых вопросов литературоведения, который рассматривается в классическом литературном учении, и утверждает, что проанализировано познание словесного (вербального) искусства в рассказах, и особенно в повести «Рам и Сита», который является основой развития познавательных способностей современных исследователей.

Основой и сущностью любого художественного текста составляет творческие способности автора. Эта способность возникает тогда, когда обыденная речь превращается в художественное слово, когда писатель наряду с предметом, веса, рифмы и редифа, сознательно использует образ представления, целенаправленное выражение мысли, высший творческий замысел, единство формы и содержания и т. п., превращая при этом свои слова в красивые и приятные, читабельные и не утомительные выражения.

В рассматриваемой статье автор констатирует, что художественные искусства играют ключевую роль в искусстве речи, оказывая глубокое влияние, как на слова, так и на смысл речи писателя.

Вербальные искусства украсили речевые аспекты повести «Рам и Сита», занимающие особое и специфическое место в оформлении текста повести, наряду с духовными элементами.

Одним словом, в повести в основном используются словесные художественные типа омонимия, украшения, повторения, воодушевления, остроумия, анализ и рассмотрение которых помогают в уточнении художественных способностей поэта.

Ключевые слова: повесть, законченный, сложный, «Рам и Сита», художественные искусства, вербальные искусства, интерпретация, украшение, повторение, страсть, интеллект.

VERBAL ART IN THE STORY OF «RAM AND SITA»

In article the author pays attention to one of sensitive issues of literary criticism which is considered in the classical literary doctrine, and claims that knowledge of verbal (verbal) art of stories, and especially in the story «Ram and Sita» which is a basis of development of informative abilities of late researchers (today's) is analysed.

Basis and essence of any art text makes creative abilities of the author. This ability arises when the ordinary speech turns into an art word when the writer along with a subject, weight, a rhyme and a redif (line), consciously uses an image of representation, purposeful expression of a thought, the sovereign creative plan, unity of form and content, etc., turning at the same time the words into beautiful and pleasant, readable and not tiresome expressions.

In the considered article the author notes that art arts play a key role in art of the speech, having a deep impact, both on words, and on sense of the speech of the writer.

Verbal arts decorated speech aspects of the story «Ram and Sita», the stories taking the special and specific place in execution of the text, along with spiritual elements.

In a word, in the story the art homonymy of type, jewellery, repetitions, enthusiasm, wit, the analysis and which consideration help with specification of art abilities of the poet are generally used verbal.

Keywords: story, finished, difficult, «Ram and Sita», art arts, verbal arts, interpretation, taming, repetition, passion, intelligence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Манонзода Абубакр Манон - Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, унвонҷӯй. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. E-mail: abubak11@mail.ru; тел.: (+992) 918840990

Сведения об авторе: Манонзода Абубакр Манон - Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ, соискатель. Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: abubak11@mail.ru; тел.: (+992) 918840990

Information about the author: Manonzoda Abubakr Manon - Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, applicant. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: abubak11@mail.ru; tel.: (+992) 918840990

УДК: 338.46 (575.3)

**НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ
РУССКОГО ЯЗЫКА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

Товбаева М.М.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

О квалиметрии педагогического процесса начали говорить в 70-х годах XX века. Учеными и педагогами диагностируются, измеряются и оцениваются процессы обучения и воспитания подрастающего поколения. Качество образования зависит от многих факторов: от мастерства преподавателя, от качества организации учебного процесса, от уровня подготовленности самих обучающихся, в конце концов, от избранных методов и приемов обучения.

Современная таджикская педагогическая наука находится в постоянном поиске путей повышения качества образования. Ранее для получения информации об образовательном процессе исследователями использовались методы наблюдения над учебным процессом, анализ школьной документации, анкетирование, беседа с учителями и учащимися. В настоящее время в педагогике стало возможным использовать квалиметрический подход, как технологию для оценки качества образования. Педагогическая квалиметрия (от лат. qualis – какой по качеству) определяется как «дисциплина, изучающая методологию и проблематику количественной оценки качества педагогических инноваций и педагогической деятельности в целом» [8, с. 159]

Наукометрия занимается количественной оценкой развития науки и вклада в нее отдельных ученых или научных коллективов. Ученых Таджикистана волнуют вопросы преподавания русского языка в новых условиях. Русский язык в Республике Таджикистан имеет статус языка межнационального общения. В связи с этим изменились условия преподавания и изучения русского языка в общеобразовательных учреждениях страны.

В 2003 году вышел Указ президента Республики Таджикистан Э. Рахмона «О совершенствовании преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан», после чего была принята «Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в образовательных учреждениях Республики Таджикистан на период 2004-2014 гг.», которая была продлена еще два раза (2004-2014 гг.; 2015-2020 гг.; 2021-2030 гг.). Программа предусматривает основные направления работы по совершенствованию обучения русскому языку как неродному на современном этапе, определяет цели и задачи ее реализации в образовательном пространстве республики. [2]

Одной из задач вышеуказанной Программы является ведение научных исследований в области методики преподавания русского языка как неродного в образовательных учреждениях Республики Таджикистан. В связи с этим ученые стали вести исследования и предлагать новые подходы к преподаванию и изучению русского языка в общеобразовательных учреждениях и вузах Таджикистана. Научные исследования, в частности диссертации на соискание ученых степеней кандидатов и докторов наук, ведутся в разных направлениях. В республике в настоящее время действуют диссертационные советы ВАК при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации, а также при Президенте Республики Таджикистан.

Так, в период Независимости Республики Таджикистан по специальности 13.00.02 – Теория и методика обучения и воспитания (методика преподавания русского языка) защитили свои диссертации более 20-ти соискателей. В их числе Ходжиматова Г.М.,

Товбаева М.М., Маджидова Н.Х., Ходжиева М.Х., Джонмахмадова Г.Ш., Назаров А., Файзуллоева Ф.М., Шарипов С.А., Рамазанова Р.Р., Ибрагимова И.А., Ашурова Т.М., Тошзода С.Х., Таирова Д.Р., Сафарова М.Р., Валиджанова С.Р., Бахриддинова Г.М., Рузиева Л.Т., Боронова С.Б., Тошова Б.Р., Назарова Р.Т., Давлатов Н.Х., в том числе исследователи из других стран - Абдиев К.Р., Сона Дариг Сафарали, Чи Вэн Юан и др. Существуют также исследования, касающиеся педагогических условий преподавания русского языка в образовательных учреждениях Республики Таджикистан (по специальности – 13.00.01): Ходжаева М.Дж., Эшонджонова Л.А., Саидов С.А., Джураева О.В., Касымова И.Т., Одинаев И.У., Ходжаева М.Дж., Гиёев А.Х., Таджибаева М.И. и др.

Какие же актуальные проблемы рассматривались в научных исследованиях вышеуказанных ученых? Так, вопросам интегрированного обучения русскому языку в общеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан посвящены исследования Товбаевой М.М., Валиджановой С.Р., Рамазановой Р.Р., Назарова А., Шарипова С.А. Эти исследования опираются на ведущие идеи интегрированного обучения, заложенные в трудах зарубежных и отечественных ученых-педагогов. В таджикской педагогической науке по вопросам интеграции в образовании вели научные исследования Шарифзода Ф., Лутфуллоев М., Кодиров Б.Р., Ходжаева М.Дж. и др. В исследованиях Лутфуллоева М. и Шарифзода Ф. говорится о необходимости интеграции в образовании, в частности в обучении родному языку в начальных классах таджикской школы. По мнению Шарифзода Ф., «учебный материал, литературный текст является ядром интегрированного обучения. В них отражены все стороны и грани языка, нравственные, эстетические, культурные и научные ценности, панораме и гамма языковых знаний и образования, и поэтому ими можно охватить все стороны воспитания и развития личности и деятельности учащихся» [10, с. 41].

Так, опираясь на идеи интегрированного обучения вышеуказанных таджикских ученых, Товбаева М.М. представила на защиту диссертацию «Научно-методические основы интегрированного обучения русскому языку в таджикской школе» (2010г.), где впервые рассматриваются вопросы интегрированного обучения русскому языку на основе текстов из произведений русской литературы в таджикской школе. Известно, что с 2006 года в таджикской школе предмета «русская литература» нет, и в связи с этим возникла необходимость вести уроки на интегрированной основе, то есть обучение русскому языку на основе текстов из произведений русской литературы. Актуальность исследования обусловлена недостаточной разработанностью проблемы интегрированного обучения русскому языку на основе текстов из произведений русской литературы в таджикской школе, отсутствием научно обоснованных методических рекомендаций по вопросам интеграции учебной деятельности.

В диссертационном исследовании автором предложена методика интегрированного изучения русского языка в таджикской школе, разработаны эффективные приемы использования дидактического материала по русскому языку, а также упражнения и задания на материале отрывков из художественных произведений, направленных на развитие коммуникативной компетенции учащихся. Ценность исследования заключается в представленных методических рекомендациях по обучению учащихся-таджиков русскому языку на интегрированной основе.

Следующим исследованием в области интегрированного обучения русскому языку в таджикской школе является работа Назарова А., посвященная «Обучению русским местоимениям в старших классах таджикской школы в условиях интегрированного обучения» (2013г.). В исследовании автор анализирует причины ошибок учащихся-таджиков в употреблении местоимений и предлагает пути их преодоления. По мнению автора, «при работе над местоимениями русского языка и их соответствиями в таджикском с помощью перевода устанавливается роль контекста при осмыслении семантики некоторых разрядов местоимений, формируются умения и навыки выбора нужного местоимения в зависимости от значения» [6, с. 24].

В исследовании Шарипова С.А. представлена «Методика проведения внеклассной работы по русскому языку в условиях интегрированного обучения в таджикской школе» (2014г.). Автор работы считает, что школе следует особое внимание уделить внеклассной работе по русскому языку, так как часы, отводимые обучению русскому языку, минимальны, а внеклассная работа должна способствовать созданию русской речевой среды, развитию и совершенствованию русской речи учащихся. Шарипов С.А. призывает проводить внеклассные мероприятия с учетом целей и задач развития русской речи учащихся-таджиков, а также подготовить в помощь учителю методические пособия по проведению внеклассной работы.

Интересными являются исследования в области интегрированного обучения русскому языку в таджикской школе Валиджановой С.Р. (2016 г.) и Рамазановой Р.Р. (2016г.), в которых рассматриваются вопросы интегрированного обучения русскому языку средствами адаптированного художественного и поэтического текстов. На наш взгляд, эти две работы очень близки по содержанию. Валиджанова С.Р. считает, что обучение русскому языку в таджикской школе должно строиться на основе художественных (прозаических) текстов, которые будут способствовать формированию коммуникативной и лингвокультурной компетенции учащихся. А Рамазанова Р.Р. говорит об интегрированном обучении русскому языку на основе поэтического текста. В этих исследованиях доказана целесообразность использования художественного прозаического и поэтического текста на уроках русского языка для формирования лингвокультурной и коммуникативной компетентности школьника, а также вторичной языковой личности.

Диссертационные исследования Маджидовой Н.Х., Ходжиевой М.Х. и Ашуровой Т.М. посвящены различным аспектам обучения лексике русского языка в таджикской школе. В них говорится об усилении обучения лексике русского языка во взаимосвязи с его страноведческой и культурологической направленностью.

Так, исследование Маджидовой Н.Х. (2011г.) посвящено лингво-культурологическим аспектам обучения русскому языку в условиях таджикско-русского билингвизма. В диссертации автор предлагает наиболее эффективные методы обучения лингвокультурологической лексике. В учебниках русского языка художественные тексты насыщены словами, обладающими культурологическим содержанием, и учителю следует наряду с обучением языку знакомить детей с культурой народа изучаемого языка, что облегчит еще и межкультурную коммуникацию. Автор исследования предлагает «совершенствовать учебники и учебные пособия, а также дидактический материал в плане реализации и внедрения лингво-культурологического аспекта обучения русскому языку в таджикской школе». [5, с. 26].

Диссертация Ходжиевой М.Х. посвящена закономерностям обучения фразеологизмам русского языка с национально-культурным компонентом в таджикской школе. Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью совершенствования русской образной речи учащихся-таджиков и обогащения их фразеологического запаса. По мнению автора, особое внимание следует уделять фразеологизмам с национально-культурным компонентом, при их семантизации подбирать эквивалентные фразеологизмы родного языка, либо произвести лингвокультурологическое комментирование. Новизна работы заключается в структурировании фразеологического минимума и текстов, содержащих фразеологизмы с национально-культурным компонентом значения в формате сравнения с аналогичными явлениями таджикского языка, а также в разработке уровневой системы упражнений по изучению фразеологизмов.

Диссертационное исследование Ашуровой Т. посвящено вопросам обучения лексике русского языка в лингвострановедческом аспекте в таджикской школе. Автор говорит о целесообразности расширения масштабов соизучения языка и культуры в контексте разработки путей обогащения лексического (лингвострановедческого) запаса учащихся таджикской школы. Ею доказана эффективность обучения страноведческой лексике русского

языка в таджикской школе в единстве системно-функционального, коммуникативно-деятельностного и культурологического подходов.

Немаловажный интерес представляет работа Сафаровой М.Р. «Основы обучения русскому речевому этикету учащихся таджикской школы в современных условиях межкультурной коммуникации» (2016г.). В исследовании проводится сопоставительный анализ речевого поведения на базе русского и родного языков, описывается специфика русского речевого этикета, знание которого облегчит межкультурную коммуникацию с носителями языка, предложены способы презентации и семантизации диалогического единства речевого этикета как единицы обучения, а также способы представления ситуаций использования средств речевого этикета.

Актуальным в обучении русскому языку как неродному является применение инновационных технологий. Данной теме посвящено исследование Джонмахмадовой Г.Ш. «Инновационные технологии в методике преподавания русского языка как неродного». В нем описываются интерактивные и активные методы обучения, которые основаны на идее коммуникативно-деятельностного подхода в обучении, «базируются на психологических принципах речевых взаимодействий и взаимоотношений между людьми» [3, с. 2]. В своей работе автор также говорит о компетентностном подходе в обучении неродному языку и предлагает систему компетентностных заданий, охватывающих все виды компетенций.

Немаловажное значение в настоящее время имеет работа Абдиева К.Р. «Обогащение лексического запаса учащихся начальных классов при обучении морфемному анализу в условиях смешанного дву- и многоязычия» (2011г.). Киргизский ученый рассматривает вопросы обучения русскому языку в классах с русским языком обучения, где учатся нерусские школьники киргизы, узбеки, таджики. В работе определены типичные словообразовательные ошибки в речи учащихся, проведен сопоставительный анализ суффиксов вышеуказанных языков с целью выбора оптимальных способов семантизации слов и предложен ряд упражнений по словообразованию с учетом родного языка учащихся.

Существует также ряд исследований в области профессионального образования. Это диссертационные исследования на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02 Ходжиматовой Г.М. и Рузиевой Л.Т., а также на соискание ученой степени кандидата педагогических наук Файзуллоевой Ф.М., Сона Дариг Сафарали, Бахриддиновой Г.М., Ибрагимовой И.А., Бороновой С.Б., Тошовой Б.Р., Тошзода С.Х., Назаровой Р.Т., Чи Вэн Юан, Давлатова Н.Х. и др.

В диссертационном исследовании Ходжиматовой Г.М. «Научные основы обучения терминологической лексике русского языка в неязыковом вузе» (2011г.) представлена методика обучения терминологической лексике студентов неязыковых вузов. Автор в своем исследовании рассматривает проблему развития профессиональной речи студентов, «так как она способствует глубокому усвоению научного стиля речи», и считает, что «развитие и совершенствование профессиональной русской речи студентов можно решить путем подготовки методических разработок по актуализации терминологической лексики в речевой деятельности студентов» [9, с. 42].

В докторской работе Рузиевой Л.Т. «Прецедентно-значимые тексты как когнитивный компонент культуры народа в системе обучения русскому языку в неязыковом вузе в лингвокультурологическом аспекте» предложен состав прецедентных феноменов, наиболее целесообразных для формирования лингвокультурологической компетенции, принципы отбора текстового минимума прецедентных феноменов, выявлены культурно значимые высказывания, одинаково прецедентные для русских и таджиков, уточнены национальные параметры и реальная языковая картина мира, их функционирование в дискурсе таджиков и русских. Автором исследования предложен сценарий занятий, позволяющий студентам-таджикам осваивать важнейшие феномены русской культуры, создан минимум прецедентных высказываний, издан краткий учебный словарь прецедентных текстов, подготовлен банк прецедентно-значимых текстов лингвокультурологической ценности.

Работы зарубежных соискателей Сона Дариг Сафарали (Республика Иран) и Чи Вэн Юан (КНР), которые были представлены на защиту в диссертационных советах Республики Таджикистан, посвящены особенностям изучения русского языка как иностранного. В исследовании Сона Дариг «Лингводидактические особенности начального обучения русскому языку студентов-иранцев» рассматриваются вопросы обучения русскому языку студентов персоязычной аудитории. В ходе своего исследования автор выявил, что в Иране преподаватели предпочитали обучать студентов устной разговорной речи, не считая важным изучение грамматики и основ правописания, а автор доказал целесообразность изучения грамматики русского языка и затем на их основе развивать коммуникативные навыки. В ходе экспериментального обучения у студентов выработалось стремление к наглядному предъявлению и объяснению языковых различий родного и русского языка. Автор предлагает создать специально разработанные учебники с учетом национальных особенностей и сопоставительной типологии русского и персидского языков.

Чи Вэн Юан в своей работе «Основы развития речевой деятельности студентов-китайцев в системе обучения русскому речевому общению». Целью работы является создание системы обучения речевому общению на начальном этапе китайских студентов, получающих образование в Республике Таджикистан. Новизна, как представляет ученый, заключается в представлении методической системы обучения русскому речевому общению на ситуативно-интегрированной основе, которая обеспечивает эффективное усвоение основных уровней языка - параллельное усвоение семантической, структурной и произносительной стороны русского языка в процессе развития речевой деятельности. Ею разработаны методические основы развития речевой деятельности студентов-китайцев в системе обучения русскому речевому общению на основе выбора модели: «речевой замысел говорящего» - «речевая ситуация», способствующие порождению речевых конструкций, фраз и действий, предложена система упражнений по формированию речевой деятельности.

Своё исследование Тошова Б.Р. посвятила теме формирования навыков речевого общения студентов-таджиков медицинских колледжей Республики Таджикистан в условиях поликультурной среды. В работе доказана эффективность представленной модели обучения, охватывающей все виды речевой деятельности с усилением обучения на основе учебного текста, насыщенного терминологической лексикой, что позволяет обеспечить продуктивное речевое общение студентов в профессиональной деятельности.

Примерно в одном направлении проведены исследования Тошзода С.Х. и Бахриддиновой Г.М.. Их работы посвящены формированию у студентов неязыковых вузов профессиональных коммуникативных компетенций. Отличие работ заключается в том, что исследование Бахриддиновой Г.М. строится на основе экономического профиля обучения, а экспериментальная часть исследования Тошзода С.Х. проводится на основе других специальностей (информационные технологии, юридический факультет, международные отношения, медицинский факультет). В результате исследования они приходят к выводу, что обучение русскому языку следует строить на интегрированной основе, то есть на основе специальных текстов, связанных со спецификой будущей профессии.

Большие трудности представляет собой изучение русского языка для нерусских обучающихся. Фонетика русского языка, трудности произношения - «мягкость» и «твёрдость», восприятие речи, познание грамматики, изменение частей речи и многое другое. В этом случае, исследование Бороновой С.Б. является актуальным и посвящено формированию орфографической компетенции студентов-филологов. Всем известно, что русский язык – флективный язык синтетического строя, и студентам-таджикам трудно дается усвоение орфографических норм русского языка. В исследовании предложена и реализована педагогическая модель формирования орфографической компетентности студентов-филологов. По мнению исследователя, «формирование орфографических навыков целесообразно проводить на основе стадийной модели обучения языку и речи в определенной последовательности практических форм работы – различных видов диктантов, изложений и сочинений» [1, с. 23]

Работа Файзуллоевой Ф.М. посвящена «Основам обучения устной монологической речи студентов национальных групп в неязыковом вузе». Автор, проанализировав программы и учебные пособия, предлагает методику обучения монологической речи на примере обучения студентов-таджиков исторического факультета. Определив объем и содержание учебного материала, она считает целесообразным развивать в учебном процессе научную монологическую речь, что будет соответствовать практическому, профессионально-направленному характеру обучения. А задачу развития и совершенствования профессионально-направленной монологической речи студентов национальных групп можно решить путем подготовки специальных учебников и методических разработок.

Наряду с работами Маджидовой Н.Х., Ходжиевой М.Х. и Ашуровой Т.М., формированию лексической компетенции, но уже в условиях высшей школы, студентов-таджиков посвящено исследование Назаровой Р.Т. Всем известно, без определенного словарного запаса невозможно практическое овладение неродным (русским) языком. По мнению автора, «обогащение речи студентов может успешно осуществляться лишь при условии обогащения самого содержания речи. А для успешной лексической работы при изучении русского языка необходимы отбор словарного минимума и содержание работы с лингвострановедческой и лингвокультурной лексики» [7, с. 21].

Особо хотелось бы отметить исследование Ибрагимовой И.А. (2015). В нем рассматриваются вопросы педагогического измерения как фактора совершенствования учебного процесса на материале преподавания русского языка в неязыковом вузе. Целью исследования является представление методов и приемов составления тестовых заданий и выявление педагогических условий их применения в учебном процессе. Новизна исследования состоит в определении условий эффективности овладения студентами русским языком с помощью специально составленных тестовых заданий, обладающих не только контролирующими, но и обучающими функциями. В ряду рекомендаций автор предлагает «обязательное органичное сочетание выполнения тестовых заданий и традиционных форм совершенствования коммуникативной компетенции будущих специалистов». [4, с. 24]

Подводя итоги рассматриваемой проблематики, мы пришли к выводу, что в период Независимости Республики Таджикистан в области методики преподавания русского языка в условиях би- и полилингвального образования работы ведутся и в направлении обучения в общеобразовательных учреждениях страны и в сфере профессионального образования. Исследования Товбаевой М.М., Валиджановой С.Р., Рамазановой Р.Р., Назарова А., Шарипова С.А. строятся вокруг интегрированного обучения русскому языку на основе различных текстов. Работы Маджидовой Н.Х., Ходжиевой М.Х. и Ашуровой Т.М. посвящены обучению русскому языку в лингвострановедческом и лингвокультурологическом аспекте, фразеологизмам русского языка с национально-культурным компонентом и др. Работа Сафаровой М.Р. посвящена обучению русскому речевому этикету учащихся таджикской школы. Работа Джонмахмадовой Г.Ш. посвящена актуальной теме применения инновационных технологий при обучении русскому языку как неродному.

Целый ряд исследований посвящены проблемам изучения и преподавания русского языка в области профессионального образования. Работы Ходжиматовой Г.М., Рузиевой Л.Т. Ибрагимовой И.А., Бороновой С.Б., Назаровой Р., Файзуллоевой Ф.М. и др. посвящены формированию коммуникативной, лексической, орфографической, профессиональной компетенций при изучении русского языка. Все эти исследования велись под руководством известных отечественных ученых Негматова С.Э., Гусейновой Т.В., Джабборовой М.Т., Мухаметова Г.Б.

Таким образом, считаем, что в рамках действующей «Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в Республике Таджикистан» вышеназванные ученые внесли весомый вклад в теорию и практику обучения русскому языку, теорию и технологию иноязычного образования.

Литература

1. Боронова, С.Б. Формирование орфографической компетенции студентов-филологов в процессе профессиональной подготовки: автореф. дисс. канд. пед. наук. – Душанбе, 2017. – 25 с.
2. Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в образовательных учреждениях Республики Таджикистан на период 2004-2014 г.г.
3. Джонмахмадова, Г.Ш. Инновационные технологии в методике преподавания русского языка как неродного: Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Душанбе, 2019. – 23 с.
4. Ибрагимова, И.А. Педагогические измерения как фактор совершенствования учебного процесса (на материале преподавания русского языка в неязыковом вузе): автореф. дисс. канд. пед. наук. – Душанбе, 2015. – 24 с.
5. Маджидова, Н.Х. Лингвокультурологический аспект обучения русскому языку в условиях формирования таджикско-русского билингвизма: Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Душанбе, 2011. – 26 с.
6. Назаров, А. Обучение русским местоимениям в старших классах таджикской школы в условиях интегрированного обучения: Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Д., 2013. – 26 с.
7. Назарова, Р.Т. Методика формирования лексической компетенции студентов-таджиков в процессе обучения русскому языку в условиях двуязычия: Автореф. дисс. канд. пед. наук. – Душанбе, 2022. – 21 с.
8. Педагогический словарь / В.Н. Наумчик, Паздников М.А., Ступакевич О.В., - Минск., 2006 – 280 с.
9. Ходжиматова, Г.М. Научные основы обучения терминологической лексике русского языка в неязыковом вузе: автореф. дисс. д-ра. пед. наук. – Душанбе, 2011. – 42 с.
10. Шарифзода Ф. Теория и практика интегрированного обучения на начальном этапе средней школе. - Душанбе: Маориф, 1997. – 194 с.

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье проводится анализ научных исследований – докторских и кандидатских диссертаций – в области методики преподавания русского языка в образовательных учреждениях Республики Таджикистан в период ее независимости. В республике при действующих диссертационных советах при ВАК при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации, а также при Президенте Республики Таджикистан защищаются работы на соискание ученых степеней - докторов и кандидатов педагогических наук по специальности 13.00.02 – Теория и методика обучения и воспитания (методика преподавания русского языка).

Современная таджикская педагогическая наука находится в постоянном поиске путей повышения качества образования.

По мнению автора статьи, одной из задач «Государственной программы совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков в образовательных учреждениях Республики Таджикистан» является ведение научных исследований в области методики преподавания русского языка в образовательных учреждениях Республики Таджикистан. В связи с этим ученые стали вести исследования и предлагать новые подходы к преподаванию и изучению русского языка в образовательных учреждениях Таджикистана.

Анализ исследований показал, что в период Независимости Республики Таджикистан по вышеназванной специальности было защищено более 20-ти диссертаций в области преподавания русского языка в общеобразовательных учреждениях, а также в высшей школе. Исследования были посвящены различным аспектам изучения русского языка в условиях интегрированного обучения русскому языку и литературе в таджикской школе

Товбаева М.М., Рамазанова Р.Р., Валиджанова С.Р., Назаров А., Шарипов С. и др. А работы Маджидовой Н.Х., Ходжиевой М.Х. и Ашуровой Т.М. посвящены лексической стороне изучения русского языка. Существуют также исследования по проблемам преподавания русского языка в сфере профессионального образования (Ходжиматова Г.М., Рузиева Л.Т. Ибрагимова И.А., Боронова С.Б., Назарова Р., Файзуллоева Ф.М.). При диссертационных советах республики защищали свои исследования и представители других стран (Абдиев К., Чи Вэн Юан, Сона Дариг Сафарали).

Анализ работ показал, что несмотря на близость некоторых тем исследования, все они внесли весомый вклад в теорию и практику обучения русскому языку в условиях би- и полилингвального образования.

Ключевые слова: научные исследования, диссертация, программа, методика преподавания, специальность, формирование коммуникативных навыков, преподавание, изучение русского языка, коммуникативная компетенция, лексическая компетенция, двуязычие, таджикская школа, профессиональное образование.

ТАҲҚИҚОТИ ИЛМӢ ДАР СОҲАИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола дар доираи лоиҳаи «Квалиметрия ҳамчун воситаи баҳодиҳии сифати таҳсилоти олии касбӣ» таҳия шуда, дар он тадқиқотҳои илмӣ – рисолаҳои докторӣ ва номзадӣ дар соҳаи методикаи таълими забони русӣ дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият таҳлил карда шудааст. Дар ҷумҳурӣ шӯроҳои диссертатсионӣ дар назди Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия, инчунин назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дарёфти унвонҳои илмӣ – докторӣ ва номзадҳои илмҳои педагогӣ аз рӯйи ихтисоси 13.00.02 — Назария ва методикаи таълим ва тарбия (методикаи таълими забони русӣ) мавҷуд ҳастанд.

Илми педагогикаи муосири тоҷик дар ҷустуҷӯи доимии роҳҳои баланд бардоштани сифати таълим мебошад..

Ба андешаи муаллифи мақола, яке аз ҳадафҳои «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон» гузаронидани тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи методикаи таълими забони русӣ дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар ин росто, олимон ба пажӯҳиш ва пешниҳоди усулҳои нави таълим ва омӯзиши забони русӣ дар муассисаҳои таълимии Тоҷикистон шурӯъ карданд.

Таҳлили таҳқиқот нишон дод, ки дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси дар боло зикргардида дар баҳши таълими забони русӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, инчунин дар муассисаҳои таҳсилоти олии зиёда аз 20 рисолаи рисолаи номзадӣ дифоъ карда шудааст. Ба ҷанбаҳои гуногуни омӯзиши забони русӣ дар заминаи таълими ҳамгироии забон ва адабиёти рус дар мактабҳои тоҷикзабон тадқиқотҳои Товбаева М.М., Рамазанова Р.Р., Валиҷанова С.Р., Назаров А., Шарифов С. ва дигарон баҳшида шудааст. Корҳои Мачидова Н.Х., Хочиёва М.Х. ва Ашӯрова Т.М. бошад, ба ҷанбаҳои лексикӣ омӯзиши забони русӣ баҳшида шудааст. Оид ба проблемаҳои таълими забони русӣ дар муассисаҳои олии касбӣ (Ҳочиматова Г.М., Рӯзиева Л.Т. Иброҳимова И.А., Боронова С.Б., Назарова Р., Файзуллоева Ф.М.) низ тадқиқотҳо мавҷуданд.

Дар шӯрои диссертатсионӣ ҷумҳуриявӣ намоёндагони дигар мамлакатҳо низ тадқиқотҳои илмӣ худро ғимоя намуданд (Абдиев К., Чи Вен Юан, Сона Дариг Сафаралӣ).

Таҳлилҳо нишон доданд, ки бо вучуди наздик будани баъзе мавзӯҳои тадқиқотӣ ҳамаи онҳо дар назария ва амалияи таълими забони русӣ дар шароити таълими ду ва бисёрзабонӣ саҳми калон гузоштаанд.

Калидвожаҳо: тадқиқотҳои илмӣ, диссертатсия, барнома, методикаи таълим, ихтисос, ташаккули малакаҳои муошират, таълим, омӯзиши забони русӣ, коммуникативӣ, салоҳияти лексикӣ, дузабонӣ, мактаби тоҷикӣ, таҳсилоти касбӣ.

SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF METHODS OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Modern Tajik pedagogical science is in constant search of ways to improve the quality of education. The article was prepared within the framework of the project "Qualimetry as a tool for assessing the quality of higher professional education", which analyzes scientific research - doctoral and master's theses - in the field of methods of teaching the Russian language in educational institutions of the Republic of Tajikistan during its independence. In the republic, existing dissertation councils under the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation, as well as under the President of the Republic of Tajikistan, work is defended for the competition of academic degrees - doctors and candidates of pedagogical sciences in the specialty 13.00.02 – Theory and methods of training and education (methods of teaching Russian language).

One of the objectives of the "State program to improve the teaching and learning of Russian and English in educational institutions of the Republic of Tajikistan" is to conduct scientific research in the field of methods of teaching the Russian language in educational institutions of the Republic of Tajikistan. In this regard, scientists began to conduct research and offer new approaches to teaching and learning the Russian language in educational institutions in Tajikistan.

Analysis of the studies showed that during the period of Independence of the Republic of Tajikistan, more than 20 dissertations were defended in the above-mentioned specialty in the field of teaching the Russian language in general educational institutions, as well as in higher education. The research was devoted to various aspects of the study of the Russian language in the context of integrated teaching of the Russian language and literature in the Tajik school Tovbaeva M.M., Ramazanova R.R., Validzhanova S.R., Nazarov A., Sharipov S. and others. And the works of Majidova N.Kh., Khodzhieva M.Kh. and Ashurova T.M. devoted to the lexical side of the study of the Russian language. There are also studies on the problems of teaching the Russian language in the field of vocational education (Khojimatova G.M., Ruzieva L.T. Ibragimova I.A., Boronova S.B., Nazarova R., Fayzulloeva F.M.). It should also be noted that at the dissertation councils of the republic, representatives of other countries also defended their research (Abdiev K., Chi Wen Yuan, Sona Darig Safarali).

The analysis of the works showed that despite the similarity of some research topics, they all made a significant contribution to the theory and practice of teaching the Russian language in the conditions of bi- and multilingual education.

Keywords: scientific research, dissertation, program, teaching methods, specialty, formation of communication skills, teaching, learning the Russian language, communicative, lexical competence, bilingualism, Tajik school, vocational education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Товбаева Мавлуда Муслмоновна – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълим. Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мухаммадиева 17/6. Тел.: моб.: (+992) 935877250. E-mail: tavbaeva_mavluda@mail.ru

Сведения об авторе: Товбаева Мавлуда Муслмоновна – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Моб. тел.: (+992) 935877250. E-mail: tavbaeva_mavluda@mail.ru

Information about the author: Tovbayeva Mavluda Musulmonovna - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Teaching Methods. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 935877250. E-mail: tavbaeva_mavluda@mail.ru

Ибтидои ҳазорсолаи сеюми милодӣ барои аксарияти давлатҳои ҷаҳон замони рушди илму техника ва дастовардҳои зехнии инсон ба шумор меравад. Ин мафҳум аз он дарак медиҳад, ки дониш, хирад, маърифат, хирадмандӣ то ба ҳадди зарурӣ авлавият пайдо менамояд. Бесабаб нест, ки ЮНЕСКО - яке аз созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ дар самти илм ва маориф, асри XXI-ро “асри илму маориф” эълон намудааст.

Маориф ва илм дар ҳар даври замон самти афзалиятноки ҷомеаи иҷтимоии инсон буд ва дар замони муосир ба яке аз соҳаҳои калидӣ табдил ёфтааст. Барои ҳамин ҳам дар сиёсати давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз масъалаи рушди маориф ва илм дар зинаи аввал қарор дорад. Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон, 22-уми декабри соли 2005 доир ба соҳаи маориф чунин изҳор намуда буд: “Маориф омили муҳимтарини ҳастии давлат ва начоти миллат аст. Мо соҳаи маорифро самти асосӣ ва стратегии сиёсати давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон эълон намудем” [11].

Дарачаи маълумот дар кишвар ояндаи онро муайян менамояд. Барои ҳамин ҳам дар даҳсолаҳои охир амалан ҳамаи кишварҳои рушдкарда ислоҳоти гуногунро дар самти таҳсилоти миллии худ роҳандозӣ намудаанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам дар қатори онҳо нест. Аз ҳамин лиҳоз, зарур аст, ки дар ниҳоди насли наврас сифатҳои маънавӣ ва ахлоқӣ – психологӣ, ки дар байни онҳо ватанпарварӣ, шаҳрвандият, масъул будан ба тақдир инсон ҷойгоҳи махсусро дорад, ташаккул додан муҳим аст.

Дар ҷаҳони муосири зудтағйирёбанда ва пур аз тазод шаҳрвандон бояд сифатҳои ташаббускорӣ, навоарӣ, татбиқсозӣ, тағйирпазирӣ, уҳдабароӣ, масъулиятшиносӣ ва созандагӣ бунёдкориро дошта бошанд. Онҳо бояд шахсони бомаърифати аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ устувор ва қордон бошанд, ки роҳҳои дастрас кардани маълумотро тавассути воситаҳои гуногун интихоб намуда, онро таҳлилу таҷзия ва арзёбӣ карда, масъалаҳои мураккаби олами атрофро дарк кунанд, мушкилиҳои гуногуни таълимиро ҳаётиро пешгӯӣ ва ҳал карда тавонанд, масъулияти худро дар назди оила, аҳли ҷомеа ва кишвар дарк намоянд.

Сифати омӯзиш ва парвариш дар муассисаҳои таълимии кишвар имрӯз ба қуллӣ тағйир ёфтааст. Агар қаблан ҳадафи асосии муассисаҳои таълимӣ аз он иборат буд, ки ба донишандӯзон як навъ дониш диҳанд, ки баъдан онҳо дар амал татбиқ хоҳанд кард, имрӯз муассисаҳои таълимӣ ба “малакаҳои зиндагӣ” тамаркуз мекунанд. Имрӯз ҳадафи қормондони соҳаи маориф аз он иборат аст, ки ба донишандӯзон дар асоси мустақилона ба даст овардани дониш роҳҳои истифодаи онро омӯзонанд, то ин ки мафкураи онҳо ғояҳои нав пайдо шаванд. Ташаккули ғояҳои нав принципи асосии ҷомеаи муосир мебошад. Ба андешаи олими соҳаи педагогика Маҳмадулло Лутфуллоев “... сифат ва самаранокии дарс қалидест дар пешравӣ ва муваффақ шудан дар санъати омӯзгорӣ” [6, с. 4].

Муносибати босалоҳият асосан ба ташаккули малакаҳои асосии маърифатӣ, ҳаёти иҷтимоии хонанда равона карда мешавад. Агар низоми қаблӣ маҷмуи донишхоро фаро мегирифт, акнун диққати асосии раванди таълим ба ташаккули салоҳиятҳо равона мегардад. Салоҳият ин маҷмуи дониш, малака ва маҳоратест, ки барои ҳалли ягон масъала равона карда мешавад. Дар ин ҷо хонанда на танҳо савод мегирад, балки таҷриба низ ҳосил мекунад. Доништан ва таҷриба доштан қуллан аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Шахс агар чизеро донанд, ин маънои онро надорад, ки ӯ дар ҳамон самт таҷриба дорад. Барои ҷомеаи имрӯза мутахассисоне лозиманд, ки аз ҷиҳати фарҳангӣ салоҳиятдор, боистеъдод, навоар ва эҷодқори ҳалли мушкилот, тафаккури моҳир ва интиқодӣ бошанд.

Дар шароити кунунӣ мо бештар дар бораи донишомӯзони замони нав, яъне асри технологияю иттилоот ва донишу малакаҳое, ки ба донишомӯзони мо дар оянда ниёз доранд,

ахборот мегирем. Аммо дар бораи маҳаки меҳвари он - омӯзгорон чӣ гуфтан мумкин аст? Муаллими асри нав барои омода намудани донишомӯзон ба кадом малакаҳои таълимӣ ниёз дорад? Онҳо аз малакаҳои омӯзгороне, ки дар гузашта фаъолият намудаанд, чӣ фарқ доранд? Посух ба чунин саволҳо, фикр мекунам, ҳадафи асосии омӯзгорони муосирро бармало месозад.

Вазифаи асосии омӯзгор “... дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявӣ... шахрвандони сатҳи маърифаташон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ, ҳамаҷониба рушдёфта ва соҳиби дониши аниқ, маҳорат, малакаи касбӣ тайёр намудан, то ки онҳо ба ғояҳои сулҳдӯстӣ, инсонпарварӣ, адолати иҷтимоӣ, риояи арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсонпарварӣ, ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шудаанд” [15, с. 26] иборат мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар, омӯзгор нисбат ба тарбияи солими насли наврас шахси масъул ва дар назди ҷамъият ҷавобгар аст. Вале барои он, ки тарбияи насли навраси солим газанд наёбад, омӯзгор чун шахсияти солимфигр, меҳрубону ҷўянда ва мушкилкушои пешаи худ бошад, асрори ниҳони касбашро аз халқ ва бузургон биомӯзад. Набояд фаромӯш кард, ки натиҷаи кори муаллими муосир чӣ хел бошад, фардо ҷомеа ҳамоно хел мешавад. Аз ҳамин лиҳоз, як донишманди мумтоз – дахҳо одамони ҳамроз ва як омӯзгори варзида – садҳо шогирдони санҷидаро ба камол мерасонад. Барои ҳамин ҳам омӯзгоре, ки ба оянда нигоҳи неқ карда наметавонад, ба кадом самт кўшиш намуданро наметавонад, мисли роҳгузари таваккалӣ танҳо тасодуфан ба мақсад расида метавонад.

Ҳамин тавр, дар татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф омӯзгорон нақши калидӣ мебозанд. Ин нуқта дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат соли 2015, хеле мушаххас баён гардидааст: “... калиди ҳама гуна дастоварду пешравӣ ва истиклолияти фикрӣ муаллим-омӯзгор ва ҳазинаи маънавияю илмӣ ӯ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, самаранок ба роҳ мондани корҳои таълиму тарбия аз ҷониби омӯзгор имкон фароҳам меорад, ки сатҳи мафкура ва донишу ҷаҳонбинии толибилмон боло равад ва онҳо ҳамқадами замон гарданд”[13].

Омӯзгори имрӯза ба донишандӯзон бояд малакаҳое диҳад, ки онҳо дар як гуруҳ кор карда тавонистан, қарор қабул кардан, ба нақша гирифтани самаранок истифода намудани вақт, бо таҳамул гўш кардани якдигар ва интихоби стратегияи муоширати дуруст дар вақти заруриро пайдо карда тавонанд. Аз ҳамин лиҳоз, барои қонеъ намудани талаботи нави омўзиш, ба мо тарзи пешбурди дарси муосир зарур аст.

Барои бо роҳи усулҳои дарси муосир мусаллаҳ намудани омӯзгорони фанҳои муҳталиф дар назди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон Донишкадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисоси бозомўзии кормандони соҳаи маориф (ДҚТИБКСМ) фаъолият менамояд, ки дар ҳалли чунин мушкilot муассисаи базавӣ ба шумор меравад. Донишкадаи мазкур бо ташкил намудани курсҳои тақмили ихтисос, таълими дарси муосирро пайгирӣ менамояд. Ҳамасола, ин боргоҳи таълимиро гуруҳҳои зиёди омӯзгорони фанҳои гуногун аз минтақаҳои кишвар гузар намуда, аз методу усулҳои таълими дарси муосир баҳраманд мегарданд. Фаъолияти донишкадаи мазкурро як навъ маркази таҳқиқотӣ гуфтан ҳам хато нест, зеро ҳадафи асосии он баррасии салоҳиятҳои омӯзгори муосир мебошад. Барои фаҳмидани малакаҳои таълим дар асри нав, кормандони ин боргоҳи илму маърифат, масъалаҳои зеринро мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд: таҳлили маҳорати омӯзгорон; сатҳи баландбардории касбияти омӯзгорон; маданияти педагогӣ; наовариҳои педагогӣ ва салоҳиятҳои омӯзгорони асри XXI.

Пеш аз он ки мафҳуми “салоҳияти омӯзгор”-ро баррасӣ намоем, мо бояд аввал маънои салоҳиятро муайян кунем. Салоҳият истилоҳест, ки дар заминаҳои гуногун ба таври васеъ истифода мешавад ва маънои шоистагӣ, қобилият ва лаёқатро медиҳад. Таҳсилоти омӯзгорӣ ва иҷрои кор ду қаринаест, ки дар онҳо ин истилоҳ бештар истифода мешавад. Талаботи муносибати “босалоҳият” омӯзгорро водор месозад, ки дониш, маҳорат ва арзишҳоеро аз худ намояд, ки барои бомуваффақият иҷро намудани талаботи барномаи таълимӣ зарур мебошанд.

Бархе аз донишмандон “салоҳият”-ро ҳамчун маҷмуи дониш, малака ва рафторе, ки барои бехтар кардани кор истифода мешаванд, ё ҳолат, ё сифати тахассуси мувофиқ ва қобилияти иҷрои нақшаи додашуда мепиндоранд.

Таҳқиқи салоҳияти касбӣ аз ҷониби олими канадагӣ Дэвид Макклелланд дар солҳои 60-уми асри XX оғоз шуда буд. Ӯ кӯшиш кард, ки аз талошҳои анъанавии тавсифи салоҳият дар робита бо дониш, малака ва муносибатҳо дур шавад ва ба ҷои он арзишҳо, хислатҳо ва ангеҷаҳои мушаххас, яъне ба хусусиятҳои нисбатан устувори одамон тамаркуз кунад ва муайян намояд, ки аз иҷрои кор ё нақшаи маъмулӣ чи фарқ дорад.

Вожаи “салоҳият” аввалин маротиба соли 1959 дар мақолае дарҷ гардид, ки муаллифаш Ричард Уайти амрикоӣ буд ва ҳамчун маҷмуи мотиватсияи истеҳсолкунандагон маънидод шуда буд. Баъдан ин консепсияро бо таҳлили фарох дар мақолааш муҳаққиқи дигари амрикоӣ Крейг Лундберг, соли 1970 бо номи “Барномаи банақшагирифташудаи роҳбарият” маънидод кардааст. Соли 1973 Дэвид Макклелланд, “Санҷиш барои салоҳият, на барои ақл” ном мақоларо ба нашр расонид, ки минбаъд аз рӯи таҳлили ӯ ин мафҳум шухрат пайдо намуд.

Соли 1982 муҳаққиқи дигар бо номи Земек барои муайян намудани салоҳият таҳқиқот анҷом дод. Ӯ аз якҷанд мутахассисони соҳаи таълим дар ин самт мусоҳиба анҷом дод. Пас аз анҷоми мусоҳиба ба хулоса омад, ки “андешаи ягона ва дақиқ вучуд надорад дар бораи он, ки салоҳият чиро ташкил менамояд”. Аз ин ҷо ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар фаҳмиши мафҳуми “салоҳият” фикру ақидаҳо гуногун будааст.

Ба ҳар ҳол, салоҳият на танҳо дониш ва малака, балки он қобилияти қонеъ кардани талаботи мураккабро тавассути ҷалб ва сафарбар намудани захираҳои психологию иҷтимоӣ, аз ҷумла малака ва муносибатҳоро дар заминаи мушаххас дар бар мегирад. Салоҳият барои омӯзгор ҷиҳати ноил шудан ба камолот муҳим мебошад.

Нақши меҳвариро дар раванди таълим омӯзгор ба уҳда дорад. Муваффақияти омӯзишу парвариш ба омодагӣ, дониш ва сифати иҷрои кори омӯзгор вобаста аст. Аз ҳамин лиҳоз омӯзгори муосир бояд дорои маҳорат ва салоҳияти касбӣ бошад. Иҷрои вазифаҳои мураккаби педагогӣ, хушгуфторӣ, солимии рӯҳӣ ва ҷисмонӣ, устувор ва таҳаммулпазир будан, майл ба кор бо насли наврас, малакаи хуби муошират ва мушоҳида, хушмуомилагӣ, таҳайюлотӣ равшан ва малакаи роҳбарӣ доштан, хусусияти хоси омӯзгори муосир ба шумор меравад.

Омӯзгорон дар давоми фаъолияти касбии худ бояд аз зинаҳои зерини болоравии касбӣ гузаранд, то ба сатҳи баланди салоҳияти касбӣ ноил шаванд:

Зинаи якум: *қобилияти педагогӣ* - дониши баланди фанро доштан.

Зинаи дуюм: *маҳорати педагогӣ* - соҳиби малакаи мукаммали омӯзгорӣ будан.

Зинаи сеюм: *эҷодиёти педагогӣ* - ба роҳ мондан ва татбиқи усулҳои нав дар фаъолияти таълимӣ.

Зинаи чорум: *навовариш педагогӣ* - бо ворид намудани ақидаҳои назариявии моҳиятан нав, пешқадам, принсипҳо ва усулҳои таълиму тарбия фарқ намудан.

Омӯзгор зиёиест, ки дар замири насли наврас шуълаи илму маърифатро густариш дода, рӯзгорро мунаввар месозад. Зеро талабот ба шахсияти муаллим амру талаботи ногузири замон буд, ҳаст ва мемонад. Аммо барои ба ин касб мушарраф гардидан, пеш аз ҳама, қобилияти педагогӣ бояд дошт.

Масъалаи қобилияти педагогӣ дар пояи бошиддат коркунии ашхоси майлдошта вобаста аст. Қобилияти педагогӣ дорои чунин қисмҳои асосӣ мебошанд, ки бидуни он фаъолияти педагогӣ ҳеҷ аст:

✓ *ташкilotчиғӣ*, яъне маҳорати муаллим нисбати ташкилкунии корҳои талабагон, ба роҳ мондани машғулият бо онҳо, ба нақша гирифтани корҳо, ҷамъбасткунии корҳои иҷрошуда, таҳлилу баррасӣ ва ғайра;

✓ *дидактикӣ*, яъне аниқ интихоб намудан ва тайёр кардани маводи таълимӣ, тартиб додани айёният, таҷҳизонидан, фаҳмонидани маънидорона, боэътимод баён кардани маводи омӯзишӣ, ҳавасмандкунӣ, руҳбаланднамӣ ва ғайра;

✓ *робита*, яъне муносибат карда тавонистан бо хонандагон, волидон, ҳамкасбон ва аҳли чомаа;
✓ *талқиндиҳӣ*, яъне қобилияти таъсиррасонӣ ба кайфияту иродаи хонандагон;
✓ *тадқиқотӣ*, яъне ҳолисона баҳодихӣ ба вазъият ва ҷараёни раванди омӯзиш;
✓ *илмӣ – таҳқиқотӣ*, яъне мустаҳкам намудани донишҳои илмӣ дар соҳаи интиҳобнамуда [12, с. 96].

Мактаб ва маориф зарурияти ба камол расондани муаллимони аз ҷиҳати маданият босалоҳиятро эътироф кардааст. Аз ин рӯ, маданияти педагогӣ яке аз ҷузъҳои таркибии омӯзгори босалоҳият ба шумор меравад. Фарҳанги педагогӣ аз ҷузъҳои зерин иборат аст:

а) ҷузъи аксиологӣ, яъне қабули арзишҳои кори педагогӣ аз ҷониби омӯзгор;
б) ҷузъи технологӣ, ки ҳалли вазифаҳои гуногуни педагогиро осон мекунад;
в) ҷузъи эвристикӣ, ки гузоштани ҳадафҳо, банақшагирӣ, таҳлил, худтанқидкуниро дар бар мегирад ва қисми эҷодии фаъолияти педагогӣ мебошад.

Навоарӣ дар соҳаи маориф таваҷҷуҳи бештарро дар саросари ҷаҳон ҷалб кардааст ва бисёр кишварҳо, аллакай, ба даври дигари ислоҳоти соҳаи маориф шуруъ кардаанд, ки дурнамои мақсади онҳо тағйир додани ҳам ҳадафҳо ва ҳам амалияҳои таълим ба ҳисоб меравад. Умед бар он ки чунин навоариҳо оё метавонанд тавассути ворид кардани ТИК (технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ) ба раванди таълим истифода шаванд ё дастгирӣ карда шаванд. Ба андешаи мо, чунин муносибати навоарона, метавонад раванди омӯзиши хонандагонро ба куллӣ тағйир диҳад.

Навоарӣ системаи педагогиро тағйир дода, раванди омӯзиш ва натиҷаҳои интизории онро такмил медиҳад. Дар байни ҳадафҳои инноватсионӣ баланд бардоштани ҳавасмандӣ дар фаъолияти таълимӣ, зиёд кардани ҳаҷми маводи омӯхташаванда дар як дарс, суръатбахшии омӯзиш ва идоракунии самараноки вақт амри зарурӣ ба ҳисоб меравад. Ҷорӣ намудани усулҳои пешқадам, истифода бурдани шаклҳои фаъоли таълим, технологияи нави таълим самтҳои асосии навоарӣ мебошанд.

Навоариҳои ҳақиқӣ аз донишҳои нав дар бораи равандҳои рушди инсон ба вучуд меоянд, ки равишҳои нави назариявӣ ва технологияҳои амалиро барои ноил шудан ба натиҷаҳои назаррас таъмин мекунад. Навоариҳои педагогӣ иваз кардани парадигмаҳои таълимро тақозо мекунад.

Дигар ҷузъи муҳимми омӯзгори салоҳиятдори муосир таҷрибаи педагогӣ мебошад. Таҷрибаи пешқадами педагогиро метавон ба дигарон интиқол дод ва ҳам дар усулҳои таълим такрор кард, то аз ҷониби омӯзгорону ҳамкасбон истифода шавад ва бе сарфи вақти иловагӣ натиҷаҳои дилхоҳ диҳад.

Дар маҷмӯъ, омӯзгори муосир дар раванди фаъолият бояд салоҳиятҳои зеринро доро бошад:

1) идоракунии бонизомии синф, баланд бардоштани самаранокии раванди таълим, нигоҳ доштани интизом ва ахлоқ, мусоидат ба кори дастаҷамъӣ, банақшагирӣ, муошират, тамаркуз ба натиҷаҳо, арзёбии пешрафт ва ислоҳи доимии камбудҳои. Барои пешбурди муносибатҳои мусбӣ, ҳамкорӣ ва омӯзиши мақсаднок бояд як қатор стратегияҳо истифода шаванд. Ташкил, муайян ва идора кардани вақт, фазо ва фаъолиятҳо бояд ҷалби фаъолони ва одилонаи донишҷӯёнро дар қорҳои истеҳсоли таъмин намояд.

2) таҷрибаи самараноки таълим, ки ақидаҳои гуногун, назарияҳо, «роҳҳои дониш» ва усулҳои таҳқиқро дар таълими мафҳумҳои фанӣ ифода мекунад. Стратегияҳои сершумори таълим ва омӯзиш бояд ба ҷалби донишҷӯён дар имкониятҳои фаъоли омӯзиш, ки ба рушди тафаккури интиқодӣ, ҳалли мушкилот ва қобилиятҳои иҷроӣ мусоидат намуда, ба онҳо бар дӯш гирифтани масъулият барои муайян кардан ва истифодаи захираҳои омӯзишӣ мусоидат мекунад, кӯмак расонад.

3) баҳодихии муассир бо дарназардошти санҷишҳои расмӣ, ҷавобҳо ба тестҳо, арзёбии супоришҳои синфӣ, намоишҳо ва лоиҳаҳои хонандагон ва санҷишҳои стандартӣ дастовардҳо барои фаҳмидани он чизе, ки хонандагон омӯхтаанд. Стратегияҳои баҳодихӣ бояд таҳия карда шаванд, ки хонандагонро ба фаъолиятҳои худбаҳодихӣ ҷалб намуда, ба

онҳо аз ҷиҳатҳои қавӣ ва эҳтиёҷоти худ дарк кунанд ва онҳоро барои муайян кардани ҳадафҳои шахсӣ барои омӯзиш ташвиқ кунанд.

4) малакаи технологӣ, донишони қай ва ҷӣ тавр истифода бурдани технологияи муосири таълимӣ, инчунин мувофиқтарин намуд ва сатҳи технология барои ба ҳадди ақал расонидани сатҳи омӯзиши хонандагон.

Ҳамин тавр, технологикунонии ҷараёни таълим раванди инкишофест, ки баҳри баланд бардоштани самарабахшии ҷараёни таълим, кафолати ба натиҷаҳои ҷашмдошт расидани хонандагон равона шудааст. Хусусиятҳои технологияи таълим иборат аст аз: а) усули пешакӣ банақшагирии натиҷаҳои таълимиест, ки онро метавон тавассути роҳи воситаҳои гуногун ба даст овард; б) омӯзгор асосан ба режиссёрӣ (коргардонӣ) машғул аст. Вай намеомӯзонад, балки роҳнамоӣ мекунад, ҳавасманд мегардонад, ҷаъолияти таълимии хонандагонро ба танзим мебарорад [7, с. 8].

Адабиёт

1. Абдусамад, М. Ташкили ҷараёни таълим ва талабот ба дарси муосир. Дастури таълимӣ / М.Абдусамад, Ш. Мирзошариф. - Душанбе: Деваштич, 2007.
2. Блинов, В.М. Эффективность обучения. Учеб. пособие / В.М. Блинов. - М., 1976. – 191 с.
3. Кашлев, С.С. Интерактивные методы обучения. Учеб. пособие / С.С. Кашлев. - М.: Тетра Системс, 2013 - 224 с.
4. Кларин, М.В. Педагогическая технология в учебном процессе: Анализ зарубежного опыта. Учеб. пособие / М.В. Кларин. - М., 1989. - 225 с.
5. Лебедев, О. Е. Стратегия модернизации содержания общего образования / О.Е. Лебедев. - СПб., 2002. – 58 с.
6. Лутфуллоев М. Дарс. – Душанбе: Маориф, 1995.
7. Методика дар низомии таълими салоҳиятноки. (Дастур барои омӯзгор). Мураттибон: Ф.Ниёзов, М.Зиёев, А.Алиев, Б.Нусратов, Э.Ҷонмирзоев, Н.Қодиров, М.Иргашева, Қ.Зиёев. – Душанбе, 2016. -141 с.
8. Мирзоахмедов, Ф. Методҳои самарабахши таълим. Дастури таълимӣ / Ф. Мирзоахмедов, Б. Боев, З. Шукурова. – Душанбе: Матбуот, 2008.
9. Марион, Я., Мирзоахмедов Ф. Татбиқи усулҳои ҷаъоли таълим. Дастури таълимӣ / Я. Марион, Ф. Мирзоахмедов. – Душанбе, 2002.
10. Саидов, С.А. Современные технологии обучения языкам. Учебное пособие / С.А. Саидов, М. М. Товбаева. - Душанбе, 2018. – 218 с.
11. Паёми Президенти Тоҷикистон, Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон (22-уми декабри соли 2005).
12. Раҳимов, Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе, 2007. – 440 с.
13. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат, соли 2015.
14. Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаёл. Дастури таълимӣ-методӣ. -Душанбе, 2004. -128 с.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”. – Душанбе, 2003. – 26 с.
16. Шабакаи интернетӣ. <https://maorif.tj> > Dokument's > Kitobho > Modulho

НАҚШИ ОМӢЗГОРИ МУОСИР ДАР ТАЪЛИМИ БОСАЛОҲИЯТ

Дар мақола зарурияти гузаштан ба дарси босалоҳият дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври васеъ тафсир ёфтааст. Муаллиф дар асоси омӯзиши таҳқиқоти илмӣ ҷаҳони муосир бартарияти таълими босалоҳиятро нисбат ба таълими анъанавӣ аз нуқтаи назари илмӣ шарҳ дода, нақши омӯзгорро ҳамчун мавқеи меҳварии раванди таълими босалоҳият муайян кардааст.

Ба андешаи муаллиф, омӯзгор зиёиест, ки дар замири насли наврас шуълаи илму маърифатро густариш дода, рӯзгорро мунаввар месозад. Зеро талабот ба шахсияти муаллим амру талаботи ногузирӣ замони ҳама, ҳама ба мекони. Аммо барои ба ин касб мушарраф гардидан, пеш аз ҳама, қобилияти педагогӣ бояд дошт. Дар ин замина, муаллиф қӯшиш

намудааст, ки қобилияти педагогии омӯзгори муосирро ба таври возеҳу равшан нишон диҳад.

Дар қисми чамъбасти мақола салоҳиятҳои омӯзгори замони муосир, аз ҷониби муаллифи мақола, хеле хуб ва ба таври мушаххас таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: салоҳият, маърифат, шахрванд, ЮНЕСКО, дарс, дидактика, аксиологӣ, эвристикӣ, технологӣ, қобилият, маҳорат, навоарӣ, Президент, Маҷлиси Олӣ.

РОЛЬ СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ В КОМПЕТЕНТНОСТНОМ ОБУЧЕНИИ

В статье широко рассматривается необходимость реализации компетентного подхода в общеобразовательных учреждениях Республики Таджикистан. На основе изучения современных научных исследований, автор с научной точки зрения раскрывает преимущество компетентного обучения от традиционной формы. Также раскрыта роль педагога как центральной фигуры процесса компетентного обучения.

По мнению автора, учитель – это человек, который распространяет пламя науки и знаний в сердце подрастающего поколения и делает жизнь более осмысленной. Потому что востребованность личности педагога была, есть и останется неизбежным требованием времени. Чтобы преуспеть в этой профессии, прежде всего, необходимо иметь педагогические способности. В этом контексте автор наглядно показывает педагогические способности современного педагога.

В заключительной части статьи автор статьи очень умело и конкретно проанализировал компетенции современного педагога.

Ключевые слова: компетентность, знание, гражданин, ЮНЕСКО, урок, дидактика, аксиологический, эвристический, технологический, способность, мастерство, новаторство, Президент, Маджлиси оли (Верховный совет).

THE ROLE OF A MODERN TEACHER IN COMPETENCE-BASED EDUCATION

The article broadly discusses the need for a transition to a competence-based approach to education in general educational institutions of the Republic of Tajikistan. The author explains the advantage of competent learning from the traditional form from a scientific point of view based on the study of scientific research of the modern world. It is also disclosed the role of the teacher as the central position of the process of competent education.

According to the author, a teacher is an intellectual who kindles the flame of science and knowledge in the heart of the younger generation and brightens up their lives. Because the demand for the personality of the teacher was, is and will remain an inevitable requirement of the time. But in order to succeed in this profession, first of all, you must have pedagogical abilities.

In this context, the author tried to demonstrate the pedagogical abilities of a modern teacher. In the final part of the article, the author very well and clearly analyzes the competencies of a modern teacher.

Keywords: competence, knowledge, citizen, UNESCO, lesson, didactics, axiological, heuristic, technological, ability, mastery, innovation, President, Majlisi Oli (Supreme Council).

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Мухсин Гаффорович – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогика ва психология. Нишонӣ: 734019, ғ. Душанбе, ул. Муҳаммадиев, 17/6, тел.: (+992) 003333880. E-mail charifov63@inbox.ru

Сведения об авторе: Шарифов Мухсин Гаффорович – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии. Адрес: 734019, ғ. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 003333880. E-mail charifov63@inbox.ru

Information about the author: Sharifov Mukhsin Gafforovich - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, associate professor of the Department of History and Intercultural Relations, 734019, Address: Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 003333880. E-mail charifov63@inbox.ru

**ПОНЯТИЕ «КРЕАТИВНОСТИ» В ТВОРЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННЫХ
УЧЕБНЫХ ПРОЦЕССОВ***Тагоева Г.Е.***Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзода**

Данная статья посвящается актуальной проблеме современного образования – проблеме творческой активности личности. Нами будут рассмотрены именно те вопросы, которые беспокоят современное общество в сфере воспитания и подготовки интеллектуально развитых личностей. В креативности раскрывается умение человека отступать от стандартных идей правил и шаблонов, для достижения новых открытий. Согласно этим определениям, креативность – это устойчивая характеристика личности, совокупность творческих способностей индивида, один из факторов одарённости, особый тип интеллектуальных способностей человека, другими словами - творческая способность.

В современном обществе остро ощущается потребность в людях инициативных, творческих, готовых найти новые подходы к решению насущных социально-экономических, культурных задач, способных жить в новом демократическом обществе, и быть полезными этому строю.

В связи с этим особую актуальность сегодня приобретает проблема развития творческой активной личности, в образовательном процессе современного общества. «Творческие личности во все времена определяли прогресс цивилизации, создавая материальные и духовные ценности, отличающиеся новизной, не шаблонностью, именно сегодня перед образовательным процессом ставится задача воспитания творческой личности, начиная с начальной школы» [6, с. 62]. Этот возрастной процесс очень легко поддаётся обработке, с целью создания реципиентов в социуме человеческого обитания. Эта задача находит своё отражение в альтернативных образовательных программах, в инновационных процессах, происходящих в современной школе. Именно эти инновации мотивируют молодых людей к творческому совершенству. Творческая активность развивается в процессе деятельности, имеющей творческий характер, которая заставляет учащихся познавать и удивляться, находить решение в нестандартных ситуациях, вникать в суть происходящего и исправлять ошибки.

Изменения, происходящие как в республике, так и в образовании, ставят перед образовательными учреждениями новые задачи в области определения содержания, разработки авторских программ, форм и методов работы с учащимися. Здесь необходимым материалом могут послужить программы, новшества, интерактивные методы в обучении.

Необходимо отметить, что ведутся активные поиски рационального преподавания русского языка. В результате в системе начального и среднего образования нашей республики обучение русскому языку ведётся по целому ряду учебных комплексов с использованием традиционных и развивающих технологий, авторских и индивидуальных программ, выбор которых предоставлен школам, лицам и гимназиям. Они являются неплохими материалами, но в некоторых случаях требуют изменения по таким причинам:

- учёт возраста;
- учёт регионального расположения;
- учёт ментальных особенностей;
- учёт индивидуальных и природных способностей школьников;
- использование авторитарных способностей преподавателей школ.

Проблема творчества напрямую связана с уникальностью, неповторимостью, индивидуальностью каждого человека. Творчество исследуется многими науками: психологией, педагогикой, генетикой. В данной статье творчество рассматривается с методической точки зрения. Прежде всего, необходимо раскрыть значение термина «творчество», а также понятия «креативность». Слово «творчество» происходит от слова «творить», и в общеизвестном смысле это означает искать, изобретать и создавать нечто

такое, что не встречалось в прошлом опыте - индивидуальном или общественном, не имела аналога с современными требованиями в образовании. Творческое мышление строится на постоянном поиске новых форм, методов, средств и приемов в учебной деятельности. Это умение найти такие методы и приёмы обучения, которые помогли бы учащимся войти в научный мир, научили бы бережному отношению к культуре, национальному богатству, доброте и любви, терпимости друг к другу, толерантности по отношению к мысли и идеям других, анализе и сопоставлению чего-то нового с классическим вариантом.

Понятие «творчество» тесно переплетается с понятием «креативность». Так если творчество понимается как процесс, имеющий определенную специфику и приводящий к созданию нового, то креативность рассматривается как потенциал, внутренний ресурс человека, его способность отказаться от стереотипных способов мышления или способность обнаруживать новые варианты решения проблем. Эти проблемы всегда актуальны, они появляются в течение времени, с позиции активизации новейших необходимых шагов в решении которых главное место играет человек. Креативность, также можно определить, как способность человека к конструктивному, нестандартному мышлению и поведению, осознанию и развитию своего опыта. Опыт же появился в результате энтузиазма.

Креативность – это особый склад ума человека, установка на творческое выполнение задания появившегося с течением обстоятельства, это проявляется в развитости творческого мышления и воображения.

«Креативность охватывает совокупность мыслительных и личностных качеств человека, способствующих становлению способности к творчеству и способностям. Это способность порождать необычные идеи, открытия, отклоняться в мышлении от традиционных схем и конструкций, быстро разрешать проблемные ситуации на месте» [3, с. 28]. Способность – это зачаток, его необходимо развивать и им пульсировать, разнообразить и разрабатывать.

Среди разнообразных средств развития творческой активности на современном этапе, особое место занимают уроки русского языка и литературы, методически отвечающие всем современным требованиям образовательной системы. В этих программах, конечно же, ключевым объектом является учащийся и его индивидуальные творческие способности.

В современных условиях спрос на креативно-творческую, конкурентоспособную личность чрезвычайно велик, и он будет постоянно возрастать. На этой арене деятельности необходимо подключать учащихся к таким критериям как, предметные олимпиады, творческие конкурсы для выявления лучших из лучших. Проводить конференции, выставки достижений в области знаний и творческих способностей.

Поэтому значимость ориентации профессионального образования на всестороннее стимулирование креативно-творческого саморазвития конкурентоспособной личности не вызывает сомнений. «Способные учащиеся всегда найдутся, просто необходимо проводить те мероприятия, в которых они смогут проявить и демонстрировать свои творческие способности» [6, с. 53]. К ним могут относиться интеллектуальные способности, природная одарённость, умение грамотно писать, успехи в ораторской речи, участие в конкурсах чтения, и проверять себя в качестве наставника.

Одна из главных задач системы образования – воспитание креативно мыслящих специалистов, обладающих высоким творческим потенциалом. Этот потенциал развивался у них с детства, а в возрастные периоды системного образования он обогащался. Современного учащегося трудно, чемнибудь заинтересовать, именно здесь мы должны совершенствовать свои навыки в развёртывании методики преподавания.

«Заставлять, заинтересовать, заинтриговать, заставить задуматься, привлечь, озадачить – вот эти нюансы образовательной системы дадут почву для совершенствования знаний» [4, с. 21].

Несмотря на многочисленные теоретические и экспериментальные исследования проблема развития креативности все еще требует дальнейшего изучения, так как в известных концепциях нет однозначного ответа на вопросы о природе, факторах развития

креативности, нет единого взгляда на феноменологию, классификацию качеств креативной личности. Но она может иметь исторические корни своего развития. Эксперименты только освежают процесс его обработки. Следовательно, необходим системный анализ научного знания о креативности, чтобы обобщить основные концепции и определить наиболее существенные факторы развития креативности. Креативность может развиваться естественным природным путём. Он символически подключён к мотивации человека в процессе его интеллектуального развития. На этот процесс влияет окружающая среда, мировоззрение и природные способности.

«Одной из областей человеческого ума, в которую пока еще не вторглись компьютеры, является творческое мышление» [14, с. 19]. Творческое мышление невозможно разбить, остановить или уничтожить, она запечатлена в генах человека.

Психологи никак не могут прийти к единому определению термина креативность. Однако многие из них понимают под креативностью способность видеть вещи в новом и необычном свете и находить уникальные решения проблем. «Креативность является полной противоположностью шаблонного мышления (ограниченность выбора при поиске возможных решений и тенденций одинаково подходить к разным проблемам). Она уводит в сторону от банальных идей и скучного, привычного взгляда на вещи и рождает оригинальные решения». Креативность делает процесс мышления увлекательным и помогает находить новые решения старых проблем. Ум и его необычное свойство запоминать даёт новые и новые задатки в процесс креативности.

Таким образом, процесс креативности имеет свои особенности и специфичен для разных сфер деятельности и современных знаний. Вообще же данные исследований, проведенные психологами, занимающимися проблемой креативности, указывают на зависимость процесса креативности от других познавательных процессов, таких как мышление, память, воображение, а также уровня и индивидуальной специфики их развития, и области творческой активности.

Русский язык и процессы его изучения имеют специфические черты и заметный отличительный характер по отношению к ярусам других языков мира, что проявляется в ряде отличий: фонетических, морфологических и лингвистических. Поэтому изучение русского языка как иностранного часто бывает усложнено. Кроме этого, русский язык в основном преподают не русские по национальности учителя, которые не чувствуют в достаточной мере дух русского языка, что еще более усложняет процесс обучения. Это национальная аудитория с его ментальными свойствами. На это влияет акцент, и некоторые другие интонационные выражения, влияющие на процесс его преподавания в некотором роде негативно. Для эффективного устранения выявленных проблем необходимо искать новые подходы к изучению русского языка, которые включают использование инновационных моделей обучения. Необходимо привлекать и другие виды модернизации образования, которые в первую очередь связаны с творчеством и креативностью учителей. Они заключаются в подборе материалов, в компетенции преподавателей, в проекте преподавания, в методике его осуществления.

«Креативность» означает способность сознания создавать:

- а) нечто новое.
- б) обладающее ценностью.
- в) феноменальное.

И в этой формулировке важны все части.

Креативность, как компетенция становится все более востребованной по мере того как простой обыденный труд будет выполняться роботами. Работа в основном должна быть умственного характера. Человек уделяет больше времени сложным задачам по созданию новых технологий, продуктов, развлечений. Нестандартные ситуации, быстро меняющаяся окружающая среда требуют быстрых креативных решений. Вот эта креативность развивает в обществе стандартизацию и переменчивость.

«Креативность – не врожденное качество, а навык который можно и нужно развивать» [13, с. 54].

Креативность – «дар» доступный каждому. Некоторые приписывают это качество особой «креативной породе» людей или творческим профессиям (маркетологам, писателям, режиссёрам, художникам), а по себе говорят: - «Ну, я же не из творческих людей». Эта фраза всем знакома и внушает человеку тот факт, что творческие люди абсолютно другие.

Все это должно способствовать более эффективному преподаванию русского языка как иностранного в Республике Таджикистан. Для этого процесса созданы все условия для работы преподавателей

«Учитывая важность изучения русского языка, было установлено, что русский имеет специфические отличия от других языков, что проявляется в ряде отличий: фонетических, морфологических и лингвистических» [12, с. 11]. Эта цитата говорит о том, что русский язык имеет более сложный грамматический строй, чем другие иностранные языки.

«Преподаватели русского языка, которые не являются русскими по происхождению или русский язык им не родной и недостаточно хорошо им владеют, не могут проникнуться духом русского языка, им необходимо постоянно переквалифицироваться» [11, с. 91]. Это говорит о том, что преподаватель русского языка национального происхождения должен усиленно работать над своей компетенцией, профессиональным навыком и обогащением методических разнообразий в процессе преподавания. В результате – низкий и некачественный уровень знаний у студентов, которые слушают преподавателя. Кроме этого, «не русские преподаватели в свою очередь учились у «не русских» профессоров.

«Значительный вклад вносят и учебно-творческие способности педагога, как наиболее важные психологические характеристики, которые влияют на качество работы преподавателя» [10, с. 12].

Зачастую, повседневная жизнь, работа, дом требуют принятия решений с участием логики, а это задействование левого полушария мозга, самой уязвимой части человеческого организма. Рисуя, вы активизируете работу правого полушария головного мозга, в нём создаются новые нейронные связи. То есть, включаются те зоны мозга, которые в повседневных делах мы не используем. Кстати, многие выдающиеся люди повышали свою креативность с помощью рисования, вид творческой деятельности, связанной с красотой и изящным вкусом. Рисование активизирует определенные неврологические процессы и на человека может найти озарение, могут появиться удачные идеи. В процессе рисования у человека развиваются фантазии и познание мира в цветном изображении

Мы все были творческими в детстве, не боялись почувствовать себя неловко, высказывая что-то необычное. Потом наши идеи и фантазии начали оценивать, и мы стали прислушиваться к критике, начали понимать, что не всем нравятся наши безумные идеи.

Быстро реагировать на любую проблему и находить нестандартные пути выхода из сложных ситуаций помогает креативное мышление. Оно требуется не только людям творческих профессий - креативность с успехом можно применять для решения самых разных повседневных задач. Например, бухгалтеру способность мыслить нетривиально поможет сэкономить для компании массу средств, а менеджеру - продать больше товаров и услуг.

Чтобы развивать креативность, нужен особый психологический настрой. Если человек считает себя неудачником, он не сможет быть генератором новых идей. Страхи, сомнения и негативные подсознательные установки подавляют творческое начало. Попробуйте определить, что мешает именно вам. Для одних – это боязнь показаться глупым, для других — неуверенность в себе или страх перед критикой. Чаще всего источником таких мыслей служат наши убеждения, многие из которых формируются еще в детстве. Из-за них мы начинаем интерпретировать любые события в негативном ключе.

Постарайтесь чаще вспоминать о своих успехах и концентрироваться только на хорошем и позитивном факторе. Позитивный настрой стимулирует мозговую активность, помогает достичь внутреннего спокойствия и гармонии.

Именно позитив настраивает человека чётко думать и прочно запоминать. Этот процесс основывается на следующих фактах.

- позитив в процессе мышления и умозаключения.
- позитив в процессе работы и умственной деятельности.
- позитив в содействии с коллективом и коммуникативных процессах.
- влияние посторонних идей на позитив и эффективность.

По этой причине очень важно работать над своим настроением и самооценкой. Возьмите лист бумаги и разделите его пополам. В левой колонке перечислите те страхи, которые препятствуют достижению ваших целей. На второй половине листа составьте подробный план действий по преодолению страхов. Если регулярно выполнять это упражнение, вы привыкните заменять негативные мысли позитивными.

Не нужно ждать вдохновения — оно почти никогда не приходит само по себе, а возникает уже в процессе работы. Для развития креативности требуется постоянное самообучение и творческий рост. Мы должны читать как можно больше литературы по нашей теме, общаться с талантливыми людьми и единомышленниками. Постоянно искать примеры для творческого подъема и учиться у тех, кто уже достиг определенных успехов. Просматривая работы других людей, мы наверняка извлечем для себя много нового и интересного.

При этом важно внимательно следить за своими мыслями. Записывать любые возникающие на ум идеи, даже если они кажутся абсурдными. Творческие порывы случаются неожиданно — за приемом пищи, на тренировке, в обувном магазине, во сне.

Наиболее простое определение этого понятия таково: творчество — это процесс создания нового продукта материального или идеального характера, доступное только сознательному человеку. Считается, что для творчества необходимы особые, так называемые творческие способности, дарованные ему природой или приобретённые умственным и физическим трудом. Педагогическая, психологическая, философская и методическая литература пестрит терминами «творчество», «творческие способности», «креативное мышление». «Креативность — творческие способности индивида, характеризующиеся готовностью к созданию принципиально новых идей, отклоняющихся от традиционных или принятых схем мышления и входящие в структуру одаренности в качестве независимого фактора. Основные составляющие особенности креативности» [1, с. 17]

1. Беглость мысли и идей
2. Гибкость мысли и творческих зачатков
3. Оригинальность и индивидуальность
4. Любознательность и находчивость
5. Способность к разработке гипотезы и выдвижение своих предложений
6. Удовлетворенность и ответственность за свои предложения и идеи

Чтобы развивать креативное мышление у подростков я применяю различные игровые приемы, которые легко усваиваются учащимися.

Я считаю, что для развития креативного мышления необходимо выполнение следующих условий, предназначенных именно для молодого возраста:

- избегать в стиле преподавания традиционности, будничности, монотонности, отрыва от личного опыта ребёнка и слишком формальности;
- не допускать переутомления и учебных перегрузок, независимо от необходимости;
- стимулировать познавательные интересы, многообразием приёмов используя самостоятельно приобретённые методы;
- специально обучать приёмам умственной деятельности и учебной работы, использовать проблемно-поисковые методы обучения, совмещая чтение и Интернет-ресурсы, соответствующие теме.

Креативная деятельность развивает личность ребенка, помогает ему усваивать моральные и нравственные нормы, обогащает мировоззрение. Создавая произведение творчества, ученик отражает в них свое понимание жизненных ценностей, свои личностные

свойства, прекрасные жизненные условия и мотивы. Взрослый человек, часто критически оценивая свои творческие способности, стесняется их проявлять, это говорит о застенчивости и нерешительности. И хотелось бы закончить словами Лопатина В.В. «Дети должны жить в мире красоты, игры, сказки, музыки, рисунка, фантазии, творчества» [7, с. 32]. Именно дети наше будущее, воспитывая их мы, строим своё будущее, будущее общества в несколько обновлённой форме.

Подготовка подрастающего поколения к творческому труду, формирование его творческой активности должны начинаться как можно раньше, ещё до того, как они попадают в образовательную систему. Для наиболее эффективного применения творческого подхода учителям необходимо знать о творчестве его ключевые положения, положения имеющие шансы на расширенную демонстрацию. По определению ученых, творчество есть «...деятельность человека, направленная на создание качественно новых, неповторимых духовных и материальных ценностей» [3, с. 75].

Обычно выделяют активность творческую и репродуктивную, уже изученную в образовательной сфере. Их компоненты в социальной активности могут проявляться в различном соотношении с деятельностью. Как отмечают исследователи, творческий характер социальной активности - один из ее критериев и существующих характеристик, разработанная современными методистами. Все виды социальной активности, умственной, эстетической, трудовой, физической в той или иной мере обладают творческим характером. Поэтому «...творческая активность есть не отдельный вид социальной активности, а одна из возможных характеристик любой высокоразвитой социальной активности» [5, с. 31].

Установлено, что базовым условием развертывания заложенных в человеке возможностей к творчеству, является присущая ему потребность в активной деятельности, способность к ней, расширение уз и связей в сфере контактов по работе для развития креативности. Она развивается при усилии самого человека, его умственной деятельности.

Выявлено, что различные виды деятельности включают в себя стереотипные и творческие компоненты, выявленные у школьников и студентов на современном этапе образования. При этом творчество является важнейшим компонентом и условием развития любой деятельности в целом, тем более с учащимися школ, гимназий, детских домов. Творческий компонент является важнейшим структурным элементом деятельности учителя и учащегося, их субординативного, рабочего контакта. Для того чтобы человек мог заниматься творчеством, у него должны быть развиты необходимые способности, подготовлены условия, разработаны планы реализации и демонстрации знаний. Их формирование не происходит само по себе, над этим надо упорно работать. К занятию творческой деятельностью надо готовить человека с ранних лет, с первых дней после рождения. Творчество не представляет собой уже что-то готовое, само собой появляющееся, оно зарождается во многих случаях в генах. Ученик не может просто так внезапно начать делать открытия, его нужно поддерживать. Этому предшествует самостоятельная работа ученика и его индивидуальное усердие. Самостоятельность как проявление инициативы в выборе темы для работы и способе ее выполнения является первой ступенью творчества, творчества как результат деятельности. Детская самостоятельность и творчество не могут быть изолированы друг от друга, они тесно связаны. Между ними нет четкой границы, они свободно варьируют в деятельности. «Нет периодов самостоятельности и периодов творчества. В подавляющем большинстве случаев появлению творческих работ будет предшествовать в основном репродуктивная, но самостоятельная работа» [6, с. 14]. Это самый желаемый процесс в работе.

Поэтому учителям русского языка так важно развивать в учениках самостоятельность. Использование творческого подхода делает этот процесс интересным и увлекательным для учащихся. В настоящее время разработаны педагогические технологии, способствующие наиболее эффективному развитию самостоятельности на уроках. Можно отметить и такие особенности, как связь с родителями, этот контакт поможет в эффекте работы с детьми.

Такие методы, средства и формы творческой учебно-познавательной деятельности, как игры, инсценировки, метод проектов, эвристическая беседа, различные дискуссии раскрывают характерность креативности.

Необходимо вспомнить о творческих задачах, то многие из них непосредственно влияют на гибкость и беглость мысли, оригинальность идей, поскольку основная цель их решения – развитие дивергентного, творческого мышления. Это мышление, которое формируется в образовательной, воспитательной и методической системе. Она подготавливает кадров в зависимости их способностей, как будущее в эффективном образовании и формировании качественных профессиональных кадров. Также важно заметить, что задачи прогностического характера, конструкторские задачи, задачи с недостатком данных, можно использовать независимо от темы занятия и в процессе изучения любых гуманитарных дисциплин. Гуманитарные дисциплины – это необъятный, малоизученный и бесконечный мир гипотез и новшеств, ожидающий новейших предложений в сфере его исследования.

Список литературы

1. Асадуллин, Р.М. О качестве преподавательских исследований / Р.М. Асадуллин // Педагогический журнал Башкортостана. – 2012. – № 5 (42). – С. 5-7.
2. Бенин, В.Л., Василина Д.С. Развитие творческих способностей учащихся на уроках мировой художественной культуры / В.Л. Бенин, Д.С. Василина. -Уфа: Изд-во БГПУ, 2010. – 152 с.
3. Беспалько, В.П. Основы теории педагогических систем / В.П. Беспалько. - Воронеж, 1977. – 304 с.
4. Бойко, Т.Н. Творческие работы по истории, истории и культуре Санкт-Петербурга, мировой художественной культуре / Т.Н. Бойко // Петербургские педагоги в приоритетном национальном проекте «Образование»: опыт, достижения, проблемы. СПб., 2007. – С. 233-238.
5. Булгакова, И.В. Нестандартные уроки русского языка. 5-7 классы / И.В. Булгакова. Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 352 с.
6. Буцик, О.В. Развитие вербальной креативности на уроках литературы в процессе анализа художественного произведения / О.В. Буцик // Альманах современной науки и образования. – 2008. – № 8(15). – С. 30-33.
7. Волков, И.П. Приобщение школьников к творчеству / И.П. Волков. М.: Просвещение, 1982.-144 с.
8. Воронин, М.А., Андржеевская И.Ю. 150 творческих задач о том, что нас окружает / М.А. Воронин, И.Ю. Андржеевская.- М.: ВИТА-ПРЕСС, 2010. – 216 с.
9. Енин, А.В. Внеклассная работа в системе воспитания творческой активности подростков. Автореф. дис...канд. пед. наук. - М., 1999. – 16 с.
10. Кобзарева, Л.А. Русский язык. 5 – 11 классы: технология педагогических мастерских / авт.-сост. Л.А. Кобзарева. - Волгоград: Учитель. – 191 с.
11. Крылова, О.Н., Муштавинская И.В. Новая дидактика современного урока в условиях введения ФГОС ООО: методическое пособие / О.Н. Крылова, И.В. Муштавинская. Санкт-Петербург: КАРО, 2017. – 144 с.
12. Лопатин, В.В. Толковый словарь современного русского языка / В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. - М.: Эксмо, 2009. – 928 с.
13. Нечаев, М.П., Романова Г.А. Интерактивные технологии в реализации ФГОС. 5-11 классы. - М.: ВАКО, 2016. – 208 с. (Современная школа: управление и воспитание).
14. Цыбулько, И.П. Русский язык. Планируемые результаты. Система заданий. 5–9 классы: учеб. Пособие для общеобразовательных организаций / И.П. Цыбулько; под ред. Г.С. Ковалевой, О.Б. Логиновой. 2-е изд.- М.: Просвещение, 2017. – 191 с. (Работаем по новым стандартам).

ПОНЯТИЕ «КРЕАТИВНОСТИ» В ТВОРЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННЫХ УЧЕБНЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье рассмотрены вопросы, которые беспокоят современное общество в сфере воспитания и подготовки интеллектуально-развитых личностей в сфере образования. Методическая проблема современного образования – это проблема творческой активности личности в молодом возрасте.

В современном обществе остро ощущается потребность в людях инициативных, творческих, готовых найти новые подходы к решению насущных социально-экономических, культурных задач.

Цитаты учёных, педагогов, методистов раскрывают научную направленность статьи. Предложения, выдвинутые автором статьи, являются эффективными и полезными в раскрытии креативности в процессе творческого развития учащихся.

Ключевые слова: креативность, творчество, образование, методика, мотивация, решение, программа, курсы, задача, цель, операция, компонент, направление.

МАҒҲУМИ «КРЕАТИВ» ДАР РУШДИ ЭҶОДИИ РАВАНДҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМ

Дар мақола масъалаҳое барраси шудаанд, ки ҷомеаи муосирро дар соҳаи тарбия ва тайёр намудани шахсиятҳои аз ҷиҳати интеллектуалӣ пешрафта дар соҳаи маориф ба ташвиш овардаанд. Масъалаи методи таҳсилоти муосир ин масъалаи рушди эҷодии шахсият дар наврасию ҷавонӣ мебошад.

Дар ҷомеаи муосир талабот ба шахсони ташаббускор, эҷодкор ва шахсоне, ки тайёранд роҳҳои ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангиро бар заимма гиранд ва роҳҳои ҳалли мушкилотро дарёфт менамоянд, меафзояд.

Иқтибосот аз осори илмии педагогҳо, методистон ҷанбаи илмии мақоларо тақвият бахшидааст. Пешниҳодҳои муаллиф натиҷабахш ва муфид буда, ба раванди рушди эҷодии хонандагон таъсири мусбат расонида метавонанд.

Калидвожаҳо: креатив, эҷодиёт, маълумот, методика, мотиватсия, ҳалли масъала, барнома, курсҳо, вазифа, мақсад, амалиёт, ҷузъ, раванд.

THE CONCEPT OF CREATIVITY IN THE CREATIVE DEVELOPMENT OF MODERN EDUCATIONAL PROCESSES

The article on the topic "The concept of creativity in the creative development of modern educational processes" is devoted to the currently relevant topic of creativity in the creativity of modern students. The methodological problem of modern education is the problem of creative activity of a person at a young age. The article discusses the issues that concern modern society in the field of education and training of intellectually developed individuals in the field of education.

In modern society, there is an acute need for people who are proactive, creative, ready to find new approaches to solving urgent socio-economic, cultural problems, the article provides prerequisites for this issue in the field of its solutions. Quotes from scientists, teachers, and methodologists reveal the scientific focus of the article. The proposals put forward on the topic of the article are effective and useful in revealing creativity in the creative formation of students.

Keywords: creativity, creativity, education, methodology, motivation, solution, program, courses, task, goal, operation, component, direction.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тағоева Ганҷина Ергашевна* – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, муаллими калони кафедраи методикаи таълим. Адрес: Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 201 17 17 15

Сведение об авторе: *Тағоева Ганджина Ергашевна* – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, старший преподаватель кафедры методики преподавания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Моб. Тел.: (+992) 201 17 17 15

Information about the author: *Tagoeva Ganjina Ergashevna* - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, senior teacher of the Department of teaching methods. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) (+992) 201 17 17 15

Русский язык, принятый в качестве средства межнационального общения, широко изучается в начальной, средней и высшей школе нашей республики. Русский язык способствует укреплению дружбы между народами, оказывает большое организующее влияние на формирование и развитие многочисленных национальных языков [4, с. 54]. Этим определяется огромное воспитательное и образовательное значение русского языка в таджикской школе, а в связи с этим и необходимость изучения его во всех педагогических и лингвистических аспектах, учитывая в каждом отдельном случае ту конкретную национальную среду, в условиях которой ведется преподавание.

Общеизвестно и общепризнано благотворное влияние русского языка на формирование и развитие государственного (таджикского) языка. Но процесс этот очень сложен и требует к себе большого внимания, всестороннего и тщательного изучения. Особое изучение этих процессов в педагогическом плане должно быть уделено сейчас, когда Закон РТ об образовании в редакции от 23.12.2021г. [№1832](#) предоставляет право свободного выбора языка обучения. Все чаще и чаще в периодической прессе появляются статьи, в которых по инициативе родителей и педагогической общественности обсуждаются вопросы языка обучения, особенно в начальной школе [2, с. 63]. Обсуждение этих вопросов в печати убедительно свидетельствует о том, что изучение русского языка проводится в строгом соответствии с языковой политикой нашего государства [9, с. 22].

Педагогические проблемы национальной школы всегда были в центре внимания государственных структур. Правильное решение проблемы государственного (таджикского) языка, бурное развитие экономики и культуры, широкое развитие системы образования на родном языке - все это является ярким примером торжества языковой политики нашего государства.

Важное значение имеет воспитание в духе толерантности, терпимости, одним из средств которого является русский язык. В педагогическом и лингвистическом планах крайне актуальны процессы взаимодействия государственного (таджикского) и русского языков, выступающего сейчас в качестве средства межнационального общения [10, с.98].

Здесь актуальными становятся и различные вопросы методики преподавания русского языка в таджикской школе, и вопросы изучения русского и государственного (таджикского) языков в сопоставительном плане, основная задача которого состоит в том, чтобы максимально облегчить изучение русского языка, привлекая родной язык учащихся как одно из средств для достижения этой цели.

За годы независимости в области преподавания и изучения русского языка в таджикских школах проделана большая работа. Уже созданы программы и учебники, исследована значительная часть вопросов методики преподавания русского языка как неродного, имеются попытки создания частных методик, построенных с учетом родного (таджикского) языка учащихся и местного опыта работы таджикской школы. В республике выходят методические сборники в качестве приложений к педагогическим журналам, в республиканской учительской газете, издаваемой на таджикском языке, выпускаются специальные страницы, где преподаватели русского языка обмениваются своим опытом работы в таджикских школах. Подготовлена большая армия квалифицированных учителей, прошедших специальную подготовку в педагогических институтах и университетах с уклоном работы в национальной школе, выросли методисты, как правило, владеющие и русским, и родными языками учащихся. Однако, несмотря на наличие всех возможностей для всестороннего и плодотворного изучения русского языка, нельзя не признать, что круг актуальных вопросов и задач, стоящих перед специалистами русского языка в таджикской

школе, охвачен в полном объеме и на всех деталях, что все изученные вопросы в одинаковой степени приемлемы с точки зрения правильности выводов и методических рекомендаций.

Нерешенных вопросов еще много. Богатый опыт, накопленный учителями таджикских школ на местах, недостаточно изучен методистами. Исследования методистов и научных работников по частным вопросам методики преподавания русской фонетики, грамматики, лексики в таджикской школе пока не обобщены. В отдельных исследованиях, особенно в диссертациях, даже успешно защищенных нередко преобладает схематизм и трафаретность, повторение в различной оболочке прописных истин, общеизвестных фактов и положений, представляемых в каждой работе о виде «нового» слова в методике [10, с. 123]. Действительно, различная ли специфика преподавания категории русского грамматического рода в таджикской школе, которые не знают такой категории? Конечно, нет. Таких общих вопросов немало. Между тем аналогичные темы (местоимения, наречия и т.д.) в качестве диссертаций разрабатываются на материале различных близкородственных языков. Это приводит к тому, что в работах меняются авторы, словесная оболочка и языки, а содержание остается общим. Попутно нельзя не указать на те предвзятые выводы, которые наблюдаются иногда и в области сопоставительного изучения русского и таджикского языков, и при разработке отдельных грамматических категорий родного (таджикского) языка.

Чрезмерное увлечение выискиванием эквивалентов при сопоставительном изучении русского и таджикского языков может привести к неверным выводам о существовании в таджикском языке некоторых грамматических категорий, свойственных русскому языку [12, с. 33]. Так частично происходит с грамматической категорией рода, и - с категорией вида.

Известно, что углубленное и плодотворное изучение грамматической системы таджикского языка тесно связано с исследованиями в области русского языкознания. В изучении отдельных аспектов грамматической системы таджикского языка и в создании описательной грамматики таджикского языка русское языкознание было и остается пока лингвистической и методической базой. Это факт, который, однако, следует понимать правильно. Нельзя, например, механически переносить в таджикский язык все те грамматические категории, которые есть в русском языке и которые составляют специфику его грамматического строя. Если в таджикском языке средства (иногда точные, иногда довольно отдаленные), позволяющие переводить русские слова совершенного вида, то это еще не доказательство наличия особой грамматической категории, аналогичной русской. Каждому таджиковеду, достаточно хорошо известно, что значение вида не заложено в основе таджикского глагола, спрягаемые формы глагола в зависимости от значения и контекста могут переводиться на русский язык глаголами совершенного и несовершенного вида. В таджикском языке богато развита система грамматических времен, но взаимосвязь категории времени и возможных средств передачи видовых оттенков недостаточно еще изучена. Сложная и очень развитая система форм прошедшего времени в таджикском языке позволяет передавать различные результативные оттенки [4, с. 36]. Что же касается употребления вспомогательных глаголов, лексико-грамматическое значение, то это уже особенность типично таджикская, которую и следует рассматривать с точки зрения таджикского языкового мышления.

Можно (и нужно) говорить о средствах выражения видовых отношений, но ложных выводов делать нельзя. Сопоставительная грамматика к оценке языковых явлений должна подходить трезво.

Науку, в частности и методику преподавания русского языка в таджикской школе, интересует не предвзятое решение вопроса, а кропотливый анализ фактического материала, изучение которого диктуется самой жизнью. В связи с этим кажется странным и то, что в некоторых исследованиях по вопросам методики преподавания русского языка в таджикской школе живая творческая мысль сплошь и рядом подменяется подлинными цитатами из авторов, часть из которых даже не имеет косвенного отношения к таджикской школе. [11, с. 63].

Учитель русского языка в таджикской школе предъявляет вполне справедливые и законные требования к работам методистов на местах и к научным работникам центральных учреждений: он все громче и громче говорит о том, что методика преподавания русского языка в таджикской школе как особая отрасль науки не поднята еще на должный уровень, что исследования по частным вопросам методики преподавания русского языка применительно к таджикской школе по сути дела являются всего лишь фрагментами, которые должны быть систематизированы и обобщены, сведены в пособия и учебники-методики для таджикской школы.

Необходимо признать, что создание обобщающих работ по методикам преподавания русского языка в таджикской школе в настоящее время не может быть сведено к простой литературной работе, к соединению разрозненных исследований в единое целое, поскольку некоторые вопросы, входящие в курс методики, частью не разработаны, а частью затронуты исследователями вскользь. Перед методистами стоит задача не только обобщить то, что уже создано, признано практикой работы в таджикской школе, но, обобщая, доработать те разделы методики, которые по тем или иным причинам не охвачены методистами, вырваны из круга их научно-исследовательских интересов или были разработаны, но отвергнуты практикой в силу их непригодности [1, с. 24].

Круг таких актуальных вопросов методики преподавания русского языка в таджикской школе, подлежащих разработке, охватывает все стороны языкового процесса - фонетику, грамматический строй, лексику, изучение которых должно быть подчинено основной задаче - практическому овладению русским языком как средством общения. В связи с этим и развитие навыков живой разговорной речи на всем протяжении преподавания русского языка в таджикской школе должно постоянно находиться в центре внимания. Живая разговорная речь является ведущей; она определяет и последовательность подачи лексико-грамматического материала, и всю систему упражнений в целом [11, с. 46].

Конечным результатом этого сложного процесса является всестороннее овладение русским литературным языком в двух его формах - устной и письменной. Предъявляя вполне определенные требования к преподавателю русского языка в таджикской школе, следует, видимо, не только уточнить методы преподавания и методику исследовательской работы, но и поднять методический и лингвистический уровень учителей русского языка в таджикской школе. Это касается прежде всего тех учителей, которые не имеют специальной подготовки для работы в таджикской школе.

Исходное положение методики преподавания русского языка в таджикской школе - базироваться на учете специфических особенностей родного (таджикского) языка учащихся; это же положение определяет и направление методических исследований, и характер подготовки учителей для таджикской школы. Нам представляется, что требует изучения и сам вопрос учета специфических особенностей родного (таджикского) языка учащихся. Решается он не так просто, как это кажется на первый взгляд. Обычны две крайности: либо слишком чрезмерное увлечение родным языком учащихся, что по сути дела приводит к преподаванию русского языка на родном языке, либо полный отказ от родного (таджикского) языка учащихся. Понятно, что и то и другое ошибочно [10, с. 30].

Привлечение родного (таджикского) языка учащихся в качестве отправной базы признается учителями и методистами, однако пора уже более точно определить место и роль родного (таджикского) языка при изучении русского в таджикской школе. Совершенно очевидно, что факты родного (таджикского) языка должны привлекаться не спорадически, не только в качестве каких-то случайных грамматических параллелей и переводных эквивалентов, а носить системный характер, должны пронизывать всю систему преподавания русского в школе, на начальных этапах обучения и в тех школах, учащиеся которых начинают изучать русский язык, не зная ни одного слова по-русски.

Здесь родной язык учащихся может быть привлечен:

- а) как средство нового фонетического и лексико-грамматического материала;

б) как средство контроля понимания, имея в виду и переводы с русского на родной, и с родного (таджикского) на русский, и, наконец, это самое сложное;

в) как объект сопоставления фонетического и грамматического материала. Если в первых двух случаях учителю может помочь элементарное разговорного языка учащихся, то в последнем случае он не только должен владеть разговорным языком учащихся, но и разбираться в структурных его особенностях, да и не просто чувствовать эти особенности, а уметь сопоставлять их с фактами русского языка, делая при этом соответствующие выводы для себя.

Цель такого анализа - облегчить понимание отдельных фактов русского языка, привлекая аналогичные или близкие по значению особенности родного (таджикского) языка и только там, где и этом есть прямая необходимость, поскольку уроки русского языка не могут и не должны быть превращены в уроки сопоставительного изучения русского и родных языков учащихся. А для этого необходимо специальная педагогическая и лингвистическая подготовка.

Практически владеть языком и лингвистически понимать структуру языка - это не одно и то же. Задача состоит в том, чтобы, определяя роль и место родного (таджикского) языка при изучении русского в таджикской школе, подвести под методику преподавания русского языка в таджикской школе прочную лингвистическую основу. Такой базой и должны быть данные сопоставительной грамматики русского и таджикского языков [4, с. 39]

В области изучения русского и таджикского языков в сопоставительном плане на местах проделана значительная работа. Опубликовано немало статей по дельным вопросам сопоставительного изучения русского и родных языков, на сопоставительные темы успешно защищались диссертации, есть попытки создания программ и обобщающих работ в виде учебных пособий по сопоставительной грамматике русского и таджикского языков [11, с. 69].

Бесспорно, что методика преподавания русского языка в таджикской школе имеет свою специфику, которая и нуждается в прочной лингвистической базе. Несомненным оказалось и то, что сопоставительная грамматика русского и таджикского языков превратилась уже в особую отрасль языкознания, которая имеет и свой объект изучения, и свой метод исследования. Не случайно, что всестороннее и детальное изучение русского и таджикского языков в сопоставительном плане, а в связи с этим и создание сопоставительных грамматик и частных методик преподавания русского языка в таджикской школе, нередко построенных с учетом данных сопоставительной грамматики, практикуется в широких масштабах и приобретает все большую и большую актуальность.

Действительно, сопоставительное изучение русского и таджикского языков выступает уже в качестве особой лингвистической дисциплины, преследующей вполне определенные цели. Это не привесок к методикам, а самостоятельная отрасль языкознания, требующая хорошего знания живых языков, их грамматической специфики и произносительных норм.

Глубокое знание особенностей сопоставляемых языков, индивидуальных черт этих языков, языковых фактов, присущих данным языкам, - залог успешной работы в этой области. Другое дело, что исследования в области сопоставительного изучения русского и таджикского языков не всегда отвечают тем требованиям, которые предъявляет жизнь, практика работы в таджикской школе. Здесь много следует еще продумать. Одно лишь совершенно очевидно, что не механическое сопоставление грамматических фактов русского и таджикского языков, нередко наблюдаемое в отдельных исследованиях и в изданных пособиях этого типа, а выявление индивидуальных черт этих языков, всестороннее и углубленное изучение языковых явлений, присущих данным языкам и органически входящих в их структуры, - является характерной и определяющей чертой сопоставительного метода [4, с. 121].

Если задача методики преподавания русского языка в таджикской школе состоит в том, чтобы помочь учителю таджикской школы построить теоретически обоснованную систему преподавания русского языка, то сопоставление устанавливает, какими языковыми

средствами один язык передает то, что уже выражено в определенной грамматической форме другого языка, как соотносятся объемы значений тех или иных форм изучаемых языков. А это область не методическая, а лингвистическая. В этом состоит главная задача сопоставительного изучения русского и таджикского языков.

Без предварительного изучения этих языков в таком плане, без анализа схождений и расхождений в фонетических системах и их грамматической структуре нельзя создать полноценной методики преподавания русского языка в таджикской школе.

Задачи, стоящие перед методикой преподавания русского языка в таджикской школе, и специфика работы в этой области предъявляют вполне определенные требования к методистам и учителям - они должны не только хорошо разбираться в общих вопросах методики и в вопросах русского языкознания, но и знать основы родного (таджикского) языка учащихся, условия работы в таджикской школе. Подготовить методически и лингвистически грамотного методиста нелегко. Не пора ли пересмотреть планы факультетов русского языка и литературы педагогических институтов, университетов, сделать их более целенаправленными, приблизить к жизни, максимально учесть в них специфику работы в таджикской школе. Наличие в планах небольших курсов методики преподавания русского языка в таджикской школе и сопоставительной грамматики, а также и практических занятий по родному языку едва ли достаточно для подготовки квалифицированного учителя [10 с. 64].

Основной задаче должно быть подчинено и введение в языкознание, а частично и язык, который следовало бы пересмотреть в сторону усиления и детализации разделов, крайне необходимых при преподавании русского языка в таджикской школе.

Целый ряд частных вопросов методики преподавания русского языка в таджикской школе, уточнение и разработка которых крайне необходимы для создания работ, следует решать применительно к условиям преподавания русского языка в таджикской школе. Примерный круг этих вопросов охватывает различные стороны языкового процесса.

Вопросы фонетики и орфоэпии. Основная цель – выработка орфоэпически правильного русского произношения и грамотного письма в связи с развитием навыков устной речи учащихся таджикской школы. Исследования на конкретном фактическом материале должны дать рекомендации в отношении практического овладения правильным русским произношением [15, с. 5].

Следует помнить, что правильное русское произношение является не только необходимым условием правильного понимания говорящих на русском языке, но и необходимым условием успешной работы по освоению основ грамматической системы русского языка, по накоплению активной лексики, выработке навыков орфоэпически (а не орфографически) правильного чтения и грамотного письма [1, с. 27].

В связи с этим в методическом плане необходимо изучить:

- 1) различное произношение гласных и согласных, обусловленное различием артикуляционных баз;
- 2) особенности произношения и правописания русских гласных под ударением и в безударном положении;
- 3) усвоение соотношенности согласных в русском языке по твердости и мягкости;
- 4) работу над звуками русского языка, отсутствующими в таджикском языке;
- 5) специфику русского слога и слогораздела;
- 6) различия в фонетической структуре слова и приемы их преодоления;
- 7) влияние фонетических особенностей родного (таджикского) языка на усвоение правильного русского произношения;
- 8) особенности русского ударения - подвижность, смысло-различительная и форморазличительная функции русского языка;
- 9) вопросы практической фонетики в таджикской школе - приемы работы над усвоением правильного русского произношения на начальном этапе изучения языка;
- 10) типы звуковых упражнений при развитии навыков разговорной речи;

- 11) специфические фонетические и орфографические ошибки, допускаемые учащимися таджикской школы при изучении русского языка;
- 12) приемы преодоления орфографических ошибок;
- 13) преподавание орфографии в связи с занятиями по фонетике и морфологии;
- 14) графическая система русского языка (вопросы соотношения между фонемами русского языка - однозначность и двусмысленность русских букв, слоговой принцип русской графики).

Вопросы грамматики. Основная цель - изучение основ грамматической системы русского языка как одного из существенных средств развития навыков устной речи. Исследования в этой области должны сопровождаться аналитико-синтетической работой, основой которой является сопоставление изучаемых явлений, выявление существенных признаков, отличающих или сближающих изучаемые грамматические явления, наконец, обобщение и систематизация знаний, позволяющей получить полное представление о специфике грамматической системы русского языка [3, с. 55].

Изучение грамматики, преследуя цель овладения нормами русского литературного языка в устной и письменной формах вестись с учетом: а) частоты употребления грамматических правил и их роли в процессе овладения навыками устной и письменной речи и б) постепенного перехода от более легких правил к более трудным при овладении разговорным русским языком [10, с.39].

В методическом отношении важными представляются примерно следующие вопросы: 1) морфологическая структура слова - изучение специфики состава слова в русском языке; 2) многозначность аффиксов и в русском языке и методика работы над словообразованием и словоизменением; 3) приемы преподавания категории грамматического рода; 4) изучение системы склонения и спряжения русского языка; 5) категория числа в русском языке; 6) приемы изучения категории вида русского языка; 7) методика изучения прилагательных и наречий русского языка; 8) особенности связи слов в русском языке и порядок слов в предложении; 9) особенности согласования в русском языке; 10) методика изучения управления (применного и прилагательного); 11) изучение причастных и деепричастных оборотов; 12) приемы работы над отдельными типами придаточных предложений русского языка в таджикской школе; 13) о соотношении элементарного практического курса и систематического изучения грамматики русского языка [10, с.123].

Вопросы лексики. Основная цель изучение принципов отбора словаря, приемов накопления лексики как той базы, на которой строится работа по развитию речи. Исследования в области словаря должны строиться в соответствии с требованиями новой школы о связи обучения с жизнью, отражать окружающую нас действительность. Наличие строго отобранной и известной последовательности подаваемой лексики облегчит работу по овладению и орфографическими нормами, облегчит изучение грамматической системы русского языка, даст возможность в литературной форме (устно и письменно) вести беседы на бытовые, общественно-политические и производственно-практические темы, позволит читать русскую художественную литературу [9, с. 97].

Практика составления словаря-минимума нуждается в уточнениях того, что слова нередко выбираются из текстов, которые случайно попали в учебники. Представляется, что на начальном этапе обучения не словарь-минимум должен строиться от текстов учебников, а, наоборот, тексты необходимо строить на основе словаря-минимума, отбор слов в который следует производить на основе частоты употребления слов и их жизненной значимости. Принципиально актуальными в области лексики являются следующие вопросы: 1) конкретное содержание общего учебного словаря русского литературного языка для таджикской школы, построенного на изучении частоты употребления слов; 2) принципы составления тематических словарей и конкретная тематика, подлежащая изучению в таджикской школе в той или иной последовательности; 3) принципы составления словаря-минимума и научно-обоснованная дозировка слов в отдельности; 4) лексико-фразеологические единицы русского языка, подлежащие включению в словарь-минимум; 5)

изучение производственной лексики и терминологии в таджикской школе (лексика, отражающая трудовой опыт учащихся в процессе обучения, общественно полезный труд и общественно-производственную практику учащихся); 6) типы упражнений по лексике в связи с развитием речи; 7) приемы подачи новых слов [15, с.77].

Кроме вышеуказанного примерного перечня вопросов по фонетике, грамматике и лексике, необходимо изучить и общие методические вопросы преподавания русского языка в таджикской школе. В частности: 1) активизация методов обучения русскому языку; применение технических средств при изучении русского языка; 2) грамотное построение уроков; 3) связь и взаимодействие преподавания родного (таджикского) и русского языков в таджикской школе; 4) методика преподавания русского языка в таджикской школе; 5) связь уроков русского языка с уроками литературного чтения; 6) воспитательная работа на уроках русского языка и литературного чтения; 7) наглядность в преподавании; 8) различные формы внеклассной работы, поскольку плодотворное изучение русского языка не может ограничиваться только занятиями в классе под руководством учителя, особенно там, где нет соответствующего языкового окружения [3, с.12].

Решение поставленных вопросов должно, на наш взгляд, улучшить преподавание русского языка в таджикской школе.

Основной принцип методики преподавания русского языка в таджикской школе - строить методику с учетом и на базе родного (таджикского) языка учащихся - подменяется общими разговорами в защиту родного (таджикского) языка учащихся. Таджикскому языку предоставлены широкие возможности для всестороннего развития и процветания. Его нужно изучать, и специфические особенности таджикской школы учитывать при решении вопросов методики преподавания русского языка в таджикской школе. В противном случае методику преподавания русского языка в таджикской школе нельзя очистить от некоторых сомнительных рецептов, которые встречаются не только в учебниках, но и в лекциях по данному курсу. Ведь не секрет, что отдельные рекомендации и методические рецепты мало чем отличаются от приемов преподавания русского языка в русской школе. Это тяжелым грузом ложится на плечи учителя-практика, которого интересуют не общие методические разговоры, а преподавание русского языка в определенной языковой среде [4, с.39].

Таким образом, вопросов, связанных с преподаванием русского языка в таджикской школе, пока еще много. Должна быть значительно улучшена подготовка кадров - учителей и методистов, создана соответствующая учебно-методическая литература, уточнено направление и методы научно-исследовательской работы. Крайне актуальной в данное время является задача создания обобщающих работ по методике преподавания русского языка в таджикской школе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Методика обучения русскому языку как иностранному. Курс лекций. – СПб., 1997.
2. Методика преподавания русского языка в национальной средней школе / Под ред. Бакеевой Н.З., Даунене З.П. - Л., 1986.
3. Мотина, Е.И. Теория и практика обучения русскому языку на современном этапе / Е.И. Мотина // Лингвометодические проблемы обучения русскому языку как иностранному. Сб. науч. тр.- М., 1992. - С. 5-15.
4. Нагзибекова, М.Б. Сравнительный анализ логоэпистем русского и таджикского языков/ М.Б.Нагзибекова // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2016. - №3. - С.150-154
5. Николаева, Т.М. Загадка и пословица: социальные функции и грамматика / Т.М. Николаева // Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Загадка как текст. 1. - М.: Индрик, 1994. – С. 157-158.
6. Пахнова, Т.М. Комплексная работа с текстом в старших классах / Т.М. Пахнова // Русский язык в школе. – 1996.- №3. - С. 40-46.
7. Пахнова, Т.М. Развивающая речевая среда как средство приобщения к культуре / Т.М. Пахнова // Русский язык в школе. – 2003.- №5. - С. 8-23.

8. Пахнова, Т.М. Текст как основа создания на уроках русского языка развивающей речевой среды / Т.М. Пахнова // Русский язык в школе. – 2000.- №4. - С. 3-11.
9. Пересветова, Е.В. Сопоставительный анализ художественных текстов на уроках русского языка / Е.В. Пересветова // Русский язык в школе. – 2006.- №4. - С. 31.
10. Прохоров, Ю.Е. Методические проблемы роли и места национальных социокультурных стереотипов речевого общения в организации и содержании процесса преподавания русского языка как неродного / Ю.Е. Прохоров // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации. - М., 1997. - С. 5-20.
11. Салимов, Р.Д. Проблемы языковой политики и развитие языков в многоязычном Таджикистане // Слово. РУ: Балтийский акцент. – Калининград: Изд. БФУ им. Канта, 2012. - №2. – С. 56-60.
12. Семёнова, Т.В. Тексты - миниатюры на уроке / Т.В. Семенова, Л.В. Лучкина // Русский язык в национальной школе. – 1987.- №1. - С. 31-33.
13. Супрун, А.Е. Текстовые реминисценции как языковое явление / А.Е. Супрун // Вопросы языкознания. – 1995.- № 6. - С. 17-29.
14. Тарасов, Е.Ф. Язык и культура / Е.Ф. Тарасов // Язык как средство трансляции культуры. – М.: Наука, 2000. – С. 19-32.
15. Токарева, И.Ю. Аспекты формирования культуроведческой компетенции при изучении морфологии / И.Ю. Токарева // Русский язык в школе. – 2010.- №2. – С. 15-19.
16. Тураева, З.Я. Лингвистика текста и категория модальности / З.Я. Тураева // Вопросы языкознания. – 1994.- № 3. - С. 105-114.

УЧЕТ СПЕЦИФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ РОДНОГО ЯЗЫКА УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В статье поднимаются вопросы изучения русского языка в таджикской школе. Педагогические проблемы национальной школы всегда были в центре внимания государственных структур. Правильное решение проблемы государственного (таджикского) языка, бурное развитие экономики и культуры, широкое развитие системы образования на родном языке - все это является ярким примером торжества языковой политики нашего государства.

По мнению автора статьи, задачи, стоящие перед методикой преподавания русского языка в таджикской школе, и специфика работы в этой области предъявляют вполне определенные требования к методистам и учителям - они должны не только хорошо разбираться в общих вопросах методики и в вопросах русского языкознания, но и знать основы родного (таджикского) языка учащихся, условия работы в таджикской школе. Подготовить методически и лингвистически грамотного методиста нелегко. Не пора ли пересмотреть планы факультетов русского языка к литературы педагогических институтов, университетов, сделать их более целенаправленными, приблизить к жизни, максимально учесть в них специфику работы в таджикской школе. Необходимо внести в планы небольшие курсы методики преподавания русского языка в таджикской школе и сопоставительной грамматики, а также и практических занятий по родному языку.

Отмечается, что важное значение имеет воспитание в духе толерантности, терпимости, одним из средств которого является русский язык. В педагогическом и лингвистическом планах крайне актуальны процессы взаимодействия государственного (таджикского) и русского языков, выступающего сейчас в качестве средства межнационального общения.

Ключевые слова: *изучение, русский язык, таджикская школа, средство межнационального общения, родной язык, грамматические явления.*

БАҲИСОБГИРИИ ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ЗАБОНИ МОДАРИИ ХОНАНДАГОН ЗИМНИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола масъалаҳои омӯзиши забони русӣ дар мактаби тоҷикӣ ба миён гузошта шудааст. Проблемаҳои педагогии мактаби миллӣ ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи сохторҳои давлатӣ қарор дорад. Ҳалли дурусти масъалаи забони давлатӣ (тоҷикӣ), тараққиёти пуравчи иқтисодиёт ва

маданият, ба таври васеъ тараққӣ додани системаи маориф ба забони модарӣ — ҳамаи ин мисоли равшани тантанаи сиёсати забон дар давлати мост.

Ба андешаи муаллифи мақола, вазифаҳое, ки дар назди методикаи таълими забони русӣ дар мактаби тоҷик истодаанд ва хусусияти кор дар ин соҳа дар назди методистҳо ва муаллимон талаботи ба кулӣ мушаххас мегузорад — онҳо бояд на танҳо масъалаҳои умумии методика ва забоншиносии русро хуб донанд, балки асосҳои забони модарии (тоҷикӣ)-и хонандагон, шароити кор дар мактаби тоҷикиро низ донанд. Тайёр кардани методисти аз ҷиҳати методӣ ва забоншиносӣ салоҳиятнок заҳмати зиёдро талаб менамояд. Вақти он расидааст, ки нақшаҳои факултетҳои забон ва адабиёти руси донишқадаҳои омӯзгорӣ, донишгоҳҳоро аз нав дида баромада, онҳоро бештар мутамарказ гардонем, ба ҳаёт наздик кунем, хусусиятҳои кори мактаби тоҷикиро то ҳадди имкон ба назар гирем. Дар нақшаҳо мавҷуд будани курсҳои хурди методикаи таълими забони русӣ дар мактаби тоҷикӣ ва грамматикаи муқоисавӣ, инчунин машғулиятҳои амалии забони модарӣ дохил карда шаванд.

Зикр гардидааст, ки тарбия дар рӯҳияи таҳаммулпазирӣ, ки яке аз воситаҳои он забони русӣ мебошад, аҳамияти бузург дорад. Аз ҷиҳати педагогӣ ва забоншиносӣ равандҳои ҳамкориҳои забонҳои давлатӣ (тоҷикӣ) ва русӣ, ки ҳоло ҳамчун воситаи муоширати байни миллатҳо баромад мекунанд, басо муҳим мебошанд. Аз ҷиҳати педагогӣ ва забонӣ раванди ҳамкориҳои забонҳои давлатӣ (тоҷикӣ) ва русӣ, ки ҳоло ҳамчун воситаи муоширати байни миллатҳо мебошанд, аҳамияти калон доранд.

Калидвожаҳо: *омӯзиш, забони русӣ, мактаби тоҷикӣ, воситаи муоширати байни миллатҳо, забони модарӣ, падидаҳои грамматикӣ.*

TAKING INTO ACCOUNT THE SPECIFIC FEATURES OF STUDENTS' NATIVE LANGUAGE WHEN TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE

The challenges facing the methodology of teaching Russian language in the Tajik school, and the specifics of work in this area impose quite specific requirements on methodologists and teachers - they must not only be well versed in general issues of methodology and Russian linguistics, but also know the basics of the native (Tajik) language of students, working conditions in Tajik school. It is not easy to prepare a methodically and linguistically competent methodologist. Isn't it time to revise the plans of the faculties of the Russian language and literature of pedagogical institutes, universities, to make them more focused, bring them closer to life, to take into account the specifics of work in the Tajik school as much as possible. The presence in the plans of small courses of methods of teaching the Russian language in the Tajik school and comparative grammar, as well as practical classes in the native language.

The article raises questions about the study of the Russian language in the Tajik school. The pedagogical problems of the national school have always been in the center of attention of state structures. The correct solution of the problem of the state (Tajik) language, the rapid development of the economy and culture, the widespread development of the education system in the native language - all this is a vivid example of the triumph of the language policy of our state.

Of great importance is education in the spirit of tolerance, tolerance, one of the means of which is the Russian language. In pedagogical and linguistic terms, the processes of interaction between the state (Tajik) and Russian languages, which are now acting as a means of interethnic communication, are extremely relevant.

Keywords: *study, Russian language, Tajik school, means of interethnic communication, native language, grammatical phenomena.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Рӯзиева Лола Толибовна* - доктори илмҳои педагогӣ, профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17., E-mail: akila.ru@mail.ru

Сведения об авторе: *Рузиева Лола Толибовна* - доктор педагогических наук, профессор, Таджикский национальный университет Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: akila.ru@mail.ru

Information about the author: *Ruzieva Lola Tolibovna* - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Tajik National University Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. E-mail: akila.ru@mail.ru

Формирование общечеловеческих ценностей студентов неязыковых факультетов на занятиях русского языка происходит на основе психолого-педагогической интерпретации национальных особенностей концепции нравственного становления индивида через усвоение им общечеловеческих ценностей. С целью формирования общечеловеческих ценностей студентов неязыковых факультетов на занятиях русского языка необходимо повысить качество процесса обучения, усилить его развивающее воздействие на студентов, создать на уроках необходимую положительную эмоциональную атмосферу, вести эту работу целенаправленно и планомерно [10, с. 65].

Проблема формирования общечеловеческих ценностей студентов неязыковых факультетов на занятиях русского языка приобретает особое значение в настоящее время, когда осуществляется широкое сотрудничество с зарубежными странами. Овладение русским языком дает доступ к культуре других народов и способствует воспитанию, образованию и всестороннему развитию личности будущего человека, его гуманитарной культуры. Особое место занимает личность будущего специалиста, развитие его духовного мира и нравственных качеств на уроке русского языка с привлечением различных художественных произведений русской литературы.

Воспитательная работа – дело сложное, творческое. Она требует от педагога задушевности и чуткости, любви к своим воспитанникам и тонкого понимания их душевных переживаний, подлинной интеллигентности, умения воспитывать у студентов активное, развивающее мышление, что особенно необходимо в наши дни, когда идёт бурное развитие нашего общества. Ещё в глубокой древности люди заметили, что обмен мнениями, различной информацией, особенно если он идет в форме споров и обсуждений, не только способствует более успешному усвоению и овладению новой информацией, но и ведет к открытию истин, которые нередко становятся убеждениями. Чтобы знания превратились в убеждения, они должны пройти проверку чувством и опытом, через личностное отношение к действительности [4, с. 56].

Очень важно, чтобы богатство содержания воспитания органически сочеталось с яркостью и эмоциональностью, задушевностью и страстностью всего учебно-воспитательного процесса, чтобы формы и методы работы вызвали всеобщий интерес, вовлекали в активную деятельность всех студентов. Очень важно, чтобы политическое, этическое и эстетическое воспитание у молодежи включало в себя идеал прекрасного.

Активное участие студентов в подготовке и проведении диспутов и конференций не только обогащает их знаниями по различным вопросам идеологии, морали, искусства, психологии, но и вооружает молодежь умениями и навыками убежденно и доказательно отстаивать свои идеалы и принципы.

Одним из эффективных методов преподавания, как было отмечено, является урок - диспут. Опыт показывает, что диспуты, умело включенные в систему воспитательных мероприятий, при условии их творческой организации, оказывают сильное влияние на формирование цельного научного мировоззрения, научных взглядов и убеждений, высоких гражданских чувств и соответствующего им поведения студентов [3, с. 85].

Уроки русского языка воспитывают активность и самостоятельность суждений студентов, инициативу и страстность, приучают их внимательнее вглядываться в жизнь. Содержательные диспуты в яркой и эмоциональной форме дают возможность использовать воспитательную силу положительного примера, обаяние нравственного идеала, способствуют самопознанию и вызывают желание совершенствовать свои качества, стимулируют самовоспитание. Участие в диспуте способствует развитию критики и

самокритики, культуры речи и логического мышления, учит умению спорить и проверять правильность своих взглядов и убеждений.

Предметом диспута должна быть проблема, которая вызывает противоречивые суждения, решается по-разному. Среди части студентов распространено мнение, что ум, способности, дарование являются врожденными, другие стоят на диаметрально противоположной точке зрения, считая, что все эти качества развиваются в труде и учебе. Одни самолюбие и гордость считают положительными и торжественными свойствами человека, другие - отрицательными и разными по смыслу.

В спорах, в борьбе противоречивых суждений рождается истина. А истина, завоеванная и выстраданная в борьбе, надолго, иногда на всю жизнь, является руководством в поведении. Вот почему нельзя согласиться с мнением тех оппонентов, которые считают, что диспут - спор «ведет к состязанию в словах», а поэтому, говорят они, лучше использовать диспут, как обмен идеями.

Следует, иметь в виду, что диспут не исключает, а предполагает глубину и всесторонность раскрытия проблемы, которая на нем обсуждается. Состязание же в словах обычно начинается тогда, когда отсутствует предмет спора. Выступающие порой, не вникая в доводы товарищей, доказывают одно и то же, ни с кем не спорят и никого не опровергают, а просто обмениваются идеями.

Серьезное воспитательное значение имеют только диспуты, на которых сталкиваются различные мнения, когда юноши и девушки искренне и взволнованно стараются что-то доказать и вместе с тем что-то опровергнуть.

Эти волнения и непосредственность невольно передаются другим, вызывают сопереживания всех присутствующих, что способствует формированию сознания и воспитанию чувств участников диспута, давая богатый материал для организации практической деятельности и самовоспитания молодежи. Вековечна борьба двух идей в вузе. Зачем мудрить, к чему заставлять студентов «приоткрывать» истины, уже давно открытые поколениями людей? Не проще и не правильнее ли эти бесценные знания, эти непреложные истины дать студентам в готовом виде? Нет, отвечают другие; надо всегда стремиться сделать наших студентов «участниками процесса» «искания истины», её основания и доказательства. Итак, или студенты, «как птенчики разевают рот, а преподаватель им всё в него вкладывает», или заставлять их самих искать истину, разумеется, там, где это разумно [4, с. 25].

Несомненно, что в наше время вторая точка зрения становится преобладающей, всё больше педагогов приходит к твердому убеждению, что творческие методы, работа по развитию мыслительной деятельности студентов – основа успеха обучения. Эта общая закономерность (активное «искание истины») приобретает особый смысл, когда мы говорим о проблемном характере преподавания литературы, ведущем к формированию глубоких внутренних убеждений. Но коль скоро преподаватель, рассуждая таким образом, обращается к эпическим проблемам, он неизбежно, иногда, против воли, натолкнётся на спор, дискуссию.

Много аналогичных случаев – одно из свидетельств того, что студенты настойчиво ставят «вечные вопросы», спорят, нередко разрушают привычную форму урока, фактически превращают его в диспут, приводя в немалое замешательство неподготовленных к этому преподавателей.

Приведённые примеры лишь частные иллюстрации того положения, что дискуссионный характер многих уроков литературы, естественно, вытекает из самого содержания предмета и обусловлен специфическими возрастными особенностями читателя, для которого все откровения, все находки, особенно ценные, если достигнуты они ценой собственных усилий. При таких условиях меняется не только характер вузовской лекции, вузовской беседы, но невозможны какие – то существенные сдвиги в самой типологии урока. Свидетельство тому – урок – спор, урок – диспут.

О нём еще очень мало что известно, отдельные газетные заметки, разрозненные упоминания в некоторых журнальных статьях, две-три брошюры из опыта – вот, пожалуй, и все. Проведение таких уроков нигде не описано подробно, не говоря уже о предложениях целостной системы. И все же слово сказано, метод прививается, об уроке – диспуте начинают говорить, всё чаще и, прежде всего, преподаватели-практики. Случайно ли преподаватели из разных городов и республик одновременно пришли к одному выводу, встали на одну дорогу? Мы считаем это закономерным.

Последние 10 лет развитие методики преподавания русского языка в вузе характеризуется как этап выявления специфических особенностей предмета, этап активных поисков оптимального варианта содержания курса и его структуры. В связи с этим преодолены однозначные подходы к развитию литературы, изменились оценки многих литературных фактов, созданы вариативные программы, пособия, учебники.

В условиях современной школы возникла необходимость поиска новых методов преподавания литературы, творческого подхода к исследованию традиционных форм работы по изучению литературы в школе. Приобретает особую актуальность реализация воспитательного потенциала литературных произведений. Главная цель уроков литературы – научить студентов увидеть в произведениях прошлого их общечеловеческий смысл, затронутые в них вечные проблемы, закономерности самой жизни, как ощутил их и отразил писатель [5, с. 45].

Изучая, анализируя и используя в практике опыт работы преподавателей, мы убедились, что воспитательные возможности уроков литературы максимально можно реализовать на занятиях активных форм. Проводимые уроки-беседы, семинары, практикумы, диспуты, конференции, уроки-концерты – дают возможность научить студентов увидеть в произведениях литературы общечеловеческий смысл, затронутые в них вечные проблемы, закономерности самой жизни, как их ощутил и отразил писатель.

Самая любимая студентам форма урока – диспут, на котором они учатся четко формулировать точку зрения, исходные критерии оценок, разбираться в основах своего мировоззрения, отстаивать их в открытом столкновении мнений, искать аргументы, быть убедительными эмоционально и логически. Три обстоятельства диктуют необходимость именно такого метода преподавания литературы.

Во-первых, если главная цель изучения литературы в вузе – эстетическое, нравственное воспитание в их органическом единстве, всегда требующие ответа на вопрос: «Почему мы поступаем так, а не иначе?»

Мораль, иными словами, как форма общественного сознания по самой своей природе есть система принципов поведения, на основе которой человек постоянно принимает решение, как действовать. Она предполагает выбор мнений, поведения из целого ряда возможных путей.

Необходимость же выбора поведения диктуется не тем, что «многообразие действий в одинаковых условиях непосредственно обусловлено различным пониманием этих условий, а тем, что в самой объективной действительности имеются возможности различных направлений её развития, что и составляет объективную возможность принятия различных решений, то есть возможность выбора человеком тех или иных действий. Объективная действительность и, прежде всего, социальная жизнь непрерывно развиваются, открывая перед человеком всё новые возможности воздействия на направление и характер её дальнейшего развития [5, с. 77].

Мы должны исходить из двух важных моментов: 1) нравственное поведение всегда есть выбор из ряда возможных решений и 2) нравственность предполагает соблюдение основных её норм по привычке. Следовательно, воспитательная задача сводится к реализации требования: не нарушая внутренней природы нравственности, как формы сознания, добиться превращения нравственного поведения в привычку. Для этого и необходима та стадия нравственного обучения, которая строится на коллективной дискуссии при выборе нравственного решения.

Вторая причина того, что поиски многих преподавателей закономерно приводят их к уроку-диспуту, - это та психологическая атмосфера, которая сложилась у нас после гражданской войны, атмосфера, наибольшего развертывания творческой активности во всех областях практической и духовной деятельности. Но творческий подход, скажем, к русскому языку предполагает активное размышление, сопоставление различных точек зрения.

Этим процессом надо руководить, не подавляя его, а управляя им, ведя студентов за собой. В противном случае «в поисках истины», в стремлении «самим» разобраться в разных жизненных вопросах, они могут пойти по ложному пути, на который, кстати сказать, подталкивают нашу молодёжь другие пропагандисты, носители враждебной идеологии и некоторые псевдоноваторы в искусстве. Если наша молодёжь, должна занимать активную наступательную позицию в борьбе за умы людей, этому же надо учить! Учить защите наших идей и принципов! Наконец, в-третьих, «мы имеем дело с юношеским возрастом, в котором все особенности переживаемого периода воспринимаются особенно остро».

В свете сказанного думается, что урок-диспут, к которому независимо друг от друга пришли педагоги в разных частях нашей страны,- это тот новый метод, который вызван самой жизнью, это - закономерный ответ на острую потребность нашего времени.

На уроке-диспуте ум и сердце студентов не находятся в покое: участники его живут, думают, чувствуют они неравнодушно «глотают» кашу, они жизненно заинтересованы в происходящем разговоре! Они не повторяют безумно верные, но готовые истины, а ищут их напряжением собственной мысли, не безразлично принимают на веру преподнесённый материал, а продумывают, осмысливают факты и явления, сопоставляют их, устанавливают связи между ними, учатся защищать, отстаивать свою точку зрения. Одних заученных фраз из учебника литературы здесь мало, нужны свои мысли, суждения, мнения. Здесь отвечает не один, а идёт взволнованное совместное обдумывание вопроса, коллективное установление истин, выводов. Тот, кто хоть раз присутствовал на правильно подготовленном и умело проведенном уроке-диспуте, не мог не ощутить на нем атмосферы «рассердись!», когда в напряжении чувства и мысли, нет безучастных и безразличных, когда происходящее трогает за живое каждого [3, с. 23].

Именно на таком уроке, где учебный материал воспринимается и разумом и чувствами, легче осуществить то, что советовал, такой умный и тонкий педагог, как М. И. Калинин: «Надо, чтобы люди спорили, и не искусственно, а по существу, то есть так, чтобы дело доходило, если не до «драки», то хотя бы до серьезной, до жаркой перепалки...»[11, с. 69]

Урок-диспут учит мыслить, развивает способности критически, творчески осваивать материал, самостоятельно подходить к важнейшим выводам, устанавливать атмосферу «волнения мысли», дает «эмоциональный разогрев», то есть создает те основные условия, при которых, как мы уже говорили, только и возможен переход знаний в убеждения. И повторяем, что особенно важно, - он не притянут, а выражает самое существо, содержание преподавания, основой которого становятся нравственные проблемы.

Если в аудитории готовится диспут на какую-то тему, то все подтягиваются к нему, и меняется стиль изучения предшествующего материала (отбор факторов, постановка вопросов; характер лекции и беседы, то есть сам процесс чтения). Урок-диспут – это поиск самостоятельного решения в споре, в сопоставлении разных точек зрения.

Урок-диспут исходит из того, что к нужному выводу студенты придут сами в результате их споров; на естественно возникающий вопрос – разумно ли строить урок так, чтобы студенты своим умом дошли до давно открытого и известного - мы пытались, ответить выше. Работа по развитию мыслительной деятельности студентов мало эффективна, если на поставленные вопросы можно ответить простым припоминанием усвоенных ранее готовых истин [9, с. 89].

Обращаясь к учителям, М. И. Калинин предостерег их: «Ребят не приучайте к трафарету, к готовым формулам, когда человек берёт памятью, а не прорабатывает

мозгами... Как ребят приучить к этому? Требуите, чтобы они сначала думали, а потом говорили, но не говорили, а потом думали. В этом основа!» [11, с. 53].

Вот почему разговор на уроке-диспуте должен быть остро полемическим, мобилизующим не только память, но и ум, мысль студентов. Уже первый вопрос студентам отмечает какое-либо навязывание мысли преподавателя, подсказку: «Какое впечатление произвели на вас Лара и Данко?» От его решения зависит структура диспута, а не беседы. Внимание акцентируется как будто на тех же событиях, но уже совсем по-иному: (Горький «Старуха Изергиль») Горький сознательно усиливает контраст между эгоизмом Лары и героическим альтруизмом Данко. Лара и Данко – гордые натуры. Гордость Лары родила высокомерие, поставила его над людьми и привела в итоге к одиночеству. Он был ловок, хищен, силен, жесток и не встречался с людьми лицом к лицу. Гордость Данко не только не отчуждает его от людей, но делает добрее, не позволяет ожесточиться его сердцу даже тогда, когда люди несправедливы по отношению к нему. «Наказание ему - в нем самом! Пустите его, пусть он будет свободен. Вот его наказание! И ослабли люди от дум... страх родился среди них, сковал им крепкие руки. Но тут явился Данко и спас всех один. Что сделаю я для людей? - сильнее грома крикнул Данко. И вдруг он разорвал руками грудь вырвал из нее свое сердце и высоко поднял его над головой». Человек активного действия, человек воли – вот тот новый герой, которого утверждал писатель в своем творчестве. Смерть героя не воспринимается как его поражение, а, напротив, утверждает его нравственную победу (гибель Сокола, смерть Данко) [8, с. 154].

Максим Горький романтизирует людей, в которых находит черты, привлекающие его: внутреннюю свободу, отсутствие смирения и покорности, отрицание мещанской морали, неприятие устроенной и размеренной обывательской жизни. Так меняется вся инструментовка урока: все обращено к разуму участников диспута, каждое решение которых – радость открытия, узнавания.

Урок – диспут, резко отличаясь от беседы, остаётся уроком, на котором преподаватель учит, а студенты обучаются. Только происходит это в процессе спора, столкновений мнений – тем основательнее получаемые знания, тем вернее возможность превращения их в глубокие внутренние убеждения, тем крепче, непоколебимей станет идейная убежденность студента [3, с. 121].

На уроке-диспуте, в отличие от беседы, где главным образом отвечают на вопросы, участники в ходе споров учатся нелегкому умению защищать свои нравственные идеалы, отстаивать их в любой полемике, убедительно доказывать правильность своих идей. Если для иллюстрации этого положения обратимся к взятому нами конкретному примеру рассказа М. Горького «Старуха Изергиль», то здесь важно, что участники диспута, по-разному относятся к героям рассказа, по своему доброму и отзывчивому Данко, но весьма не простому человеку, «... он один из тех, кто вывел умирающее племя из дремучего, темного леса, ...где люди сидели и думали в длинные ночи в ядовитом смраде болота. Они потеряли всякую надежду на спасение. Но тут явился Данко и спас всех...» [10, с. 125].

Лара приходил в племя и похищал все, что хотел. В него стреляли, но стрелы не могли пронзить его тело, закрытое невидимым покровом высшей кары. Он был жесток. Мир Лары страшен, страшен сам по себе. Долго он вился около людей, долго – не один десяток годов. Но вот однажды он подошёл близко к людям... Он устал от такой жизни.... Но люди не желали облегчить участь того, кто делал им зло, не желали убивать его, который превратился в вечную тень, отверженный всеми [8, с. 63].

Итак, урок-диспут, действительно, отличается от беседы, это специфичный урок, но урок, и поэтому не следует отождествлять его с внеаудиторным диспутом. Внеаудиторный диспут эпизодичен, он может и не быть связан с программой по литературе, его тематика в первую очередь зависит от событий, волнующих весь коллектив.

В жизни студента эти внеаудиторные диспуты имеют вполне самостоятельное значение. Урок же диспут тесно связан с программой: это один из способов «современного

прочтения» литературного произведения, один из путей связи его с жизнью. Таково его отличие по существу.

Отличаются они и организационно: на уроке–диспуте присутствуют все студенты, а на внеаудиторном – наиболее активные, страстные спорщики, ведущий диспута – обычный студент в аудитории. Иначе говоря, у урока – диспута свой постоянный состав, свой актив, он опирается на года сложившейся традиции устойчивого коллектива. Внеаудиторный диспут приглашает всех желающих, редко это одни и те же люди, ещё реже – коллектив, объединившийся, скажем вокруг литературного кружка или дискуссионного клуба.

Разницу в возможностях работы с каждым студентом во время урока русского языка и во внеаудиторное время показывает простое сопоставление цифр – число участников внеаудиторных диспутов и уроков – диспутов за пятнадцать лет на неязыковых факультетах Таджикского национального университета.

Число участников внеаудиторного диспута обычно колеблется от 10 до 12 человек от группы, то есть в лучшем случае, это треть всех обучающихся. В аудитории на уроке присутствуют все, таким образом, волей-неволей, должны принять участие в разговоре. Следовательно, ещё одно отличие: в уроке-диспуте, как и во всяком уроке для некоторых обучающихся остаётся момент принуждения. Это надо учесть при разработке его методики.

И внеаудиторное занятие по русской литературе пробуждает самостоятельность обучающихся. Активизирует их. Но процесс активного включения в работу, в обсуждение поставленных вопросов на занятие происходит гораздо быстрее (оставим пока вопрос о качественных показателях выступлений, приведём пример внеаудиторного занятия по литературе по пьесе Горького «Старуха Изергиль» в таджикской группе геологического факультета Таджикского национального университета). В первые 15 минут ведут спор два человека (Кенджаева Гульнора и Азизова Сурайё). Затем подключаются ещё двое студентов, за ними ещё шестеро, затем – трое. После первой половины урока в разговорной части уже 10-12 человек, активно реагируют (внимательно слушают, подают реплики) 20-25 человек. Через месяц во внеаудиторном диспуте по теме «Как я понимаю служение людям» активно выступают только три человека, а пять студентов, только подают реплики с места, такая разница объясняется сложностью диспутов. Показывая разницу между уроком-диспутом и наиболее близким ему уроком-беседой и внеаудиторным диспутом, надо еще раз подчеркнуть, что урок-диспут не мыслится изолированно от них, как и от всех других сторон работы над литературным произведением в аудитории, от всей системы работы преподавателя. Здесь нам важно было показать специфику урока-диспута, обратить внимание на существенные признаки, отличающие его от всех других уроков. Что это за признаки?

В основе занятия диспута заведомо спорное явление, поражающее яркой новизной, противоречивостью, непременно связанное с темой, жизненно важными вопросами, которые сегодня решают для себя студенты. Это обычный урок, напоминающий по стилю беседу, но более динамичный, иногда определяя специфику урока, говорят, что он интересен – это главное. Конечно, проблема, поставленная на диспуте обязательно должна волновать его участников, а сам процесс спора должен быть увлекателен [5, с. 98].

Студенты с большим интересом работают на диспуте и всё-таки сам метод не является гарантией того, что будет на уроке. Разве не может быть беседы, остро интересующей студентов, но не содержащей ничего спорного и нередко задуманное занятие, в конечном счете, совсем вызывает неинтересные диспуты? Надо стремиться к тому, чтобы диспут был и интересным и увлекательным, но главное – реальное содержание, его разумная цель. Взгляды и убеждения людей формируются в постоянном деловом и интеллектуальном общении друг с другом, личность человека должна в чём-то проявиться, в чём-то выразиться. Урок–диспут даёт такую возможность, поскольку, каждый выносит на общий суд свои взгляды, свои раздумья.

Однако не все и не во всякой обстановке можно сказать, а какие–то важные мысли могут прийти и не на самом уроке, а через несколько часов, дней. Невозможно всерьёз

говорить о роли уроков-диспутов в формировании убеждений, если наше общение со студентами ограничивается строгими рамками учебных часов, необходимо как-то раздвинуть эти рамки, расширить сферу влияния преподавателя, найти ещё более интимное средство общения со студентами.

Таким образом, диспут является эффективным средством для формирования мировоззрения, системы взглядов, убеждений. В диспуте некоторые разногласия порой невозможно остановить, да и нужно ли? На то и диспут, что к нужному выводу студенты приходят сами в результате раздумий и споров. Работа по развитию мыслительной деятельности студентов, по развитию правильных нравственных ориентиров будет мало эффективна, если на поставленные вопросы можно отвечать готовыми истинами. И, наоборот, процесс развития правильных ориентиров особенно интенсивен там, где дается работа уму, когда надо думать, искать, находить, отстаивать свои взгляды. К верному решению кое-кто из студентов придет потом, в последующие годы. Из аудитории в аудиторию идет переосмысление некоторых, может быть, неверных выводов первого диспута, или, наоборот, подтверждение правоты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азаров, Ю.П. Радость учить и учиться [Текст] / Ю.П. Азаров. – М.: Политиздат, 1989. – 335 с.
2. Андреев, В. И. Педагогика творчества саморазвития [Текст] / В.И. Андреев. – М., 1996.
3. Берденникова, Н.Г., Меденцев В.И. Организационно-методическое обеспечение учебного процесса в вузе. Учебно-методическое пособие.- СПб: БАТиП, 2006. – 117 с.
4. Бушелева, Б.В. Поговорим о воспитанности. - М.: Просвещение, 1980. С 21.
5. Васильева З.И. Нравственное воспитание учащихся в учебной деятельности. -М., 1973. -С.91.
6. Винокуров, С.П. Личность в системе нравственных отношений. -Минск: Наука и техника, 1983. - С.110.
7. Выготский, Л.С. Педагогическая психология. / Под ред. В.В. Давыдова. - М.: Педагогика-Пресс, 1996.- С.536
8. Васильев, Г.А. Управленческое консультирование: Учебное пособие для студентов вуза, обучающихся по специальности 061100 (Менеджмент организации)/ Г.А. Васильев, Е.М. Деева.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 255 с.
9. Горохова, Н.Э. Система бизнес-образования как средство развития бизнеса и личности менеджера // Вестник ИНЖЭКОНА. Серия: Экономика. -Выпуск 2 (37). – 2010.- С. 140-143.
- 10.Иванов, И.Н. Менеджмент корпорации: учебник. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 368 с.
- 11.Калинин, С. И. Производная Каратеодори при изложении основ дифференциального исчисления функций одной переменной // Мат. вестник педвузов Волго-Вят. региона. Вып. 4.- Киров: Изд-во Вятского гос. пед. ун-та, 2002.- С. 74-88.
- 12.Новиков, Д.А. Модели и механизмы управления научными проектами в ВУЗах. / Д.А. Новиков, А.Л. Суханов. – М.: Институт управления образованием РАО, 2005. – 80 с.
- 13.Методические указания по предмету «Теория и практика реферирования» [Текст] / Сост. Ф.Н.Хуако. – Майкоп: Изд-во МГТИ, 2000.
- 14.Розинова, С.Р. Формирование национальных и общечеловеческих ценностей студентов неязыковых факультетов (на материале вузов Республики Таджикистан). - Душанбе: Озар. 2021. - 117 с.
- 15.Организация учебного процесса в университете в условиях модернизации образования: Методические рекомендации по организации учебного процесса. Выпуск 1. [Текст] / Сост. Г. П.Чепуренко, Е. В. Гладнева, Е. Б. Яцковская [и др.] – СПб.: ЛГОУ им. А.С.Пушкина, 2002.
- 16.Экономика знаний. Учебное пособие / В.В. Глухов, С.Б. Коробко, Т.В. Маринина.- СПб.: Питер, 2003. – 528 с.

ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ДИСПУТА НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье описывается один из методов работы на занятиях русского языка – диспут. Урок-диспут, резко отличаясь от беседы, остаётся уроком, на котором преподаватель учит, а студенты обучаются. Только происходит это в процессе спора, столкновений мнений – тем основательнее получаемые знания, тем вернее возможность превращения их в глубокие внутренние убеждения, тем крепче, непоколебимей станет идейная убеждённость студента.

Отмечается, что на уроке–диспуте, в отличие от беседы, где главным образом отвечают на вопросы, участники в ходе споров учатся нелегкому умению защищать свои нравственные идеалы, отстаивать их в любой полемике, убедительно доказывать правильность своих идей. Это обычный урок, напоминающий по стилю беседы, но более динамичный, иногда определяя специфику урока, говорят, что он интересен - это главное. Конечно, проблема, поставленная на диспуте обязательно должна волновать его участников, а сам процесс спора должен быть увлекателен.

Диспут является эффективным средством для формирования мировоззрения, системы взглядов, убеждений.

Ключевые слова: изучение, русский язык, таджикская школа, диспут, беседа, учебный материал.

ХУСУСИЯТҲОИ ГУЗАРОНИДАНИ БАҲС ДАР СИНФИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақола яке аз усулҳои кор дар синфҳои забони русӣ - баҳс баён карда шудааст. Дарс-баҳс, ки аз суҳбат ба қуллӣ фарқ мекунад, дарсест, ки муаллим дар он меомӯзад ва шогирдон меомӯзанд. Танҳо дар раванди баҳсу мунозира, бархӯрди афкор ба амал меояд, дониши ҳосилшуда ҳар қадар муқаммалтар бошад, имконияти ба эътиқоди ботинӣ табдил додани онҳо ҳамон қадар бештар шавад, эътиқоди идеявӣ донишҷӯён ҳамон қадар мустақкам мегардад.

Ба андешаи муаллифи мақола, дар дарси мувоҳида бар ҳилофи суҳбате, ки дар он асосан ба саволҳо ҷавоб медиҳанд, иштирокчиёни баҳсҳо маҳорати душвори ҳифзи идеалҳои ахлоқии ҳудро меомӯзанд, дар ҳар гуна баҳс онҳоро ҳимоя карда, дурустии ақидаи ҳудро ба таври боварибахш исбот мекунанд. Ин дарси одӣ буда, услуби гуфтугӯро ба хотир меорад, вале зиндатар, баъзан хусусияти дарсро муайян мекунад, мегӯянд, ки ин шавқовар аст — чизи асосӣ ҳамин аст. Албатта, проблемае, ки дар баҳс ба миён гузошта шудааст, бояд иштироккунандагони онро ба ҳаяҷон оварад ва рафти баҳс бояд шавқовар бошад.

Баҳс воситаи самарабахши ташаққули ҷаҳонбинӣ, системаи ақидаҳо, эътиқодҳо мебошад.

Калидвожаҳо: омӯзиш, забони русӣ, мактаби тоҷикӣ, баҳс, суҳбат, маводи таълимӣ.

FEATURES OF HOLDING A DISPUTE IN RUSSIAN LANGUAGE CLASSES

The article describes one of the methods of work in the Russian language classes - a dispute. Lesson - dispute, sharply different from the conversation, remains a lesson in which the teacher teaches, and students learn. Only this happens in the process of a dispute, clash of opinions - the more thorough the acquired knowledge, the more certain the possibility of turning them into deep inner convictions, the stronger, unshakable the student's ideological conviction will become.

In a debate lesson, unlike a conversation where they mainly answer questions, participants in the course of disputes learn the difficult ability to defend their moral ideals, defend them in any controversy, and convincingly prove the correctness of their ideas. This is an ordinary lesson, reminiscent of the style of a conversation, but more dynamic, sometimes determining the specifics of the lesson, they say that it is interesting - this is the main thing. Of course, the problem posed in the dispute must necessarily excite its participants, and the process of the dispute must be exciting.

The dispute is an effective means for the formation of a worldview, a system of views, beliefs.

Keywords: study, Russian language, Tajik school, dispute, conversation, educational material.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Розикова Саодат Разақовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони русии факултети ҳайрифилологии факултети филологияи рус. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: + 992-907746203

Сведения об авторе: *Розикова Саодат Разаковна* - Таджикский национальный университет, кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка для нефилологических факультетов факультета русской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: +992-907746203.

Information about the author: *Rozikova Saodat Razakovna* - Tajik National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of the Russian Language for Non-Philological Faculties of the Faculty of Russian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave. Phone: +992-907746203.

**КОММУНИКАТИВНЫЙ ТРАДИЦИОННЫЙ ПОДХОД ОБУЧЕНИЯ ГРАММАТИКИ
РУССКОГО ЯЗЫКА ИНОСТРАННЫМ СТУДЕНТАМ***Жанг Йиш Йиш***Таджикский национальный университет**

Грамматика имеет особую соотнесенность с коммуникацией, общением, так как любое грамматически оформленное в виде предложения сочетание слов передает определенное сообщение о том или ином явлении действительности. Усложнение предложений, сочетание их одного с другим соответственно усложняет содержащуюся в сообщении информацию, позволяя людям полноценно общаться между собой. Для методики преподавания русского языка в начальных классах национальной школы с точки зрения осуществления коммуникативного принципа обучения из указанной особенности грамматики вытекают следующие выводы [12, с. 33].

Во-первых, коммуникация осуществляется только при усвоении учащимися правил соединения слов в предложении (и предложений), потому что без этого невозможно общение на русском языке. Можно правильно произносить звуки, знать значения и формы русских слов, но речи как таковой не будет до тех пор пока не усвоен механизм связи между словами, потому что только он дает нам возможность полноценно выразить определенную мысль.

Во-вторых, грамматика через предложения или их сочетания максимально связана с ситуацией общения. Существует определенный набор типичных грамматических конструкций, которые чаще всего употребляются в той или иной ситуации. Наполняя эти конструкции лексикой в соответствующем грамматическом и фонетическом оформлении, мы тем самым общаемся на другом языке. В-третьих, именно через конструкции вводится лексика (а через нее и фонетика, так как каждое слово состоит из звуков) и все представленные в предложениях формы слов и их сочетания. Из этого следует чрезвычайно важный вывод о том, что в начальных классах грамматические правила должны вводиться через речь.

При этом главное — уметь использовать указанные правила в речи (а не просто заучить) — не только репродуктивной, но и продуктивной, когда ученик употребляет усвоенный грамматический материал в своих самостоятельных высказываниях.

Рассматривая картинку учебника, учащийся под руководством учителя (посредством повторения, имитации) усваивают отдельные слова, а затем и их сочетания в виде простейшего текста. По мере того как учащиеся овладевают чтением и письмом, удельный вес наглядности снижается (или она вообще сходит на нет) за счет печатного текста.

Ситуативная закреплённость грамматики делает ее важнейшим компонентом в осуществлении общения. Приведенные образцы могут встречаться не только в диалогической, но и в монологической речи (например: *Женя уже ученик, а я нет*), а отдельные из них предпочтительнее только в одной из этих форм (например, конструкция 1 чаще всего встречается в диалоге). В рамках традиционного подхода происходит формирование языковой компетенции - способности строить грамматически правильные конструкции. Сторонники коммуникативного подхода, указывая на то, что одной из главных целей преподавания русского языка как иностранного является формирование коммуникативной компетенции у учащихся, полагают, что обучение должно быть максимально приближено к реальным ситуациям общения. По мнению сторонников коммуникативного подхода, традиционные методы обучения синтаксису и морфологии, предполагающие большой объем механических упражнений на усвоение темы, не дают учащимся увидеть практическую пользу от овладения грамматическими навыками [15, с. 62].

Более того, учащиеся сталкиваются с определенными трудностями при необходимости применить полученные знания на практике. Основные методические принципы коммуникативного обучения подробно описаны в исследовательской литературе. Е. И. Пассов и Н. Е. Кузовлева относят к ним:

- принцип речемыслительной активности, которая стимулируется необходимостью решать речемыслительные задачи;
- принцип индивидуализации, который предполагает соотнесение методов обучения с индивидуальными особенностями учащихся;
- принцип ситуативности, то есть соотнесение того, что произносится на уроке со взаимоотношениями, в которых находятся собеседники;
- принцип функциональности, предполагающий, в частности, такую организацию грамматического материала, которая приближает его к нуждам общения;
- принцип новизны, заключающийся в постоянной вариативности речевых ситуаций, что готовит учащихся к реальным условиям общения [8, с. 65].

При этом коммуникативный подход вовсе не отменяет необходимости осваивать грамматические правила. Формирование грамматических навыков и умений «требует особых методов и приемов работы над ними для того, чтобы выступать не просто определенным набором правил и форм, оторванных от реальности, но эффективным инструментом иноязычной коммуникации» [16, с. 155].

Что касается начальной ступени обучения, то она в любой системе обучения специфична, тем более при коммуникативном методе. Когда ученик идет на первый урок иностранного языка, он полон радужных надежд на скорейшее овладение иностранным языком. Но проходит время, и надежды улечиваются; его начинает раздражать то, что учить надо сейчас, а говорить можно будет только потом. Это «потом» разрушает мотивацию, на первых порах как-то поддерживаемую новизной предмета. Он хочет действовать, говорить, а ему приказывают: «Построй вопросительное предложение!», либо предлагают высказывания типа: «Это стол, а это стул». Коммуникативный метод требует, чтобы обучение речевой деятельности начиналось с самого первого урока. Это требование основано на том, что реальным базисом личности человека является совокупность его общественных отношений к миру, которые реализуются совокупностью его разнообразных видов деятельности. Как же следует организовать начальную ступень обучения говорению? Выскажем основные соображения на этот счет. Социальный контакт уже рассматривался выше. Отмечалось, в частности, что он относится к **поверхностному** общению в отличие от ситуации как формы **глубокого** межличностного общения. Однако общение людей не осуществляется строго либо на одном, либо на другом уровне. Широта охвата действительности, выбор предметов и глубина их отговаривания будут в различных случаях неодинаковы. Поэтому в СК можно выделить хотя бы два подуровня-верхний и нижний, или СК₁ и СК₂. Если степень свободы говорящего в СК вообще невелика, то все это ощущается сильнее в верхнем подуровне (СК₁) который более «нормализован», «стандартизован». Конечно, выделение указанных подуровней условно, но это имеет существенное значение для начальной ступени обучения. Дело в том, что в ситуациях, по-видимому, также можно выделить какие-то уровни, различающиеся по глубине отговаривания предмета обсуждения. Если их хотя бы два, то мы получаем четырехступенчатую лесенку: СК₁-СК₂-Sit₁-Sit₂, которая создает необходимые предпосылки для постепенного усложнения в обучении говорению как средству общения. Это важно для самого начала, ибо закладывает в основу обучения такую форму общения, которая и наиболее проста по характеру, и в то же время остается «клеточкой» общения, что позволят на первом же уроке начать овладевать говорением, не делая это делом будущего, достичь которое можно, лишь перешагнув некий подготовительный период. Но повседневное общение, разумеется, не столь «стройно»: оно состоит из последовательного **переключения** с одного уровня (подуровня) на другой. Переходный уровень окажется лучшей подготовкой к реальному общению с любым членом общества, к исполнению не только социальных ролей (учитель, ученик, врач, пациент, водитель и т.п.), но и межличностных (коллега, помощник, соратник, соперник, арбитр и т.п.), к общению в разных обстоятельствах, подготовкой к общению в ситуациях. Если попытаться определить СК, то можно сказать, что это **локально соотнесенное, кратко-временное взаимодействие общающихся, речевые поступки которых обусловлены**

социальными нормами речевого общения и имеют небольшую степень свободы. СК следует считать основой обучения на начальной ступени, потому что благодаря ему могут быть реализованы основные принципы коммуникативного метода. **Ролевая игра (РИ) как упражнение.** Важность СК как основы обучения определяется еще и тем, что на этой основе строится ролевая игра (РИ) как главный вид упражнения в говорении на начальной ступени. Вероятно, нет оснований, для того чтобы отвергать возможность подобного подхода к обучению **взрослых** учащихся. В группах интенсивного курса объединяются действительно ранее незнакомые люди, в классе же все давно знают друг друга. Мы считаем более перспективным другой путь, когда каждый обучающийся говорению в процессе обучения раскрывается как личность, исполняя свои собственные межличностные роли. Об этом говорилось при обсуждении личностной индивидуализации. В этом случае работают такие мощные мотивогенные компоненты личности как контекст деятельности и личный опыт, мировоззрение и интересы, чувства и статус личности в коллективе.

Таким образом, не отрицая РИ как форму организации упражнений и признавая все ее достоинства, мы предлагаем наполнить ее другим содержанием. Имеется в виду, что учащийся исполняет те социальные и межличностные роли, которые ему психологически и социологически близки: либо у него есть собственный опыт их исполнения, либо он неоднократно наблюдал эти роли в жизни. Весьма существенно, что ученик выполняет не одну роль, а многие роли по очереди. Как отмечает Д.Б.Эльконин, принятие на себя какой-либо роли, которая имеет определенный диапазон речевых функций, служит мотивом деятельности. Следовательно, РИ-это такое упражнение, в котором учащийся исполняя попеременно различные социальные и межличностные роли, осваивает общение в пределах СК. Сказанное позволяет считать, что РИ есть упражнение для формирования и совершенствования навыков, т.е. по цели и характеру его можно отнести к типу **условно-речевых** упражнений. Однако оно упражнение особого рода, поскольку его организация отличается от таковой в условно-речевых упражнениях. Немаловажное значение имеет то, что использование РИ как воплощения СК придает обучению радость общения (это всегда свойственно человеку от природы), а эта радость переходит в радость обучения. Однако при всех ее положительных качествах РИ не следует злоупотреблять. На первых порах она, конечно, может заполнить собою значительную часть урока, постепенно уступая место другим видам работы в говорении, а также в чтении, аудировании и письме [12, с. 41].

Этапы начальной ступени обучения. Если позволительна такая аналогия, начальная ступень должна быть в некотором роде подобием клетки, развитие которой при определенных условиях приводит к образованию именно данного биологического вида. Следовательно, в начальной ступени нужно, образно говоря, заложить такую информацию, которая бы служила основой для дальнейшего обучения. Эта информация касается главным образом функциональной и содержательной сторон говорения как самых важных. Отсюда ясно, что через какие-то промежутки времени необходимо из общей «диффузности» говорения выделять указанные стороны, делая их объектом целенаправленного (сознательного и подсознательного – это другой вопрос) усвоения. В связи с этим целесообразно выделить в начальной ступени **пять этапов.**

➤ **Диффузный репродуктивный** этап призван заложить основу для последующих этапов. Речевой материал предъявляется и усваивается в единстве и взаимодействии всех его сторон. В этих целях здесь много клише, штампов, фразеологизмов, устойчивых словосочетаний. На этом этапе формируется первоначальный опыт иноязычного речевого общения, приобретая который учащийся усваивает речевые единицы нерасчлененно, диффузно и использует их чисто репродуктивно, разыгрывая те же РИ.

➤ Потребность в следующем, структурном, этапе возникает потому, что необходимо «запустить в действие» механизм аналогии, благодаря которому происходит структурное оформление речевых единиц. Если в диффузном этапе почти любая фраза поможет развить способность поэлементного членения фраз, без чего не может работать механизм аналогии [12, с. 63].

В структурном этапе появляются речевые единицы, построенные по моделям, усвоенным «диффузно», и новые образцы (по несколько единиц для каждого образца); и те, и другие осваиваются на основе подстановок в речи.

Китайцам, изучающим русский язык, необходимо овладеть определенным грамматическим минимумом, который позволит использовать язык как средство устного и письменного общения в тех или иных условиях. Изучение синтаксиса русского языка предполагает овладение минимальными и расширенными структурными схемами простого предложения: «необходимость выразить мысль на чужом языке прежде всего заставляет подбирать подходящую для этой цели схему (модель) предложения, которая заполняется лексемами в соответствии с правилами грамматики» [7, с. 56]. С учетом минимальной структурной схемы и опорой на расширенную структурную схему обучающие, студенты, осваивающие русский язык как иностранный, генерируют предложения. Структурная схема становится и исходной точкой при построении парадигмы предложения. Например, двусоставные именные и глагольные конструкции выглядят так: Моя сестра - врач. Моя сестра (не) была врачом. Моя сестра (не) будет врачом. Таким образом, «список предикативных основ простого нераспространенного предложения в форме синтаксического индикатива, выражающих основные логико-смысловые типы, составит... ядро синтаксических единиц, на базе которых будет организовываться учебный материал» [3, с. 45]. З. Н. Иевлева полагает, что грамматический материал должен включать следующие конструкции: - двусоставные глагольные конструкции, реализованные существительным или местоимением в форме именительного падежа в роли подлежащего, глаголом в спрягаемой форме в роли сказуемого. Например: Доктор (не) пришел. Люди (не) думают. Город (не) построен;

- двусоставные именные конструкции, представленные выше;

- односоставные предложения (глагольные, именные, наречные, инфинитивные): Ночь. Была ночь. Наступит ночь.

Обучающие на занятиях должны освоить способы распространения структурных схем предложения с помощью синтаксических средств. Так предложение «Девочка идёт» может быть распространено наречием: Девочка идёт быстро.

Распространителями предикативного ядра являются второстепенные члены предложения. Второстепенные члены предложения дают возможность полнее выразить мысль, определить, где, когда, как, почему происходит действие. Сравним, например, предложение нераспространенное, состоящее только из главных членов: «Мальчики играли», и предложения, распространенные с второстепенными членами, отвечающими на различные вопросы (кроме вопросов именительного падежа: Мальчики играют на улице (где играют?). Маленькие мальчики играют на улице (какие мальчики?). Мальчики идут домой с сумками (с чем идут мальчики?). Распространители главных членов могут быть обязательными или факультативными. Обязательными распространителями становятся в тех случаях, когда глагол или имя, являющиеся главными членами предложения, семантически недостаточны, то есть нуждаются в пояснении другим словом или другими словами. Например, предложения: Он изучает. Отец построил. Я желаю - без распространителей не могут быть поняты. Она любит (что?) музыку. Сын читает книгу. Он желает нам удачу. Отдельный акцент должен делаться на структурных схемах вопросительных и побудительных предложений. Но особую трудность для обучающихся представляют структурные схемы сложного предложения, что обусловлено «глубинными семантическими связями и лексическими свойствами наполнения его структурной схемы» [3, с. 51].

Таким образом, работа с минимальными и расширенными структурными схемами предложения предполагает создание на их основе грамматических и смысловых вариантов. Обучающимся могут быть предложены задания, требующие распространения предложения, анализа предложения и составления его схемы (выделение главных и второстепенных членов предложения, поясняющих подлежащее и сказуемое), составления рассказа, и последующий анализ предложений, построенных по определенной схеме. При этом изучение синтаксиса не должно происходить в отрыве от коммуникации. Исследователи предлагают использовать

систему обработки грамматического материала, включающую три этапа: презентацию, практику использования, применение.

Коммуникативный подход является преобладающим при обучении русскому языку как иностранному. Акцент делается не столько на изучение грамматических правил, а на вовлечение иностранных учащихся в процесс коммуникации. В некоторых случаях обучение языку как средству коммуникации происходит вообще без опоры на теоретические знания. Мы полагаем, что теоретические знания в области синтаксиса становятся ключом к овладению речевыми навыками. Синтаксические единицы должны изучаться таким образом, чтобы учащиеся осознавали и их форму, и функции, и возможности использования в речевом общении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Григорьева, М.А. Коммуникативно-деятельностный подход к созданию учебного комплекса по русскому языку как иностранному (элементарный уровень) / М.А. Григорьева, Р.С. Сатретдинова, Е.В. Жигалкина // Культура и цивилизация. – 2017, Т. 7. - № 3А. - С. 43-52.
2. Золотова, Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. - М., 1973. - 351 с.
3. Иевлева, З. Н. Методика преподавания грамматики в практическом курсе русского языка для иностранцев / З.Н. Иевлева. - М., 1981. - 144 с.
4. Константинова, Л.А. Грамматика русского языка / Л.А. Константинова, Н.Н. Гончарова, Е.П. Щенникова. – Тула, 2007. - Ч. II. - 142 с.
5. Костомаров, В.Г. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам / В.Г. Костомаров, О.Д. Митрофанова. - М., 1976. 136 с.
6. Мусаелян, И.Ф. Комплекс упражнений, направленных на формирование языковой компетенции / Мусаелян И.Ф. // Вестник финансового университета. Гуманитарные науки. - 2014. - № 2 (14). - С. 74-78.
7. Немыкина, И.В. Грамматические возможности синтаксиса в изучении русского языка как иностранного / И.В. Немыкина, Б.Г. Ашуа // Проблемы педагогики. - 2021. - № 1 (52). - С. 99-101.
8. Пассов, Е.И. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного / Е.И. Пассов, Н.Е. Кузовлева. – М., 2010. – 568 с.
9. Петруль, А.Н. Роль грамматических навыков в коммуникативно-ориентированном обучении иноязычному общению / А.Н. Петруль // Теория и практика образования в современном мире: материалы V Междунар. науч. конф. - СПб., 2014. С. 172-176. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/105/6003/> (дата обращения: 02.01.2022).
10. Поршнев, Б. Ф. Социальная психология и история / Б.Ф. Поршнев. - М., 1966.
11. Практическая методика обучения русскому языку / И.В. Баранников, Е.В. Котока. – Л.: Просвещение, 1987. – 221 с.
12. Рубцова, Е.В., Давдариани Н. В. Коммуникативный аспект в методике преподавания русского как иностранного / Е.В. Рубцова, Н.В. Давдариани // Балтийский гуманитарный журнал. - 2019. - № 2 (27). - С. 87-91.
13. Русский язык как на ладони: Программа-справочник по русскому языку для иностранцев. - М., 1995. - 205 с.
14. Рябова, О.В. Порядок слов в аспекте русского языка как иностранного: специфика изучения (уровни В2-С1) / О.В. Рябова // Австрийский журнал гуманитарных и общественных наук. - 2014. - № 3-4. - С. 62-66.
15. Самчик, Н.Н. Практическая модель развития грамматических навыков при обучении русскому языку как иностранному в рамках коммуникативного подхода / Н.Н. Самчик // Карельский научный журнал. - 2019. - Т. 8. - № 2 (27). - С. 62-64.

16. Самчик, Н.Н. Развитие грамматической компетенции в рамках коммуникативного подхода к обучению русскому языку как иностранному / Н.Н. Самчик // Балтийский гуманитарный журнал. - 2020. Т. 9.- № 2 (31). - С. 155-158.
17. Фарисенкова, Л.В., Филиппова В. М. Пути и способы развития коммуникативного подхода в преподавании РКИ / Л.В. Фарисенкова, В.М. Филиппова // Научные исследования и разработки. Современная коммуникативистика. - 2020. Т. 9.- № 1. - С. 42-46.

КОММУНИКАТИВНЫЙ ТРАДИЦИОННЫЙ ПОДХОД ОБУЧЕНИЯ ГРАММАТИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА ИНОСТРАННЫМИ СТУДЕНТАМИ

В статье раскрываются основные принципы традиционного и коммуникативного подходов к изучению синтаксиса русского языка иностранными студентами. Часто сторонники коммуникативного подхода предлагают полный отказ от языковых упражнений, в то время как развитие языковой компетенции является одним из факторов, определяющих успешную коммуникацию на изучаемом языке. Очевидно, что знание русского языка исключительно как системы лексем и грамматических форм недостаточно для эффективного общения и ликвидации языкового барьера, но без знаний структуры языка невозможно полноценно овладеть навыками чтения, письма, говорения, аудирования. Использование языковых и речевых упражнений в комплексе обеспечивает переход от навыков и умений, позволяет связать грамматическое явление с речевыми обстоятельствами.

Автором изучены и проанализированы исследовательские работы в области обучения русскому языку как иностранному, современные концепции усвоения иностранных языков. В работе приведены основные принципы коммуникативного подхода к обучению русскому языку как иностранному: принцип выражения мысли активности, индивидуализации, функциональности, ситуативности и новизны. Описаны основные направления изучения грамматики русского языка иностранными учащимися: овладение минимальными и расширенными структурными схемами простого и сложного предложения, усвоение функций логического ударения и порядка слов в русском языке. Автор предлагает изучать представленные разделы в рамках коммуникативного подхода, но с применением традиционных методов изучения грамматики.

В работе делается вывод о необходимости совмещения традиционных методов систематизированного изучения грамматики русского языка и методов, направленных на вовлечение иностранных учащихся в процесс коммуникации.

Ключевые слова: *русский язык как иностранный, методика преподавания русского языка, синтаксис, коммуникативный подход, принципы коммуникативного обучения.*

УСУЛИ АНЪАНАВИИ КОММУНИКАТИВИИ ТАЪЛИМИ ГРАММАТИКАИ ЗАБОНИ РУСӢ БА ДОНИШҚӢӢНИ ХОРИҚӢ

Дар мақола принсипҳои асосии усулҳои анъанавӣ ва коммуникатсионӣ оид ба омӯзиши синтаксиси забони русӣ аз ҷониби донишқӯёни хориҷӣ баррасӣ карда шудаанд. Аксар вақт ҷонибдорони усули коммуникативӣ аз машқҳои забонӣ пурра даст мекашанд, дар ҳоле ки рушди салоҳияти забонӣ яке аз омилҳои муайянкунандаи муоширати муваффақ дар забони мавриди ҳадаф мебошад. Маълум аст, ки доништани забони русӣ танҳо ҳамчун системаи лексемаҳо ва шаклҳои грамматикӣ барои муоширати муассир ва рафъи монеаи забонӣ кофӣ нест, вале бе надоништани сохти забон маҳорати хондан, навиштан, гуфтор, шуниданро пурра аз худ кардан мумкин нест. Истифодаи машқҳои забонӣ ва нутқ дар умум гузаришро аз маҳорат ва малака таъмин намуда, ба шумо имкон медиҳад, ки зухуроти грамматикиро бо шароити нутқ пайваст кунед.

Муаллиф сарчашмаҳои илмиро дар соҳаи таълими забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ аз рӯйи консепсияҳои муносири омӯзиши забонҳои хориҷӣ омӯхта ва таҳлил кардааст. Дар мақола принсипҳои асосии муносибати коммуникатсионии таълими забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ: принсипи фаъолияти шифоҳӣ ва равонӣ, фардикунонӣ, функционалӣ, вазъиятӣ ва навоарӣ оварда шудааст. Самтҳои асосии омӯзиши грамматикаи забони русӣ аз

ҷониби донишҷӯёни хориҷӣ: аз худ кардани схемаҳои минималӣ ва васеи сохтори ҷумлаи сода ва мураккаб, аз худ кардани функсияҳои задаи мантиқӣ ва тартиби калимаҳо дар забони русӣ тавсифи шудаанд. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки бахшҳои пешниҳодшуда дар доираи равиши коммуникативӣ, вале бо истифода аз усулҳои анъанавии омӯзиши грамматика омӯхта шаванд.

Дар мақола хулоса карда мешавад, ки усулҳои анъанавии омӯзиши мунтазами грамматикаи забони русӣ бо усулҳои ҷалби донишҷӯёни хориҷӣ ба раванди муошират якҷоя карда шаванд.

Калидвожаҳо: забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ, усулҳои таълими забони русӣ, синтаксис, усули коммуникативӣ, принципҳои омӯзиши коммуникативӣ.

COMMUNICATIVE TRADITIONAL APPROACH OF TEACHING RUSSIAN GRAMMAR TO FOREIGN STUDENTS

The article reveals the basic principles of traditional and communicative approaches to the study of the syntax of the Russian language by foreign students. Often, supporters of the communicative approach suggest a complete rejection of language exercises, while the development of language competence becomes one of the factors determining successful communication in the language being studied. It is obvious that knowledge of the Russian language exclusively as a system of lexemes and grammatical forms is not enough for effective communication and breaking the language barrier, but without the knowledge of the language structure it is impossible to fully master the skills of reading, writing, speaking, and listening. The use of language-specific and speaking exercises in a complex provides a transition from abilities to skills and allows one to link a grammatical phenomenon with speech circumstances. The author has studied and analyzed research works in the field of teaching Russian as a foreign language, modern concepts of foreign language acquisition.

The paper presents the basic principles of a communicative approach to teaching Russian as a foreign language: the principle of verbal and cognitive activity, individualization, functionality, situatedness and novelty. The main directions of studying the Russian syntax by foreign students are described: mastering minimal and advanced structural schemes of simple and complex sentences, mastering the functions of logical stress and word order in the Russian language. The author suggests studying the presented sections within the framework of communicative and traditional approaches.

The paper concludes that it is necessary to combine traditional methods of systematic study of syntactic units of the Russian language and methods aimed at involving foreign students in the communication process.

Keywords: Russian as a foreign language, methods of teaching the Russian language, syntax, communicative approach, principles of communicative language teaching.

Маълумот дар бораи муаллиф: Жанг Йинг Йинг – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант (PhD) аз рӯйи ихтисоси 6D012200 - Забон ва адабиёти рус дар мактабҳои забони таҳсилотишон ғайрирусӣ. Нишони: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 904424116

Сведения об авторе: Жанг Йинг Йинг - Таджикский национальный университет, доктор философии (PhD) доктор по специальности 6D012200 -Русский язык и литература в школах с нерусским языком обучения. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, тел.: (+992) 904424116

Information about the author: Zhang Ying Ying - Tajik National University, Doctor of Philosophy PhD Doctor in specialty 6D012200 - Russian language and literature in non-russian language schools. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki ave. Phone: (+992) 904424116

**САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ КАК ВАЖНЕЙШИЙ АСПЕКТ
ОРГАНИЗАЦИИ АУДИТОРНОЙ И ВНЕАУДИТОРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ***Самадова Г.Ю.***Таджикский государственный институт культуры и искусств им. Мирзо Турсунзаде**

Государственные образовательные стандарты определяют, что учебные планы вузов должны отводить **самостоятельной внеаудиторной работе студентов** 50% учебного времени при дневной форме обучения и 70% при заочной [3]. Сегодня наблюдаются существенные изменения в содержании воспитания молодежи, соответствующие современным тенденциям развития таджикского общества, которое строится на новых принципах и наполнено новым содержанием, которое поможет воплотить новые идеи не только в обучении, но и в воспитании. Эти тенденции включают процессы, отражающие закономерности, которые связаны с отбором содержания образования и его совершенствованием.

Не только наши студенты, но и учащиеся старших классов сегодня уже привыкли воспринимать потоки информации свободно и избирательно, чтобы ощутить мир. В пособии «Компетентностная модель современного педагога» авторами отмечается следующая мысль: «именно сеть, а не традиционная аудитория, все более становится сферой диалога и обмена знаниями» [9, с. 95].

Сегодня наши студенты зачастую не испытывают желания и не имеют привычки учиться по учебникам, осваивая в течение учебного года учебную программу. Напротив, мы замечаем их склонность к обучению в форме социальной практики и участия в исследовательской работе. Поэтому актуальные модели и виды самостоятельной работы претерпевают значительные изменения по сравнению с классическими. В учебной практике содержание самостоятельной работы изменилось, а указанная проблематика актуализировалась для высших учебных заведений.

По мнению А.М. Новикова самостоятельная работа и самоорганизация учебной деятельности обучающегося «в настоящее время должна быть поставлена во главу угла» [14]. Наблюдается также значительный разброс содержания понятия «самостоятельная работа» в трудах различных исследователей. Согласно С.И. Архангельскому, самостоятельная работа есть «самостоятельный поиск необходимой информации, приобретение знаний, использование этих знаний для решения учебных, научных и профессиональных задач» [2].

В.С. Листенгартен отмечает, что самостоятельная работа студентов - это планируемая работа студентов, выполняемая по заданию и при методическом руководстве преподавателя, но без его непосредственного участия [10, с. 12].

Многоаспектность деятельности, выполняемой студентом во время самостоятельной работы, подмечает А.Г. Молибог, выделяя в ней такие элементы как творческое восприятие и осмысление ранее пройденного учебного материала, выполнение курсовых работ, подготовку к занятиям, семинарам, экзаменам и т.д. [12].

Р.А. Низамов и другие авторы акцентируют внимание на том, что самостоятельная работа включает как индивидуальную, так и групповую познавательную деятельность. При этом она может проходить во внеаудиторное время или на занятиях без непосредственного руководства со стороны преподавателя, но под его наблюдением [13].

Рассмотрение самостоятельной работы с организационных позиций приводит нас к высказываниям Б.Г. Иоганзена и других авторов. Они определяют данное понятие как систему мер по воспитанию у студентов активности и самостоятельности в системе высшей школы, так как такая система по их мнению позволяет выработать и развивать навыки и умения рационального приобретения и усвоения информации, а также обеспечить управление происходящей в отсутствие преподавателя учебной деятельностью [7, с. 8].

В учебном процессе выделяют два вида самостоятельной работы:

- аудиторная – самостоятельная работа выполняется на учебных занятиях под непосредственным руководством преподавателя и по его заданию;
- внеаудиторная – самостоятельная работа выполняется студентом по заданию преподавателя, но без его непосредственного участия [16].

Содержание аудиторной и внеаудиторной самостоятельной работы студентов определяется в соответствии с рекомендуемыми видами учебных заданий, представленными в рабочей программе учебной дисциплины.

Самостоятельная работа, как отмечает Г.Г. Силласте, может осуществляться индивидуально или группами студентов в зависимости от цели, объема, конкретной тематики самостоятельной работы, уровня сложности и уровня умений студентов [16].

Самостоятельная работа в практической деятельности может реализовываться:

- непосредственно в процессе аудиторных занятий – на лекциях, практических и семинарских занятиях, при выполнении контрольных и лабораторных работ и др.;
- в контакте с преподавателем вне рамок аудиторных занятий – на консультациях по учебным вопросам, в ходе творческих контактов, при ликвидации задолженностей, при выполнении индивидуальных заданий и т.д.;
- в библиотеке, дома, в общежитии, на кафедре и других местах при выполнении студентом учебных и творческих заданий.

Позиция самостоятельной работы состоит в том, что она:

- носит внеаудиторный характер;
- управляется преподавательским составом;
- является одним из видов познавательной и творческой деятельности студента;
- направлена на общеобразовательную и специальную подготовку.

В настоящее время знание иностранного языка, в нашем исследовании русским языком является обязательным условием высокого профессионализма и компетенции. Многие студенты Таджикского государственного института культуры и искусств им. Мирзо Турсунзаде и Таджикского института физкультуры им. Саидмумина Рахимова в последнее время проявляют живой интерес к изучению русского языка как иностранного для получения более глубоких знаний и активному владению изучаемым языком.

Поэтому на современном этапе особое место в деятельности преподавателей занимает *внеаудиторная работа со студентами*, которая является органическим продолжением аудиторной работы, так как она раскрывает широкие возможности для студентов в реализации своих творческих и интеллектуальных способностей, она поддерживает и развивает их познавательный интерес и мотивацию к изучению иностранного языка (в нашем случае русского языка) [11].

Аудиторная форма самостоятельной работы применима в ходе практических занятий, семинаров, лабораторных работ. В таком случае необходим контроль и консультационная активность со стороны преподавателя. Напротив, выполняемая во внеаудиторное время самостоятельная учебная и исследовательская работа не требует личного присутствия педагога, хотя указанная деятельность осуществляется по его заданию и методическому замыслу.

Аудиторная и внеаудиторная формы самостоятельной работы дополняют друг друга, пересекаясь во многом. На практике, однако, говоря о самостоятельной работе студентов вузов, обычно подразумевают внеаудиторную работу, организация которой более трудоёмка, но эффект которой более выражен при претворении в жизнь компетентностного подхода к высшему профессиональному образованию [5, с. 5].

Положение об организации *внеаудиторной самостоятельной работы* обучающихся в вузе определяет цели, основные виды и формы самостоятельной работы, а также порядок планирования, руководство и формы контроля. Преподаватели русского языка, считают, что русскому языку принадлежит особая и важнейшая роль в образовательном процессе. Прежде всего, потому, что он отражает мышление, культуру русского народа и поэтому является его национальным достоянием. А к достоянию надо относиться особенно бережно и основная

задача педагога не только дать студентам устойчивые знания по русскому языку для сдачи государственных экзаменов, но и сформировать у обучающихся чувство уважения и бережного отношения к языкам [17].

Для дальнейшего успеха очень важную роль играет публичная демонстрация лучших работ студентов. Не лишними станут практические конференции на выбранные темы, систематически обновляемые работы на специализированном стенде, а также защита творческих проектов. Публикация работ станет стимулом для развития творческих способностей студентов, поспособствует развитию навыков самообразования, вызовет желание самосовершенствоваться. Это могут быть публикация научных, исследовательских, проектных или научных статей в студенческих журналах, участие в республиканских, международных конференциях, в предметных олимпиадах и др.

Также успешность самостоятельной работы студентов зависит и от управления этой работы преподавателем и включает в себя:

- формирование мотивации, профессиональной позиции будущего специалиста,
- органичное включение самостоятельной работы в процесс освоения содержания учебных дисциплин,
- интеграцию самостоятельной работы студентов с опытом использования современных педагогических технологий,

- выбор форм педагогического контроля за результатами самостоятельной работы [4].

В 2016/2017 учебном году на кафедре русского языка в Таджикском государственном институте культуры и искусств им. Мирзо Турсунзаде и Таджикском институте физической культуры был проведён опрос студентов 1-2 курса, который позволил уточнить систему организации самостоятельной работы. *В опросе участвовало от Таджикского государственного института культуры и искусств им. Мирзо Турсунзаде по 50 человек студентов 1,2 -х курсов, такое же количество студентов приняли участие и от Таджикского института физической культуры им. Саидмумина Рахимова.*

Опрос позволил выявить следующее: 1. Наши студенты «Не умеют правильно организовать самостоятельную деятельность», 2. «Не умеют распределять свое время», «Не думают, что его вообще можно распределять».

Анализ таблицы 1 показывает, что в ответе «*Не умеют правильно организовать самостоятельную деятельность*» разница у студентов 1-х курсов составила 8% (76%/84%); впереди в своих правильных ответах находятся студенты экспериментальной группы; по второму вопросу «*Не умеют распределять свое время*» разница составила -4% (84%/88%), здесь также впереди студенты экспериментальной группы. На 3-й вопрос наши студенты «*Не думают, что его вообще можно распределять*», разница между студентами экспериментальной и контрольной группой находилась в пределах - 4% (88%/92%), впереди студенты экспериментальной группы.

Анализ результатов у студентов 2-х курсов показывает, что в ответе «*Не умеют правильно организовать самостоятельную деятельность*» разница у студентов 2-х курсов составила -10% (60%/70%); впереди в своих правильных ответах находятся студенты экспериментальной группы (ТГИКиИ); по второму вопросу «*Не умеют распределять свое время*» разница составила -6% (70%/76%), здесь также впереди студенты экспериментальной группы (ТГИКиИ). На 3-й вопрос наши студенты «*Не думают, что его вообще можно распределять*» разница находилась в пределах 0% (72%/72%), ответы равнозначные.

Общая разница показывает, что в ответе «*Не умеют правильно организовать самостоятельную деятельность*» между студентами 1 и 2-х курсов равнялась 2% (-8%/-10%), впереди студенты 2-х курсов; по второму вопросу «*Не умеют распределять свое время*» разница между курсами составила 2% (-4%/-6%), впереди студенты 2-х курсов; «*Не думают, что его вообще можно распределять*» разница находилась на уровне - 4% (-4%/0%), впереди студенты 2-х курсов (см. таблицу 1 и диаграмму 1).

Это наглядно показывает, что студенты 1-х курсов еще не вошли в студенческую жизнь и не умеют управлять своим режимом и правильно организовать свое время, свою самостоятельную работу.

Это также показывает, что у студентов нет психологической готовности к самостоятельной работе, они еще не знают общих правил ее самоорганизации и не умеют реализовать на практике предполагаемые действия, так как у первокурсников не выражен высокий уровень познавательного интереса к учебным дисциплинам. Отсюда следует, что студенты 1-х курсов не имеют навыка в самостоятельной работе и им требуется помощь педагога.

Выполнение самостоятельной работы студентами настанет только после овладения знаниями и методами СРС.

□ Таблица 1.

**Система организации самостоятельной работы студентов
1-2-х курсов неязыковых ВУЗОВ (по 50 чел. с каждого Вуза)**

Вопросы	ТГИКиИ		ТИФК		Общая разница		
	1 курс	2 курс	1 курс	2 курс	1 курс	2 курс	1-2 курс
Не умеют правильно организовать самостоятельную деятельность.	76	60	84	70	-8	-10	2
Не умеют распределять свое время.	84	70	88	76	-4	-6	2
Не думают, что его вообще можно распределять.	88	72	92	72	-4	0	-4

Таблица 1 показывает систему организации самостоятельной работы студентов 1-2-х курсов неязыковых Вузов.

Диаграмма 1

**Система организации самостоятельной работы студентов
1-2-х курсов неязыковых Вузов (по 50 чел. с каждого Вуза)**

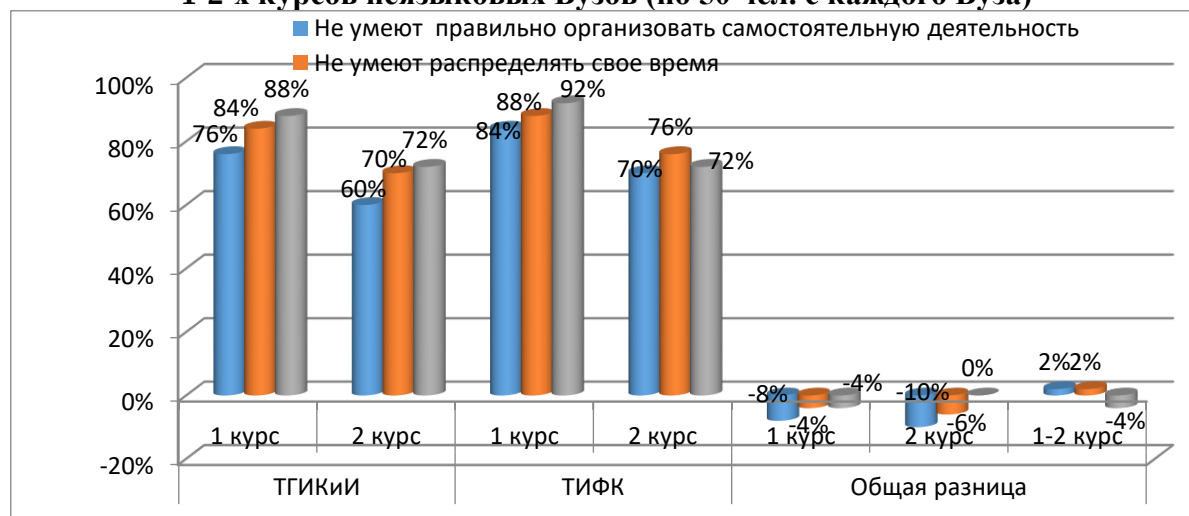

Диаграмма 1 наглядно иллюстрирует систему организации самостоятельной работы студентов 1-2-х курсов неязыковых Вузов.

Значительное количество студентов обратило внимание на то, что им сложно в нормальном темпе воспринимать учебный материал на слух, а также при чтении и конспектировании учебных текстов.

Результаты опроса позволили констатировать, что у студентов 1-х курсов недостаточный уровень сформированной готовности к самостоятельной работе. Выяснилось, что они не знают и не умеют спланировать и организовать свою самостоятельную деятельность, которая направлена на активизацию учебного процесса. Поэтому практика и наши наблюдения показывают, что обучение самостоятельной работе следует начинать с первого курса. По итогам опроса удалось наметить ряд путей по совершенствованию на кафедре организации самостоятельной работы. В частности, в учебную часть было внесено предложение о введении на первом курсе дисциплины «Организация самостоятельной работы студентов». Также в помощь студентам было разработано и издано учебно-методическое пособие «Научно-исследовательская работа студентов».

В процессе самостоятельной работы *студент* вуза приобретает навыки и умения самоконтроля и самоорганизации, становясь активным субъектом учебной деятельности.

При этом центром обучения является процесс изучения, а не преподавания, то есть студент должен выступать субъектом процесса обучения, а не его объектом. Обучающийся должен научиться «самостоятельно работать с информацией, приобретать знания, овладеть способами познавательной деятельности, которые обеспечат его общекультурную и профессиональную компетентность».

Внеаудиторная работа является совокупностью труда преподавателей, библиотекарей, администраторов, методистов, собственно, самих студентов. Она представляет собой систему образовательно-воспитательной деятельности наряду с производственным, теоретическим и практическим обучением.

Лучше всего, если наши студенты будут *планировать время*, которое затрачивается на изучение дисциплин, в течение всего семестра. Нужно предусмотреть и регулярное повторение студентами пройденного материала.

Практика и наши наблюдения на аудиторных занятиях и внеаудиторной деятельности показывает, что самостоятельная работа студентов становится важной в учебном процессе любого вуза, если она только правильно организована преподавателем, а студенты активно усложняют и расширяют целевые предпосылки своей познавательной и творческой работы. У студентов при такой деятельности будет наблюдаться способность самостоятельно планировать учебный процесс, появится стремление к саморазвитию, самоконтролю, способность выбирать оптимальные пути; умение работать в коллективе на достижение общей цели. У обучающихся появится склонность производить самооценку и самодиагностику, возникнет тяга к учению не только в студенческий период, но и в целом по жизни.

В каждом неязыковом вузе дается определенное количество аудиторных часов на изучение иностранного языка (в нашем случае русского), но такого количества определенно недостаточно, и поэтому каждый преподаватель разрабатывает определенные задания по различным темам, чтобы студенты изучали иностранный язык самостоятельно. Проблема формирования условий внеаудиторной работы студентов очень актуальна на сегодняшний день и направлена на совершенствование коммуникативных умений и навыков и развитие языковой компетенции, которая проходит в свободное от занятий время и совершенно в других формах.

Самостоятельная работа студента включает в себя: работу, организуемую преподавателем;

- работу, которую студент организует сам, без непосредственного контроля преподавателя.

Самостоятельная работа студентов по изучению русского языка подразделяется на следующие виды: внеаудиторная самостоятельная работа при выполнении студентом домашних заданий учебного и творческого характера:

- самостоятельное изучение разделов;
- самоподготовка (проработка и повторение лекционного материала и материала учебников и учебных пособий);
- выполнение индивидуального творческого задания;
- подготовка к практическим занятиям;
- спланированная самостоятельная работа под контролем преподавателя в форме плановых консультаций, творческих контактов, зачетов и экзаменов;
- самостоятельная работа по подготовке к тесту, рубежному контролю, зачетам экзамену и выполнение тестовых контрольных и экзаменационных работ.

При этом надо подчеркнуть, что самостоятельная работа в широком смысле включает в себя и работу студента во время аудиторных занятий (лекций, семинаров) под контролем преподавателя.

Можно считать, что самостоятельная работа студентов - это форма организации их учебной деятельности, которая осуществляется под прямым или косвенным руководством педагога [1].

Здесь нам бы хотелось обратить внимание на самостоятельную работу студентов как взаимосвязанную совместную деятельность преподавателей и студентов.

На этих основаниях можно выделить конкретные условия, при которых совместная деятельность будет эффективной и будет способствовать развитию профессиональных компетенций и познанию русского языка. (см. таблицу 2).

Таблица 2.

Взаимосвязь многоаспектных деятельностей преподавателя и студента

№/п/п	Деятельность преподавателя	Деятельность студента
1.	Определение целей самостоятельной работы.	Психологическая готовность к самостоятельной работе (мотивация).
2.	Разработка задания.	Анализ задания.
3.	Руководство выполнением задания, планирование способов выполнения заданий (метода).	Выбор места выполнения задания, поиск альтернативных решений, реализация этапов самостоятельной работы.
4.	Контроль	Самоконтроль

Таблица 2 показывает, что самостоятельная работа студентов является результатом двух взаимосвязанных процессов: деятельности преподавателей и студентов.

Нам известно, что взаимодействие преподавателя и студентов в системе самостоятельной работы - сложный и многогранный процесс конечной цели. Таким процессом является выработка осознанных знаний, умений и навыков студентов и развитие из познавательной самостоятельности.

Практика показывает, что сегодня трудно себе представить самостоятельную работу студента без использования компьютерных технологий. В соответствии с запросами современного информационного общества студентам необходимо владеть персональным компьютером. Цифровые технологии позволяют студентам в процессе обучения рационально организовать свою деятельность, т.е. им необходимо повысить уровень самообразования и мотивацию учебной деятельности, развивать творческие способности, более эффективно использовать различные источники информации, получить доступ в единое мировое информационное пространство и др.

При реализации в вузе учебных планов и программ самостоятельная работа выступает одной из основных форм *внеаудиторной работы*, когда в ходе познавательной учебной деятельности сам студент определяет последовательность умственных и практических операций, направленных на усвоение материала.

В.Д. Зеленский в своей работе определяет, что самостоятельная работа неразрывно связана с педагогическим контролем, так как завершает любую последовательность занятий самостоятельной работы. А при выборе вида и формы самостоятельной работы педагогу необходимо учитывать предполагаемую форму контроля - письменную, устную или смешанную [6,5]. Время на контроль может выделяться за счет обязательных учебных занятий по дисциплине, или непосредственно в течение внеаудиторной самостоятельной работы.

Самостоятельная работа проводится среди студентов в виде упражнений: для изучения и усвоения нового материала - подготовительных, для закрепления и повторения - текущих, для самоконтроля и контроля знаний - проверочных.

Для эффективной организации самостоятельной работы необходимо выполнение следующих условий:

- готовность обучающихся работать самостоятельно;
- наличие и доступность соответствующих учебно-методических, информационных и справочных материалов;
- консультативная помощь со стороны преподавательского состава [6].

Местом проведения самостоятельной работы могут выступать лекционные залы и учебные аудитории, помещения лабораторий и компьютерных классов, читальные залы библиотек, рекреации и, конечно, место жительства студента. В ходе самостоятельного учебного труда обучающиеся тренируют морально - волевые качества, активизируют мышление: память и внимание, оттачивают логическую сообразительность, воспитывают работоспособность и инициативу, формируют навыки общественного поведения и полезной деятельности, и т.д. [6].

Занимаясь научной деятельностью можно видеть как у студентов в результате многоплановых и учебных заданий пробуждается интерес к предмету. Указанная деятельность также помогает развитию таких личностных качеств обучающихся как умение самостоятельно пополнять и обновлять, корректировать знания; осуществлять текущий и итоговый контроль, оценку и коррекцию собственной деятельности; нести ответственность за результаты своей работы, вести самостоятельный поиск и оформление необходимого материала, работать в коллективе и команде, быть творческой личностью [15, с. 23].

О.И. Кобер в своей работе отмечает, что самостоятельное изучение русского языка, готовит студентов к практическим занятиям по электронным учебным пособиям, размещенным в глобальной сети на веб-страничках институтской библиотеки, выполняются индивидуальные творческие задания в виде презентации, активно используются ресурсы Интернета с различными источниками информации по культуре языка [8, с. 4].

Список используемой литературы

1. Андреев, В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития/В.И. Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 608 с.
2. Архангельский, С.И. Учебный процесс в высшей школе/С.И. Архангельский. – М., 1980.
3. Буренок, Е.А. Внеаудиторная деятельность как средство интенсификации профессионального обучения английскому языку студентов туристского вуза: дис. канд. пед. наук/Е.А. Буренок. – Сходня, 2004. – 129 с.
4. Даськова, Ю.В. Самостоятельная работа в процессе формирования творческой самостоятельности студентов-дизайнеров/ Ю.В. Даськова. [Электронный ресурс] // Современные научные исследования и инновации : электрон. науч.-практ. журнал. – 2014. – № 3. [Электронный ресурс]. <http://web.snauka.ru/issues/2014/03/31660>
5. Дыбина, О.В. Контроль самостоятельной работы студентов в вузе. [Электронный ресурс]. http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2015/4/pedagogics/dybina-shchetinina.pdf
6. Зеленский, В.Д. Методические рекомендации по выполнению самостоятельной работы студента/В.Д. Зеленский. - Краснодар, 2016. ФГБОУ ВПО «КубГАУ, [Электронный ресурс]. kubsau.ru/.../9b51dbff0469cc6a740b0f5bcf7e28df.docx
7. Иогансен, Б.Г. Контроль как средство управления учебно-познавательной деятельности студентов в обучении/Б.Г. Иогансен. – М., 2005.

8. Кобер, О.И. Самостоятельная работа бакалавров- архитекторов по изучению истории искусства. – Оренбург. [Электронный ресурс].
conference.osu.ru/assets/files/conf_reports/.../598.doc
9. Компетентностная модель современного педагога. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2009. – 158с.
10. Листенгартен В.С. Самостоятельная деятельность студентов: Пособие для преподавателей вузов/В.С.Листенгартен [и др.]. - Воронеж, 1996. - 94с.
11. Милованова, Т.М., Сырецкая, В.А. Внеаудиторная работа со студентами – важное звено совершенствования процесса обучения иностранному языку в техническом вузе. – Новосибирск. [Электронный вариант]. <http://cyberleninka.ru/article/n/vneaudиторnaya-rabota-so-studentami-vazhnoe-zveno-sovershenstvovaniya-protssessa-obucheniya-inostrannomu-yazyku-v-tehnicheskome-vuze>
12. Молибог, А.Г. Вопросы научной организации педагогического труда в высшей школе/А.Г. Молибог. - Минск: Высшая школа, 1975.
13. Низамов, Р.А. Активизация учебно-познавательной деятельности студентов на основе группового взаимодействия/Р.А. Низамов. - М., 2005.
14. Новиков, А.М. Методология образования/А.М. Новиков. - М.: Эгвес, 2002.
15. Реализация компетентного подхода в подготовке специалист. – Чита: Редакционно-издательский отдел ГПОУ ЧТОТБ, 2015. - 83с.
16. Силласте, Г.Г., Письменная, Е.Е., Белгарокова, Н.М. Самостоятельная работа студентов: методические рекомендации / Г.Г. Силласте [и др.]. – М.: Финансовый университет, 2013. – 35с.
17. Язык и культура. Отражение в языке культуры общества. [Электронный ресурс].
<http://studopedia.org/8-53988.html>

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ КАК ВАЖНЕЙШИЙ АСПЕКТ ОРГАНИЗАЦИИ АУДИТОРНОЙ И ВНЕАУДИТОРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В процессе самостоятельной работы студент вуза приобретает навыки и умения самоконтроля и самоорганизации, становясь активным субъектом учебной деятельности. При этом центром обучения является процесс изучения, а не преподавания, то есть студент должен выступать субъектом процесса обучения, а не его объектом. Обучающийся должен научиться «самостоятельно работать с информацией, приобретать знания, овладеть способами познавательной деятельности, которые обеспечат его общекультурную и профессиональную компетентность».

Практика и наши наблюдения на аудиторных занятиях и внеаудиторной деятельности показывает, что самостоятельная работа студентов становится важной в учебном процессе любого вуза, если она только правильно организована преподавателем, а студенты активно усложняют и расширяют целевые предпосылки своей познавательной и творческой работы. У студентов при такой деятельности будет наблюдаться способность самостоятельно планировать учебный процесс, появится стремление к саморазвитию, самоконтролю, способность выбирать оптимальные пути; умение работать в коллективе на достижение общей цели. У обучающихся появится склонность производить самооценку и самодиагностику, возникнет тяга к учению не только в студенческий период, но и в целом по жизни.

При реализации в вузе учебных планов и программ самостоятельная работа выступает одной из основных форм внеаудиторной работы, когда в ходе познавательной учебной деятельности сам студент определяет последовательность умственных и практических операций, направленных на усвоение материала.

Ключевые слова: *самостоятельная работа, аудиторная работа, внеаудиторная работа, субъект учебной деятельности, саморазвитие, самоконтроль, самооценка и самодиагностика, умственные и практические операции.*

КОРИ МУСТАКИЛОНАИ ДОНИШҚЎЁН ЧАНБАИ МУҲИМТАРИНИ ТАШКИЛИ МАШҒУЛИЯТҲОИ ДАРСӢ ВА БЕРУНАЗСИНФӢ

Дар раванди кори мустакилона донишқӯи мактаби олий малака ва қобилияти худидорақунӣ ва худташкилкуниро азхуд намуда, субъекти фаъоли фаъолияти таълимӣ мегардад. Дар баробари ин, маркази таълим раванди омӯзиш аст, на таълим, яъне донишқӯ бояд ҳамчун субъекти раванди таълим амал кунад, на объекти он. Донишқӯ бояд

«мустакилона кор кардан бо иттилоот, аз худ намудани дониш ва усулҳои фаъолияти маърифатиро, ки салоҳияти умумии фарҳангӣ ва касбии ӯ мебошанд», омӯзад.

Таҷриба ва мушоҳидаҳои мо дар машғулиятҳои дарсӣ ва беруназсинфӣ шаҳодат медиҳанд, ки кори мустакилонаи студентон дар процесси таълимии ҳар як донишгоҳ аҳамияти калон пайдо мекунад, агар он аз тарафи муаллим дуруст ташкил карда шавад ва донишҷӯён заминаҳои максималноки фаъолияти маърифатиро эҷодии худро фаълон раҳбарӣ ва васеъ намоянд. Бо чунин фаъолият донишҷӯён қобилияти мустакилона ба нақша гирифтани раванди таълим, хоҳиши рушди худидоракунии, қобилияти интихоби роҳҳои беҳтарин ва инчунин қобилияти кор кардан дар як даста барои ноил шудан ба ҳадафи умумӣ пайдр мекунад. Донишҷӯён тамоюли баҳодиҳии худ ва худшиносиро пайдо мекунад, майл ба омӯзиш на танҳо дар давраи донишҷӯӣ, балки дар тамоми ҳаёт пайдо мешавад.

Ҳангоми татбиқи нақшаю барномаҳои таълимӣ дар донишгоҳ кори мустакилона яке аз шаклҳои асосии корҳои беруназсинфӣ ба ҳисоб меравад, дар ҳоле ки дар рафти фаъолияти маърифатии таълимӣ ҳуди донишҷӯ пайдарпайии амалҳои фикрӣ ва амалиро, ки ба аз худ кардани мавод нигаронида шудааст, муайян мекунад.

Калидвожаҳо: *кори мустакилона, кори синфӣ, кори беруназсинфӣ, субъекти фаъолияти таълимӣ, худинкишофӣ, худназораткунӣ, худбаҳодиҳӣ ва худшиносӣ, амалиёти фикрӣ ва амалӣ.*

INDEPENDENT WORK OF STUDENTS AS THE MOST IMPORTANT ASPECT OF THE ORGANIZATION OF CLASSROOM AND EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

In the process of independent work, a university student acquires the skills and abilities of self-control and self-organization, becoming an active subject of educational activity.

At the same time, the center of learning is the process of studying, not teaching, that is, the student must act as the subject of the learning process, and not its object. The student must learn to "work independently with information, acquire knowledge, master the methods of cognitive activity that will ensure his general cultural and professional competence."

Practice and our observations in the classroom and extracurricular activities show that independent work of students becomes important in the educational process of any university, if it is only properly organized by the teacher, and students actively complicate and expand the target prerequisites for their cognitive and creative work. Students with such activities will have the ability to independently plan the educational process, there will be a desire for self-development, self-control, the ability to choose the best ways; ability to work in a team to achieve a common goal. Students will have a tendency to make self-assessment and self-diagnosis, there will be a craving for learning not only during the student period, but throughout life as a whole.

When implementing curricula and programs at the university, independent work is one of the main forms of extracurricular work, when in the course of cognitive learning activity the student himself determines the sequence of mental and practical operations aimed at mastering the material.

Keywords: *wealthy work, classroom work, extracurricular work, subject of educational activity, self-development, self-control, self-assessment and self-diagnosis, mental and practical operations.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Самдова Гулҷаҳон Юсуфҷоновна* – Донишқади давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷӣ. Нишонӣ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбада 73а. Тел.: 935242226

Сведения об авторе: *Самадова Гулджахон Юсуфҷоновна* - Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзаде, кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, проспект Борбада 73а. Телефон: 935242226

Information about the author: *Samadova Guljahon Yusufjonovna* - Tajik State Institute of Culture and Arts named after Mirzo Tursunzada, candidate of pedagogical sciences, associate Professor of the Department of Foreign Languages. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad ave. 73a. Phone: 935242226

**РЕАЛИЗАЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА НА УРОКАХ РУССКОГО
ЯЗЫКА***Содикова М. С.***Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода**

Известно, что основной механизм социализации в современном обществе взаимосвязан с инновационными технологиями, что определяет актуальность целенаправленного и системного развития коммуникативных умений поколений. Процесс воспитания является лишь отчасти контролируемым и организованным, значительное количество воспитательных воздействий формируются стихийно вследствие воспроизведения детьми опыта коммуникаций в различных системах с использованием технологии. Общенаучное определение коммуникации подают через понятие «передачи информации» и «взаимодействие субъектов», а именно: а) коммуникация – это передача информации от источника к получателю определенным каналом; б) это опосредованное и целесообразное взаимодействие субъектов: движение субъектов в пространстве и времени. В гуманитарных науках понятие «коммуникация» связано, прежде всего, со спецификой обмена информации в социуме.

Коммуникации и инновации в образовании, понимаемые в широком смысле как введение нового, изменение и улучшение существующего можно назвать имманентной характеристикой образования, вытекающей из его основного значения сущности и значимости [6, с. 97].

Современная школа предназначена для формирования и развития ключевых компетенций учеников, формирование нового мышления и деятельности. Причина недостатков в речи заключается в недостаточном внимании учителя к этой важной образовательной задаче школы и несоответствующей требовательности к развитию речи и мышления детей со стороны школьных руководителей. Развитие речи учащихся в единстве с развитием их мышления осуществляется последовательно и систематически на протяжении всего курса обучения. Развитие речи является необходимым условием успешного обучения, поскольку язык — это средство, с помощью которого ученики приобретают новые знания [5, с. 85]

Работа по развитию речи отделяется от других видов воспитательной работы на уроках русского языка, среди которых в качестве основной - в обучении, направленном на развитие навыков орфографии и пунктуации, а также в изучении научной лингвистики.

Речь изначально диалогична, то есть возникает в диалоге, в общении между двумя людьми, и только тогда человек приобретает способность к монологической речи. Однако используемая в настоящее время методика стремится развивать только монологическую речь, искусственно игнорируя тот факт, что речевая деятельность включает в себя умение слушать и слышать собеседника, что также необходимо развивать. Нормальное развитие речи проходит через следующие этапы: а) аудирование, б) практическое развитие, в) осознание: существующая методология фокусируется на осознании, игнорируя предыдущие стадии.

Процесс обучения представляет собой сложное единство деятельности учителя и ученика, направленное на достижение общей цели - оснащение учеников знаниями, навыками, их развитием и образованием. Образование — это социальный процесс. По своему содержанию он соответствует, информации и навыкам, которые необходимы ребенку сегодня для организации его поведения и ориентации в социальной и природной среде.

Деятельность учителя обычно называется обучением: эти термины нуждаются в уточнении. Понятие «обучение» во многом условно, потому что учитель не только учит (передает знания), но одновременно развивает и обучает учащихся. В центре учебного процесса находится познавательная деятельность ученика, его преподавание, его постоянное

движение более широкого спектра явлений и процессов, к познанию более глубоких и значимых связей и зависимости от изучаемых действий и методов [10, с. 167]

Актуальность инновационного развития заключается в том, что на современном этапе развития образования и общественных отношений возрастают требования к личности как субъекту социальных процессов, возникает необходимость учета фактора психологической готовности молодого человека к совершению тех или иных действий в современных условиях, обеспечение школьной молодежи эффективным инструментарием самореализации и самовыражения для достижения жизненного успеха, а не только овладения суммой знаний.

Реализация инновационного подхода к обучению учащихся позволяет поднять на качественно новый уровень педагогический процесс, повысить уровень знаний, обеспечивает психолого-эмоциональную комфортность и дальнейшую социальную адаптированность школьников, готовность реализовать личные качества в индивидуальной или коллективной деятельности.

Актуальность этой проблемы также обусловлена необходимостью формирования личности с гуманистическим мировоззрением, высоким уровнем национального сознания и культуры межнационального общения. Обучение языкам и литературе с позиций лингвокультурологического подхода направлено на формирование и развитие умений учащихся пользоваться языком как средством общения, познаниям, приобщению к культуре народа - носителя этого языка, воспитанию толерантного отношения и уважению к представителям других народов. Изучение литературы в контексте культуры концентрирует в себе определенный эстетический идеал, в котором аккумулируются главные человеческие ценности (мировоззренческие, духовно-нравственные, эстетические), сформировавшиеся в результате пребывания личности в конкретном культурно-историческом пространстве и времени и не утратившие своей актуальности и по сей день. Эти позиции, освещенные в работах отечественных философов, литературоведов и лингвистов, недостаточно последовательно реализуются в школьной практике преподавания языка и литературы.

Начнем с того, что технология - это набор операций, выполняемых определенным образом и в определенной последовательности, которые содержат процесс обработки материала.

Слово «технология» в переводе с греческого означает «искусство, мастерство учения». В толковом словаре русского языка С.И. Ожегова приводится следующее определение: «Технология – это совокупность производительных процессов в конкретной отрасли, а также научное описание методов производства»[5, с. 87].

В словаре иностранных слов это понятие отражено как «совокупность знаний о методах и средствах ведения производственных процессов». Технология также относится к форме искусства, навыка, умения, совокупности методов обработки, изменению состояния, представляет собой интеллектуальную обработку технически основных характеристик и особенностей. Отсюда вытекает мысль о том, что технология - также означает круг знаний о методах реализации любых процессов, то есть, является основной техникой для реализации процесса обучения.

Важным считается, что педагогическая технология – путь к наиболее эффективному достижению процесса воспитания и обучения, исследования для обозначения принципов и разработки методов оптимизации образовательного процесса путем анализа факторов, которые повышают образовательную эффективность с помощью разработки и применения методов, а также с оценкой используемых методов, введения системного мышления в педагогику, то есть разделения процесса обучения на определенных этапах и операциях.

Термин «педагогическая технология» был упомянут еще в 20-х годах в исследованиях по педологии на основе трудов по рефлексологии (И.П. Павлов, В.М. Бехтерев, А.А. Ухтомский, С.Т. Шацкий).

В 40-50-х годах, когда началось внедрение технических учебных пособий в учебный процесс, зародился термин «образовательные технологии», на который в последующие годы

повлияла методика применения различных технических учебных пособий, в частности, кино, радио, средства управления, и он был переименован в «педагогические технологии».

Поисковый подход трансформирует традиционное обучение на основе продуктивной деятельности учеников, определяет развитие моделей обучения на основе нового опыта, инициированного учениками. В рамках такого подхода к обучению цель состоит в том, чтобы развить способности учащихся самостоятельно осваивать новый опыт; руководящим принципом деятельности учителя и учеников является генерация новых знаний, методов действия, личных идей.

Психолого-дидактической основой управления процессом инновационного обучения является теория постепенного формирования умственных действий (П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина) в сочетании с элементами креативного метода (К.С. Станиславский).

На сегодняшний день рассмотрение сущности понятий, о которых мы говорили выше, очень актуально. Большой вклад в обоснование этой проблемы внесли как зарубежные, так и отечественные ученые, также как В.П.Беспалько, М.В. Кларин, В.М. Монахов, Б.Т.Лихачев, Г.К. Селевко, С.А. Сластенин и др. Отечественные ученые О.В. Джурев. Х.Ю.Джурев. К.Кадыров, М.Муллоджанов, И.И.Олимов, Ш.Х.Файзиев, Ф. Шарифов, Ш.А. Шарипов. Н.Н. Шоев и др.

С точки зрения ученых- исследователей, педагогическая технология является неотъемлемой частью системы обучения, которая связана с дидактическими процессами, средствами, приёмами и организационными формами обучения. Исходя из этого, следует отметить, что именно эта часть системы обучения отвечает на традиционный вопрос «как учить?» с одним важным дополнением «как учить эффективно?».

С точки зрения В.П. Беспалько, «педагогическая технология - это проект определенной педагогической системы, которая реализуется на практике» [1, с. 15]. Эта формулировка позволяет нам рассматривать ретроспективу педагогики и ее дальнейшее развитие как эволюцию ее технологий.

По словам М.Н. Скаткина, «педагогическая технология - это упорядоченный набор действий, операций и процедур, индустриально обеспечивающий достижения прогнозируемого результата в меняющихся условиях образовательного процесса» [6, с. 130]

Б.Т. Лихачев объясняет, что «педагогические технологии - это совокупность психологических и педагогических установок, которые определяют особый набор и расположение форм, методов, способов, приёмов обучения, образовательных средств; это организационно-методический инструментарий педагогического процесса» [4, с. 63].

Понятие «технология» тесно связано с понятием «методология», но так как термин «методология» нам более знаком, а «технология» связана с производством, мы обращаем особое внимание на значение слова, которая означает его буквальный перевод с греческого «искусство обучения».

О.В. Канарская предлагает схему, которая отражает разницу между понятиями «технология» и «техника». Особый интерес схемы О.В. Канарской вызывает то, что традиционный метод выдвигает на первое место знания, а инновационный метод и технологии-ученика [7, с. 46].

Существует мнение о том, что технологии более универсальны, они воспроизводимы. Техника представляет собой более индивидуализированный набор приемов и методов обучения. Это зависит от личности учителя, его профессионализма и способностей.

Исходя из вышеуказанных определений, можно выделить компоненты деятельности учителя в этой системе:

1. Отказ от системы только традиционных классных уроков как единственно возможной формы организации учебного процесса, умение осуществлять её модернизацию при внедрении существующих учебных планов в обычную общеобразовательную школу.

2. Организация самостоятельной деятельности учеников в процессе обучения предметов по всем компонентам учебной программы (инвариант, вариант, школа), где до 90-95% учебного времени отводится на предмет. Практическая реализация принципа

индивидуализации обучения, которая предполагает владение методами психологической диагностики.

3. Способность при необходимости менять свои ролевые функции (организатор самостоятельной учебной деятельности, фасилитатор, экспериментатор, участник совместной исследовательской деятельности, гид-информатор).

Педагогические технологии тесно связаны с так называемым педагогическим мастерством. Если учитель свободно владеет какой-либо педагогической технологией, это станет явным признаком его мастерства и высшим проявлением профессионализма учителя.

Учителя-новаторы, обучающие русскому языку, уделяют большое внимание работе над речью учеников, добиваются четкого понимания используемых ими слов и скорости речи, правильного высказывания своих мыслей. Взаимосвязанное объяснение точнее понимается учащимися, чем объяснение, прерываемое вопросами учителя. Само собой разумеется, положительное влияние связанного объяснения на развитие речи учеников, которые при этом тренируются в независимом, последовательном представлении цепочки рассуждений.

Применяя современные педагогические технологии обучения, мы предполагаем детальную поэтапную разработку всего урока с точным распределением частей и логики учебной деятельности ученика и лидерства учителя. Технология - это особая форма педагогического инструмента для учителей с подробным научным письменным изложением каждого урока.

Современные компьютерные технологии обучения могут быть использованы в виде демонстрационных и иллюстративных материалов на уроках по русскому языку.

Новые компьютерные технологии развивают образование. Глобальная сеть Интернет предоставляет доступ к огромному количеству информации из разных точек мира. Наиболее важным считается, что именно Интернет является «революционным прорывом», который превосходит создание компьютеров.

Значение сети Интернета заключается в том, что она предоставляет огромные возможности при выборе источников информации:

- информация с сетевого сервера;
- электронные библиотеки;
- научный фонд учебных центров и музеев;
- электронная почта и социальные сети;
- SD-, DVD-ROM приводы, аудио / видео кассеты, флешки;
- электронные книги и журналы, распространяемые через интернет-магазины [8, с.

170].

Учитывая требования реализации системного подхода в обучении русскому языку предлагаемой методике предусмотрено поэтапное формирование языковых, лингвистических, коммуникативных компетенций по схеме: усвоения базовых научных понятий - усвоение основных положений языковой теории -выполнения учебно-тренировочных упражнений - применение указанных компетенций в практической деятельности.

Предложенная методика обучения русскому языку в старших классах разрабатывается с учетом психолого-педагогических условий формирования языково-речевых компетенций способных и одаренных учащихся на основе системного подхода, сбалансированного соотношения языковой теории и речевой практики.

Система обучения языку в старших классах реализуется через все виды речевой деятельности (аудирование, говорение, чтение и письмо) путем выполнения учебно-тренировочных упражнений и задач коммуникативного направления, в значительной степени способствуя воспитанию культуры речи учащихся: спроектировано поэтапное формирование языковой, речевой, коммуникативной, лингвистической компетентности путем обработки теории, выполнения системы упражнений и задач, выработки текстов разного направления. Интенсивная языковая практика способствует обогащению

лексического запаса учащихся, углубляет их теоретические знания, повышает культуру речи. В исследовании рассмотрены методы, приемы, виды и формы работы с формированием культурно-речевых компетенций на уроках русского языка в старших классах гимназии.

Важным аспектом является то, что учащиеся получают возможность общаться друг с другом, передавая сообщения в форме текста, звука и изображения, тем самым обеспечивая устойчивую мотивацию для познавательной деятельности, творческого подхода к накопленным знаниям, воспринимая, понимая их и выражая то, что познал в их понимании.

Речь учителя является определяющим фактором его коммуникативного поведения, которое включает в себя процесс разговора, передачи информации, а также такое строение речи и речевого поведения преподавателя, которое воздействует на создание эмоционально-психологической обстановки, среды общения преподавателя и ученика, характер отношений того, как они работают.

Обращает на себя внимание тот факт, что при использовании новых педагогических технологий в процессе обучения русскому языку и литературе эффективно применяются методики - ассоциативные серии INSERT (интерактивная система записи для продуктивного чтения и мышления), мозговая атака, кластеры, синквейн, работа с тестами и др.

Принимая во внимание данное положение, считаем необходимым рассмотреть на некоторых методах, используемых при разработке технологии критического мышления. Критическое мышление - это точка опоры человеческого мышления; это естественный способ взаимодействия с идеями и информацией. Необходима способность не только усваивать информацию, но и критически оценивать, понимать, применять ее. При ознакомлении с новой информацией учащиеся 9-11 классов должны иметь возможность вдумчиво, критически оценивать ее, оценивать новые идеи с разных точек зрения, делать выводы относительно точности и ценности этих сообщений.

Он основан на дидактической закономерности - «вызов - осмысление - рефлексия». Эта закономерность является общей, которая основана на особенностях умственной деятельности человека. Поскольку она ассимилирует усвоение информации в любой области знаний, ознакомление с технологией «Развитие критического мышления посредством чтения и письма» можно организовать на примере любого учебного материала.

На этапе контрольного среза, проведенном нами для изучения уровня сформированности речевой компетентности учащихся, будет предусмотрена проверка практического владения нормами устной и письменной речи, с помощью применения тестовых заданий закрытой и открытой структуры, различных видов работ с текстами (перевод, редактирование, продолжение, составление и т.д.). Поэтому на уроках русского языка в индивидуальной, парной и групповой формах работы организуются различные исследовательские проекты, ролевые игры, ведется работа с документами и различными источниками информации. С помощью интерактивных технологий учитель направляет учеников к достижению целей и задач урока.

Развивать мышление - значит развивать способность мыслить.

Для чего это используется?

- обогащает словарный запас;
- готовится к короткому пересказу;
- учит формулировать идею (ключевую фразу);
- позволяет хотя бы на мгновение почувствовать себя создателем;
- получается для всех.
- разрешение проблем (мозговой штурм).

Обсуждение как разновидность технологии включают в себя использования методов и приёмов мозгового штурма, анализа ситуаций. Здесь как наиболее эффективная технология группового сотрудничества учащихся «дискуссия» усиливает и повышает значимость и эффективность процесса обучения, создает предпосылки для открытого выражения своих мыслей.

Как выше было сказано, одним из методов применения современных педагогических технологий для преподавания русского языка является работа в малых группах при этом необходимо учитывать следующие аспекты:

- у учеников должен быть запас знаний и навыков, которые будут им необходимы во время выполнения групповых работ;
- руководства по выполнению заданий для учеников должны быть достаточно четкими и точными;
- предоставление достаточного времени для выполнения заданий.

Внедрение современных технологий обучения на уроках русского языка, на наш взгляд, требует от учителя создания определенной среды, обеспечивающей широкие возможности для организации учебного процесса.

Считаем, что этими педагогическими условиями могут быть:

1. Доброжелательная атмосфера, созданная в классе;
2. Групповая работа преподавателя и учеников;
3. Используемый в учебном процессе тип общения;
4. Материально-техническое оснащение аудитории;
5. Различные материалы, которые учитель и ученики могут использовать в своей деятельности на уроке.

Следует применять словари и энциклопедии, которые представлены на дисках. Такие, как, например, В.И. Даля «Толковый словарь живого великорусского языка», «Большая русская биографическая энциклопедия» и т.д.

Говоря о современном уроке, следует подчеркнуть информационные и коммуникационные технологии, которые позволяют учащимся окунуться в другой мир, наблюдать и увидеть его своими глазами.

Компьютерное управление обучением повышает его эффективность и активизирует умственную деятельность учеников.

Введение компьютера и программы компьютерного обучения в традиционную систему «учитель - класс - ученик» кардинально меняет характер учебной деятельности учащегося и роль учителя.

Диалог и иллюстрированные компьютерные возможности существенно влияют на мотивационную сферу образовательного процесса и структуру его деятельности.

Использование информационных технологий позволяет формировать ключевые компетенции учеников. Образовательные компьютерные программы по русскому языку и литературе, которые в настоящее время функционируют, помогают решить эти проблемы. Способствуют повышению интереса учащихся к учебному предмету, качеству знаний, экономят время на вопросы, предоставляя ученикам возможность самостоятельно учиться не только на уроках, но и дома, помогают и учителю совершенствовать свои знания.

Использованная литература:

1. Беспалько, В.П. Компоненты образовательных технологий / В.П. Беспалько. - М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
2. Караулов, И.О. Русский язык и языковая личность. - М.: Наука, 1987. - 231 с.
3. Лихачев, Б. Г. Педагогика / Б. Г. Лихачев. - М., 1992. - 464 с.
4. Одинаев, И.У. Интенсивные технологии обучения русскому языку в системе высшего образования: на примере нефилологических специальностей вузов Республики Таджикистан: диссертация ... канд. пед. наук: 13.00.01 - Душанбе, 2013.- 168 с.
5. Ожегов, С. И. Словарь русского языка: Около 57 тыс. слов. / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. - 2-е изд. стереотип. - М.: Рус. яз., 1988. - 750 с.
6. Соловьева, Л.В., Чикина Л.К. Учим наречия в школе. - М.: Учпедгиз, 1962. - 95 с.
7. Садыкова, М.С. Формирование коммуникативных и речевых навыков учащихся 5-9 классов в общеобразовательном процессе / М.С. Садыкова [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе. – 2015.- № 3/6 (176). - С. 229-232.
8. Садыкова, М.С. Пути формирования коммуникативно-речевых навыков и умений у

- старшекласники на уроках русского языка / М.С. Садыкова [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. – 2015.- № 3/5 (173). - С. 250-252.
9. Садыкова, М.С. Пути формирования коммуникативно-речевых навыков и умений у старшекласники на уроках русского языка / М.С. Садыкова [Текст] // Вестник Таджикского национального университета. -2015.- № 3/5 (173). - С. 250-252.
10. Якушев, С.В. Новые информационные технологии в образовании / С.В. Якушев. - Мурманск , 2008. - 92 с.

РЕАЛИЗАЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

В настоящее время актуальным становится умение действовать в нестандартной ситуации, анализировать информацию, принимать решения и прогнозировать результаты, быстро и продуктивно включаться в незнакомые виды деятельности, ставить перед собой цели и достигать их, устанавливать эффективные отношения с коллегами и партнерами, уметь работать в команде, быть готовым к самообучению.

В статье большое внимание уделено формированию у школьников коммуникативных умений. Учитывая требования реализации системного подхода в обучении русскому языку предлагаемой методике предусмотрено поэтапное формирование языковых, лингвистических, коммуникативных компетенций по схеме: усвоения базовых научных понятий - усвоение основных положений языковой теории -выполнения учебно-тренировочных упражнений - применение указанных компетенций в практической деятельности. Особое внимание в контексте рассматриваемой проблемы уделяется коммуникативной компетенции учащихся, и приводятся конкретные методы.

Ключевые слова: метод, школа, компетентность, упражнения, системный подход, русский язык, эффективный подход, практика, самообучение, урок.

ТАТБИҚИ МУНОСИБАТИ БОСАЛДОҲИЯТ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Айни замон қобилияти амал қардан дар вазъияти ғайримуқаррарӣ, таҳлили иттилоот, қабули қарорҳо, пешгӯии натиҷаҳо, зуд ва самаранок ба қорҳои ношинос машғул шудан, ҳадаф гузоштан ва ноил шудан ба он, барқарор қардани муносибатҳои муассир бо ҳамкорон, шарикон, дар коллектив қор қарда тавоништан ва ба худомӯзӣ тайёр будан аҳамияти муҳим пайдо мекунад.

Дар мақола ба ташаккули қобилияти муоширатии мактаббачагон диққати қалон дода шудааст. Бо дарназардошти талабот оид ба татбиқи равиши бонизом дар таълими забони русӣ, методологияи пешниҳодшуда марҳилаи ташаккули салоҳиятҳои забонӣ, коммуникативиро тибқи нақшаи аз худ қардани мафҳумҳои асосии илмӣ - азхудкунии муқаррароти асосии назарияи забон - иҷрои машқҳои таълимӣ - татбиқи ин салоҳиятҳо дар фаъолияти амалиро пешбинӣ менамояд. Дар заминаи масъалаи баррасишаванда ба салоҳияти коммуникативии донишҷӯён таваҷҷуҳи хосса зоҳир шуда, усулҳои мушаххас нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: метод, мактаб, салоҳият, машқҳо, равиши босалоҳият, забони русӣ, равиши муассир, амалия, худомӯзӣ, дарс.

IMPLEMENTATION OF COMPETENCE-BASED APPROACH IN RUSSIAN LESSONS

Nowadays, the ability to act in a non-standard situation, analyze information, make decisions and predict results, quickly and productively engage in unfamiliar activities, set goals and achieve them, establish effective relationships with colleagues and partners, be able to work in team, be prepared for self-learning are becoming topical problems.

The article pays great attention to the formation of schoolchildren's communicative skills. Taking into account the requirements for the implementation of a systematic approach in teaching the Russian language, the proposed methodology provides for the phased formation of linguistic,

linguistic, communicative competencies according to the scheme: mastering basic scientific concepts - mastering the main provisions of the language theory - performing training exercises - applying these competencies in practical activities. Particular attention is given under consideration in the context of the problem to the communicative competence of students, and specific methods are given.

Keywords: *method, school, competence, exercises, systematic approach, Russian language, effective approach, practice, self-study, lesson.*

Муълумот дар бораи муаллиф: *Содиқова Матлюба Сайфуллоевна – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забониносии умумӣ. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 937177133.*

Сведение об авторе: *Содикова Матлюба Сайфуллоевна – Таджикский государственный институт языков им. С. Улуғзода, кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего языкознания. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17,6. Тел.: (+992) 937177133.*

Information about the author: *Sodiqova Matluba Saifulloevna – Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of General Linguistics of the. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 937177133.*

ТДУ 93/94. 930

ИБНИ АСИР ВА АСАРИ Ӯ «АЛ-КОМИЛ ФИ-Т-ТАЪРИХ»

Сайфуллоҳи Муллоҷон, Наим Одинаев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Яке аз он муаррихони бузурги асрҳои миёна Ибни Асир ба шумор меравад, ки донишмандони ҷаҳон ба осори ӯ бо дидаи эҳтиром менигаранд. Номи комили ӯ Имом Абулҳасан Алӣ ибни Абукарам Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Абдукарим ибни Абдулвоҳиди Шайбонӣ ва маъруф ба Ибни Асири Ҷазарӣ ва мулаққаб ба Иззуддин мебошад. Ӯ соли 1160-и милодӣ (555-и х. қ.) таваллуд ва соли 1233-и милодӣ (630-и х.қ.) вафот кардааст.

Хонадони Ибн Ал-Асир донишдӯсту фарҳангзамир будаанд. Ба ғайр аз Иззуддин ду бародар аз ин хонадон дар таърих номоваранд, ки яке муҳаддис (Мачидуддин) ва дигаре котиб (Зиёуддин) будаанд. Падари Ибни Асир дар дастгоҳи давлати Атобакони Мавсил дар аҳди Имодуддин Зангӣ хидмат мекард [1, с. 78.]. Ӯ ба ғайр аз хидмати давлатӣ ба тиҷорат низ машғул буд. Хонаводаи вай аз ҷумлаи сарватмандони он рӯзгор буданд [7, с. 35.] Агар бародарон дар хидмати дарбор бошанд, Иззуддин бештар ба илмомӯзӣ машғул гашта, аз бузургони асри худ ошнову ҳамнишин гардид. Донишмандон саршинос Иззуддин Ибни Асирро муаррих, адиб ва донандаи илми ансоб (насабшиносӣ) номида, дар тамоми фунун таълифоти ӯро сӯтудаанд [8, с. 117.]

Ибни Асир дар ҷазираи Ибни Умар, ки дар Осиёи Хурд (дақиқтараш дар қисмати ҷанубу шарқии Туркияи кунунӣ) воқеъ буд, ба дунё омадааст. Сокинони ин ҷазира мардуми курд буда ва сипас дар соли 579 х.қ. ба Мавсил кӯчиданд, ҳарчанд иртиботи худро бо зодгоҳи худ қатъ накарданд. Номи бостонӣ ва курдии ин ҷазира Бозабд буд. Хонадони Ибни Асир дар рустои Ақимия аз ҳаволии ҷазираи Ибни Умар боғу бустонҳое доштанд ва дар қарияи қасри ҳарби Мавсил, ки дар воқеъ маҳалли зиндагони ин хонадон буд, низ молу амвол доштанд. Падари ин хонадон Муҳаммад ба тиҷорат машғул буд. Ин хонадон аз назари илмӣ ва фарҳангӣ аз наводири рӯзгор буданд ва ҳар се бародари мазкур соҳиби ному овозаи баланд дар мабоҳиси динӣ, таърихӣ ва адабӣ ҳастанд. Ҳар кадом инчунин, соҳиби таълифот ва осори муҳимме ҳастанд.

Падарашон Абиқарам Муҳаммад ибни Муҳаммади Абдукарим аз мусоҳибони ҳокимони Оли Зангӣ буд ва назди онҳо курбу манзалат дошт. Ба ҳамон нисбат фарзандонаш низ бо ҳокимони Оли Зангӣ ва сипас, бо хонадон ва ҳокимони Айюбӣ мусоҳиб ва муносибати ҳасана ёфтанд ва дар дастгоҳи ҳукумати онҳо соҳиби машғулияти масъулиятҳои мухталифе шуданд. Ҳамчунин, ин гуна муносибатҳои васеъ бо хонадонҳои ҳукумати аср аз ҷумла, Оли Зангӣ ва Айюбиён ва мавқеияти иҷтимоӣ онҳо сабаб шуд, ки иттилооти васеъ аз авзои аҳволи ин силсилаҳо, муносибатҳои онҳо ва таърихи ҳамасронашон дошта бошанд [6, с. 21.]

Дар бораи падари хонавода Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Асир, шарҳи ҳоле аз сӯйи аҳволнависон, ё тавассути писараш дар таърихи «Ал-Боҳир» ё «Ал-Комил» наомадааст. Ибни Асир ишорае ба марги падараш накардааст, дар ҳоле, ки падар ҳадди ақал муҳимтарин манбаи китоби «Ал-Боҳир» буд. Ҳарчанд ишораҳои парокандае дар китоби «Ал-Боҳир» дар бораи ӯ дар воқеаҳо ва ҳодисаҳои Оли Зангӣ омадааст, боз ҳам шояд аз сари фурутанӣ нахостааст, аз падар ёдовар шавад. Ибни Асир дар аҳволи Имодуддин Зангӣ дар соли 541 ҳиҷрӣ (1146-1147-и м.) дар вақти муҳосираи қалъаи Ҷаъбир, аз расидани падараш Муҳаммад ба хаймаи Ҷамалиддин Исфаконӣ, вазири Имодуддин Зангӣ хабар медиҳад [4, 321]. Дар ин вақт вазир ба ӯ иттилоъ дод, ки Имодуддин аз ту дар бораи қалъаи Финик ва аҳволи сипоҳ дар масири роҳ хоҳад пурсид. Эҳтимоли қариб ба яқин, Муҳаммад дар ҳокимияти Оли Зангӣ

бештар як муътамаду мушовири минтақавӣ ва аз мусоҳибони Имоуддин ва ба вижа Ҷамолиддини вазир буд. Ҳарчанд Ибн Ал-Асир аз қавли падараш ривоятро нақл мекунад, ки дар айёми ӯ масъулияти девони ҷазираи Ибни Умарро ба уҳда доштааст ва сипас, ба мавзуи номаи Қутбуддин Мавдуд ҳокими Мавсил ишора мекунад, ки ҳовии дастуруламале барои боғҳо ва бўстонҳои ҳаволии ҷазираи Ибни Умар буд. Муҳаммад кӯшиш кард монеъ аз иҷрои ин дастуруламал шавад, аммо муваффақ нашуд. Ин дастуруламал ба соҳибони бўстонҳо зарар мерасонад, то ин ки Қутбуддин дучори касолат шуд ва дастури лағви онҳоро содир кард ва ба ҳамон беморӣ даргузашт [2, с. 22.]

Бо таваҷҷуҳ ба ин ки Қутбуддин Мавдуд дар соли 565 ҳ. (1169-1170-и м.) даргузашт, пас дар ҳамон ҳаволи Муҳаммад ибни Асир самти девонӣ дар ҷазираи Ибни Умар доштааст. Ибни Асир ин мавзӯро дар ҳарду китоби «Ал-Боҳир» ва «Ал-Комил» нақл кардааст. Дар он айём муаррихи оянда Ибни Асир ҳудуди даҳсола буд. Муҳаммад ибни Асир ба хотири наздикӣ ва мусоҳибат бо Оли Зангӣ, аз ҷумла Имоуддини Зангӣ ва соири аъзои ин хонадон иттилооти фаровоне аз онҳо дошт, ки ба навиштаи Ибни Асир хотирот ва ривоеҳои ӯ асоси китоби «Ал-Боҳир» шуд. Гузашта аз он, тарбияти чунин фарзандоне, ки ҳар қадам аз номоварони илмӣ-фарҳангии аср буданд, ҳикояткунанда аз шахсияти бофазлу фарҳанги ӯст [10, с. 22].

Ибн Ал-Асир ҳамасри панҷ халифаи Аббосӣ Мустанҷид (1160-1170), Мустанзин (1170-1180), Носир (1180-1225), Зоҳир (1225-1226) ва Мустансир (1226-1242) буд. Дар ин айём ӯ то ҳадди бисёре шоҳид ва нозири сукути инқирози Салҷуқиён дар Эронӣ Ироқ ва ҳамаср бо измиҳлоли Хоразмшоҳиён дар шарқи олами исломӣ бар асари ҳамлаи муғул буд. Дар замин вақт олами ислом шоҳиду нозири ҷангҳои салибӣ (1096-1270) буд, ки авҷи он ба замони Салоҳуддини Айюбӣ рост меояд. Ба ин сабаб муаллиф бахши муҳимме аз ҷангҳои салибиро дарк ё аз наздик шоҳиди раванди он будааст. Асари вай яке аз манобеи асосӣ дар бораи ҷангҳои салибӣ низ шумурда мешавад.

Ибни Асир муддатҳо дар Шому Фаластин рӯзгор гузарондааст. Дар ин миён шоҳиду ровии бархе руҳдодҳои ҷангҳои салибӣ низ буд ва гоҳе дар урдуи Салоҳуддини Айюбӣ низ ҳузур меёфт. Дар ниҳоят ӯ шоҳиди паст шудану аз байн рафтани хилофати Фотимиён, Оли Зангӣ ва заифии Айюбиён буд. Ҳамчунин, ҳамасри ӯ ҳодиса ва воқеаҳои муҳимми дар шимоли Африқо ва Андалус рӯйдода, ки ахбори онро гузориш кардааст.

Бояд гуфт, ки асари Ибни Асир яке аз муҳимтарин сарчашмаҳо роҷеъ ба давраҳои муҳимми таърихи кишварҳо дар шарқи ғарб аст. Муаллиф саъй кардааст, то ҳаводис ва таҳаввулоту фарозу фурӯдҳо ву зухуру сукутҳоро ба тасвир бикашонад ва то ҳадде зиндагии иҷтимоиву иқтисодии мардумро низ баён кунад. Мавқеияти хонаводагӣ ва ҷойгоҳи иҷтимоиву сиёсии Ибни Асир мӯҷиб шуд, то робитаву муносибат бо ҳамасрони худ дошта бошад. Ин воқеият дар таълифи «ал-Комил» ва сифати он бетаъсир набуд [1, с. 24].

Асаре, ки Ибни Асир дар он мезист, аз муҳимтарин асрҳои исломӣ буда, ҳанӯз ҳамлаи вайронгари муғул сурат нагирифта буд ва ҷангҳои дарозмуддати салибӣ низ бо шикаст мувоҷеҳ шуд ва тамаддуни исломӣ ҳамчунон дар авҷи азамати худ қарор дошт. Дурахшидани Ибни Асир дар ин марҳилаи таърихӣ аҳамияти муҳим дорад ва бозгӯкунандаи марҳилаи авҷи тамаддуни кишварҳои шарқи мусулмонист.

Донишманди шинохта Ибни Халликон дар бораи Ибни Асир менависад, ки ӯ «марди комил дар фазои ахлоқӣ, мутаваззе, ҳофизи таърихи мутақаддимину мутааххирин ва ошно бо ансоби араб ва ахбори эшон буд» [6, с. 38.] Аз навиштаҳои муаррихони дигар низ равшан мешавад, ки Ибни Асир ба кишварҳои дигар сафарҳои зиёд карда, барои асари худ маълумоти муҳимро ҷамъоварӣ намудааст.

Ҳаёти Ибни Асир ба замони заволу коҳиши эътибори халифаҳои аббосӣ рост омад. Муҳимтарин ҳодисаҳое, ки ҳамзамон бо рӯзгори Ибни Асир рух додаанд, заволи давлати Салҷуқиён, инқирози хилофати Фотимиён ба дасти Салоҳуддини Айюбӣ, ҷангҳои салибӣ ва ҳамлаи муғулҳо ба кишварҳои мусулмон ба шумор мераванд [10, с. 24-25]. Дар ҳамин давра, инчунин ҷараёнҳои фикрии ҷомеаи исломӣ бо якдигар низоъ доштанд, ки дар ҷаҳонбинии Ибни Асир ва ҳамзамонони вай бетаъсир намонд.

Ибн Асир муаллифи чаҳор асари машҳур дар заминаи тарҷумаи аҳвол, ансоб ва таърих аст, ки се асари ӯ, яъне «Ал-Лубоб фи таҳзиба-л-Ансоб», «Усуд ул-Ғоба фи маърифат ус-Саҳоба» ва «Ал-Комил фи-т-Таърих» бисёр муфассал ва аз аҳмияти ҳоссе бархӯрдоранд, ба гунае, ки ҳар кадоме дар навъи худ арзишманд маҳсуб мешаванд. Ибни Асир муаллифи пуркор ва алокаи ҳоссе ба тафсилнависӣ дошт.

Китоби «Ал-Лубоб фи таҳзиба-л-Ансоб», навъе таҳзибу талхиси асари машҳури Абусаид Абдукарими Самъонӣ (асри XII) «Ал-Ансоб» мебошад. Китоби «Усуд ул-Ғоба фи маърифату-с-Саҳоба», ки шарҳи ҳоли муфассале аз асҳоби Паёмбари Исломи аст, аз муҳимтарин осор дар аҳволи саҳоба аст. Муаррихони мусулмон ва ғайримусулмон дар таълифоти худ борҳо ба ин асар истинод кардаанд.

Яке аз асарҳои Ибни Асир китоби «Таърих ал-Боҳир фи давлату-л-Атобакия» мебошад. Ин китоби Ибни Асир бар хилофи осори дигари ӯ чандон муфассал нест. Он бештар дар аҳволи хонадони Оли Зангӣ аст. Шояд тавон онро навъе адои дайн ба иллати муносибатҳои хуб бо ин хонадон дар бораи онҳо номид. Бо ин ҳол ин китоб яке аз манбаҳои муътабар дар аҳволи силсилаи Зангӣ мебошад. Ҷангҳои салибӣ ҳамзамони ҳукумати ин силсила аст ва муаллиф иттилооти ҷолиб аз силсилаҳои Салҷуқӣ ва Айюбӣ ироа медиҳад [9, с. 30].

«Ал-Комил фи-т-Таърих» машҳуртарин асари Ибни Асир аст. Китоби **мазкур** гузашта аз ахбори муҳиму муфиди таърихӣ, ки баъзе ҳосили мушоҳидаҳои худӣ ўст, маълумоти фарҳангшиносӣ мардумшиносӣ низ дорад. Ин муаррихи тавоно кӯшидааст, ки ахбори саҳеҳро вориди китоби хеш кунад ва асари ӯ низ аз ин лиҳоз бо таърихномаҳои дигар тафовут дорад. Дар бораи анғезаи таълифи ин китоб муаллиф навиштааст, ки «чун ба мутолиаи таърих алоқаманд будам, зимни мутолиаи он дарёфтам, ки ҳеҷ кадом аз китобҳои таърихӣ ба танҳои ниёзи хонандаро рафъ намекунад, бархе дарозгӯӣ карда, бархе мухтасар гуфтаанд. Таърихи шарқӣ аз таърихи ғарбӣ ҳолӣ аст ва баръакс. Ҳеҷ китобе ба ҳамаи рӯйдодҳо напардохта ва як ҷо ҷамъ накардааст. Вақте чунин дидам, шуруъ ба таълифи таърихе ҷомеъ намудам» [2, с. 30].

«Ал-Комил фи-т-таърих» аз 13 ҷилд иборат аст. Он яке аз осори гаронарзиш дар дунёст. Китоб аз оғози офариниши олам то ҳодисаҳои соли 1231-ро фаро мегирад. Қорч Зайдон дар китоби худ «Таърихи тамаддуни Исломи» «Ал-Комил фи-т-таърих»-ро яке аз дақиқтарину комилтарин сарчашмаҳо донистааст [10, с. 231]. Равиши солнигорӣ китоби Ибни Асир аз рӯйи асари Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ мураттаб гардидааст. Тафовути навиштаҳои Ибни Асир аз Имом Табарӣ он аст, ки Ибни Асир саҳеҳтарин ривоятро меоварад. Табарӣ, тавре медонем, чанд ривоятро меоварад ва қабулу инкори онро ба хонанда ҳавола мекунад.

Муҳимтарин манбаҳои китоби «Ал-Комил фи-т-таърих» осори Табарӣ, Ибни Калбӣ, Балозурӣ, Масъудӣ мебошад. Яке аз муҳимтарин имтиёзҳои китоби Ибни Асир он аст, ки ҳодисаҳои тавсиф кардааст, ки муаррихони дигар онро баён накардаанд. Дигар нуктаи арзишманди китоби «Ал-Комил» он аст, ки баъзе сарчашмаҳои истифодакардаи ӯ аз миён рафтаанд ва мо танҳо аз баракати асари Ибни Асир аз муҳтавои ин хабарҳо огоҳ мешавем, ки мисоли он Таърихи футухоти вилояти Хуросон ном асари гумшуда аст.

«Асари «Ал-Комил фи-т-таърих»-и Ибни Асир дар асри XIX нахустин бор ба шеваи илмӣ ва интиқодӣ дар 12 ҷилд дар Лидан ба ҷоп расид [4, с. 6] Баъдтар ин асар бо ҷандин забонҳои дигари дунё, аз ҷумла форсӣ тарҷума ва нашр шуд. Ин китобро Аббос Халилӣ, Абулқосим Ҳолат ва Муҳаммад Ҳусайни Рухонӣ ба форсӣ тарҷума кардаанд.

Ибни Ҳаҷари Асқалонӣ менависад, ки: «Ал-Комил» беҳтарини таърихҳо дар забт, равшан ва мушаххассозии рӯйдодҳост [7, с. 33.] Ба таври кулӣ шунаванда ин эҳсосро дорад, ки ҳангоми рӯй додани воқеаҳо ҳозир аст. Асар хеле ҳунармандона навишта шудааст. Бештари муаррихоне, ки аз ин китоб истифода кардаанд, онро ҳамчун шохкори таърихнигорӣ мусулмонон ёдоварӣ мекунанд.

Чанд имтиёзу вижагии таърихнигорӣ Ибни Асир ва китоби арзишманди ӯро метавон ин гуна арзёбӣ кард:

1. Ибни Асир дар ҷустуҷӯи ахбору санад барои китоби худ хеле ғурӯш буда, саҳеҳтарини манобеъро дунбол кардааст;

2. Дар китоби «Ал-Комил» ва дигар осори худ Ибни Асир манбаъҳои муҳимми таърихиеро истифода кардааст, ки минбаъд онҳо аз байн рафта, ахбори он низ аз баракати навиштаҳои Ибни Асир маҳфуз мондааст;

3. Ибни Асир шӯҳиди истилои муғул буда, навиштаҳои вай яке аз арзишмандтарин навиштаҳо дар робита бо ин давра ба шумор меоянд. Ӯ ғитнаи муғулро бузургтарин ғочиа барои инсоният номида, бовар дошт, ки аз ибтидои олам то он замон аҳли башар ҷунин мусибатеро дар ӯд надоштаанд;

4. Ибни Асир дар навиштаҳои хеш талош кардааст, ки баррасиҳои ҳолисонаву орой аз таассуб нисбат ба ҳаводиси рӯзгор дошта бошад. Аз ин рӯ, осори ӯ дар миёни тамоми пайравони фирқаи шӯҳаҳои ислом аз маҳбубияти воле бархӯрдор буда, донишмандони кишварҳои аврупоӣ низ ба шахсият ва таълифоти ӯ ба дидаи иқром нигаристаанд.

Ибни Асир дар «Ал-Комил» барои тамоми пажӯҳишгарон ва мутахассисони таърих, диншиносӣ, мардумшиносӣ ва ҷуғрофия китоби муфиду муҳим аст. Зеро ин асар дар бораи аҷдоди тоҷик, подшӯҳони турку араб ва силсилаҳои Сосониёну Умавиён, Аббосиёну Тоҳириён, Сомониёну Қарохониён, Ғазнавиёну Салҷуқиён, Ғуриёну Хоразмшӯҳиён ахбори нодиру мунҳасир ба фард медиҳад. Дар гузашта шахсиятҳои зиёде ба навиштани фарҳангу тамаддуни қавму қабिलाҳои минтақаҳо пардохта, барои муайян кардани масоҳати кишварҳои қурраи замин кӯшишҳои зиёд карданд. Аммо на ҳама нависандагон аз уҳдаи ин масъулият баромадаанд ва танҳо афроди ангуштшуморе ҷун таърихнигору ҷуғрофидони машҳур асарҳои ҳудро барои мо ҳамчун сарчашма боқӣ гузоранд. Ҳамин тавр, асари «Ал-Комил»-и Ибни Асир сарчашмаи бузургу нотақрорест, ки таҳқиқи он саҳифаҳои зиёде таърихи моро равшан месозад.

Адабиёт

1. Ибни Асир. Ал-Камил ғит-таърих. Дор ус-Содир.- Лубнон-Бейрут, 1979. Ҷ.13. – 560 с.
2. Ибни Асир. Ал-Комил ғит-таърих. / Тарҷумаи, Муҳаммад Ҳусайнӣ Рӯҳонӣ. - Техрон, Асотир, 1370. - Ҷ.13.
3. Ибни Асир. Ал-Комил ғи-т-таърих./Таҳқиқ Аби Фидо Абдуллоҳ Қозӣ. Ҷ.12. - Бейрут, Дорул кутубул илмия, 1408 .
4. Ибни Асир. “Ал-Комил ғит-Таърих”./ Тарҷума Муҳаммад Ҳусайнӣ Рӯҳонӣ. Асотир.- Техрон, 1395х. Ҷ.13.
5. Ибни Имоди Ҳанбалӣ. Шазароту-з-заҳаб ғи ахбор мин заҳаб. /Мусаҳҳаҳ Абдулқодир Арнавут. Ҷ. 5. -Лубнон, Дору Касир, 1986.
6. Ибни Халликон, Аҳмад ибн Муҳаммад. Вафайат ал-аъйан ва анба абна аз-заман. Ҷ. 3. - Бейрут: Дор ас-Содир, 1970.
7. Ибни Ҳаҷари Асқалонӣ. Таҳзибу-т-таҳзиб. - Бейрут, Дор ус-Содир, 1426.
8. Коен, К. Даромаде бар таърихи исломӣ дар қарнҳои васат. /Тарҷумаи Асадуллоҳ Алавӣ. - Машҳад, Остони қудси разавӣ, 1370.
9. Камолиддин, Ш.С., Илхамов А.З. Источники по средневековой истории Средней Азии. – Ташкент, 2018. – 360 с.
10. Ҷурҷи Зайдон. Таърихи тамаддуни ислом. / Тарҷума ва нигориш. Алии Ҷавохирқалом. - Техрон, 1382.

ИБНИ АСИР ВА АСАРИ Ӯ «АЛ-КОМИЛ ФИ-Т-ТАЪРИХ»

Дар мақола зикр шудааст, ки Ибни Асир асолатан қурд буда, аз ҳонаводаи маъруфу номдор бархостааст. Хонадони Занғиҳо, ки муддате бар мулкҳои гуногун ҳукумат кардаанд, бо хонадони Ибни Асир иртиботи наздик доштанд. Аз ин хонадон ду донишманди дигар низ дар улуми динӣ маъруфу мумтозанд. Аммо Изуддин Ибни Асир ба ин хонадон шӯҳрати ҷаҳонӣ овард. Дар миёни сарчашмаҳои таърихӣ ҷаҳони ислом асари «Ал-Комил»-и Ибни Асир пас аз асари машҳури Табарӣ мавқеи намоёнро ишғол мекунад.

Ба андешаи муаллифони мақола, ин таърихнома ба сабки асари Табарӣ таълиф шуда, аммо вижагиҳои худро дорад. Он фарогири ҳаводиси олам аз Одам то ҳамлаи харобиовари муғул мебошад. Дар интиҳоби манбаи хабар ва баёни воқеаҳо Ибни Асир хеле боэҳтиёт рафтор карда, аз дигар сарчашмаҳо фарқ мекунад.

Асари «Ал-Комил»-и Ибни Асир бо забонҳои зиёди дунё, аз ҷумла бо форсӣ тарҷума ва нашр гардидааст.

Калидвожаҳо: Ибни Асир, «Ал-Комил», таърих, муаррих, сарчашма, санад, ислом.

ИБН АСИР И ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЕ «АЛЬ-КАМИЛЬ ФИ-Т-ТАРИХ»

В статье отмечается, что Ибн Асир изначально был курдом и происходил из известной семьи. Семья Занги, правившая некоторое время различными поместьями, имела тесные связи с семьей Ибн Асир. Двое других ученых из этой семьи также известны и отличились в религиозной науке. Но мировую известность этой семье принес Изуддин ибн Асир. Среди исторических источников исламского мира труд «Аль-Камиль» Ибн Асира занимает видное место после знаменитого труда Табары.

По мнению авторов статьи, эта история написана в стиле творчества Табары, но имеет свои особенности. Он охватывает мировые события от Адама до разрушительного монгольского нашествия. Ибн Асир очень осторожен в выборе источника новостей и рассказа о событиях, чем отличается от других источников.

Произведение Ибн Асира «Аль-Камиль» переведено и опубликовано на многих языках мира, в том числе на персидском.

Ключевые слова: Ибн Асир, «Аль-Камиль», история, историк, источник, документы, ислам.

Маълумот дар бораи муаллифони: Сайфуллоҳи Муллоҷон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва археология. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992)918800610, E-mail: sayfullo7272@mail.ru

Одинаев Наим – Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992)918456693; E-mail: Odinaevnaim88@mail.ru

Сведения об авторах: Сайфуллоҳи Муллоҷон –Таджикский национальный университет, доктор исторических наук, профессор кафедры истории древнего мира, средневековья и археологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17, тел.: (+992) 93 8006109, E-mail: sayfullo72@mail.ru

Одинаев Наим – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Аини, соискатель кафедры истории таджикского народа. Адрес: 734003, город Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992)918456693; E-mail: Odinaevnaim88@mail.ru

Information about the authors: Sayfullohi Mullojon – Tajik National University, doctor of history, Professor of the Department of the History of the Ancient World, the Middle Ages and Archeology.. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki ave. Phone: (+992) 93 8006109, E-mail: sayfullo72@mail.ru

Odinaev Naim - Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, applicant for the department of history of the Tajik people. Address: 734003, Dushanbe city, 121 Rudaki ave. Phone: (+992) 918456693; E-mail: Odinaevnaim88@mail.ru

АЗ ТАЪРИХИ ОМУЗИШИ МАСЪАЛАИ ИФРОТГАРОЙ

*Миракзода Ф.Ю., Азизмуродов М.Р.***Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Мавзуи ифротгарой хусусияти байниилмӣ дошта, масъалаҳои баррасишавандаи марбут ба он дар доираи илмҳои диншиносӣ, таърих, сиёсатшиносӣ, фалсафаи иҷтимоӣ, ҷамъиятшиносӣ ва равоншиносӣ мавриди пажӯҳиш қарор мегиранд ва дар ин замина, аз методҳо ва методологияи илмҳои фалсафӣ, махсусан, усулҳои таҳқиқи мантиқӣ, фалсафӣ ва таърихӣ бештар ба кор рафтаанд. Ҷанбаҳои гуногуни масъалаҳои баррасишавандаи доираи ин лоиҳа аз ҷониби муҳаққиқони ватанию хориҷии соҳаҳои гуногуни илмҳои гуманитарӣ дар сатҳи муҳталиф омӯхта шудаанд.

Мусаллам аст, ки ҳар як илм ва низоми илмӣ дар тӯли таърихи мавҷудияти худ дар таҳқиқи ин ё он масъала аз метод ва методологияи анъанавии шаклгирифта истифода мекунад. Масъалаи мавриди назарро низ дар илмҳои гуманитарӣ аз зовияи методҳои илмҳои гуманитарӣ мавриди баррасӣ қарор дода, роҳи усулҳои пешгирӣ ва ҳалли онро, вобаста ба мақсадҳои гузашташуда, нишон додаанд.

Таҳлилу баррасии масъалаи ифротгароии динӣ-сиёсӣ дар доираи илмҳои ҷомеашиносии муосири тоҷик, мутассифона, дар сатҳи лузум ва эҳтиёҷи ҷомеаи муосири тоҷик, ки дар раванди гузариш ва дар байни муборизаи шадиди бархӯрди тамаддунҳо қарор дорад, ба роҳ монда нашудааст.

Таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни ифротгароии динию сиёсӣ, пеш аз ҳама, аҳамияти илмию назариявӣ дорад. Зеро дарки моҳияти ин зухуроти номатлуб имкон медиҳад, ки хусусиятҳои муҳимми он возеҳу равшан гардонида шуда, нисбат ба ин падида ва оқибатҳои он ҳулосаҳои илман асоснокшуда ба вучуд оварда шаванд. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки моҳияти «ифротгароии динию сиёсӣ» ба таври гуногун шарҳ дода шудааст. Дар навбати аввал ба омӯзиши ифротгароии динию сиёсӣ сиёсатшиносон, ҳуқуқшиносон, файласуфон ва диншиносон машғул гардидаанд. Намояндагони илмҳои мазкур нисбат ба моҳияти ин масъала андешаи ягона надоранд. Махсусан, сабабҳои пайдоиши ифротгароии динию сиёсӣ ва роҳи усулҳои мубориза бо онро ба таври гуногун шарҳ додаанд. Чунин ҳолат оид ба хусусиятҳои ифротгароии динию сиёсӣ на танҳо ихтилофҳои назариявиро ба вучуд меоварад, балки ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, сохторҳои қудратӣ ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ имкон намедиҳад, ки зоҳиршавии онро сари вақт дарк намуда, бар зидди ин падидаи номатлуб ба таври бояду шояд мубориза баранд. Инчунин, андешаҳои муҳталиф ва баъзан ҳилофи ҳамдигар ба ҷомеаи шаҳрвандӣ имкон намедиҳад, ки вобаста ба зоҳиршавии ифротгароии динию сиёсӣ тасаввуроти амиқу дуруст дошта бошанд. Бо назардошти чунин вазъият, омӯзиш ва таҳқиқи ин масъала аз ҳарвақта дида аҳамият ва зарурияти бештар пайдо намудааст.

Барои шарҳи моҳияти ифротгароии динию сиёсӣ, пеш аз ҳама, моҳияти мафҳуми «экстремизм» бояд ба инобат гирифта шавад. Ин мафҳум аз калимаи латинии «extremus» пайдо гардида, маънояш «канорӣ» мебошад.

Дар «Луғати энциклопедии шуравӣ» (Советский энциклопедический словарь) «ҷонибдорӣ намудан аз андешаҳои канорӣ ва пайравӣ намудан аз меъёрҳои канорӣ» амали ифротӣ маънидод гардидааст [13, с. 1552]. Дар «Луғати атеистӣ» (Атеистический словарь) бошад, зеро мафҳуми «ифротгароии динӣ» фаъолияти унсурҳои тундгарои ташкилотҳои динӣ ва идеологияи онҳо фаҳмида мешавад [2, с. 545-546].

Дар як қатор луғатҳои дигар низ ҷонибдорӣ намудани андешаҳои канорӣ ва барои амалӣ намудани мақсадҳои худ истифода намудани шаклҳои ғайриқонунии рафтор (исёну ошӯб, қатлу ғорат, террор) рафтори ифротӣ маънидод гардидааст. Бинобар ин, ифротгароиро, дар маҷмӯъ, ҳамчун рафтори шахсони алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва ё рафтори умумияти мушаххас маънидод намудан мумкин аст, ки ин навъи рафтор бо анъанаҳо, урфу одатҳо ва меъёрҳои ахлоқию ҷамъиятӣ муҳолифат менамоянд. Дар ин маврид муҳаққиқи рус А.В.

Коровиков хусусиятҳои ифротгароиро возеҳу равшан нишон додааст. Ба андешаи ӯ, «ифротгароён чаҳонро ҳамчун манзараи сиёҳу сафед тасаввур намуда, ҳама чизро ба таври худ ва дар асоси таълимоти худ, ки хусусияти канорӣ дорад, ба ҳубу бад тақсим менамоянд. Онҳо одамонро ба худӣю бегона тақсим намуда, дар рафти ин тақсимоат шиори «касе бо мо нест, душмани мо»-ро истифода мекунанд» [10, с. 9].

Ифротгароӣ ҳамчун мафҳуми илмӣ бори аввал аз ҷониби ҳуқуқшиноси фаронсавӣ М.Лерой дар муносибат ба нерӯҳои сиёсӣ истифода бурда шудааст. Ӯ нафаронеро ифротгаро меномид, ки ҷонибдорон ва пайравони худашонро барои дурустии амали худ бовар мекунониданд ва барои эътироф намудани идеалҳои сиёсии худ онҳоро маҷбур менамуданд. Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, М.Лерой болшевиконро «ифротгароёни сурх» ва монархистонро «ифротгароёни сафед» номида буд [9, с. 175]. Аз он давра сар карда, то ба имрӯз масъалаи ифротгароӣ дар доираи илмҳои гуногун баррасӣ шуда, вобаста ба моҳияти он низ таърифҳои мухталиф пешниҳод карда шудаанд.

Бори аввал ба омӯзиши ифротгароии динӣ олимони шуравӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намудаанд. Дар таҳқиқоти И.И. Бражник, Э.Г. Филимонов, В.Н. Арестов ва Б.И. Галперин, ки баъди солҳои 70-уми асри XX анҷом дода шудаанд, ифротгароии динӣ ҳамчун зуҳуроти идеологӣ муаррифӣ гардида, хусусиятҳои зиддиҷамъиятӣ ва зиддикоммунистии он нишон дода шудаанд. Чунончи, И.И. Бражник хусусиятҳои зиддишуравӣ ва зиддикоммунистии ифротгароии диниро баррасӣ намуда, ибраз медорад, ки «ҳар як давлати истисморгар бо ибодатхонаҳо алоқаи зич дорад. Буржуазия доимо хурӯфот ва таассуби диниро барои пароканда намудани синфи заҳматкаш истифода намуда, дар байни онҳо бадбинии динию мазҳабиро ба вуҷуд овардааст, то ки диққати оммаи мардумро аз масъалаҳои асосии иқтисодию сиёсӣ дур намояд» [6, с. 5-6].

Муҳаққиқ Арестов В.Н. ибраз медорад, ки ифротгароии динӣ дар қаламрави Иттиҳоди Шуравӣ масъалаи тафриқаандозии мазҳабӣ ва ё бадбинии динию мазҳабиро дар мадди аввал намегузошт. Ба андешаи ӯ, нишонаҳо ва аломатҳои ифротгароии диниро ба се гурӯҳи калон ҷудо намудан мумкин аст: идеологӣ, психологӣ ва ҳуқуқӣ.

1) нодуруст шарҳ додани таълимоти марксизм-ленинизм, барангехтани кинаю адоват нисбат ба атеизм, тухмат задан ба тарзи пешбурди ҳаёти шуравӣ, фитнаангезӣ ва иғвоангезӣ намудан вобаста ба поймол гардидани ҳуқуқ, инчунин, вобаста ба таъқиботи динию мазҳабӣ;

2) барои иштирок дар қорҳои ҷамъиятӣ муносибати манфӣ доштан ва худро дар қанор гирифтани, зидди қорҳои ҷамъиятӣ баромад намудан, душманӣ варзидан бо шахсони бедин, тарғибу ташвиқи ахлоқи риёкорона ва мунофиқона;

3) душманӣ варзидан нисбат ба қонунгузориҳои шуравӣ, ки вобаста ба танзими маросимҳои динӣ қабул гардидаанд, риоя накардани онҳо, фитнаангезӣ намудан, риоя накардани муқаррароти як зумра қонунҳои дигар [1, с. 33].

Муҳаққиқи дигари шуравӣ Б.И. Галперин қайд менамояд, ки «ифротгароии динӣ маҷмуи ақидаҳои зиддиҷамъиятӣ ва амалҳои ғайриқонунию зиддиҳуқуқиест, ки барои амалӣ намудани мақсадҳои мушаххаси динӣ ва аз ҷумла мақсадҳои сиёсӣ ташаккул дода мешавад» [7, с. 12]. Дар таҳқиқоти Б.И. Галперин бори аввал тафовути ифротгароии динӣ аз ифротгароии сиёсӣ нишон дода шудааст. Ба андешаи ӯ, ифротгароии сиёсӣ идеологияи нерӯҳои иртиҷоие мебошад, ки онҳо мақсадҳои сиёсии худро бо роҳи террор, зӯрварӣ, қатлу куштор ва дигар навъи ғайриқонунии ағрессивӣ амалӣ кардан меҷӯянд. Ифротгароии сиёсӣ дар бештари мавридҳо бо ифротгароии динӣ омезиш ёфта, онро барои амалӣ намудани ҳадафҳои сиёсии худ истифода менамояд.

Дар маҷмӯъ, омӯзиши таҳқиқоти олимони шуравӣ нишон медиҳад, ки онҳо моҳият ва хусусиятҳои ифротгароии диниро вобаста ба амнияти ҷомеаи шуравӣ баррасӣ намуда, хусусиятҳои зиддиҷамъиятӣ ва зиддикоммунистии онро нишон додаанд. Инчунин, дар таҳқиқоти онҳо таъкид мегардад, ки ифротгароии динӣ яке аз навъҳои ҷараёнҳои зиддишуравӣ мебошад. Дар рафтори ифротгароёни динӣ истифодаи бошууронаи дин барои амалӣ намудани мақсадҳои зиддиҷамъиятӣ ва зиддидавлатӣ ба мушоҳида мерасад.

Ба масъалаи ифротгарой Созмони Ҳамкории Шанхай низ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, мавқеи худро нисбат ба он ифода намудааст. Ин созмони минтақавӣ дар ҳуҷҷатҳои расмӣ худ ифротгароиро ҳамчун амале медонад, ки «барои ғасби ғайриқонунии ҳокимият, барои ғайриқонунӣ тағйир додани сохтори конститутсионии давлат, барои бо роҳи зӯрварӣ вайрон намудани амнияти ҷамъиятӣ ва бо мақсадҳои дар боло номбаргардида ташкил намудани дастаҳои ғайриқонунии ҳарбӣ ё ин, ки барои иштирок намудан дар онҳо» равона гардидааст [14].

Муҳаққиқи дигари масъалаи ифротгарой О. Молдалиев моҳияти ифротгароии диниро бо масъалаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ алоқаманд намуда, камбизоатӣ ҳолати ғайриқонуниро ҳамчун сарчашмаи асосии рушди ифротгароии динӣ муаррифӣ намудааст. Ба андешаи ӯ, ифротгароии динӣ аксуламали қишрҳои нодор ва камбизоатон мебошад, ки дар муносибат бо шароити ногувори иқтисодӣ иҷтимоӣ мамлакат зоҳир мегардад. Дар чунин шароит идеологияи ифротгароии динӣ ба онҳо чунин сохтори иҷтимоӣ иқтисодиро пешниҳод менамояд, ки дар замони ҳукмронии ҷаҳон халифаи араб мавҷуд буд ва адолатро дар ҷомеа таъмин менамуд» [12]. Ба ибораи дигар, бозгашт ба исломи асримиёнагӣ, ҷорӣ намудани тартиботи исломӣ ва инкор намудани арзишҳои ғайриисломӣ моҳияти ифротгароии диниро ташкил медиҳад. Аз таърифҳои боло ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки ифротгароии динӣ низ метавонад мақсадҳои сиёсӣ дошта бошад ва ҳатто, бо тундгарой ва терроризм алоқаманд гардад.

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, дар як қатор таҳқиқоти солҳои охир на танҳо моҳияти ифротгароии динӣ, балки тафовутҳои байниҳамдигарии бунёдгароии динӣ, ифротгароии динӣ ва ифротгароии динию сиёсӣ нишон дода шудааст.

Айни замон миёни муҳаққиқон дар аксар маврид мафҳумҳои «ифротгароии динӣ», «ифротгароии динию сиёсӣ» ва «бунёдгароии исломӣ» қариб, ки дар як маъно ва ҳамчун муроди якдигар истифода бурда мешаванд. Ҳатто, дар таҳқиқоти як қатор олимони дигар мафҳуми «ифротгароии исломӣ» низ ҳамчун ҳамвазни мафҳуми «ифротгароии динӣ» истифода мегардад.

Дар замони мо дар миёни исломшиносон дар атрофи масъалаи мавҷудияти «ифротгароии исломӣ», «терроризми исломӣ», «тундгароии исломӣ» ва «бунёдгароии исломӣ» баҳсҳои доманадор мавҷуданд. Як гурӯҳ муҳаққиқон ибраз медоранд, ки ифротгарой ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ ҳосил ислом мебошад ва аз ин рӯ, дар муносибат бо он истифода намудани мафҳуми «ифротгароии исломӣ» қобили қабул аст. Аммо гурӯҳи дигари муҳаққиқон ибраз медоранд, ки мафҳумҳои «ифротгароии исломӣ» ва «бунёдгароии исломӣ» ба таври сунъӣ ба вучуд оварда шудаанд ва дар асл чунин нест. Андешаҳои ба ҳамин монандро муҳаққиқон В.Х. Акаев ва А.Б. Доҳаева низ ибраз намудаанд. Онҳо дар мақолаи худ қайд менамоянд, ки «дар аксари давлатҳои ғарбӣ андешаҳои манфӣ ва боварҳои манфӣ дар муқобили ислом аз миқёси худ берун баромадаанд. Арзишҳои исломӣ ва пайравони он пайваста таҳқир мешаванд, дар самти ҳамшабеҳ гардонидани ислом ва зӯрварӣ, мусулмонон ва террористон қорҳои зиёд анҷом дода мешаванд [4, с. 288-293].

Яке аз муҳаққиқони масъалаи ифротгароии динӣ М.А. Бағлиев дар таҳқиқоти худ алоқамандии ифротгарой ва бунёдгароии исломиро бо дарназардошти таърихи ташаккули дини ислом нишон додааст. Ба андешаи ӯ, дар ҷаҳони ислом пайдоиши бунёдгарой ба асрҳои VIII рост меояд, яъне бо замоне, ки дар Хилофати араб ҷараёни ғоявӣ сиёсии «Салафия» пайдо мегардад. Салафия ҳамчун ҷараёни консервативӣ то оғози асри XX ҷонибдорони зиёд пайдо менамояд. Ба андешаи ин муҳаққиқ, бунёдгароён зидди он нестанд, ки масъалаҳои замони муосир аз мавқеи дин шарҳ дода шаванд, баръакс, зидди мувофиқ гардонидани арзишҳои динӣ бо арзишҳои замони муосир мебошанд, махсусан, онҳо зидди арзишҳои ғарбӣ баромад менамоянд ва онҳоро қабул надоранд. Аз ин рӯ, бунёдгароён динӣ зидди арзишҳои секулярӣ, яъне зидди давлати дунявӣ баромад менамоянд, ки хусусияти ифротгароии онҳо низ дар ҳамин гуна вазъият ифода меёбад [55, с. 36].

Чизи дигари чолиби диққат ин аст, ки бунёдгароён ба сиёсати прагматикӣ афзалият медиҳанд ва онро ҷонибдорӣ менамоянд. Масалан, муҳаққиқи англис Ч.Эспозито қайд менамояд, ки бунёдгароёни динӣ ба муқобили секуляризми ғарбӣ муборизаи беамон бурда, ҳамзамон, дастовардҳои илму техникаи замони муосирро, ки аксаран дар Ғарб ба вучуд оварда мешаванд, қабул доранд [1715, с. 125]. Чунин ҳолатро Д.А. Трофимов ба таври зерин шарҳ медиҳад: «Бунёдгароён таҷрибаро меёри асосии ҳақиқат намешуморанд. Ҳар як номуваффақияти ҳангоми амалигардонии доктринаҳои исломӣ иштибоҳи ин ё он шахс доништа шуда, ҳеҷ гоҳ бо норасогиҳои назария ва ё таълимоти онҳо алоқаманд карда намешаванд. Ба андешаи онҳо, ҳар як таҷрибаи муваффақ инъикоси ҳақиқат мебошад [1513, с. 9].

Як қатор муҳаққиқон ифротгароии исломиро бо идеологияи исломизм алоқаманд намуда, иброз медоранд, ки ифротгароии исломӣ дар заминаи идеологияи «исломизм» ташаккул меёбад. «Исломизм идеологияи ҳаракати исломӣ буда, сирф хусусияти сиёсӣ дорад. Зеро он меҳодад, ки раванди рушди ҷамъиятиро дар асоси меъёрҳои шарияти исломӣ ва меъёрҳои асримиёнагӣ ба роҳ монад» [44, с. 288-293].

Масъалаи омӯзиши ифротгароии динӣ дар солҳои 70-уми асри XX аз ҷониби олимони шуравӣ оғоз гардида буд. Аммо баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ дар қаламрави давлатҳои тозаистиқлоли пасошуравӣ пайдо гардидани ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ олимону муҳаққиқонро маҷбур намуданд, ки ба омӯзиши ин масъала дар шароити нав оғоз намоянд. Барои хубтару беҳтар нишон додани дараҷаи омӯзиши мавзӯ мо асарҳои илмии олимони даврҳои номбаргардидаро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудаем.

Ба гурӯҳи аввал асарҳои илмию таҳқиқотии олимони шуравӣ дохил мешаванд. Дар миёни онҳо дар самти омӯзишу баррасии ифротгароии динӣ асарҳои илмию таҳқиқотии И.И. Бражник, Э.Г. Филимонов, В.Н. Арестов, Б.И. Галперин, А.В. Коровиков ва ҷане дигарон аҳамияти зиёди илмию назариявӣ доранд.

Дар таҳқиқоти худ И.И. Бражник хусусиятҳои зиддишуравӣ ва зиддикоммунистии ифротгароии диниро баррасӣ намудааст. Э.Г. Филимонов ифротгароии диниро падидаи иҷтимоию психологӣ муаррифӣ менамояд. Арестов Н.В. иброз медорад, ки ифротгароии динӣ дар қаламрави Иттиҳоди Шуравӣ масъалаи тафриқаандозии мазҳабӣ ва ё бадбинии динию мазҳабиро дар мадди аввал намегузошт. Ў низ ба монанди олимони дигари шуравӣ хусусиятҳои зиддикоммунистии ифротгароии динию сиёсиро нишон додааст.

Дар қорҳои илмию таҳқиқотии А.Н. Маҳмадов масъалаҳои паҳншавии ғояҳои ифротгароии динию сиёсӣ дар байни муҳочирон, дар заминаи онҳо ташаккул ёфтани терроризм, гаравидани ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ ва умуман, таҳдиди ифротгароии динию сиёсӣ ба амнияти миллии Тоҷикистон таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Сиёсатшиноси ватанӣ С.С. Ятимов дар асарҳои илмию таҳқиқотии худ чехраи бардурӯғи ифротгароии динию сиёсиро нишон дода, роҳу воситаҳои ба доми ифротгароён афтодани ҷавонон ва тарғибу ташвиқ гардидани ғояҳои ифротгароиро матраҳ намудааст. Ў дар таҳқиқоти худ ба масъалаҳои таъмини амнияти милли таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ифротгароии динию сиёсиро ҳамчун таҳдид ба суботи сиёсии Тоҷикистон муайян намудааст.

Дар таҳқиқоти Г.Н. Зокиров масъалаҳои зуҳури ифротгароии динию сиёсӣ дар алоқамандӣ бо падидаи терроризм баррасӣ шудааст. Дар таҳқиқоти С.И. Шарипов таҳдиду хатарҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла ифротгароии динӣ ва тундгароии исломӣ бо дарназардошти воқеиятҳои геополитикии замони муосир баҳогузорӣ карда шудаанд.

Дар асарҳои сиёсатшиноси ватанӣ Р.Ш. Нуриддинов фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои ифротию террористӣ дар Афғонистон, таъсири онҳо ба давлатҳои Осиёи Марказӣ, ташаккули вазъияти геополитикӣ дар минтақа ва паёмадҳои он таҳлилу баррасӣ шудаанд.

Ҳамин тавр, дар қорҳои илмию таҳқиқотии олимони тоҷик масъалаи ифротгароии динию сиёсӣ бо дарназардошти равандҳои иҷтимоию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тағйироти сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ нишон дода шудаанд.

Гурӯҳи панҷумро таҳқиқоти олимони ватане ташкил медиҳанд, ки дар қорҳои диссертатсионии худ паҳлуҳои гуногуни ифротгароии динию сиёсиро омӯхтаанд. Чунин

тахқиқот дар рисолаҳои илмӣ Н.Д. Махмадиев, А.И. Муминов, Н.Д. Назиров, Н.С. Рачабов ба назар мерасанд.

Таҳқиқоти илмӣ Н.Д. Махмадиев ва А.И. Муминов дар доираи илмҳои фалсафӣ анҷом дода шудаанд ва бештар ҷанбаҳои фалсафии масъаларо фаро гирифтаанд. Таҳқиқоти олимони мазкур барои омӯзиши моҳият ва хусусиятҳои ифротгароии динӣ аҳамияти зиёди илмӣ назариявӣ доранд. Муҳаққиқон Н.Д. Назиров ва Н.С. Рачабов дар рисолаҳои илмӣ худ оид ба хусусияти тундгароии ифротгароӣ ва руҳияи исломбадбинии ғарбиро таҳқиқ намудаанд [3, с. 290].

Дар пажӯҳишҳои ватанӣ масъалаи ифротгароӣ, асосан, дар доираи илмҳои ҷомеашиносӣ, махсусан, сиёсатшиносӣ ва диншиносӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст ва ин раванд то имрӯз идома дорад. Аммо то ҳанӯз бисёр паҳлуҳои масъалаи ифротгароӣ мавриди омӯзиш қарор дода нашудааст.

Адабиёт

1. Арестов, Н.В. Религиозный экстремизм. Содержание, причины и формы проявления, пути преодоления [Текст] / Н.В. Арестов. – Харьков: Изд-во «Высшая школа», 1987. – 149 с.
2. Атеистический словарь [Текст]. – М., 1983. – С.545-546.
3. Ашурзода, Ҷ.Х. Экстремизми динию сиёсӣ ва хусусиятҳои муҳимми он [Матн] / Ҷ.Х. Ашурзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2018. – №4. – С.288-293.
4. Ашурзода, Ҷ.Х. Экстремизми динӣ: мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои он [Матн] / Ҷ.Х. Ашурзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2017. – №2/10. – С.286-290.
5. Бағлиев, М.А. Политические аспекты современного исламского экстремизма (на примере Египта): дис. ... канд. полит. наук [Текст] / М.А. Бағлиев. – М., 2002. – С.36.
6. Бражник, И.И. Религиозный экстремизм: антиобщественное идеологическое содержание, противоправные подстрекательские действия [Текст] / И.И. Бражник. – Киев, 1979. – 219 с.
7. Гальперин, Б.И. Религиозный экстремизм: кто есть кто [Текст] / Б.И. Гальперин. – Киев: Изд-во политической литературы, 1989. – 138с.
8. Горбатова, В.В. Исламский экстремизм и терроризм как категории политического анализа [Текст] / В.В. Горбатова // Вестник Московского университета. Серия 12: политические науки. – 2012. – №4. – С.113-116.
9. Дворянов, В.А. Политический экстремизм в Центральной Европы [Текст] / В.А. Дворянов // Терроризм и политический экстремизм: вызовы и поиски адекватных ответов. – М., 2002. – С.175-186.
10. Коровиков, А.В. Исламский экстремизм в арабских странах [Текст] / А.В. Коровиков. – М.: Наука, 1990. – С.9.
11. Коровиков, А.В. Исламский экстремизм в арабских странах [Текст] / А.В. Коровиков. – М.: Наука, 1990. – 170 с.
12. Мирзоев, Ғ. Терроризм ва мановеи иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалӣ [Матн] / Ғ.Мирзоев // Терроризм ва ифротгароӣ – роҳҳои пешгирии он. – Душанбе: Мориф, 2015. – С.128-138.
13. Молдалиев, О. Исламский экстремизм в Центральной Азии // CA&C Press AB [электронный ресурс]. – URL: https://www.cac.org/journal/2000/journal_rus/cac11_2000/04.moldal.shtml (дата обращения: 27.03.2019 г.)
14. Советский энциклопедический словарь [Текст]. – М., 1982. – С.1552.
15. Трофимов, Д.А. Исламский фундаментализм в арабских странах: истоки и реалии [текст] / Д.А. Трофимов // Восток. – 1992. – №1. – С.120.
16. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом [электронный ресурс]. – URL: <http://www.adlia.tj/show-doc.fwx?rgn=5992> (24.12.2019г.)
17. John, Esposito. The Straight Path. Oxford University Press, 2000. – P.125.

АЗ ТАЪРИХИ ОМУЗИШИ МАСЪАЛАИ ИФРОТГАРОЙ

Дар мақола зикр шудааст, ки ифротгарой ҳамчун проблемаи асосии амнияти байналхалқӣ имрӯзҳо бештар диққатро ба худ ҷалб мекунад. Ифротгароён ва бунёдгароён ба таври равшан кӯшиш мекунанд, ки ҷаҳонбинии худро бо роҳи усулҳои дур аз инсондӯстӣ ба сари аҳолии ҷамъияти ҷаҳон бор кунанд.

Ба андешаи муаллифони мақола, Ислом ва исломгарой мафҳумҳои муродиф нестанд ва байни онҳо аломати баробарӣ гузоштан ғайриимкон аст. Ислом яке аз динҳои асосӣ ва хеле бонуфузи ҷаҳонӣ мебошад. Баръакс, исломгарой як мафкураи нисбатан ҷавони сиёсӣ ва иҷтимоӣ аст, ки бар пояи ақидаҳо ва равишҳои маъмули динӣ сохта шудааст, ки ба густариши қонуни суннатҳои исломӣ дар рафтори тамоми ҷомеа даъват мекунад. Роҳбарони ин ҷунбиш сиёсатмадорон, гурӯҳҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ мебошанд, ки талоши ба даст овардани қудратро доранд. Имрӯзҳо матну муқаррароти исломӣ на аз ҷониби руҳониён, балки аз ҷониби сиёсатмадорон бисёртар тафсир ва амалӣ мегардад. Ва ин аҳамияти руҳониёни исломиро коҳиш медиҳад.

Исломгароиро бисёриҳо як навъ ҷараёни иловагӣ дар ҷисми ҷомеаҳои исломӣ медонанд. Баръакс, он бештар моҳияти ҷомеаҳои муосири исломӣ, тарзи тафаккур ва зиндагии онҳоро инъикос мекунад.

Исломгарой як ҷунбиши оммавӣ ва доманадор мебошад. Исломгарой ва созмонҳои исломӣ дар ҷомеаи исломӣ вазифаҳои зиёдеро иҷро мекунанд. Исломгароён ба тичорат, маориф ва ҳатто, ба сохторҳои поёнии ҷамъиятӣ фаъолони ворид мешаванд. Ҳамин тавр, исломгарой на танҳо аз ҷиҳати маънавӣ, балки аз ҷиҳати функционалӣ низ ба сохтори иҷтимоии ҷомеа фаро гирифта шудааст. Аз ин рӯ, ҳатто, дар давлатҳои қавии дунявӣ, бо манъи фаъолияти созмонҳои исломӣ ва сарқӯб алайҳи фаъолони онҳо, маҷбуран аз ҷомеа берун кардани ин падида ниҳоят мушкул мебошад. Исломгарой ҳамчун ҷунбиши оммавӣ дар аксари мавридҳо характери ҷунбиши оппозиционӣ дорад, ки ба он қувват мебахшад.

Калидвожаҳо: *ифротгарой, дин, ифротгароии динӣ, ислом, исломгарой, терроризм, экстремизм, сиёсат, ҷомеа, амният.*

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ВОПРОСА ЭКСТРЕМИЗМА

В статье отмечается, что радикализм привлекает к себе все большее внимание в качестве основной проблемы международной безопасности. Экстремисты и радикалы упорно стремятся навязать мировому сообществу собственное мировоззрение далеко не гуманными методами.

По мнению авторов статьи, Ислам и исламизм – это не синонимы, ставить знак равенства между ними нельзя. Ислам – одна из основных и весьма авторитетных мировых религий. Напротив, исламизм – это сравнительно молодая, созданная на базе популярных религиозных идей и практик политическая и социальная идеология, которая призывает распространить исламские законы и традиции на поведение всего общества. Проводниками этого движения являются политики, политические группы и партии, стремящиеся к власти. Сегодня исламские тексты и положения очень часто трактуют и воплощают на практике не духовные лица, а именно политики. А это уменьшает значимость исламского духовенства.

Исламизм многим представляется как некий нарост на теле исламских обществ. Напротив он во многом отражает суть современных исламских обществ, их образ мысли и жизни.

Исламизм – это массовое и разветвленное движение. Исламизм и исламистские организации выполняют много функций в исламском обществе. Исламисты активно проникают в бизнес, образование, даже в низшие муниципальные органы. Таким образом, исламизм не только духовно, но и функционально пронизывает социальную ткань общества. Поэтому даже при сильном светском государстве, запрете исламистских организаций и репрессиях против их активистов его крайне сложно вытеснить из общества. Будучи низовым движением, исламизм также чаще всего является движением оппозиционным, что придает ему силу.

Ключевые слова: радикализм, религия, религиозный радикализм, ислам, исламизм, терроризм, экстремизм, политика, общество, безопасность.

FROM THE HISTORY OF STUDYING THE PROBLEM OF EXTREMISM

The radicalism draws the increasing attention to itself as the main problem of the international security. Extremists and radicals persistently seek to impose to the international community own outlook not by humane methods.

Islam and Islamism are not synonyms, it is impossible to put an equal-sign between them. Islam – one of the main and very authoritative world religions. On the contrary, Islamism is the relatively young, created on the basis of the popular religious ideas and the practicing political and social ideology which urges to distribute Islamic laws and traditions to behavior of all society. Conductors of this movement are the politicians, political groups and parties aspiring to the power. Today Islamic texts and provisions very often treat and not ecclesiastics, namely politicians embody in practice. And it reduces the importance of Islamic clergy.

Islamism is represented too much as a certain outgrowth on a body of Islamic societies. On the contrary it in many respects captures the essence of modern Islamic societies, their thought-way and lives.

Islamism is a grass-roots and branched movement. Islamism and the Islamic organizations perform many functions in Islamic society. Islamists actively get into business, education, even into the lowest municipal bodies. Thus, Islamism not only spiritually, but also functionally penetrates social fabric of society. Therefore even at the strong secular state, you will lock the Islamic organizations and repressions against their activists it is extremely difficult to force out it from society. Being the local movement, Islamism also most often is the opposition movement that gives it force as the criticism of the power imposes the population.

Keywords: radicalism, religion, religious radicalism, Islam, Islamism, terrorism, extremism, politics, society, security.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Миракзода Фаридун Юсуфӣ** – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илми таърих, дотсент, сардори раёсати илм ва инноватсия. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Азизмуродов Муҳаммадсалим Раҳимович – Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, муаллими калони кафедраи фалсафа ва сиёсатишӯноӣ. Нишони: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. Тел.: (+992) 93 5652184, E-mail: boghbon@bk.ru

Сведения об авторах: **Миракзода Фаридун Юсуфи** – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, кандидат исторических наук, доцент, начальник управления науки и инновации. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Азизмуродов Муҳаммадсалим Раҳимович – Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улуғзода, старший преподаватель кафедры философии и политологии. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93 5652184, E-mail: boghbon@bk.ru

Information about the authors: **Mirakzoda Faridun Yusufi** - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of Science and Innovation Department. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Azizmurodov Muhammadsalim Rahimovich – Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, senior lecturer of the Philosophy and Politics Chair. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. Phone: (+992) 93 5652184, E-mail: boghbon@bk.ru

**ТАЪССИС ВА ИНКИШОФИ НИЗОМИ ТАЪЛИМ ВА ТАЙЁР НАМУДАНИ КАДРҲО
ДАР МАҚОМОТИ КОРҲОИ ДОХИЛӢ**

Асламов Б.С., Таширфзода Ф. Қ.

Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таълими кадрҳо дар мақомоти корҳои дохилӣ яке аз рӯкнҳои асосии тайёр намудани мутахассисон барои низоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба шумор меравад. Мақсадҳои стратегияи маориф дар самти тайёр намудани кадрҳо аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати корҳои дохилӣ, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд ва ба масъалаҳои зерини инкишофи ҷомеа вобастагии зиҷ доранд:

- вазъи иҷтимоӣ - иқтисодӣ, таъмини сифати баланди зиндагӣ ва амнияти миллӣ;

- устувор намудани мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун кишвари соҳиби фарҳанг ва тамаддуни бойи таърихӣ;

- бунёди асосҳои инкишофи иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва маънавӣ;

Вазифаҳои асосии тайёр намудани кадрҳо дар низоми ВКД аз инҳо иборат аст:

- тарбияи ватандӯстонаи кормандони мақомоти корҳои дохилӣ, таъмини ширкати онҳо дар бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ, ки ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон эҳтиром гузошта, соҳиби одоби баланд бошад;

- инкишофи ҳаматарафаи ҷаҳонбинии курсантону шунавандагон, ташаккули малакаи худомӯзӣ ва худфаъолияти шахс;

- ташаккули ҷаҳонфаҳмӣ ва ҷаҳонбинии илмии курсантон ва шунавандагон, инкишофи фарҳанги таҳаммулпазирӣ;

- муттасалияти таҳсилоти касбӣ (таҳсилоти олии касбӣ ва баъди мактаби оӣ);

- мавҷудияти намудҳои гуногуни муассисаҳои таълимӣ (Академияи ВКД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази таълимии ВКД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази таълимии Раёсати оташнишонии ВКД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази таълимии Раёсати Қушунҳои дохилии ВКД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маркази таълимии ВКД, Курсҳои Олии Академӣ ва Такмили ихтисоси кормандони МКД (дар таъғоҳи Академияи ВКД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон), таҳсил ва бозомӯзӣ дар кишварҳои ИДМ ва хориҷи кишвар);

- инкишофи анъанаҳои МКД дар таълим ва тайёр намудани кадрҳо, ҷалб ба корҳои илмӣ - тадқиқотӣ;

- тайёр намудани мутахассисони баландихтисос барои самтҳои фаъолияти МКД.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маорифро самти афзолиятноки сиёсати давлатӣ шуморида, соли 2010-умро «Соли маориф ва фарҳанги техникӣ» эълон намуд. Як қатор санадҳои муҳимме аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шудаанд, ки дар низоми ВКД низ амалӣ карда мешаванд: Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-ноябри соли 2006 №484 тасдиқ шудааст) [1, с. 15-42]. Барномаи давлатии рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-ноябри соли 2007 №529 тасдиқ шудааст) [2, с.42-85], Низомномаи мутахассис (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-декабри соли 2007 №650 тасдиқ шудааст), Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-майи соли 2002 №200 тасдиқ шудааст) [3, с. 65-85]. Низомномаи намунавии муассисаҳои маълумоти олии Тоҷикистон (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-феврари соли 1996 №71[4, с. 87-104] тасдиқ карда шудааст). Ғамхории Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри рушди низоми мақомоти корҳои дохилӣ ва талабот ба кадрҳо аз рӯзҳои аввали таъсисёбии он ба назар расида, мақомоти милитсия бо мутахассисон таъмин карда мешуд. Тадқиқоти илмӣ дар ин самт гузаронидашуда имкон медиҳанд, ки ба ин масъала равшанӣ андозем. Ҳангоме ки ба рӯйхати кормандони Комиссариати халқии корҳои дохилии Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон назар меафканем (то ҳолати декабри соли 1924 ва январӣ соли 1925) танҳо як нафар корманд Повлинский Н.М. - сардори Дастгоҳи марказии

идоракунӣ маълумоти ҳуқуқшиносӣ дошт, қисми боқимондаи ҳайат маълумоти маъмурӣ, хоҷагидорӣ, молиявӣ, духтурӣ ва коргузорӣ доштанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ҳақиқат, масъалаи тайёр кардани кадрҳо дар ҳолати ногувор қарор дошт [5, с. 145]. Шахсоне, ки барои фаъолият дар мақомоти милитсия гирифта мешуданд, маълумоти махсуси ҳуқуқӣ надоштанд ва дар курсҳои махсуси кӯтоҳмуддат маълумот мегирифтанд, ки барои фаъолияти касбии онҳо нокифоя буд. Аз рӯйи тартиби муқарраршуда барои қабул ба кор комиссияҳои қабулу санҷишӣ созон дода мешуданд, ки аз рӯйи дараҷаи дониш ва коршоямӣ ба вазифа таъин мешуданд. Фаъолияти милитсия дар ин солҳо бо фаъолияти хизбӣ ҳамоҳанг гардонида мешуд. Махсусан, бо донишҳои сиёсӣ ва ҳуқуқии онҳо аҳамият дода, онҳо ба махфилҳо, варзиш ва корҳои табиғотӣ ҷалб карда мешуданд. Курсҳои 8-моҳаи тайёр кардани кормандони котибот ва коргузорӣ ташкил ва гузаронида мешуданд. Чунин курсҳо аввалин маротиба 1-ноябри соли 1925 дар назди Комиссариати халқии корҳои дохилӣ ташкил карда шуданд.

Дар Низомномаи «Дар бораи Комисариати халқии корҳои дохилии (КХКД) Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон», ки 18-феврали соли 1925 қабул шуда буд, дар баробари дигар паҳлуҳои фаъолияти милитсия, яке аз масъалаҳои муҳим - ташкили хизмат ва таълими кормандони милитсия ба шумор мерафт. Санаи 15- декабри соли 1930 дар асоси қарори Кумитаи иҷроияи марказӣ ва Шурои Комиссарони халқи Иттиҳоди Шуравӣ Комиссариати корҳои дохилӣ барҳам дода шуда, ба ҷойи он Раёсатҳои милитсия ва кофтукови ҷинойтӣ созон дода шуд, ки бевосита ба Шурои Комиссари халқҳо тобеъ буданд. Мақомоти милитсия низоми таълим ва тарбияи кадрҳоро пурра ба роҳ монда буд, ки ба ин раванди муҳим Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) монеъ шуд. Тамоми кадрҳои мақомоти милитсия ба майдони ҷанг ва ақибгоҳ, ба муборизаи зидди ҷинойткорӣ ҷалб карда шуданд.

Баъд аз анҷоми Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) марҳилаи нав дар низоми тайёр кардани кадрҳо барои мақомоти милитсия оғоз гардид. Дар натиҷа, дар баробари барқароркунии хоҷагии халқ дар сохтор ва низоми кадрӣ ВКД-и Иттиҳоди Шуравӣ тағйироти кулӣ ба вучуд омад. Соли 1949 мақомоти милитсия ба тобеъияти Вазорати бехатарии давлатии Иттиҳоди Шуравӣ гузашт ва ба Раёсати марказии милитсияи назди ин Вазорат табдил дода шуд. Дар ин давра дар мақомоти корҳои дохилии Иттиҳоди Шуравӣ 3-шӯбаи илмӣ - техникӣ, 25- зершӯба, 90-гурӯҳҳои илмӣ –техникӣ фаъолият мекарданд. Аз соли 1947 тайёр кардани кадрҳо дар Мактаби Олии ВКД-и ИҶШС оғоз мегардад. Дар Вазорати корҳои дохилии ИҶШС Маркази асосии илмӣ – тадқиқотии идоракунӣ ва иттилоотӣ ташкил ёфт. Баъд аз итмоми ҷанг - соли 1945 Институти илмӣ - тадқиқотии криминалистика таъсис ёфт, ки дар он экспертизаҳои трассологӣ, баллистикӣ ва физикавӣ – химиявӣ гузаронида мешуданд ва он дар раванди тайёр кардани мутахассисон нақши муҳим дошт. Соли 1956 бо васеъшавии Институт он ба Институти илмӣ – тадқиқотии ВКД - и ИҶШС ва минбаъд ба Институти умумииттифоқии илмӣ - тадқиқотии ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ табдил дода шуд. Доираи тадқиқоти илмӣ васеъ шуда, он мавзӯҳои корҳои оперативӣ-чустуҷӯӣ, хизмати беруна, ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, бехатарии ҳаракати роҳ, ҳамкории милитсия бо аҳли ҷамоатчиӣ, ислоҳ ва тарбияи ҳуқуқвайронкунандагон, экспертизаҳои криминалистӣ дар бар мегирифт. Дар Институт кормандони милитсия савияи илмӣ худро баланд мебардоштанд. Соли 1968 ин маркази илмӣ номи Институти умумииттифоқии илмӣ-тадқиқотии ВКД –и ИҶШС-ро гирифта, ба кормандони милитсия дар баланд бардоштани дараҷаи тахассуси онро ёрии амалӣ мерасонид. Соли 1969 Лабораторияи марказии илмӣ-тадқиқотии криминалистӣ ба фаъолият шурӯъ намуд.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар баробари корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ин таълим ва тарбияи касбии кадрҳо дар низоми ВКД буд. Дар ин самт дар шаҳри Москва тайёркунии кадрҳо дар ҳайати полки махсус ба роҳ монда шуда буд, ки он ҳамчун қисми низомии мустақил фаъолият менамуд. Самтҳои асосии фаъолияти Маркази таълимӣ аз инҳо иборат буд:

- тайёр кардани кормандони милитсия ба хизмат;
- бозомӯзӣ ва азнавтайёркунии кадрҳо;

- такмили ихтисоси кадрҳо.

Он солҳо дар вилояти Калининград мунтазам ҷамъомад - семинарҳои кормандони соҳаҳои гуногун баргузор мешуданд. Дар шаҳри Псков Курсҳои якмоҳаи кормандони милитсия фаъолият менамуд, ки дар онҳо нозирони минтақавӣ, кормандони шӯъбаҳои шиносномадиҳӣ таҳсил менамуданд. Ҳаёати роҳбарӣ ва оперативӣ такмили ихтисоси худро дар муддати 2 сол ба итмом мерасониданд.

Соли 1946 дар шаҳри Рига мактаби дусолаи милитсия, ки солҳои Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ фаъолиятро қатъ намуда буд, аз сари нав ба кор шурӯъ намуд, ки кормандони оперативӣ ва нозирони минтақавиро тайёр менамуд. Ин мактаб дорои шӯъбаи ғоибона буда, курсҳои 10-моҳаи азнавтайёркунии ҳаёати роҳбариро низ дар бар мегирифт. Баъди анҷоми ҷанг дар шаҳрҳои Москва, Минск, Ростови лаби Дон, Хабаровск 4 мактаби миёнаи махсуси милитсия кушода шуданд. Соли 1946 мактабҳои махсуси милитсияи шаҳрҳои Каунас ва Вилнюс аввалин хатмкунандагони худро ба фаъолияти амалӣ фиристоданд.

Дар солҳои 50-уми асри XX 18 мактаби милитсия, 3 мактаби ВКД ИҶШС, 2 курсҳои омӯзишӣ барои кормандони милитсия, 7 мактаби кинологӣ амал менамуданд. Соли 1952 мактаби милитсияи Москва ба муассисаи олии ҳуқуқӣ табдил дода шуда, соли 1954 номи Мактаби Олии ВКД ИҶШС-ро гирифт. Муҳлати таҳсил дар факултаи асосӣ 3 сол буд. Дар мактаб курсҳои яксолаи такмили ҳаёати роҳбарикунанда ва факултети таҳсили ғоибона (таҳсили 4-сола) амал менамуд. Солҳои 1956-1958 шумораи мактабҳои милитсия афзуда, дар онҳо мутахассисони мушаххаси хизмати милитсия тайёр карда мешуданд. Масалан, мактаби милитсияи Новочеркасск - нозирони минтақавӣ, Могилиёв-кормандони милитсияи нақлиёти роҳи оҳан ва об, Рига-кормандони дастгоҳи муборизаи зидди ҷиноятҳои иқтисодӣ, Алмаато - кормандони кофтукови ҷиноятӣ, Кишинёв – кормандони хизмати беруни милитсияро тайёр менамуданд.

Дар миёнаи солҳои 60-уми асри XX дар шаҳрҳои Москва, Киев, Тошкент ва Омск 4 мактаби олии милитсия амал менамуданд. Ба ғайр аз мактабҳои олии ва миёнаи махсуси милитсия дар марказҳои вилоятҳо бунгоҳҳои тайёр ва азнавтайёркунии милитсия дар самти тарбияи нозирони минтақавӣ, бозрасии давлатии автомобилӣ, дастгоҳи шиносномадиҳӣ амал менамуданд.

Новобаста ба ин дастовардҳо солҳои 60-уми асри XX захираи кадрӣ барои фаъолияти босифати милитсия нокифоя буд. Танҳо 12,6% ҳаёати роҳбарикунанда маълумоти олии доштанд. Ҳуқуқшиносони касбӣ 9%, дорои маълумоти миёнаи ҳуқуқӣ 18,5%-ро ташкил медод, ки онҳо низ дар вазифаҳои роҳбарикунанда кор мекарданд. Дар байни ҳаёати қаторӣ ва сержантӣ танҳо 11,7% маълумоти миёна доштанд. Бисёр кадрҳо аз сабаби дониш ва малакаи касбӣ надоштан, мақомоти милитсияро тарк менамуданд.

Яке аз ҷиҳатҳои дигар ва муҳим дар муддати кӯтоҳ тайёр намудани кадрҳо, яъне тайёрии ибтидоии кормандони милитсия дар курсҳои 1-2 моҳа буд, ки ба он докталабон бо маълумоти синфи 7-8-и мактаби миёна қабул шуда, ба онҳо тарзи ҳуҷҷатнигорӣ, пешбурди хизмат, пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ, истифодаи яроқ ва машқҳои самборо меомӯхтанд. Моҳи майи соли 1969 соҳтмони марказҳои калони таълимӣ, таҷдиди бунгоҳҳои таълимӣ оғоз гашт, ки онҳо бо биноҳои таълимӣ хобгоҳ, варзишгоҳ, майдони сафороӣ, тиргоҳ, таваққуфгоҳи нақлиёт ва дигар шароитҳои зарурӣ таъмин буданд. Дар ин курсҳои кӯтоҳмуддати 2-3 моҳ раванди таълим давом менамуд. Дар заминаи он филиалҳои мактабҳо, бунгоҳҳои таълимӣ, лагерҳои саҳроии тобистона дар назди шӯъбаҳои корҳои дохилӣ созон дода шуданд. Барномаҳои таълимӣ таҳия гашта, кормандони милитсия дар самти нозири минтақавӣ, бозрасии давлатии автомобилӣ, хизмати техникӣ ва алоқа тайёр карда мешуданд. Воситаҳои таълимӣ аз рӯйи фанҳо - албому нақшаҳо, воситаҳои ёрирасони таълимӣ тайёр карда мешуданд. Ҳаёати профессорону омӯзгорон низ дар мактабҳои милитсия ва марказҳои таълимӣ меафзуданд, ки 100 нафари онҳо профессорону докторони илм, 1000 нафар дотсентон ва номзадони илм буданд. Ихтисосҳои нав, аз қабилы тафтишотӣ – криминистӣ, ки дар донишқадаҳои граждани тайёр карда мешуданд, намерасиданд.

Соли 1973 Академияи ВКД ИҚШС таъсис ёфт. Барои тайёр кардани кадрҳои педагогӣ дар Академияи адюнатура бунёд ёфт. Барои баланд бардоштани маданияти касбии кормандони МКД дар назди ВКД ИҚШС 120 клубҳо, хона ва қасрҳои фарҳанг, 500 китобхона, 59 осорхона, 183 дастгоҳи киноомоишдиҳӣ, 13 театри халқӣ, 800 дастгоҳҳои ҳаваскорони санъат, 52 ансамбли рақсу суруд амал менамуданд. Дар назди Академияи ВКД-и ИҚШС Донишгоҳи фарҳанг фаъолият мекард, ки дар қори он беҳтарин бастакорон, хунарамандони театру кино фаъолон иштирок менамуданд. Аввалин ректори Донишгоҳи фарҳанг бастакори маъруф А. Хачатурян буд. Дар замони Шуравӣ кадрҳои мақомоти қорҳои дохилӣ асосан дар доираи муассисаҳои таълимии Иттиҳоди Шуравӣ тайёр карда мешуданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ норасоии кадрҳо доимо ба назар мерасид. Дар ҳамин асос Ҳукумати Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон борҳо ба Ҳукумати марказии Иттиҳоди Шуравӣ нисбати дар ҷумҳурӣ тайёр кардани кадрҳои мурочиат намуд. Соли 1972 мактаби миёнаи махсуси милитсияи Душанбегии ВКД-ИҚШС созон меёбад, ки ин оғози марҳилаи тайёр кардани кадрҳои дар мақомоти қорҳои дохилии Тоҷикистон буд. Бо кушодашавии мактаби миёнаи махсуси милитсияи Тоҷикистон як қатор пешравиҳо ба назар расид. Акнун минбаъд ҷумҳурӣ бо кадрҳои миллӣ таъмин карда мешуд, дар заминаи мактаби миёнаи махсуси милитсия Мактаби Олии ВКД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт, ки 200 нафар кормандону омӯзгорон ба таълим ва тарбияи кадрҳои ҷавон машғул буданд. Роҳбарии Мактаби Олӣ ба зиммаи яке аз собиқадорони ВКД полковники милитсия Ҷумъаев Усмон Саломович гузошта шуд. Таҳти роҳбарии ӯ аввалин бор дар ҷумҳурӣ 450 нафар мутахассисон бо маълумоти олии ҳуқуқшиносӣ ва рутбаи лейтенанти милитсия ба сафҳои мақомоти қорҳои дохилӣ ба хизмат фиристода шуданд.

Аз соли 1993 то соли 2000-ум ба Мактаби Олии ВКД яке аз мутахассисони варзидаи мақомоти қорҳои дохилӣ номзади илмҳои ҳуқуқ, генерал-полковники милитсия Қаҳҳоров Абдурахим Абдулаҳадович (баъдан вазири қорҳои дохилӣ, Котиби Шурои амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон) роҳбарӣ намуданд. Таҳти роҳбарии номбурда Мактаби Олии ВКД ба яке аз муассисаҳои бонуфузи таълимии ҷумҳурӣ табдил ёфт. Соли 1996 Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Мактаби Олии ВКД ташриф оварда, нисбати фаъолияти устодону афсарони он дар тайёр кардани кадрҳои баҳои сазовор доданд.

Солҳои 2000-2005 ба Мактаби Олии ВКД яке аз полковникҳои собиқадори мақомоти қорҳои дохилӣ Саймуддинов Шамсулло роҳбарӣ намуд. Маҳз дар давраи фаъолияти ӯ Мактаби Олӣ бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-декабри соли 2000 таҳти №519 ба Академияи ВКД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд. Саймуддинов Шамсулло дар мавзӯи «Ризоияти миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳамияти муносири он» рисолаи номзадӣ дифоъ намуда, ба унвони номзади илмҳои сиёсатшиносӣ ва генерал-майори милитсия мушарраф гардид. Маҳз таҳти роҳбарии Саймуддинов Шамсулло шумораи олимони Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон афзуда, бо Академияи идоракунии ВКД-и Федератсияи Россия робитаҳо мустақкам гардид, роҳи таҳсил дар адюнтураи Академияи идоракунии Федератсияи Россия кушода шуд ва суръати тайёр кардани кадрҳои илмӣ-педагогӣ афзуд. Дар ин давра муовини Сардори Академия оид ба қорҳои илмӣ, ҳуқуқшиноси шоистаи ҷумҳурӣ Солиев К.Ҳ. рисолаи номзидии худро бо муваффақият ҳимоя намуда, дар самти ривочи қорҳои илмӣ ва интишори дастовардҳои Академия нақши калон гузоштанд. Мавзӯи рисолаи илмӣи собиқ муовини сардори Академияи ВКД оид ба илм дотсент, генерал-майори милитсия Солиев К.Ҳ. «Фаъолияти ҳуқуқмаънидодкунии Судии Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷанбаи умуминазариявӣ» (аз рӯйи ихтисоии 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот оид ба ҳуқуқ ва давлат) буда, онро соли 2004-ум дифоъ намудааст. Зери роҳбарии ӯ «Тафсири ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо забони давлатӣ таҳия гардидааст, ки он дар таърихи илми ҳуқуқшиносии тоҷик нахустин падида мебошад. Номбурда дар таҳияву коркарди Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси иҷроии ҷазои ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои «Дар бораи милитсия», «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ», «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кумак ба қурбониёни савдои одамон», «Дар бораи сирри давлатӣ» саҳми

бевосита гузоштааст. Дар ин давра сардори кафедраи фанҳои ҷамъиятӣ (ҳоло раиси КОО ҚТ) Розикзода А.Ш. дар мавзӯи «История формирования и деятельности милиции Таджикистана» рисолаи докторӣ ҳимоя намуда, соҳиби унвони доктори илмҳои таърих гашт. Солҳои 2005-2009 вазифаи Сардори Академия генерал-майори милитсияро Дӯстов Файзиддин ба уҳда дошт. Дар ин солҳо нуруи илмӣ - педагогии Академия пушқувват ва заминаи моддӣ-техникии Академия мустаҳкам гашт. Шумораи адъюнктон ва тадқиқодчиёни илм афзуд. Дар ин давра муовини аввали сардори Академия полковники милитсия Назаров Н.Қ. дар мавзӯи «Организационно-правовые основы становления и развития милиции Таджикистана (1917-2006 гг.)» дар Академияи идоракунии ВКД-и Федератсияи Россия бомуваффақият рисолаи доктории худро ҳимоя намуда, ба Академияи ВКД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон баргашт ва ба мактаби илмӣ «омӯзиши таърих ва паҳлуҳои ҳуқуқи фаъолияти милитсия» асос гузошт, ки ба он ва педагогҳо Худӯбеков Д.Х., Ғаюров С.Ш., Мирон С., Давлатшоева А., олимон Абдулов А.М., Ғафуров М.Х., Рачабов Р.М., Саидов З.А., Ҷӯраев Р.З., Сафаров Ҳ., Нозиров Н.А., Хайруллоев Ф.С., Умаров Х.А., Насуров П.А., Одинаев А.Ш., Шарипов Ф.Р., Хокиров Р., Саидолимов К., Холмуродов Ф., Ашуров С ва дигарон шомил гаштанд. Олимон ва мутахассисони номбурда дар раванди таълиму тарбия ва тайёр кардани кадрҳо барои низомии мақомоти қорҳои дохилӣ саҳми босазои худро гузоштанд.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16-январии соли 2009 Розикзода Абдулҳакими Шералӣ (собиқ омӯзгори Академия), ки чанд муддат ба сифати ректори Донишқадаи тарбияи ҷисмонӣ фаъолият дошт, ба вазифаи сардори Академияи ВКД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин гаштанд. Розикзода Абдулҳакими Шералӣ дар як муддати кӯтоҳ нуруи боқувват ва созандаро дар Академия муттаҳид намуда, ба низомии таълиму тарбия, қорҳои илмӣ, варзишӣ –фароғатӣ ба назари нав ва маъсулияти баланд муносибат кард. Ҳамчун педагог ба раванди таълиму тарбия, дараҷаи тайёр намудани кадрҳо, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси қормандони МКД таъсир расонида, маҷмуи қорабиниҳои зиёдеро ароҳандозӣ карда, ба фаъолияти Академия тақони нав бахшид. Робитаҳои илмӣ ва қоричии Академия густариш ёфт, биноҳои таълимӣ, қисми навбатдорӣ, синфхонаҳо, варзишгоҳ, толори Шӯрои олимон, маркази тестӣ ва қандин объектҳои муҳими таълимӣ ба истифодаи афсарон, қурсантону шунавандагон гузошта шуданд. Аз фаъолияти босуботи Академия расонаҳои ақбор огоҳ гашта, шумораи довталабон афзуд ва озмуни интиқоби объективонаи қурсантон ва шунавандагон ба роҳ монда шуд.

Дар қоробари тайёр намудани кадрҳо барои воҳидҳои қизмати гуногуни мақомати қорҳои дохилӣ Ҳадамоти давлатии оташнишонии ВКД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба таълим ва тарбияи кадрҳо аҳамияти махсус медиҳад. Таърихи пайдоиш ва инкишофи Ҳадамоти оташнишонӣ аз қониби Ғаюров С.Ш. [6, с. 682] таҳқиқ гашта, интиқор ёфтааст. Ба ақидаи Ғаюров С.Ш., ба мисли дигар қузу томи мақомати қорҳои дохилӣ дар маъсалаи тайёр кардани кадрҳо душвориҳо зиёд буданд. Аввалин дастаҳои оташнишонӣ соли 1929 таъсис ёфта буданд. Маъсалаи тайёр кардани кадрҳо дар маҷлиси қумитаи иҷроияи Шӯрои комиссарони халқ санаи 30-июли соли 1930 баррасӣ қардид. Дар қаласаи мақкур қарор қабул карда шуд, ки дар назди «Қолхозтрест» қурсҳои қӯтоҳмуддат ташиқ карда шаванд. Дар ин қурсҳо мутхассисонро на танҳо қорҳои ҳифз аз сӯхтор, инчунин қорҳои сохторҳои суғуртаи давлатӣ ва муқофизони низомии ҳоҷагии халқро тайёр менамуданд. Шӯрои Қомисарони Халқ таҳти роҳбарии Нусратулло Махсум дастур дод, ки аз Қумитаи халқии меҳнат дарҳост карда шавад, ки 5 нафар мутахассисони мақомати сӯхторқомӯшқунӣ қорҳои таҳсил қиристода шаванд. Дар ин солҳо сардори шуъбаи сӯхторқомӯшқунӣ дар як вақт сардори қурсҳои сӯхторқомӯшқунӣ ва техникӣ ба шумор мерафт. Солҳои 1930-1934 ба ин қурсҳо сардори шуъбаи ҳифз аз сӯхтори ҚХҚД (НҚВД)-и ҚШС Тоҷикистон А. Қовалский роҳбарӣ мекард. Солҳои 1934 -1936 ин вазифа ба зиммаи Ф.С.Қурғанов воғузор шуда буд. Соли 1938 ба ин вазифа Қ. Ефрименко таъин шуд. Сардори мактаби тайёр намудани ҳайати фармондиҳии қурд, инчунин вазифаи сардори Раёсати ҳифзи сӯхтори шаҳри Сталинободро низ иҷро мекард. Душвориҳои тайёр намудани кадрҳо дар он буд, ки асосан мутахассисон - омӯзгорон русзабонҳо буданд. Тирамоҳи соли 1971-ум Бунгоҳҳои таълимии тақмили

ихтисос ва тайёр намудани ҳайати фармондеҳии хурд ба кӯчаи ба номи С.Вализодаи шаҳри Душанбе кӯчонида шуд. Соли 1973 доираи фаъолияти ин Бунгоҳи таълимӣ васеъ гашт. Дар он сардорони сохторҳои сӯхторҳомӯшкунӣ колхозу савхозҳо, корхонаҳои саноатӣ таъсис ёфт. Дар ин маркази таълимӣ гурӯҳҳои мудофиаи граждани низ тайёр карда мешуданд. Дар ин солҳо ба ин Маркази таълимӣ шахси ботачриба С.Г.Голенков роҳбарӣ мекард. Вай маҳорати баланди педагогӣ нишон дода, аз фанҳои махсус дарс меод. Сипас, дар ин Маркази таълимӣ А.И.Садридинов, М.Давлатов ба фаъолият шуруъ намуданд. Давлатов М. дар вазифаи сардори қисми таълимӣ кор мекард. Ӯ пешниҳод намуд, ки минбаъд курсҳои тайёр намудани мутахассисони бехатарии сӯхтор дар дохили ҷумҳурӣ ташкил карда шаванд. Бо ташаббуси ӯ дар Коллеҷи ҳарбии Вазорати дифоъ шӯбаи мутахассисони бехатарии сӯхтор таъсис ёфт. Соли 1998 бо ташаббуси полковники хизмати дохилӣ Ғаюров С.Ш. дар факултети №3-и Академияи ВКД шӯбаи бехатарии сӯхтор ва кор дар ҳолатҳои фавқулода кушода шуд, ки то ҳоло чун сохтори асосии факултети №5-уми Академия фаъолияти босамар дорад.

Тайёрии ибтидоии ҳайати қаторӣ ва миёнаи хурди роҳбарикунандаи кормандони мақомоти корҳои дохилӣ яке аз маъсалаҳои муҳимми замони ҳозира ба шумор меравад. Зеро мавқеъ ва нуфузи ҳар як корманди мақомоти корҳои дохилӣ дар ҷомеаи маданият ва дараҷаи фаҳмишу интизоми намунавии вай муайян менамояд. Бо мақсади омӯзиш ва баланд бардоштани савияи дониши кормандони милитсия зиёда аз 50-сол пеш Маркази таълимии ВКД таъсис дода шуда, он то имрӯз амал менамояд. Маркази таълимӣ яке аз ҷузъи томи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, ба омӯзонидан ва сайқал додани маҳорати касбии кормандони ҳайати қаторӣ ва миёнаи хурди роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилӣ машғул мебошад. Дар солҳои 60-уми асри XX роҳбарияти ВКД ба чунин қарор омад, ки барои баланд бардоштани маҳорати касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ Маркази таълимиро таъсис диҳанд.

Маркази таълимии нигоҳдории тартиботи ҷамъиятии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон (он замон ВКД чунин унвон дошт) 19 майи соли 1966 таҳти фармони №062 таъсис дода шуд. Аввалин сардори Маркази таълимӣ аз 1 июни соли 1966 майори милитсия Норматов Маҳмуд таъин карда шуд. Сипас, аз соли 1972 то соли 1977 Маркази таълимиро майори хизмати дохила Юрасов А.М. роҳбарӣ намудааст. Дар солҳои минбаъда Маркази таълимиро шахсони зерин роҳбарӣ намудаанд. Аз моҳи марти соли 1977 то моҳи майи соли 1980 подполковники милитсия Шарипов М.Ш., аз моҳи майи соли 1980 то моҳи июни 1982 майори милитсия Норов Н.М., аз соли 1982 то 1986 подполковники милитсия Тошқулов В.Н., аз соли 1986 то 1990 подполковники милитсия Билолов А.Б., аз соли 1990 полковники хизмати дохилӣ Ҳабибов А.Х., аз соли 1992 то соли 2001 полковники милитсия Хоҷаев А. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ Маркази таълимӣ давраи ниҳоят вазнинро аз сар гузарониданд. Новобаста аз мушкilotи иқтисодӣ, сиёсӣ ва молиявӣ ва вазъияти ноороми дохили кишвар, ҳайати шахсии Маркази таълимӣ аз уҳдаи вазифаҳои дар наздашон гузошта бо сарбаландӣ баромада тавонистанд. Соли 1991 Маркази таълимӣ ба номи аввалин Камиссари халқии корҳои дохилии Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон Абдулло Ёрмуҳаммадов гузошта шуд. Санай 22 августи 2001 ба вазифаи сардори Маркази таълимӣ яке аз таҷрибадорони соҳаи мақомоти корҳои дохила, дастпарвари ҳамин Маркази таълимӣ, ки маҳорати касбияшро дар Раёсати кадрҳо ва кор ба ҳайати шахсии ВКД сайқал додааст, полковники милитсия Абдуллоев Муҳаббат таъин гардид. То соли 1993 дар Маркази таълимӣ 3 иттиҳодияи методӣ ва аз соли 1993 то инҷониб ду иттиҳодияи методӣ «омодагии ҳарбию хизматӣ ва ҷиноӣ» ва «фанҳои гуманитарӣ» амал менамоянд. Ҳайати шахсии Маркази таълимии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро аз рӯи муқаррароти намунавии оид ба Маркази таълимии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикстон, ки бо фармони ВКД таҳти №286 аз 19.05.1992, инчунин фармони №562 аз 10.08.2004 «Оид ба тасдиқи қарор дар бораи омӯзиши тайёрии ибтидоии ҳайати қаторӣ ва миёнаи хурди роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилӣ» ба роҳ мемонад.

Самтҳои асосии фаъолияти ҳайати шахсии Маркази таълимӣ аз инҳо иборат аст:

- тайёр намудани кормандони касбӣ барои мақомоти корҳои дохилӣ;
- андӯштани таҷриба ба кормандони навтаъиншудаи МКД;
- пурзӯр намудани корҳои тарбиявӣ.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар тӯли соли 1992- 2001 дар курсҳои тайёрии ибтидоии ҳайати қаторӣ ва миёнаи хурди роҳбарикунанда 4379 нафар ва солҳои 2002-2005 бошад, дар курсҳои номбурда 1728 нафар кормандони мақомоти корҳои дохилӣ таҳсил намудаанд. Дар айни замон мувофиқи барномаи нави таълимӣ, ки дар мувофиқа бо Раёсати кадрҳо ва кор бо ҳайати шахсии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шудааст, раванди таълим ба муддати 3 моҳ ба роҳ монда шудааст.

Ҳамин тариқ, роҳбарияти мақомоти корҳои дохилӣ ба масъалаи тайёр намудани кадрҳо таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, пайваста кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки дараҷаи дониш ва малакаи касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ тавассути муассисаҳои таълимӣ ва марказҳои таълимии Вазорати корҳои дохилӣ баланд бардошта шавад. Пайдоиш, ташаккул ва ҳувияти ҳар як халқу миллатро дар марҳилаҳои гуногуни таърих саргузашту сарнавишти он муайян месозад. Халқи қадимаи тоҷик, ки тӯли таърих басо ҷафоҳо кашидааст, бурду бохтҳои худро аз давраи пайдоиш то кунун маҳз дар тарозуи таърих муайян мекунад. Ин амри табиист. Зеро таърих оинаест, ки мо дар он мавқеи худро дар масири таърих бо тамоми тобишҳо мушоҳида карда, ба ин васила қадаме ба сӯи ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳӣ гузошта, дурнамои кишвару мардуми худро воқеъбинона муайян карда метавонем. Чунин муносибат дар ин айёми мураккабу пурмочаро ва ихтилофи назарҳо барои худшиносии аҳли ҷомеа хеле зарур аст. Таърих барои нозуку комил омӯштани давраҳои гуногуни давлатдорӣ аҷоддон ҷаҳми худшиносии моро боз намуда, пайванди моро ба ниёгон боз ҳам қавитар сохта, барои беҳбудии ояндаи ҷамъият ва ободии кишвар роҳ мекушояд.

Адабиёт:

1. Азими, У.А. Кадровое обеспечение органов внутренних дел Таджикистана: историко-правовой анализ. - Душанбе, 2022.-250 с.
2. Ахбори Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон (санадҳои ҳуқуқию меъёрии мактабҳои миёна ва олии касбӣ). - Душанбе, 2003. - С. 65-85; С. 87-104.
3. Барномаи давлатии рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02-ноябри соли 2007 №529 тасдиқ шудааст).
4. Барномаи ислоҳоти (рушди) милитсия барои солҳои 2014-2020. - Душанбе, 2019.-28 с.
5. Библиографияи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон (1991-2021). – Душанбе: ЭР-граф, 2021.- 492 с.
6. Гаюров, С.Ш. История огня и огнеборцев в Таджикистане / С. Ш. Гаюров. - Душанбе, 2007. - 682 с.
7. Давлатшоева, А.Ш. Современные тенденции и подходы к подготовке профессиональных кадров для органов внутренних дел Республики Таджикистан. / Академия МВД РТ.- Душанбе, 2017.-177 с.
8. Имомёрбеков, А. Дар роҳи адолат, (Китоби якум). - Душанбе, 2006.-253 с.
9. Мактаби оӣ (қисми дувум). Санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи таҳсилоти олии касбӣ.- Душанбе, 2009. – С.15-42; С.42-85.
10. Назарзода, Н. ва диг. Таърихнигорӣ милитсияи тоҷик. – Душанбе: ЭР-граф ,2020. - 544 с.
11. Назаров, Н. Милиция Таджикистана в условиях независимости (1991-2009). - Душанбе, 2010.- 248 с.
12. Розикзода, Ф.Ш. История формирования и деятельности милиции в Таджикистане. Часть-2. - Душанбе, 2004. - С. 145.

ТАЪСИС ВА ИНКИШОФИ НИЗОМИ ТАЪЛИМ ВА ТАЙЁР НАМУДАНИ КАДРҲО ДАР МАҚМОТИ КОРҲОИ ДОХИЛӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи таъсис ва инкишофи низоми таълим ва тайёр намудани кадрҳо дар мақомоти корҳои дохилӣ меравад. Муаллифон бо истифодаи сарчашмаҳо ва адабиёти таърихӣ марҳилаҳои муҳимми ташаккул ва рушди низоми таълим ва тайёр намудани кадрҳо дар мақомоти корҳои дохилӣ таҳлилу баррасӣ намуда, моҳияти онро барои инкишофи ояндаи ҷомеа аз нигоҳи таърихӣ инъикос намудаанд.

Ба андешаи муаллифони мақола, низоми тайёр намудани кадрҳо таърихи худро доро буда, аз замони Шуравӣ то замони истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаҳои гуногунро дар бар гирифта, хусусиятҳои ба худ хосро дорад.

Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои нахустин ба масъалаи тайёр намудани кадрҳои низомӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, пайвасти кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки дараҷаи дониш ва малакаи касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ тавассути муассисаҳои таълимӣ ва марказҳои таълимии Вазорати корҳои дохилӣ баланд бардошта шавад.

Вожаҳои калидӣ: маориф, низоми таълим, мутахассис, мақомоти корҳои дохилӣ, муассисаҳои таълимӣ, Комиссариати корҳои дохилӣ, Академия, хадамоти оташнинишонӣ, маркази таълимӣ

СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ И ПОДГОТОВКИ КАДРОВ В ОРГАНАХ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

В данной статье речь идет о создании и развитии системы обучения и подготовке кадров в органах внутренних дел. Используя источники и историческую литературу, авторы проанализировали важные этапы формирования и развития системы образования и подготовки кадров в органах внутренних дел и обосновали ее актуальность для будущего развития общества.

По мнению авторов статьи, система подготовки кадров для органов внутренних дел имеет свою историю и специфику, со времен Советского Союза до независимости Республики Таджикистан включает в себя разные этапы и имеет свои особенности.

Государство и Правительство Республики Таджикистан с первых дней уделяют особое внимание вопросу подготовки военнослужащих и постоянно стремятся к повышению уровня знаний и профессиональных навыков сотрудников органов внутренних дел через образовательные учреждения и учебные центры МВД.

Ключевые слова: образование, система обучения, специалист, органы внутренних дел, учебные заведения, комиссариат внутренних дел, Академия, пожарная служба, учебный центр.

CREATION AND DEVELOPMENT OF A SYSTEM OF EDUCATION AND TRAINING OF PERSONNEL IN THE INTERNAL AFFAIRS BODIES

This article deals with the creation and development of a system of education and training of personnel in the internal affairs bodies. Relying on sources and historical literature, the authors analyzed and discussed important stages of the education and training system in the internal affairs bodies and reflected its relevance for the future development of society.

The personnel training system has its own history, originates from the period of the Soviet Union before the independence of the Republic of Tajikistan, each period has its own specifics.

The State and the Government of the Republic of Tajikistan from the first days pay special attention to the issue of training military personnel and are constantly striving to improve the level of knowledge and professional skills of employees of internal affairs bodies through educational institutions and training centers of the Ministry of Internal Affairs.

Keywords: education, training system, specialist, internal affairs bodies, educational institutions, commissariat of Internal Affairs, Academy, fire service, training center.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Асламов Б.С.** - Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, ходими калони илмӣ шӯъбаи адъюнктура. Нишони: ш. Душанбе, кӯчаи Мастонгулов 3. Тел.: (+992) 939225076. E-mail. aslamov.bozorali.64@mail.ru,

Таширфзода Ф.Қ. - Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети №2. Нишони: ш. Душанбе, кӯчаи Мастонгулов 3. Тел.: (+992) 918818189. E-mail.

Сведения об авторах: **Асламов Б.С.** - Академия МВД Республики Таджикистан, старший научный сотрудник отдела адъюнктуры. Адрес: г. Душанбе, ул. Мастонгулов. Тел.: (+992) 939225076. E-mail. aslamov.bozorali.64@mail.ru

Таширфзода Ф.Қ.- Академия МВД Республики Таджикистан, старший преподаватель кафедры общественных дисциплин факультета №2. Адрес: г. Душанбе, ул. Мастонгулов. Тел.: :918818189

Information about authors: **Aslamov B.S.** – Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Senior Research Fellow, Postgraduate Department. Address: Dushanbe, st. Mastnogulov. Phone: (+992) 939225076. E-mail. aslamov.bozorali.64@mail.ru

Tashrizoda F. Q. - Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Senior Lecturer, Department of Social Disciplines, Faculty No. 2. Address: Dushanbe, st. Mastnogulov. Phone: (+992) 918818189

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Гулназарзода Ж.Б.</i> Чойгоҳи навъҳои маъноӣ луғавӣ дар маъношиносӣ.....	5
<i>Муҳаммадҷонзода О.О., Зулфониён Р.Р.</i> Мавқеи пасванди -уд// -ут дар ҷойномҳои суғдии минтақаи Панҷакент.....	14
<i>Мухторов З. М., Шамсов Б. С.</i> Аз Пажӯҳиши муҳобироти интернетӣ дар забоншиносии муосир.....	22
<i>Аминов Ф.С., Турсунов Ф.М.</i> Роҷеъ ба баъзе хусусиятҳои тарҷумаи воқеаҳои луғавӣи ифодаи эҳтиром аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ (бар маънои матни “Ҳамлет”-и В.Шекспир).....	27
<i>Абдуллоева Г.А.</i> Роҳҳои воридшавии калимаҳои иқтибосӣ дар лексикаи соҳаи ҳунармандӣ ва маишӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор.....	33
<i>Маҳмудзода М. А.</i> Хусни тарҷумаи пешояндҳои содаи забони англисӣ ба забони тоҷикӣ (дар мисоли пешояндҳои in, on, at).....	39
<i>Талабов С.Т., Лузинаи З.</i> Ҷанбаҳои лингвофарҳангии лексикаи меҳмоннавозӣ дар забонҳои гуногунсохтор (дар асоси маводи забони тоҷикӣ ва олмонӣ).....	46
<i>Қурбонов С.</i> Омӯзиши баъзе хусусиятҳои таърихии зарф дар лаҳҷаҳои тоҷикӣ.....	52
<i>Тағоева Т.М.</i> Вазифаи коннотативии зоонимҳо-зооморфизмҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	59
<i>Шафоати С.</i> Вожаҳои мутақод (антоним) дар осори Ҳоконии Шервонӣ.....	68
<i>Наҷмиддинов А.Ф., Муродов Ф.М.</i> Вожаҳои ифодакунандаи узвҳои бадан дар сохтори идиомаҳои забонҳои гуногунсохт дар мисоли (забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ).....	77
<i>Турсунов Ф.М., Каримов Х.Ш.</i> Шарҳи луғавию маъноии вожаи «об» (water) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	84
<i>Султонова Г.А.</i> Фарҳанги “Маҷмаъ-ул-фурс” ва хусусиятҳои лексикографии он.....	92
<i>Арабзода Ф.Ҳ.</i> Мулоҳизае чанд роҷеъ ба махсусиятҳои концепти «гул» / the flower дар забоншиносии маърифатӣ.....	102
<i>Ходжатов Б.Д., Турсунов Ф.М.</i> Использование вводных словосочетаний в романе «Преступление и наказание» Ф.М. Достоевского и средства их выражения в таджикском языке.....	107
<i>Азимова С.Н.</i> Чойгоҳи маъно дар маъношиносии лингвистӣ.....	113

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Суфизода Ш.З., Шарипов Ш.Р.</i> Ҷилваҳои адабии сулҳу башардӯстӣ дар ашъори Саъдии Шерозӣ ва Зухурии Туршезӣ.....	120
<i>Бобоалиева З. П.</i> Муруре ба намунаҳои аввалини тарҷумаҳои бадеӣ (дар мисоли маҷаллаи «Садои Шарқ»).....	126
<i>Раҳмонов Ҳ.А.</i> Поэтикаи пайранг ва аносири пуркорбурди он дар насри муосир (дар мисоли ҳикӯи Фазлиддин Муҳаммадиев)	132
<i>Хамидова Т.М.</i> Национально-культурная специфика фразеологических единиц в русской литературе.....	144
<i>Акрамов Ф.Х.</i> Инъикоси воқеияти таърихӣ дар романи “Оташ дар хонаи қадим”-и Мирзо Насриддин.....	149
<i>Манонзода А.М.</i> Санъатҳои лафзӣ дар достони «Ром ва Сито».....	157

ПЕДАГОГИКА

<i>Товбаева М.М.</i> Научные исследования в области методики преподавания русского языка в образовательных учреждениях Республики Таджикистан.....	164
<i>Шарифов М.Ғ.</i> Нақши омӯзгори муосир дар таълими босалоҳият.....	173
<i>Тағоева Г.Е.</i> Понятие «креативности» в творческом развитии современных учебных процессов.....	179
<i>Рузиева Л.Т.</i> Учет специфических особенностей родного языка учащихся при обучении русскому языку.....	187
<i>Розиқова С.Р.</i> Особенности проведения диспута на занятиях русского языка.....	196
<i>Жанг Ӣ. Ӣ.</i> Коммуникативный традиционный подход обучения грамматики русского языка иностранным студентам.....	204
<i>Самадова Г.Ю.</i> Самостоятельная работа студентов как важнейший аспект организации аудиторной и внеаудиторной деятельности.....	211
<i>Содиқова М. С.</i> Реализация компетентностного подхода на уроках русского языка.....	220

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

<i>Сайфуллоҳи М., Одинаев Н.</i> Ибни Асир ва асари ӯ «Ал-комил фи-т-таърих».....	228
<i>Мирақзода Ф.Ю., Азизмуродов М.Р.</i> Аз таърихи омӯзиши масъалаи ифротгарӣ.....	233
<i>Асламов Б.С., Таширфзода Ф. Қ.</i> Таъсис ва инкишофи низоми таълим ва тайёр намудани кадрҳо дар мақомоти қорҳои дохилӣ.....	240

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишқадани забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷаллаи омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷаллаи мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник института языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);
- авторы несут ответственность за содержание статей.

**ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)**

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

**ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)**

2022. № 4 (48)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:

Котиби масъул: Мирақзода Ф.Ю.

Мухаррири масъул: Шосаидзода С.Ҳ.

Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.

Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.

Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

**Паёми Донишқадаи забонҳо
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих):**

734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

Дар матбааи ҶДММ “Нушбод” ба таъб мерасад.

734003, ш. Душанбе, кӯчаи Н.Қарабоев, 148/1.

Ба ҷоп супорида шуд: 22.12.2022. Ба ҷоп имзо шуд: 28.12.2022.

Формати 60x84/8. Қоғази офсетӣ. Нашрӣ офсетӣ.

Теъдод 100 нусха.

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ**
(серия филологических, педагогических и исторических наук)

Научный журнал «Вестник института языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ**
(серия филологических, педагогических и исторических наук)

2022. № 4 (48)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Ответственный редактор: Шосайдзода С.Х.

Корректор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

Вестник института языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Отпечатано в типографии ООО «Нушбод».
734003, г. Душанбе, ул. Н.Карабоева, 148/3.
Сдано в печать: 22.12.2022. Подписано к печати 28.12.2022.
Формат 60x841/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз.